

iki damla göz yaşı

Gülhüseyn Hüseynoğlu

*Mansur şeirlər, povestlər,
novellalar, hekayələr*

BAKI - YAZIÇI - 2013

Redaktoru:

Əjdər FƏRZƏLİ

Gülhüseyn Hüseynoğlu. “İki damla göz yaşı”.

Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı, 2013-cu il, 392 səh

Kitab xalq yazıçısı, mənsur şeirlər ustası, mərhum
Gülhüseyn Hüseynoğlunun övladlarının maliyyə dəstəyi ilə
çap olunur və onlar tərəfindən
görməli yazıçının əziz xatirəsinə bağışlanır.

BBKA 63

“İki damla göz yaşı” kitabında əməksevər adamlar, gənclər, onların fəaliyyəti, yaradıcılıq axtarışları və məhəbbətləri fonunda görməli yazıçı Gülhüseyn Hüseynoğlu diqqəti ən çox insanlar arasındakı mənəvi əlaqələrə, vətənpərvərliyə, xeyirxahlığa, paklığa, ailə və tərbiyə məsələlərinə yönəlir. Həzin lirika, emosionallıq, axıcı dil kitabdakı əsərlərin başlıca məziyyətlərini təşkil edir.

“İki damla göz yaşı” kitabında toplanmış hekayə, povest və mənsur şeirlər əsl sənətkar qələminin məhsuludur.

Uzaqgörənlik, orijinallıq, səmimiyyət

Əziz oxucular, sizə təqdim olunan kitab "Məhəbbətdirmi bu?!" adlanır. Bu, kitaba daxil edilən mənsur şeirlərdən birinin adıdır. Sevən gənc işıqdan danışıq. "Ən ağır günlərimin, əzablı anlarımdan dayığıdır o işıq". Bu işığın arxasında nə dayanır, biz onu açmırıq. Biz yalnız mənsur şeirin sonunda lirik qəhrəmanın sevgilisindən sorğusuna "Məhəbbətdirmi bu, yoxsa nə, gülüm?!" sorğusuna cavab olaraq, məmnuniyyətlə deyə bilərik ki, əlbəttə, məhəbbətdir, özü də əsl məhəbbət.

Bununla belə buradakı "məhəbbət" sözü, bizcə həm də rəmzi bir mənə daşıyır. Vətənə, xalqa, torpağa, adət-ənənələrimizə, mənəviyyətimizə, insanlığa, humanizmə, ata-anaya, paklığa, düzlüyə, təmizliyə məhəbbəti də ifadə edir və ümumən kitabda toplanmış novella, hekayə, mənsur şeir və povestlərdə irəli sürülən müəllif fikirləri ilə səsleşir, həmahəng olur.

Görkəmli ədib Gülhüseyn Hüseynoğlu həyatı hərtərəfli, bütün mürəkkəbliyi ilə təsvir edir, qəhrəmanlarını eniş-yoxuşlardan keçirir, onların kədər və sevincini, qayğı və qəmmini göstərməkdən çəkinmir, insanı insan kimi, necə duyursa, necə yaşayırsa, onu mətinliyi, tərəddüdləri, şübhələri, sarsıntıları, əzab və əziyyətləri ilə oxucularına təqdim edir. Məhz buna görə də onun təsvir etdiyi qəhrəmanlar, obrazlar canlı, təbii təsir bağışlayır, sevilir, yadda qalır.

Gülhüseynin novellaları içərisində məşhur "Nigarançılığın sonu" əsəri deyə bilərəm ki, ədəbiyyatımızın qızıl fonduna daxil olan, nadir halda yaradılan əsərlərimizdəndir. Novellanın əsas qəhrəmanları Mustafa və Nazənin hamıya və xüsusən yeniyetmələrimizə gözəl nümunə ola biləcək surətlərdir. Onların bədii obraz kimi yadda qalmaları və başqalarına nümunə ola biləcək səviyyəyə yüksəlmələri müəllifin yüksək sənətkarlığının bəhrəsidir.

"Nigarançılığın sonu" əsərinin maraqla oxunmasını təmin edən başlıca bədii amillərdən biri, bəlkə də, əsas novellada məhəbbət motivlərinin istehsalat prosesləri, əsas qəhrəmanların əməksevərliyi, işgüzarlığı, təşəbbüskarlıq və yaradıcılıq qabiliyyəti ilə vəhdətdə, özü də inandırıcı, həyatı bədii boyalarla təsvirindədir. Zərgərlik mağazasında satıcı işləyən Nazənin sadəcə olaraq gözəl, göyçək, suyuşirin bir qız olması ilə deyil, həm də xoş rəftarı, diqqətli və həssaslığı, hər alıcının

ehtiyacı və zövqünü duymaq bacarığı və yüksək əxlaqi keyfiyyətləri ilə fərqlənir. Onda mağazaya gələn alıcıları sifətdən "oxumaq" bacarığı, qabiliyyəti vardır. Məhz bu qabiliyyəti sayəsində o, Mustafanı duyr, onun insani keyfiyyətlərini özü üçün müəyyənləşdirə bilir.

Nazənini Mustafa ilə bağlayan, ünsiyyət və əlaqəyə təhrik edən şöhrət və mənəvi hissləri deyil, xalqımıza xas olan mənəvi təmizlik, sadəlik, abır-həya və namuslu əməyə münasibət kimi gözəl insani keyfiyyətlərdir. Ancaq bu keyfiyyətlərinə görədir ki, onlar oxucularımızın sevimlilərinə çevrilə bilər. Bunu da şübhəsiz, gözəl ədibimizin, ustad sənətkarımızın qələm sehrinin nəticəsi kimi qiymətləndiririk.

"Cığallıq" novellasının qəhrəmanları - Qədəmşah və Dürriyəni ayır-ayrılıqda səciyyəvi xüsusiyyətlərilə nəzərə çatdıran müəllif eyni zamanda onların hər ikisinə xas olan cizgiləri: saf düşüncələri, pak, ülvəli məhəbbəti, xalqa sözdə yox, işdə xidmət etmələri və heç kəsdən minnət götürməmələrini də realist boyalarla açıb göstərir. Oxucu, bu əsərin qəhrəmanlarını da təbii olaraq ürəkdən sevir və onlar kimi təmiz olmağı üstün tutur. Bəli, bədii təsvirdə inandırıcılıq, yaratdığı obrazları oxucularına sevdirmək bir yazıçı kimi Gülhüseyn Hüseynoğluна xas olan əsas keyfiyyətlərdən biridir.

Gülhüseyn Hüseynoğlunun ana haqqında bir neçə hekayəsi var. "Ana", "Ağ kəlağayı", "Bir ömrün çıraqları", "Sağ ol, Ana!" və s. Bunlar bir-birinə oxşamır. Hər birinin özünəməxsus xüsusiyyətləri, cizgiləri var, müəllifin ümumi yaradıcılığında, surətlər aləmində öz yerləri var. Kitabda oxuculara təqdim olunan "Sağ ol, ana!.." hekayəsində təsvir olunur ki, rəhmətə gedən ana öz böyük, təmənnəsiz məhəbbəti, qayğı-keşliyi ilə yenə yaşayır, yenə övladlarına məsləhət verir, pozulan münasibətləri bərpa edir, bir sözlə analığını yenə davam etdirir. Hekayədə müəllif eləcə də halal zəhmətlə dolanmağı, namusla həyat keçirməyi təlqin edir, nümunə göstərir. Və bu nümunəyə oxucu inanır, onu sevir.

Kitabdakı hekayələr içərisində "Ata düşüncələri" və "Günlərin bir günündə" silsilə hekayələrindən də nümunələr diqqət mərkəzindədir. "Ata düşüncələri" silsiləsindən verilmiş hekayələrdə təlim-tərbiyə məsələləri, müxtəlif düşüncəli, müxtəlif səviyyəli ataların bu mühüm məsələyə münasibətləri, onların dünyagörüşü öz bədii əksini tapmışdır. Bu hekayələrdə Gülhüseyn Hüseynoğlu mahir bir yazıçı olmaqdan savayı həm də gözəl bir pedaqoq kimi diqqətimizi cəlb edir. Mən elə bu hekayələrdə irəli sürdüyü fikirlərinə görə ona pedaqoji elmləri doktoru adını məmnuniyyətlə verməyin birinci tərəfdarı olardım.

"Günlərin bir günündə" silsiləsindən olan satirik və yumoristik hekayələrə gəldikdə isə deməliyəm ki, bu cəhət - daha çox lirik və şairanə nasir kimi tanıdığımız Gülhüseyn Hüseynoğlunun 70-80-ci illərdəki yaradıcılığında yenidir. Doğrudur, 50-ci illərdə biz bunun rüşeymlərini onun bəzi əsərlərində görmüş, 60-cı illərdə tək-tək nümunələrinə rast gəlmişdik. İndi isə bu sahə get-gedə qol-qanad açmaqdadır və Gülhüseyn Hüseynoğlunu yeni bir cəhətdən bizə göstərir. Bəli, çox yaxşıdır ki, onun 1960-cı ildə başladığı "Günlərin bir günündə" silsiləsi davam edir, get-gedə şaxələnir, qüvvətlənir. Qətiyyətlə deyə bilərəm ki, bu silsiləyə daxil olan hekayələr, ələlxüsus da "Püşk", "Ağzımıza çullu dovşan sığışmır...", "Xalanəvəsi", "Boşluq", "İmtahan", "Günah qatıqdadı", "Bizi də özün kimi bil..." və s. müasir nəsrimizin əlamətdar bədii hadisələridir.

İstedadlı şair, gözəl ədəbiyyatşünas, Gülhüseyn Hüseynoğlu yaradıcılığını yaxşı bilən Sabir Rüstəmxanlı onun hekayə ustalığı haqqında çox doğru olaraq yazmışdır: "Gülhüseyn Hüseynoğlu - hekayələrinə sakit, təmkinli yazı manerası olan, konkret detallarla danışan, ciddi, realist yazıçıdır. O, artıq təfərrüatdan, yersiz rəcətlərdən qaçır, mövzunun baş ideyasını həssaslıqla qabardır. Balaca bir hekayədə iri əsərlərə bəs edə biləcək zəngin həyat materialını sığışdırır. Surətlərin mənəvi-psixoloji aləmini dərinləndirir və göstərir. Bu sözlər onun uşaq və valideynlərə həsr olunan əsərlərinə də aiddir, satirik hekayələrinə də. Məsələn, "Nigarançılığın sonu" həcmcə o qədər böyük olmasa da, burada bütöv bir psixoloji romanın materialı var və yazıçı azərbaycanlı oğlanla qızın qəribə, gözənilməz sevgisini novella tərzində dəqiq və psixoloji bir ardıcılıqla izləyib göstərir. Belə hekayələrin bir xüsusiyyəti də indiki mürəkkəb mənəvi-əxlaqi mühitdə oxucunu təmizliyə, əxlaqi saflığa, nəcibliyə sövq etməsindədir".

Gülhüseyn Hüseynoğlunun mənsur şeirlərinin səsi-sədası çoxdan respublikamızın hüdudlarını aşmış, xarici ölkələrdə də yayılmış, müəllifinə böyük şöhrət qazandırmışdır.

Kitaba daxil edilən bir-birindən gözəl, mənalı mənsur şeirlərdən mənə valeh edən, fəlsəfə tutumlu şeirlərdən biri "İstək"dir. "İstək" mənsur şeiri müəllifin bədii kəşfi kimi çox mənalı olub, oxucuda yazıçı cəsarəti haqqında aydın təsəvvür yaradır. Fikirləşəndə ki, bu əsər 1966-cı ildə yazılıb və çap edilib müəllifin hünəri və uzaqgörənliyi gözümde daha da böyüyür. Bir özünüz fikir verin:

"Bülbül meşə istəyir. Gül qoxulu, bahar ədalı, xoş sədalı meşə. İstəyincə, ürəyincə, cəh-cəh vurmaq üçün.

Qartal dağ istəyir. Dörd bir yanı sıldırım qayalı dağ. Qıy vurub ənginliklərə şığımaq, səma dərinliklərinə yol almaq üçün...

Qağayı dəniz istəyir. Balıq nəfəsli, sahilləri insan ləpirli dəniz. Doyunca, yorulunca süzmək, hey süzmək üçün.

Sənətkar sərbəstlik. Ürəklərə girmək üçün, əsrlərə getmək üçün!".

Bəli, Gülhüseyn Hüseynoğlu belə cəsarətli yazıçılarımızdan, cəsarətli və novator şairlərimizdəndir. Axı mənsur şeirlərinə görə biz onu həm də şair kimi tanıyır, sevirik.

Kitabdakı mənsur şeirlər müxtəlif mövzulardadır. Bu mövzulardan biri də deyərdim ki, Gülhüseynin yaradıcılığında daha qabarıq görünür, böyük maraq doğurur. O da Azərbaycan xalqının qabaqcıl oğullarına yazıcının hüsn-rəğbəti, onların həyat və yaradıcılıq yolu üçün səciyyəvi olan cəhətləri yeni və orijinal bədii boyaları ilə, poetik tapıntıları ilə oxucuya, xüsusilə gəncliyə nümunə göstərməsidir. Zənnimizcə, "Məzar", "Mövqe", "Şəhriyar", "Deyirsən...", "Tar Londonda çalınır", "Yaşlılar", "Bir mahnı var", "Bir gün", "Tar çalınır", "Qayıq və qara yel", "Əsrlərdən əsrlərə", "Yox, sən gözsüz qalmadın!...", "Sonası", "Abdulla Şaiqin xatirəsinə" və s. mənsur şeirlərdə oxucular bunun parlaq nümunələrini görə bilərlər.

Kitabdakı povestlərdən, onların maraqlı personajlarından, qəhrəmanlarının əməyə bağlılığından, vətənpərvərliklərindən, məhəbbət yolunda çəkdikləri əzab-əziyyətlərdən və s. kitab müqəddiməsi həcmində geniş danışmağa imkan yoxdur. Bircə onu deyə bilərik ki, Gülhüseyn Hüseynoğlu yaradıcılığına xas olan cəsarət, novatorluq, yığcamlıq, lirizm, emosionallıq, axıcı, ecazkar, təsirli, şairanə dil yazıcının bu əsərlərində də əsas keyfiyyətlərdəndir.

Mən ikinci bir sənətkar tanımıram ki, Gülhüseyn Hüseynoğlu kimi özünə, öz yaradıcılığına son dərəcə ciddi və tələbkar olsun. Bu bərədə gözəl ədibimiz, professor Mir Cəlal hələ 1974-cü ildə necə də gözəl yazmışdır: "Gülhüseyn heç kimə bənzəməyən, özünün dəsti-xətti, üslubu olan, həmişə axtaran, poetik kəşflər edən, özünə tələbkar, əsərləri üzərində zərgər dəqiqliyi ilə işləyən, oxucusuna və ümumən ədəbiyyata hörmət bəsləyən, az yazmağı, mənalı yazmağı sevən yazıçıdır".

Mən görkəmli yazıçı, ədəbiyyatımızda mənsur şeirin yaradıcısı və banisi Gülhüseyn Hüseynoğlunun çoxsahəli, rəngarəng yaradıcılığının tədqiqatçısı olmaqla həm də onun fəal oxucusuyam, desəm, səhv etmərəm. Onun heç bir əsərini gözdən qaçırmamış, yaradıcılıq yolunu

müntəzəm izləmiş, onun oxucularla görüşlərində, demək olar ki, həmişə iştirak etmişəm. Və görüşlərin, yaradıcılıq gecələrinin hər birində də Gülhüseynin oxucular tərəfindən necə səmimi qarşılandığını görmüşəm. Həmişə oxucuların görüşünə yığışdıqları yazıçıdan mənsur şeirlərindən oxumasını xahiş etdiklərinin şahidi olmuşam. Gülhüseyn də təzə mənsur şeirləri ilə yanaşı oxucuların arzuladıqlarını da oxumuşdur. Mənsur şeirin bütün incəliyini oxucuların arzuladıqlarını da oxumuşdur, dinləyiciyə çatdırır-çatdırır oxumuşdur. Gülhüseynin mənsur şeirlərini öz dilindən eşidəsən...

Gülhüseyn Hüseynoğlunun oxucularla görüşlərində, onun yaradıcılıq gecələrində mən daha yaxından görmüş və duymuşam ki, o sözün həqiqi mənasında xalq adamı, xalq yazıçısıdır (ancaq təəssüflənmək olar ki, bu, indiyədək yuxarılar tərəfindən rəsmiləşdirilməyib), xalqın istək və arzularının, dərd və ələmlərinin qüdrətli ifadəçisidir. Onun mənsur şeirlərinin əzbərdən söylənilməsi, hekayələrinin səhnələşdirilib göstərilməsi, ədibin ünvanına deyilən, ürəkdən gələn oxucu və dinləyici sözləri (bunların içərisində müəllim də, şagird də, alim də, tələbə də, fəhlə də, mühəndis də və başqaları olub) xalq məhəbbətinin bariz göstəricisi deyilmi?!

Akademik Aslan Aslanov doğru olaraq yazmışdır: "Gülhüseyn Hüseynoğlunun əsərlərində irəliyə sürdüyü, təbliğ etdiyi fikirlərlə özünün şəxsiyyəti arasında tam bir uyğunluq vardır. İnsana hörmət, bütövlük, nəciblik və paklıq onun şəxsiyyətinin ən səciyyəvi xüsusiyyətləridir. Onun bir yazıçı kimi təbliğ etdiyi fikirlərinin oxucuların qəlbinə dərhal yol tapmasında, bizcə, bunun da böyük rolu vardır". Axı yaradıcı adamın şəxsiyyəti ilə təbliğ etdiyi fikirləri arasında vəhdət olanda həmin sənətkar oxucularına nümunə olur. Hörmətli Aslan müəllimin dediyi kimi oxucuların qəlbinə dərhal yol tapır.

Əziz oxucular, bizdə çox vaxt nümunə, nüfuz sahibi olan adamlardan söhbət açılır, onların "defisit" olduğunu söyləyirlər. Bax, belə bir nümunə, belə bir nüfuz sahibi göz qabağındadır, indi sizi onunla növbəti görüşə dəvət edirəm. Bu görüşün çox faydalı, olacağına, uğurlarına tamamilə əminəm.

Camal Əhmədov
professor

Oxumamaq günahdır

Bizim qocaman, klassik yazıçımız, adını əzbər bildiyimiz, mənsur şeirlərindən, şirin hekayələrindən doymadığımız "yerin oğlu, göyün oğlu, Gülhüseyn Hüseynoğlu" bu yaşında - qırmızı yüzlüyə yaxın çağında qərara gəlib ki, 1960-70-80-90-cı illərdə "kiril" əlifbası ilə çap etdirdiyi gözəl əsərlərini müstəqillik dövrünün əlifbası ilə yenidən oxuculara təqdim etsin. Keçmiş əsərlərini... Yenidən, yeni oxuculara çatdırmaq istəyi var bu yazıçının. Yeni oxucu, yeniləşmiş oxucu - təəssüf ki, oxumağı tərgitmiş oxucu! - Bunu bu klassik yazıçımız da heç gözləməirdi. Klassika məktəbi keçmiş başqa şair və yazıçılarımız da heyrətdə qalıblar: bu, nə işdir? Bu, nə bələdir? Kitab mağazalarına heç kimin yolu düşmür.

Hamı yalnız ayın-oyun, paltar-maltar, bir də yer-yeməli şeylər olan mağazaları tanıyır. Kitaba, qəzetə, jurnala heç kim baxmır. Qəzet və televizor yalnız xəbər üçün, təzə əhvalatlar üçün, "sensasiya" üçün oxunur - oxunmur, baxılır, vərəqlənib atılır. Nə şeirin qiyməti qalıb, nə sənətin, nə də klassiklərin - lap dahi Nizaminin "Xəmsə"sindən bəri - ədəbiyyatın adıləşmək dövrü gəlib çatıb. Bu dövrdə, bu gün hamının yalnız bazara tələsdiyi, bazardan evə gələnlərin yalnız televizora bağlandığı bir əlamət bütün əlamətləri üstələyib.

Kitabın, bədii əsərin bu dərəcədə gərəksizləşdiyi bir vaxtda - köhnə oxucuları gözümün önünə gətirdim və canlı klassikimiz Gülhüseyn Hüseynoğlunun mənsur şeirləri və hekayələri haqqında iki kəlmə əlavə söz - ikinci ön sözü əvəz edən bir neçə kəlmə yazmağı vacib bildim. Fikrimdən o keçdi ki, əzizim Gülhüseyn müəllim! Yenə köhnə oxucular! Köhnə tələbələr, şairə, yazıçıya, alimə - elmə hörmət edilən illərin mənim tək köhnə oxucuları var hələ. Və qiymətləndirir onlar sizi hələ.

Bir də onu təkrar edirəm ki, hansı dövr olur-olsun, hansı oxucu olur-olsun, qoy lap heç bir oxucu tapılmasın! - Sənət yenə də sənət kimi, klassika yenə də klassika kimi qalır və qalacaq! Qoy oxumayan heç oxumasın. Sənət ölməyəcək!

Axı, dahi ruhumuz Füzuli də yana-yana deyirdi:

**Bir dövrdəyəm ki, nəzm olub xar,
Əşarı bulub kasadi - bazar. -**

Və ölməz Füzulimiz bunu deyəndə də bilirdi ki, sənəti öldürmək, klassikanı unutturmaq, məhəbbəti adiləşdirmək mümkün deyil və mümkün olmayacaq!

Amma yenə də, ədəbiyyatı hədələyən "adiləşmək", "oxunmamaq" xəstəliyini danmaq olmur. Kitaba - əsərə, şeirə, hekayəyə marağın - meylin bu qədər azalan bir vaxtında bir sual adamı aşkarca yandırır-yaxır: Axı, nədəndir bu adiləşmək xəstəliyi? Yalnız mahnılar dinləməkdən başqa heç nə qalmayıb. Ədəbiyyat dəyərdən düşür getdikcə. Bir yandan şairlər, yazıçılar, alimlər "çoxalır", - sayca artır; bir yandan da ən gözəl şeirlər ən lirik hekayələr, povestlər dəyərdən düşür. Heç kim heç nə oxumur. Heç kim fərqi deyil ki, Gülhüseyn Hüseynoğlu kimi gözəl bir yazıçımız var. Klassik yazıçımız var. Onun elə bu kitabdakı mənsur şeirləri hər gün televizorda eşitdiyimiz mahnıların ən gözəlindən də bir mərtəbə gözəldir. Bir mərtəbə artıq təsir gücünə malikdir.

Gülhüseyn Hüseynoğlu oxucunu teleşoular kimi, əyləndirmir düşündürür, dayandırır, oxucu qəlbinə güclü təsir göstərir. Gülhüseyn müəllimin insana gərək hekayələrini oxumamaq günahdır.

Aşıq Ələsgərin sevgi dastanı yazılmalı idi. Bunu qüdrətli sənətkar qələmi yaza bilərdi. Ey, Azərbaycan oxucusu! Sənin bu əsərdən, bu kitabdakı mənsur şeirlərdən və bu Ələsgər povestindən xəbərini varmı? Povestdən parça yenidən, yeni əlifba ilə təqdim olunub. Onu bilirəm ki, bu Gülhüseyn Hüseynoğlunu gözəl şairimiz Oqtay Rza nahaq yerə "Yerin oğlu, göyün oğlu" adlandırmayıb. Azərbaycan ədəbiyyatında, Azərbaycan nəsrində belə əsərlər azdır. Özü də hansı vaxtda. O vaxtda ki, əsər-kitab birdən-birə sel kimi çoxalıb. Əsər - kitab çoxaldıqca, oxucu azalıb. Tələbələr, müəllimlər, evdar xanımlar, orta məktəb şagirdləri bu qədər çox ikən şeirin, sənətin adiləşməsi son həddə yaxınlaşıb. Pul - kapitalizm sənəti - gözəlliyi öz bazarı ilə sıxışdırıb. Axı, bir zaman Azərbaycanda kitab - ən qiymətli hədiyyə sayılıb. Kitab oxumaq - hünər kimi qiymətləndirilib. Gözəl şeir söyləmək, lirik bir hekayəni şirin-şirin oxumaq hörmət ucalığı gətirib. Elə Gülhüseyn müəllimin "Yana-yana" povesti radioda oxunanda yağlı daşan ev xanımı, ocağı söndürüb ki, yağ daşmasın, ta ki, o, radionu dinləyə bilsin, avtobusda hamı işarə ilə susub, lal dayanıb ki, Ələsgərlə Səhnəbanunun hekayəsini dinləsin. Axı, bu xalqın sevimlisi Aşıq Ələsgər olub, 100 il yaşayıb Səhnəbanusunun eşqi ilə. Onun ilk gəncliyi - ilk müsi-

bəti bu xalqın müsibəti olub. Bu xalq bu maddi var-dövlətdən həmişə az görüb bəhrəni, maddi güc-mənəvi gücə meydan oxuyub; bilik, savad, mədəniyyət zorun: dəyənəyin, tufəngin, bıçağın... qarşısında susub və susdurulub. Aşırıq Ələsgərimiz də, lap Nizamimiz, Füzulimiz, Sabirimiz də, Hadimiz də, Vahidimiz də yaşayıblar o faciəni. - Bu hələ dərdimizin bir tərəfidir, 2-ci tərəfi bu faciələrdən xəbər tutmaq belə istəməməyimizdir.

Gülhüseyn Hüseynoğlu həm güldürür oxucunu, həm də ağladır, kövrəldir və lap çox da düşündürür. Gülhüseyn müəllimin mənsur şeirləri istirahət verir oxucuya; qəlbimizi qürurla doldurur. Biz o xalqın övladıyıq ki, onun Nizamisi var, Üzeyir bəyi var, Fikrət Əmirovu var, Şəhriyarı var.

Gülhüseyn müəllim həyatımızın güzgüsünə çevrilir; elə özü də o güzgüdə baxır bizə, öyüd vermir, ən acı faktın özünü göstərir bizə. Ali məktəblərimizdə İsbatın prototipləri azdırmı? Pul verib dissertasiya yazdırırlar əsil alimlərə, istedadlara necə də meydan oxuyurlar. "Filankəs necə də öz qohumunu qabağa çəkir!" Sovet hökuməti "qohumbazlığa" müharibə elan etmişdi. Müstəqiliyimiz "korrupsiyaya" qarşı müharibə aparır. Nəticəsi olar yəqin ki...

Amma kitablar alınanda da həmişə oxunmur. Lap tez oxuyan plagiatlar olur - görsünlər nəyi çırpışdırı bilirlər. Korrupsiya - dostbazlıq, qohumbazlıq - tərəfbazlıq edənlər də oxuyurlar - dəyərdən salmaq üçün "zəif nöqtələr" axtarıb tapmaq üçün.

Və yenə acı həqiqət. Sovet dövründə yenə az da olsa kitab oxuyan var idi. İndi o azlar da yoxa çıxıb. Kitab mağazalarının önündə heç vaxt növbə olmur. Çünki heç kim kitab almır, alanda da şəklinə baxıb qoyur bir kənara. "Televiziya var - şou-əyləncə var. Daha kitab nəyə lazımdır?" fikri ilə.

Yenə köhnə ənənə: ruhdan düşmürük. Biz də öyüd vermirik, ya da salırıq: Gülhüseyn Hüseynoğlunu oxumamaq günahdır.

*Əjdər Fərzəli,
filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru*

Mənsur şeirlər

Yol çəkən gözlər

Gözlər...Yol çəkən gözlər...

Uzaq, uzaq bir nöqtəyə zillənən, andan ana kədərlə dolan, düşünən gözlər.

Hərdən bir işıq da görünür, sonra tez də yox olur gözlərdə. İşıq! Gözlədiyinin qayıdışına güman yeri - ümid işığı!

İşıq yox olanda kədər yerini, kədər çəkiləndə işıq gəlir...Beləcə kədərlə işıq çarpışır, döyüşür yol çəkən gözlərdə. Döyüşür...

İşıq sevinc gətirir kədərə bürünən gözlərə, ürəkdən su içən gözlərə!

Kədər xoşlamır bunu, kədər boğmaq istəyir işığı! İşıq təslim olmaq istəmir kədərə, istəmir. Vuruşurlar. Nə olacaq bu döyüşün sonu?! Nə olacaq?!

Dərdim azmış kimi üstünə biri də gəldi, ilahi! Özün kömək elə. İşıqsız qoyma yol çəkən gözləri!

12 mart, 1993

Allah köməyinə çatsın

Portretlər... portretlər...rəngarəng. Müxtəlif yaşlı. Uşaq, cavan, qoca. Qadın, kişi portretləri.

Bu rəngarəng portret toplusunda bir surətin yeri görünürdü həmişə. Yarada bilmirdi onu rəsam, bilmirdi. Düşüncəsində, qəbində, xatirəsində həmişə canlı insanın surətini, yarada bilmirdi.

Rəngimi çatışmırdı, gücümü çatmırdı, əllərimi titrəyirdi, cəsarətimi tükənirdi, nədirsə xəyalındakı surət alınmırdı. Əsəbi-əsəbi fırçanı yerə qoyur, emalatxanasında vargəl edir, düşüncələrə dalırdı: "Yox, yox, o deyil, hanı onun gözlərindəki işıq?! Yüksək mənəviyyatdan, mədəniyyətədən, uralıqdan, mənə bəslədiyi məhəbbətindən xəbər verən işıq?! Yoxdur! Axı gözlərimin qabağında o işıq! Kətandasa yoxdur! Tuta bilmirəm o işığı mən! Rəng çalarlarımı seçə bilmirəm, ya...?! Yox, yox, qorxu varlığını bürüyüb, gözlərimi qapayıb, qəlbimdəkiləri, xatirimdəkiləri kətana köçürə bilmirəm!.. Acizəm, aciz!.. Neyləyim?!".

Günlər keçir, aylar gəlir, aylar keçir, illər gəlir. Onun sönməyən arzusu yenidən baş qaldırır. Fırça əlində çalışır, çarpışır, vuruşur... Ye-

nə kədərli düşüncələr ruhunu qaplayır: "İlahi, bacarmıram, kətana gəlmir yaxından tanıdığım, varlığım ilə sevdiyim, uca, uca sandığım şəxsiyyət...Hanı onun qayğıkeşliyi, müdriqliyi, dözümlü, fədakarlığı?! Hanı?! Yox, gücsüzəm, gücsüz, yarada bilməyəcəyəm!..".

O həmişə axtarırdadır. Portret portret dalınca yaranır emalatxanasında. Sərgilərdə iştirak edir, əsərləri qiymətləndirilir, alınır. Bunlardan ilhama gəlir o, cəsarətlənir, yenidən, yenidən xəyalındakı unuda bilmədiyi, bilməyəcəyi surəti yaratmağa qayıdır, rənglərlə mehriban olmağa, onlarla dil tapmağa çalışır, onların çalarlarını tutmağa can atır. Yenə narazı qalır, şübhəyə düşür özündən. "Yox, gücüm çatmır, çatmayacaq daha, çatmayacaq! Yarada bilməyəcəyəm mənə əziz insanın surətini...Nə rəssamam ki, onda? Niyə tərifiyərlər mənə?! Bəlkə qoyum yerə fırçamı birdəfəlik!.. Nöqtə qoyum rəssamlığıma. Son nöqtə!.. Yox, nə danışırım mən?! Nə danışırım?! Yaratmalıyam mən o surəti! Yernən göy bir olsa da yaratmalıyam! İlahi, sən özün mənə kömək elə, özün, özün!..".

Allah onun yalvarışını eşitsin, atasının surətini yaratmaqda köməyinə çatsın.

12 sentyabr, 1992

Üzeyirin gözü yoldadır

Üzeyir bəydi, özünü ki var. Əlləri qoynunda, gözləri yol çəkir... Dünya ağırlıqda kədər çöküb üz-gözünə. Onu belə kədərli heç görməmişdim.

Salam verdim. Başını qaldırıb baxdı, indi də gözümdə Füzuli oldu. Dünyanın dərdini, kədərini çiyinlərinə almış Füzuli.

Salamımı aldı, dedi:

- Şuşaya gedəcəyəm, haramilər yolları tutublar. Şuşa tapdağ altına düşüb. Oğlumu gözləyirəm, sonbeşiyimi...Gəlib yolları açsın, haramiləri qovsun...

- Bilirmi burdasız?

- Bülbül getdi dalısınca...Gələcək!..

İndi Üzeyir bəydi yenə mənimlə danışan.

Haçandan-haçana səsini eşitdim yenə:

- Gecikir balam, yaman gecikir...

Bu səs dağlarda əks-səda verir:

- Gecikir... yaman gecikir!..

Dağlar lərzəyə gəlir bu səsdən...Lərzəyə!..

Səsə yuxudan ayıldım. Səhər təzəcə açılırdı. Ayağa qalxıb pəncərəyə yaxınlaşdım. Təzəcə doğan günəşin zərrin telləri yenicə açılan səhəri öz rənginə boyayırdı. Dilimə ilkin bu sözlər gəldi:

- Şuşa dardadır, Üzeyirin gözü yoldadır, gəl, Koroğlu, gəl! Əsriminizin Koroğlusunu, gəl!

12 may, 1992

Torpaq çağırır

- Kişi, səhər-səhər hara belə?

- Əkinçi obaşdan sahəyə çıxmalıdı, gecikmişəm hələ.

- Yaraqlı dıǵaların əlinə keçərsən qanına qəltan edərlər səni, getmə...

- Torpaq çağırır, arvad. Nəvazişimizə həsrətdi torpaq. Getməliyəm...

İlk yaz gününün nəfəsi torpağı oyatmışdı. Günəş aram-aram boylanırdı. İxtiyar əkinçinin gözü qarşısında torpağın qırışı açılırdı. Özünü saxlaya bilmədi o, əyilib qara torpaqdan bir ovuc götürdü, gözlərinin üstünə apardı, sonra burnuna tutdu:

- Oxqay! - dedi, - bərəkətimiz, dayağımız, gücümüzsən, a gözüne döndüyüm! Bilirəm, darıxırsan sən də bizimçin, hənirtimizçin, nəfəsimizçin. Darıxırsan... Qorxma, əlimiz işdən soyumaz, heç vədə soyumaz. Görürsən, işə çıxmışam, "öldü var, döndü yoxdu!" demişəm, indi də sahəmə gedirəm. Yaz-tarla işinə hazırlığı vaxtında görməliyəm. Oğlanlarım vuruşurlar... Onların əvəzinə də işləyəcəm!

İxtiyar elə həvəslə, elə ürəkdən çalışırdı ki, qulağına birdən hənirtti gəldi, başını qaldıranda əllərində avtomat dörd yaraqlının gəldiyini gördü. Heç nə aldırmadı. İşini saxlamadı.

- Əl saxla, qoca, bizimlə getməlisən,- dedilər yaraqlılar.

- Mən iş görürəm, heç yana gedən deyiləm, getsəm torpaq inciyər məndən.

- Artıq-əksik danışma, xoşluqla gedək bizimlə.

Səs İxtiyara tanış gəldi. Soruşdu:

- Sən Varatanın nəvəsi Jorasan?!

- Sən də Məhər kişisən. Kəndin ağsaqqalı. Babam Vartanı da bir dəfə ölümdən qurtarmısan.

- Yaxşıdı bunu özün dedin. Mənim dilimə gəlməzdi.
 - Məhər kişi, sənə işimiz düşüb.
 - Xeyir ola, Vartanın nəvəsi?!
 - Bizim komandirimizi əsir aparıblar. Onu girovlarla gəyişmək istəyirik. Sizinkilər razı olurlar. Sən onların ağsaqqalısan, səni çox istəyirlər. Başına and içirlər. Səninlə dəyişərlər.
 - Demək, məni girov aparmaq istəyirsiniz. Bircə bunu görməyəcəksiz.
 - İnad eləmə, qoca, onsuz da əlimizdəsən, xoşluqla getməsən, ölərsən.
 - Varatanın nəvəsi, agah ol: mən əkinçiyəm, müqəddəs iş görürəm. Dünyaya, insanlara, torpaq üstündə yaşayanlara ruzu, çörək lazımdı. Mən də öz torpağında, özün görürsən, müqəddəs işlə məşğulam. Heç yana getməyəcəm. Sizin o komandiriniz canidi, uşaq gözləri çıxartdırıb. O, məhkəmə olunacaq, ən ağır cəza alacaq.
 - Məhər kişi, can şirindir.
 - Torpaq üstündə, müqəddəs iş görərkən ölmək ondanda şirindir, siz çörəksiz qalacaqsız, ac olacaqsız, it kimi gəbərəcəksiz...
- Dörd avtomatdan eyni vaxtda atəş açıldı. Məhər kişi üzü üstə torpağa sərildi...Bircə onu eləyə bildi ki, mümkün qədər qollarını geniş açıb torpağı qucaqladı, canını tapşırıdı...

24 mart, 1992

Tərtib etdiyim ən çətin kitab

Şəhid şairimizin - nakam Müşfiqimizin kitablarını çox tərtib eləmiş, çapa hazırlamışam. Çox. Yenə də hazırlayacağam. Ölənəcəm. Arxivlər, kitabxanalar, köhnə qəzet və jurnalların saralmış səhifələrini çevirmək, toz udmaq, kəşif qoxuya, havasızlığa dözmək... çətindi, çox çətindi. Çətin olsa da, dözməlisən. Dözmüşəm də. Dözəcəyəm də.

Amma heç ağlıma da gəlməzdi ki, mən bunlardan da çətin, dedikcə çətin bir kitab tərtib edəcək, çapa hazırlayacağam.

Fəlakət, demə qarıdaymış... O çətin, o ağır kitab sənin kitabındır, sənin, qızım! Yox, çətinlik onda deyil ki, arxivləri, kitabxanaları xatarmalı, saralmış vərəqləri çevirməli, toz, toz udmalısan. Yox! Qətiyyən yox! Hər şey evdə stolun üstündə, əlimin altındadır, ancaq nəyə toxunuram, oda salır məni, diri-diri yandırır. Mən indi toz yox, kədər, ağrı, göynərti uduram. Varlığımı lərzəyə salır, ürəyimi deşir bu ağrılar, göynərtilər. Toz udmaq bunların yanında nəymiş ki?!

Nəyi götürürəm oxumağa, dil açır, danışır mənimlə, qəlbimin tellərini titrədir. Bax, sən bu məqaləni işləyəndə sevimli səsin qulaqlarımda cingildəmişdi:

"Ata, bir dəqiqə səni işindən ayırmaq olar?"

Başımı qaldırmışdım o saatca:

"Olar, qızım!".

"Bu söz xoşuma gəlmir, ayrısını da tapa bilmirəm, bəlkə kömək edəsən...".

Mən o sözün çalarlarını sayıram. Sən də birini seçir, gedirsən...

"Müşfiq və folklor" hələ yazılmamışdı... Hənirti duyub başımı qaldıranda gördüm gözləyirsən cümləni tamamlayım, sözünü deyəsən... Amma gözlərimə baxanda heç bir söz demədin, məni ağır, əzablı düşüncələrimdən ayırmaq istəmədin, getdin. Mən tapdım axtardığım sözü, tapdım, ifadəm gözəlləşdi, fikrim aydınlaşdı, emosional təsiri çoxaldı cümlənin, şairənəliyi artdı. Durub arxanca özüm gəldim, ürəyimdə həssaslığına təşəkkür etsəm də, özünə bir söz demədim.

Sənə "M.Müşfiq və folklor" əsərinin planını göstərmək üçün gəlmişdin... Baxdım, bir-iki düzəlişimi qəbul etdin, necə sevinirdin, necə, sabah elmi rəhbərinə göstərəcəkdin, kafedrada müzakirə olunacaqdı... Nə gözəl anlardı, nə gözəl, ilahi!

Kitabını tərtib etməyi indi kafedra mənə tapşırıb. Hansı əsərini götürürəmsə, gözlərimi doldurur, hisslərimi titrədir. Qələmi yerə qoyub aralanıram kitabından. Bu nə müsibətdi mən düşmüşəm, ilahi!

Bir az keçir, qayıdıram yenə. Yox, tərtib edəcəyəm kitabını. Kafedranın tapşırığını yerinə yetirməliyəm.

Yetirə biləcəyəmmi?

İlahi, sən özün mənə kömək ol, başa çatdırım bu kitabı! "Müşfiq və folklor" kitabını. Dünyadan nakam getmiş şairimizin xalq qaynaqlarına başvurmasından yerli-yerində elmi dəlillərlə söhbət açan nakam balamın yetim kitabını!

10 mart, 1992

İnana bilmirik

Biz sənə kədər, ata-ana ölümündən doğan kədər verməliyikən sən bizi qabaqladın, sinəmizə dağ çəkdin, qızım!

Necə yamanmış ürəyi dağlı olmaq, ilahi, necə yamanmış!..

Göynərtilər gəzir ürəyimizdə indi, hər an, hər saat, hər gün artan, çoxalan göynərtilər titrədir, arlığını. Vaxtsız gedişin sağalmaz yara açılıb qəlbimizdə, qızım!..

Ananın için-için ağlayışını, fəryadını, dayanmaq bilməyən göz yaşlarını, qardaşlarının baxışlarında dolaşan, çığırın sükut haləsinə bürünmüş qəm-qüssəni, mənimsə... nə deyim, özün təsəvvür elə ruhumdakı, içimdəki qarşısı alınmaz yangını, ağrını...necə dilə gətirim, necə?! Elə bu halda da səni axtarıq, səni görəcəyimizə ümid edirik...Elə bu halda da, ürəyimiz sızıldaya-sızıldaya, qızım!

Səsin qulağımızda, sözün dilimizdə, gülüşün, baxışın göz önümüzdə..Elə hey səni gəzir, səni axtarır, axtarıq. Bax, indicə görünəcəksən, indicə dinəcəksən, indicə ürəkdən gələn gülüşünü eşidəcəyik. Qulağımız səsdə, gözümüz səni gəzməkdə... ey evimizin işığı, nuru, gözəli-göyçəyi, qızım!

Heç cür, heç cür inana bilmirik ki, yoxsan, yoxsan, dünyanı dəyişməsən, inana bilmirik!.. Sənəməzə çəkilən dağın göynərtisi də, çəkilməz sızılıtsı da bizi buna inandıra bilmir, bilmir, Aytəkin, qızım!

24 yanvar, 1992

Qəsbkar

Körpə öz məsumluğuyla, şirin gülüşüylə.
İyid qoçaqlığı, səxavətliylə,
Mütəfəkkir fikir dərinliyi, xalqı düşündürməyiylə gözəldir, yerindədir.

Qəddar rəhbər körpə məsumluğuna, gülüşünə bürünürsə,
Qorxaq qoçaqlığından, səxavətindən danışıb öyünürsə,
Arxalı kütbeyin, asılı quşbeyin mütəfəkkir stolunu qamarlayırsa, vəzifəsini pula tutursa, eybəcərdir, qəsbkardır.

Allah bizi eybəcərlikdən, qəsbkarlardan saxlasın.

12 yanvar, 1992

Gözləyirik

Gün keçib gedir, sabahın yaxşı olacağını umur, ona bel bağlarıyıq.
Sabah gəlir də, gedir də. Gözümüz yenə yolda qalır, yenə sabaha
boylanırıq.

Günləri ötürürük bir-bir, gələcəyə boylana-boylana.

Gələcək də gəlib gedir, çin olmağa can atan arzular alışı, hey alışı,
dözüm yenə əlimizdən tutur, ümid yenə qabağımıza düşür, sabahın
yaxşı olacağına yenə özümüzü inandırır, inandırırq.

Gəlirmi o gün, açılırmı o sabah?!

Təbiət qanununu poza bilməz. Sabah vaxtında açılır, gün gecikə
bilməz...

Bəs gələn gün necə gəlir, necə olur?!

Atalar deyir: keçən günə gün çatmaz çalasan günü günə.

Çatmaz!

Bunu billə-bilə yenə gözləyirik! Gözləyirik!!!

18 dekabr, 1991

Yolların nə günahı?!

Yollar, fikirli, qəmli-kədərli yollar!..

İntizarlı, nəmli gözləri yolda qalan yollar!..

Darırırlar qədəmlərinçin! Darırırlar yollar!..

Nə günahı yolların?!

Neyləyiblər ki, yollar?!.

Məndən incimisən, məni görmək istəmirsən, neyləyək görmə, daha
həmişə gəlib-getdiyin yollara niyə üzüdünlük edirsən?!.. Niyə?!.

Mən bir yana, yolları boynubükük, qəmli-qüssəli qoyma, ay etibar-
sız, ay vəfasız!..

Həmişə gəlib-getdiyin yollar sevinc gözləyir səndən.

15 may, 1991

Məzar

Məzar... Axirət evimiz yalnız məzar... Kimə qismət olur bu, kimə yox. Aqibətini bilən var ki?..

Məzarın olmadı sənin də, ey nakam, ey əzabkeş şair, günahsız insan. Olmadı.

Amansız cəlladlar əlinə keçmişdin, sıxılır, üzülürdün, "Mənim şirin canım bütün sənindir" dediyin doğmaca Bakındaca bir səhərçağı səni güllələdilər. Məzarın hardan olacaqdı ki?! Hardan?! Sumbatov-Topuridzələr, Gerasimovlar, Tsinmanlar, Qalustyanlar sənin kimiləri əzməkdə, şəhid etməkdə, məzarsız qoymaqla bir-birinə macal verirdilər ki?!.

Məzarlar içində məzarını axtarır pərəstişkarların həmişə...

Sənin xatirə gecələrinde deyirlər ki, gəlin xahiş edək şərəf xiyabanında Müşfiqin rəmzi məzarı qazılsın, üstü götürülsün, abidəsi qoyulsun.

Razılaşa bilmirəm bununla, sənin təbiətinə, təbiiliyinə uyuşmayan bu sünilik, bu yapmaçılıqla. Əsrin böyük faciələrindən biri niyə malalansın axı?! Qoy görsünlər nə törədiblər XX əsrin cəlladları, nə!..

Deyirlər:

- Məzarsız da insan olarmı?!.

Deyirəm:

Müşfiqi oxuyun, o sizə deyər!

Doğrudan da deyirsən:

Hər kəs bilir, həyatın sonu ölümdür,
Ah bu qəmli dəyişmə yaman zülümdür.
Şeirim! Bu gülünc oyun bəllidir, yarın
bizi də bəklər

Sən də öl mənim kimi, fəqət məzarın
olsun ürəklər!

Sənin məzarını axtaran qoy öz qəlbinə baxsın, Müşfiq!

15 avqust, 1990

İzim qalsın

Nəsibimiz olub ayrılıq bizim, nəsibimiz, Təbrizim!

Tükənmək bilmir, az qala iki əsrə çatsın ömrü bu ayrılığın. Göynə-yə-göynəyə qalmışیق pəncəsində onun, hissimizin amansız cəlladının, qalmışیق, Təbrizim!

Barəndə çox eşitmişəm, çox oxumuşam, mənimçin sevimli şəhər-sən, o tayın böyük şəhəri. Bakım bu tayın böyük şəhəri olan kimi. Bir yurdun, bir diyarın iki böyük qardaşı əl-ələ verən gününüzü görəydim kaş, görəydim, Təbrizim!

Dünyadan köçməmiş küçələrində istərəm gəzim, nümayəndə kimi, qonaq kimi, səyyah kimi yox, Bakıda gəzdiyim kimi, istədiyim kimi, ürəyimcə gəzim, izim qalsın oralarda, izim, Təbrizim!

2 fevral, 1990

Ağlamayın!

Ağlamayın analar, atalar, ağlamayın! Yağını sevindirərsiz. Ağlamayın bacılar, gəlinlər, nişanlı qızlar, ağlamayın! Yadı öyündürərsiz. Şəhidlərimiz həmişə olub...

Olur...

Olacaq!..

Taleyimizdir bu. Bizimlə yol gedir şəhidlik, ağlamayın!

Bu dərdi çəkmək, bu yükü daşımaq, bilirəm, ağırdı, üzücü, əzici, yandırıcıdı, yamandı...

Ağlamayın, yadı, yağını sevindirməyin, amandı!

Ağlamayın!

22 yanvar, 1990

Niyə səni çox sevirəm

Niyə səni çox sevirəm, Gəncə?! Niyə?! Heç özüm də bilmirəm.

Nizami kimi dahi vermişən cahana, ona görəmi?!

Göy göl kimi gözəllik bağışlamısan Azərbaycana, buna görəmi?!

İşğalçı imperiya qoşununa sinə gərən yurda bağlı şir ürəkli Cavad xana görəmi?!

Cavad xanın döyüşçüləri sırasında kişi paltarı geymiş və düşmənlə igidcəsinə vuruşan gözəl-göyçək qızlarına görəmi?!

Bütün Şərqdə ilk qaranquş kimi pərvazlanan Azərbaycan Demokratik Respublikasının ilk paytaxtı olduğuna görəmi?!

Nə deyim?!

Bəlkə özün deyəsən, niyə səni bu qədər sevirəm, Gəncə?!

Gəncə, 29 sentyabr, 1989

Möcüzə

Möcüzə baş verdi bir gün dünyada.

Alı kişi bir uşaq bəxş etdi dünyaya. Rövşən çağırıldı onu əzizləyə-əzizləyə.

Ədalətsizlik yer üzündən əskik olmur heç. Alı kişinin də nəsibi imiş ədalətsizlik toruna düşmək. Həsən xanın əmriylə gözləri çıxarıldı fağırın... Elə o gündən də Rövşəni Koroğlu çağırıldı kədərlənə-kədərlənə.

Koroğlu ədalətsizliyə, zülmə, zalimliyə yağ kəsildi, əzazillər, ağalar dünyasına meydan oxudu, ədaləti, haqqı, yoxsulları qorudu. Yurdun ümid çırağı, vuran əli, cəsarəti oldu. Sevdi xalq onu, Koroğlu çağırıldı ürəkdən fərəhlənə-fərəhlənə.

Möcüzə baş verdi bir gün dünyada.

Bir bəstəkar bir övlad bəxş etdi dünyaya. Koroğlu qoydu sonbeşiyinin adını o, Koroğlu.

Gəldiyi gündən sevildi, xalqın qəlbinə yol tapdı, ürəklərdə yaşadı Koroğlu.

İki Koroğlu var indi dünyada. Biri-birinə doğma, biri-birinə sirdaş, arkadaş iki Koroğlu. İkisi də sevilir, əzizlənir, dünyanı gəzirilər. Biri xalqın möcüzəsidə, biri sənətin.

Qoy yenə möcüzə baş versin dünyada. Yenə, ilahi!

21 avqust, 1989

Zərərdə xeyrini görən insan

Uzun-uzadı uzatmalar, çeşid-çeşid çəkişmələr, imperiya parça maqnatları ilə çarpışmalar arxada qalmış, doğmaca Bakısında, Zığda o, toxuculuq fabriki açmağa icazə almış...

1898-ci il. Ömrünün uğurlu illərinin üstünə gələcək bunu - fabrikin yarandığı ili. İşə düşən günü qabağına çıxana əl tutur, yetim-yesiri şad edirdi. Milyonları aşıb-daşan milyonçunun, Neftxudanın fabrikdən nə gəliri olacaqdı ki, belə sevinirdi?!. Altunla oynayan rəqibləri bunu başa düşə bilmirdilər heç. Bilmirdilər!..

Zərərlə işləyirdi fabrik. Bağlanmaq qorxusu vardı onun. Bağlanmaq. Fabrikdə iki yüz min mil quraşdırmalıydı, layihədə beləydi, icazə on altı min milə alınmışdı. Sankt-Peterburq bir də yalnız bez buraxmağa razı olmuşdu.

Üçüncü ildə zərərlə işləyirdi fabrik. Müdir heç bilmirdi neyləsin?!. Düşüncələr içində çırpınırdı: "Yox, daha sahibkar dözə bilməz, fabriki bağlayacaq... Mütləq bağlayacaq!.."

Sahibkara hesabat verməyə gədirdi müdir...

Neftxuda sahibkar xoş üzlə qarşıladi onu. Müdir qorxa-qorxa, əsə-əsə dedi:

- Cənab Hacı Zeynalabdin, bezin pudu fabrikə başa gəlir iyirmi dörd manat altmış səkkiz qəpiyə, satırıq on səkkiz manat yetmiş qəpiyə, hər pudundan altı manat ziyana düşürük...

Müdir Hacı Zeynalabdinə baxır, düşünürdü: "İndi deyəcək: "bük haqq-hesabıvı qoy bir yana, fabriki bağlayıram!.."

Ancaq sahibkar demədi.

Müdir ürəyini yeyə-yeyə soruşdu:

- Fikriniz nədi, cənab Hacı Zeynalabdin?!

- İşinizdə olun!..

- Necə, siz bir belə ziyana dözürsüz? - şaşırmış kimi dilləndi müdir. Hacı soruşdu:

- Fabrikdə nə qədər adam işləyir?

- Doqquz yüz altmış doqquz nəfər.

- Doqquz yüz altmış doqquz nəfər fabrikdən maaş alır, ailə saxlayır, mən onları necə işsiz, ruzusuz qoya bilərəm?! Qoy işləsinlər. Mə-

nim qazancım budur. Zərəri hesabla, çek yazım, bankdan alarsan.

Müdür işçiləri sevindirməkçin uçur, öz-özünə deyirdi:

- "Sahibkar olsan da beləsindən ol. Allah sənə həmişə yar olsun, milyonların həmişə aşıb-daşsın, ey zərərində xeyrini gören insan".

Avqust, 1989

Mövqe

İyirmi beş-otuz yeddinci illər... Keşməkeşli, ziddiyyətli, qanlı-qadalı illər. Bu illərdə o yazıb-yaratmış, vulqar sosialoji tənqid, amansız tənqid qılınc sayağı başının üstündə saxlanmış, istedadını təsdiqlə yanaşı mövqeyini həmişə atəşə tutmuş, "Müşfiq ya bizimlə, ya onlarla olmalıdır" demişdir...

"Onlar" deyəndə Hüseyn Cavid, Əhməd Cavad düşünülürmüş. Hey pantürkizmdə, panislamizmdə, musavatçılıqda, Türkiyəyə rəğbət, məhəbbət bəsləməkdə günahlandırılan Hüseyn Cavid, Əhməd Cavad. Müşfiqə aqlının buyruğu, qəlbinin istəyilə, sənətkar duyumu, fəhmilə durub-oturur, deyilənləri qulaq ardına vurmuş...

Növbəti iclas, növbəti iradlar, növbəti "nəsihətlər". Tez-tez səslənən "Ya... ya..."

Ertəsi günsə görərdilər: Hüseyn Cavid, Əhməd Cavad, Mikayıl Müşfiq Sabir bağında, əsrlər dahisinin hüzurunda oturub, şirin-şirin söhbət edirlər...

Hüseyn Cavid də, Əhməd Cavad da xalqı ürəkdən sevidilər. Mil-lətə bağlı insandılar. Şəxsiyyətdilər. Bunu Mikayıl Müşfiq gözəl bilir, yaxşı duyur, qəlbinin gözüylə görürdü...

Müşavirələrdə, iclaslarda, qəzet, jurnal səhifələrində hey yazılır, deyilirdi:

"Müşfiqi onlara vermərik biz..."

"Qoy özü də ciddi düşünsün, mövqeyini müəyyənləşdirsin... Ya...ya..."

Müşfiq də müəyyənləşdirdi mövqeyini. Birdəfəlik, həmişəlik müəyyənləşdirdi, Cavidin, Cavadın cərgəsində qaldı... Şəxsiyyətə pərəstişin ilkin qurbanlarından oldu. Cavid kimi, Cavad kimi.

5 iyun, 1988

Şəhriyar

Təhsilini farsca almışdın, farsca yazıb yaradırdın, sevilirdin, seçilirdin. Hamıdan seçilirdin... Məşhurlaşırıdın.

Müasir İran şeirinin Hafizi adlandırırıdılar səni. Hafizin vurğunuydun. Onu dahi sayırdın. Sayırdın, ancaq elə özün olaraq qalırdın, öz dəsti-xəttin, öz mövzuların, öz aləmində, öz orijinal yolunla qalırdın. Bilirdin ki, təqlid şairin böyük bəlasıdır.

Şöhrətin zirvəsindəydin. Sənə həsədlə baxanlar o qədərki ki... haqqında "xoşbəxt adamdır", "xoşbəxt şairdir" deyirdilər. Şeiri Firdovsi, Nizami, Sədi, Xəyyam, Hafiz kimi nəhənglərlə bərabər tutulan şair xoşbəxt olmazdı?!

Ancaq sən narahat idin, nəşə içəridən səni yeyirdi, ağrıdırdı. Şöhrətin zirvəsində nə ağrı idi belə?! Nə ağrı idi?!

Çox düşünürdün, axtarırdın... Axır ki, sən o ağrının, o göynəyin səbəbini tapdın.

Sən azərbaycanlı idin. İndiyəcən bir misra azərbaycanca şeir deməmişdın. O dildə ki, ana südüylə qanına keçmişdi. Bu sənin yeganə günahındı, atan, anan qarşısında, xalqın, böyük Azərbaycan qarşısında günahındı. Sən bu günahı yumaq, ruhən sakitləşmək istəyirdin. Düşünürdüm. Yaman düşünürdün. Bir gün düşüncələr içərisində çırpınırkən, əzilərkən Heydərbaba gözlərinin qabağına gəldi: "Salam, əziz Heydərbaba, salam!.." dedin. Gözlərin doldu, uşaqlığın yadına düşdü, əziz anan yadına düşdü... hələ uşaqlığını keçirdiyin Xoşginab, Şəngilava kəndləri... Gözlərini açdın, Heydərbaba getməmişdi, gözlərinin qabağında idi. öz-özünə pıçıldadı: "Göylərə yaxınsan, təbiətin şah əsərlərindən birisən, Heydərbaba. Sən tarixin əbədi açıq gözüsen, vətənimizdə baş verən hadisələri sənə dəftərinə yazırsan. Şairin göylərə qalxan nalələrini əks etdirib... yer üzünə yayır, hamının qulağına çatdırmağı təkcə sən bacarırsan... Köməyinə çat, Heydərbaba. Doğma dilimdə misralarıma qol-qanad ver... Apar məni o yerlərə. Heydərbaba!.."

Təzənən sarı simə düz dəymişdi. Doğma dildə ürəkli misraların Heydərbabanın şəninə dünya ədəbiyyatı incilərindən birini yaratmağa başladı. Birinci hissəni qurtardın. Daha səbr edə bilmədin, otuz beş illik ayrılıqdan sonra birbaşa vətənə doğma yerlərə, uşaqlığını keçirdiyin, içəridəki göynəkləri dəf edəcək yerlərə gəldin...

Azərbaycan səni sidq-ürəklə qəbul etdi, ürəyində sənə yer verdi, "sağ ol!" dedi.

Doğma yurdda sən "Heydərbabaya salam"ın ikinci hissəsini yazdın. Başqalarını da hələ yazdın. Yazırsan. Yazacaqsan.

Sən Bakıya can atırsan, bu sənin haqqındır. Biz Təbrizə can atırıq. Haqqımızdır.

Sən orda odlanırsan, yanırısan, biz burda, Şəhriyar!

17 oktyabr, 1987

Əbədiyyətə gedirsən

Dünya keşməkeşli, dərdi-səri çox. Gündə bir ağır xəbər eşidirik. Ağrıların ağrı oldu bu xəbər, sənin ölüm xəbərin. Bu ağrını, qəlbini-zi inildədən bu göynərtini necə dilə gətirək, necə?! Bizə nə təsəlli verə bilər, nə, Şəhriyar?

Keçən il haqqında mənsur şeir yazmışdım. Oktyabrda. Sağ-salamatdın. Elə bu qəzetdə çıxmışdı. (*) Xəbərin oldumu ya yox, bilmədim.

Onda yaza-yaza fərəhlənmişdim, indii yaza-yaza göynəyirəm. Mənsur şeirimi belə qurtarmışdım: "Sən Bakıya can atırsan, bu sənin haqqındır. Biz Təbrizə can atırıq. Haqqımızdır.

Sən orda odlanırsan, yanırısan, biz burda, Şəhriyar!"

Gələ bilmədin Bakıya. Xəbərin gəldi. Ölüm xəbərin!

Ölüm?!. Yoxluq?!. Yox, indi, indi sən bizdən cismən ayrılırsan, ruhən, qəlbən həmişə bizimləsən, xalqınlasan, o tayda da, bu tayda da, Şəhriyar!

Sən hələ sağlığında klassikləşmişdin. İndi əbədiyyətə gedirsən. Firdovsi, Nizami, Sədi, Xəyyam, Hafiz, Nəsimi. Füzuli, Sabir, Cavid yolunu gözləyirlər.

Cismini ağışuna alan məzarın nurla dolsun, əbədiyyətə gedən yolun uğurlu olsun, Şəhriyar!

*** "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetində.**

19 sentyabr, 1988

Yay

Gün bir adam boyu ki, qalxır, istilik gör necə artır, necə artır.
Kölgəlik axtarır hamı, insanların şirin arzusuna çevrilir kölgəlik.
Dağ çaylarının gətirdiyi sərinlik ruh oxşayır, sir-sifəti sıgallayır.
Dəniz pay gözləyir... Çaylar, böyükcə, xırdaca çaylar görüşünə tələsir dənizin. Hər birisi qabağa düşmək istəyir. Dəniz gülümsəyir, öz-özünə pıçıldayır: "gəlin, gəlin, balalarım, yolunuzu gözləməkdən usanmışam, gəlin, sizin üçün darıxmışam, gəlin!"

Tünd, tünd-qırmızı albalı, ağ, sarı, qırmızı, qara giləs, yarımbarmaq boyda ağ tut, xartut, şirin, turş, turşməzə alça özlərini yetirirlər, bizik yayın neməti deyirlər. İnsanlar da sevinirlər, alırlar, yeyirlər, yaya təşəkkür edirlər...

Elə bi, gün əyilir, havanın istisi yavaş-yavaş düşür.

Axşamın azacıq sərinləmiş havası gəlir yay axşamının.

Çöl-bayırda işlərini qurtarıb evlərinə qayıdanların aydınca səsi ətrafa yayılır:

- Bu gün ay tərlədik ha!..

- Yayda tərləməsək, qışda donarıq.

Sakitlik çökür hər yana. Uzaqlardan, lap uzaqlardan İsaq-Musaq quşunun səsi eşidilir. Adama elə gəlir ki, quş da bayaq eşitdiyimiz sözləri təkrar edir:

- Yayda tərləməsək, qışda donarıq.

8 iyun, 1986

İtki və qazanc

Dərsə başlayacaqdı bir azdan. Gözləyirdi bayırda. Tələbələr, müəllimlər keçirdilər önündən.

- Salam.

- Salam. A. bu sənən?! Mən də deyirdim bu neçənci kurs tələbə-sidi belə sallana-sallana gəlir.

Qadın pərtləşdi. Elə bilmişdi salamladığı baxışıyla onu çağırır. Demə, heç tanımayıb, elə belə baxırmış.

- Təsəllidi də deyirsən, gerçək olsaydı!..

- Neylərdin?
- Kafedranı da, professorluğu da verərdim. Başlardım yenidən oxumağa...
- Başladın elə bil...
- Sevərdim səni, təkcə səni, sənin olardım ancaq!
- onda da belə deyərdin... Mən də inanardım sənə. Necə inanardım, allah!..
- Nə biləydim?! Gedər-gəlməz dedilər getdiyin yerə. Gedər-gəlməz. Güman vardı ki...
- Məhəbbətin həmişə gümanı olur.
- Dodaqları titrədi qadının:
- Amansız olmusan yaman!
- Həqiqəti demişəm hər zaman.
- Hamımızdan bilikliydin. Qibtə edərdik sənə. O, dediyin həqiqətin ucundan...
- Şəxsiyyətə pərəstişin desənə.
- Yaxşı, pərəstiş olsun... Axı nəyinə lazım idi o həqiqət ki, onun ucundan məni itirəsən, yaşıdlarından geri qalasan, başsızlar yerini tut, əzab-əziyyətə qatlaşasan. İndi də qatlaşırsan. Məndən iki dəfə az maaş alırsan.
- İki dəfə?!.
- Bu, sual yox, qadının hər il qəbulda yığdıqlarına açıqca bir işarəydi. Qızarsa da özünü o yerə qoymadı qadın, boğula-boğula soruşdu:
- Bəs qazancın nə olub bu illərdə sənin, qazancın?
- Özlüyüm...
- Bir söz də deyəydi gərək. Təvazökarlığı qoymadı desin:
- "...Düzlüyüm!"

5 sentyabr, 1985

Anın hökmü

Onun musiqiyə ünsiyyəti dörd yaşından başlamışdı. Atasının istəyi, təkidilə başlamışdı. Sonra özündə yaranan həvəs, vurğunluq... Beləcə getdikcə onun üçün hava olmuşdu, çörək, su olmuşdu musiqi. Varlığına hakim olmuşdu musiqi. Ömrünün qanadları olmuşdu musiqi.

Elə o qanadları ki, iyirmi iki yaşında onu Bonndan Vyanaya uçurmuşdu. Az vaxtda pianoçu-improvizator kimi tanıtılmışdı. Kübar salonları, dövətlər, çağırışlar... Şöhrət qapıları yavaş-yavaş üzünə açılırdı. Daha nə lazımdı ki?! İndi hər şey özündən asılı deyildimi?! O bilirdi bunu: yazırdı, yaradırdı... Qəlbi də doluydu. Səslərlə dilləndirməliydi qəlbinin istəklərini, həyəcanlarını, insanlara deyəcəyi sözləri. Səslərlə! İşləyirdi, gecə-gündüz işləyirdi. Bəs necə? Şöhrət qabağında özünü itirən oğullardan deyildi o. Var qüvvəsi ilə çalışacaqdı, zamana öz sözünü deyəcəkdi.

Ancaq di gəl ki... Qulaqları əvvəllər də ağrıyardı... Amma indi, iyirmi altı yaşında kar oldu o. Kar!

Bir gün çay sahilinə gəldi. Çox düşüncəli, kədərliydi. Axar suya baxdı, baxdı. Qəlbi inildədi, gizildədi, təlatümə gəldi qəlbi. "Yazıçı sözlərlə, rəsam rənglərlə, bəstəkar səslərlə... möcüzə yaradır!.. Səslərlə! Bəs bu səsləri, təbiətin səslərini eşitməkdən məni məhrum etməkdən qəsdin nədir ey tale, taleyim mənim?! Mən axı səslərlə möcüzə yaratmaq istəyirdim. Musiqimlə insanların ruhuna od salmaq istəyirdim. Od! Təbiətin səslərindən qidalanmalı deyildimmi?! Çox düşündüm mən, çox götür-qoy elədim. Yox, yaşamağın heç bir mənası yoxdur, yoxdur, yoxdur!.."

O özünə əl qaldıracaqdı... Elə bu andaca birdən yadına Senekanın "Medeya" faciəsindən əzbər bildiyi bir kəlam düşdü: "Tale cəsəretlilərdən qorxur, qorxaqları məhv edir..." Yuxudaymış kimi ayıldı. Və birdən-birə dəhşət özü-özündən utandı. "Hə? Qorxaq?! Mənmi qorxaqam?!. Yox, heç vaxt, heç vaxt. Mən bu miskin, bu rəzil adı həndəvərimə qoymaram!.. Heç vaxt qoymaram!.. Heç vaxt!.. Əziz, müqəddəs Seneka, görün bir hansı anda yadıma düşdünüz, hansı vaxtda köməyimə gəldiniz, qərarımı puç elədiniz..."

O, var diqqətiylə axar suya baxdı. Suyun səsini axarından almağa çalışdı. Ətrafa boylandı, ağacların yarpaqları titrəşirdi. O heç bir şey eşitmədi. Ancaq sıxılmadı da, yarpaqların tərponişindən küləyin gücünü, yarpaqların xışılısını, suyun pıçılısını hissləriylə, duyğusuyla, varlığıyla təsəvvür etməyə, edə-edə də eşitməyə çalışdı. "Yox, mən eşidəcəyəm... Eşidəcəyəm... Eşidirsinizmi, təbiblər! Mənə bir kömə-

Yiniz dəymir. Qulaqlarımı sağalda bilmirsiniz... Acizlərsiniz!.. Ancaq mən eşidəcəyəm!.. Eşidirəm!.. Mənim köməyim var. Köməkçim tapıldı... İradə, iradə, iradə! Tale ilə ancaq sən vuruşa bilərsən! Sən! Meydan sənindir!..."

O, qollarını geniş açdı, bütün kainatı qucaqlayırmış kimi dedi:

- Ana təbiət, özün mənə kömək ol. Kömək ol. Kömək ol! Əl-ələ ver mənimlə, arzularım ürəyimdə qalmasın! Ürəyimdə biləsən nələr yatır, nələr?! Özün görəcəksən!.. Əl-ələ ver mənimlə, mənim anam!

Ömrünün ən ağır anında özünü itirmədi o. İtirmədi!..

İtirsəydi... bəşəriyyət Bethoveni itirəcəkdi. Bethoveni!..

18 avqust, 1984

Məhəbbətdirmi bu?!

Ən ağır günlərimin, əzablı anlarımda dayağıdı o işıq.

İşdə qolumun qüvvəti, könlümün dəyanəti, sevinci, fərəhidi o işıq.

Ümidli səhərimdi o işıq.

Hər səhər o işığı görürəm, o işığın haləsinə bürünürəm, işimə yollanıram.

Bütün günü mənimlə olur o işıq. İşim iş olmur, günüm gün olmur, mənimki olmur o işıqsız.

Hər gün görmək istəyirəm o işığı, qara gözlərinin işığını, hər gün! Məhəbbətdirmi bu, yoxsa nə, gülüm?!.

12 avqust, 1983

Qazaxıstan qartalı

Şöhrət yüksək bir qayadır,
İlan sürünə-sürünə oraya qalxar,
Şahinsə bir dəfə qanad çaldımı,
O qayanın zirvəsinə qonar.

Abay Kunanbayev

Zirvə!.. Zirvə!.. Sənət aləmində bu söz indi yaman dəbdədi, əziz Abay"! Yerindən duranın zirvəyə çıxdığından, ya da zirvəyə cığır sal-

dığından danışrlar. Hey danışrlar. Zirvə düşgünlərinin, onlara zü tatanların sayı yaman çoxalıb!

Şöhrət düşgünləriylə şöhrət sahibləri bir-birlərinə elə qarışıb ki...

Gülümsəyirsən... İlahi, necə gülümsəyirsən?! Bilirəm, duyuram gülüşünün mənasını: "Fikir yoxdur... Zaman onları qarışdırmaz. Heç vədə qarışdırmaz!.."

Sən haqlısan, əziz Abay, Qazaxıstan qartalı, zirvə axı sürünənlərin deyil, qanad çalıb onu fəth edənlərindir! Homer kimi, Firdovsi kimi, Nizami, Dante, Şekspir, Füzuli, Əlişir Nəvai, Viktor Hüqo, Tolstoy kimi, sənin kimi!

11 avqust, 1983

Deyirsən...

Aşiqi-sadiq mənəm, Məcnunun ancaş adı var...

O afət idi səni belə danışdıran, müəlliminin qızı. Necə sevirdin onu ilahi, necə sevirdin?! Düşünürdün: nə səndən əvvəl belə sevən olmuş, nə də səndən sonra belə sevən olacaq!..

Dünyanın işini bilən kimdi ki?! Sənin də məhəbbət haləsinə bürünən intizarlı, ümidli, səksəkəli günlərin, xoş günlərin çox sürmədi. Yandı sevdinin odunda sən də. Sənə qədər və səndən sonra yanarlar kimi. Sənə elə gəldi ki, dünya yaranandan hələ belə yanar olmaşdı, olmayacaqdı da.

Kədər çox zaman yaxşı tanıyırdı qarını. Kimlərsə verməliydin kədərini. Yaxalanmışdı səni yaman. Yaxalamışdı! O elə bil Yer üzünün bütün dərini, kədərini qəlbinə dolduracaq, çiyinlərinə yükləyəcəkdi. Yükləyirdi də. Dözüm vardı səndə ha!.. Özünü heç sındırıb eləmirdin də.

- Mənəm ki, qafiləsalari-karivani-qəməm, - deyirdin.

Bu, zamana, gərmişə meydan oxumaq deyildimi?! Qəm karvanının başçısı olduğunu aləmə bildirən bir insana zaman neyləyə bilərdi ki?!

Vəfa umurdun bu dünyadan. Hey vəfasızlarla üz-üzə gəlirdin!.. Etibar axtarırdın bu gəlimli, gedimli dünyada, etibarsızlar bürüyürdü dörd bir yandan səni.

Yer tapa bilmirdin özünə bu cəfaçı, əzabkeş dünyada. "Dərd çox, həmdərd yox, düşməən qəvi, tale zəbun..."

Yox, ulu qəmkeş, sən demə dünya xali deyilmiş!.. Vəfalılar, etibarlılar da varmış sənin dünyanda, səfası az, cəfası çox dünyanda!

Qaşların çatılır. Təəccüblənib eləmə heç. Özün demisən:

**Nə yanar kimsə mənə atəşi-dildən özgə,
Nə açar kimsə qapım badi-səbadan qeyri.**

Görürsən... Hey yanan, yandıran, hərərəti azalmayan, işığı heç vaxt sönməyən qəlbin kimi, gəlişilə ruh təzələyən, ruh oxşayan, atom yüklü əsrimizin vahimə doğuran, ölüm saçmağa hazır nüvə silahlarının təbiətə zədələr vuran sınağından, insanın insan üçün gecə-gündüz yaratdığı növbənöv zəhərli qazlarından xəbərsiz, tərtemiz, təbii səbə yeli kimi həmdəmlərin, həmdərdlərin, sirdaşların varmış sənini!...

Sən də deyirsən dərdim var, Füzuli!..

15 iyul, 1983

İki damla göz yaşı

Yandırdım səni. Bir özün bilirsən, necə yandırdım! Ömrüm boyu yandım bunun üçün. Ömrüm boyu!

Nə dəhşətli, nə dözülməz olurmuş yanmaq! Yanmağa başlayanda bildim bunu.

Nə biləydim onda... Yoxsa mənə doğru uzanan titrək əlləri öpərdim, kor olmuş gözlərimin üstünə qoyardım. Görərdi gözlərim dərin, təmiz məhəbbətlə mənə dikilən gözləri.

Eh, əlimdə ixtiyar olsaydı "məhəbbət yoxdur" deyənlərə mən bilərəm neylərdim?!

"Məhəbbət yoxdur!.." Yox, məhəbbət var, özü də necə var, ilahi necə var! Ancaq səni itirəndən sonra, içəridən qovrula-qovrula, qəlbim didilə-didilə bunu dərk elədim və heç bir zaman da mənə tərək eləməyəcək bu məhəbbət. Kim bilir, bəlkə elə bu duyğuyla da köçəcəyəm dünyadan. Nə qalıb ki, ömürdən.

Bəs sən? Səni oda salan mən idim. Mən nankor! Mən, azadəlik axtaran, onun-bunun sorağında tərəddüddə qalan, pak, günahsız ürəyi odun, alovun içində buraxıb qaçan və bununla da sonradan özü üçün ömürlük cəhənnəm odundan betər yanğı, alov püskürdən mən. Məhəbbəti sonradan duyan, həmişəlik onun əsarətinə düşən və heç vaxt da bu əsarətdən qurtarmağa cəhd eləməyən, eləməyə gücü çatmayan köməksiz insan.

Nə etmək olar indi?!

Baş əyirəm o vaxt səni, sonralar ömrüm boyu məni yaxıb-yandıran o zərif, o nəcib, o pak, o ülvi hissə ki, adı məhəbbətdir.

Qoy desinlər məhəbbət yoxdur. Deməyə nə var ki?! Mən baş əyirəm məhəbbətə.

Bu sözləri niyə yazıram indi?! Nə təmənnam ola bilər səndən?! Səni elə yandırmamışam ki, məni bitir də eşidə biləsən. Bunu duysam da, yenə bir diləyim var. Yadında olar, məhəbbətinə etinasız olub gedərkən gözlərində iki damla yaş görünmüşdü, yanaqlarında zolaqlar buraxmışdı onda. Unutmadım, unuda bilmədim yanaqlarını yandıran o iki damla göz yaşdı. Daima yaxıb yandırdı məni o göz yaşları.

Diləyim budur ki, məni son mənzilə aparanların son cərgəsində sən də olasan və unuda bilmədiyim qumral gözlərindən iki damla göz yaş axıdasan.

Qoy sonra desinlər məhəbbət yoxdur.

Təcili yardım xəstəxanası, 11 mart, 1983

Tar Londonda çalır

"Londonlu həmkarlarım vaxtilə tar çaldığımı yaradıcılıq tərcümeyi-halımdan öyrənmişdilər. Ona görə də xahiş edirdilər ki, İngiltərəyə özümlə tarımı da aparım. Bu arzunu məmnuniyyətlə yerinə yetirdim".

Fikrət Əmirov

Bəstəkar tar çalır...

Londonda, Kembric universitetinin cazibəli, dəbdəbəli salonunda "Şur" muğamını çalır. Londonlular, İngiltərə dinləyir. O, çaldıqca uşaqlıqdan tara meyl saldığı, sarı simlərə vurğunluğu gözlərinin önü-

nə gəlir. Mizrabı daha vurğunluqla qızıl tellər üzərində gəzdirir.

Bəstəkar tar çalır...

Salon heyran-heyran dinləyir. O çalır. Fikrində Müşfiqlə üz-üzə dayanır: "Gəl, əziz Müşfiqim, gəl, oxu "Tar"ını. Mən də bax, beləcə mizrabla qızılı simlərin möcüzəsini qoy azacıq da olsa göstərim şöhrətli Şekspirin həmvətənlərinə. Sən də gəl kömək et, ey tarın vaxtında dadına çatanı, həmişə yananı, sən oxu şeirini, mən çalım..." Elə gəlir niyə?! O görür aydınca Müşfiqi, eşidir aydınca Müşfiqi:

O sarı simlərin lisanı Salmazmı heyrətə insanı?..

Heyrət edir London, heyrət edir İngiltərə, heyrət edir.

Bəstəkar tar çalır...

Gör kimlər fikrində canlanır... Üzeyir xəfifcə gülümsəyir, aram-aram bığını sıgallayır. Bülbül Qıratın belinə sıçrayır. Qurban bərk-bərk köksünə sıxır tarını, başını azacıq əyib də mizrabı sarı simə toxundurur. Zəngülə vurur Seyid. Zəngülə... O çalır. Əsərləri dünyanı dolaşan, ən böyük, möhtəşəm, müəzzəm salonları heyranlıq içində saxlayan, soruşanlara: "Məni bəstəkar edən də Azərbaycan tarıdır" deyən o duya-duya çalır. Sözünü təsdiqə çalışır.

Bəstəkar tar çalır...

Sevin, tar, sevin, tar! Şöhrətin, qüdrətin, yayılsın ellərə, sığmasın göylərə. Ucasan, bir az da ucal sən, gör səni kim çalır?! Harada "Şur" çalır?! Necə də ürəklə o çalır!

Bəstəkar tar çalır...

Dinləyir London, dinləyir İngiltərə, dinləyir dünya. O sarı simlərin lisanı, heyrətə salır dünyanı. Heyrətə salır.

Bəstəkar tar çalır...

17 avqust, 1982

Yaşlılar

İki yaşlı var bu dünyada. Biri-birinə yaraşlıq, yan-yөрələrində, aləmə gözəllik bəxş edən, duyğuları hərəkətə gətirən, hisslərə incəlik, zəriflik aşılayan iki yaşlı.

Yaşayırlar bu dünyada, bu qoca dünyada gözəlliyi yaşada-yaşada.
Dünyanın hər ölkəsindən, hər guşəsindən görüşlərinə gəlirlər iki yaşydın.

Birini görməyə gələnlər o biriylə görüşməmiş getməzlər. Gedə də bilməzlər.

O biriylə görüşə gələnlər bu biriylə görüşməmiş getməzlər. Bu bir qaydaya çevrilib daha.

Bir yurdun qismətidi, baxtıdı, şöhrətidi, bir əsrin, bir torpağın yetirməsidi, möcüzəsidi iki yaşıd.

Biri təbiətimizin nadiri, nazlısı, incisidi.

Biri poeziyamızın nəhəngi, ustadı, birincisidi.

İki yaşıd var bu dünyada. Biri 1139-cu ildə dünyaya gəlsə də, biri 1141-ci ildə doğulsa da, mən onlara yaşıdlar deyirəm. İki-üç il bir əsr, səkkiz əsr, əbədiyyət üçün nədir ki?!

Kəpəzin, Gəncənin baş ucalığıdı yaşıdlar.

Yaşıdlar, Azərbaycanın - ağsaçlı müdrik anamızın üzünü həmişə ağ edən yaşıdlar - Göy göl, Nizami Gəncəvi, eşq olsun sizə, yaşayın bu dünyada, bu qoca dünyada gözəlliyi yaşada-yaşada.

18 iyul, 1982

Gecikdikə geciksin

Payız gəldi yenə... Hər yana, hər tərəfə çökdü payız. Kəsilmək bilməyən yağışları, üşüdən küləkləri, ömürlərini yaşamış yarpaqları, kəndərli, acıqlı buludları ilə başımızın üstünü aldı payız.

Təbiət sevinir. Təbiətə nə var?! Təbiətdə hər fəslin öz yeri var. Təbiətdə payız da gözəldir. Təbiətin payızdan qorxusu yoxdur. Payızdan sonra qış, qışdan sonra yaz, yay, sonra yenə payız gələcək. Və həmişə. Mütəmadiyə belə. Payız vaxtında gəlməsə təbiət inciyər.

Bəs ürək?! Bürüzə verməsək də payızdan bir az çəkinir, yan keçir, qorxur ürəklərimiz!.. Qorxur!..

Qorxmasın da, neyləsin ürək?! Ürəyin payızı gəldi, ardınca qışı gətirəcək. Qışdan sonra daha bahar gəlməyəcək. Bizim üçün bahar xatirələrə dönəcək. Bahar üçün burnumuzun ucu göynəyəcək. Əlçatmaz, ünyetməz uzaqlarda qalacaq qəlbimizin baharı.

Hər şey vaxtında yaxşıdır. Bircə ürəyin payızı vaxtında gəlməsin, gecikdikcə geciksin, geciksin!

Ürəyin payızı, geciksin!

17 iyul, 1982

Durnalar gələcək

Payızın son ayında gedərlər, baharın ilk ayında gələrlər durnalar!..

Durna qatarı görünər-görünməz ruhumuz oynardı yerindən. Birgə yola salar, birgə qarşılarıq durnaları.

Bir dəfə durna qatarından talaya lələk düşdü. Necə qaçıb götürdüm, necə sənə təqdim elədim, necə "mənim Durnam!" dedim. Necə?! Birinci dəfə idi səni belə əzizlədiyim. Durna lələyimi cəsərləndirmişdi məni, ya nə idi?! bilmirəm. Əlindən tutdum. Əlinmi titrəyirdi, əlimmi titrəyirdi? Bilmədim. Nə vaxt səni öpdüm, bilmədim... o gün yaman incidin məndən. Bir həftə gözə görünmədin. Sonra özün deyən, rəhmin gəldi mənə...

Sən həmişə durna qatarına qoşulmaq, onlarla birgə süzmək istərdin. Mən də deyərdim: "Qorxma, durna qatarına əlimmi yetər, ünümmü çatar?! Qanadımmı var göylərə uçam, durnalara qoşulam?! Realistliyin tutmasın sənin".

İndii budur, payızın son ayıdır. Durnalar uçub gedirlər. Baxıram arxalarınca. Sənsiz. Ümidin əlacına qalan, ümiddən imdad diləyən adamlar kimi. Baxıram. Sanki qəribəm. Sənsiz. Talaya lələk düşür yənə durna qatarından. Götürürəm lələyi. Fikirli-fikirli. Neyləyim?! Kimə verim?! Kimə?! Yandırır məni lələk, biləsən necə yandırır. Yerdən göyədək yandırır!..

Baharın ilk ayında durnalar gələcək. Qarşılayacağam onları. Sənsiz. Dözə biləcəyəmmi buna?!

Sən mənim durnam idin, durnalara oxşa barı. Ömründə heç olmasa qayıtmaqda bircə dəfə durnalara oxşa barı. Bircə dəfə, ay ömrümün durnası!

Durnaların getməsinə oxşamağa daha bir də qoymaram səni, qoymaram, Durnam mənim!

Qoxular

Çöl otları örtülüb. Orda-burda çiçəklər gözə çarpır. Zövq verir çiçəklər. Rəngarəng çiçəklər.

Xeyli aralıda kiçik çay axıb gedir. Çimişən uşaqların səs-küyü, güclə də olsa, eşidilir.

Arabir uzaqdan da gəlsə torağayların səsi qulağa dəyir, qulağı sığallayır. Torəğayların səsi.

İstidir, bürküsü var havanın. Şaxəli, tənha qarağacın altına özümü çatdırıram. Qarağacın bir tərəfindən buğda zəmisini baş alıb gedir. Sünbüllər boylanırlar.

Buğda zəmisinin başladığı yerdəcə göy otun üstündə uzanıram. Nəzərlərim açıq səmanın dərinliklərinə zillənir. Səmanın maviliyi gözlərimi oxşayır, dərinliyi ruhumu dincəldir. Hərdən xəfif ağ bulud topası asta-asta ötüb keçir, səma dərinləşir, dərinləşir...

Gözəl qoxu duyuram, bu, sünbüllərin qoxusudur. Torpağın, Günəşin qoxusundan yağrulmuş qoxudur. Canıma yayılır bu qoxu. Sünbüllərin qoxusu. Qınayan olmasa, deyərdim yer üzünün ən yaxşı qoxusudur bu. Halallıq qoxusu, üzüağ yayın bərəkət qoxusu.

İyirmi beş-iyirmi altı il keçmiş yolum bir də o yerlərə düşdü. Çölün otunu üzüm əvəz edirdi. Çiçəklərdən əsər-ələmət yox idi. Rəngarəng çiçəklərdən.

Xeyli aralıdakı çaydan uşaq səsi gəlmirdi. Çay qurumuşdu. Torəğayların səsi qeybətə çəkilmişdi.

Bürkü yaxıb-yandırır... Kölgəlik arzusuyla şaxəli, tənha qarağacın altına getdim. Buğda zəmisində pambıq əkilmişdi.

Şaxələri seyrəlmişdi, qocalmışdı qarağac. Qəmliydi, qüссəliydi qarağac. Salam verdim ona, kölgəsində, pambığın başladığı yerdə, əvvəlki yerimdə fikir məni apardı. Nəzərlərim səmaya zilləndi. Xəfif ağ bulud topası əvəzinə hərdən təyyarə süzüb keçirdi. Səmaya baxırdım, qəribəydi, əngin səmanın dərinliyini görə bilmirdim. Təyyarəmi mənə manne olurdu, nəydi, bilmirəm.

Olduqca pis qoxu duyuram. Bu, pambığa verilən zəhərin - DDT-nin qoxusudur. Qanıma qaraldır bu qoxu. DDT-nin qoxusu.

Sünbüllərin qoxusunu xatırlayıram. Xəyalımda üzüağ yayın bərə-kət qoxusu ilə üzüqara edilən yayın zəhərli qoxusu üz-üzə dayanır.

Ağır gecələr

Gündüzlər, necə olsa, gəlib gedir, ağır olur, ağır olur gecələr!..

Qara gözlərinin sehri, sevinc saçan işığı, ecazkar, xəfif gülüşü gözümün qabağındadır.

Tək olanda səsini də eşidirəm, cingilti, musiqilə yoğrulmuş saqraq səsini. Eşidirsənmi sən də onda mənim səsimi?! Eh, hardan, hardan?!

Yatanda gözlərimin qabağındasan. Həmişə!

Duranda gözlərimin qabağındasan. Həmişə!

Yuxuma gələndə toy-bayram olur mənimçin! Bircə bunu əsirgəyə bilmirsən məndən! Tez-tez gəlirsən, gəlirsən...

Adətdi, yaxşı yuxunu birisinə danışanda ondan "Yuxun çin olsun!" duasını eşidirsən. Səni gördüyüm yuxumu, yaxşı yox ee, əla yuxumu bir kimsəyə danışa bilmirəm. "Yuxun çin olsun!" duasını da eşitmirəm.

- Eh, olaydım oğlan, sən də bir qız olaydın... Kəsəydim qabağımı, deyəydim sözümü... Deyəydim!..

Neyləyim ki, nə qabağımı kəsə bilirəm, nə sözümü deyə bilirəm. Qızlıq mənlüyimi saxlaya-saxlaya qalırım yana-yana. Yandırır içimi deyə bilmədiyim sözlər. Yaman yandırır...

Gözlərin gözümün qabağında, səsin qulaqlarımdadır!.. Çatışmayan nəfəsidir. Nəfəsinçin darıxıram, belə səninçin darıxıram, yaman darıxıram.

Gündüzlər, necə olsa, gəlib gedir, ağır olur, ağır olur gecələr! Ürəyimi çəkən, gizildədən, sənsiz keçən gecələr!..

Ağır olur gecələr!.. Ağır gecələr!.

25 mart, 1979

Azərbaycan gözəli

Bakının gözəli - Sahil bağı. Sinəsindən gözəllər keçirlər elədən beləyə, belədən eləyə. Onların arasında biri yaman seçilir.

- Qıztamam, Qıztamam!

Gözəl ayaq saxlayır, uzun boynunu arxaya çevirir. Qardaşın gənci görcək çöhrəsinə təbəssüm, sevinc qonur. Yer üzündə ən şəffaf bulaqdan su içən, ən aydın səhərdən nurlanan, qidalanan, ən açıq səmadan rəng alan təbəssüm, sevinc.

Qaraşın qıza yaxın gəldikcə şəffaf bulağın suyu kimi aydın səhərin nuru kimi, açıq səmanın rəngi kimi göz oxşayan təbəssüm, sevinc daha da artır, artır. Ortaboylu, mütənasib əndamlı, ürkək baxışlı qız xoş ədası, xəfif gülüşü, gözəl duruşu, bütün görünüşü ilə qaraşını gözləyir.

Yaxınlaşır qaraşın. Yaxınlaşmağınan təbəssüm, sevinc dolu ağap-paq sifətdə incə, xəfif qızartı yaranır. Sanki yenicə çıxan günəş qızılı telləri ilə açılan səhərin üzünə siqal çəkir, çəkir.

- Salam, Qıztamam.

- Əleyküməssalam, necəsən. Allahverdi?!

- Yaxşıyam, sən var ol.

- Çox sağ ol.

- Hara belə?!

- Evə tələsirəm.

- Ötürümmü səni, Qıztamam?!

- Necə istəyirsən?!

Gəl bir Allahverdi istəməsin də.

Gedirlər.

Bir dəqiqəmi çəkdi, yarım dəqiqəmi keçdi, saniyələrimi uçdu, deyə bilmərəm. Onu deyə bilərəm ki, Yer üzündə gördüyüm gözəl səhnələrdən, mənzərələrdən biri idi bu. Təbii, işıqlı, insani, ümidli, pak, həyatı mənzərələrdən biri. Həm adıydı, həm qeyri-adi... Quruyub qalmışdım. Özüm də bilmədim bu sözləri öz-özümə necə pıçıldadım, necə dedim:

- Azərbaycan gözəli... Adı da Qıztamam! İnsafın olsun, ata insafın olsun, ana! Gözəlliyə də sədd çəkib bəsdə deyərlərimi?! Deyərlərimi?!

6 sentyabr, 1978

Anaların duası

Gecələrdə, qurtarmaq bilməyən, körpələr yatmayan, anaların yuxusunu yeyən gecələrdə aram-aram, məlahətli, yapışıqlı, ürəyə yatımlı, cazibədar, dedikcə gözəl bir nəğmə başlar:

**Evimdə, eşiyimdə
Yat quzum, beşiyində.
Dan ulduzu, bir də mən
Durmuşuq keşiyində.**

Hər yana yayılar, hər yanda eşidilər bu nəğmə. Bu həzin, bu zərif, körpələrin gözlədiyi bu əfsun dolu əziz nəğmə. Sən də eşidərsən onu, eşidərsən, könlün-ruhun açılar, canına bir hərarət yayılar, yalnız olmadığımı duyar, sevinərsən, dan ulduzu!

Sənə ümid bağlayan, sənə güvənən, yuxuya həsrət analar səni gördülərmə, bilirsən, necə sevinər, necə fərəhlənər, necə qanadlanarlar, dan ulduzu!

Elə bircə görünüşün işıq verər, ümid verər, bələdçi olar insanlara, yuxusu ərşə çəkilən analara, sənə keçmişdə də, indi də, gələcəkdə də həmişə duaçı olan analara, dan ulduzu!

Dünya həyəcanlıdır indi, qarışıqdır işləri onun. Sən də narahatsan, yaman narahatsan.

Ancaq narahat olmağa dəyməz, qorxma sən heç.

Anaların duası səni saxlar, saxlar, dan ulduzu!

2 avqust, 1975

Əjdaha

Uşaqlar bir göz qırpımında yığışdılar.

Ananın gözündə qaranquşlar sıralandılar. İndicə, indicə uçacaqdılar.

Film başladı. Balacalar üçün multfilm.

Ana üçün balalarının gülüş xoru...

- Uşaq olaydım, sizin kimi mən də baxa biləydim!..

Ananın biixtiyar dediyi bu sözlər uşaqlara qəribə, çox qəribə gəl-di. Təəccüb yarandı üzlərində, sual göründü gözlərində. Biri ərköyün idi, çəkinmədən dedi:

- Bax da, anası, bəyəm gözlərini tutublar?!

Ana birdən-birə bilmədi ərköyününə, şirincəsinə nə cavab versin, bir istədi desin: "Gözlərimi tutmayıblar, balası, tutmayıblar. Di gəl ki..." Yox, demədi, düşündüyünü demədi ana.

- Baxıram, balası, baxıram, - dedi.

O elə baxırdı da. Ancaq televizordan daha çox uşaqlarının üzünə yayılan gülüşə, təbii, gücünü ürəkdən alan, ürəkdən gələn gülüşə baxırdı.

Uşaqların cingiltili gülüşü, qəhqəhəsi otağı doldurmuşdu... Birdən qəhqəhə kəsildi, uşaqların sifəti dəyişdi. Otağa vahiməli səs yayıldı.

Ana televizora nəzər yetirdi, eybəcər, dəhşətli sir-sifətiylə ekranı tutan əjdahını görəndə acı-acı gülümsədi.

Əjdaha heç nəylə hesablaşmır, bildiyini eləyirdi.

Ana qəlbiylə danışırdı: "Əjdaha! Təkcə görünməyiynən balalarımın, qaranquşlarımın gülüşünü udan əjdaha, mənə necə də tanış gəlirsən?!"

Əjdaha artıq getmişdi. Uşaqların sifətinə hələ gülüş gəlməmişdi.

Ana dərin təəssüflə öz-özünə pıçıldadı:

- Özüdür ki, var... Müharibə... Qayğısız keçirməyə hamının haqqı olan uşaqılıq illərimizin dəhşətli qayğılarla dolduran uşaqılıq gülüşümüzdü udan əjdaha!

3 may, 1974

Əsrlərdən əsrlərə

Böyük yanğıyla, ölçüyə gəlməyən kədərlə, kəsilmək bilməyən hayqırtıyla, sonu görünməyən diləklə dolu musiqi!.. Nə ovsun var bu musiqidə, ilahi! Dinlədikcə dinləmək istəyirsən.

Dinləyir, düşünürsən... Düşünür, heyrətlənirsən: bu nə hikmətli, bu nə qüdrətdi?! Bu nə cəsarətdi, bu nə hünərdi belə?!

Duya-duya dinlədikcə, dərindən-dərinə düşündükcə sənə elə gəlir ki, uzaqlardan, çox-çox uzaqlardan gəlir eşitdiyən səslər karvanı. Çox-çox uzaqlardan. Xalqımızın yaranış günündən gəlir, bu günü yaşayır, əbədiyyətə gedir...

Mənəvi qıdamızdı, ruhumuz, beşiyimizdi.

Vurğunluğumuz, cılığlığımız, gücümüzdü.

Dünənimiz, bu günümüz, sabahımızdı bu musiqi, Üzeyirin musiqisi!..

16 oktyabr, 1973

Həsərətəm

Bir pilləkənə açıldadı qapılarımız. Bir pilləkənə...

- Salam, - deyərdin.

- Salam, - deyərdim.

Səhər, axşam. Deyərdik.

Ürəkdən gələn sevincimizi, ürəyə çökən kədərimizi belə bilərdik, belə bölərdik.

Görmədiyim, tanış olmadığım adamlar sizə ayaq açmışdı.

Bir gün...

- Salam.

Yox, mənə elə gəldi ki, sən ayrı söz dedin, ayrı söz: "Neyləyim?.. "Həri" üçün gəliblər... Hə deyim?"

- Salam.

Yox, əslində, dedim: "Bax da... Nə məşvərət... Ürəyə nə məsləhət?!"

Bir gün də...

Ağ duvağın altından baxışlarımla salam verdin.

Yox, "Gedirəm, sağlıqla qal!" dedin.

Baxışlarımla salamını aldım.

Yox, sənə "yaxşı yol!" arzuladım.

Ağır günlərim həyatada çox olub. Ancaq o günü, sənə "yaxşı yol" arzuladığım günü ən ağırı sayıram. Ən ağırı! Aman allah, insanın basarataı necə də bağlanarmış?! Axı niyə o gün mən duymadım, duya bilmədim ki, səadətimi aparırlar. Səadətimi!

"Evlənmək qaçmır ki... Qoy bir müdafiə eləyim, mənzil alım, avadanlıq düzəldim, evlənərəm də... Deyirlər, arvadın gərək heç nədən korluğu olmasın. Onun-bunun arvadına baxıban köks ötürməsin..."

Bu düşüncələrdimi gözlərimi bağlayan, qəlbimi qapayan, aqlımı çaşdıran? Nə deyim? Dərdimi kimə söyləyim?

"Evlənmək qaçmır ki..."

Yox, qaçırmış. Necə də sürətlə qaçırmış!..

Müdafə çoxdan eləmiş, dosent də olmuşam. Doktor, professor da olacağam. Mənzilim, bağım maşınım da var. Amma nəyə görə.

Unutmaq istəyirəm səni, unuda bilmirəm.

Gümanım illərə gəlir. İllər səni unuttur deyirəm.

Yanılıram... Burda da yanılıram!..

Burnumun ucu göynəyir kirayədə qaldığım o balaca, o quş yuvası otaq üçün. O sehrli, o sevgili otaq üçün. Bir pilləkənə açılardı qapılarımız... Bir pilləkənə...

- Salam, - deyərdin.

O salama həsrətəm...

14 sentyabr, 1973

Bir mahnı var

Aylı-ulduzlu, sevdalı gecə, Gəncə gecəsi...

Ruh oxşayan, könül açan bağça. Çinarlı bağça.

Əlləri qoynunda bağça sahibi.

Narahatdı. Yaman narahatdı bağça sahibi.

Düşüncəli, kədərli, nigaran baxışları çinara dikiləndə göz kimi oldu onun qəlbi. Xəfif küləkdəncə alışan göz kimi. Çıtırdadı: "Ömrümün yaraşığı, ruhumun işığı hardadır, harda, hey! Gülüşüm, sevincim hardadır, harda hey! Cavab ver, çinarım, yaşadım, həmsirrim, həmdərdim çinarım, cavab ver hardadır dildarım, harda, hey?!"

Susur çinar. Neyləsin çinar?! Nə desin bilməyir çinar?! Xəcalətimi çəkir, dinməyir çinar?!.

Onun varlığında təlatüm. Könül tellərində ehtizaz! Aram ola bilmir. Aram ola bilməz. Öz-özünə pıçıldaıyır: "Yan, ey qəlbim, yan, çıtırdadı, hey!.."

Yana-yana yandıran qəlbin səssiz harayı lələk qələmə güc verir:

Hər gecəm oldu kədər, qüssə, fəlakət sənsiz,

Hər nəfəs çəkdim, hədə getdi o saat sənsiz...

"Sənsiz!.." "Sənsiz" kiçik bir bağçada yarandı. Gəncəyə, Azərbaycana yayıldı. Ölkələr dolaşdı. Əsrlər aşdı.

Pianonun dilləri tüğyana gəldi. Şirmayı dilləri könül tellərinin eh-tizazı ilə hərəkət edən barmaqlar tüğyana gətirdi.

Səslər gün batır-batmaz ulu dağlara çökən səssizliyin fonunda hə-mişəvar dərələrdən həzin-həzin axan sular kimi çağladı, çağladı:

**Hər gecəm oldu kədər, qüسسə, fəlakət sənsiz,
Hər nəfəs çəkdim, hədəər getdi o saət sənsiz...**

Ecazkar barmaqları şirmayı dillər üzərində gəzən insanın qəlbi dalğalandı, dalğalandı: "Yandım hicrində sənin, yanğımı söndürmədi-lər, söndürmədilər, söndürə bilmədilər, hey!.."

Səhəri müğənni dostu dinlədikcə, "Sənsiz"i dinlədikcə yerində otura bilmədi, öz-özünə pıçıldadı: "Nə vaxtsa, hardansa sevdiyinə bir anlıq da olsa qovuşmaq arzusunu, ümidini yaşadan "Sənsiz!" Bir anlıq da olsa, hey!.."

Ev sahibinin də, dostunun da sifətində iki zolaq yaranmışdı. "Sənsiz" yaratmışdı bu zolaqları. "Sənsiz!"

- "Sənsiz"i oxuyarsan?

- Yox, oxumaram... Yaşayaram... "Sənsiz"i yaşayaram. Yaşaya-yaşaya oxuyaram. Yaşaya-yaşaya!

**Hər gecəm oldu kədər, qüسسə, fəlakət sənsiz,
Hər nəfəs çəkdim, hədəər getdi o saət sənsiz...**

Bir mahnı var. Mahnılar içində bir mahnı. Üç dühanın nəfəsi var bu mahnıda. Üç dühanın - Nizaminin, Üzeyirin, Bülbülün. Əbədiyyət fonduna daxil olub bu mahnı, əbədiyyət!..

30 iyul, 1973

Ağaclarım

Palıdım, palıdım - vüqarım!
Çinarım-çinarım - ucalığım!
Dəmirağacım - mətinliyim, iradəm!
Söyüdüm, söyüdüm - pərişanlığım, məftunluğum, kədərım!
Vüqarım da var, ucalığım da. Mətinliyim, iradəm də.
Pərişanlığım da var, məftunluğum, kədərım də.

20 may, 1973

Qartalların uçuşu

Qartallar qıy vura, qanad-qanada verə, ənginlikləri fəth edə! Baxsan, özgə aləm olur, ayrı tamaşa yaranır. Ayrı tamaşa!

Tamaşa yüksək zirvəsindədir... Salon sehlənmişmi, nədir, nəfəs çəkməyə kimsədə cəsarət yox?!. Baxışlar səhnəyə dikilmiş, səhnə baxışları əsir eyləmiş...

Bu saat Yer üzünün ən gözəl, ən təmiz, cazibədar, günahsız, haçansa günahlı olacağını xəyalına belə gətirə bilməyən qadınlarından biri Yer üzünün ən namuslu, ən nəcib, saf ürəkli, igid, hər şeyə tez inanan, məkr və hiylədən uzaq olan ərlərindən biri tərəfindən öldürüləcək. Günahsız ola-ola! Öldürüləcək... sevən ər əlləri indi amansız qatil əllərinə çevriləcək. Zərif xilqətin, məsum qurbanın son ümidgahı - sonsuz yalvarışları belə bu əlləri saxlaya bilməyəcək.

Əllər işini görəcek, yüzlərələ ürəyin aramsız cırıntılarını çoxaldaçoxalda tora salınan, qısqanlıq alovunda qovrulan, hayqıran ürək bəkirə ürəyə qıyacaq, onu həmişəlik, həmişəlik susduracaqdır...

Dözün ürəklər, cırıpınan, yanan, həyacanlanan ürəklər, dözünlər!.. Hələ qabaqda sizi aldanmış, aldandığı üçün də faciə qəfəsində zəncir çeynəyən qısqanc ərin dəhşətli, azman qəbahəti ucundan özünü amansız cəzalandıracağı an gözləyir... Dözün!

Siz Şekspir dühasından, Cabbarlı qüdrətinin, Ələkbərov əzəmətinin sehrinə düşmüşünüz... Dözün!..

Üç qartal qıy vururdu, qanad-qanada verirdi, ənginlikləri fəth edirdi! Baxırdın, özgə aləm olurdu, ayrı tamaşa yaranırdı. Ayrı tamaşa!

10 dekabr, 1971

Mücrü

O, gəlin köçəndə anası mücrü də qoydu cehizinin üstünə. "gəlin mücrüsüz olmaz!" dedi.

Nənə yadigarı idi bu balaca, naxışları solğun mücrü. İndi də onun qisməti oldu.

O, üzük, qızıl saat və sırğalarını qoyardı mücrüyə. Mücrü paltar dolabında ən yuxarı gözə qalxmışdı. Əzizlənirdi mücrü, sevilirdi mücrü...

Bir gün gəlin ana oldu. Əri hədiyyə ilə evə gəldi. Açıldı mücrü, cavan ana qızıl boyunbağını qoydu, örtüldü mücrü.

İkinci uşaq dünyaya gəldi. Açıldı mücrü, örtüldü mücrü.

Üçüncü... dördüncü... beşinci...

Açıldı mücrü, örtüldü mücrü...

Doldu mücrü.

Atanı müharibə apardı. Ehtiyacla əlbəyaxa oldu ana. Gecəsi gündüzə, gündüzü gecəyə qarışdı ananın. Ancaq itirmədi özünü, itirə bilməzdi ana!

Bir dəqiqə də işsiz durmadı, bir dəqiqə də. Lakin çatışmırdı qazancı. Beş uşağa çatışmırdı qazancı ananın!

Açıldı mücrü, örtüldü mücrü. Nişan şeyləri, ər hədiyyələri bazara ayaq açdı...

Kədərlə açıldı mücrü, kədərlə örtüldü mücrü...

Boşaldı mücrü...

Bir gün ananın ilkisi sevincək evə gəldi. Diplomla gəldi. İlk diplom idi ki, onların evinə qədəm qoyurdu. Ali məktəb diplomu.

Ana doluxsuna-doluxsuna diplomu dodaqlarına apardı, bağına basdı, gözlərində yaş görünəndə yadına çoxdan unudulmuş mücrü düşdü.

Ananın əlləri, mehriban əlləri mücrüyə toxunanda mücrü sanki cana gəldi, sevincək açıldı mücrü, diplomu ağışuna aldı, gülümsədi, sevincək örtüldü mücrü.

Evə ikinci diplom gəldi. Açıldı mücrü, örtüldü mücrü.

Üçüncü... dördüncü... beşinci...

Açıldı mücrü, örtüldü mücrü...

Tamam doldu mücrü.

Ana oxşadı mücrünü. Oxşadı... Qızlıq çağları... gəlin köçdüüyü anlar, anasının dediyi "Gəlin mücrüsüz olmaz!" sözləri... ər hədiyyələri... amansız ehtiyacla dəhşətli vuruşmalar, uşaqları yatırandan sonra tökdüyü göz yaşları, boğuc hıçqırıqlar... göz qabağına gəldi. Çox şeylər gəldi, çox şeylər!..

Mücrünü öz yerinə qoyanda anaya o indi ağır, əvvəlkindən qat-qat ağır gəldi...

Ana yanılmamışdı. O sərvət hara, bu sərvət hara?!

1 sentyabr, 1969

Bir gün

Ağlı kəsəndən onun gözlərində yaş görənlə olmamışdı. Ağlamaqdan zənd-zəhləsi gedirdi. "Kişi də ağlayarmı?! Əsrlərin sıçrayışlarında sinəsi dağlı Şərqi buxovlayıb da yerində saydıran ağlamaq olmamışdımi?!"

Ancaq bir gün...

Bəli, bir gün onun da gözlərində yaş göründü. Necə göründü!

Hisslər selinin qabağını kəsməyə gücü çatmadı. Ağladı. Bircə anlığa da olsa ağladı. Min bir əzab-əziyyətdən sonra uzun illər arzusunun həyata keçdiyini, sevincinin aşib-daşdığı bir zamanda, ömrünün ən xoş bir çağında gözləri dolub-boşaldı. Bir günün bir anında. Dolub-boşaldı.

Bu bir gün onun ən böyük övladının, qədəmi yüngül övladının - "Əkinçi"nin anadan olan günü, mətbuatımızın doğuluş günü idi. Min səkkiz yüz yetmiş beşinci il. İyulun iyirmi ikisi. Bir ilin, bir ayın bir günü. Təkcə bir gün. Bir günümü?! Yox, yox bu, gün deyildi.

Xalq necə də gözəl deyib:

**İl var bir günə dəyməz,
Gün var min ilə dəyər.**

Min ilə dəyən günlərdən birini də millətimin, xalqımın tarixinə o yazmışdır! O, Həsən bəy Zərdabi, ilk Azərbaycan jurnalisti! Min ilə dəyən günlərdən birini!

17 avqust, 1969

Aman

Həqiqət Rzayevanın xatirəsinə

Dünyadan bir insan köçdü...

Gələndə sadə bir kömürçü ailəsinə sevindirmişdi.

Gedəndə...

Dənizli, bərəkətli, küllü-çiçəkli Lənkəranın qoynunda dünyaya göz açmışdı. Gözəl səsi vardı. Yaşlılarından seçilərdi, qohum-qardaş arasında sevilərdi...

Gün gəldi. Bakı onu qoynuna aldı. Əzizimiz, gözümüz, dəniz səxavətimiz Bakı onu oxutdu. Səhnələrdə cövlan etmək üçün ona qol-qanad verdi Bakı. Qol-qanad verdi...

Səhnədə o, yüksəldi. Yüksəldikcə yüksəldi. Telli də oldu, Leyli də. Əsli də oldu, Şahsənəm də. Boyuna biçildi Ərəbzəngi də. Heç blinmədi nə vaxt xalqın qəlbinə yol tapdı, xalqın sevimlisi oldu. Kömürçü ailəsinin sevincinə bütün xalqın sevincini qarışdırdı. Ucaldı o Tellisiylə, Leylisiylə, Əsli, Şahsənəmiylə, Ərəbzəngiylə!

Ərəbzəngisiylə!

Ərəbzəngi kəsib yolu...

Yolu keçən kişilərə aman yoxdur!

Şah İsmayıl gələib çıxır. Ərəbzəngi kəsib yolu, yaman kəsib, Xahiş, rica yeri deyil. Yol bağlıdır. Qılınca-qalxan işə düşür, necə düşür! Qalxanlara zərbə dəyir, necə dəyir!..

Bir şey çıxmır qılıncların savaşıdan. Əlbəyaxa tutaşrlar, güləşirlər, vuruşurlar. Şah İsmayıl, Ərəbzəngi, Əlbəyaxa. Kimdir igid, kimdir qoçaq? İndicə, bax, bilinəcək. Bilinəcək.

Şah İsmayıl nəre çəkir, Ərəbzəngi kürəyini yerdə görür. Sinəsinə çökür onun Şah İsmayıl. Elə bu vaxt... elə bu vaxt...

Qarasaçlar, uzun saçlar peyda olur, Ərəbzəngi qız imiş ki?!

Bu nə işdir?!

Sarsılmışdır Şah İsmayıl, heyrət, təəccüb içindədir Şah İsmayıl.

Qızın yanıqlı, təsirli, ovsunlu səsi ətrafa yayılır, ürəkləri rıqqətə gətirir:

Ərəbzəngiyəm,
İgid bir qızam, bir qızam,
Aman oğlan, aman oğlan,
Öldürmə məni, öldürmə məni...

Bəli, könülləri titrədən, ovsunlayan titrək, cingiltili, məlahətli, yapışıqlı, əzəmətli səsin sahibi onu məğlub edən Şah İsmayıldan aman istəyir. İgid igiddən aman istər, igid igidə aman verər. İgid idi Şah İsmayıl. Aman verir igid qıza! Aman verir!

Bir gün də!..

Kürəkləri yerdə olan Ərəbzəngi aman istəməyə hazırlaşarkən sinəsinə çökənin igid Şah İsmayıl yox, ölüm, amansız, dəhşətli ölüm olduğunu görcək səsinə çıxarmadı, dodaqlarını bir-birinə bərk-bərk sıxdı. Aman istəmədi. Amansızdan aman istəməzlər. O da istəmədi.

Dünyadan bir insan köçdü.

Gələndə sadə bir kömürçü ailəsini sevindirmişdi.

Gedəndə bütün xalqı kövrəltdi, getdi! Bütün xalqı!

Avqust, 1969

Xəfifcə öpüş

Telefon susurdu. Yeddiylə səkkiz arasında ümid dolu gözlər telefona zillənirdi. Həmişə bu arada zəngləşərdilər. Bircə dəqiqə o yanı, bu yanı olmazdı.

İndi susurdu telefon. Yamanca susurdu. Səkkiz ki, oldu onun ürəyinin çırpıntısı birə-beş çoxalırdı!.. Bircə dəqiqə, ürəyini əzən, gizildədən dəqiqə keçdimi telefonla heç bilmirdi neyləsin. "Bu, axşam da belə keçdi... yarpaq kimi düşdü ömrümdən, ay mənim etibarsız telefonum!.."

Əvvəllərdə yeddiylə səkkiz arasında istəyincə danışığıdan sonra "Ay mənim sədaqətlim, əzizcəm, qadasın aldığı telefonum!" deyərdi. İndi hey istəyirdi onu acılasın. Acılasın! "Nə qəddar, nə zalımsanmış, insafsızsanmış, telefonum mənim!.. O ürəksizdən dərs aldın sən də!.. Elə yazıq-yazıq baxma mənə, düz deyirəm: o ürəksizdən... Var ürəyi, deyirsən? Varsa göstərsin də!.. Heç olmasa bircə dəfə eşitsin də onu, özü demiş əsirim olduğu ürəyini, eşitsin də, zülmkarım mənim!.."

Hirsi soyuyanda telefonun yanına gələrdi, sıgallayırdı onu. "İncimə məndən, incimə, telefonum mənim! Sənin nə günahın!.. Özüm özümə eləmişəm: "Bir daha zəng vurma mənə!" demişəm. O da... Mən də ol sam vurmaram..."

Bir dəfə yeddiylə səkkiz arasında qərara gəldi. "Yox, o sevmirmiş. Sevsəydi sözümü saya almazdı. Yaxşı sınaq oldu bu. Sevmirmiş məni. Heç lazım da deyil..."

Ancaq elə həmin axşam yeddiylə səkkiz arasında telefonu dil açdı. Uçdu dəstəyi götürmək üçün. Götürdü...Dərin nəfəs eşitdi... Doğma, şirin, xoş nəfəs... dinlədi onu. Səsini çıxarmadan. Bir söz deməyə çəkdi, aylardan bəri həsrətini çəkdiyi nəfəsi itirməkdən qorxdu. Dinlədi onu. Ona tanış, xoş, şirin, doğmaca nəfəsi... Dinləyə-dinləyə də membranı dodaqlarına apardı, xəfifcə öpdü.

O tərəfdəki eşitdi bunu, bir az ürəkləndi, pıçıldadı:

- Qurbanın olum!..

Bu tərəfdəki membranı bir də, bir də öpdü.

O tərəfdəki cəsarətləndi:

- Sabah gözləyəcəm... həmin yerdəcə!..

Membran öpüşlərə qərq olundu.

Bu tərəfdə də, o tərəfdə də.

İstəmirəm

Nə sakitsən, nə dinməz, nə yazıqsan, dəniz!

Yarıyuxulu, adamsız çöllər kimi qarşımda nə sərilib qalmısan, dəniz!

Dalğalan, dəniz! Dənizliyin, gözəlliyn dalğalanmaqdadır.
Dalğalan, dəniz! Gözəlliyni, dənizliyni göstər. Varlığını nəyə qadır olduğunu, vüqarını göstər, gücünü göstər, özünü göstər, dəniz!
Dalğalan, dəniz! Səni dalğasız. Təlatümsüz, həyacansız görmək istəmirəm, istəmirəm. İstəmirəm, dəniz!

17 fevral, 1968

Tar çalınır

Sahil bağı. İki nəfər. Birinin əlində tar, birinin əlində Füzuli. Qəlb-ləri bir vurur təlatümlü dənizlə, ağaran, qaralan sularla, çağırən, hayqıran dalğalarla. Bir vurur.

- Tarı dilləndirsənə, Qurban dayı!
- Tarı susdurmaq... tarı əlimizdən almaq istəyirlər, Müşfiq!..
- Tarı susdurmaq... Ləpələrin şırıltısını, şələlələrin şairanə gurultusunu. Şahə qalxan dalğaların coşğunluğunu, nəğməkar bülbüllərin ürəkəçən cəh-cəhini susdurmaq mümkünmü, Qurban dayı?!
- Yox, Müşfiq, yox!
- Onda tara zaval yoxdur, Qurban dayı! Yoxdur! Sən bircə sarı telləri cana gətir, gücün çatdıqca coşan dalğalara səs ver, səs ver...
Otururlar. Kimsəsiz skamyada otururlar.
Tar dilə gəlir. Tüğyan edir, zilə qalxır.
- Çal, əlində heç zaman susdurula bilməyəcək canlı, ecazkar, xalqın ruhundan qopan bir musiqi aləti var. Qurban dayı! Çal, başına dönüm! Qoy yorulmaq bilməyən barmaqların sarı tellərə əbədi bir həyat versin!..

Tar ötür, ötürdü...

Müşfiqin də, Qurbanın da gözləri yaşarmışdı. Yox, təkçə onların yox, Füzulinin də, dənizin, sahilin, köpürən, hayqıran dalğaların da gözləri yaşarmışdı...

Ertəsi gün... "İsmailiyə" də şeir gecəsi... Necə də hərərətlə qarşılanırx oxunan şeirlər. Necə də!

- İndi də lap təzə bir şeir - ötən gecə yazdığım "Tar"ı oxuyacağam.

Qurbanın gözləri alacalanır, tutqun çöhrəsi işıqlanır. "Oxu, başına dönüm! Oxu, cəsərinə qurban olum, oxu!" Şair oxuyur... Yox, tarzən sehrkarlıqla mizrabı qızıl tellər üstündə gəzdirir:

Oxu, tar, oxu, tar!..
Səsindən ən lətif şeirlər dinləyim.
Oxu tar, bir qadar!..
Nəğməni su kimi alışan ruhuma çiləyim.

Salon sükut içində dinləyir. Salon vəcdə gəlir... Şair son misraları deyir. Yox, tarzən son akkordları vurur:

Ey geniş kütləmin şirini, şərbəti,
Alovlı sənəti!

Böyük tilsimdən qurtaran salon susmaq bilməyən alqışlara bürünür. Şairin cəsarətini, şeirin qüdrətini təsdiq eləyən alqışlara...

Qurban Müşfiqə doğru gəlir, Müşfiq Qurbana doğru gedir. Qucaqlaşır. Tarın ölməzliyi, sənətin əbədiliyi naminə. Qucaqlaşır.

Qurban deyir:

- Sən daha heç nə yazmasan da "Tar" şeiri bəsindir, Müşfiq!
"Tar"la sən həmişəlik qalacaqsan!.. Əbədilike olacaqsan!..

Tar çalınır... Müşfiq yada düşür, Qurban yada düşür!

7 avqust, 1967

Azərbaycan dili

Anamın südündə, vətənimin havasında, çörəyimdə, suyumda səni duymuşam.

Torpağımda-daşım, çölümdə-çəmənimdə, Kürümdə-Arazımda, Xəzərimdə-canımda səni görmüşəm!

Elimdə-günümdə, dərsimdə-kitabımda səni sevmişəm! Sevmişəm, a mənim tarixin eniş-yoxuşlarında xalqımın göz bəbəyi kimi qoruduğu dilim! Azərbaycan dilim!

Anamın həzin-həzin laylalarında, arzulu-arzulu oxşamalarında qanıma keçmişəm!

Atamın kişi-kişiyənə söhbətlərində ruhuma çökmüsən!

Babamın, nənəmin şirin-şirin nağıllarında, bayatılarında ürəyimə girmisən! Ürəyimə, a mənim millətimin fəxr-fəxarəti dilim! Azərbaycan dilim!

Əlimə qələm alan gündən, qələmin ixtiyarına qalan gündən bö-yüklüyünü dərk eləmişəm!

İlk gecədə, yuxusuz qaldığım ilk gecədə, ilk ağır sınaq gecəsində necə də köməyimə gəldin, qüdrətinlə ana barəsindəki düşüncələrim öz qalıbına düşdü, söz qalıbına düşdü. Səxavətini unutmamışam!

Heç zaman, heç kəsdən bir kömək ummadım, ummuram, ummam! Təkcə səndən savay! Səndən savay! Ummaram! Səndən də hə-mişə budur təmənnam: əsirgəmə sözlərini, varını, gizləmə imkanlarını, ecazkarlığını, bir sözünün neçə-neçə çalarını, yuxusuz gecələrimin sayını çoxaltma, mənsur şeirlərimə xəzinənin ən sirli, hələ toxunulmamış, əl dəyilməmiş guşələrində qidalanmağa icazə ver, a mənim ulu əcdadımın yadigarı, nişanəsi, nəfəsi doğma dilim, ana dilim! Azərbaycan dilim!

Sənsiz neyləyə bilərəm! Nəyə gərəyəm?! Varlığım varlığına bağlıdır. Adım adınla öyünər. Sevincim, səadətim qüdrətinlə yaranar, a mənim günüm, ilim, əsrim, qərinəm, nəhayətsizliyim, Azərbaycan dilim! Azərbaycan dilim!

19 may, 1967

Qayıq və qara yel

**Mən gəncəm, bilirəm istiqbalım var,
Hələ bədr olmamış bir hilalım var.
Yelkənim açılır, qara yel, əsmə!
Mənim bu dəryada bir sandalım var.**

Bu nə uzaqgörənlikdi, Müşfiq! Qara yelin əsəcəyini sən necə duymuş, necə bilmişdin?! Necə?! O sərrast, sanballı misraların 37-nin ap-relində dodaqlarından qopmuşdu. Dörd iyun gecəsindəsə qara yel başının üstünü kəsdi və sənin qayığın amansızcasına alt-üst etdi...

Qorxulu burulğana, pərəstiş burulğanına düşdün özün də. Xalqın ən yaxın dostu ola-ola "düşməni" kimi düşdün... Yaman düşdün...

Çox küləklər əsdi, çox sular axdı o vaxtdan. Çox...

Sağ qalanlar qayıdırdılar yavaş-yavaş. Ancaq sən... təəssüf min, milyon dəfə təəssüf... Qayıtmadın! 38-in altı yanvarında güllələnməmişdinmi?! Necə qayıda bilərdin?! Necə?!

Əsərlərinin qadağası götürüldü. Qayığın yelkən açdı yenə üzür surlarda, üzür. Qorxma, daha qorxma, səksəkəsiz üzür. O sən oxucularının, xalqımızın qəlbindəki dəryada üzür... Daha heç bir qara yel, heç bir dəli-dolu külək, heç bir tufan, qasırga onu alt-üst edə bilməz, bilməyəcək, Müşfiq!

Qəlblərdə üzən qayığın yolu əbədiyyətdir ancaq!

25 mart, 1967, 5 iyun, 1988

İstək

Bülbül meşə istəyir. Gül qoxulu, bahar ədalı, xoş sədalı meşə. İstəyincə, ürəyincə cəh-cəh vurmaq üçün.

Qartal dağ istəyir. Dörd bir yanı sıldırım qayalı dağ. Qıy vurub ənginliklərə şığımaq, səma dərinliklərinə yol almaq üçün.

Qağayı dəniz istəyir. Balıq nəfəsli, sahilləri insan ləpirli dəniz. Doyunca, yorulunca süzmək, hey süzmək üçün.

Sənətkar sərbəstlik. Ürəklərə girmək üçün, əsrlərə getmək üçün!

2 dekabr, 1966

İki qapı

İki qapı. Üz-üzə dayanan iki qapı! Üz-üzə! Arada gözləmə otağı. Gəlib-gedənlər üçün.

İki qapı. Bir biçimdə, bir rəngdə, bir yaraşıqda. Biri-birinə tay. İki qapı.

Tez-tez açılıb-örtülür, örtülüb-açılır. İkisi də. Tez-tez. Biri açılında da xəfif-xəfif açılır, örtüləndə də. Xəfif-xəfif! İki qapının.

Birini hirsə açır, hirsə örtülər. Hirsə! İki qapının. Birinin üzü işıqlı, açıb-örtənlərin üzü kimi, nəşəsi-sevinci kimi, arzu-istəyi kimi. Gülür.

Birinin üzü tutqun, gəlib-gedənlərin üzü kimi, kədəri möhnəti kimi fikri-xəyalı kimi. Ağlayır.

Birini məhəbbətlərinə bina quranlar, yuva quranlar açıb örtür.

Birindən ayrılanlar, boşayıb, boşanıb ayrılanlar girib çıxır.

Bir biçimdə, bir rəngdə, bir yaraşıqda, biri-birinə tay iki qapı. Üz-üzə dayanıb. Arada gözləmə otağı. Çoxdan birləşərdi qapılar. Birisi hazırkı bölməyə nəşəsini-sevincini. Birisi atardı daşını möhnətin-kədərin. Birləşərdilər...

Araya üzü dönüklər girməsəydi, üzü dönüklər.

14 sentyabr, 1966

İnsan

Dəniz. Meşə, Dağ. Üçü də bir yerdə. Üçü də.

Meşədəyəm. Dəniz ayağım altında. Dağ başım üstündə...

Dənizdə qağayılar uçur. Meşədə bülbüllər. Dağda qartallar. Sıldırımından sıldırırma, koldan kola, sulardan sulara. Uçurlar. Qartallar, bülbüllər, qağayılar.

Dəniz sahilə gəlir. Ləpələriynən. Dəniz sahili yuyur, kəhrəba qumlara ütü çəkir. Ləpələriynən. Sahilini təmiz, ürəkəçən, səliqəli görmək hansı dəniz üçün xoş deyil? Hansı?!

Yarpaqlar titrəşir, pıçıldaşır, yarpaqlar həzin mahnı kimi səslənir. Yarpaqlar. Xəfif küləyin təmasından. Titrəşir, pıçıldaşır, həzin mahnı kimi səslənir. Külək mahir dirijor kimi meşə ağaclarının hamısını bir vaxtda hərəkətə gətirir, dilləndirir. Hamısını. Dilə gələn ağacları arasıyla, yaşıllıqlar qoynunda ağara-ağara yeddi bulağı suyu axıb gedir. Qışın sal buzu kimi soyuq, büllur kimi şəffaf suyu. Şırıldaya-şırıldaya axıb gedir. Öz həzin şırıltısıyla xəfif küləyə, mahir bəstəkara deyir ki, mən də varam, mən də. Yarpaqların titrəyişindən, pıçılısından, həzin mahnısından məni də ayırma, məni də. O da ayırmır.

Meşə nəfəs alır, meşə dincəlidir. Bülbüllərinin cəh-cəhini, yarpaqlarının xışıltısını, yeddi bulağının həzin şırıltısını dinləyə-dinləyə dincəlidir.

Yalçın qayanın döşündən şələlə tökülür. Köpüklənə-köpüklənə. Gurultuyla. Əzəmətlə. Dağa layiq əzəmətlə. Dağ da baxır. Əzəmətlə. Qartallarının qıy vura-vura uçmasına, sularının köpüklənə-köpüklənə axmasına. Əzəmətlə. Baxır. Günəş dağın arxasına enir. Yavaş-yavaş.

Səhər yenidən çıxmaq üçün enir. Ətrafı boğuq qırmızı rəngə boyaya-boyaya, tünd, tünd-sarıya çevrilə-çevrilə enir.

Rəngdən-rəngə düşür. Dağ da qartallı yalçın qayalarıynan, gurultulu şəlaləsiynən. Meşə də yeddi bulağının suyuynan, yarpaqları titrək ağaclarıynan, bülbüllü kol-kosuynan. Dəniz də dəstə-dəstə qağayılarıynan, kəhrəba qumlara ütü çəkən ləpələriynən, təmiz, ürəkaçan, səliqəli sahilləriynən. Rəngdən-rəngə.

Dəniz. Meşə. Dağ. Üçü də bir yerdə. Üçü də.

Meşədəyəm. Dəniz ayağım altında. Dağ başım üstündə...

Dənizin də, meşənin də, dağın da tamaşasından doymuram. Ürəkaçan, göz oxşayan mənzərələr biri-birindən yaxşı. Biri-birindən gözəl. Biri-birindən cazibədar. Hər şey yerli-yerində! Hər şey!

Yerli-yerində? Bəs onda, bəs onda niyə mənə elə gəlir ki, bu nadir, bu xariqiladə gözəllik mücəssəməsində nəşə çatışmır, nəşə?

Düşünürəm. Dənizə baxıram. Meşəyə, dağa baxıram, düşünürəm. Gözlərim mənzərədən mənzərəyə qonur. "Nəşə?! Nəşə?! Nəşə?!"

Dağın döşündə birdən iki nəfər peyda olur... İnsan!

Bəs bayaqdan haradaydın, harada insan? Sənin gəlişinlə hüsnündən doymadığım mənzərələr daha da yaxşılaşdı, daha da gözəlləşdi, daha da cazibədar oldu. Daha da. Dağ da, meşə də, dəniz də. Üçü də bir yerdə, üçü də, insan!

26 iyul, 1966

Ümid və həqiqət

Ümid! Şirinlərin şirini, dadlıların dadlısı, gözəllərin gözəli, ümid!

Sən daşa çırpılan arzulara təzə qanad verən, həyat verən bir loğmansan. Elə loğman ki, zəhməti üçün heç zaman, heç kəsdən, heç şey ummur. Ummayacaq da.

Sən həmişə çağlayan təsəlli bulağısan! Elə bulaq ki, suyundan hamı, hər zaman içə bilir. İçəcək də.

Sən dedikcə əliaçıq və nəcibsən, ümid! Günəş kimi nəcib! Nə az, nə çox. Bütün insanlar sənin gözündə birdir, qiymətli və əzizdir. Məgər ən gərgin, ən çıxılmaz, ən dəhşətli anlarında, onları ovunduran, isindirən sən deyilsənmi, ümid? Sənə pənah gətirməyən, sənə bel bağlamayan bir bəşər övladı varmı?!

Nə deyim?! Sən çox şeysən, ümid, çox şey! Ancaq...
Ancaq neyləsən... Neyləyəsən ki, sən həqiqət deyilsən, ümid, həqiqət!

7 iyul, 1966

Yox, sən gözsüz qalmadın!..

El üçün ağlayan gözsüz qalar!
Səni yuxudan qəflətən oyadıb xoşlamadığım söz ya məsəli soruşsaydılar, yəqin ki, deyərdin:

- El üçün ağlayan gözsüz qalar!

Bəli, sənin bu ifadədən yaman acığın gəlirdi. Onu eşitməmək üçün həyatını verməyə hazırdın.

Ancaq sən onu eşidirdin, əməllərinin, arzu və düşüncələrinin ziddinə olaraq eşidirdin. Özü də tez-tez eşidirdin.

El dərđini dərđin kimi çəkən gündən, vətən övladını, əsrdən çox-çox geri qalmış həməsrini qəflət yuxusundan birdəfəlik oyatmaq üçün gecəli-gündüzlü alışıb-yanan gündən, özünü dilə ağıza salan gündən eşidirdin.

Rütubətli, sükunətli, qara daş kimi ağır gecələri yeddilik lampanın zəif, hisli işığında əridərək xalqının ələmlı günlərinin salnaməsini ürəyinin qanı ilə ağ vərəqlərə həkk eləyən zamandan eşidirdin.

Bəzən gündəlik ruzunu tapmayanda, ciyərparələrinin kədərli çöhrələrinə baxıb da kövrələndə, qəlbindən qara qanlar axanda, gözlərin yol çəkəndə eşidirdin.

Bu sözləri sənə yaxın da deyirdi, uzaq da:

"El üçün ağlayan gözsüz qalar!"

Yaxın adamlardan eşidərkən ürəyin əzilirdi: sanki həvəng dəstəyə salıb döyürdülər. Ağrısından gözlərindən od çıxırdı. Səsini çıxarmırdın, dişlərini bir-birinə sıxıb o sözləri sənə deyən adamın üzünə baxırdın. Sabirənə baxırdın. Baxıb da acıyırdın: onun bu qədər qorxaq, yalnız öz qarnını güdən, öz güzəranını düşünən, özü üçün yaşayan, yox, yox, yaşamayan, sürünən, zavalı, nadan olduğuna ürekdən yanırdın. Sabir kimi yanırdın. Yanmamaq olmazdı. Yaxşı bilirdin ki, zəhlətökən sözləri ona dedirdən əsrlərdən bəri varlığına hakim kəsilmiş qorxu hissidir. Bəli, qorxu. Qorxaq başıqapazlı, üzüdanlaqlı, qatır kimi cəb-

rə dözümlü, üzüyola olur. Qorxaq həmişə məhkum olur. Yaxasını hər şeydən kənara çəkir; azacıq təşəbbüs göstərən adam gördümü, astaca ona yan alır, ürəyiyanlıq, uzaqgörənlik edirmiş kimi deyir:

- Əzizim, özünü cəncələ salarsan aaa!.. El üçün ağlayan gözsüz qalar!
"El üçün ağlayan gözsüz qalar!.."

Bu sözləri sən: "Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!" - deyənlərdən, "Fələ, özünü sən də bir insanımı sanırsan?" - düşünənlərdən, "Cütcü babasan, buğdanı ver, darı yeyərsən" - söyləyənlərdən, "Dindarlarız, gündə bir arvad alarız biz!" - deyər öyünənlərdən də eşidirdin. Eşidirdin, ancaq tamam ayrı hisslər keçirirdin. Düşünürdün ki, onlar bu sözlərlə sənə hədə-qorxu gəlmək, səni tutduğun işdən, etiqad bəslədiyən əməldən, getdiyən doğru yoldan çəkəndirmək istəyirlər:

- Bura bax, bizə sataşma haaa!.. El üçün ağlayan gözsüz qalar!

Qorxu nə olduğunu bilməyən sənəsə onların bu hədə-hədyanları gülünc görünürdü. Xoşagəlməz sözləri, hər cür təhdid və tənələri eşitdikcə mənən daha da bərkiyir, elinə, sənətinə, ideallarına sarsılmaz bir inamla bağlanırdın:

Seyli-tən eylə təməvvüclə alıb dövrü bərim - Bənzərəm bir qocaman dağa ki, dəryada durar!

Bəli, sən qocaman dağ kimi məğrur oldun, heç nədən çəkinmədin, elin dərdinə qalıb da gözsüz qalmaqdan qorxmadın, milyon qapalı gözləri açdın, ölməz sənətinlə, böyük dühanla qərinələrə, əsrlərə, yol açdın.

Gözsüz qalmaqdan qorxmamağınla, həyata ayıq baxan, əsri saf-çürük edən sabiranə gözlərinlə, ey böyük insan, qocaman tarixin əbədiyyət lövhəsində iki göz açdın. Qərinələri qərinələrlə əvəz edən nəsil-lər, bəşər övladları bu gözlərlə baxarkən səni və sənin xalqını görə-cək, sənin və xalqının şəninə deyəcəklər:

- Xalqına ürəkdən bağlanan sənətkarı xalqı yaşadır. Xalqı ilə bir deyib, bir gülüb, bir ağlayan sənətkar xalqı yaşadır.

Belə sənətkarı, belə xalqı bəşəriyyət yaşadır!

14 may, 1962

Yatır

Uşaq həsrətiylə qovrulan evə uşaq gəldi. Öphaöp başlandı o saatca.
Ana öpdü, ötürdü ataya. Ata öpdü, ötürdü əmiyə. Əmi öpdü, ötürdü xalaya. Xala öpdü, ötürdü dayıya. Dayı öpdü, ötürdü bibiyə.

Əldən-ələ gəzdi uşaq, əldən düşmədi. Öpdülər, öpdülər. Uşağın harası gəldi öpdülər.

Uşaq dil açdı, uşaq ayaq açdı. Alhaal başlandı.
Bir-birinə macal vermədi almaqda ata da, ana da. Əm idə, xala da. Dayı da, bibi də. Vermədilər.

Uşaq oyuncaq sındırmaqdan yoruldu, qohum-əqrəba almaqdan yorulmadı.

Böyüdükcə çoxaldı istəkləri uşağın - yeniyetmənin. Günü-gündən çoxaldı.

Nə istədi dedilər:

- Baş üstə.

Ata da, ana da. Əmi də, xala da. Dayı da, bibi də. Hamı, hamı dedi:

- Baş üstə, göz üstə.

Dedilər: Yeniyetmə - Cavanı da yıxdılar böyrü üstə. O yatan yatır.

20 oktyabr, 1960; 4 oktyabr, 1980

Sonası

*Sevimli, əziz Cəfərimizin vəfalı ömür yoldaşı
Sona Cabbarlıya.*

Təntənəli gecə... Cəfərin gecəsi... Ağzına qədər dolu zal. Ayaq üstə duranlar oturanlardan çoxdur. Hələ bayırda nə qədər adam var... Neyləyəsən, gəlmək istəyən çox, yer az. Arzu edənlərin hamısını çağırmaq, yerləşdirmək mümkünmü?! Bunun üçün gərək bütün xalqın sayı qədər yeri olan bir bina tikəsən.

Nəhəng zal sükut edir. Bu sükut içində yalnız məruzəçinin səsi pərdə-pərdə ucalır, ətrafa yayılır.

Sən rəyasət heyətində oturmusan. Yanında da sənin ürək parçalarının, onun sevimli yadigarları: Aydın, Gülar.

Zal sənə baxır, sən zala baxırsan. Baxırsan, amma fikrin uzaqlarda gəzib-dolaşır. Sənə elə gəlir ki, hər şey dünən, dünən olmuşdur.

Ata evində səni "Sona" çağırardılar. Ər evində eşitdiyən ilk söz "Sonası" oldu. Bu sözlə səni ilk dəfə o çağırdı, o, Cəfər, sənin istekli ərin, mehriban həyat yoldaşın, sədaqətli ömür sirdaşın, bizim incəsənətimizin yenilməz qartalı, teatrımızın yorulmaz Fərhadı, xalqın sevimlisi Cəfər. Özü də nəvazişlə, ürəyi əsə-əsə, səni əzizləyə-əzizləyə, elə bil sənə olan məhəbbətinin hamısını birdən ifadə edirmiş kimi çağırdı. Bu şirin doğma çağırışdan, bu incə, təsirli nidadan qəlbinin bütün telləri rıqqətə gəldi, ürəyinin həyat şamını yandırdı; bu şamın şölələri gözlərində əks etdi... Və sənin ömrünün yollarını əbədlilik işıqlandırdı.

Sonası! Bu söz sizin evdə sənin qanuni adın olaraq qaldı. Cəfərin evdə sənə olan sözü-sovu, səndən uzaqlarda, hicrinlə alışıb-yandığı dəqiqələrdə yazdığı məktubları "Sonası" ilə başlayar, "Sonası" ilə cana gələr, "Sonası" ilə də sona yetərdi.

Sən bu sözə yaman alışıbmışdın, deyəsən, bu sözlə o səni bir az nazlandırmışdı da. Sən bu sözü tez-tez eşitməyəndə darıxar, doğrusu, açıq deyəcəyəm, bəzən qorxuya da düşərdin, özün də istəmədən, bir anlıq belə olsa, qısqanclıq hissi qəlbinə yol tapardı. Bu zaman sənə elə gələrdi ki, bəlkə o, səndən soyumuşdur, bəlkə onun xəyalını indi başqa sonalar kəməndə salmışdır. Sən belə düşünərkən bir də görərdin qonşu otaqdan onun səsi ucaldı:

- Sonası!..

Bu sözün hərərəti çağırılmamış qonaq kimi könlünə girmiş əzici hissləri bir anda əridib yox edərdi. Dodaqlarında, yanaqlarında, gözlərində xoş bir təbəssüm olduğu halda Cəfərin səsinə səs verər, yanına qaçardın.

Cəfər, sənin ömrünün mənası, ətri, gözəlliyi, bizim adımız, sanımız, fəxrimiz Cəfər dönməz iradəyə, sarsılmaz əqidəyə malik bir sə-

nətkardı. Heç bir çətinlik, heç bir maneə onu ruhdan sala bilməzdi. İnam bəslədiyi, doğru sandığı bir fikri həyata keçirməyincə rahat ola bilməzdi. Rahatlıq! O bunu mütəmadi axtarışlarda, gecəli-gündüzlü sənət eşqi ilə alovlanıb yanmaqda, ölməz əsərlər yaratmaqda görədi. Bəli, o, yaratmaq üçün yaranmışdı. Lakin o da insandı. Onun da kədərləndiyi anlar olardı, haqsız tənqidlər, yersiz hücumlar qəlbini incidirdi. Bunu evdə bildirməməyə çalışsa da sən o saat duyardın. Bəs necə?! Axı ürəyindən ürəyinə yol vardı. O, belə vaxtlarda "Sonası" da çağırmazdı. Onda sən pərvanə kimi onun başına dolanardın, kefini açmağa çalışardın. Ağzından "Sonası" çıxmıyınca ondan əl çəkməzdin. Nəhayət, onun dodaqlarında təbəssüm görünərdi:

- Sonası, adamı bir doyunca kədərlənməyə də qoymursan!..

O səninlə deyib-gülər, bütün əsəbiliyi, yorğunluğu, kədəri çıxıb gedərdi. Sonra da özünəməxsus bir zarafat və ərklə deyərdi:

- Sonası, çay gətir...

"Sonası" kəlməsi Cəfərin əhvali-ruhiyyəsinin sanki bir məhək daşığı idi. Sən bununla onun kefinin yerində olub-olmadığını o dəqiqə təyin edərdin.

İndi sən Cəfərsizsən. İyirmi beş ildir ki, onun dilindən "Sonası" kəlməsini eşitmirsən... Bu nədir? Qaşların çatıldı, etiraz etməyə hazırlaşırısan... Dayan, qoy özüm deyim. Mən demək istəyirəm ki, bu ancaq zahirən belə olmuşdur. Əslində isə sən hər gün, hər saat onu görmüsən, onun evdə əli dəyən hər şey, onunla bağlı olan hər bir xatirə, hər bir söz Cəfəri sənənin yadına salmış, xoşladığın "Sonası" kəlməsi həmişə qulaqlarında səslənmiş, Cəfərsiz olmadığını addımbaşılı sənə bildirmişdir. Sən də bundan daima qüvvət almısan, ruhlanmışsan, balalarını qayğı ilə böyüdüüb ərşəyə çatdırmısan.

Bəli, bu iyirmi beş ildə Cəfər bir an sənənin qəlbini tərk etməmişdir. Ən xoş dəqiqələrinə onu həmişə yanında görmüsən. Aydını evləndirəndə gözlərinin önünə gəlib gülə-gülə:

- Sonası, sağ ol, - deyən Cəfər deyildimi?!

Güləranı köçürəndə qəlbində dilə gəlib:

- Sonası, var ol, - deyən Cəfər deyildimi?!

Öz davranış və ismətinlə onun uca başını uca elədiyindən yuxuna girib:

- Sonası, üzün ağ olsun, - deyən Cəfər deyildimi?
Bəli, özü idi!
Cəfər ölməmişdir! O sənin qəlbində, xalqımızın qəlbində yaşayır!
Ey, öz həmdəminə ömürlük sadıq qalan vəfalı qadın, böyük ana!
Sən Cəfərin Sonasısan. Cəfər xalqın oğludur. Onda haqlı olaraq da biz
ixtiyar hissi ilə sənə deyirik:
- Sən xalqımızın Sonasısan, Sonası!..

6 mart, 1960

Sən kimsən?!

Göz oxşayır yaşıllığı meşənin, tarıma çəkilmiş əsəbləri dincəldir.
Baxdıqca elə baxmaq istəyirsən ona, dağ meşəsinə. İstəyirsən...

Rayihəli, könül oxşayan meşədə addımladıqca ürəyin açıldığı kimi
qanın da qaralır. O saatca... Ziddiyyətə bax da!..

Orda-burda "ocaq"lar qaralır, odu sönmüş, külü qalmış ocaqlar.
Yan-yörələrində də şüşə qırıntıları. Meşənin sinəsini cırmaqlayan,
əsəblərə toxunan şüşə qırıntıları adamın gözünə girir, qəlbini cızır...

Bəli, meşəyə gəlib özlərinə "xudmani" yer seçənlərin, kabab çək-
mək üçün ağacların dibində ocaq qalayanların, yeyib-içəndən, keflə-
nəndən sonra boşalan butulkaları hara gəldi tullayanların "qoçaq"lığı-
dır bu. Bəhsləşiblər butulka atmaqda. Butulkalar da daşa, kötüyə, qo-
lu-budaqlı ağacların yoğun gövdələrinə dəyib çilik-çilik olublar.

Harda "ocaq" var eləcə həndəvərində şüşə qırıntıları görürsən. Tə-
biətin gözəl qoynuna gəlib keflənənlərin meşəyə "sağ ol" - udur bu!
Böyük "sağ ol"u!

Biri tapılmayıb ki, desin: "Bizdən sonra da bura gələn olacaq. Hər
gələn belə etsə, meşə nə günə düşər?! Gözəlliyini, ətrini, meşəliyini
saxlaya bilərmə meşə?"

Qulağıma birdən səs düşür: "Məndən sonra dünya dağılsın!" Kim-
dən, nə vaxt eşitmişəm bunu? Necə də yerinə düşür indi bus öz. Necə
də!

Gözə girən şüşə qırıntıları da qulağıma düşən səsi cingildəyə-cin-
gildəyə təkrar edirlər: "Məndən sonra dünya dağılsın!"

Uzaqdan balta səsi gəlir. Ağacları diksindirən, qorxudan, yaman
qorxudan balta səsi.

Təzadlarla doludur həyatımın, dünyamız. Doludur. Təzadlar içində də çırpınır meşə... Onu hərə bir cür incidir. Kim necə bacarırsa, o cür də incidir.

"Məndən sonra dünya dağılsın..." Niyə axı, niyə? Sən kimsən? Kimsən?

Meşələrimizin işi Allaha qalib!

İyul, 1959

Göy göl (El rəvayəti əsasında)

Bu mənsur şeiri 1958-ci ildə yazmış, sonra da "dəmə qoymağı" lazım bilmişəm, istəmişəm ki, bir az vaxt keçsin, bir də baxım...

İşin çoxluğu, müxtəlifliyi, yeni mövzular, yeni yazılar başımı qatışdırdığından onu unutmuşam. O bir də yadıma 1964-cü ildə "Mənsur şeirlər" kitabımı çapa hazırlayanda düşüb. Axtarmışam, tapılmayıb.

Bu günlərdə iki cildə "Seçilmiş əsərləri"min tərtibi üzərində düşünərkən "Adam istəsə.." povestinin əlyazması mənə lazım oldu. Qovluğu açar-açmaz "Göy göl"ün əlyazması qarşıma çıxdı. Çox "dəm"də qalmış əlyazmasına əl gəzdirmək istədim. Ancaq gəzdirə bilmədim... Doğrusu, ürəyim gəlmədi.

Yadıma düşdü ki, bu il sevimmiz Göy gölün 850 illiyi tamam olur. Gəncəyə Nizami poeziya günlərinə gedəcəkdim. "Göy göl" mənsur şeirimə də götürdüm. Oxucularla görüşdə əlyazması ilə bağlı sözlərimi deyəndən sonra qeyd elədim ki, əgər xoşunuza gəlsə, onu çapa verəcəyəm, gəlməsə, aparıb arxivimdə saxlayacağam. Mən şeiri oxuyub qurtarandan sonra oxucular da, qələm dostlarım da dedilər ki, mütləq çap etdirmək lazımdır. Onu da söylədilər ki, indi ki, "Göy göl"ü ilk dəfə Gəncədə oxudun, qoy elə ilk dəfə burada da çap olunsun. Onların dediyinə əməl elədim. Mənsur şeir yerli qəzetdə çap olundu (3/X-1989). İndi də onu mühakimənizə verirəm, əziz respublika oxucuları.

MÜƏLLİF

24 oktyabr, 1989

Ağsu Kəpəzin ətəyindən axırdı, yana-yana axırdı.

Ağsu Kəpəzi sevirdi, bütün varlığıyla, dəlicəsinə sevirdi. Ancaq ürəyini açıb deyə bilmir, məhəbbətdən birinci söz salmağı mənliliyinə sığışdırmırdı. Qıvrılırdı məhəbbət odunda. Qıvrılırdı Ağsu. Qıvrıla-qıvrıla da axırdı. Kəpəz Ağsuya etinasızdı. Kəpəz onun sevgisindən xəbərsizdi. Hardan da olaydı xəbəri?! Kəpəz aşağılara heç baxmaz, heç yuxarılara can atardı, uzaq buludların məclisində kef sürməyi xoşlar, ənginliklərin xəyalı ilə yaşardı. Daha ucalıqlara meyl edərdi Kəpəz.

Necə oldusa bir gün aşağı baxdı məğrur Kəpəz. Baxdı özünü itirdi, baxdı ovsunlandı, baxdı, bir könlüdən min könlə vuruldu Kəpəz. "İlahi, dünyanın gözəli yanımdaymış... Mən də gör haralarda axtarırmışam onu, haralarda?!"

Göylərə meydan oxuyan Kəpəzin məğrur başı Ağsuyun önündə əyildi. Sevgi idi Kəpəzin başını əyən. Böyük sevgi!..

Dedi də vurulduğunu Ağsuya Kəpəz. Onun titrək səşindən, məhəbbətlə dolu sözlərindən Ağsu qürrələndi, yaman qürrələndi, sevinci aşıb daşdı. Ancaq özünü Kəpəz kimi itirmədi. Kəpəz ona etinasız olmuşdu. Kəpəz ona dağ çəkmişdi. Etinasız oldu Kəpəzə Ağsu da. Etinasız oldu.

Məğrur Kəpəzi Ağsuyun eşqi bir an rahat buraxmadı. Ağsuya elə hey dediği bu oldu:

- Məhəbbətinlə qəlbim alışıb yanır, mənə "hə" deyəcəksənmi, Ağsuyum?!. Axma, dayan, dayan Ağsuyum!.. Dayan hey!..

Ağsu da etinasız-etinasız cavab verdi:

- İnanmıram sevginə-sədaqətinə, inanmıram, Kəpəz. Deyirsən ürəyin alışıb yanır. Görmürəm yandığını, görmürəm!

Ağsu məğrur Kəpəzi yandırmaq üçün qəşdən belə deyirdi.

- Görmək istəyirsən?

- İstəyirəm!..

Kəpəz dərindən ah çəkdi. Kəpəz coşdu. Yox, yox, qəlbindən od püskürdü Kəpəz. Elə bir zəlzələ qopdu ki...

Ara sakitləşəndə Kəpəzin qoynuna sığındı. Ağsu, kəpəzə "hə!" dedi Ağsu.

Günlər keçdi, aylar dolandı. Ağsu ana oldu, Kəpəz ata. Ancaq körpə olar-olmaz Ağsu həyata göz yumdu.

Kəpəz dağların qoynunu əbədi məşkən seçdi qızıyçün. Ağaclar başlarını əyib ona mahnı oxudular, onu yayın istisindən, qışın soyu-

ğundan qorudular. Körpə dirçəldi, körpə yaşadı. Dağların gözəli oldu. Görən valeh oldu ona. Görən ancaq bir söz dedi:

- Göy göl.

Ən sağalmaz yara

Ağlayırdı ana... Oğlunu 49-cu ilin əziz Novruz bayramı günündə ali məhkəmənin qapalı iclasında mühakimə eləmiş, iyirmi beş il iş kəsmişdilər ona.

İçin-için ağlayırdı ana...

Qapıları döyüldü. Ögey oğluydu gələn.

Ana gəlin keçəndə üç oğlan uşağı görmüşdü ərinin ocağında, doğmaca balası kimi baxmışdı, doğmaca ana kimi əzizləmişdi onları. Özü də bir oğul, bir qız bağışlamışdı gəldiyi ocağa...

Ana ögeyə baxır, intizar içində qovrulur, ögey çətinlik çəkirdi danışmağa... axır ki, cibindən bir vərəq çıxarıb dilə gəldi:

- Sənin adındandı... Canı da budu ki, atama ərə gələndə tutulan oğlunun bir yaşı olub, onu yanında gətirmisən... İncimə, o, xalq düşməni kimi mühakimə olunub. Bizi izləyəcəklər. Mən heç, oğlumun tər-cümeyi-halına ləkə düşməsin, təzəlikcə partiyaya keçib, gələcəyi var... Qol çək, özüm çatdıraram. Sənə də hər ay beş yüz manat verərəm. O birilərinə də deyərəm versinlər. Mən beş yüzlə dolanarsız...

Ana qulaqlarına inana bilmir, ona elə gəlir ki, göy guruldayıb, ildırım çaxır, selləmə yağış yağır. Düşünür ki, oğlu aparılandan bəri axıtıldığı göz yaşlarıdır bu yağış.

Oğlu tutulana qədər "ögey" kəlməsini heç dilinə gətirməyən ananı indi bu kəlmə əjdaha dönüb boğurdu... Tez əllərini gözlərinə apardı, yox, gözləri yaşlı deyildi, düşmən qarşısında quruyan kimi qurumuşdu göz yaşları. Demə, içəriyə, qəlbinə, ruhuna axırmış göz yaşları. Varlığını yandıra-yandıra axırmış...

Ögey əlində kağız gözləyirdi.

Dörd qardaşı bir bacısı büzülmüşdü evin bir güncündə. Əlləri qoyunda. Həyacanla anasını izləyirdi.

Ana dilə gəldi nəhayət:

- Mənim heç, atanızın, o rəhmətliyin zəhməti gözünüzdən gəllər... Ayaq basmayın buraya, ögeylər. Bu ocağa gələndən birinci dəfədi dilim gəlir bu söz, dilimi yandırır bu söz. Eşit və bil, o biri qardaşları-

na, övladlarına da de: atanızın belindən gələn mənim balam xalqın düşməni yox, xalqın əsl dostu, əsl oğludur... Əsl oğlu!

Ögey əlində kağız çölə fırladı.

Qız anasına sarıldı:

- Sənə qurban olum, ana, qurban olum!

Dörd qardaşın bir bacısı gündüz işlədi, axşam oxudu. Ana yorğan-döşək sıyrımağın ustasıydı. Əvvəl bunu özü üçün, gəlinləri üçün edər-di. İndi ehtiyac üzündən qonşular üçün eləməyə başladı. Mənən sıxıl-sa da, namusla, qürurla dolanmağın yoluydu bu. "Peyğəmbərimiz də zəhmət çəkməyi buyurmuşdur... Minnətdənsə bu əfzəldir..."

Ana-bala beləcə yarıac-yarıtox, namusla, qürurla yaşadılar "xalq düşməni"nin yolunu gözlədilər. Gözləri doldu, boşaldı, ümidləri kə-silmədi, "Allah kərimdir!" dedilər, gözlədilər.

Nəhayət o qayıtdı, bəraət alıb qayıtdı. Səkkiz illik ayrılıqdan, əzab-əziyyətdən, sıxıntıdan sonra ananın üzü güldü, ana ürəkdən se-vindi.

Ögeylər heç bir şey olmamış kimi tapıldılar, gözaydınlığına gəldi-lər. Ana yenə analıq, əsl, böyük analıq göstərdi, el gözündə onları sın-dırmadı, ağciyər olmsalar da sevimli ərinin övladlarını qapıdan qov-madı. Gəlib gedənlər arasında nifrətini, qəzəbini boğa bildi, ağartma-dı heç nəyi.

Amma ürəyi sınımışdı ananın. Onlara daha təzə gəlin gəldiyi vaxt-lardakı kimi baxa bilmirdi ana. Bu, dövrün onun qəlbinə vurduğu ən sağalmaz bir yaraydı. Ən sağalmaz yara!

1957

Ata

*Yeni ailə quran və atalıq pilləsinə
qədəm qoyan gənclərə ithaf olunur.*

İndi məni üç adla çağırırlar.

Birisi ilə məni səndən başqa hamı çağırır, hamı səsleyir, hamı bu adla məni yad edir. Bu adı mənə atam, anam vermiş, bu adla məni ox-

şamış, boya-başa çatdırmışlar. Bu ad mənim üçün onların ən qiymətli yadigarı olduğundan həmişə əzizdir.

İkinci adla məni məktəbdə çağırırlar. Dərs dediyim, tərbiyə verdiyim balalar bu adla mənə müraciət edirlər. Bu ad on beş illik ağır zəhmətimin, saysız-hesabsız ürək çırpıntıları və yuxusuz gecələrimin bəhrəsi olduğundan, onu eşitmək şərəflidir.

Üçüncü adla da məni yalnız sən, sən çağırırsan, qızım. Bu ad dünyaya gəlişinlə atdığım ilk qədəmlərin mənə bəxş etdiyi ən şirin, ən gözəl töhfəsidir.

Əgər dərsdən yorğun qayıtmış. Birisi ilə sözləşib əsəbləşmişəmsə, səni qollarım arasına alıb, bu adı çağıran ağızdan öpür, hər şeyi unuduram.

Mənim üçün birinci ad nə qədər əziz, ikinci nə qədər şərəflidirsə, üçüncü də bir o qədər fərəhlidir. Bəli, bu ad hər dəfə sənin o incə, zərif dodaqların arasından qoparkən sevincdən ürəyim böyüyür, sinəmə sığmır. Çünki bu adı mənə ilk sevgimin ilk meyvəsi sən gətirmisən, qızım!

21 fevral, 1956

Çağırışan qağaylar

Görüşdükləri yer... Cümə günü burda olmalıydı o. Axşamüstü yeddidə. Ola bilmədi...

İndi güman ki, gözlədiyi gəlməsin. Bilir ki... Yox! O özü sözünün ağası olacaq. Yarımca saat gözləyəcək, gəlmədi gedəcək. Xəzər də, salxım söyüdlər də, çığırışan qağayılar da sözünə düz çıxdığını görəcək.

On dəqiqə keçmiş qadın gəldi (bu qədər gecikərdi onda da).

- Salam...

Qadın daha bir söz deyə bilmədi. Göz yaşları aman verəmdi...

Kişiə baxır, baxırdı. Uzaq, uzaqlarda həmişə gözlərinin önündə olan şabalıdı saçlarda dən görür, ağappaq ipək üzdə qırışlar görür, xəfif gülüşlə dolu qəm-qüssə görürdü. Dedi:

- Gələ bilmədim görüşünə, bağışla...

Yaş necə gilələnirdi qadının gözlərindən, ilahi?! Necə?! Haçandan-haçana dilə gəldi:

- Gözləyə bilmədim... Gecikdin... On səkkiz il gecikdin! Gəldim ki... bağışlayasan məni...

- Allah bağışlasın. Mən nəkarəyəm ki?!

- Duaçı olmuşam sənə həmişə. Şükür ki, sağ-salamat gəlib çıxmısan. Allah eşidib duamı yəqin. Eşidib. Allaha qurban olum!

Dili-ağzı yandıran sükut çökdü araya.

Göz yaşları dayanmışdı qadının. Kədər asılmışdı gözlərindən indi.

Kişi dedi:

- Yadında olar, sənə deyərdim: "Baxışlarını ver mənə... Bircə baxışlarını!.." Ürəyimə dammışdı elə bil o baxışlar mənim olmayacaq!..

Sən də heç şeyə fikir verməz, nazlana-nazlana pıçıldardın:

"Götür, götür, qoy sənin olsun!.."

Mənim olmadı, olmadı o baxışlar... Ancaq yox, açığını desəm, baxışların, xəfif gülüslə dolu baxışların oralarda, "Stalin akademiyasında" mənimlə oldu. xalq düşməni damğasıyla keçən ömrümü ümidə bürüdü...

On səkkiz il əvvəl xəfif gülüsdən bir qətrəcik göründü qadının gözlərində. Yalnız bir qətrəcik:

- Sağ ol!

- Bunu deməyə də bilərdim... Ancaq həqiqəti gizlətmək istəmədim.

Qətrəcik çəkildi. Qəm, ələm, kədər bürüdü yenə o gözləri.

- Əlvida! - kişi dedi.

- Allah amanatı! - qadın dilləndi.

Daha heç birisi heç bir söz demədi. On səkkiz ildən sonrakı görüş heç on səkkiz dəqiqə çəkmədi.

Qağayılar çığırışırdı.

Sentyabr, 1955; 27 fevral 1989

Kişilik

Biri vardı, biri yox, əzab, işkəncədən zövq alan, məst olan şıltaqlığı, günü-gündən çoxalan, şiddətlənən bir şah vardı. Onu şıltaqlar şıltağı eləyən yan-yörədəkilərin hələ ağzından çıxmamış sözüne "bəli", "bəli" demələri, alqışları, rəiyyətin ağlasığmaz mütiliyi, zülmə, zalimliyə dəhşət dözümlü olmuşdü.

Vəzir, vəkil, əyanlar, xalqa qan udduranlar şahı razı salmaq, şahdan ad almaq, rütbə, ənam qopartmaq üçün nələr eləmişdilər, nələr?! Kimin ağlına işgəncənin nə növü gəlirdisə dərhal da iş düşürdü...

Şah bir gün, iki gün... beş gün zövq alır, xumarlanır, rahat olurdu. Sonra bu da ürəyini vurur, yenə təzəsini, ancaq təzəsini istəyirdi.

Xalqa qan udduranlar baş sındırırtdılar. Bir şey tapa bilməsələr başlarını itirə bilirdilər.

İnsan əzabına susayan şah dedikcə dözümsüz olmuşdu:

- Təzə nə var, vəzir?

- Qibleyi-aləm, şahlar şahı, dühalar dühası, sərkərdələr sərkərdəsi, şanlı məmləkətimizin şanlı qəhrəmanı, xalqın, millətin atası, elə əzab növü tapmışdıq ki...

Şahın gözlərində ildırım çaxır:

- Desənə vəzir, məni çox intizarda saxlama!.. Saxlama!..

- Deyirəm məmləkətdə nə ki şüşə var yığdıraq sarayın qabağına - şahənə meydana. Xalqın pəncərə şüşələrinə kimi. Saraydakılar, əyanlar, sərkərdələr və qoşundan savayı bütün kişiləri məcbur eliyək ayaqyalın olsunlar, yığılan şüşələri tapdalasınlar!.. Un olanacan tapdalansınlar!..

- Un olanacan!.. Daha niyə durmusuz, ay əfəllər, ay biveclər, ay məndən sonra avara qalacaq fərasətsizlər, ürəyim nartladı ki...

Üç gündür şah baxır, zövq alır, xumarlanır. Üç gündür. Məstənə gözlər birdən saysız-hesabsız kişi yığnağı içində bir qadına sataşır:

- Vəzir, bu hardan çıxdı?

- Bilmirəm, qibleyi-aləm.

Şah qəzəbnak ayağa qalxır, meydana yollanır. Vəzir, vəkil, əyanlar ardınca sürünürlər...

Şahın gəldiyini görəndə qadın yaşmaq vurur, duvaq salır...

Şah deyir:

- Ey zənən xeylağı, səni kim göndərmiş buraya? Mən qadın çağırtdırمامışam!

Qadın təmkinlə bildirir:

- Özüm gəlmişəm, ərimin əvəzinə. İki gündü özü gəlirdi, gecələr iniltisinə ürəyim dözmürdü, dilə tutdum, yalvarıb-yaxardım, bir gün-lük də olsa əvəz etməyə icazə istədim...

Şah vəzirə baxır, vəzir əsir, vəkil titrəyir, əyanlar büzüşürlər. Soyuqdan büzüşən küçüyə dönürlər. Küçüyə. Vəzir də, vəkil də, əyanlar da.

Şahın nəzərləri qadına çevrilir:

- Yaxşı, bunu bildik, indi bir şeydən məni agah elə: bayaqdan kişi sürüsü içində üzü açıqdın, məni gördün yaşmaq vurdun, duvaq saldın. Niyə ki?!

- Arvadlar yaşmağı kişi yanında vururlar. Mən də gördüm bir kişi xeylağı gəlir, yaşmaq vurdum, duvaq saldım.

Şah ayaqyalınlara işarəylə soruşur:

- Bəs bunları kişi xeylağı saymırsan?

Qadın cavab verir:

- Xeyr! Bunlar da mənim kimi zənən xeylağıdırlar, arvadırlar, kişi xeylağı, kişi bu məmləkətdə bircə sənə, nə istəyirsən, onu da eləyirsən!.. Bircə sən!..

Qanları sızan ayaqyalınlar sanki bu sözlərə bəndmişlər. Bir anda ildırım kimi yerlərindən qopurlar... Necə qopurlar, ilahi! Necə qopurlar!.. Bir çaxnaşma, bir vəlvələ düşür! Aləm bir-birinə qarışır!.. Şahı vəzir-vəkili, əyan-məyanı, sərkərdə-mərkərdəsiylə yerlə-yeksan eləyirlər ayaqyalınlar. Yerlə-yeksan!..

Bir tərəfdə üzü açıq, heykəl kimi durub bu çarpışmanı seyr edən qadın birdən coşğun, ayaqyalın izdihamın ona sarı gəldiyini görcək əl-ayağa düşür...

İzdiham yaxınlaşar-yaxınlaşmaz o, yaşmaq vurur, duvaq salır.

İzdiham köks dolusu rahat nəfəs alır.

Qadın duvaq altında xəfifcə gülümsəyir.

Günəş

Fironları tərifləyə-tərifləyə Günəşlə yanaşı qoyanda, Günəş adlandıranda Günəş incimişdi, ürəyi ağrımışdı onun "Fironların fironluğunu görmürmü bunlar, bu məddah şairlər?!"

Günəş incisə də öz işini davam etdirmiş, şüalarını kəsməmişdi insanlardan.

Əsrlər boyu zalım padşahları, zülmkar hökmranları, əzazil diktatorları hey tərifləmiş, Günəş adlandırmışdılar məddahlar.

Günəş yanıb yaxılmışdı. Mat qalmışdı dünyanın işlərinə, məddahların məddahlıq yarışına. Ancaq bir söz deməmişdi Günəş. Dözmüş-

dü. Dözüb də yaymışdı şüalarını Yer üzünə kəsməmişdi insanlardan şüalarını.

XX əsr gəlmişdi hay-harayla. Başı bəlalı, kəşməkeşli, ziddiyyətli, kəhkəşanlara əl uzadan əsr. Stalinin tərifi nə yerə sığırdı, nə göyə. Gündə neçə dəfə ona Günəş deyirdilər, neçə dəfə, məddahlar. Hər deyiləndə də Günəş diksindir, əsəbiləşirdi: "Bu məddahların insafları, 37-ci ildən xəbərləri yoxdumu?! Mən hara, o hara?! Gəlsənəm mən də, heç olmasa bircə günlüyə, məddahlara özümü göstərim, kəsim şüalarını... Yox, yox, bunu edə bilmərəm mən, məddahların ucundan nəcib, sadə, pak, vicdanlı insanlar da əzaba düşər olarlar, yox, edə bilmərəm!..

Haqlıdır Günəş. Hər şeyin bir təhri var axı! Məddahlar, elə etməyin ki, Günəş insanlardan soyusun.

1948

Novellalar

Cığallıq

Qədəmşah əmisigilə gedə-gedə fikirləşirdi: "Əmim necə baxacaq buna görə?.. Əh, necə baxır-baxsın... Məndən deməkdir. Onu, arvadını, qızını dəvət eləməkdir..."

Səkkiz il əvvəl Qədəmşahın ata-anası rayona toya getdikləri vaxt avtobus qəzaya uğramış və onları ağır halda xəstəxanaya çatmamış canını tapşırırmışdı; atası üç ay yatandan sonra əlil kimi evə qayıtmışdı. Elə bu vaxtlarda Qədəmşah səkkizinci sinfi təzəcə qurtarmışdı. İşləmək istəyirdi. Atasının təqaüdü ilə dolanmaq çətin olacaqdı. Bunu qüruruna sığışdırma bilməzdi Qədəmşah. Qardaşların söhbətindən duymuşdu ki, əmisi onun orta məktəbi başa vurmasını, ali təhsil almasını istəyir (axı Qədəmşahın "Səkkizillik təhsil haqqında şəhadətnamə"sində cəmisi iki "4"-ü vardı, qalanları "5"-di).

Ata-bala açıq söhbət edəndə Qədəmşah işləmək fikrində inad elədi. Atası onu yaxşı tanıdığından söhbəti uzatmadı, ürəyində hələ qürurlandı da: "Mənim minnət götürməyən kişi balam!.. Belə yaxşıdı. Həmişə belə olgənən!.."

Ertəsi gün atası Qədəmşahla özünün təmirçi işləmiş olduğu toxuculuq kombinatına gəldi. Kadrlar şöbəsinin müdiri Qədəmşahın toxuculuq fabrikində toxucu dəzgahları üzrə usta köməkçisi şagirdi işləməsinə məsləhət gördü. Bu, atanın da, oğulun da ürəyincə oldu.

Qədəmşahın şagirdlik müddəti altı ay çəkdi. Sonra onu usta köməkçisi keçirdilər. Qədəmşah işləyə-İşləyə axşam fəhlə-gənclər məktəbində təhsilini də davam etdirirdi. Orta məktəbi qurtaran ilin payızında onu əsgər apardılar.

Əsgərlikdən sonra Qədəmşah yenə öz iş yerinə qayıtdı. Atasının vəziyyəti ağır idi. Evə pul lazım idi. O, işdən gələn kimi atasının qulluğunda dururdu. Dava-hazırlayırdı. Ancaq kişinin vəziyyəti heç yaxşılaşmır, üzü bəri gəlmirdi ki, gəlmirdi.

Son zamanlar əmisiyə qızı da tez-tez onlara gəlirdilər. Bir axşam onlar gedəndən sonra atası Qədəmşahı yanına çağırırdı:

- Oğul, gözümlün işığı, mən daha gedəsiyəm, anon mənə çağırır...
- Bu nə sözdü danışsən, ata...
- Səbr elə, sözümlü kəsmə, bala, fələk bizi qoymadı toyunu görək. Anovun yanına da üzüqara gedirəm. Görən kimi də soruşacaq ki, uşa-

ğın toyunu elədinmi?! Ona görə də səndən ricam budur: ilim çıxan kimi toy elərsən...

Ata susdu. Oğul danışmaq istədi. Ancaq birdən-birə nə deyəcəyini kəsdirə bilmədi. Özünü itirdiyindən o da susmağı münasib bildi.

Atası onun gözlərinin içinə baxdı, susmasını razılıq kimi başa düşdü. Əlini qaldırıb onun başına çəkmək istədi. Bacarmadı, əli qalxmadı. Qədəmşah bunu başa düşdüyündən özü əyilib başını onun barmaqlarına sürtdü. Atanın gözlərində yaş göründü.

Qədəmşah dikəldi. Atası dedi:

- Başa düşmüşəm, açıqca hiss eləmişəm, lap acığı o özü mənə qandırır, əmini deyirəm, qızını sənə vermək istəyir. Sözarası tez-tez də qızının cehizindən danışır. Xarici mebel, nə bilim nələr... Hə, bir də təzə bəyə "Volqa"nın açarı... O, belə danışanda mən elə susmuşam, oğul. Bilmirəm, yaxşımı eləmişəm, ya pismi?!

Qədəmşah gördü ki, atası ondan cavab gözləyir, daha utanmağın yeri deyildi, qəti fikrini deməliydi atasına:

- Ömrüm-günüm ata, atam-anam ata, yaxşı eləmişən susmusan. Sən heç vaxt haram tikəyə göz dikməmişən, mən də dikməyəcəyəm. Əmim mağaza müdiridi. Onun varı-dövləti bilirik nəyin hesabınadı. Yoxsa halal maaşla o, qızına dediyin cehizi hardan düzəldə bilərdi? Hardan?!

Atanın ürəyi tab eləmədi, oğluna işarə elədi ki, ona tərəf əyilsin, oğul əyildi, ata onun altından güclə öpə bildi, güclə deyə bildi:

- Sağ ol, oğlum!..

Atasının vəfatından sonra əmisi öz qızıyla hərdənbir onu yoluxmağa gəlirdi. Qədəmşah da bir dəfə onlarda olmuşdu. Azca oturandan sonra çıxıb getmişdi. Açıq eyhamlardan zəndi-zəhləsi getmişdi onun.

Bir dəfə də əmisi Qədəmşahın yanına tək gəlmişdi. Xeyli söz-söhbətdən sonra əmi qardaşı oğluna demişdi:

- Bilirsən də, Havaxanımın adına qara "Volqa" almışam. Qarajda sürənini gözləyir. Qız xeylağının maşın sürməsinə mən xoşlamıram. Deyirəm, gəl sənənin bir prava əlaq, hələlik sən sürməyə başla, sonrasını Allah kərimdir.

Əmisi tor atmışdı, Qədəmşah yan keçmişdi tordan:

- Əmi, incimə, mənə heç maşın sürməyə həvəsim yoxdur. Maşın görəndə elə bilirəm atamın-anamın qənimin görürəm.

Əmi ustalıqla söhbəti dəyişmişdi, qardaşının ilinə qaldığından ona hazırlaşmaqdan danışmışdı...

Atasının ilini verəndən sonra Qədəmşah gecə yerinə uzananda onun sözlərini xatırlamışdı: "İlim çıxan kimi toy elərsən".

Düriyyə gözlərinin qabağına gəlmişdi. Düriyyənin il yarım idi ki, tanıyırdı. Texniki məktəbi qurtarmışdı Düriyyə. On iki dəzgah işlədirdi. Hələ məktəbdə oxuyarkən toxucu fabrikinə təcrübəyə gələndən Qədəmşahın gözü onu tutmuşdu. Ağıllı, danışıqının yerini bilən qızdı. Qədəmşah onun dəzgahlarına canla-başla qulluq edirdi. Həmişə də çalışırdı ki, onunla bir növbəyə düşsün.

Düriyyə kombinatın yataqxanasında qalırdı. Qədəmşah onu da bilirdi ki, o da yetimdir. Texniki məktəbə, deyəsən elə yetimxanadan gəlmişdi.

Düriyyənin tanıdığı müddətdə Qədəmşah hiss eləmişdi ki, qız da ona biganə deyil. Onunla danışanda gözlərinə ayrı cür işıq gəlirdi. İndi də Düriyyə işıqlı gözləriylə gəlib onun gözlərinin qabağında dayanmışdı. Qədəmşaha baxmışdı, baxmışdı... Atasının sözləri qulaqlarında yenə cingildəmişdi Qədəmşahın: "İlim çıxan kimi toy elərsən".

Səhər işə gələn kimi Qədəmşah Düriyyəni görməyə tələsmişdi:

- Sabahın xeyir, Düriyyə, necəsən?!

- Ağbatuz xeyir, yaxşıyam, Qədəmşah.

- Yaxşı, heç məni dəzgahlarıvu yoxlamağa çağırırsan?!

- Qədəmşah, sən onları elə sazlayırsan ki, bütün günü saat əqrəbi kimi işləyir.

Qədəmşah Düriyyəyə lap yaxın gəlmişdi. Yaxşı eşitsin deyə ağızını qulağına tərəf tutub demişdi:

- Düriyyə, işdən sonra sənənlə vacib işim var, kombinatın qabağında səni gözləyəcəm.

Düriyyə qızarsa da başı ilə razılığını bildirmişdi.

Onlar o axşam çox şeydən danışmışdılar. Qədəmşahın dedikləri Düriyyənin, Düriyyənin dedikləri Qədəmşahın ürəyindən xəbər verirdi. Qədəmşah deyəndə ki, il yarımdır sənənlə barəndə düşünürəm, Düriyyə də ürəyindən keçirmişdi ki, heç məni demirsən, ay zalım, il yarımdır nə gecəm var, nə gündüzüm.

Sən demə, məhəbbət öz işini görmüşdü. Sözsüz-sovsuz...

Üç-dörd görüşdən sonra Qədəmşah qəti fikrini Düriyyəyə bildirmişdi. Düriyyənin "hə"sini onun öz dilindən eşitmişdi Qədəmşah. Yüngülvari bir məclisdə toy etməyi qərar almışdılar.

Toy qızların yataqxanasında olacaqdı. Sonra da gəlini götürüb Qədəmşahın yaşadığı İçərişəhərə gətirəcəkdilər...

Qədəmşah əmisigilin qapısına çatdı. "Bilirəm ki, gəlməyəcəklər... Eybi yoxdu, Qədəmşah, sən öz borcunu yerinə yetir, qoy onlar gəlməsinlər..."

Qapını əmisi qızı açdı. Son dəblə geyinsə də, qulaqlarında brilyant sırğalar bərq vursa da, Düriyyə ilə müqayisədə Qədəmşaha çox eybəcər göründü əmisi qızı.

Salam-kəlam, xoş-beşdən sonra Qədəmşah birbaşa mətləbə keçdi, gəlişinin məqsədini dedi, onları toyuna dəvət elədi.

Əmisinin çiyələk kimi yanan sifəti birdən-birə qarqara qaraldı. Əmisi arvadının üzünün əzələləri atdı. Əmisi qızının üzünə biganəlik yayıldı. "Bilməmişdik, Şahqulu toy eləyir..."

Araya çökən sükutu haçandan-haçana əmisinin ötkəm səsi pozdu:

- Sən cıgallıq eləmişən, Qədəmşah. Biznən məsləhət-zad eləmədən özün alışıb-verişmişən, özün toy gününü təyin eləmişən. İndi də durub gəlmisən üstümüzə ki, bəs sabah toyumdur, buyurun gəlin. Yox, qardaş oğlu, buna cıgallıq deyərlər. Özün necə başlamışsan bizsiz, özün də elə başa vurğunən bizsiz. Bizim ad-sanımız, tay-tuşlarımız var. Neçə-neçə toylarda iştirak etmişik, onların hamısının toyumuza dəvət eləyərdik biz. Yoxsa sən kimi...

Qədəmşah ayağa durdu:

- Mən sizə deməyi özümə borc bildim, əmi, gerisiylə mənim işim yoxdur. Bu sizin öz işinizdir...

Qədəmşah qapıya yönəldi. Adətən onu qapıyacan ötürən əmisi qızı indi yerindən tərpənmədi.

Hər səhər erkən Qoşa qala qapısından Qədəmşahla Düriyyə çıxıb birgə işə gedir, birgə işdən qayıdırlar. Heç bir şeyləri olmadan evlənən bu cavanlar indi yavaş-yavaş ev almağa başlayırlar.

Qədəmşah həmişə arzu etmişdi ki, evlənəndə çalışacaq ki, arvadını yaxşı geyindirsin, arvadı pəl-paltar sarıdan korluq çəkməsin. Düriyyənin də arzusu bu olmuşdu ki, o, ərdə olanda ona səy edəcək ki, əri yaxşı geyinsin. Hər ikisinin arzusunu birdən-birə yerinə yetirmək çətinlik törətdiyindən gənc ər-arvad arasında maaş aldıqları zaman bir də görürdün ki, mübahisə başladı.

Qədəmşah ürəyiyananlıqla deyirdi:

- Əzizim, gəl bu dəfə səninçün paltarlıq parça alağ, ya da qara ayaqqabı. Xoşum gəlir qara qadın ayaqqabısından.

Düriyyə də təkidlə söyləyirdi:

- Yox, yox, heç elə şey yoxdur. Sənin üçün kostyum almalıyıq. Kostyumun bir dənədir, özü də yaman köhnəlib. Mənim isə paltarım iki dənədir.

O deyirdi, bu deyirdi. Heç biri o birinə güzəştə getmək istəmirdi. Axırda bu qərara gəldilər ki, püşk atsınlar. Kimə düşsə, onun üçün də ürəyi istəyəni gedib alsınlar.

Püşk atırlar. Püşk Düriyyəyə düşür. Qədəmşah sevinir. Düriyyə dilxor olur. Ancaq ələcsizdir. Onun üçün qara ayaqqabı almağa razılıq verir. Gedib alırlar.

Gələn maaşda da püşk yenə Düriyyəyə düşür. Bu dəfə onun üçün paltarlıq parça alırlar.

Hər dəfə püşk gənc qadına düşür. Qədəmşah şaddır. Düriyyə heç bilmir neyləsin?! Belə iş olar?! Əri çılpaq qalacaq belə getsə, çılpaq!

Bir dəfə yenə maaş aldıqları axşam Düriyyə Qədəmşaha deyir:

- Niyə püşk kağızlarını elə sən yazırsan, ver, indi özüm yazacam.

Yazır. Bu dəfə püşk Qədəmşaha düşür. Əvvəlcə o, pərt olur, sonra birdən-birə Düriyyəyə deyir:

- Ver kağızın o birinə də baxım.

Düriyyə əvvəlcə vermək istəmir. Sonra ələcsiz qalıb kağızı ona uzadır. Məlum olur ki, o, kağızların hər ikisinə alınacaq şeyi yazıbmiş. Düriyyə tələsik ərindən soruşur:

- Yaxşı, de görüm nədən bildin ki, kağızın hər ikisinə mən eyni sözləri yazmışam?!

Həmişə doğru danışan Qədəmşah bu dəfə də təbiətinə zidd getmək istəmədi:

- Çünki özüm hər dəfə belə yazırdım, - dedi.

- Ay çığal! - deyərək Düriyyə ucadan səsləndi.

Qədəmşah:

- Bəs sən? - deyib müəmmalılıq nəzərlərlə onu süzdü.

Düriyyənin cavabı gecikdi. Qədəmşah dedi:

- Deyən ikimiz də çığallıq eləmişik, mən bir az çox, sən bir az az.

Düriyyə dilləndi:

- Deyirsən də.

- Yox, istəyirəm bunu özün öz dilinlə deyəsən.

Düriyyə Qədəmşahın çox xoşladığı bir ərköynüklə:
- Yaxşı eləmişəm, mən də bir az cığallış eləmişəm. Bircə dəfə...
- Bax belə... - Qədəmşah heç özü də bilmədi onu necə qucağına götürdü, "bircə dəfə" deyən nazik dodaqlarından necə öpdü, necə çarpayının üstünə atıb içərisindən gələn, bütün varlığını titrədən bir səslə "Mənim Düriyyə" - dedi.

Avqust, 1983

Çəkişmək

Xanhüseyn çıxırtmalığ cücə almışdı. Arvadı Hürzad dedi:
- Deyəsən, başına çıxırtma düşüb, Xanhüseyn.
- Belə bəyəm!..
- Bu saat hazırlaram.
Haçandan-haçana xörək hazır oldu. Süfrəyə oturdular. Ata, ana, qız. Elə xörək təzəcə yeyilib qurtarmışdı ki, yeddi yaşlı Xannur əlindəki cücə cınağını atası Xanhüseynə uzadıb:
- Atası, gəl çəkişək, - dedi.
- Yenə məni aparmaq fikrinə düşmüşsən, ay şeytan.
- Sən də uduzma, atası!
- İstəyirəm uduzmayım, amma...
- Kim manne olur, atası?
- Yaddaşım. Axır vaxtlar sözümə baxmır...
- Sən də ona cəza ver, qoy sözümə baxsın.
- Gərək elə bir şey eləyəm, qızım...
Xannur cınaq əlində atasının yanından getmək istəmirdi:
- Çəkişək də, atası, nə olar, çəkişək də.
- Qızım, beş-on dəqiqə keçməyəcək, qışqıracaqsan "Apardım!".
- Nə olsun, nə olsun!
Xanhüseyn möhkəm dayandığını görən Hürzad yaxına gəldi:
- Kişi, uduzmaqdan nə qorxursan?! Uşağın ürəyini sındırma, çəkiş qurtarsın getsin.
- Huşum qalıb ki, çəkişim.
Xanhüseyn evin şıltağı, ərköynü, çox istədiyi qaragözlüsünün və Hürzadın təkidilə əlini könülsüz uzadıb cınağın bir tərəfindən tutdu:
- Yaxşı, nədən çəkişək, qızım?!

- Sən de, sən de, atası.

Xanhüseyn azacıq fikirdən sonra:

- Qoy ana desin.

Xannur anasına tərəf çevrildi:

- Anası, de, nədən çəkişək?

Hürzad o saatca dedi:

Kişi, Xannur udsa, sən ona ürəyi istəyən kukla alarsan, mən sənə göstərəm hansı kuklanı, Aynurla görmüşük, yaman xoşumuza gəlib. Sən udsan, rübün qurtarmasına azca qalıb, o da sənin "5"-lə dolu vəsiqə gətirsən.

Xanhüseyn dedi:

- Mən razı.

Xannur sevincində, az qala qışqıra-qışqıra:

- Mən də razı, - bildirdi.

Hürzad əlini bir tərəfdən əri, o biri tərəfdən qızının tutduğu cınağın üstünə qoyub:

- Çəkişin, - dedi.

Cınaq ikiyə bölündü. Yarısı atanın, yarısı qızın əlində qaldı.

Ata düşündü ki, qızını udsa o çəkişməyə bir belə həvəs göstərməz. Onun üçün diqqətli olmağa çalışdı. Yaddaşını yatmağa qoymadı və özü də gözləmədiyi halda qızını uddu. Rübün axırı idimi, "5"-ləri əldən qaçırmamaq üçün bir dəqiqəsini belə boş keçirməyən Xannurun başı bərk qarışdığına görə idimi, nə idisə qız da uduzdu. Atasını "Apardım" deyəndə yamanca pərt oldu. Gözucu anasına baxıb:

- Heyif, ana, - dedi.

Ata qızına ürək-dirək verdi:

- Qanını qaraltma, qızım, həmişə sən aparırdın, bir dəfə də mən aparmışam, nə olar ki?

Günlərin bir günündə atası işdən gələndə Xannur qabağına qaçıb qiymət vəsiqəsini ona uzatdı:

- Atasını, bu da sənin udduğun "5"-lər.

Xanhüseyn vəsiqəni alıb baxdı. Sevincək halda əlini qızının başına çəkdi və dedi:

- Qızım, dayan, mənim də sənə bir balaca hədiyyəm var. - deyib, gizlətdiyi kuklanı gətirib ona uzatdı.

Qız kuklanı alıb:

- Sağ ol, atası, - dedi və sorgulu nəzərlərlə anasına baxdı.

Anası gülümsədi, bir söz demədi.

Bu, Xannurun xoşuna gəldiyi, əgər udarsa atasına aldıracağı kukla idi.

1 mart, 1983; 31 dekabr, 1992

Xəzinə **("Günlərin bir günündə" silsiləsindən)**

Günlərin bir günündə sanatoriyaların birində yemək stolunun ətrafında vaxtilə bir məktəbdə oxumuş, sonra müxtəlif institutların diplomunu almış və indi hərəsi bir böyük müəssisədə işləyən dörd nəfər rastlaşdılar. Görüşdülər, öpüşdülər, hal-əhval tutdular bir-birlərindən. O dedi, bu dedi, söz-sözü çəkdi. Xeyli danışdılar. Kimin hansı vəzifəni tutduğunu, kimin nə qədər maaş aldığını da öyrəndilər. Sonra onlardan biri qolunda yapon saati, ayağında Amerika ayaqqabısı, əynində AFR kostyumu olanı dedi:

- Maaşımızı da bir-birimizdən soruşduq. Yəni bunu elə-belə, söz gəlişi, məzə üçün soruşduq. Maaş yəni bir rol oynayır bizimçün?! Maaşla dolanan kimdi ki, indi?!

Ayağında İtaliya ayaqqabısı, əynində Belçika kostyumu, qolunda İsveçrə saati olanı onun sözlərini əlüstü təsdiqlədi:

- Mən maaşla dolana bilmərəm!.. Heç cür dolana bilmərəm!

Əynində Finlandiya kostyumu, ayağında Avstriya ayaqqabısı, qolunda Honkonh saati olanı təəccüb qarışıq istehzayla dodaq büzdü, nə büzdü:

- Bu nə söhbətə eee eləyürsüz? Maaşnan dolanmaq olur?!

Qolunda yerli saat, ayağında yerli ayaqqabı, əynində yerli kostyum olanı etiraz etdi:

- Niyə elə deyirsiniz, niyə hamıya qara yaxırsız?! Maaşla dolanan da var. Biri elə mən...

Yapon saati bağlamış özünü saxlaya bilməyib tez dilləndi:

- Onda balam, yəqin atandan sənə xəzinə qalıb.
- Yerli saat bağlamış arxayınlıqla cavab verdi:
- Əlbəttə, qalıb...
- Yapon saatlı böyük maraqla soruşdu:
- Nə şəkildə?
- İsveçrə saatlının gözləri işıladı, özü ilan kimi qıvrıldı deyəsən:
- Qızıl-mızıl şəkildə, hə?!
- Honkoh saatlının ağız balına ağız kimi açıldı:
- Daş-qaş şəkildə?!
- Sonra hövsələsizlik içində üçü də birdən:
- Hə, desənə, nə şəkildə? Hə?!
- Yerli saatlı təmkinlə dedi:
- Vicdan və namus şəkildə.

26 iyul, 1981

Nigarançılığın sonu

Mustafa "Zərgərlik malları" mağazasının qabağına çatanda dayandı, nəfəsini dərib saatına baxdı, məmnun halda başını tərptdi: "Yol gəndə yerimirəm a, qaçıram... Deyəsən budur ey, kimsə arxadan məni qovur... Amma bu gün o kimdisə, yaxşı eliyib məni qovub, yoxsa..."

Mağazanın bağlanmasına çox qalmamışdı. Burayacan tövşüyə-tövşüyə, az qala birnəfəsə gələn Mustafa indi nədənsə birdən-birə içəri girməyə tələsmədi...

O, mağazanın vitrini qabağına gəldi (buradan içərini aydınca görmək olurdu). Orada qoyulmuş şeylərin hamısı Mustafaya tanışdı. İstə-səydidlər, gözüyumulu deyərki ki, hansı şey hansı tərəfdə, nədən əvvəl və nədən sonra qoyulmuşdur. Deyərki!..

Vitrinin arxasında iki şöbə yerləşirdi. Əvvəlcə "Gümüş mallar" şöbəsi gəlirdi, sonra "Qızıl və zərgərlik malları" şöbəsi.

Gümüş malları ucaboy, qarabuğdayı, sıx, qara saçlarını qoribə bir tərzdə arxaya daramış, ensiz, qalın bığ saxlamış, nişastalı ağ köynək geymiş "qaşqabaqlı oğlan" satırdı. "Qaşqabaqlı oğlan" sözünü dırnaqda veririk, ona görə ki, müəllifi Mustafadır, mağazaya gəlib-getdiyi gündən satıcı oğlana bu adı qoymuşdu. Söz yox ki, bu, səbəbsiz də olmamışdı. Nədənsə Mustafa hər dəfə içəri girib "Qızıl və zərgərlik

malları" şöbəsinin qabağına gələndə, həmin satıcının qaşqabaqlı sifətini öz üzərində tor kimi hiss eləmişdi. "Bilmirəm buna nə düşüb, gözü elə onun-bunun dalıncadır. Bir deyən yoxdur ki, ay bala, fikrin satdığın mallarda olsun, özgə şöbələrdən sənə nə... Qaşqabaq da ki, (Allah, sən saxla!) yer süpürür".

"Vay evünnən sənin, özünü elə dartır, elə dartır, deyərsən bu dükən-zad dədəsindən qalıb..."

"Adam elə uzundraz olanda gərək hər yana boylansın? Yavaş, bala, yavaş, boynun qırılar... Belələrini bir basmırlar neft mədənlərinə, dənizin ortasına, heç başını qaşımağa macalı olmasın. Yoxsa bunun kimi... Yəqin elə hər səhər bir saatacan, ancaq saçına qulluq eliyir, yoxsa bu cür niyə işildasın..."

"Qaşqabaqlı oğlan"ın qonşuluğunda ortaboylu, sarıbənz, nazik, ayparaqaşlı qız qızıl və zərgərlik malları satırdı. Bu qız barəsində Mustafanın təəssüratı belə idi: ciddidir, qaşqabağı da, gülməyi də yerindədir. Hər ikisi də ona yaraşır. Alıcılarla rəftarına söz ola bilməz. Onların yerli-yersiz suallarına cavab verərkən heç öz etidalını itirmir. Bu, Mustafanın aləmində nəyə desən dəyərdi. Qərəz, o satıcı qızdan nə qədər razıydısa, satıcı oğlandan bir o qədər narazıydı. Ona görə də ha çalışırdı ki, oğlanın olmadığı vaxtlarda gəlsin, tərslikcən bu da ona qismət olmurdu ki, olmurdu.

Axırıncı dəfəki gəlişində "qaşqabaqlı oğlan"dan lap zəndi-zəhləsi getmişdi. "Heç bu da işdir, a kişi, durub qızdan sızıla-sızıla özümə lazım olan məsrəfi soruşuram, qız da insafən adam balası kimi dayanıb mənə cavab verir, bu da bu yandan gəlib burnunu uzadır. Di qulaq asırsan, as, cəhənnəmə, bilirəm, qulaq asmasan partlırsan, bəs niyə qımışırsan, hə, niyə? Heç dəxli var!.. Tutasan yaxasından, deyəsən, ay balam, ay əzizim, niyə gülürsən, hə, niyə? Burda artistlik-zad eliyən ha yoxdur!.. Bəs elədə niyə gülürsən? Bir məni başa sal görüm də..."

Ancaq özünü saxlamışdı, "qaşqabaqlı oğlan"ın yaxasından tutmamışdı, hirsini udub getmişdi.

İndi də o, mağazanın vitrinindən baxarkən gözünə birinci dəyən "qaşqabaqlı" oldu. Qanı qaraldı. "İndi burda cin adamın başına vurmaysın, bəs neyləsin?! Heç bu da işdir... İlanın zəhləsi yarpızdan gedər, o da gəlib yuvasının ağzında bitər".

Oğlandan o yana qız çalışırdı. Başı işə qarışmışdı. Mustafa baxdı. Nədənə xeyli baxdı... Birdən "qaşqabaqlı oğlan"ın lap yaxına gəlib

onunla qabaq-qabağa dayandığını gördü. Mustafa başını bulayaraq tezcə vitrinin önündən çəkildi.

Mağazada bir şöbə də vardı. "Metal malları" şöbəsi. Bu, qapıdan girərkən sağ tərəfdə, o biri iki şöbə isə sol tərəfdə yerləşirdi.

Mustafa buraya gəlib-gedəndən "Metal malları" şöbəsinə dönüb heç baxmamışdı da. İndi isə "qaşqabaqlı oğlan"ın diqqətindən yayınmaq üçün içəri girən kimi sağa yönəldi, cəndərdi metal mallarına baxmağa başladı. Baxa-baxa da "Qızıl və zərgərlik malları" şöbəsinin qabağına gəldi.

Kök bir qalın "qaşqabaqlı oğlan"ın başını bərk qarışdırmışdı. Qadın müştəri ehtirası ilə gümüş məcməyiyə baxırdı. Hərdənbir də başını qaldırıb satıcıdan nəşə soruşurdu. O da məcməyidə nəyisə göstərərək həvəslə cavab verirdi.

"Qızıl və zərgərlik malları" şöbəsində üç alıcı vardı. Ancaq satıcı ilə hələ ki, işləri yoxdu. Piştaxtanın vitrininə qoyulmuş şeyləri gözdən keçirirdilər. Satıcı qız isə arxası ona tərəf olduğu halda, rəfi səliqəyə salırdı. Mustafa onun bərabərinə gəldi:

- Bağışlayın, bir dəqiqə sizi olar? - deyib çağırırdı.

Qluığı tanış səs alan qız çevrildi. Mustafanı görəndə zənninin onu aldatmadığını kəsdirdi: "Özüdür ki, var, neçə kərəm gəlib nişan üzüyü soruşan oğlan, utancaq oğlan..."

"Utancaq oğlan". Satıcı qızın Mustafaya bu adı qoymasından onun xəbəri yox idi. Hardan da olaydı?

Bəs necə olmuşdu ki, satıcı qız ona bu adı qoymuşdu? Sadəcə. Mustafa gəlib nişan üzüyü soruşmuşdu. Doğrudur, çox sıxıla-sıxıla, çəkinə-çəkinə, pıçıldaymış kimi soruşmuşdu. Soruşanda da qıpqırmızı qızarmışdı. Haldan-hala düşmüşdü. Bu da qızın nəzərini cəlb eləmişdi; hələ, deyəsən, xoşuna da gəlmişdi:

"Gör nə utancaq oğlandır. Başqaları gələndə az qalırlar ki, adamın gözüne girsinlər, hələ üz göstərsən söz atmamış da çıxıb getməzlər. Bu isə... Yox, sən demə, oğlanlar içərisində də üzüsulları varmış... Xoş beləsinə gedənin halına!"

Satıcı qız Mustafaya yaxın gəlib:

- Mən sizi dinləyirəm: - dedi.

Mustafa yenə astaca, lakin qətiyyətlə soruşdu:

- Nişan üzüyü almamısınız ki?

Qız cəld cavab verdi:

- Aldıq da, satdıq da...

Mustafanın sifətindən ani dəyişiklik pərt olduğunu bürüzə verdi. Qız buna cavabının təsiri nəticəsi kimi baxdığından, dərhal əlavə etdi:

- Bəs, siz niyə gec gəldiniz? Axı keçən dəfə gələndə mən demədim ki, bu yaxında alacağıq? Görünür, unutmusunuz.

- Yox, unutmamışdım, - Mustafa qızın ürəyiyananlıq etdiyini du-yub ürəkləndi. - İşim... bilirsiniz, macal tapıb gələ bilmədim.

- İndi nişan üzüyü yerdə qalmır, qırx dənə almışdıq. Göydə də satıldı.

- Görünür, xeyir işlərin sayı gündən-günə artır.

- Görünür!..

Mustafa qızın tünd-şabalıdı qaşlarının azacıq dartıldığını, uzunsov sifətinin tezcə ciddiləşdiyini sezdi. Ürəyində özünü danladı: "Xeyir işlərin sayı gündən-günə artır... Bu hardan mənim ağıma gəldi? Birdən elə bilər ona söz-zad atıram a..."

Alicılardan birisi qızı çağırırdı. Getdi.

Mustafa qonşu şöbəyə ani nəzər saldı. Bayaqkı kök qadınla "qaş-qabaqlı oğlan" hələ də çənə-boğazda idilər. Bu an kök qadına qarşı onda bir rəğbət oyandı. "Şükür ki, başını qarışdırmışdır. Yoxsa çoxdan burnu uzanmışdı. Bir az da yubansaydı!.."

Qız alıcını tez yola saldı. "Utancaq oğlan"ın yanına qayıdanda üzü sanki işıqlanmışdı. Deyərdin, nəyəsə daxilən şaddır. Nədənsə çox razı qalmışdır. Sifəti beləcə nurlananda o, dedicə mehriban, səmimi görünürdü.

Mustafa daha da ürəkləndi. "Deyəcəyəm... Dul arvadın oğlu kimi elə hey fikirləşə-fikirləşə durmaqdan kar aşmaz!".

- Sizdən bir xahişim var, olar deyim? - onun ümidlə dolu baxışları qızın üzündə gəzdi.

- Buyurun. O nə xahişdir ki?.. - Qız maraqlı ifadə edən nəzərlərlə oğlana baxdı.

- Bilirsiniz, mən buradan uzaqlarda, dənizdə işləyirəm... Neft daşlarında. Bəlkə eşitmiş olarsınız?

- Əlbəttə, eşitmişəm. Onu eşitməyən var görəsən?

- Dedim də. Bəlkə də var. Hə, onu deyirdim ki, ordan hər deyəndə gəlmək olmur. Dedim bəlkə sizdən xahiş eləyim, üzük gələndə mənim üçün bir dənə saxlayasız.

- Axı bizim mal saxlamağa ixtiyarımız yoxdur. Müştərilər bilsələr, dükanı dağıdılar. Siz istəyirsiniz ki, mənə söz gəlsin?

- Yox. Qətiyyən! Dünyasında istəmərəm.

Baxışları birləşdi. Birləşən kimi qız da, oğlan da nəzərlərini yayındırmağa çalışdılar.

Oğlan düşündü: "Nahaq dedim! Kişinin qızını da pis vəziyyətdə qoydum. Boş demirlər ki, istəyənin bir üzü qara, verməyənin iki üzü. Hamısı da məndən oldu. Ağılıma gələni eləməsəm, rahat oluram ki?! İndi bu yana gələndə, yazıq necə saxlasın? Deməzlər ki, niyə saxlamısan? Kimin üçün saxlamısan?"

Qız fikirləşdi: "Görən qəlbini qırdım? Həmişə beləyəm. Bir adamdan ki, bir az xoşum gəldi a, mahaldır ki, bir şey ortalığa çıxmasın, qəlbinə dəyməyim... Ola bilməz!.. Yəni indi məndə bir günah oldu? Yox? Bəs elədə... Deyən, özümü danlamaqda tay-bərabərim tapılmaz a!.."

Eynəkli bir qadın qızı çağırırdı. Qızıl sancağa baxmaq istəyirdi. Qız vitrindən götürüb ona uzatdı. Özü də dayanıb gözlədi. Fikri-zikri isə "utancaq oğlan"ın yanında qaldı: "Neftçi imiş. Özü də gör harda işləyir. Yəqin buna görə də yazıq, vaxt tapıb gələ bilmir. Bax köməyi belələrinə eləmək lazımdır. Yoxsa filankəs qohumumdur, tanışımdır, filan rəisin bacısı qızıdır, filan müdirin dayısı gəlinidir. Birdir, ikidir bəyəm? Hansını deyim? Anamı lap cana gətirirlər. İllahda ki, böyüklərin dəymə-düşər xanımları gələndə. Fasonlarından dükanə sığışmırlar. Hər şeyin də yaxşısını gərək bunlar aparsınlar, özü də növbəsiz. Niyə? Ancaq belə fağırı gələndə heç kəs qeydinə qalmır. Yox, necə olur-olsun ona kömək eləməliyəm!

Necə? Saxlamağına saxlaya bilmərəm. Bəlkə...

Xahişini rədd edəndə yamanca pərt oldu. Ancaq özünü sındırmağa çalışırdı. Çalışırdısa da, bacarmırdı. İllah da ki, gözləri... heç sözünə baxmırdı. Doğrudan qəribədir, insanın gözləri çox qəribədir..."

Eynəkli qadın sancağın qiymətin bir də soruşub, alacağını bildirdi, pulunu vermək üçün kassaya doğru yönəldi.

- Qız gözcü "utancaq oğlan"a nəzər yetirdi.

Gözləyirdi.

"Yox, mütləq kömək etməliyəm. Mütləq! Zəhmətkeş oğlandır... Yəqin şəhərdə qohum-əqrəbası, yaxın adamı yoxdur, özü də hər dəyəndə gələ bilmir. Xeyir işi də başladı, gərək yubatmayasan. Sonra, rəhmətlik nənəm demişkən, içindən qənbərqulu çıxar! Nənəmi xatırladım, bir sözü də yadıma düşdü. Deyərdi: "Elə ki, gördüz xeyir iş başladılar, siz də bir tərəfdən əl yetirin. Çünki bu gün onunçundur, sabah

sizinçün. Kömək elə ki, kömək görəsən". İndi mən ona necə kömək eləyim, əlbəttə, "kömək görmək" üçün yox, elə-belə, insanlıq naminə. Bəlkə müdirlə danışım? Yox, qoy bir əvvəlcə Əlimusa ilə məsləhət eləyim. Ağıl ağıldan, deyirlər, ötkün olar. Əlimusa, necə olsa, məndən təcrübəlidir. Bu dükanda işlədiyi gərək altı il olsun..."

Eynəkli qadın sancağı alıb getdi. Qız Mustafanın yanına qayıtmaq istəyirdi ki, üç gənc qadın onu səslədi. Qız Mustafanın gedəcəyindən qorxduğu üçün tez ona tərəf çevrildi və:

- Xahiş edirəm, azacıq da gözləyin, bu saat, - deyib qadınlara sarı tələsdi.

Bu sözlər Mustafanın ürəyindən oldu. O, bayaqdan tərəddüd içində qalmışdı: getsin, getməsin. İndi arxayın oldu: getməsin! Arxayın olan kimi də çevrilib "qaşqabaqlı oğlan"a göz yetirdi.

Məcməyi artıq kök qadının qoltuğunda idi. O, "qaşqabaqlı oğlan"a "sağ olun" deyib yola düzəldi. Gedən kimi də "qaşqabaqlı" Mustafaya sarı boylandı, bəriyə bir addım atmışdı ki, bir neçə qız gülüşə-gülüşə gəlib başının üstünü aldı.

"Əcəb oldu, əcəb!.. Yoxsa yenə göz verib, işıq verməyəcəkdə. Yaxası yaman keçdi qızların əlinə!.."

Qızlar gümüş qaşıqlara baxırdılar. Baxa-baxa da bir-birlərinə nə deyirdilərsə, qəhqəhə çəkib gülüşürdülər. "Qaşqabaqlı oğlan"ın da çiçəyi çırtlamışdı. Mustafa onu tanıya bilmədi. Necə də uğunub gedirdi.

"Gül a!.. Gül! Adanı, bax, belə güldürərlər!.. Mən deyiləm ki, sınısığını sallayasan... Yavaş, bala, yavaş, ağzın az qalıb qulaqlarına çata... Xrıdaca gözlərin də ki, zəhlətökən milçək kimi üzdən üzə qonur..."

Deyən birdən-birə səsin də dəyişildi. Elə bil bayaq kök qadınla danışan sən deyildin. Hə, səni də dişimə vurdum: kimə qaşqabaqlı, kimə güləyən oğlan!.."

- Sizi, deyən, çox gözlətdim, hə?

Birdən-birə qulağında cingildəyən bu səsdən Mustafa diksinən kimi oldu, ancaq qarşısında qızı görən kimi özünü itirməməyə çalışıb, əlüstü dilləndi:

- Yox!.. Niyə?! Xoşdur. Bir də axı siz mənim cavabımı vermişdiniz, mən gedə də bilərdim...

Qızın nə vaxt gəldiyini hiss etmədiyi üçün Mustafa ürəyində özünü danladı: "İndi, yəqin elə biləcək qızlara baxırmışam. Haqqı da var, heç yaxşı olmadı. Haradan bilsin ki, qaşqabaqlının..."

- Gərək sözümdən inciməyəsiz, - qız günahkarmış kimi davam etdi.
- Kim?.. Mən?.. Nə haqla?!..
- Sizə istəyirəm kömək eliyəm. Ancaq...

"Qaşqabaqlı oğlan"ın nə vaxt, necə gəldiyini heç birisi hiss etmədi.

Mustafa bir də onu gördü ki, "qaşqabaqlı" ilə üzbəüz dayanmışdır. Dişi bağırsağını kəsdi. Bir anın içində acı gülüslər sifətini bürüdü: "Axırı ki, özünü çatdırdın!"

Mustafanın sifəti qaraldı. "Qaşqabaqlı oğlan"ın qaşqabağı elə bil bircə saniyənin içində ona sirayət elədi. Özü isə çevrilib oldu "güləyən oğlan".

Qız onun gəlişinə, axtardığına qəfildən rast gələn adamlar kimi sevindi. Nazik dodaqlarında xəfif təbəssüm göründü:

- Əlimusa, yaxşı gəlmisən. İndicə özüm çağıracaqdım.
- Mən kimə, nə vaxt lazım olduğumu havadan bilirəm, - Əlimusa zarafata salmaq istədi. - Odur ki, dayanıb gözləmirəm məni çağırırsınlar. Özüm gəlirəm. Adamlara zəhmət vermək...

- Əlimusa, mən zarafat eləmirəm. Ciddi sözümdür, - qız neftçi oğlanın xahişini Əlimusaya çatdırdı, sonra onun məsləhətini soruşdu.

Mustafanı sanki iti tikanlı kol-kosun üstündə ayaqyalın saxlamışdılar. Ayağının birini götürüb, birini qoyurdu. Yaman həyəcan keçirirdi. "Ona bir kəlmə söz dedim, onu da indi budur, gör kimə söyləyir, kimdən məsləhət istəyir. Gəlsənə bir ağızdolusu "sağ olun" deyim, üzüsulu çıxım gedim. "Qaşqabaqlı"nın məsləhəti qoy özünə qalsın. Özünə!.."

- Məsləhətə qalanda, belədir ki, - Əlimusa Mustafanın gözlədiyindən də artıq ciddi bir görkəm aldı - saxlamağına söz yox ki, saxlaya bilməzsən. Bunun üçün, özün bilirsən, sənə də, müdirə də söz gələ bilər. Ancaq sən belə eliyə bilərsən: bu oğlandan üzüyün ölçüsünü, pulunu al, üzük gələndə al apar evə. Bu da ha vaxt gəlib çıxsa onda gətirib gələrsən, verərsən özünə. Məncə, bu cür ola bilər!..

Mustafa ayaqlarını döşəmədə möhkəm hiss elədi. Sanki gözəgö-rünməz bir əl ayaqları altından neştərli kol-kosu çəkib çıxarmışdı.

- Yaxşı, bunu müdirə demək lazım deyil?
- Demək olar da, olmaz da. Öz işindir. Müdir indi onsuz da yoxdur.

Axı burda nə var?.. Uzaqbaşı özüm üçün alıram. Sənin bu dükandan özüm üçün bir şey almağa haqqın var, ya yox?

- Əlimusa oynaq, xırda qara gözlərini bir anlığa Mustafanın üzündə saxladı. - Bu oğlan da ki, Nazənin, çox başısağığı oğlana oxşayır. Neçə kərəm görmüşəm: Sakit-sakit gəlib baxıb gedib. Həm də deyirsən dənizdə işləyir...

Ortaboylu, mütənasib əndamlı, dolğun, çox yapışıqlı görünən sarışın bir qadın dedikcə incə, məlahətli səslə:

- Cavan oğlan, zəhmət olmasa, - deyərək Əlimusanı çağırdı.

Əlimusa şıdırgı götürüldü.

Mustafanın bilaixtiyar dodaqları qaçdı. Nazənin bunu hiss etdisə də, mənasını özlüyündə kəsdirə bilmədi.

- Acığınız tutmadı ki, sizdən ötrü onunla məsləhət elədim?

Mustafanın sir-sifəti də yavaş-yavaş durulurdu.

- Yox, niyə?! Gənəşikli baş həmişə salamat olar.

Qulağı təzə söz alan Nazənin tez soruşdu:

- Necə dediz, gənəşikli? Mən bu sözü birinci dəfədir eşidirəm.

- Bəli, gənəşikli. Gənəşik bizim yerlərdə məsləhət yerinə işləyir. Məsələn, gedim birisinə gənəşim, yəni məsləhət eliyim. İndi siz satıcı yoldanışınızla eliyən kimi.

- Amma atalar sözüne söz ola bilməz!.. Yaxşı, qızın barmağının ölçüsünü gətirmisiz?

- Deyirəm qalsın. Qorxuram əziyyəti çox ola. Özümə havaxt təsadüf eləsə...

- Heç bir əziyyəti-filanı yoxdur, - Nazənin çox ciddi və hətta bir qədər də amiranə tərzdə onun sözünü kəsdi. - Ölçünü verin!..

- Ölçünü götürməmişəm. Qız da rayonda olur.

- Bəs ölçüsüz necə olsun?

- Mən təxminən bilirəm. Sizə necə deyim... Baxın, baxın, onun barmaqları elə sizin barmaqlarınız kimidir. Eynilə! Elə siz öz barmağıza görə götürün, çox xahiş edirəm!.. Elə onunkuyla dübbədüz gələcək...

- Yaxşı, nə deyirəm ki, puluzu verin. Təxminən bir qırx manat olsa, bəsdir. Əyər-əskiyini sonra.

Mustafa pulu ona uzadanda dil-ağız eləməkdən də qalmadı.

- Mənə böyük xəcalət verirsiz...

- Nahaq belə düşünürsüz...

- Xudahafiz!

- Xoş gəldiz!

- Salam.
- Salam! A!.. Sizsiz?!
- Elə təzəcə dükanın səkisinə ayaq qoymuşdum ki, sizin xidmətçi qadın qapını bağladı. Bir beş dəqiqə tez gəlsəydim, çatardım.
- A, məni çağırıydız da... Qalıb bu qədər gözləmişiz.
- Utandım. Eybi yoxdur. Bir də, sizin o xidmətçi yaman arvaddır eee. Vaxt tamam oldu, dədəsini də içəri buraxmaz. Bircə kəlmə yavaşdan söz de, o sənə beşini qışqıra-qışqıra qaytarsın.
- Hay-küyünə baxmayın, ürəyi təmiz arvaddır. Ancaq qanunçuluğuna söz ola bilməz, bunu düz deyirsiniz. İnanın ki, o olmasa, biz vaxtında işdən çıxıb bilmərik.
- Orası düzdür. Yoxsa müştərilərin ardı-arası kəsilən deyil.
- Amma siz bu dəfə, deyən, lap tez gəlmisiz, hələ üzük almamışıq. Dünən müdirdən yenə soruşdum. Deyir üç-dörd günə alacağım. Sizin barəninzdə də ona dedim. Elə getdiyiniz günün səhəri dedim. Etiraz eləmədi.
- Deyinən mağazada məni dilə-dişə salmışsınız ki. İndi nə üzlə bir də içəri girəcəyəm?! - Mustafa bu sözləri yarızarafat, yarıciddi dedi. Ürəyindən isə keçirdi: "Yaman işini ehtiyatla tutan qızsan aaa! Məlum oldu, xidmətçi arvadın qanunçuluğundan niyə xoşun gəlir".
- Mustafanı fikirli görən qız birdən nə düşündü sə cəld xəbər aldı:
- Birdən puluz üçün darıxarsınız, inanıb-eləməzsiz a!..
- Siz nə danışırsınız, canım? - Oğlan incikliyi andıran bir səslə əlüstü cavab verdi. - Siz də inanmayandan sonra daha kimə inanmaq olar?
- İnciməyin. Dedim də. Həyatda azmı şeylər olur.
- Əslini axtarsaz, mən bu gün üzükdən daha çox özgə bir iş üçün gəldim. Ancaq... - Mustafa dayandı, sözünün gerisini gətirmək üçün fikirləşdi.
- Qızın səbri çatmadı:
- Ancaq nə?
- Deyir məscidin qapısı açıq oldu...
- Kifayətdir, - Nazənin onun sözünü kəsdi, özünü təhqir etməyin. Mənə aid nə xahiş varsa, deyin. Çəkinməyin!

- Sizin, gərək ki, sabah istirahət günüdür.

- Bəli.

- Bilirsiniz, mən çoxdandı ki, bir az pul yığmışam. İndi bir az da mü-kafat veriblər. İstəyirəm bu pullara qıza nişanda aparmaq üçün bəzi pal-paltar, şey-mey alım. Əlbəttə, düşəndə, rast gələndə. Sonra qorxu-ram pulları xərcləyəm ora-bura, əlim qalsın boşda. İndicə univermaq-dan gəlirəm. Yaxşı qabardin qadın paltoları satılırdı. Mən də bir belə-sini almaq istəyirəm. Düzü, rəngini, formasını seçməkdə çətinlik çə-kirəm. Şəhərdə də qız-gəlin qismindən bir elə tanışım yoxdu ki, apa-rım baxsın, seçsin, bəyənsin, mən də alım. İndi sizə başağrısı vermək-də qəsdim budur ki, bu işdə mənə kömək eliyəsiniz.

- Axı qabardin paltonu qızın özü seçib bəyənsə yaxşıdır. Bəlkə heç onun zövqüylə bizimki düz gəlməyəcək? Bu qədər pul verirsiniz.

- Qız burda olsaydı, siz deyəndi. Ancaq güman edirəm, siz bəyənen şey onun da ürəyinə yatar. Siz pis şey seçməzsiz. Zövqünüz yaxşıdır.

- Siz mənim zövqümün yaxşı olduğunu hardan bilirsiniz? - Qızın sor-ğulu nəzərləri Mustafaya dikildi.

- Üst-başınızdan görünürmü?

- Üst-başım necədir ki?

- Müasirdir, sadədir, səliqəlidir. Hər şey qaydasındadır. Nə artıq, nə əskik.

Qızın yanaqları allanmışdı. Özü barəsində yaxşı söz eşitmək ürə-yindən olsa da, həmişə də bax, beləcə qızardı.

"Bu "utancaq oğlan" az aşın duzu deyilmiş a!.." Bu sözləri Nazənin ürəyindən keçirdi. "Utancaq oğlan"a isə, zövq haqda söhbəti dəyişdir-mək üçün belə dedi:

- Yaxşı, ölçüsünüsə heç olmasa soruşmusuz?

- Soruşmamışam... Gözəyarı deyə bilərəm. Yox, gözəyarı niyə? Xoşbəxtlikdən boy-buxunu elə sizinkidir ki, var.

Qızın dodaqları qaçdı. Ancaq bunu oğlana hiss etdirməməyə çalış-dı. Oğlan fikrə getmişdi. Qız da danışmırdı. Beləcə bir qədər getdilər. Trolleybus duracağına çatanda qız ayaq saxladı.

- Mən trolleybusa oturmaliyam. Səhər palto alacaqsız?

- Sizin vaxtız olsa, bəli. Sonraya qalsa, qorxuram, yaxşılıq qurtarsın.

- Mən sabah özüm də univermağa gedəcəm. Bəzi xırda-para şey al-maq istəyirəm. Saat on tamamda univermağın dəniz tərəfdəki qapısın-da məni gözləyin.

- Çox sağ olun.

- Dəyməz.

Aralığa yenə sükut çökdü. Bu dəfə onu trolleybosun gəlişi pozdu.

- Di, yaxşı, sağ olun!

"Görüşənə qədər!" - Bu sözləri Mustafa ürəyindən keçirdi, ancaq deməyə cəsarət eləmədi, əvəzində qızın sözlərini təkrar etdi. - Sağ olun!

Mustafa trolleybus yola düşənəcən duracaqda dayandı. Dalğın nəzərlərlə onu ötürdü. Sonra nə düşündü, sahil bağına tərəf yollandı.

Mustafa bağa yetişəndə işıqlar da yandı, şəhərin işıqları. Yandı! Orda-burda gözə çarpan saralmış yarpaqların sarılığını bir az da tündləşdirdi. Bağa girdiyi vaxt onun diqqətini birinci cəlb edən bu mənzərə oldu. "Payızdır... Eh, Bakıda payız yoxdur ki!.. But ək-tük saralmış yarpaqları adam görməyə payızın gəldiyini hiss eləməz. Payız bizim yerlərdə... Dağ ətəklərində... Baxırsan, hər tərəf sapsarı saralır. Meşə də, dağ da, bağ-bağça da, kol-kos da, hər tərəf. Özü də baxasan nə vədə? Gün çıxanda, gün batanda. Özgə aləm olur..."

Məhsulu məhsul, yağışı yağış. Palçığı da ki, söz yox, dizəcəm. Kəndin bircə bu palçığı olmaya. Olmaya bu zəhlətökən palçığı, heç bir kurortda dəyişməyəm... Palçıq deyəndə..."

Yadına neçə il əvvəl olmuş bir əhvalat düşdü. İşlədiyi birinci ilin məzuniyyətini almışdı. İstirahətini kənddə keçirmək istəyirdi. Əyinbaşını sahmana saldı. Təzə kostyum, təzə ayaqqabı, təzə miləmil köynək. Bircə paltosu köhnə oldu. "Eybi yox, abır-həyası hələ üstündədi, keçinmək olar. Sağlıq olsun, bunu da gələn il" düşünərək özünə təsəlli verdi. Əslinə baxsan, kostyumu da ürəyincə olmamışdı. Ancaq o yenə özünü sındırmadı: "Ayağımı yorğanına görə uzat, Mustafa! Hələlik gücün buna çatır. Bunu da gey. Yaxşı qazanarsan, bir az bahalısını alarsan. Fikir eləmə!"

Ancaq ayaqqabısına söz yoxdu. Açıq-qəhvəyi rəngdə idi. Yumşaq şevrodan sifarişlə tikdirmişdi. Söz yox, tikdirəndə, özünün dediyi kimi, ayağımı yorğanına görə uzatmamışdı, bir az bədxərclik eləmişdi. Ayağına elə yapışırdı ki... O, ömründə birinci dəfə idi bu cür ürəyinə-yatan ayaqqabı geyirdi. Cəmisini üç dəfə ayağına almışdı. Bir dəfə iş

yoldaşının toyuna gedəndə geymişdi. Bir dəfə geyib "Koroğlu"ya getmişdi. Bir dəfə də kinoya. Vəssalam.

İndi geyib kəndə gedəcəkdə. Sevinirdi. Qanını bir şey qaraldırdı. Səfəri, deyəsən, yağışlı aya düşürdü. "Yəqin dağlarda indi peydərpey yağır. Yağış da ki, gəldi, kəndin ayıbı üzə çıxır. Palçığa düşdüm heç, tuflimin işi bitdi. Bəlkə geyməyim? Mədənə gedib-gəldiyim ayaqqabımı götürüm? İş ayaqqabımı? Yox, ayıb deyil? Deməzlərimi ki, ay bala, bu qədər vaxtdır işləyirsən, yanı özünə bir göyçək ayaqqabı da ala bilmədim ki, durub bu kökdə üstümüzə cummusan... Yaxşı, indi ayrısını almağına ala bilmərəm. Bir yolu var. Gedim qaloş alım (ucuzdur) və təzə ayaqqabılarımı götürüm. Elə ki, yağışa düşdüm, üstündən geyərəm... Ayrı əlacım yoxdur, çünki gərək xalamgilə də bir paydanpuşdan aparam. Boynumda nə qədər haqq-sayları var".

Bu "haqq-sayı" Mustafa heç unutmurdu. O, ata-anasını çox erkən itirmişdi. Atasını müharibə əlindən almışdı, anasını xəstəlik. Amansız xərcəng xəstəliyi. Anası öləndə müharibə qurtarhaqurtarda idi. Mustafa altı yaşına yenicə qədəm qoymuşdu. Bacısı səkkizi adlamışdı. Mustafanın xalası bacısının "Əziz yadyarlarını" qanadı altına aldı. Əri də yetimləri özünükülərdən ayırmadı.

Mustafa yeddiilliyi bitirəndə Bakıya gedib, texnikuma daxil olmaq xəyalında idi. Fikrini bacısı da bəyənmişdi. O özü xeyli vardı kolxoz işinə gədirdi.

Mustafa xalası ərinin də razılığını almaq istəyəndə o demişdi:

- Nə deyirəm, oğul, özün bilən yaxşıdı. Təki oxuyub bir yana çıxasan. Başımızın ucalığıdı...

Mustafa qaloşla bərabər bir az "ayın-oyun" da aldı. Kiçicik sovqat hazırladı, təzə çamadana yığıb, yola düşdü...

Qatara mindi, qatardan düşdü...

Narın-narın yağırdı. Yan-yörə, çöl-bayır yaş idi. Bir tərəfə çəkilib çamadanı ehmalca açdı. Qaloşları üstə qoymuşdu. Bir tayını götürüb təzəcə ayağına geymişdi ki, yanından keçən bir kişi ayaq saxlayıb dedi:

- Varam ehtiyatlı oğula! Ehtiyatlı oğulun anası heç vədə ağlamaz. Ustadına bərəkallah, bacioğlu!..

Mustafa birdən birə-kəsdirə bilmədi ki, həmin adam bu sözlərlə onu həqiqətən tərifləyirdi, ya lağa qoyurdu. Odur ki, heç bir cavab vermədi. Başı aşağı olduğu halda qaloşun ikinci tayını da ayağına ke-

çirtti. Qamətini düzəldəndə atmaca sahibini axtardı, artıq uzaqlaşmışdı. İstədi arxasınca qışqırıb cavabını versin, lakin fikrindən tez daşındı: "Daldan atılan daş topuğa dəyər... Hərif deyəsən, yaman doladı məni: "Ustadına bərəkallah". Sözə bir bax, heç dəxli var?! Hər şeyə görə bir qulp qoysunlar..."

Rayonlarına gedən avtobusa oturanda yağış güclənmişdi. Sürücü çox ehtiyatla sürürdü. Getdikcə sürətini azaldır, azalırdı (dağlara gedən yol sürüşkən və qorxulu idi).

- Kəl arabasını keçdi ki, - arxadan qolu-budaqlı bir cavan aralığa söz atdı.

- Arabaya şükür elə, bacıoğlu, sən çanaqlıdan yapış, - burnunda danışan başqa birisi ona havadar çıxdı.

"Burnunda danışan"ın yanında oturan "sallaqbiğ" isə:

- Yorğan - döşək götürsəydik, dərd yarı idi! Hi... Hi... - hazırcavablıq edirmiş kimi dişlərini ağartdı. Ancaq sözlərinə özündən başqa gülen olmadı.

- Ay uşaq, belə yaxşıdır, kişi işini ehtiyatlı tutur da. Qoysanız öz bildiyini eləsin. - Bu sözləri bayaqdan çubuğunu sümürə-sümürə içərini tüstüylə dolduran bir qoca dedi.

Yanıdakı tüstüdən boğula-boğula onun sözlərini qüvvələndirdi:

- Bəs necə, biz hələ canımızdan bezməmişik, yaşamaq istəyirik, - dedi və öskürməkdən az qaldı ki, gözləri hədəqəsindən çıxsın.

Qarşı tərəfdən qırmızıyanaq, yumrusifət, dolu bir kişi gileyləndi:

- Bəs evimizə nə vədə gedib çıxacaq? Bunu necə fikirləşürsüz?

Qoca çubuğuna daha da güc verdi, bir-iki qullab vurub arxayın-arxayın dedi:

- Tələsmə, oğul, tələsmə. Babalını yix mənim boynuma tələsmə. Zərər görməzsən.

- Düz deyirsən, əmi, tələsən təndirə düşər, - ortayaşlı, üzütüklü bir kişi qocayla həmfikir olduğunu bildirdi.

Söhbət getdikcə qızıxtı. Adamlar özləri də duymadan iki yerə ayrıldılar: sürücünün tərəfdarları, sürücünün əleyhdarları.

Mustafa qeyri-ixtiyarlı, stansiyadakı kişini xatırladı: "Yerin görünür, ay "ustadına bərəkallah", yerin".

Mustafa qabaqda oturmuşdu, aynadan sürücünün sifətini yaxşı görürdü. Sürücünün bu qədər söz-söhbətin müqabilində ağzına bir kəlmə də almayıb öz işində olması onu mat qoymuşdu. Adamların yerli-

yersiz danışaqlarına o, sadəcə gülümsəyir, əvəzində sükandan daha da bərk-bərk yapışır, avtobusu öz qaydasınca sürürdü. Lazım olanda sürəti artırır, lazım olanda azaldırdı. Bunu ayrı-ayrı adamların şıltaqlığına, nazına, tələsib-tələsmədiyinə görə deyil, yolun rahat və narahatlığına, təhlükəli və təhlükəsizliyinə görə edirdi. Bir dəqiqə də olsun sükan arxasınca olduğunu unutmur (iti və ayıq gözləri həmişə irəli baxır), çala-çuxur yerlərdən ustalıqla yan keçir, təmkinini pozmurdu.

Mütəmadiyən sürücünün işinə göz qoyan Mustafa ləzzət alırdı: "Möhkəm əsəbləri var. Yerində kim olsaydı, indi bir-iki söz tullamışdı... Yox, görünür, işinin ustasıdır. Yəqin elə bununçun ona bu çətin yola göndərilər. Sevdim işini, qardaş! Yaman vuruldum. Sənin kimi mən də öz işimin ustası ola bilsəydim!.. Sənin kimi! Nə artıq, nə əsikik... Ustam o irəli deyirdi, çox fəhimli görürəm, səni, bala, belə getsə, ustad neftçi olacaqsan. Nə deyirəm, usta ağzın fal olsun. Ancaq, ay usta, usta olmaq asandır bəyəm? Bununçun nə qədər öyrənmək, görüb-götürmək lazımdır. Bəs öyrən də... Əl-qolunu tutan ki, yoxdur..."

Mustafa nə qədər vaxt keçdiyini bilmədi. Bir də gördü ki, sürücü sürəti lap azaltmışdır. Avtobus sıldırımın böyründən salınmış yolda idi. Mustafa aşağıya baxdı. Adamın gözləri qaralırdı... Aynada sürücünün üzündəki gərginlik aydın görünürdü.

Mustafa adamlara göz gəzdirdi. Bayaq yorğan-döşəkdən söhbət salan "sallaqbıg" yorğan-döşəksiz yatmışdı. Başı ağır daş kimi sağ çiyin üstə sallanmışdı. Hərdənbir xorultusu eşidilirdi. "Burnunda danışan" özünü pəncərəyə tərəf yıxmışdı. Səs-səmir gəlmirdi. Qolu-budaqlı cavan mürgü döyürdü.

Qoca fikirli-fikirli çubuğunu sümürürdü. Gözləri açıqdı. Gözləri məchul bir nöqtəyə dirənilib qalmışdı. Yanındakının gözləri yumulu idisə də öskürəyindən qalmırdı. Doğrudur, öskürəyi bəzən şiddətlənəndə göz qapaqları açılır, sonra tezcə də yumulurdu. Evinə tələsən kişinin gözləri yol çəkirdi. Tələsib təndirə düşməkdən qorxan kişi dizləri üstündə, görünür, süfrə açmışdı. Ləzzətlə, yeyir, ağzını marçıldadırdı.

Öskürək səsi, yatanların xorultusu, süfrə açanların marçılıtsı bir-birinə qarışır, avtobusda qəribə ahəng yaradırdı. Mustafaya bu an elə gəldi ki, hamı öz aləminə qapılıb qalmışdır: yatan kim, mürgü döyən, yeyən, gözləri yol çəkən, düşünən kim. Sürücü indi, yəqin, heç kimin yadına düşmür, bəlkə bu saat, bu dəqiqə onun həyatda mövcud olduğundan da heç kimin xəbəri yoxdur. Çox güman ki, yoxdur.

Bəs sürücü? Sürücünün hamı yadındadır, hamı onun gözləri qabağındadır. Hamı. İşindən razı olanlar da, olmayanlar da. Tərəfdarları da, əleyhdarları da. Hamı. O bu saat ancaq bu adamları sağ-salamat mənzillərinə aparmaq barəsində düşünür. Düşünür niyə? Aparır, aparacaq! Hər kəsi öz yerinə çatdırmayınca, sükan arxasında, bax, beləcə gərginliklə oturacaqdır.

"Yox, sürücülük çətin sənətdir. Cavabdehliyi böyükdür. Bir balaca olmadı belə, oldu elə, gəl də, işin içindən çıx görüm, necə çıxırsan!.. Yetmiş üçüncü millət. Bilmirəm bunu sürücülər üçün kim deyib. Adam belənçiyinə rast olanda sürücülərə hörməti çoxalır... Yox, öyrənəcəyəm sürücülüüyü. Qoy bir artıq sənətim də olsun. Nə zərəri. Zəmanəmiz mürəkkəb zəmanədir. Baxırsan ki, bir sənət adama azlıq eləyir..."

Sürücü sürəti artırır. Mustafa pəncərədən boylandı. Qorxulu sıldırım arxada qalmışdı. Qabaqda düz yol uzanırdı. "Bundan sonra eniş başlanacaq. Ardınca yenidən yoxuş gəlməlidir. Sonra dolama-dolama yol. Yenidən eniş. Hələ düşməyimə çox var. Görüm mən də bir gözümün acısını ala bilərəmmi? Vaqonda gecə heç yata bilmədim. Bir böyrümdən o biri böyrüm üstə çevrilə-çevrilə səhəri açdım. Bilmirəm yerimi dəyişmişdim buna görə idi. Ya..."

Gözləri axdı, başı sinəsinə sallandı. Bir qədər bu vəziyyətdə qaldı. Sonra başı sağ çiyinə tərəf əyildi, pəncərəyə söykəndi...

Mustafa gözlərini açanda avtobus eniş yola çıxmışdı. "Gör nə yaman yuxulamışam. Bir az da gözümü açmayam, kəndimizi ötüb keçəcəkdim".

Yoldan xeyli aralı meşə uzanıb gedirdi. Meşə qurtarar-qurtarmaz kənd evləri başlayırdı. Evlər uzaqda olduğundan, kiçik, çox kiçik görünürdü. Avtobus həmin evlərin tuşuna çatanda Mustafa onu saxlatdırdı, sürücüyə ağızdolusu "sağ olun" deyib düşdü.

Yağış ara vermirdi. Yolun hər iki tərəfindəki ensiz kiçik xəndəklərdən selləmə su axırdı. Yoldan beş-on addım kənarda qollu-budaqlı, nəhəng bir çinar dururdu. Mustafa tez özünü çinarın altına verdi. Bura qupquru idi. "Böyük nemətdir. Günəşdən də qoruyur, yağışdan da. Bir az burda daldalanım. Bəlkə kəsdı. Yoxsa bir kilometrəcən yolu bu yağışda getsəm, tükü yolunmuş cücəyə dönərəm. Saat, yəqin, indi üçə işləmiş olar. Sürücü deyirdi ki, üçdə rayon mərkəzində olmalıdır. Hələ on səkkiz kilometr yol gedəcəkdir. Bu il daha heç, gələn il necə olsa görək özümə saat alam. Babətimdən. Gərəkli məsrəfdir. Bu

il alsaydım, onda g r k kostyumu almaydım... Eybi yox, Mustafa,  z n  darıxdırma, yavař-yavař hər Őey  z qaydasına d Ő c k..."

Yađıř k s nd  kəndə gedən yola çıxdı. K nd c n yaxşı gəldi, yol rahat idi. K nd   ahta atda yađıř yenə bařladı. Mustafa yolundan qalmadı. K  c d n k  c y  adladı, nəhayət, xalasıgil  apar n dar, p l ıq- l  k  c y  gəlib çıxdı. Bir qədər gedəndən sonra dayandı: p l ıq qalo- Őundan da yuxarı çıxırdı. "Bur n nkı yaxşı rezin   km dir, ya da sol- dat   km si. Yoxsa ayaqqabı-mayaqqabı yeri deyil".

 z n  yolun kənarına verdi. Yolun üzərinə  yilmiř kol-kosdan, ađac budaqlarından tuta-tuta bir qədər gedə bildi. Sonra birdən sol ayađı s r Ő b sulu p l ıđın i in  getdi, ayaqqabısına su doldu. Hirsə, ayađını çəkib çıxartdı. Geriyə döndü.  yri- yr  bir ađacın budađından yapıřıb p l ıqsız bir yerə çıxdı. Çox fikirl Őm d n ayaqqabılarını  ı- xartdı. Őalvarının balaqlarını dizin c n  ırmadı.   km l rini bir-biri- n  bađlayıb  amadanın üstündən ařırdı, çamadanı sađ əlinə götürüb, uřaqlıqda tez-tez elədiyi kimi,  z n  p l ıđa vurdu. Yolu yarı etmə- miřdi ki, g l Ő səsləri qulaqlarını qıdıqladı:

- Bizə nə var, hi...hi... K nd i babayıq, p l ıđa  yr Őmiřik. Hi...hi... Ő h rli-zad deyilik ha, ayaqqabılarımız p l ıđa batdı, oturub dərdini   k k.

-  ıxarıb əlimizdə tutaq... Hi...Hi!..

 evril nd  iki nəfərin arxasınca gəldiyini gördü. Ayaqlarında nim- dař rezin   km  vardı. Q z bli baxıřları ilə onları s zdz , s zdz  və bir- dən-birə onlar dönüb gözündə "ustadına bərəkallah" oldu. Bir-birinin eyni olan "ustadına bərəkallah".

"Ustadına bərəkallah"lar "Ő h rli"nin hirsli-hirsli baxdıđını g r n- də səslərini kəsdilər. Mustafa k  n n çox p l ıqlı olan yerini keçdi. "Ustadına bərəkallah"ları g zld di. B rab rl Ő nd  nəzərlər dərhal bir-birinə zilləndi. Onlardan biri Mustafanı tanıdı:

- A, Əlimərdan, bu ki bizim rəhmətlik Qafarın ođludur. Vay səni...

-  , xoř gəlmisən, bacıođlu, h miř  sən gələsən - Əlimərdan  zr ist yirmiř kimi dil-ađız elədi.

- Siz də h miř  məni belə qarřılayasız, g l -g l , atmacalarla.

- Bacıođlu, day g r k  st n vurmayas n.

- Bu olar. Bəs bu p l ıđa n  deyirsiniz?! Ona-buna riřx nd etmək- d ns , bu çala-çuxuru düzəldin, bataqlıđı qurudun. G nd  ne  dəfə gəlib-gedirsiniz, canız bəyəm dařdandır?

- Eh, bacıoğlu, kimə deyirəm, eşitməməzliyə qoyur. Kolxoz sədrinin yolu burdan düşmür, kənd sovetininki düşmür, briqadirinki düşmür. Nə veclərinə?! Yolu düşənlərin də ki, macalı yox, mənim kimi...

- Buranı düzəltməkçün nə lazımdır, bəyəm?

- Üç şey, bacıoğlu: bir cüt saz öküz qoşulmuş araba, boş-bekar adam, bolluca çaydaşı. Gücün nə qədər çatır, daşı tök bura. Vəssalam. Ancaq zəhrimar xeyli uzaqdadı. Gündə iki dəfə gedib-gəlsən, oğul deyərəm.

- Əlimərdan dayı, bekar adam mən, məzuniyyətə gəlmişəm. Qoy yağış kəsin. Bu işə baxarıq.

- Yox a, bacıoğlu, bizə xəcalət verirənsən ki... O boyda zəhməti sənə nə rəva görmərik.

Üç-dörd gündən sonra Mustafa kolxoz sədrinin yanına yollandı. Kolxozun idarəsi başqa kənddə yerləşirdi. (Kolxoz dörd kəndi birləşdirirdi, bunların içində ən baxımsız, ögey qismində olanı, Mustafanın müşahidəsinə görə, onların kəndi idi).

Sədr insafən, Mustafanı yaxşı qarşıladı:

- Araba, verərəm, - dedi. - Ancaq adam barəsində çətinlik çəkirəm, indi işimizin...

- Adam mən, - Mustafa sədri çətinlikdən qurtardı. - Bu işi özüm görəcəyəm. Köməkçilərım də xalauşaqlarım olacaq. Yol işində də gərək bir az səriştəm olsun.

"Yol işində də gərək bir az səriştəm olsun" dedikdə Mustafa texnikumda oxuduğu illərdə tətillərini yol idarəsində fəhlə işlədiyini nəzərdə tuturdu...

İş başlandıqdan sonra Mustafanın köməkçiləri gözlədiyindən də artıq oldu. Məktəbin direktoru öz keçmiş şagirdinin təşəbbüsündən xəbər tutan kimi iki istirahət günündə iməçilik təşkil edib, yuxarı sinif şagirdlərini gənc müəllimlərlə birlikdə köməyə göndərdi. Kənd cavanlarının da, işdən macal tapanları, könüllü Mustafanın sərəncamına gəlirdilər. Mustafa bir növ bui şin "baş mühəndisi" nə çevrilmişdi. Ancaq "baş mühəndis" çox vaxt "fəzlə və texniklərdən" artıq işləyirdi. "Ustadına bərəkallah" lar buradan hər gəlib-gedərkən bir-iki bel atmaqla iş müdaxilə eləyirdilər. Əlimərdan qolundan çox dilinə güc verir, "işə həvəslə şüru edən" yeniyetmələri yağlı-yağlı tərifləməkdən qalmırdı...

Yol hazır olanda kolxoz sədri Mustafaya, onun iş yoldaşlarına öz razılığını bildirdi və qeyd elədi ki, kolxozun idarə heyəti adından Mustafanın iş yerinə təşəkkür məktubu yazacaqdır.

- Yox, lazım deyil, nə ehtiyac var? - Mustafa öz etirazını bildirəndə sədr ona aman vermədi:

- O var ki... Qoy orda da bilsinlər ki, sən öz məzuniyyətini nə kimi bir işə sərf eləyibsən?

Səhəri Mustafa şəhərə yola düşəndə ayaqqabısını gözdən keçirdi. "Dövlətinin gəlhağəlidir, Mustafa! Bu da oldu iş ayaqqabısı. İndi gərək şəhərdə gəzib-dolanmağa təzəsini alasan... Saat iki-üç ay da gəcikdi. Palçıqın neybət üzündən..."

- Bağışlayın, saatınız neçədir? - Qızla qol-qola gedən bir oğlanın verdiyi bu sual Mustafanı düşüncələrindən ayırdı. Hələ deyəsən, bir az diksindirdi də:

- Nə dediz? Saat?! Bu saat... - cəld sol qolunu gözlərinin önünə gətirib saatın neçə olduğunu dedi.

Oğlanla qız eyni vaxtda minnətdarlıqla:

- Çox sağ olun! - deyib cəld uzaqlaşdılar.

Mustafa "dəyməz" belə deməyə macal tapmadı. Gəzə-gəzə gəlib boş bir skamyada oturdu. Dənizin seyrinə daldı. Dənizin. Sahili yuyan suların həzin, qulağı oxşar pıçılısını dinlədi. Bu an nədənsə ona elə gəldi ki, dəniz yatmağa hazırlaşır. Başını Bakının sinəsinə qoyub, yorucu işdən sonra dincəlmək istəyir.

"İndi necə də sakitсэн, Xəzər! Quzu kimi sakit. Nəbələd adam olsa, elə bilər ki, həmişə beləsən... Amma mən sənin hər üzünü görmüşəm, Xəzərim! Hər üzünü. Şıltaqlıqda dünyada birinci dəniz deyirlər, səni. Bax, bu şıltaqlığın nə olduğunu məndən soruşalar, mən də deyəm. Təəccüb qalarsan, "xasiyyətini, o üz-bu üz gör necə də bilir" deyib düşünərsən. Bəs necə, dörd ildir bir yerdə deyilik, duz-çörək kəsmirik?!"

Texnikumu qurtaran kimi Neft daşlarına göndərilən Mustafa bu dörd ilin üçünü neftçıxarma briqadasında operator işləmişdi... Bir il də ola-olmaya idi ki, usta köməkçisi vəzifəsinə keçirilmişdi.

"Nə olar, ay dost, bax, həmişə bu cür olasan: quzu tək. Bizi incitməyəsən. Qoynunda gizləyib saxladığın xəzinəni qoyasan xoşaxoş çıxardağ, hə? Nə olar ki?! Özün yaxşı görürsən ki, bizimlə bacara bil-mirsən..."

Siftə-siftə, düzdür, tufanın, qasırğan məni yaman hürküdürdü. Amma sonradan sənə elə almışdım ki! İndi hara getsəm, harda olsam, səni görməyə tələsirem..."

Ürəkdən gələn incə gülüş səsi onun diqqətini cəlb elədi (skamyanın o biri başında bir qızla bir oğlanın nə vaxt gəlib oturduqlarının o, fərqinə varmamışdı).

Oğlan şirin-şirin nə deyirdisə, qız gülməkdən özünü saxlaya bilmirdi.

"Necə də şəndirlər. İndi bəlkə də göyün yeddi qatında uçurlar. Məhəbbət həmişə qanadlı olur. Sevib-sevilmək, sevilib sevmək ömrün qanadıdır. Böyük bəxtiyarlıqdır. Düz deyirəm, ya yox, mənim doğma Xəzərim?! Bu nədir, deyən sən də "qaşqabaqlı oğlan" kimi qımışır-san? Bəyəm mən elə bir söz dedim, gülməli söz dedim?! Hə, başa düşdüm, dünənki uşağın məhəbbət dərəsi verməsi sənə gülünc görünür..."

- Yaxşı, əzizim, gülməyinə güldük. Bu, yaxşıdır, - oğlan qızın zərif əlini ovcuna alıb sıxdı. - Bəs, heç demirsən toyumuzu nə vədə eliyəcəyik. Axı səbrim...

- Bir az da səbir elə, - qız sözünün keçəcəyindən tamamilə arxayın kimi, bir az da ərköyüncəsinə oğlanın sözünü kəsdi. - Axı atamın ili hələm çıxmayıb. İki ay qalıb çıxmağına.

- Bircə bu iki ay da gəlib sovuşsaydı!..

- Tələsmə, çətini gözünü açıb-yumuncadır...

"Zalım oğlu iki aya dözə bilmir... Mən iki ilə qurtarsaydım, papağımı göyə atardım, Xəzər!..

Atamın ili hələm çıxmayıb. Yazıq atalar!.."

Əlinə yağış damlası düşəndə Mustafa başını göyə sarı tutdu...

- Deyəsən yağış başlayır, dur gedək, - oğlan qızın əlindən tutub ayağa qaldırdı.

Deyə-gülə oranı tərk etdilər.

"Bakının da payızına sataşdım, deyən acığına gəldi, özünü göstərməyə çalışdı. Mən də durum gedim, Xəzərim! Sən yağışdan qorxmursan. Sənə nə var ki... Hələlik! İki gündən sonra yenə bir yerdəyik! Darıxma!"

Mustafa ac olduğunu yalnız sahil bağından çıxanda hiss elədi. Qarşısına çıxan ilk restorana gedib yaxşıca bir şam eləməyi ürəyindən keçirtirdi. "Restoranda da keçmə bu gözləməkdən. Yaman vaxt yeyən yerdir. Bircə saata istədiyini versələr, yaxşıdır. Sonra da el əki, bildilər içki qismiynən yoxsan, dədələrinə söymüş kimi olacaqsan. Sənə xidmət eləməyinə eliyəcəklər, ancaq candərdi eliyəcəklər, başdan-sovdu eliyəcəklər. Nə isə, qəribə məxluqdur bu xərəkpaylayanlar".

Restoranın qapısından içəri keçəndə bıqdırıcı musiqinin yeknəsəq, gurultulu sədaları qulağını cırmaqladı.

Qız bədənnüma aynanın qabağında dayananda özünü əməlli-başlı boylu-buxunlu gördü (indiyəcən, nədənsə, özünü heç bu cür görməmişdi). Sifəti işıqlandı. Ürəyi qeribə bir hisslə çırpındı. Mustafanın yanına gələndə yanaqları bir balaca allandı da.

- Necədir? - geniş açılmış gözləri ilə onu başdan-ayağa süzən Mustafa soruşdu.

Nazənin cavabında:

- Yaxşıdır, elə bil lap əynimə tikilib, - dedi.

Dedi, ancaq səsindəki xəfif titrəyişə, xəfif cingiltiyə, sevinc bildirən cingiltiyə özü də diksindi: "Elə bil lap əynimə tikilib... Qəribədir. Elə sevinirəm, elə bil özümə alıram. Daha deyən yoxdur ki, sənin əyninə tikilib-tikilməməyinin o qıza nə dəxli? Bəlkə onun əyninə lap pis oturacaq. Bəlkə onun heç xoşuna gəlməyəcək. Bəlkə o, heç sevinməyəcək. Bəlkə paltonun başqa qızın əyninə görə seçilib alınması mənliliyinə toxunacaq, qəlbindən cürbəcür fikirlər gəlib-keçəcəkdir. Oturduğum yerdə əcəb özümü işə saldım! Kənardan baxan, görən-bilən nə deyər? Tanış-biliş nə düşünər?.. Yaxşı di bəsdir, özünü az danla: adamın adama işi düşər də, xata-zad olmayıb a, əlindən misqalcən yaxşılıq gəlib, tezlikcən də peşimançılığın çəkirsən, ayıb deyil?!"

- Gör necə də bir-birlərinə yaraşırlar, - satıcı qızın öz həmkarına pıçıldı ilə dediyi bu sözlər Nazənin qulaqlarında sakit otaqda qəfil çalınan zəng tək səsləndi.

"Gör necə də bir-birlərinə yaraşırlar. Ay aman nələr eşidirəm. Görən eşitdimi? Biabır oldum. Kaş eşitməmiş olaydı!.."

O, Mustafaya baxdı. Eyni hisslə Mustafanın da nəzərləri Nazənin gözlərini tutub saxladı. Baxışma çox ani oldu.

"Bu qızların da dili dinc durmaz ki... Nazənin eşitdi görəsən? Bəs necə?! Yoxsa birdən-birə niyə elə qızarsın. Yox deyəsən eşitmişdir. Ancaq özünü elə göstərir ki, eşitməmişdir".

Mustafa paltonun pulunu vermək üçün kassaya yönəldi. Nazənin paltonu çıxarıb qızların yanına gələndə, onlara acıqlı bir nəzər saldı. Qızlar bunun fərqi nə varmayıb, paltonu köməkli, ədəb-ərkanla bük-

dülər, ağ kağıza sarıyıb, üstündən nazik qırmızı rəngli iplə bağladılar və Nazəninin qarşısına qoyub:

- Çox mübarəkdir! - dedilər.

Nazənin əlacsız qalıb, istər-istəməz güclə dodaqlarını tərپətdi:

- Sağ olun.

Mustafa gəlib bağlamayı götürdü. Qapıdan çıxanda onları baxışları ilə müşayiət eləyən satıcı qızlar gülümsədilər, yarızarafat, yarı ciddi bir-birinə dedilər:

- O gün olsun səninçün olsun, ay qız!

- Görürəm ürəyindəndi, səninçün də olsun!..

Pillələri düşəndə qızın ayağı qəfildən sürüşdü (ayağı altında alma qırığı qalmışdı). Mustafa o saatca qolundan tutmasaydı, yıxılacaqdı.

Nazənin minnətdarlıqla Mustafaya baxdı:

- Təşəkkür edirəm!

- Təşəkkürlərin hamısı bu gün sizin olmalıdır. Nazənin xanım zəhmət çəkib gəlmisiz, - deyib Mustafa əlini yandıracaq kimi tez qızın qolundan çəkdi.

- Yenə zəhmət... Əvvələn, xahiş edirəm, zəhmət-filan barədə heç danışmıyaq. İkincisi, mənə xanım deməyin, sadəcə adıma deyiniz, yaxşı?

- Yaxşı!.. Siz bir mənim fərasətimə baxın ki, indiyəcən adıma da deməmişəm. Gec də olsa səhvimi qoyun düzəldim: adım Mustafadır.

Mustafa, qız danışmadığından və onun üzünü yaxşı görə bilmədiyindən, sözlərinin təsirini özü üçün aydınlaşdırma bilmədi.

Artıq birinci mərtəbədə idilər. Trikotaj malları satılan yerə çatanda Nazənin ayaq saxladı:

- Məni bağışlayın, bura dəyməliyəm, di sağ olun, üzükdən ötəri bir-iki günə dükana baş çəkin.

- Mən səhər "Daşlara" yola düşürəm. Sağlıq olsa, bir də on-on iki gündən sonra gələcəyəm. Zəhmətin çəkib evə aparmalı olacaqsız.

- Nə olar, zəhmətsiz də apara bilərəm. Di sizə yaxşı yol!

- Sağlıqla qalın! - Mustafa bilmədi nə vaxt onun zərif barmaqlarını günəşin qaraldığı, küləyin sərtləşdirdiyi iri barmaqları arasına alıb ehtiyatla sıxdı.

"Sağlıq olsa bir də on-on iki gündən sonra gələcəyəm... Bəs hanı?.. Niyə gəlmir? Bəlkə xəstələnmişdir? Üzüyü almaq üçün necə də tələ-

sirdi! Neçə vaxtdır saxlayıram, niyə gəlib aparmır?! Yox, başında bir iş var, yoxsa çoxdan özünü çatdırmışdı. Çoxdan..."

Vaxt-vədə gəlib sovuşmuşdu. Nazəninin gözü yolda qalmışdı. Mustafa gəlib çıxmırdı. Narahat idi. Yaman nigarançılıq keçirirdi.

Nə üçün?

Təkcə onunçunmu ki, oğlan gəlib üzüyü aparmırdı? Yox! Təkcə bununçun yox!

Bəs daha nə üçün?

Nazənin ürəyi çox nazik qızdı. Başqalarının müsibətinə, dərdinə laqeyd baxa bilməzdi. Eşidib bilsəydi ki, tanıdığı, bildiyi bir adama ağır hadisə üz vermişdir, gözləri o saatca dolardı, elə həyəcanlar keçirirdi ki, deyərdin o hadisə elə öz başına gəlmişdir. İndi də "utancaq oğlan"a bir qəzavü-qədən üz verdiyini düşünərək həyəcanlanır, narahat olurdu. Bu da vardı, ancaq hamısı deyildi.

Bəs elədə o, daha nə üçün nigarançılıq keçirirdi?

Bunu onun özü də heç bilmirdi. Nədənsə axır vaxtlar qəlbində qəribə hisslər oyanmağa başlamışdı. Bu necə hisslərdi ki?! Yox, yox, bu haqda o, düşünməkdən qorxurdu, bu hisslər baş qaldırdımı, onlardan qaçmaba çalışırdı, qaçıb özü-özündən gizlənmək istəyirdi. Gizlənə bilirdimi? Özünü o yerə qoyurdu ki, gizlənə bilir. Bəs əslində! Əslində hər şey başında bir-birinə qarışmışdı. Deyərdin gözləri qarşısına duman çökmüşdü. Bu dumanlıqda bircə şeyi yaxşı seçə bilirdi, o da bu idi ki, "utancaq oğlan" gəlmirdi. Gəlmirdi. Nazəninin də gözləri yolda qalırdı. Mağazaya hər təzə adam girəndə göz qapaqları geniş açılır, sonra da ağır-ağır enirdi.

Oğlanın üzüyünü gəlib aparmaması barədə Nazənin neçə dəfə istəmişdi Əlimusayla danışsın, məsləhətini eşitsin, ancaq çəkinmiş cəsarət eləməmişdi. "Birdən başqa şey düşünər. Üzümə deməsə də, ürəyindən keçirməzmi ki, ay qız, sən nə çox bu neftçi oğlana qayğı göstərirsən, bir az gec gəlib deyən darıxırsan, hə? Eh, mən də lap ağciyər olmuşam ki... Nədən çəkinirəm!.. Doğrudan, ay Nazənin, ürəyində bir şey yoxdursa, nədən çəkinirsən?! Hə, ürəyimdə bir şey yoxdurmu? Qəribə iş düşmədim!.."

O bu gün də işin axırına yaxın Əlimusa ilə danışib-danışmamaq barəsində götür-qoy eləyirdi ki, o özü yaxınlaşdı:

- Ay Nazənin, o neftçi oğlan heç gözümə dəyib eləmir. Nə oldu, üzüyünü gəlib apardı, ya yox?

- Yox, o vaxt dükana gəlidiyidir. Üzüyü də qalıb məndə. Heç bilirməm neyliyim? Niyə mən, axı bu işə razı oldum?

- Eh, sən də... O saat başlama görək. Yəqin başında bir qəzavü-qərdəri var. Yoxsa indiyəcən iki-üç dəfə baş çəkmişdi. Maraqlanıb öyrənmək lazımdır.

- Ay Əlimusa, mənimçün, axı yaxşı düşməz...

- Ağəz, qardaşın ölüb bəgəm?!.

- Yaxşı, hardan, necə öyrənəcəksən?

- Necə hardan? İşlədiyi yerdən. Onların, gərək ki, şəhərdə də bir idarələri olsun. Zəng eləyib öyrənərik. Sən bir mənə de görüm adını, familiyasını, mədənini bilirsən?

- Hardan, ay Əlimusa, birdən-ikidən anketini doldurmuşam, bəyəm? Təkcə adını bilirəm, Mustafadır. Vəssalam.

- Hm... Bu, işi bir az çətinə salır. Nə çox Mustafa... Elə biri mənim öz əmioğlumdur. Özü də Neft daşlarında mağaza müdiridir. Əmioğlumun dediyinə görə orda beş minəcən adam işləyir. Üç mədən var, hərəsində də nə bilim neçə briqada. Hələm neçə tikinti kontoru var. Estakada quranlar ayrı, ev tikənlər ayrı. İndi biz Mustafanı bunların hansında axtaraq? "Zəng eləməkdən aqlım kəsmir ortalığa bir şey çıxara bilək. Aaa!.. Nazənin, tapdım, tapdım. Gəlsənə bu axşam bir əmioğluga baş çəkim? Çoxdandır getmirəm. Olsun həm ziyarət, həm ticarət. Evdə tapsam, bil ki, işimiz düzəlib. Yaman zirək kişidir. Əgər desəm ki, oradakı adamların hamısını sir-sifətdən beş barmağı kimi tanıyır, bir tikə yalanı olmasın gərək. Mustafanın nam-nişanını ona deyərəm. Necə olsa, soraqlaşib öz adaşını tapar, bizə xəbər elər. Oldu! Bundan yaxşısı indən belə çətin aqlıma gələ.

Əlimusa susdu, xırdaca gözlərinin yumulub-açılmasından nə barədəsə ciddi fikirləşdiyini düşünmək olardı. Nazənin də onun bu xasiyyətini bildiyindən, manne olmamaq üçün dinib-danışmadı. Ani sükutdan sonra. Əlimusa özünəməxsus bir təmkinlə sözünü davam etdirdi:

- Hə, indi mən Mustafanı nam-nişanını əmioğluma necə başa salım?! Dayan bir, yadıma salım, hə, ortaboyludur. Nazik, arıq bir oğlandır. Başının tükü coddur, zil-qaradır, arxaya darayır... Bura bax, ay qız, fikrin məndə olsun, çaşsam, səhvimi düzəlt. - Əlimusa tutduğu işdən razı imiş kimi Nazəninə ani nəzər saldı.

Nazənin ona cavab vermədisə, aydın, işıqlı baxışlarından onunla razılaştığını hiss etməmək mümkün deyildi.

- Qaşları enlidir, deyəsən, başının tükündən fərqlənir, tünd-qəhvəyi rəngə çalır. Gözləri iridir. Üzü... üzü... Ay qız, sən heç mənə kömək eləmirsən, de görək üzünün rəngi necədir?

- Buğdayıdır, demək istəyirsən?

- Hə, rəhmət özlərinə, buğdayıdır, üzü buğdayıdır. Qara demirəm, onda olar mənim tayım, o, qarasız buğdayıdır.

Nazənin qeyri-ixtiyari gülümsündü. Heç bir söz demədi.

- Burnuna söz ola bilməz, aşağı tərəfdən bir balaca sola baxmasa.

- Ay səni, Əlimusa, bir dəfə onu görməknən gör nələrə fikir vermişən?..

- Bir dəfə nöşün olur, ağəz... Elə düşüb dükanda qalmışdı ki. Nə isə, mənim kimi o yazığinki də burunda gətirməyib. Ancaq bunun bizə nə istisi, nə soyuğu, ay Nazənin? Dərdini qoy sevən qız çəksin.

- Bəyəm qız onu burnuna görə sevəcək ki, dərdini də çəksin.

- Olur da, Nazənin nöşün elə deyirsən, cürbəcür qızlar olur. Kiminə görürsən oğlanın qaş-gözü, kiminə cibişdanı, kiminə də ağılı xoş gəlir...

Nazənin güldü:

- Əlimusa, qızları da növlərə bölməsən ki, heç xəbərimiz yox.

Satıcı oğlanın qızla söhbətini qurtarmasına qoca bir qadının hövsələsi çatmadı:

- Cavan oğlan, bircə dəqiqəliyə, mümkünsə...

Səs Əlimusanın qulağını oxşamadı, nəəlac çevrilib baxanda sifətini elə turşutdu, elə turşutdu ki, bu dəqiqə güzgüyə baxsaydı özü özündən qorxardı. Mustafanın yeri görünürdü ("qaşqabaqlı"nın əsl qaşqabağını o, gərək indi görəydi).

"Bu naftalınçiklərin də əlindən göz açmaq olmur. Qaxılıb evlərinə oturmurlar ki... Bura sənin, ora mənim, ora sənin, bura mənim, bütün dükən-bazarı gərək vuralar bir-birinə".

Ürəyində bərk deyinə-deyinə qocanın yanına getdi.

Nazəninin gözləri qarıda qaldı. Vaxt yetişdi. Xidmətçi qadın qarını bağladı.

- Nazənin!

Səs necə tanış, necə də gözlənilməzdi, arzu olunan sədi. Qəlbinə-cən işlədi, qəlbinə titrətdi. Çevrilib baxanda uşaq kimi sevindi, sevincini cilovlaya bilmədi:

- Mustafa, xoş gördük!..
- Xoş günüz olsun!.. - O, yaxın gəlib qızla bərabərləşdi.
- Hardasız?! Yaman nigaran qalmışdıq. Bir az əvvəl Əlimusa ilə danışdıq ki, sizdən necə xəbər tutaq. Nə yaxşı özüz gəlib çıxdız.
- "Əlimusasız heç iş keçər?" Bunu Mustafa ürəyindən keçirdi. Nazəninə isə dedi:
 - Deyinən sizi yaman narahat eləmişəm ki... görək bağışlayasız, onsuz da mənə çox hörmət eləmisiz.
 - Siz allah, təzədən başlamayın - qız lap yaxın adamından xahiş edirmiş kimi ərklə Mustafaya baxdı.
 - Mən desəm də, deməsəm də, göz qabağındadır...
 - Yaxşı a, bir deyin görək niyə gəlmirdiz? Bir hadisə üz verməmişdi ki?
 - Bir balaca naxoşlamışdım...
 - Görürsən, deməli, boş yerə narahat olmamışıq - Nazənin ürəyiyanlıqla Mustafaya baxdı.
- Artıq trolleybus duracağına idilər. Trolleybus gəldi. Nazənin minmək üçün hərəkət eləmədi. Ötüşəndə Mustafaya dedi:
 - Əlimusa bu axşam sizdən xəbər bilmək üçün əmoğlusugilə gedəcək. Dediynə görə, Neft daşlarında mağaza müdiridir. Yəqin tanıyırsız?
 - Adı Mustafa deyil ki?
 - Elədir, sizin adaşızdır.
 - Onu tanımayan çətin tapılar. - Mustafanın sifətində istehzal təbəssüm görüldü. - Bir az yaşa dolmuş Əlimusanı gözüz qabağına gətirin. Səhvsiz olmaz.
 - Siz bu Əlimusa ilə deyən, heç düz gəlmirsiniz a...
 - Yox, niyə ki... Mən elə-belə, əmoğlusunu sizə yaxşı tanıtmaq istədim. Amma əmoğlusunu evdə tapmayacaq. Mə nonu "Daşlar"da qoyub gəlmişəm. Gələndə ondan bir şey də almışam. Bilmirəm qız üçün rəva biləcəksiz, ya yox, - Mustafa qəzetə бүкүлү kiçik bağlamayı açıb Nazəninə uzatdı: - Baxın görün yaxşı şaldır?
 - Nazənin alıb baxdı. Bu dördkunc yun şal idi. Çin yun şalı.
 - Çox yaxşıdır, bir beləsini mən də alacaqdım. Tapmadım. Orda qalar, görəsən?
 - Çoxdur.
 - Pul versəm mənimçün alarsız?

- Niyə almıram. Ancaq gəlin siz, elə bunu götürün. Mən qayıdan-baş birini də alaram. Hara tələsirik ki...

- Yox, yox, yaxşı düşməz. Başqasının adına alınan şalı mən necə götürə bilərəm?..

- Əvvələn, onu bir şərtlə almışdım ki, sizə göstərim. Bəyənməsəydiz, aparıb qaytaracaqdım. İndi ki, yaxşıdır, birini də alaram. İkincisi, götürməsəz, mən də üzüyü aparmayacağam.

- İndi ki, təkid edirsiniz, siz deyən olsun. Pulunu sabah verərəm. Üzük pulundan da üç manat əlli qəpik sizə qaytarmalıyam. Şalın qiyməti, gərək ki, doqquz manat olsun, elədir?

- Bəli, ancaq verməsəz də olar?

- Ağ eləməyin. Yoxsa heç götürməərəm.

- Nə deyirəm?! - O, təslim olmuş kimi əllərini qaldırdı. Nazənin məmnun halda ona baxdı. Gözləri burnuna sataşanda dodaqlarında xəfif bir təbəssüm göründü. "Ay səni, Əlimusa, şişirtməkdə çətin qabağına çıxan olsun, çətin!"

Mustafa şəhərə gəlib-getdikcə nişan dəsgahına yeni-yeni şeylər əlavə olunurdu: "Zarya" qızıl saati, təkqaşlı brilyant üzük, iki dəst alt paltar (ağ və çəhrayı rəngli), bəzi xırım-xırda şeylər. Söz yox, bunların da alınması Nazənin olmurdu, baxıb bəyənəndən sonra Mustafa alırdı.

Aralarında elə mehribançılıq, elə səmimiyyət, elə ülfət yaranmışdı ki...

Mustafa həyatını ona danışmışdı. Qız dinləyə-dinləyə ona rəğbəti daha da çoxalmışdı. Sonra özü danışmışdı.

Nazəninin ata-anası sağ idi. Anası çörək zavodunda çörək bişirəndi. Atasını məhəllələrindəki balaca pinəçi artelinin müdiri idi. Müharibənin "dadını" o da görmüşdü. Sağ qıçını budundan kəsmişdilər. Qırx ikinin axırlarında qayıdıb gəlmişdi. Nazənin ata-anasının ilkiydi. Qırx üçün dekabrında doğulmuşdu.

Nazənin orta məktəbi iki ildə qurtarmışdı. Qurtaran kimi də sənədlərini universitetin şərqşünaslıq fakültəsinə vermişdi. Qəbul imtahanlarında yüksək bal toplaya bilmədiyindən, müsabiqədən keçməmişdi. Gəlib mağazada işə girmişdi. Sonra işə anası bərk xəstələndiyindən başı ona qarışmışdı, qəbul imtahanlarına hazırlaşma bilməmiş, sənədlərini heç yerə təqdim etməmişdi.

İndi də məsləhət görürdülər ki, sənədlərini universitetin iqtisad fakültəsinə versin. Özü də qiyabisinə, həm işləsin, həm də oxusun. Bu fikir ağılna batmışdı. "Çünki oldun dəyirmançı, çağır gəlsin dən, Koroğlu". İşimdən razılıq eləyirlər. Qalıb bir sahədə bərkimək pis olmaz.

Mustafa gəlib-getdikcə Nazənin ona daha çox bağlanırdı. Bağlandıqca da özü özündən qorxuya düşürdü. "Bu nədir? Fikrimdən bir an da olsun çıxmır. Görəndə də özümü itirirəm. Əl-ayağım əsir. Bəlkə onu sevirəm... Bəlkə..."

Nazənin nahaq özünü "bəlkə"lərlə yorurdu. Özünü o yerə qoymasa da, o, Mustafanı sevirdi. Və bir gün o bunu özü-özünə etiraf edəndə dəhşətə gəldi: "Yox, yox! Ola bilməz. Başqasının səadətinə göz dikən adam lənətə layiq deyilmi?! Yavaş, özündən çıxma, özünü belə tez lənətləndirməyə çalışma, səbrlə hər şeyi göz qabağına gətir, gör bir sənin günahın varmı?! Var, var. Nəyi gözümlün qabağına gətirəcəyəm? O gəlib məndən insan kimi xahiş elədi, xeyir işində ona əlimdən gələn köməyi eləyim. Dpha demədi ki, məni sev. Məndən ötrü dəli-divanə ol! Gəlməyincə gözlərini dükanın qapısından çəkmə. Əzab, əziyyət, iztirab çək. Demədi ki? Bəs elədə nəyi gözümlün qabağına gətirim, nəyi?"

Və o gündən tərəddüdlü, əzablı günləri başladı. Yatanda da, duranda da, işə gedəndə, işdən gələndə, trolleybusda, küçədə, kitab oxuyanda, adamlarla danışanda da beynində dolaşan, ürəyini qaplayan bu hisslər oldu.

"Əcəb iş düşdüm... Onsuz yaşaya bilərəmmi? Niyə dinmirsən? Axı mən ona niyə rast gəldim... Bu nədir? Deyəsən, elə indinin özündə də özümü aldadıram. Bir tərəfdən deyirəm niyə rast gəldim, o biri tərəfdən də... Ay aman, həyatda, ən çox nifrət elədiyim şey gör necə də öz başıma gəldi: başqasının tikəsinə göz dikmək... Hamıya gülərdim, indi öz başıma gəldi..."

Yox, necə olsa özümü ələ alacağam. Hisslərimi boğacağam. Başqasının səadətinə əlindən almaq mənim kimilərin işi deyil. Qoy bir Mustafanı görüm, deyəcəm bir daha yanıma gəlməsin. Dildən, maşallah, pərgaram. Demək elə bil asanmış... Bircə deməyi bacarsaydım!"

Mustafa təzəcə getmişdi. Bir həftədən sonra gələcəkdi. Yeddi gün. Hər günündə Nazənin bir fikrə düşürdü.

"Deyim, deməyim?! Mustafanı uzaqlaşdırım, uzaqlaşdırmayım?! Başqasının səadətinə əlindən alım, almayım?! Başqasının səadəti. Nə yapışmışam bu sözdən. Elə bil bu saat Mustafa ayaqlarıma düşüb ona

getmək üçün yalvarmış! Mən də qalmışam iki yol ayrıcında: gedim, getməyim?! Qəribə məxluq durur bu qızlar. Deyir, oğlan evinin xəbəri yox, qız evində toydur... Dayan, dayan, elə burda saxla. Əvvəllər sən deyəndi. Bəs sonralar?! Hisslərim gərək məni aldatmasın; sonralar Mustafa o Mustafa deyildi... Deyirsən yəni kənddəki qızı yaddan çıxarıb meylini sənə salırdı?! Ola bilməz bəyəm?! Əvvəl-əvvəl mən də bu fikirlə idim, ola bilməz deyirdim. Lakin sonralar... Hə, nə sonralar? Eh, çox şey var. Hansını deyim? Lap elə götürək məni Əlimusaya qısqanmadığını... Aaaz, aaaz ayıbdır, yazığa şər atma. Şər niyə olur ki? Onunla heç düz gəlmirdi. Bir dəfə söz arasına salıb soruşdu: "O necə subaylar dəstəsindəndir, ya evlilər?" Mən də tez: aaa, evlidir eee... üç uşağı var, dedim. Gördüm üzü güldü...

Yox elə bilirəm o da mənə bağlanmışdır, məni sevir!.. Özün barəsində yaman yüksək fikirdəsən, Nazənin! Çox yüksəyə qalxma, yıxıl-san, halın yaman olar.

Bəs onda onun gözləri, danışığı, münasibəti... Bunlar da, axı adama çox şey deyir. Yoxsa mən öz-özümə dəli-divanə olmamışam ki... Yox, sevir, vəssalam! Hamısının da günahkarı mənəm. Mən!.. Mən!.. Mən!.."

Mustafanın gələcəyi günün gecəsi, xüsusilə onun üçün çox ağır keçdi. Qəlbində uzun zaman yaxşı ilə yamanın çarpışması getdi. Nənəsi gözləri qabağına gəldi. Özünün təbirincə desək, indi olmasın, xətrini çox istəyən nənəsi! Nazənin də nənəsini çox sevərdi. Çünki ana işdə olardı, ata işdə. Uşaqların yanında nənə qalardı... İndi, bax, həmin o nənəsi gözləri qabağına gəlib ona dedi: "Nazənin, mənim ağıllı nəvəm, böyük nəvəm, sevimli nəvəm! Özgə tikəsi boğazda qalar. Özgə tikəsinə göz dikmə!"

Yox! Qət olundu! Sabah görün kimi deyəcəyəm. Biz bir daha görüşməməliyik. Artıq dözə bilmirəm. Tərəddüdlər baş-beynimi yeyir. Qəbul imtahanları da yaxınlaşır. Hazırlaşmaq olmur. Əlimə kitab götürən kimi fikrim qarışır... Görməsəm bəlkə də...

- Nazənin, tutqunsuz, xəstə-zad deyilsiz a?..

Nazənin cavabında:

- Yox, elə-belə... Bu gün çox yorulmuşam. Bir az başım ağrıyır, - dedi. Ürəyində isə fikirləşdi. "Bircə deyə bilsəydim!"

- Bu axşam sizinlə vacib bir iş barəsində məsləhətləşmək istəyirəm. "Yoxsa bu da... Əlüstü yozma görək. Bir qulaq as, gör nə deyir".

- Buyurun!

Nazəninin cavabı Mustafaya çox quru göründü, lakin bunu başının ağrması ilə izah eləyib, fikir vermədi.

- İstəyirəm, qızgилə elçi göndərim, nə məsləhət bilirsiniz?..

- Qəribəsiz, bunu məndən niyə soruşursuz? Mən daha burada o qızın əvəzinə, adını da heç bilmirəm nədir...

- Adı Nazənistir.

- A, qəribədir, adımız da bir imiş ki!..

- Bəli.

- Hə, onu deyirdim ki, sizin Nazəninin əvəzinə cavab verə bilmərəm. Bunu siz gedin ondan soruşun, sevdiniz Nazənistən.

- Mən elə o Nazənistən soruşuram.

- Mən sizi başa düşmürəm!

- Axı mənim sevdijim qız sənsən, Nazənin, sən!

Qız təəcübünə "aa!" deyib əlini çənəsinə doğru aparanda Mustafa əlindən tutdu. Qız baxışlarını yana çevirdi, ancaq əlini çəkmədi. Qızın əli elə titrəyir, elə titrəyirdi ki... Mustafa əlinin içində güclə saxlaya bilirdi. Birdən elə bil Mustafanın ovcundan ox siyrib çıxdı. O, başını qaldırıb ətrafına baxanda, arxadan Əlimusanın gəldiyini gördü...

Deyəsən, Əlimusa da onları görmüşdü, elə gülür, elə gülürdü ki, gəl görəsən! Gəlib yanlarından keçəndə salamsız-kəlamsız üzünü Mustafaya tutub dedi:

- Adə, mən bic adam görmüşdüm, ancaq sən kimisini görməmişdim. Balam, elə mıs-mıs deyincə, bu başdan adını deyəydin də. Daha bizi incitməyin nə idi? Ancaq eybi yox, günahından keçmək olar. Amma vay o gündən ki, məni toyuna çağırmasan. Onda əşhədi-billahi heç bir bicliknən, kələknən əlimdən qurtara bilməzsən.

Əlimusa sözlərini deyib dayanmadı. Gülə-gülə yoluna davam etdi.

Nazəninlə Mustafa quruyub qalmışdılar. Haçandan-haçana Mustafa Əlimusanın arxasınca, yanındakının ancaq eşidəcəyi bir səslə bu sözləri deyə bildi:

- Ay Əlimusa, mağazaya gəlib-getdiyim gündən bir işim sənsiz keçmişdi ki, toyum da keçsin?

Avqust, 1962

Salam

Mən qiyabiçi tələbələrimdən imtahan götürməliydim. Bu məqsədlə imtahan aparılacaq sinfə gedərkən, tələbələrdən biri qabağımı kəsib utancaqlılıqla dedi:

- Müəllim, salam!..

- Salam, salam. Hə, imtahana hazırsınız?..

- Müəllim, doktor Murtuz Ağalarov sizə salam göndərdi mən onun bacısıyam: Bircə Ağalarova...

- Salam göndərən də sağ olsun, gətirən də. Mənim də salamımı ona yetirin, çoxdandır bir-birimizi görmürük, kefi necədir hə?

- Yaxşıdır, müəllim, canınıza dua eləyir, - deyib tələbə üstündən ağır bir yük götürülmüş kimi rahat nəfəs aldı və məndən ayrılıb tələsik sinfə getdi.

Murtuz Ağalarovla çoxdan tanışdım. Orta məktəbdə üç il bir yerdə oxumuşuq. Məktəbi qurtarandan sonra hərəməz bir yana getdik. O, həkim oldu, mən müəllim. Biz tez-tez görüşməsək də, aramızdakı mehribanlıq davam edirdi. Təsədüfdən-təsədüfə bir-birimizə rast gələndə səmimiyyətlə görüşür, işimiz, ailəmiz barəsində hal-əhval tuturduq. Nə isə, çox uzağa getməyəək.

Murtuzun səhər-səhər mənə salam göndərməsi kefimi açdı. Düşündüm ki, mehriban yoldaşdır, dostluğu unutmur, hər bir fürsətdən istifadə eləyib, iki daşın arasında da olsa, mənə öz salamını yetirir. Bundan kim inciyər? Kefim kök sinfə girdim, lakin imtahanın gedişi əhvalımı pozdu. Tələbələrdən bir neçəsi kəsildi. Yaxşı hazırlaşmamışdılar. Bu, məni əsəbiləşdirməyə bilməzdi.

İmtahandan təxminən iki həftə sonra küçədə dostum Murtuz Ağalarova rast gəldim. Mənimlə çox soyuq görüşdü. Görüşməyədi yaxşı idi. Təəccübləndim. Bizim aramızda nə ola bilərdi?! Murtuzun bu incikliyinə səbəbini soruşmağa hazırlaşırıdım ki, o, sözə başladı:

- Balam, daha salam da almırsan... Nə olar, birinin zvanıyası olar, birininki olmaz... həyatdır da.

Murtuzun bu tənəli sözləri məni bərk tutdu, özümü saxlaya bilməyib tələsik soruşdum:

- Canım, nə danışırısan, mən havaxt salam almamışam? Havaxt özümü dartmışam?..

- Havaxt? Guya bilmirsən? - Murtuz bir az əsəbiliklə, özü də fərqi nə varmadan məni yamsıladı.

- Yox, bilmirəm, - deyib and-aman eləməyə başladım.

- Yaxşı bilirsən. İmtahan gününü yadına sal. Bacımla göndərdiyim salamı deyirəm, bildin?!

- Mən o salamı almışam, özü də sənə salam göndərmişəm. Bacın bunun şahididir. O bunu dana bilməz.

Murtuz əsəbiliklə:

- Sən o salamı almamısan! - dedi. - Alsaydın... - O, sözünün gerisini söyləməyib, narazı halda məndən uzaqlaşdı.

Mən onun sözlərinin mənasını yalnız indi, indi başa düşdüm: "Alsaydın, bacımı kəsməzdin"..

Bəli, mən "salam" sözünün kəsb etdiyi yeni mənanı bilmədiyimdən, köhnə dostumun məndən bərk inciməsinə səbəb olmuşam. O gündən Murtuz kimi dostların yanında adım "salam almayan" qalıb.

Yanvar, 1960

Etiraf

- Arvad, deyəsən axı bu gecə qocalığımızı boynumuza alası olacayıq, hə?

- Deyəsən, kişi, deyəsən... Ağır da olsa, gərək boynumuza götürək. Başqa əlacımız yoxdur.

Onlar "arvad" və "kişi" sözlərini elə səmimiyyətlə, elə məzəli tələffüz etdilər ki, bu ikisinin də xoşuna gəldi, gülümsədilər. Gülümsədilər və ilkin görüşürlərmiş kimi diqqətlə, qaygılı nəzərlərlə bir-birinin üzünə baxdılar; sanki nə qədər qocaldıqlarını öyrənməyə çalışdılar.

Onlar Azərbaycan Sənaye İnstitutunda oxuduqları zaman evlənmışdilər. Onda ər beşinci, arvad isə üçüncü kursda idi. Cəlal gənc ananın mərhum atasının adı idi. Gənclər onun xatirəsinə hörmət nişanəsi olaraq adını uşağa qoydular. İndi bu uşağın iyirmi üç yaşı tamam olurdu. İkiçə gün əvvəl isə o, pedaqoji institutu qurtarmışdı. Buna görə də mehriban ər-arvad onun ad günüylə təhsilini başa vurmasını bu axşam qeyd etməyə hazırlaşdı.

Ər-arvad "qocalıqları" barəsində zarafat edərkən Cəlal gəlib çıxdı, əlindəki narıncı rəngli kitabı anasına uzadıb dedi:

- Səninçün aldım, ana!

Ananın gözləri parıldıdı: "Füzuli!.. Lirikamızın allahı..." Ana sevinclə gülümsədi, ana nəvazişlə əlini kitabın üzərində gəzdirdi və titrək səslə dedi:

- Füzuli? Xoş gəlib səfa gətirmisən!..

- Bəli, Füzulini gördü, yenə hər şey yaddan çıxdı, - deyərək ata oğluna göz vurdu.

- Anam Füzulini çox sevir, ata!

- Oğlum yaxşı bilir mənə nə alır, - ana ərköyüncəsinə ərinə baxıb kitabın vərəqlərindən bir neçəsini tələsik çevirdi. - Bir görün nə yazır, necə yazır, - dedi və böyük şairin "Məni candan usandırdı, cəfadən yar usanmazmı?" misrası ilə başlayan qəzəlini oxumağa başladı.

Məclisin qızgın çağında ümumin tələbin görə, əllibeş-altmış yaşlarında görünən qarşaçlı bir kişiye söz verildi. Bu, Cəlalın, təkəcə Cəlalın yox, onun indi stol ətrafında əyləşən tələbə yoldaşlarından bir çoxunun keçmiş orta məktəb müəllimi idi.

- Əzizlərim, bu unudulmaz gecənidə mənim də danışmağımı xahiş edirsiniz. Etiraz edə bilmirəm. Bilmərəm. Körpə balalarını bəsləyib pərvazlandıran ana quşlar kimi mən də sizi kamala yetirib həyata uçurmuşam. İndi siz özünüz müəllimsiniz. Bir neçə gündən sonra hərəniz respublikamızın bir məktəbində dərs deyəcəksiniz... İndi fikirləşirəm, sizə nə deyim, nə ilə sizi xalqımızın bilik ocaqlarına yola salım.

O, bir anlıq nəfəsini dərib dayandı, məclisə göz gəzdirdi, milçək uçsaydı, səsi eşidilərdi. Nə qədər göz ona zillənmişdi. Hamısı da deyirdi: "Danışın, müəllim, danışın! Beş ildir ki, söz-söhbətinizi eşitmirik..."

Müəllim ona zillənmiş baxışların altında daha da həvəsləndi, aramla sözüne davam etdi:

- Burada məni şagirdlərimin sevimlisi adlandırdılar. Dedilər ki, mən ögey-doğmalığ eləmədən onlara eyni qayğı ilə yanaşıram, biliklərinə düzgün qiymət verirəm... Düzgün qiymət! Bu, heç bilirsiniz nə

deməkdir, uşaqlar (mən sizə yenə "uşaqlar" deyib, müraciət edirəm, unuduram ki, siz artıq müəlliməsiniz). Məncə, bu müəllimin nüfuzu deməkdir!.. Bəli, nüfuzu! Müsaidə etsəydiniz, bir əhvalat danışardım, - O, məclisə sualedici bir nəzər saldı.

- Buyurun, buyurun, müəllim!

- Sizi dinləmək həmişə xoşdur! - yerlərdən səslər eşidildi.

- Müəllim, nəsihətiniz skamya arxasından yenicə durmuş gənclərimiz üçün həyat yollarında ancaq dayaq ola bilər. - Bu sözləri Cəlalin anası dedi. O, əri ilə yanaşı yuxarı başda əyləşmişdi. İksinin də nəzəri qocaman müəllimdə idi.

- Cavan vaxtlarımdı. Üçüncü ild müəllimlik edirdim. Onuncu sinfin rəhbəri idim. Uşaqlar xətrimi istəyirdilər. Səkkizincə sinifdən onlara dərs deyirdim, yanlarında hələ bir sözümlün iki olmasını görməmişdim. Bu fikirdə idim ki, görmərəm də. Lakin (eh, bu "lakin"lər olmasaydı, nə yaxşı olardı!)... Dərslər təzəcə başlanmışdı. Sınıfimizə özgə məktəbdən qaryanız, arıq, balacaboy bir qız gəldi. Bir-iki dəfə onu sorğu-suala tutdum, bilikli qıza oxşayırdı. Sonra nədənsə ona fikir vermədim: o mənim diqqətimdən kənaoda qaldı, sanki əvvəlki şagirdlərim doğma idi, o ögey.

Bir gün yoxladığım inşa yazılarını uşaqlara paylayırdım. Onların keçirdikləri həyacanı hiss etməmək mümkün deyildi. Baxışlarından oxuduğum "görən nə qiymət almışam?" sualı ilə hər biri dəftərin alan kimi vərəqləyirdi.

Dəftərləri paylayıb təzəcə yerimə qayıtmışdım ki, gözlərim yeni şagirdimə sataşdı. Onun sifəti qaralmışdı. Köksü aramsız qalxıb-enirdi. Tez-tez gah öz yazısına, gah da yanındakı yoldaşının (bu, sinfin yeganə əlaçısı idi) yazısına baxır, baxdıqca həyacanlanırdı. Bizim nəzərlərimiz bir-birinə sancılında o, əvvəlcə özünü itirən kimi oldu, qarabuğdayı sifəti qızardı, sonra nə düşündüsə:

- Müəllim, - deyib ayağa durdu. - Mən qiymətimdən narazıyam... Siz mənə düz...

Üstünə necə qışqırdımsa, səsinə xırıp kəsdi, dərhal oturdu. Bərk hirsələnmişdim. Axı mənim verdiyim qiymətə hələ etiraz edən olmamışdı? Dərsin ortalarına yaxın özümü güclə ələ aldım. Hirsim yavaş-yavaş soyuyurdu. Qızın etirazında həqiqət olduğunu duyurdum. Onun yazısına "4" vermişdim. Həlbuki çox asanlıqla "5" də vermək olardı. Əlaçımızın isə işi "4"-ə layiq idi, "5" vermişdim. Bu, mənim səhvim

idi. Əhəmiyyət vermədiyim balacaboy qız bunu yerində tutmuşdu...

Lakin mən səhvimi boynuma alıb düzəltmək əvəzinə. Bu qızla düşmüşdüm. Təsəvvür edirsiniz, müəllim şagirdlə düşmüşür. Təəccüb etməyin, sizə olanı danışiram... Görünür o da bunu duymuşdu. Dərslərinə hazır gəlirdi, gücüm ancaq ona çatırdı ki, "5" əvəzinə "4" verim, o da heç bir söz demirdi. İstəyirdim etiraz eləsin, susurdu, bununla yəqin demək istəyirdi ki, qiymətini aşağı saldıığım heç vecinə deyil. Bu etinasızlığı mənə daha çox yer eləyirdi.

Buraxılış imtahanları gəlib çatdı. O, inşa yazısını "5"-ə yazmışdı. Heç bir irad tutmaq deyildi. Ümidimi şifahi imtahana bağlamışdım. Çox arxayınlıqla билет götürəndə düşündüm. "İndi Füzulidən bir şey düşsə, sənə deyərəm".

O, sualları gözdən keçirən kimi danışmaq istədiyini bildirdi, bu məni və imtahan komissiyasının üzvlərini təəccübləndirsə də, icazə verdik. Onun билетinə "Füzulinin "Məni candan usandırdı, cəfadən yar usanmazmı? misrası ilə başlayan qəzəlin təhlili" sualın olduğunu biləndə, təəccüb daha da artdı...

Qız bülbül kimi ötürdü. Əvvəl o biri iki sualını danışdı. Mənə elə gəldi ki, qəzəli yaxşı bilmədiyindən axıra saxlamışdı. Lakin o, qəzəli təhlil etməmişdən əvvəl onu əzbər deməyə başlayanda mənim bu təxminim də alt-üst oldu. o, qəzəli necə də rəvan oxuyurdu. Şeirin ahənginə, vəzninə necə də riyayət edirdi:

**Məni candan usandırdı, cəfadən yar usanmazmı?
Fələklər yandı ahimdən, muradım şəmi yanmazmı?**

O, Füzuli sənətinin ecəzkar qüdrəti ilə elə bil hamımızı əfsunlamışdı. Mən onun adının qabağından nə zaman iri bir "5" yazdığımı bilmədim. Komissiyanın digər üzvləri də ona eyni qiyməti vermişdilər. Sədr qızın əlini sıxıb qiymətini deyəndə o, təvazökarlıqla "sağ olun" deyib, iti gözlərini mənə zillədi. Doğrusu, o gözlərə düz baxa bilmədim, başımı aşağı dikdim, bəli, mən məğlub olmuşdum. O, biliyi sayəsində buna nail olmuş, məni utandırmışdı. Ölümdən betər hala düşmüşdüm. Məni bu hala salan xudbinliyim idi. yalnız və yalnız xudbinliyim! Müəllimlik hara, bu xəbis hiss hara!..

Onu da deyim ki, yeni şagirdlərim qəzəli məharətlə oxuması məni lap çaşdırmışdı. Axı o qəzəli mən heç onun kimi oxuya bilmərdim. Bu

nədir? Mən ki, özümü fənnini yaxşı bilən müəllim hesab edirdim, bəs onda bu nə idi? Bəlkə mən öz üzərimdə daha işləmirəm? Bəlkə ilk müvəffəqiyyətlər başımı gicəlləndirmişdir?! Əgər belə deyirsə, niyə şagird qəzəli məndən yaxşı oxusun?..

İmtahani necə başa vurduğumu bilmirəm. Evə gələn kimi otağıma qapandım. Füzulinin fivanını axtarıb tapdım, məlum qəzəli oxumağa başladım. Öz-özümə məəttəl qalmışdım. Heç onunku kimi çıxmır. Mənə nə olmuşdu? Düşünürəm... Qəzəlin əruzun kimi çıxmır. Qəzəlin əruzun həzəc bəhrinin birinci növündə yazıldığını təyin edirəm: Məfailun, məfailün, məfailün, məfailün. Sonra aramla, həmin ölçüyə uyğun bir ahənglə oxuyuram, yenə nəsə çatışmır. Onun oxumağı hara, mənimki hara?! Lakin inadımdan dönmürəm, misranı misra dalınca təkrar edirəm... Xülasə, başınızı nə ağrıdım, mən qəzəli ancaq onun kimi oxuya bildiyimə nail olandan sonra paltarlı-paltarlı çarpayuya uzandım. Nə vaxt yuxuya getdiyimi bilmədim.

Onunla bir də buraxılış gecəsində görüşdüm. Qonur gözlərini mənə dikərək mehribancasına salam verdi. Sonra tez də gözünü aşağı dikdi. Bunun mənasını başa düşürdüm: o mənim vicdan əzabı çəkdiyimi baxışlarımdan hiss etmişdi. Məni pis vəziyyətdə qoymamaq üçün üzümə baxmaqdan çəkinirdi. Mən eyni mehribanlıqla onun salamını aldım. İmtahanda gözəl cavab verdiyi üçün onu ürəkdən təbrik etdim. Haraya daxil olacağı ilə maraqlandım. Cavabını eşidəndə, düzü, təəccübləndim. Çünki bu fikirdə idim ki, o, gərək mütləq ədəbiyyatçı olsun. Bunu ona bildirəndə dedi:

- Ədəbiyyata təkcə ədəbiyyatçılar deyil, hamı bilməlidir, müəllim, hamı onu sevməlidir. Mən də ədəbiyyatı bir oxucu kimi sevirəm. Arzum isə neft mühəndisi olmaqdır.

Ona ürəkdolusu müvəffəqiyyətlər dilədim, səmimiyyətlə əlini sıxtım, ayrıldıq. Lakin mən nonu heç vaxt unuda bilmədim. Həmişə şagirdərimin inşa yazılarını yoxlayanda, onlardan gündəlik dərslərini soruşanda, o gəlib gözlərimin önündə dayandı. Mən də bir daha səhv etməmək, bir daha şagirdlərimin qəlbini incitməmək üçün qiymət verəndə son dərəcə diqqətli oldum. Bir də özümdə olan xudbinlik hissini boğdum, sözün həqiqi mənasında müəllim olmağa çalışdım... İndi məni tərifləyirsiniz. Bunun üçün həmin inadkar şagirdimə borcluyam. Bu sizə qərribə görünməsin, mənə bu nüfuzu qazandıran onun "tənbehi" olmuşdur. İndi iyirmi yeddi il bundan əvvəl həyatımda baş

vermiş bu hadisəni ilk dəfə etiraf edib sizə danışmaqda məqsədim odur ki, bundan özünüz üçün bir nəticə çıxarasınız, dərs deyəcəyiniz şagirdlərin biliyinə düzgün qiymət verməyi öyrənəsiniz.

- Müəllim, siz sonralar o qızı heç görmədiniz? - müəllimin oturduğunu görən Cəlal soruşdu.

- Niyə, mən ona tez-tez rast gəlirəm, onun nailiyyətlərini fərəhlə izləyirəm, o, indii neft sahəsində görkəmli mütəxəssislərdən biri sayılır.

- O kimdir. Müəllim? - Cəlal ikinci dəfə soruşdu.

Müəllim:

- Qoy bu sualın cavabını sənin anan versin, Cəlal! - dedi.

Hamının nəzərləri bir anda Cəlalin anasına doğru çevrildi. Onun qonur gözləri bu qədər baxışların altında istər-istəməz yerə dikildi.

1959

Xeyirxah

Arvad məni qapıda qarşılayanda:

- Qonağımız var. Bayaqdan səni gözləyirik, - dedi.

Mən gələnlərin kim olduğunu soruşmadan, tez qonaq otağına keçdim. Qonaqları görəndə sevincim yerə-göyə sığmadı. Biz mehribanlıqla, dönə-dönə bir-birimizin əlin sıxdıq.

Gələnlər mənim yaxın qohumlarım - baldızım bacanağım idi. Çoxdandı görüşmürdük. Onlar rayonda yaşayırdılar, biz şəhərdə. Məzuniyyət vaxtlarımızda da hərəməz bir yana istirahət gedir, rastlaşa bilmərdik.

Bacanağım tikinti mühəndisi idi. Barəsində pis danışmırdılar. Baldızım həkimdir. Deyilənə görə, gözəl rəftarı, mehribanlılığı və bacarığı sayəsində işlədiyi rayonda hamının hörmətini qazanmışdı.

Xülasə, başımızı nə ağrıdım, qonaqlarımız bizim üçün çox əziz, hörmətli adamlardı.

Mən qohumlarımla üzbəüz oturdum. Elə oturan kimi də papirosumu gətirsin deyər oğlum səsəldim.

- Ata, mən gələ bilmərəm, anam qoymur. - Arxamdan oğlumun səsinə eşitdim.

Çevriləndə otağın lap küncündə onun fərəhat komandasında duran əskər kimi dümdüz dayandığını gördüm. Anladım ki, nəşə bir dəcəllik eləmişdir. Anası papirosunu gətirib verəndə dedi:

- Onunla işin olmasın, cəza vermişəm. Hələ yarım saat da beləcə duracaq. Bəlkə ağı başına gələ.

Doğrusu, nə gizlədim, hamı kimi mən də oğlumun istəyirəm. Onun mehriban, şirin, doğma səsinə eşidəndə, isti nəfəsini duyanda ürəyimin bütün telləri titrəyir. Titrəyir desəm azdır, elə bilirəm dünyanı mənə bağışlayırlar...

İndi oğlumun halına acısam da, çalışıb bunu bürüzə vermədim, oğlumun tərbiyəsi, gələcəyi xatirinə bürüzə vermədim. Təmkinlə anasından soruşdum:

- Xeyir ola, nə olub?

- Nə olacaq?! Yenə başımıza təzə bir oyun açıb... Sən demə kişinin oğlu həm öz yerinə, həm də Gülərin yerinə oxuyurmuş. Bizim isə heç nədən xəbərimiz yox, - deyə o, əhvalatı nağıl etməyə başladı.

Gülər qızımın adıdır. Bu ildən məktəbə gedir. Oğlum Ramiz isə üçüncü sinifdə oxuyur. Dünən Gülər çox çətinlik çəkdiyi bir misalın həllində kömək üçün Ramizə müraciət eləmiş, o, da kömək əvəzinə oturub misalı həll etmiş, Gülərin dəftərinə yazmışdır. Müəllim də ev tapşırıqlarını yoxlayanda bunu başa düşmüş, misalı həll etmək üçün güləri yazı taxtasına çağırmışdır. Gülər də, söz yox, misalı həll edə bilməmiş və hamının qabağında hönkür-hönkür ağlamışdır. Qızının ağladığını görən ağsaçlı müəllim ona yerində oturmağa icazə verib demişdi:

- Ağlama, qızım. Adam çalışıb misalı özü həll edər ki, sinifdə ağlamasın. Başqası onun əvəzinə yazanda, sən kimi başında heç nə qalmaz. Yoldaşlarının yanında da başaşağı olar.

Dərsdən sonra həmin müəllim arvadımı məktəbə çağırıb, əhvalatı ona danışmışdır.

Mən məsələnin nə yerdə olduğunu tamam-kamal öyrənəndən sonra dedim:

- Ramizin günahı böyükdür, ancaq Gülərin də bu işdə təqsiri var. Gərək ona da cəza verəydim.

- Məncə Güləri cəzalandırmaq olmaz, - bacanağım sözə qarışdı. Kömək üçün adam hər kəsə müraciət edə bilər. Bunda təəccüblü bir şey yoxdur. Ramiz kömək əvəzinə Gülərin yerinə misalı həll eləmiş, bununla da bacısını arxayınlaşdırmışdır.

Ərinin bu sözüə baldızım dayana bilmədi:

- Bacı görəndə ki, başa düşmür, gərək Ramizi qoymayaydı ki, mi-

salı onun dəftərinə köçürsün. Əlbəttə, bu işdə günahın böyüyü Rami-zindir, ancaq Güləri də təmizə çıxarmaq olmaz.

Baldızım bu sözləri deyəndə mənə baxır, xəfifcə gülümsəyirdi. Bu incə təbəssümün mənasını mən yaxşı başa düşürdüm. Bunu siz də bil-mək istəyirsinizmi? Onda qulaq asın...

Başımı, içərisində hər şeyin dümağa büründüyü səliqəli, işıqlı ota-ğın pəncərəsinə söykəyib fikrə getmişdim... Fikir, insan xəyalı!.. Dünyada sizdən sürətli gedən nə var? Bir an içərisində adamın fikrin-dən nələr gəlib-keçmir? Xəyal qanadlarında adamı haralara uçurmur?!

Xəyalım bu gün məni uşaqlıq çağlarıma aparmışdı. Həyatımın ay-rı-ayrı səhnələri bir-bir gözlərimin önündən gəlib keçirdi. Həyatım deyəndə fikrinizə çox da böyük şey gəlməsin. Mənim keçdiyim həyat yolu olduqca sadə idi: məktəbə qədər keçən qayğısız uşaqlıq çağları, orta məktəb illəri, universitet həyatı. Sonra müharibə, ön atəş xətti, yaralanmağım, xəstəxana... Vəssalam.

Həyatımın tələbəklik illərini xatırlayanda nədənsə məndə qəribə hal olurdu: əvvəlcə ürəyim döyünür, sonra da qollarım sınıb yanıma düşürdü... Bəli, universitet divarları arasında ömrümün ən gözəl, ən səmimi, saf hissləri qalmışdı. Mən ilk dəfə burada...

Birdən çiynimə qoyulan isti bir əl məni düşüncələrdən ayırdı. Bu, bizim şəfqət bacısının əli idi. Mən kədərli vaxtlarımda həmişə onu ya-nımda görür, onun ürəyə yatan şirin söhbətlərindən təsəlli tapardım.

Biz yaralılar onun adını "həyat bacısı" qoymuşduq. Həqiqətən də onun gəlişilə otağımıza bir canlanma, həyat gəlirdi. Yaralıların hamı-sı onu doğma bacı kimi sevirdi. Onun gözəl xasiyyəti, insanlığı bizi valeh etmişdi.

Bu qızın on doqquz-iyirmi yaşı ancaq olardı. Uca boyu vardı. Sarı-sın, girdəşifət bir qızıdı. Daima qayğı saçan ala gözləri nəyə desən də-yərdi. O, palatada olmayanda hamımız darıxar, tez qayıtmasını istər-dik.

Etiraf etməliyəm ki, hamıdan da artıq darıxan mən olardım. Ürəyi-nizə özgə şey gəlməsin. Elə düşünməyin ki, mən o qıza vurulmuş-dum. Xeyr! Məni ona bağlayan tamam başqa hissdi! Mən ilk dəfə ona baxanda sanki nakam qalmış məhəbbətimlə üz-üzə gəlirdim. Hər də-

fə də təəccüb edirdim: adam da adama bu qədər oxşayardımı? Sanki sevgilimlə bir alma idilər, yarıya bölünmüşdülər. Tən yarıya!..

Mən onu görəndə həmişə gözlərimə işıq gələr, ilk sevgimi bu sevgi uğrunda çəkdiyim ağrı-acıları xatırlar, dərin fikrə gedərdim. O da bunu duymuşdu. Axı, o, çox ağıllı və həssas bir qızdı. Necə ola bilərdi ki, belə bir qız mənim onu görürkən birdən-birə dəyişdiyimi hiss etməmiş olaydı? Ancaq mənə elə gəlirdi ki, o, bunun əsil səbəbini düzgün anlamırdı. Bəlkə də mənim onu sevdiyimi zənn edirdi. Onu qınamaq olmazdı, çünki rastlaşdığımız zaman məndə əmələ gələn dəyişikliyin özü onun belə düşünməyinə əsas verirdi. Buna baxmayaraq, qız özünü heç də o yerə qoymurdu. Özünü elə aparırdı ki, guya heç bir şeyi hiss eləmir. Mən də onun bütün hərəkətlərinin mənasını gözəlcə anlayırdım: axı mən ağır yaralı idim. Mənə tibbi yardımla bərabər mənəvi kömək də lazımdı. Bu mənəvi köməyi isə, yəqin ki, öz simasında görür, mənimlə çox nəzakət və mehribanlıqla dolanırdı...

Bizim münasibətlərimiz beləcə üstüörtülü şəkildə davam edir, nə mən ona əsl həqiqəti danışır, nə də o məndən bu barədə bir şey soruşurdu. Günlər ötüb keçir, mən yavaş-yavaş sağalırdım.

- Yenə nə fikir edirsən? - O, əlini astaca çiynimə vura-vura soruşdu.

- Heç, hərdənbir olur. Xəyaldır da... Bir də görürsən adamı çəkib apardı, - deyib yenə də əsl mətləbdən uzaqlaşmaq istədim.

- Sən yaman sirli oğlansan ha! Amma elə bilmə ki, mən heç nə başa düşmürəm, - o da deyib mənalı-mənalı mənə baxdı. - Mən gözlərindən görürəm ki, səni nəsə daima düşündürür, həyəcanlandırır. Ancaq nədənsə heç bir şey danışmaq istəmirsən. Hər şeyi ürəyinə salıb, gizlədirsən. Niyə gizlədirsən? Bax, burası mənim üçün hələlik bir sirr olaraq qalır.

Bu zaman ayaq üstə olan bütün xəstələr "həyat bacısı"nın başına toplaşdı. Onlardan biri elə indicə nişanlısından məktəb almışdı. Uçmağa qanadı yox idi. O, nişanlısı haqqında da ürəkaçıqlığı ilə danışır, fərəhlə bizə deyirdi:

- Məni heç yaddan çıxarmır. Həmişə yazır ki, nə vaxt gələcəksən? Yollara baxmaqdan gözlərimin kökü saralmışdır. Mən yarızarafat, yarıciddi dedim:

- Bəxtəvər! Sən də deyirsən dərdim var, mən də. Əgər mən nişanlımdan elə məktub alsaydım, bu saat durub pay-piyada düz Bakıya gedərdim.

- Sənin də nişanlın var? - əsgər maraqla soruşub mənə baxdı.

- Yox.

- Heç sevməmişən?

Mən tutuldum. "Yox" deyə bilməzdim. "Hə" desəydim, gərək onda əhvalatı danışaydım. "həyat bacısı"nın qayğılı və diqqətli nəzərləri mənə zillənmişdi. Hiss edirdim ki, danışmağımı hamıdan artıq o istəyir.

Mən əvvəlcə sualın cavabını qaytardım:

- Heç sevməyən adam olar? Əlbəttə, sevmişəm...

- Necə?

- Nə vaxt?

- Kimi?

Yoldaşlarımın bir-birinin ardınca verdikləri bu suallar və "həyat bacısı"nın gözlərindən oxuduğum xahiş məni danışmağa təhrik etdi. Sınədolusu nəfəs alıb, sözə başladım:

- Əziz dostlar, ilk görüşdən bir-birlərinə vurulub sevişən gənclər haqqında mən çox eşitmişdim. Ancaq bu, nədənsə, mənə çox qəribə gəlirdi. Adam necə olur ki, birdən-birə, təsadüfən rast gəldiyi qıza vurulur, ondan əl çəkə bilmir?! Vüsala yetişincəyədək min dürlü əzab-əziyyətlərə qatlaşır, yuxusuz gecələr keçirir? Axı bu birdən-birə adamda necə yaranır? Necə olur ki, dünənəcən sənə tamamilə yad olan bir adam barəsində düşünməyə, rahatlığını, asudəliyini itirməyə başlayırsan? Onu bir gün görməyəndə darıxırsan? Görəndə isə rəng verib rəng alırsan, ürəyin çırpınır, danışmaq istəyirsən, bacarmırsan, adi şeylər yadından çıxır, şeylərin adını qarışdırırsan, dilin topuq çalır (halbuki özgə vaxtlarda danışmaqda heç kimə macal vermirsən). Qız uzaqlaşdıqdan sonra ona demək istədiyini, ancaq deyə bilmədiyini bütün cümlələr, bütün ifadələr, sözlər bir-bir yadına düşür. Özünə təsəlli verib deyirsən ki, ikinci dəfə... üçüncü dəfə... onuncu dəfə... nə bilim daha neçənci dəfə təsadüf edirsən, ancaq yenə də fikirləşdiklərini, düşündüklərini deyə bilmir, deməkdə çətinlik çəkirsən. Hər dəfə nə isə ən mühümü, ən vacibi yadından çıxır... Görəsən bu necə olur? Adam heç inana bilmir...

Hərgah universitetə daxil olmasaydım və ilk dəfə burada ona rast gəlməsəydim, bəlkə indi də elə şeylərə təəccüb edərdim və inanmazdım. Lakin ona təsadüf etməyim sevən adamların bütün bu hissləri keçirməsinə mənə qəti inandırdı. İnandırdı desəm azdır: mən o hisslərin hamısını bütün ağrı-acısıyla, ürək döyüntüsüylə özüm yaşamalı oldum.

Biz bir kursda oxuyurduq. Günlər ötdükcə mən ona daha çox bağlanırdım. O mənim hisslerimdən, məhəbbətimdən xəbərdardı. Lakin bunu bildirməməyə çalışır, bu haqda söhbət açmağa mənə imkan vermirdi. Onunla istədiyim mövzuda, istədiyim qədər söhbət edir, lakin sevgim haqqında bir kəlmə də olsun danışa bilmirdim. Əvvəllər mənim ona olan məhəbbətimdən yoldaşlarımız xəbərsiz idilər. Lakin sonralar bu, hamıya məlum oldu. Üçüncü kursda hələ bir rəqibim də meydana çıxdı. Bu, əlbəttə, mənim həyəcanlarımı bir qədər artırdı. Rəqibimlə aramızda özümüz də hiss etmədən gizli bir mübarizə başlandı. Məqsədimiz birdi: qızın hüsn-rəğbətini qazanmaq, onun məhəbbətinə nail olmaq.

Üstünlüyün öz tərəfimdə olduğunu hiss edirdimsə də etiraf etməliyəm ki, bəzən məndə şübhələr də doğurdu. Mənə elə gəlirdi ki, qız rəqibimə də biganə deyildir, tərəddüdlər içərisində çırpınır, özlüyündə bizi müqayisə edir.

Rəqibimi məndən fərqləndirən cəhətlər çoxdu. Mən çox danışmağı sevmirəm, xüsusən, qızları əyləndirməyi heç bacarmıram. Lakin bu cəhətdən rəqibim təkəcə məndən deyil oğlanlarımızın hamısından seçilirdi. Onun elə bir kəlməsi olmazdı ki, qızlar qəhqəhə çəkib gülməsinlər. Bundan başqa yeni çıxan dəblərin universitetdə ilk qaranquşu o idi. Geyimdə tələbələr arasında onun qabağına çıxan çətin tapılırdı. Əgər bu cəhətlərə görə qız bizi qiymətləndirsəydi, onda halım yaman olardı. Ancaq mən o qızı elə tanımırdım. O, zahiri görünüşə aldanan qızlardan deyildi. Çox vaxt mənə elə təskinlik verən də bu olurdu.

Mən bir cəhətdən rəqibimdən kəskin surətdə fərqlənirdim. O da yazı-pozuda bir az səriştəmin olması idi. Bunu təkəcə rəqibim deyil, yoldaşlarımızın hamısı görür, hiss edirdi.

Dördüncü kursa keçəndə qızın rəğbətini bütүн-bütünə mənə olduğu göz qabağındaydı. Düşündüm ki, daha uzatmağa dəyməz. Cəsarətə gəlib qızla açıqdan-acığa danışmaq lazımdır. Lakin elə həmin günlərdə aramızda baş verən bir ixtilaf ona çoxdan məlum olan məhəbbətimin, dörd il əzizləyə-əzizləyə, ağrı-acılar keçirə-keçirə qəlbimdə bəslədiyim məhəbbətimin elə qəlbimdəcə qalmasına səbəb oldu. Həmin ixtilaf budur: biz dördüncü kursda olanda ixtisasımız üzrə məruzələr etməliydik. Mən məruzəmi çoxdan eləmişdim, qız isə gecikdirirdi. Bir gün o, kömək üçün mənə müraciət etdi. Birlikdə məruzəsinin planını tutduq. Sonra mən, mövzusu ilə əlaqədar olan ədəbiyyatı oxumasını ona tapşırıdım.

Üç-dörd gündən sonra o, yenə yanıma gəldi. Mən onun bu neçə gündə gördüyü işlə maraqlandım. Aydın oldu ki, o, nəinki mövzusu ilə əlaqədar olan ədəbiyyatı, hətta məruzə edəcəyi romanı belə oxumamışdır. Söhbətlərindən açıq-aydın hiss etdim ki, istəyir onun üçün məruzəsini mən yazam. Mən isə bunu edə bilməzdim. Axı bununla mən hər kəsdən əvvəl onun özünə zərər vurmuş olardım. Məgər sabah o, əlinə diplom alıb müstəqil həyata atılmayacaqdımı? Digər tərəfdən, müəllimi, yoldaşlarını, öz-özünü aldatmaq nə üçündür? Mən onun yolunda nə qədər cəfa çəkmişdim, nə qədər istəsəydi, yenə çəkərdim! Onun uğrunda nələr etməzdim? Nə istəsəydi, heç bir şey əsirgəməzdim. Ancaq bu işi görə bilməzdim. Çünki özüm öz əlimlə öz sevgilimə zərər vurmaq istəmirdim. Bu fikirlərimin hamısını nəzakətlə, ehtiyatla ona başa salmağa çalışdım. Lakin, görünür, o məni başa düşmək istəmirdi. Əgər başa düşmək istəsəydi, "yaxşı ki, sənə bir böyük işim düşməyib, onda halım necə olardı?" sözlərini deyərdimi?

Bəli, o məni başa düşmək istəmirdi və istəmədi də. Məni istehza ilə "ideal adam" adlandırıb uzaqlaşdı.

Bu, rəqibim üçün göydəndüşmə bir şey oldu. Dərhal fürsətdən istifadə edib, ona "kömək" əlini uzatdı. Rəqibimin yazmaqda o qədər səriştəçi olmasa da, başqalarının yazılarından ayırı-ayrı parçaları köçürüb bir şey quraşdırmaqda çox mahir idi. Onun üçün də məruzəni bu sayaq hazırladı.

Qız məruzəsini oxuyanda hansı parçaların haradan götürüldüyünü o saat başa düşdük. Çıxışlar başladı. Birinci çıxış edən köçürülmüş ayırı-ayrı parçaların səhifəsindən yerlərini göstərdi: dedi ki, bu, məruzə deyil, bəlkə özünü və yoldaşlarını aldatmaqdır.

Sonra danışıqlar və o cümlədən mən də onu ciddi tənqid etdik. Müəllim yekun vuranda göstərdiyimiz nöqsanlarla şerik olduğunu bildirdi və məruzəni məqbul saymadı.

Heç də düşünməyin ki, o qızı tənqid etməklə ondan intiqam alırdım. Xeyr, mən onu məhz sevdiyimdən tənqid edirdim. Tənqid edirdim ki, onu bu cür aciz, başqalarının "köməyinə" möhtac görməyim. Axı o bacarıqlı bir qız idi. İstəsəydi, məruzəni özü hazırlardı. Ancaq özünü işə vermək istəmirdi.

Kəskin çıxışından sonra o, bir daha mənimlə danışmadı. Yaxşı məruzə hazırlamadığına görə rəqibimdən də üz döndərdi... Bir az sonra isə müharibə düşdü. Mən birinci olaraq ordu sıralarına çağırıldım. Bundan sonra bir daha ondan xəbər tuta bilmədim.

Söhbətimi qurtaranda nəzərlərim yenə "həyat bacısı"nın mehriban çöhrəsinə dikildi. Sanki bununla danışığının ona necə təsir etdiyini bilmək istəyirdim. O da öz növbəsində iti baxışlarını mənə zilləyib, böyük maraqla soruşdu:

- Qızın adını bilmək olarmı, Namiq?

- Adı Arifədir, - cavab verdim.

Bu vaxt həkim içəri girdi, söhbətimiz kəsildi.

Söhbətimizdən təxminən dörd həftə keçmişdi. Gözləmədiyim halda bir məktub aldım. Zərfin üstünü oxuyanda gözlərimə inanmaq istəmədim. Mən bir də, bir də zərfin üstünü oxudum, yanılmırdım. Cəld zərfi açıb kağızı çıxartdım. Oxumağa başladım:

"Mənim əziz, ağıllı Namiqim!

Sən müharibəyə getdin. Mən universiteti birtəhər qurtardım. Məktəblərdə kişi müəllimlərin çoxu cəbhəyə getmişdi. Müəllimə böyük ehtiyac vardı. Təyinatla mən Bakının qüvvətli məktəblərindən birinə düşdüm. Dərs dediyim bir neçə gündə hiss etdim ki, çox böyük qəbahətə yol vermişəm. Özün təsəvvür et... Mən qüvvətli, bilikli uşaqlar qabağında dayanmışdım. Onlar məndən bilik, məlumat gözləyirdilər. Mən açıqdan-açığa başa düşürdüm ki, verdiyim məlumat onları kifayətləndirmir. Mən yalnız bu zaman universitetdə istifadə etmədiyim qiymətli vaxt keçdiyimiz yazıçıların əsərlərini özüm oxumazdım. Həmin əsərləri oxuyan yoldaşları danışdırar, bununla da imtahan vaxtlarında, sənin təbirincə, birtəhər çulumu sudan çıxarardım. İndi bu əsərləri mən özüm keçirdim, şagirdlərdən onları oxumalarını tələb edirdim. Onlar da həvəslə oxuyurdular. Mən isə həmin əsərləri özüm oxumamışdım. Bəzən o əsərlərdən uşaqlar mənə elə maraqlı suallar verirdilər ki, həmin əsərləri oxumamış bu suallara necə cavab verə bilərdim? Odur ki, səni məhz səni xatırlaya-xatırlaya ciddi mütaliyəyə girişdim. İnan ki, hər şeyi bir tərəfə tulladım. Ancaq oxumaqla məşğul oldum. Bir saat dərs demək üçün, on saatlarla çalışmalı oldum. Özgə əlacım yox idi. Axı uşaqlar məndən hər gün, hər gün yeni məlumat gözləyirdilər. Mən müəllimdim. Müəllim kimi də dərs dediyim uşaqları qane etməliydim.

Universitet divarları arasında istifadə etmədiyim qiymətli vaxtlar üçün indi burnumun ucu göynəyirdi. Belə anlarda yenə də səni, ancaq

səni xatırlayırdım. Doğrudan da, Namiq, sən nə qədər uzaqgörənmiş-sən! Niyə mən onda səni layiqincə başa düşməmişdim? Yadındadır-mı, mənim üçün məruzəni yazmadığından səndən incidim. Bu, hələ azdır, səndən üz döndərdim, uzaqlaşdım. İndi bunun üçün xəcalətim-dən bilmirəm nə edim! Onda məruzə etdiyim romanı oxumamışdım. İndi onu iki dəfə oxumuşam. Hələ məktəbdə onun müzakirəsini də keçirmişəm. Kaş onun haqqında indi məruzə edəydim. Ancaq bu şərt-lə ki, sən də qulaq asaydın, sonra durub danışaydın. Məni bərk-bərk tənqid edəydin. Söz verirəm, daha heç inciməzdim...

Bəli, doğru deyiblər ki, çox şey çalışmaqdan, mütaliədən asılı imiş!..

Mənim əzizim! Elə düşünürəm ki, sən məni anlayacaq və əfv edə-cəksən. Əgər belə olsa, özümü nə qədər xoşbəxt hesab edərim. Gəli-şini səbirsizliklə gözləyirəm. Gəl, gəl, mənim əzizim, tez gəl! Gözüm sən gələn yollara dikilmişdir!

Gələndə teleqramm vur, qarşılayacağam!.."

Məktubu elə oxuyub qurtarmışdım ki, "həyat bacısı" içəri girdi, ya-xına gəlib, məktub aldığı üçün məni təbrik etdi. Sonra qayğılı göz-lərini üzümə dikib soruşdu:

- Kimdəndir?

Mən məktubun kim tərəfindən yazıldığını gizlətmədim:

- Arifədəndir! Ancaq bilirsiniz mən heç...

- Hə, nə heç, təəccübümü edirsiniz? - o, sözümü yarımçıq qoydu.

- Niyə də təəccüblənməyim?! Axı o mənim yerimi, ünvanımı ne-cə bilmişdir?

- Axtaran tapar. Əbəs yerə boş suallarla başınızı yormayın!

"Həyat bacısı" bu sözləri deyəndə mən düz onun gözlərinin içinə baxırdım. Dörd həftə bundan əvvəl sevgim haqqında olan söhbətimi danışib qurtaranda onun mənalı-mənalı qızın adını soruşması yadıma düşdü və dərhal ondan:

- Bəlkə yerimi ona siz bildirmisiniz? - soruşdum.

- Tutaq ki, mən bildirmişəm, sonra?.. - onun dodaqlarında xəfif bir təbəssüm görüldü.

- Siz onu tanıyırsınızmı?

- Qəribə sualdır. Adam öz bacısını tanımazmı?!

Mən özümü lap itirmişdim. Nə edəcəyimi, ona nə cür təşəkkür edəcəyimi bilmirdim. Haçandan-haçana ancaq bu sözləri deyə bildim:

- Siz nə xeyirxah adamsınız!.. Xeyirxah!..

İndi siz baldızımın t b ss m n n incə mənasını, yəqin ki, başa düşdünüz.

1958

Hekayələr

Günah qatıqdadı

Başımı aşağı salıb işləyirdim özümçün. Böyük bir institutun həmkarlar komitəsində mühasibdim. Mənnən heç kimin işi yox, mənim də heç kimə bir mərdiməzarlığım keçmir. Nə işimə qalıb, kim necə bacarıq qoy o cür də yaşasın. Mən belə düşünərkən instituta yayılan bir bəd xəbər qanımı bərk qaraltdı: sədrimiz avariyyaya düşüb, xəstəxanaya aparılanacan elə yoldaca canını tapşırıb.

Allah rəhmət eləsin, mənim kisəmdən getdi. Xətrimi çox istərdi rəhmətlik, indi istəməsin. Məxləs, Allah axırını xeyir eləsin. Görək bundan sonra necə olacaq. Həmkarlar bürosunda birisi vardı, gözüm ondan su içmirdi.

Təzə sədr barəsində düşünəndə dalağım sancırdı ki, birdən bunu qoyarlar ha?! Sən demə dalağım işini bilirmiş. Nahaqdan sancmırmış. Ataların ruhuna canım qurban. Bizimçün nə yaxşı kəlamlar qoyub gediblər. Biz ancaq bir ağır işə, dolaşığa düşəndə, başımıza müsibət gələndə onların əsl qiymətini başa düşürük. Bir özüz kəlama baxın: ilanın yarıpızdan zəhləsi gedər, o da gəlib onun yuvasının ağzında bitər. Elə bitdi də başuza dönüm. Bitdi də.

Axşam evə başılovlu gəldim. Arvad narahatlığımı duyub mənə ürək-dirək verdi:

- Sımsığıvu çox sallama, Təbiət, mühasibdən, sənə nə, harda oldu işliyəcəksən, qoy onun minnəti olsun sənə. Ürəyivü sıxma, sən Allah!

- Elə demə, Tacı, uşaqlar böyüyür, birincisi gələn il instituta girməli. Mən orada olmasam kimdi onu götürən. Orda olsam şanslı çıxdı, necə olsa üz-üzdən utanır, Tacı, yox, gərək orda işləyəm mən... Yoxsa hamı məndə o qədər pul ki, uşağı salım istədiyi yerə.

Arvad daha dinmədi. Gördüm sözlərim ağına batdı.

Təzə sədrin bir həftə mənimlə işi olmadı. "Salam", "Əleyküməssalam". Vəssəlam. Mən öz işimdə, o öz işində. İki iç-içə balaca otağımız var. Birində o oturur, birində mənciyəz katibə qızla. Sədr öz otağına bizim otağımızdan keçib gedir. "Salam", "Əleyküməssalam". Vəssəlam. Bu sayaq bir həftəmiz qurtardı. Bu sa-

kitlik tufan qabağı sakitliyə oxşayırdı. Səksəkə içində gözləyirdim. Mənə baxıb evdə arvad da həyəcanlanmağa başlamışdı. Uşaqların instituta girmək məsələsiynən arvadın kürkünə birə salmışdım yaman.

İkinci həftə başlar-başlamaz sədrin buynuzları göründü. Bu elə olmadı, o belə olmadı... Başımızı nə ağrıdım, onun hər işimə qulp qoyması, danlaqları başımın üstündə namərd qılıncı kimi dururdu. Heç bilmirdim neynəyim, dərdimi kimə deyim? Dözürdüm. İşə vaxtında gəlir, vaxtında gedirdim. Çalışırdım sədrin əlinə bəhanə düşməsin.

Səhər evdən çıxanda arvad qatıq tapşırırdı mənə, aldım, qoydum soyuducuya ki, axşam gedəndə apararam. Arvad yarpaq dolması bişirəcəkdi. Sizi bilmirəm, mən yaman xoşlayıram yarpaq dolmasını, arvad qanımı qara görübən ən çox xoşladığım yeməklərdən hazırlayırdı mənimçün ki, fikir eləməyim. Amma görürdüm ki, özü məndən çox xifət eləyir. Kaş bu institut söhbətini heç salmayaydım...

Yerimdə oturub çötkəni şıqqıldadırdım ki, sədr gəldi. Salamsız-kəlamatsız keçdi öz otağına. Ürəyimdə qarəsınca deyindim: "Allah, xətasından uzaq elə bizi!.. Ay kəmfürsət, mənə salam vermirsən vermə, bəs o yazıq qızın taxsırı nədir, heç olmasa ona verginən". Ürəyimə dammışdı bu gün nəşə olacaq. Gecə yuxu görmüşdüm. Qatma-qarışığı... əcaib-qəraib... Elə hey arvaddı gördüklərim. Yarımçılpaq, çılpaq. Birisi vardı, lap cüvənəzəndi. Elə qolumdan tutuban dartırdı məni... Qorxumdan səhər arvada da danışmadım ki, həm narahat olar, həm də başlar ki, elə dərdini arvad dərdidi sənin, gecələr də yuxuva girir. "İndi mən nə edim ki, olar özləri gəlib girirlər yuxuma. Heç məndən soruşurlar ki, deyim gəlməyin. Dünyanın işi belədi də, kimi kefini oylaqlığında çəkir, kimi də yuxusunda..."

Nəşə, lənət şeytana, gözləyirdim sədr məni indi çağırar, bayaq çağırar. Çötkəm şıqqıldayır, ürəyin gup-gup guppuldayırdı...

Nəhayət, çağırırdı. İçəri girəndə salam verdim. "Əleyküməssalam" əvəzinə eşitdim:

- Otur, Təbiət.

Oturdum.

- Təbiət, - hirsli-hirsli danışmağa başladı - mən çox fikirləşdim, bizimki tutmayacaq. Çoxdandı burdasan, istəyirəm özün xoşluqla ərizə verib çıxasan. Bunu eləsən sənə başqa yerdə işə düzəlməyə, lazım gəlsə, özüm də kömək eləyə bilərəm.

Boğazım qurusa da soruşdum:

- Ərizə verməsəm?!
- Bihörmət olarsan.
- Nəyə görə axı?
- Səbəb tapmağa nə var, Təbiət?! Bir də ki, mən belə istəyirəm.
İnanadığım adamla işləmək istəyirəm, bildin?!

Gücnən özümü saxlayırdım, instituta girəcək övladlarım kəsmişdilər qabağımı, bağlamışdılar dilimi, zarıdım:

- Fikirləşməyə heç olmasa üç gün möhlət verin mənə. Görüm başıma haranın gülünü tökürəm.

Sədrin eyni açıldı birdən-birə. Amiranə tərdə dilləndi:

- Bir gün, - dedi, - sabah mənə "hə", "yox" deməlisən. Oldu? Əlacsızdım:

- Oldu, - dedim.

Gəlib oturdum yerimdə. Gördüm katibə qız mənə yazıq-yazıq baxır. İçəri qapı açıq olduğundan o hamısını eşidirmiş yəqin. Onun mə-nəmi yazığı gəlirdi, ya öz halını düşünürdü?! Axı o, əvvəlki sədrin adamıydı. İndi onu saxlayacaqdımı?! Qızın baxışlarındakı kədər ürəyimi cırmaqladı. Mənim kimi adamsızdı o da, çıxartsa xəstə anasıyla özünü necə dolandıracaqdı? Ürəyim sıxıldığından başımı aşağı saldım. Çötkəm şıqqıldamağa başladı...

Axşamın necə gəldiyini hiss eləmədim. Sən demə heç nahar eləmək də yadıma düşməyib. Bir də onu gördüm ki, hamı çıxıb gedib... Bir saat da olar ki, işdən keçib. Ayağa durub geyindim, qapımı bağladım. Onu da deyim ki, qapımızın iki açarı var. Biri sədrə olur, biri mənə.

Bayıra çıxanda acliğim mənə yer elədi. Evə gələnəcən həmişə otuz beş-qırx dəqiqə çəkir. Dözərəm bir təhər, dedim. Evə az qalmış yadıma düşdü ki, arvad qatıq tapşırırdı, mən də almışdım, soyuducuya qoymuşdum... Yaddaşa bax da! Yaddaşa neynəsin? Qoyurlar ki, yaddaş yaddaşlığında qalsın. İndi neynəyim?! Qayıdım, ya qayıtmayım? Qatıqsız yarpaq dolmasını heç yemə. Özü də belə gündə. Sədrin qılını başıvun üstündə dayanan bir vaxtda. Tənbəllik eləmədim, qayıtdım qatıqçun.

Qarıya yaxınlaşanda onu azca aralı gördüm. Başımdan od qalxdı birdən-birə. Gör ha, necə fikirli olmuşam ki, qapını da qıfillamamışam. Elə bu anda birdən yadıma düşdü ki, təzə aldığım putyovkaları da seyfə qoymamışam. Yoxa çıxsas evim yıxıldı...

Hövlək, ancaq nədənsə ehtiyatla qapını açdım, sədrin də qapısını açıq gördüm. Astaca gəlib içəri boylananda quruyub qaldım. Sədrin yanına tez-tez gəlib-gedən tələbə qızın üzünü aydınca gördüm...

Tez geri çəkildim. Soyuducudan qatıqları götürdüm, putyovkaları seyfə qoydum. Seyfi bağlayanda sədr üst-başını düzəldə-düzəldə boylandı:

- Xeyir ola, Təbiət, axşam-axşam səndən nə əcəb?!

- Xeyirdi, Qalib müəllim, günah bu qatıqdadı, unutmuşdum, evə çatacatda yadıma düşdü, qayıtdım, bu gün huşum heç özümdə deyildi. Mən axşamlar gələn deyiləm heç, günah qatıqda oldu - bu sözləri necə dedim, qatıqları necə götürdüm, otaqdan necə çıxdım heç özüm də bilmirəm.

Səhər işə gələndə gördüm ki, sədr yerindədi. Həmişə məndən bir saat sonra gələrdi. Katibə qıza salam verdim. Yazıq-yazıq salamımı aldı.

Elə yerimdə oturmuşdum ki, sədr məni çağırırdı, içəri keçəndə dedi ki, qapını örtüm. Örtüdüm. O, gülümsəyə-gülümsəyə:

- Otur, - dedi.

Oturdum.

- Deməli, günah qatıqdadı, Təbiət.

- Bəli, Qalib müəllim, qatıqdadı.

- Əşşi, sən nə dünyagörmüş adamsanmış, ay Təbiət.

- Neynəyim, mən də beləyəm də, Qalib müəllim.

Əlini uzatdı:

- Çək gəlsin.

Çəkdim.

- Bir daş altda, bir daş üstə, - dedi.

- Bir daş altda, bir daş üstə, - dedim...

Bəli, o gündən taleyim üzümə güldü, müdir oldu mənimlə canciyər. Qatığın hikmətinə özüm də məəttəl qalmışam, vallah!.. Onun səbəbinə papağımı yan qoyub gəzirəm özümçün. Uşaqlarımın üçünü də instituta düzəlmişəm. Sədrimizin yanına gəlib-gedən qız da indi aspiranturada oxuyur.

25 mart, 1985

Calayan

Nağdəlinin yaşı qırxa yaxınlaşdı, amma hələ evlənməmişdi. Bu barədə iş yoldaşları ona sataşanda həmişə deyirdi:

- Evlənənlərin barmağı bala batıb, qalmışam mən!

Belə desə də özü də duyurdu ki, yoldaşları ona söz atsalar da, fikirlərini zarafatla bildirsələr də düz deyirlər. "Evlənməyin nəyi pisdir ki?! Mən də başlamışam artıq-əskik danışmağa, kimdənsə, nə vaxtsa eşitdiyim sözü təkrar eləməyə. Neçə yol özümə demişəm ki, bu sözü bir də dilimə gətirməyim. Olmur ki, olmur..."

Nağdəli doğrudan da indiyə kimi ailə qurmadığı üçün özündən bərk narazı idi. "Bu gün-sabaha salmışam... Ortada heç bir şey yox. Günah özümdədi, hərəkətə gəlirəm ki... Aza qane olan, halal zəhmətlə dolana bilən, kraskasız-mraskasız, həyalı, ismətli qız axtarıram. Beləsinə rast gələndə də ağzım qıfillanır. Elə bil ki, anadan lal doğulmuşam, çaşıb qalırım..."

Nağdəli öz nöqsanını yaxşı bilirdi. Onun fərli-başlı bir dil-ağzı yox idi ki, ürəyinə yatan qıza yanaşsın, ona qəlbindəkiləri açsın, saf niyyətini bildirsin. Bu cəhətdən Nağdəli kimi fərsiz adam bəlkə də yer üzündə yox idi.

Yoldaşlarının atmacalarına "Evlənənlərin barmağı bala batıb, qalmışam mən!" desə də evlənmək istəyirdi Nağdəli. Evlənmək üçün ürəyi istəyən qız axtarırdı. Nağdəli.

Nağdəli zavoda çilingər işləyirdi. Bir yerdə çalışdığı usta Pirəli onun xətrini çox istəyirdi. Ona görə ki, Nağdəlinin təmiz əli, təmiz ürəyi vardı. Pirəli ondan iyirmi beş yaş böyükdü. Buna baxmayaraq söz-söhbətləri yaman tuturdu. Çoxu ilə qaradınmız olan Nağdəli Pirəlinin hüzurunda ürəyini süfrə kimi açdı, tanınmaz olurdu Nağdəli. Bunun bəlkə də səbəbkarı elə Pirəli idi. Pirəli öz xeyirxahlığı, məzəli söhbətləri, zarafatları, hazırcavablığı ilə Nağdəlinin ürəyinə girmişdi. Bir gün iş elə gətirdi ki, onlara bir evdə mənzil verdilər. Eyni blokda, eyni mərtəbədə qonşu oldu Nağdəli Pirəliylə. İkisini də sevindirirdi bu təsadüf. Təzə evə köçən günün axşamı Pirəli ürəkəçliyi, bir az da zarafatyana Nağdəliyə dedi:

- Nağdəli, əzizim, gəlsənə daşı ətəyindən tökəsən, bir halal-südəmmişin əlindən sən də tutasan, bir adam kimi yaşayasan. İncimə

mənim sözümdən, başıva dönüm, ürəyim yandığından deyirəm. Səni istədiyimdən deyirəm.

Pirəlinin sözlərindən Nağdəli incimədi, Nağdəli cəsərətə gəldi, Nağdəli Nağdəlilikdən çıxdı, çəkinmədi, qırmızı-qırmızı dediyinə özü də mat qaldı:

- Siz nə vaxt məni evləndirdüz, mən yox dedim, Pirəli dayı?

Nağdəlinin belə açıq danışıması Pirəlini təəccübləndirdiyi qədər də sevindirdi. Ancaq tələsmədi sevincini ona bildirməkdə:

- İpüvün üstünə odun yığmaq olar sənin, Nağdəli?

Nağdəli bərk incidi Pirəlinin ona toxunan sualından:

- Nə danışırsuz Pirəli dayı, özünü daş biləndə, məni qənbər hesab eləyin. Qırdı-qaçdılıqdan mənim zəndi-zəhləm gedir. Gərək bunu bilərdüz indiyənəcən.

- Nə deyirəm ki... Qırdı-qaçdılıqdan mənim də xoşum gəlmir, bala. Nağdəli ürəkləndi bir az:

- Pirəli dayı, indi inanduz mənim sözübütövlüyümə ya yox? Əslində Nağdəli soruşurdu: "İndi mənimçün qabağa düşürsüz, ya yox?"

Pirəli də eyhamı anlamamış deyildi. Belə işlərdə usta idi Pirəli. Ürəklə dedi:

- İnandım, Nağdəli, sən dediyüvü eliyən adamsan. Sənə bel bağlamaq olar.

Əslində Pirəli də Nağdəlini inandırırdu ki, arxayın ol, sənünçün əlimdən gələni edəcəyəm. Təki fikrin evlənmək olsun.

Pirəli gecə yerinə uzananda da Nağdəli ilə olan söhbəti başında dolanırdı. Arvadı Mülayim də yatmamışdı. Düşündüklərini ona da açıb söylədi:

- Hərçənd ki, arvad, mənim belə şeylərdən xoşum gəlmir, nösün ki, sora arada söz-söhbət, dava-dalaş, söyüş-möyüş başlayanda sən günahkar olursan, xeyirxahlığın dönüb olur bir növü mərdiməzarlıq. Amma Nağdəli yaxşı uşaqdı, görürsən də yaşı keçir, özünə bir gün ağlaya bilmir. İstəyirəm onun üçün qabağa düşüm, bir qız axtarıb tapım, yazıqdır...

Mülayim də çox ürəyiyumşaq arvadı:

- Nə deyirəm ki, Pirəli, indi ki, söz vermişən kişinin oğluna, gərək kömək eyləsən. Nə çox tanış-bilişlərimizdə subay qızlar. Ərə getmə-

li qızlar. Hələm vaxtı keçənlər də var. O yazıqlar da neyləsinlər, gərək istəyən olsun ki, onlar da getsinlər də.

Arvadının məsələyə belə yanaşması Pirəlinin ürəyini açdı:

- Mülayim, qadası, deyirəm gəl sənli-mənli qabağa düşək, bir xeyir iş düzəldək, iki ürəyi şad eliyək. Nağdəlinin özünə qalsa, bilirəm ki, evlənməyəcək. Yazıqdır, gəl evləndirək onu, sora bizə duaçı olar. O yandan da bir qızın baxtı açılar. Bu da bir savab işdir.

- Düz deyirsən, kişi. Ancaq görək yaxşı-yaxşı fikirləşək. Köhnə qonşularımızı yadımıza salaq. Yenə olsa orada olar. Bu mikrarayondan hələm yaxşı-yaxşı bir adam-zadı tanımırıq.

- Sən Allah, arvad, sən məndən fəhimlisən, yaduva salginən köhnə məhəlləmizdəki bütün subay qızları. Bir münasibini, halalsüdəm-mişini ürcah eliyək Nağdəliyə, yazıqdı.

- Sən də fikirləş Pirəli, sənin gözün mənimkindən itidi. Ələlxüsus da qız-gəlinə baxanda. Yadundadı, nə qədər aramızda qanqaralığ olardı sənin bu xasiyyəti ucundan. Ürəyimdən qara qanlar axardı, Pirəli, sən başqa qıza-gəlinə baxanda.

- Lap nahaq yerə. Mən kimə baxsam da onun üzündə ancaq səni görərdim, Mülayim, ay mənim bircə dənəm, bircə arvadım, - Pirəli qollarını uzadıb Mülayimi bərk-bərk sıxdı, dodaqlarından öpdü.

Mülayim çırıqıb onun qoynundan çıxmağa can atdı:

- Bəddi, bəddi, yoxsa hələ ürəyindən ikincisini almaq da keçirmiş, görürəm "bircə dənəm, bircə arvadım" sözlərini yaman təəssüflə deyirsən.

Pirəli onu güclə bir də öpdü:

- Ay səfeh, elə köhnənin qısqancısən ki, qısqancı. Bircə dənəm" sözünü kaş biləsən mən necə iftixarla deyirəm.

Mülayim bilirdi, çox yaxşı bilirdi bunu. Ancaq hərdənbir Pirəlini cıratmaq üçün, həm də ondan "mənim yeganəmsən, bircə dənəmsən" sözlərini eşitmək üçün deyirdi. Xoşu gəlirdi Mülayimin bu sözlərdən.

- Mətləbdən uzaq düşdük, Pirəli.

- Sən mənim canım, Mülayim, bir yaxşı-yaxşı fikirləş. Mənim də yadıma bir nəfər düşür, amma onun dilli-dilavərliyi məni bir az qorxudur.

- Kimdi ki, o, Pirəli?

- Mənim köhnə uşaqlıq dostumun qızı Fatmaxanı.

Mülayim sevincindən az qaldı Pirəlini qucaqlasın, dodaqlarından öpsün. Özünü güclə saxladı.

- Yerində tapmısan, Pirəli, sən bu söhbəti başlayanda mənəm də gözümlün qabağına elə birinci gələn Fatmaxanım olmuşdu. Çox namuslu, işlək, halalsüdəmiş qızdı. Dilli-dilavər olanda nə olar ki?!

- Bilirsən, Mülayim, bu Nağdəli çox sakit, fağır adamdı eee. Mən qorxuram ki...

Mülayim ərinin sözünü yarıda kəsdi:

- Sən Nağdəlini çox da tərifləmə. Suyun lal axanı... Bilirsən də. Amma Fatmaxanım göz qabağındadı, ürəyi tər-təmiz, saf şüşə kimidi. Biclik-miclik nədir bilməz, ürəyindən nə keçdi dilindədi. Ona görə də yəqin adı çıxıb ki, dilli-dilavərdi. Siz kişilərdə adətdi: fağır, dilsiz-ağızsız qız axtarursuz həmişə, unudursuz ki, dilsiz-ağızsızların bəzən buynuzu içəridə olur, ssoram üzə çıxır.

- Deyirsən Fatmaxanımın üstündə dayanaq.

- Ondan yaxşısını çətin ki, tapa bilək, kişi. Çox yaxşı qızdı Fatmaxanım. Vaxtı da keçir yazığın. İyirmi yeddi-iyirmi səkkiz olar indi yaşı yəqin.

- Yaxşı, arvad, onda biz bunları bir-birinə necə göstərək?

- Onda nə var, kişi. O mənəm boynuma. Mən elə günü sabah gedərəm Fatmaxanımgilə. Onu axşam qonaq çağıraram təzə evimizə. Bizim xətrimizi çox istəyir, gələr. O bizdə olanda sən də Nağdəlini çağırarsan. Bir-birlərinə baxarlar. Xoşları gəlsə bir-birilərindən, biz də olarıq savab yiyəsi.

- Arvad, elə bilirəm Fatmaxanımın Nağdəli xoşuna gələcək. Nağdəli yaxşı oğlandı.

Pirəli demiş, Fatmaxanımın Nağdəli xoşuna gəldi, Nağdəli də Fatmaxanımı çox bəyəndi. Pirəli qabağa düşdü, bir-iki tanış da götürüb köhnə uşaqlıq dostunun evinə elçiliyə getdi, qızın "hə"sini aldılar. Sonra qıza nişan aparıldı. Bundan sonra Nağdəli bir-iki dəfə nişanlısıyla şəhərə gəzməyə çıxdı, kinoya, teatra getdilər.

Toyu uzatmaq heç kəsin ürəyincə deyildi. Nağdəlinin istəyincə "balaca bir xudmani məclis"lə toy edib Fatmaxanımı Nağdəlinin mənzilinə gəlin gətirdilər.

Nağdəli də şad idi, Fatmaxanım da. Bir-birlərinə qovuşmuşdular.

Pirəli də şad idi, Mülayim də. Xeyirxah iş görmüşdülər, özləri demiş, savab yiyəsi olmuşdular.

Bu minvalla beş-altı ay keçdi. Bir gün Pirəlinin qulağı qonşunun mənzilindən xoşa gəlməz sözlər eşitdi. Divar çox nazik olduğundan o otaqdan danışanları bu otaqda eşitmək olurdu. Pirəlini fikir götürdü: Bunlarda dığ-dığ nə tez başlandı, balam!.."

Pirəli eşitdiyini Mülayim deyəndə o da narazılıqla bildirdi:

- Son zamanlar ağızları yaman açılıb, didişirlər tez-tez. Acı sözlər deyirlər bir-birlərinə.

Pirəli başını buladı, geyinib işə getdi. İşdə bir asudə vaxt tapıb Nağdəliyə dedi:

- İnsan olan kəs yola getməyi də bacarsın gərək. Bəs necə?!. Yoxsa sizdə ürək-göbək qalmaz ki... Heç gözləməzdim, Nağdəli.

Nağdəli başını aşağı salıb dinmədi. Pirəli bunu sözlərinin ona təsiri ilə izah edib daha danışmadı. Hesab elədi ki, birinci dəfə üçün bu bəsdir.

Mülayim də öz növbəsində Fatmaxanımı yanına çağırıb anayana nəsihət edirmiş kimi dedi:

- Ay balam, axır bu cür olmaz, deyir biri od olanda, biri su olsun gərək. Su, od, Od, su. Bildün?!

Fatmaxanım da başı ilə Mülayimə razılığını bildirdi.

Bir müddət də belə keçdi. Sonra söz-söhbət yenə başlandı. Bir gün Pirəli eşitdiklərinə inanmaq istəmədi. Ancaq həqiqət idi eşitdikləri.

Nağdəli Fatmaxanıma deyirdi:

- Səni mənə calayını görüm tünbətün olsun!..

Fatmaxanım da ona cavab verirdi:

- Səni də mənə calayanı görüm gorbagor olsun!..

Pirəli donmuşdu, çaşmışdı, elə bu vəziyyətdə də yazıq-yazıq düşündü: "Buyur bu da xeyirxalığıvun əvəzi, Pirəli. Gəl bundan sonra adamların qababına düş, yaxşılıq elə görüm necə eləyirsən?!"

Eşitdiyini Mülayimə dedi. Mülayim də bildirdi ki, o da o cür sözlərdən eşidib, ancaq ərini qanını qaraldacağını bildiyindən ona deməyib.

Pirəli dərin fikrə getdi. "Tünbətün... Gorbagor... Bu acı, xoşa gəlməz sözləri nə üçün mən eşitməliyəm?! Nə qədər mən eşitməliyəm?!"

Çox fikirləşdi Pirəli. Hazırcavab, məzəli əhvalatlar xiridarı, deyib-gülən, heç vaxt söz altda qalmayan qoca Pirəli. Çox fikirləşdi. O gün də. Başqa günlərdə də. Yaman fikirləşdi.

Nəhayət bir gün axtardıqlarını tapdı Pirəli. Divarın o tayından aydınca eşidilirdi:

- Fatmaxanım!..

- Can Nağdəli, istəklim, ərim!

- Arvadım, can-ciyərim, sevgilim!..

- Doğru deyirsən Nağdəli?!. Məni çox istəyirsən?!

- Ay dəli, niyə istəmirəm ki... Arvadımsan, iki gözüksən, Fatmaxanım, ay mənim canım!

- Başıva dönüm, bu sözlərdən çox de Nağdəli, belə sənə bu canım qurban olsun!.. Ay istəklim, ay ərim, ərim!..

Pirəli ayağa durdu. "Məqamdır!"

Mülayim sövq-təbii nəşə hiss eləmişdi, bayaqdan da Pirəlinin divarın yanında vurnuxduğunu görmüşdü, Pirəli getmək istəyəndə qaбаğını kəsdi:

- Hara kişi, bizi biabır eləmə, ətimizi tökmə.

- Yox arvad, sən bir dayan, indi görərsən...

Bayıra çıxıb Nağdəligilin qapısını var gücylə döydü, təkiklədi. Nağdəli hövlnak qapıya gəldi, ucadan soruşdu:

- Kimdir, nə olub?

Pirəli qışqırdı:

- Tez ol acginən, mənəm, Pirəliyəm, tez açginən, yanırım.

Nağdəli tez qapını açdı. Pirəli tələm-tələsik özünü içəri saldı. Qarşısında dayanmış, təəccübdən gözləri bərəlmiş, həyəcanlı ər-arvada baxdı, baxdı və dedi:

- Yanırım, içəridən alışıb yanırım, Nağdəli, Fatmaxanım, bərəmdə o ki, var, deyirsüz, sizi bir-birivüzə caladığım üçün. Nə olar, indi də bax, bu xoş anızda, xoş dəqiqənizdə biri-birinizə can deyib can eşitdiyiz bir vaxtda mənə bir xoş söz deyın, mənə rəhmət oxuyun... Yoxsa?!. Bütün aləmi yığaram bura.

Fatmaxanım Nağdəlidən tez dilləndi:

- A, diriyə də rəhmət olar?!.

Pirəli yavaşdı bir az, ancaq ciddiliyindən qalmadı:

- Olar, olar, siz rəhmət deməkdə olun, incimərəm, Fatmaxanım, elə yaxşı olar ki, birinci sən başlayasan.

Fatmaxanım Nağdəliyə üzünü tutdu:

- Səni mənə calayana Allah rəhmət eləsin.

Nağdəli Fatmaxanıma üzünü tutdu:

- Səni mənə calayana Allah rəhmət eləsin!

Pirəli:

- Amin! Bax, belə. İndən belə həmişə belə deyin, ürəyim açılsın, ruhum şad olsun. Yaxşı, mən getdim, siz işinizdə olun...

Aprel, 1983

Dostluq üçün

Məhyəddinə gün kimi aydındı ki, məhəllədə təzə uşaq, sinifdə təzə şagird hesab olunan Ağəli yoldaşları içində ona daha çox meyl edir, onunla dostlaşmağa çalışır. Bu, Məhyəddini də düşündürdü. "Atam da deyir ki, adamın gərək dostu olsun. Bəlkə ona görə deyir ki, mən özümə dost tapım. Nə bilim?!"

Məhyəddinin dostu yox idi. O, bir uşaqla axıracan dostluq edə bil-mirdi. Günah kimdə olurdusa, dalaşıb, küsüşüb ayrılırdılar. Sonralar barışsalar da, əvvəlki dostluq yoxa çıxırdı. İndi bu yoxluğu şabalıdı saçları buruq-buruq olan arıq, açıq-bəniz oğlan doldurmaq istəyirdi. O, həyəət çıxdımı, gözü Məhyəddini axtarırdı. Tapmadımı, qapılarına gəlirdi. Ağəli də onu həyəət çağırırdı. Məhyəddin də dərslərini hələ tam-am-kamal hazırlamadığını, bir, ya da ikisinin qaldığını deyəndə Ağəli ondan dərslərini hazırlayandan sonra həyəət düşəcəyinə söz alır, sonra çıxıb gedirdi.

Bu dəfə də qapını onun üçün Məhyəddin açdı, Ağəlini görəncə qarabuğdayı, uzunsov sifətinə sevinc işığı yayıldı:

- Gəl, gəl içəri, Ağəli, - deyib onu evə çağırırdı.

- Yox, evə gəlmirəm, Məhyəddin, sən gəl də həyəətə, - Ağəli erkö-yünlüklə dedi.

Məhyəddin günahkar imiş kimi dilləndi:

- Dərsimi yenə eləyib qurtarmamışam. Birisi qalıb. - Sonra da tə-ləsik soruşdu. - Sən qurtarmısan?

Ağəli həmişəki kimi dedi:

- Qurtarmışam. Yaxşı, Məhyəddin mən getdim. Sən də qurtaran ki-mi düş həyəətə, yaxşı?

- Yaxşı! - Məhyəddin əlüstü cavab verdi.

Ağəli getdi. Məhyəddin ürəyindən keçirdi: "Qoçaqdır. Dərslərini heç bilmirsən nə vaxt hazırlayır. Müəllimlərə də partapartla cavab verir..."

Ağəli heç olmamışdı ki, dərslərini hazırlamamış onu həyət düşmək üçün üzə salsın. Məhyəddin buna görə ürəyində ondan həmişə razılıq eləyirdi. İndi onun həvəsinə tezcə dərslərini hazırlayıb həyətə düşdü.

Ağəli tut ağacının altındakı skamyada oturub onu gözləyirdi. Məhyəddin yaxınlaşanda Ağəli onu atalar sözü ilə qarşıladı.

- Dostluq üç almadır, gah ikisi səndə, birisi məndə, gah ikisi mənə də birisi səndə.

Ağəli atalar sözü deməşəydi, Ağəli olmazdı. V sinfin uşaqları artıq Ağəlini belə tanıyırdılar. Məhyəddin fikirləşdi: "Atalar sözü dilinin ucundadır. Nə vaxt istəyir, onda da deyir. Özü də fikir vermişəm, həmişə təzəsini deyir".

Həyətin uşaqları elə bil ki, Məhyəddinin gəlişinə bənd idilər. Heç bilinmədi nə vaxt yığışdılar. Əvvəlcə bir az futbol oynadılar, sonra da oturub əməlli-başlı söhbət elədilər, oxuduqları, eşitdikləri məzəli əhvalatlardan danışdılar, hava qaralanda yavaş-yavaş evlərinə dağılışdılar.

Ağəli Məhyəddindən ayrılanda da bayaqkı atalar sözünü sanki öz-özünə deyirmiş kimi bir də söylədi. Məhyəddin də onu əzbərləmək məqsədilə ürəyində təkrar edə-edə evləriən yollandı. Qapılarının zəngini basanda onu fikir götürdü: "Ağəlidən çıxmayan iş: eyni atalar sözünü iki dəfə dedi. Bəlkə ehtiyatı qurtarıb?! Yox, ola bilməz. Sinəsi doludur onun. Bəs onda təzəsini niyə demədi?! Nə bilim?!"

Qapını atası İmammirzə açdı.

- Ata, - Məhyəddin ona doğru yeridi.

İmammirzə oğlunu qucaqladı, qapqara, cod saçlarından öpdü sağ əlini başında gəzdirə-gəzdirə:

- Necəsən, oğlum? - soruşdu.

Məhyəddinin qara gözləri işıqla dolmuşdu:

- Yaxşıyam, ata! Bəs sən necəsən?! Darıxmışdıq səninçün.

- Yaxşıyam, mən də elə darıxmışdım sizinçün, yaman darıxmışdım, oğlum.

İmammirzə Neft daşlarında neftçıxarma briqadasında usta işləyirdi. On gün orda olanda beş gün də evdə olurdu. Bu on gündə ailəsi də onun üçün bərk darıxırdı, o da ailəsi üçün. Onun üç uşağı vardı. Böyüyü Məhyəddin idi. İmammirzə ona atasının adını qoyduğundan çox

vaxt onu "atam" da çağırırdı. Məhyəddindən kiçiyi qız idi. III sinifdə oxuyurdu. Ona da İmammirzə anasının adını qoymuşdu: Yəmənخانım. Onu da bəzən "anam" çağırırdı. Beləcə ata-anasını çoxdan itirən İmammirzə, özü demişkən, yenidən atalı-analı olmuşdu. Evin lap kiçiyi oğlandı. Adı Arazdı. Araz bu dərs ilindən məktəbə gedirdi.

Məhyəddin əl-üzünü yuyanacan Qaraqız da süfrəni hazırlamış, hə-rə öz yerini tutmuşdu. Məhyəddini gözləyirdilər. Onun yeri atası ilə üz-büz idi. Tez o da öz yerinə keçib oturdu.

Qaraqız kələmdolması bəşirmişdi. İmammirzəyə on gün ayrılıqdan sonra ev xörəyi ayrı cür ləzzət verirdi. O, xörəyi tərifiyədikdə uşaqların da iştahı artır, Qaraqızın iri, qara gözləri gülürdü. İmammirzə əlini süfrədən çəkəndə dedi:

- Əlin-qolun var olsun, Qaraqız, ağızımız bir dada gəldi, yeməkxana xörəkləri məni birtəhər eləmişdi.

- Nuşcan, həmişə evində-əşiyində.

Uşaqlar da ataları kimi analarına dadlı yemək üçün "sağ ol" dedilər.

Ana sevinc içində:

- Siz də sağ olun, mənim gül balalarım, - dedi.

O, Yəmənخانımla süfrədən qab-qacağı yığışdırdı. Sonra Qaraqız meyvə qabında süfrəyə alma gətirib qoydu və özü çay dəmləməyə getdi.

Məhyəddinlə Araz birdən əllərini qabdakı ən böyük, ən yaraşlıq almaya uzatdılar. Böyük qardaşın əli uzun olduğu üçün qabağa düşdü, almanı tez götürdü, dişinə çəkəndə bacısına və kiçik qardaşına baxdı. Ataya elə gəldi ki, o bu baxışı ilə Yəmənخانıma və Araza almanın günəş kimi alışıb-yananını götürdüyü üçün acıq verdi. Ata böyük oğlunun hərəkətindən dilxor oldusa da, üstünü vurmadi. Tez meyvə qabından iki qıpqırmızı alma götürüb birini Yəmənخانıma, birini də Araza verdi. Onlar almaları dişlərinə çəkəndə ata özü üçün də alma götürdü. Onun götürdüyü almaların ən kiçiyi, yəndəmsizi idi. O, qəsdən beləsini götürmüşdü. Məhyəddinə görə götürmüşdü. Bu, Məhyəddinə bir eyham, işarə idi. Bunu onun başa düşüb-düşmədiyini İmammirzə hələlik aydınlaşdırma bilmədi.

Uşaqlar yatandan sonra İmammirzə gördüyünü Qaraqıza danışdı. O da Məhyəddini bir-iki dəfə belə işinə görə danladığını söylədi, sözü-nün axırında dedi:

- Danlağın, görünür, təsiri olmayıb. İmammirzə, sən özün bir onunla bu barədə danışsan pis olmaz. Necə olsa, ata sözü ilə ana sözü arasında bir fərq var.

İmammirzə xətrini çox istədiyi arvadına yarızarafat-yarıciddi tərz-də dedi:c

- O da mənə bax, bu gözlərim üstə.

Qaraqız da üzü gülə-gülə:

- Gözlərin var olsun, İmammirzə, - dedi.

Ertəsi gün dənizin ağrı-acısı canından çıxan İmammirzə oğlu ilə danışmaq üçün ürəyində götür-qoy eləyirdi: "İmammirzə, burada gərək tədbirli olasan, yüz ölçüb bir biçəsən. Yoxsa, Qaraqız kimi sözün havayı gedər. Atalar demiş, qaş düzəltdiyin yerdə vurub gözü də ıxardarsan..."

Məhyəddin dərstdən gələn kimi nahar edərdi, bir saat dincələndən sonra dərslərini hazırlamağa başladı. İndi o, nahar eləyib qurtarmışdı, dincəlmək vaxtını atası ilə keçirmək istəyirdi. Atası əlində "Atalar sözü" kitabı fikrə getmişdi. Məhyəddinin yaxınlaşması onu düşüncələrdən ayırdı. Salamlaşdılar. Məhyəddin atası ilə üzbəüz oturur-oturmaz dedi:

- Ata bilirsən, Ağəli bu kitabdakı atalar sözünün çoxusunu əzbər bilir.

Atası gülümsündü:

- O təzə şagirdi deyirsən?

- Hə.

- Dərslərini necə oxuyur?

- Həmişə "5" alır.

- Olsun, olsun. Çoxlu atalar sözü bilmək də onun üstünlüyüdür, oğul.

- Ancaq, ata, bilmirəm, niyə o dünən eyni atalar sözünü mənə iki dəfə, bu gün də bir dəfə dedi.

- Nə olar ki, deyəndə?

- Axı həmişə təzəsini deyirdi.

İmammirzə maraq içində:

- O hansı atalar sözüdür ki?

Məhyəddin dedi. İmammirzə soruşdu:

- Sən bunda bir eyham-zad görmürsən?!

Məhyəddin təəccüblü nəzərlərlə atasına baxa-baxa çiyinlərini çəkdi, dinmədi.

Oğlunun danışmadığını görən ata dilləndi:

- Ağəli səninlə dostluq eləmək istəyir, oğul, özün demisən sən də bunu istəyirsən, elədir?

- Elədir.

- Onu da demisən ki, o, dərslərini hazırlayan kimi həmişə sənın dalınca gəlir. Həyəətə getmək üçün. İndi de görüm sən özünə birçə dəfə də olsun onun dalınca getmisənmi?

- Yox.

- Onda sizin dostluğunuz baş tutmaz. İndicə özün dedin ki, dostluq üç almadır, gah ikisi səndə, birisi məndə, gah ikisi məndə, birisi səndə. Deməli, bir dəfə Ağəli sənın dalınca gələndə, bir dəfə də gərək sən onun dalınca gedəsən. Bax, Ağəli dostluq eləməkdə sənın bu nöqsanını atalar sözü ilə, eyhamla sənə çatdırmaq istəyir. Xoşum gəldi ondan, onun ağılından, düşüncəsindən.

Məhyəddin atasını diqqətlə dinləyirdi. Atası axşamı alma əhvalatını indi açıb ağartmağın vaxtı çatdığını kəsdirib dedi:

- Oğul, mən hələ uşaqlıqda babamdan eşitmişəm ki, hansı nağıldasa ata oğluna məsləhət görür ki, bir adamla ki, yola çıxdın, onun hərəkətlərinə əməlli-başlı fikir verginən, el əki, süfrə açdınız, əgər o çörəyi ikiyə bölüb böyük parçasını öz qabağına, kiçik parçasını sənın qabağına qoydu, onunla yoldaşlıq, dostluq eləmə. Yox, əgər əksinə elədi, onda onunla yoldaşlıq, dostluq elə. - İmammirzə bu sözləri deyə-deyə oğlunun gözlərinin içinə baxırdı. - Bax, oğlum, görürsən, bunun özü də bayaaşkı atalar sözü ilə sıx bağlıdır. İndi bununla əlaqədar mənim özümün də səndən bir gileyim, incikliyim var. Dünən axşamkı alma əhvalatına görə. Bəlkə özün deyəsən öz nöqsanını?

Məhyəddin qızardı, astadan dilləndi:

- Ata, məni bağışla.

- Nəyə görə, oğlum?

- Mən gərək almanın böyüyünü götürməyəydim.

İmammirzənin əli onun saçlarında gəzdi:

- Bağışlayıram, oğlum, indən belə sən gərək özündən kiçik bacı və qardaşına nümunə olasan. Araz da əlini sənınlə birgə iri almaya uzatmışdı. Onu da gərək sən başa salasan. Mən sənın yerində olsaydım almanın böyüyünü elə Araza verərdim. Onda gələndə o da çalışardı ki, bu cür eləsin. Aydındı?

- Bəli, ata!
- Ağəlilə münasibətinə gələndə isə onu deməliyəm ki...
Məhyəddin özünü saxlaya bilmədi:
- Ata, nə olar, qoy mən deyim!
- Necə olursa-olsun çalışacağam bu gün dərslərimi tez hazırlayım
və Ağəlinin dalınca gedim. Salam əvəzinə də ona deyim: dostluq üç
almadır, gah ikisi səndə, birisi məndə, gah ikisi məndə, birisi səndə.
Ata əlini onun çiyininə vurdu:
- Ay sağ ol, atam, sənə uğurlar diləyirəm.

Sentyabr, 1983

"Məcnuna deyən yoxdur..."

Əlində bircə qızıl gül, otuz üç-otuz dörd yaşlarında, orta-boylu, başında buxara dərisindən sür papaq olan bir kişi Aşqabadın küçəsilə arxayın-arxayın addımlayırdı. Rəngarəng afişalar yapışdırılmış taxta lövhənin qabağına yetişmək dayandı. "Opera və Balet Teatrımızın kollektivi burdadı. Gözəl müğənnimiz, əzizimiz Hüseynqulu Sarabski başda olmaqla. Görüm, bu gün aşqabadlıları nəylə feyziyab edəcəklər?!"

Bircə qızıl gülü iyləyə-iyləyə onun gözləri afişalarda gəzdi.

Qırx səkkiz-əlli yaşlarında, uca boylu, səliqə ilə geyinmiş şlyapalı bir kişi arxa tərəfdən qızıl gülü iyləyən adama yanaşdı, onun afişaları süzən gözlərini əllərilə bərk-bərk örtüdü. Papaqlı şəxs fərqiyyə varmadan, sanki buna adət-kərdə imiş kimi gülü iyləyə-iyləyə Aşqabaddakı dostlarının bir-bir adlarını söylədi. Əllər gözləri üstündən götürülmədi və o, yalnız bundan sonra gərgin fikirləşməli oldu. "Kimdisə buralı deyil, haralıdır bəs?! Bakıdandır bəlkə?! Kim olar görəsən?! Kim?! Bəlkə artistlərimizdəndir?! Kimdir onda?!"

- Belə görürəm, çox fikirləşməli olacaqsan! - Şlyapalı şəxsin səsi eşidildi.

- Səsüvə qurban olum, ay Hüseynqulu qədəş!..

- Səsimi gör necə tanıdın, Vahid! - Hüseynqulu əllərini tez onun gözlərindən çəkib boynuna doladı.

- Sənin səsüvü necə tanımaya bilərəm, qədəş?! Allah vergisidi sənin səsin! - Vahidin səsində fərəh, qürur duyulurdu. - Hanı elə bir azərbaycanlı ki, sənin səsüvü səslər içində dolaşığa salsın?!

Qucaqlaşdılar. Bir-birlərindən hal-əhval tutdular.

- Dünən Bakıdan gəlmişəm, - Vahid tələsik bildirdi. - Bilirdim burdasuz, afişalara baxırdım ki, tamaşalarınıza gəlim. Deməli, bu axşam "Leyli və Məcnun"a baxaceyük?!

- Görək də, Vahid.

- Görəkdir nədir, qədeş, afişanız par-par yanır, tamaşaçıları teatra çağırır...

- Bilirsən, Vahid, Zeyd rolunu oynayan artistimiz xəstələnib. - Hüseyinqulu əlacsızmış kimi Vahidə baxdı. - Onunçün "görək də" deyirəm. Çünki onu əvəz edəcək adamımıza yoxdur, qalmışığı əlimyandı da, bilmirik heç neyləyək?! - Bu sözləri deyə-deyə Hüseyinqulu diqqətlə, zənnlə Vahidə baxırdı.

Vahid qayğıkeşliklə fikrini bildirdi:

- Tamaşanı başqa günə keçirmək yaxşı düşməz, qədeş. Xalqı elə əvvəlinci gündən soyudarsız tamaşalardan. Necə olursa olsun adam tapasuz gərək.

Hüseyinqulu da qayğılı-qayğılı, bir az da həyəcanla dedi:

- Əlbəttə, Vahid, adam tapmaq lazımdır. Ancaq hardan?! Hanı o qoçaq ki, Zeydi bu axşam gəlib oynasın, bizi də çətin vəziyyətdən qurtarsın?! Hanı?! - Hüseyinqulu danışa-danışa iti nəzərlərilə müsahibini başdan-ayağa süzürdü. Gözlərini gözlərindən heç çəkmirdi onun. Kənardan baxana elə gəlirdi ki, onu ömründə birinci dəfədir ki, görür.

Vahid susurdu. Hüseyinqulu onu süzə-süzə düşünürdü. Düşündükcə narahatçılığı azalır, üzü nurlanırdı. Birdən o, ərklə Vahidin çiyinlərindən tutub onu özünə doğru çəkdi, məlahətli, yapışıqlı, ürəyəyatan səsilə dedi:

- Vahid, əzizim, o qoçaq adam elə sənsən ki, allah özü bizimçün göndərib.

Vahidin üzünü təəccüb əlaməti bürüdü:

- Mən?! - dedi.

Hüseyinqulu heç tərəddüd etmədən:

- Bəli, sən, - dedi. - Sən bu axşam bizi vəziyyətdən qurtarmalısan. Özün də çox təəccüb ələmə. 1921-ci ildə Bakıda təzə açılan "Tənqid-təbliğ" teatrında işlədiyini unutmamışıq. Hələ meyxanalarımızın da kupletlərvün, səhnəciklərvün də teatrın fəaliyyətində az rol oynamadığımı bilirik. Deməli, Vahid, sən teatra yaxından bələd adamsan, artistliyinə də sözüm yoxdur.

Vahid qızıl gülü iylədi, gülümsədi:

- Qədeş, məndən nə artist, o da bir işdi...

Hüseynqulu fürsəti qaçırmamaq üçün tələsik dedi:

- Yox, Vahid, elə demə, teatrda işləməyin sənin tərcümeyi-halıvun çox maraqlı bir guşəsidir. Vaxt gələr, haqqında yazanlar bu barədə də danışarlar. Mütləq danışirlər.

Hüseynquluya çox hörmət bəsləyən, onun sözündən çıxmağı heç ağılına gətirə bilməyən Vahid əlacsız qalıb ahəstəcə dilləndi:

- Bəs səsım?!

- Səsüvə nə olub ki?! Səninlə bu gün axşama kimi məşq eləyəcəyik. Çəkinib eləmə, hər şey yaxşı olacaq. Hə, nə deyirsən?!

- Qədeş, belə bir cür çıxır eee...

- Heç bir cürəsi-zadı yoxdur... Vahid, gözümün işığı, mən sənə inanıram, sən də inan mənə, inan ki, yaxşı çıxacaq. Gəl bu axşam aşqabaddlıları Füzulimizin qəlb odlayan, ecazkar sözlərilə, Üzeyirimizin könül oxşayan, füsunkar musiqisi ilə sevindirək, opera sənətimizi layiqincə onlara göstərək.

Hüseynqulunun çox ürəkdən, həyəcanla danışması Vahidi lap yumşaltmışdı:

- Nə deyirəm ki, qədeş, sənın sözün yerə düşüncə...

Ürəyi atlandı Hüseynqulunun, sevindiyyindən özünü saxlaya bilmədi. Vahidə heç sözlərini qurtarmağa macal vermədi:

- Mən elə bilirdim ki, sözümü yerə salmayacaqsan?.. - O, əlini Vahidin çiyinə qoydu. - Bununçün çox sağ ol, əzizim! Ancaq, Vahid, deyirəm, gəl vaxtı itirməyə, elə burdan bir baş teatra gedək, yoldaşlar gözləyirlər, məşqə başlayaq. Hə, nə deyirsən, gedək?!

Vahid də uzun tərəddüddən sonra təleyilə bərişən adamlar kimi, ürəkdən gələn səmimiyyətilə dedi:

- Gedək, qədeş, gedək!

Yola düzəldilər. Yolda Hüseynqulu Zeyd surəti, onun mənəvi keyfiyyətləri barədə danışmaq istəyirdi. Vaxtı itirmək olmazdı. Bunu o, yaxşı bilirdi. Vahidi qorxutmamaq üçün bu barədə ona deməsə də, özü bərk həyəcan keçirir və yol gedə-gedə olsa da Vahidin oynayacağı rolun keyfiyyətlərindən, məziyyətlərindən danışmağı qənimət bilirdi. Elə ağızını açmaqda idi ki, birdən dayandı: "Nə edirəm mən?! Zeydi Vahidəmi tanıdacağam?! Qəzəl şairinə, Füzulimizin yadigarını namı "Leyli və Məcnun" haqqında danışacağam?! Vahid inciməzmi?!"

Axı o, mətnlə də, musiqilə də yaxşı tanışdır. Gözəllər şairi nəhəng Füzulimizin də, dahi Üzeyirimizin də pərəstişkarı deyilmə? Mənim oyunumun da aludəsidir. Dəfələrlə özündən eşitmişəm. Belə olmasaydı, birdən-birə heç razılaşardımı?!

- Qədeş, - Vahid Hüseyinqulunu düşüncələrindən ayırdı, - onu da deyim ki, Zeyd mənim xoşuma gələn surətlərdəndir. Fədakar, həmişə sinəsini qabağa verən, dost yolunda öz rahatlığını itirməkdən qorxmayan, bəlkə də bundan zövq alan bir insandır.

Hüseyinqulu ürəkləndi, ürəyindəkilər qanad açdı:

- Ən sadıq, ən nəcib dost nümunəsidir Zeyd, yaman günün yaxşı dostudur Zeyd, sən onu elə belə də oynayacaqsan, Vahid?!

- Görək də, qədeş.

"Leyli və Məcnun"un dördüncü pərdəsi təzəcə başlayıb. İbn Sələmin evində toy məclisidir... Evin bir tərəfi küçədir. Məcnunla Zeyd küçədə durublar. Zeyd indicə gərək rast üstə oxusun.

**Dün əxtəri-bəxtin oldu tirə,
Leyli sitəm etdi sən fəqirə.
O, İbni Səlamə ruzi oldu,
Ruzi sənə dərdü suzi oldu.
Yar özgəyə oldu şəmi məhfil,
Qaldı sənə tabi-atəşi-dil.**

Ancaq Zeyd oxumurdu, Zeyd gərgin vəziyyətdə idi. Özünü itirmişdi Zeyd. Məcnun nigarançılıqla Zeydə baxır, onun oxumasını gözləyirdi. Gözləyirdi ki, sonra özü başlasın...

Məcnun - Hüseyinqulu intizarla, təlaşla gözləyirdi. Tamaşaçılar gözləyirdi. Vahid gərginlik içində hafizəsini ələk-vələk edirdi. "Birdən-birə nə oldu e mənə?! Səhnəyə çıxanacan hamısı yadımdaydı. Bir şey xatırlamıram indi. Yaddaşa bax da!.. Yox daha susmaq olmaz, Vahid, Vahidliyini göstərsənə, sənmi söz əlində aciz qalacaqsan!.. Füzulinin misralarının məzmununu ki, bilirsən. Özündən de gəlsin, deyim də!.."

Dar ayaqda yaddaşı vəfasızlıq eləsə də, ilhamı, təbi köməyinə gəldi Vahidin, bir Məcnuna baxdı (ona indi elə yazığı gəldi ki...) bir tamaşaçılara baxdı, coşdu, əlini Məcnuna tərəf tutaraq oxudu:

**Məcnunə deyən yoxdur: "Ey aşiqi-biçarə,
Leyliylə nə karın var, qoysun səni avarə?!"**

Məcnun - Hüseynqulu Vahidin bədahətən dediyi beytdən özünə gəldi, rahat nəfəs aldı. Baxışları ilə Vahidə razılığını bildirdi və bundan sonra böyük ilhamla, ürəkdən, yana-yana, yandıra-yandıra oxudu, boş keçən saniyələrin yerini məlahətli səsi, gözəl oyunu ilə doldurmağa çalışdı, tamaşaçıları heyrət içində buraxdı. Alqış alqışa qarışdı. Coşdu, coşdu aqışlar...

Səhnə arxasına keçəndə Vahid üzürxahlıq eləmək istədi:

- Qədəş, heç bilmirəm...

Hüseynqulu ona danışmağa heç imkan vermədi:

- Ürəyivü sıxıb eləmə, axırı yaxşı oldu, bədahətən şeir deməyin yaman dadımıza çatdı... Bu da, Vahid, elə bilirəm, sənin tərəcəməyi-haluva 1928-ci ildən bir hədiyyə oldu. Yadda qalacaq bir hədiyyə...

1933-cü ildi. Bakının ürəkəcan, səfalı günlərindən biriydi. Bakılıların çox xoşladığıları sahil bağında Hüseynqulu Sarabski ilə Hüseynağa Hacıbababəyov skamyada oturub şirin-şirin söhbət edirdilər.

Birdən Hüseynqulunun gözləri bağda gəzişən Əliağa Vahidə sataşdı, əl eləyib onu çağırdı. Vahid yaxşılaşanda müğənnilər ayağa durub şairlə çox səmimi görüşdülər, ona oturmaq üçün yanlarında yer göstərdilər.

Vahid böyük məmnuniyyətlə yanında xətirləri əziz olan sevimli müğənnilərin təklifini ürəkdən qəbul etdi. Oturdular. Hüseynqulu gülə-gülə, ürəkdən gələn bir səmimiyyətlə dedi:

Ay dost, bilirsən, səninlə səhnədə tərəf-müqabil olmağın başqa ləzzəti var. Heç yadımdan çıxara bilmirəm.

Vahid də əlindəki bircə qızıl gülü iyləyib eyni səmimiyyətlə cavab verdi:

- Səninlə də tərəf-müqabil olmaq mənə bir qəzəl dedirdir, ay qədəş.

Hüseynqulu az qala yalvarırmış kimi dedi:

- Ay Vahid, sən allah o qəzəli de, Hüseynağa ilə bircə eşidək. Aşqabad əhvalatımızı ona danışmışam.

Vahid özünü inciyən kimi göstərdi.

- Danışarsan da, qədəş, zorla məni səhnəyə çıxartdın, zorla opera artisti elədin, danışarsan da...

Hüseynqulu yalvar-yaxarından qalmadı:

- Sən allah, Vahid, qəzəli de, qəzəli.

Vahid qızıl gülü əvvəlcə əlində oynatdı, sonra burnuna apardı:

- O da mənim gözlərim üstə, qədəş, sənin sözlərin yerə düşüncə qoy düşmənimizin gözü çıxsın. Həmin qəzəl budur:

**Məcnuna deyən yoxdur: "Ey aşiqi-biçarə,
Leylilə nə karın var, qoysun səni avarə?!"**

**Eşq aləmi üşşaqə bir vadiyi-möhnətdir,
Fərhadı salıb dağə, Mənsuri çəkib darə.**

**Payani-qəmi-eşqi təfsirə nə hacət var,
Gör bir neçə pərvanə şövq ilə yanır karə?**

**Dünya o qədər Leyli, Məcnun yetiribdir ki,
Saysan nə qədər göydə var sabitü səyyarə.**

**Hər laləruş eşqində öz bağrını qan etmə,
Hər dərdi çəkər bülbül, gül qismət olar xarə.**

**Bimehr gözəllərdən aləmdə vəfa umma,
Meylin salacaq bunlar axır yenə əğyarə.**

**Vahid! Biz ölüb getdik mehr ilə, məhəbbətlə,
Dünya dönəcək bir gün bir səhnəyi-gülzarə.**

Vahid qəzəli deyib qurtaran kimi Hüseynqulu ürəkaçanlığı ilə dilləndi:

- Yaşa, ay dost, yaşa. Vahidimizsən ki, Vahidimiz.

Vahid də minnətdarlıq edirmiş kimi dedi:

- Birinci opera artistimizin, xalq Məcnunumuzun dilindən bu sözü eşitmək mənə fəxr-fəxarətdir, ay qədəş! Fəxr-fəxarətdir.

Dekabr, 1982

Vaxt keçirdi

- Nənə, bu axşam məni belə yaman müştəri gözü ilə süzürsən. Özün də sözlü adama oxşayırsan. Xeyir ola, nənə?

- Xeyir olmamış nə olacaqdı ki, bala?!

Nənə gözündə eynək divanda oturmuşdu, eynəyin üstündən nəvəsinə baxırdı, nəvə də ərklə gəlib yanında əyləşdi, nəzərlərini onun gözlərinə zilləyib şiltaqlıq edirmiş kimi:

- Yenə olsun da, nənə, - dedi, - ucundan-qulağından desənə. Yoxsa məni nigarançılıq içində üzmək istəyirsən, hə?!

- Yox, niyə ki, bala?..

- Onda danışırsana.

- Belə, bilirsən, necə deyim sənə...

- Elə birbaşa de gəlsin, nənə. Bizim ki, aramızda gərək heç bir sirmirr olmasın, özün demisən, düzdü?

- Düzdü, bala, düzdü. Demişəm, dediyimin üstündə də dururam.

- Onda qulaq asıram, başlaginən, nənə.

- Başla deyəndə ki, bu gün Sərfi arvad bizə gəlmişdi...

- Sərfi?..

- Bəli, bala, Sərfi. Oturub o yan-bu yandan söhbət eləyəndən sonra mətləb üstünə gəldi, dedi ki, ay Xansənəm, ta qədimdən belədir ki, bir qız...

- Məlum oldu, nənə daha dalısını deməsən də olar. Sərfi arvad məni oğlu Əbülə almaq istəyir?

- Düzdü, bala, düz tapmısan.

- Bəs sən nə dedin ona, nənə?

- Səninlə danışmamış nə deyə bilərdim ki, mən, bala?!

- Ay sağ ol, nənə. O Sərfi arvad bir də gələndə ona deyəndən ki, mənim adımla tutmasınlar. Bircə satıcımız, özü əliyəri satıcımız çatışmırdı.

- Hə, bala, demə-demə.

- Nənə, heç bilirsən o necə oğrudur? Əskik çəkməkdə tayı-bərabəri yoxdur onun.

- Bilirəm, bala, bilirəm.

- Bəs Sərfi arvada demədi bunu?

- Üstüörtülü bir balaca çərtdim. Cavabı da bu oldu ki, mənimki yenə bir az insafsızdı, ay Xansənəm, ondan beşbetərləri var. Sən onlardan qorxınən. Mənimkinə yenə min şükür.

- Yox, nənə, düz deməyib Sərfi arvad. Əbül kimisi çətin tapılar. Hərəkətlərini, əməlini görəndə adam onun yerinə xəcalət çəkir. Boy-buxunlu, buğlu-muğlu bir cavan prospektdə durub kələm-mələm, kartof, soğan, kök-mök satır. Onun tay-tuşlarının sorağı neft mədənlərindən, daş karxanalarından, metro tikintisindən, inşaat meydançalarından gəlir. O da utanmaz-utanmaz özünü verib tərəzi dalına. Yenə bir düz işləsəydi dərd yarıydı. On-oniki gün bundan qabaq olardı, nənə, soğan üçün növbəyə durmuşdum. Əbül də şəstlə əskik çəkə-çəkə soğanını satırdı. Bir qoca arvad hirsli-hirsli gəldi, Əbülün qabağında durub üzünə tüpürdü, necə tüpürdü, ay nənə, gərək orda olaydın, bunu görəydin. Sonra da qışqıra-qışqıra:

- İnsafsız it oğlu, zətqırıq köpəkoğlu, mürüvvətsiz əclaf, - deyib əlindəki tor zənbili yuxarı qaldırdı və içindəki soğanı qeyzlə Əbülün qarşısındakı tərəzinin üstünə boşaltdı. - Ölmüyəcəksən, köpəkoğlu? Altı kilo soğanda da kilo yarım əskik verərlər?! Zətqırıq köpəkoğlu, ölmüyəcəksən?! Əbül, nənə, əvvəlcə özünü itirdi. Sonra qoca arvada hücumla keçmək istədi, ancaq yan-yörədə çoxlu kişinin dayandığını görəndə duruxdu, gül ağzını açmağa cəsarət eləmədi. Dinməz-söyləməz qarının altı kilo soğanını çəkib verdi. Qarı da soğanını götürüb söyə-söyə uzaqlaşdı. Əbül də heç nə olmamış kimi yenə öz işini davam etdirməyə başladı. Quruyub qaldım, nənə. İnsan da ləyaqətini belə itirər? Tamah da insanı bu qədər alçaldar?! İndi sən dünyanın işinə bax ki, Əbül məni almaq istəyir. Mənə ər almaq istəyir.

- Yaxşı, bala, sən də çox özündən çıxma. Atalar demiş, qız ağacı, qoz ağacı, hər yetən bir daş atar. Əbül də atdı daşını, boşa çıxdı daşı. İndi bununçun kişini öldürməyəcəyik ki?!

- Ay onun kişi başı batsın. Kişiyə bax ee!.. Mənliyi, şəxsiyyəti olmayan bir yekəpər desənə, nənə.

- Eh, ay bala, gəlib görəydin Sərfi arvad ondan necə basıb bağlayırdı, gün-güzəranını necə tərifləyirdi.

- Əh, allah vurmuşdu onun özünü də, gün-güzəranını da. Elə gün-güzəran mənə lazım deyil, nənə.

Nənə türkanı, özü demiş, özündən yaxşı tanıyırdı. Buna görə daha onun sözünün qabağına söz gətirmədi.

Onun-bunun cibinə girib yaşamaq, mənliyinin addımbaşı tapdalanmasını dərk eləməmək, ya eləyib özünü o yerə qoymamaq. Türkan belə həyata, belə gün-güzərana, onun əliyəri yiyələrinə nifrət edirdi.

Onlara soyuqqanlı baxa bilmirdi, onlarla üz-üzə gəlməyə məcbur olurdu, çünki evə lazım olan soğan, kök, kartof, kələm, alma və sairəni, əskik çəkdiklərini bilsə belə, canını dişinə tutub onlardan almalı olurdu. Alanda nənəsinin işini yüngülləşdirirdi, nənəsinə sevindirirdi. Nənəsi sevindimi özü də sevinirdi Türkanın.

Türkan ata-anasının ilki olub. Onlar istəyirmişlər ki, bir oğulları da olsun, qızlarına qardaşlıq eləsin! Di gəl ki...

Bunu ona nənəsi danışmış. Atasını qəzaya uğrayanda Türkanın üç yaşı olub. Atasının yoxluğu anasının belini büküb. Öyüd-nəsihətlər faydasız olub. Dözməyib anası, dözə bilməyib. Çox istədiyi ərinin dərdi anasını aparıb dünyadan. Sızıldada-sızıldada aparıb. Nənəsi dözümlü olub, oğul dərdi, oğul itkisi saçlarını vaxtsız ağartsa da dözüb nənəsi. Özü demişkən, oğlunun nişanəsini, fəqir gəlinin bircə balasını ərsəyə çatdırmaq, sonra da dünyadan rahat köçmək üçün dözüb .

Türkan gündəlik yazmaq fikrinə düşəndə ilk səhifəni elə nənəsinin bu dözümlü nəsihətini yazmışdı: "...Nənəmin ağrın alım, nənəm dözməsəydi, halım necə olardı mənim?! Nənəm olmasaydı, neylərdim görəsən?! Nənəmə görə dilim heç gəlməyib deyəm ki, yetiməm. Qorxmuşam ki, belə desəm nənəmin qəlbinə dəyər. Özünü hey oda-közə vurub, özündən hey kəsib mənə verib, həmişə qulluğunda durub, indi də durur mənim nənəm, mənim mehriban, igid nənəm! Kişi nənəm! İstəmişəm mən də onun qulluğunda durub, onu iş görməyə qoymuyum, razı olmayıb, "ömrüm boyu sən qulluğunda duracam, mənim balam!" deyib. Həmişə də mənə "bala" deyib. "Nəvə" dediyini eşitməmişəm".

Nənəsinin təqaüdə çıxmaq vaxtı çatmışdı. Çıxmaq istəmirdi ki, istəmirdi. Türkan onu dilə tutur, yalvarıb-yaxarırdı ki, ay nənə, iki ildə mən işləyirəm, evə az-maz pul gətirirəm, bəsimizdi, otur evdə, dincəlginən. Nənəsi də "işsiz dura bilmərəm, bala, çətin olar mənimçün" deyirdi. Deyirdisə də onun əsl niyyətini nəvəsi bilirdi. Bilirdi ki, onun ürəyində bir arzusu da qalıb. Bunu dilinə gətirməsə də Türkan duyurdu ki, o günü, niyyətinin həyata keçəcəyi günü səbirsizliklə gözləyir. O günə əl altından yavaş-yavaş hazırlıq da aparırdı. Özü də o, bu işə nəvəsi evə qazanc gətirəndən sonra başlamışdı. Öz maaşını və nəvəsinin maaşının yarısını evə xərcləyir, o biri yarısınısa həmin iş üçün sərf eləyirdi. Çox güman ki, elə buna görə də işdən çıxmaq istəmirdi. Fikir-ləşirdi ki, təkcə nəvəsinin qazancıyla niyyətini həyata keçirə bilməz.

Türkan axır ki, nənəsini işdən çıxmaq üçün raya gətirə bildi. Nənəsi demiş, qaldılar indi nəvə qazancına. Nəvə də o saat başa düşdü ki, nənə bütünlüklə öz təqaüdünü qəlbindəki arzusu üçün sərf eləməyi qərarlaşdırıb. "Olsun, ay nənə! Məyər mənim qazancım da, öz təqaüdün də sənə ixtiyarında deyilmi?! Sənə bu barədə bir söz deyə bilərəmmi?! Deməyə dilim gələrmimi?!"

İlk maaşımı alıb evə gəldiyi gün ömrünün ən əziz bir anı kimi Türkanın yaddaşına həkk olunub.

... Xansənəm gözündə eynək qəzet oxuyurdu.

- Salam, nənə, axşamın xeyir!

Nənə qəzeti kənara qoydu:

- Aqibətin xeyir, bala!.. Gəlib çıxsana!.. Gözlərimin kökü saraldı ki...

Türkan gedib Xansənəmin düz qarşısında diz çökdü:

- Nənə, bu gün ömrümün xoş günüdür, yaddaqalan günüdür. Belə bilirənsən, necə deyim sənə?!

Nəvə sümükləri çıxmış titrək əllərin saçında gəzdiyini duydu. Bədəninə hərərət yayıldı. Qəlbi rıqqətə gəldi:

- Həmişə xoş günün olsun, bala. De, görüm nədir heylə?

Türkan aldığı ilk maaşımı qəpiyinəcəm Xansənəmin qarşısına qoydu:

- Məni təbrik elə, nənə, ilk qazancımdır, - dedi. - Mənim qazancım.

Nənə kövrəldi, yaman kövrəldi, dodaqları səyrirdi, gözləri heç bilinmədi ki, nə vaxt doldu:

- Şükür, şükür bala, axır ki, bu günü gördüm, gördüm, - dedi, özünü saxlamaq istədi, saxlaya bilmədi, hıçqırdı, ürəkədən hıçqırdı nənə.

Nəvə də qoşuldu ona. O hıçqırdı, bu hıçqırdı. O ki, var hıçqırdılar...

Birdən nənə ağır bir qəbahət eləmiş kimi tez gözlərinin yaşını sildi:

- Bıy, bu nədir, bala, biz ağlaşma niyə qurmuşuq?! Başıma xeyir, uşaq evə qazanc gətirib, mən qoca neybət də gülmək, şadyanalıq eləmək əvəzinə yaxşana açmışam burda.

Nəvə də tez gözlərinin yaşını sildi. Nənə qollarını açdı, nəvə bilmədi nə vaxt onun sinəsinə qısıldı, uşaqlıqda elədiyi kimi büzüşdü, yumağa döndü nənəsinin qoynunda. Nənə öz-özünə pıçıldadı, nəvə eşitdi, aydınca eşitdi onun pıçılığını, aydınca eşitdi:

- Şükür sənə, ilahi, şükür sənəin birliyinə, ölmədim bu günü də gördüm, indi rahat ölə bilərəm.

Nəvə elektrik vurmuş kimi sivişib nənəsinin qolları arasından çıxdı, üsyan edirmiş kimi dedi:

- Yox, olmadı, olmadı, nənə, bu nədi, ölmək nədi, səni ölməyə qo-
yan kimdi ki?! Bax, elə demə, ürəyimi yaralama, nənə!.. İnciyərəm
səndən aaa!

"İnciyərəm səndən aaa!" Türkanın bu hədəsində böyük bir ərkö-
yünlük, nənəsinin nəvəsinə olan sonsuz hörmətinə dərin inam vardı.
Qıbtə doğuran mehribanlıqın, səmimiyyətin, qarşılıqlı qayğının, nənə-
nəvə nəvəzisinin bəhrəsi idi Türkanın ürəkdən gələn bu sözləri.

"İnciyərəm səndən aaa!" Nənə heç qoyardı ki, nəvə ondan inci-
sin?! Odur ki, tez dedi:

- Düz deyirsən, bala, hələ ölə bilmərəm, ixtiyarım yoxdur ölməyə.
Arzumun biri qalıb axı, gərək onun da ayaq açdığını görəəm, ondan
sonra hə, daha ölümdən-mölümdən qorxum olmaz mənəm. Olmaz!
Əzrayıl yox a, istəyir lap babası gəlsin, qorxum olmaz mənəm!..

Ömrünün bu əziz anını xəyalında dolandıran Türkan nənəsinə
zəndlə baxdı, baxdığıyan qəlbinin sıxılması bir oldu. "Arzumun biri
qalıb axı, gərək onun da ayaq açdığını görəəm... Yazıq nənəm, görür-
sən ki, sən tələsməklə deyil... Deyil..."

Xansənəm əlini Türkanın çiyinə qoydu:

- Nə yaman fikrə getdin, bala?

Türkan tez özünü yığışdırdı, istər-istəməz gülümsəməyə çalışdı:

- Nənə, sən Sərfi arvadın dediklərin çox da inanma. Əyriilər danı-
şanda elə danışırlar ki, doğrular quruyub qalırlar.

- Demə-demə, bala. Atalarımız yerində deyiblər: oğru elə bağır-
dı ki, doğrunun bağı yarıldı.

- Ay sağ ol, nənə, sən məndən də yaxşı dedin ki. Ona görə də, nə-
nə, bərk dayanmalıyıq. Dayanacağıq da.

- İnşallah, bala inşallah. - Nənə belə desə də ürəyindən başqa şey
keçirirdi: "Ömür-gün də gedir axı, bala, ürəyim dözmür mənəm axı,
bala, dözmür!.."

Xansənəmin baxışlarındakı kədər Türkanın gözlərindən yayına
bilmədi:

- Olmadı ki, ay nənə, bax, bu olmadı, sən axı özün deyərdin ki, igi-
dim igid olsun, kol dibi evim olsun, düzdü?!

- Mən elə indinin özündə də o fikirdəyəm, bala!

- Onda, nənə, gəl onu bir yerdə təkrar eləyək, yaxşı?!

- Eliyək, bala, nə deyirəm ki, gəl eliyək.

Ürəkdən, sevinc qarışıq bir səslə təkrar etdilər:

- İgidim igid olsun, kol dibi evim olsun!

Xansənəm o gecə tez yatdı. Türkan gündəliyini götürüb mətbəxə keçdi. Stolüstü lampanın işığında fikirləşmədən yazdı: "Nənəm necə də darıxır, ay allah! Nə edə bilərəm ki, darıxmasın?! Əlimdə ki?! Yoluma biri çıxmışdı, o da ki, baş tutmadı. Amma, deyəsən hələ də ümidini kəsməyib... Əh..."

Dalısınca "gözüm aydın!" sözləri gəlirdi. Ancaq yazmadı. Diyir-cəkli qələmini yerə qoyub fikirləşməli oldu. "Yoluna çıxan"la ilk tanışlığını xatırlamaba çalışdı. "Dayan, dayan, xatırlamaq neyçün?! Gündəliyin ki, əlinin altındadır, vərəqlə, görəcəksən də..."

Elə fikirli-fikirli, aramla vərəqləri tərsinə, soldan-sağa çevirməyə başladı. "Budur, burdan başlayır".

Gündəliyindən parçalar oxumağa başladı:

"... Yataqxanada bir otaqda qaldığım operator qız Əhya bu gün mənə sözarasında dedi ki, qonşu mədəndə mühəndis işləyən bir oğlan səninlə yaman maraqlanır. Əhyanın sözlərinə o qədər də əhəmiyyət vermədim. O da bunu hiss etdiyindən daha dinib danışmadı... Bilirəm ki, Əhya əsli olmayan sözü heç vaxt dilinə gətirməz. Özünün sözbaz qızlardan xoşu gəlmir".

"..Yəqinim oldu ki, keçən həftə Əhyanın eşitdiyi söz doğru imiş. Yeməkxanada bunu açıqca hiss elədim. Pis oğlana oxşamır..."

Gecə yatarkən Əhya onun barəsində mənə bəzi məlumatlar da çatdırdı: beş ilə yaxındır ki, Neft daşlarında işləyir, iyirmi səkkiz yaşı var və sairə. Tez də susdu Əhya. Ancaq istəyirdim ki, indi o, çox danışsın. Sual verməyə də sıxılırdım. Bir az tez idi hələm. O da tərslikcən bu axşam ağzına su almışdı elə bil. Yorulmuşdu deyəsən. Tez də yuxladı.

Bayırda bərk külək əsirdi. Dəniz uğuldayırdı. Pəncərimizin şüşələri titrəyirdi. Yəqin Bakıda da əsir. Külək əsəndə nənəm nigaran qalır məndən. Nənəmə qurban olum, darıxmışam nənəmçün. Hələ görüşümüzə üç gün var.

Bu gün Neft daşlarında iş başladığımı altı ayı tamam olur. Əvvəllər, dəniz məni qorxudurdu, indi yavaş-yavaş alışırım...

Yuxum gəlmir. Bu sətirləri yaza-yaza o, elə gözümün qabağındadır... Məncə, heç pis oğlana oxşamır..."

"...Bu gün bizim mədənə gəlmişdi. Dostunun yanına. Nahar fasiləsinə çıxarkən dostu bizi tanış elədi. Bir-birimizə əl uzatdıq, adımızı dedik:

- Müqbil.

- Türkan.

Dostu mənə ona, onu da mənə təriflədi. Yamanca sıxıldım. Sifətim alışıb-yanırdı. Yaxşı ki, tez ayrılıb getdi.

Əhya yatıb. Müqbil haqqında fikirləşirəm. Həyatımı düşünürəm. Qız üçün ilk addımları atmaq necə də çətindir, necə də ağırdır, məsuliyyətliyədir?!"

"...Kitabxanaya gedəcəkdim. Yataqxanadan çıxıb beş-on addım atmamışdım ki, Müqbilin səsinə eşitdim:

- Salam.

Başımı qaldırdım:

- Əleyküməsalam.

Yaxınlaşdı:

- Hava almağa çıxmırsınız?!

Hara getdiyimi dedim.

- Olar mən də sizinlə gedim?!

- Niyə olmur ki?!

Kitabxanaya yol o qədər də çox deyil. Amma bu gün mənə o çox uzun görünürdü. Əlim-ayağım əsirdi həyəcanımdan..."

Türkan bir neçə səhifəni oxumadan çevirdi (indi sağdan sola çevirirdi). Gözləri yenə sətirlər üzərində gəzdi:

"...Sabah ona cavab verməliyəm. Ya "hə", ya "yox". Əhya mənə dilə tutur ki, "hə" deyim. Çox ürəyi saf qızıdır bu Əhya. Bu gecə yatmaq istəmirdi, elə hey mənə sataşdı. Nəhayət, yerinə uzandı: "Amma öz aramızdı, Türkan, Müqbili o ki, var incitdin ha, uşaqda daha ürək-göbək qoymadın". Uşağa bax e!.. Uşaq iyirmi doqquz yaşa qədəm qoyub bu günlərdə. Özümü heç demirəm: iyirmi ikinin içindəyəm.

Müqbillə yeməxanada görüşəcəyik. Mənə qonaq eləyəcək. Eləsin də, nə deyirəm ki..."

"...Hələ ömrümdə bugünkü kimi pərt olmamışdım. Yazmağa da əlim gəlmir. Amma yazmalıyam, əvvəlki yazdıqlarıma bir yekunu olmalıdı ya yox?!"

Sözləşdiyimiz kimi o mənə yeməxananın qabağında gözləyirdi. Xoş-beşdən sonra içəri keçib tutulmamış stolun arxasında oturduq. Xörəkpaylayanı gözləməyə başladıq, Müqbil üz-gözümdən ona verəcəyim cavabı oxumağa çalışır, amma təvazökarlıq edib soruşmurdu. Həm də deyəsən, arxayın idi ki, "hə" cavabını alacaq. Biz bu gün nə-

dəndisə tamam ayrı şeylər haqqında danışırıdım. Nəhayət, xörəkpaylayan gəldi. Bu, ucaboynu, gözəl, dodaqlarını və yanaqlarını ehtiyac olmadan əndəzəsiz boyamış cavan bir qızdı. Üzünü Müqbilə tutub gözlərini süzdürə-süzdürə nə yeyəcəyimizi soruşdu. Müqbil də mənim varlığımdan xəbərsiz kimi gözlərini acgözlüklə onun süzülən gözlərinə zilləyərək:

- Siz nə versəniz, onu da yeyərik, - dedi.

Xörəkpaylayan nazlına-nazlına bir az da çox əzilib-büzüldü:

- Doğrudan?!

Elə bu andaca mənə elə gəldi ki, o, Müqbilə oğrunca göz də vurdu. O da qəbul elədi bu göz vurmanı və elə bu zaman yuxudaymış kimi ayıldı. Yanında olmağım yadına düşdü, əvvəlcə özünü itirən kimi oldu Müqbil. Oğurluq üstündə qəfildən yaxalananlar kimi. Sifəti qızardı da hələm.

- Türkan, bəlkə sən deyəsən?!

- Kimə?

Xörəkpaylayan getmişdi. Müqbil bərk tutulmuşdu. Mən ondan da bəzər hala düşmüşdüm.

- İltifatın artıq olsun, Müqbil, - deyib ayağa durdum, iti addımlarla zalı tərk elədim.

Gedə-gedə hiss edirdim ki, o da dalımca gəlir. Bayıra çıxanda mənə yanaşdı:

- Türkan, bilirsən, elə deyəndə onların xoşu gəlir, yeməklərin yaxşılığını gətirirlər, mən də...

- Sən də, - deyib sözünü kəsdim, - ona göz vurmağa macal tapmadın, necə oldusa duyuyq düşdün ki, mən yanıdayam. Hələm buna da şükür.

And-aman eləməyə başladı:

- Sən nə danışırısan, Türkan?!

- Mən nə danışdığımı bilirəm, Müqbil, hisslərim də məni aldatmır. Xudahafız, məni daha ötürmə. Qayıt yeməxanaya, əzilib-büzülən xanım inciyyə bilər.

- Türkan, axı...

- Nə axıbazlıqdır, Müqbil, hər şey aydındır. Hə, bu gün sənə qəti cavab verməliydim, özün demiş ya "hə", ya "yox" deməliydim. "Yox" deyirəm, Müqbil, əla bir "yox!"..

Türkan yenə bir neçə səhifəni oxumadan ötürdü. Sonra yenə nəzərləri sətirlər üzərində dayandı:

"...Rəfiqələrim mənə deyirlər:

- Sən heç kimi bəyənmirsen. Nöqsansız adam axtarırsan. Belə get-sən, çətin özünə həyat yoldaşı tapa biləsen...

Onlar bəlkə də haqlıdırlar. Bəlkə də?!

Amma yox, necə olsa da, mənimki Müqbillə qurtardı. Lap ağ elə-di o. Eləsinin dərşini vermək gərəkdi. Görsünlər ki, dünyada mənlik-lərini uca tutan qızlar da var".

"...Bircə Əhya mənə yaxşı başa düşür. Həmfikrimdir Əhya. Deyir ki, o xörəkpaylayan gəzəyəndir. Çox güman ki, Müqbillə də araları pis olmayıb. Nə isə günahı öz boynuna. Ancaq o xörəkpaylayan qız mənə vaxtında ayıldı.

"Ruhu balqabaqdır bu mühəndis qız", "İşləməkdən özgə heç nə bilmir". Bu sözləri bəziləri mənə ünvanıma deyirlər. Üzümə demə-sələr də eşitmişəm. Nə olar, qoy desinlər. Adamların ağzını yummaq olar?

Ürəyim istəyən olmasa, mən ərə getməyəcəyəm. Yəqin deyəcəklər: onda hələ çox gözləməli olacaqsan, qız.

Kim bilir bəlkə indinin özündə də mənə üçün deyən var:

**Od yanar köz olar,
Qız qalar söz olar.**

Nə olar, olsun!"

Türkan səhifələri dalbadal çevirib bu gün yazdığına çatanda axırın-cı cümləni gözdən keçirdi: "... Amma, deyəsən, hələ də ümidini kəs-məyib... Əh..."

Sonra diyircəkli qələmini götürüb yarımçıq qalmış fikrini belə ta-mamladı: "Günah özündə oldu, özündən küssün!.."

Müqbil Türkanın harada yaşadığını bilirdi. Nənəsinə də bir dəfə uzaqdan görmüşdü. Onu da yəqin bilirdi ki, Türkan indi Neft daşların-dadır. Türkan şəhərə gələndə o özü Neft daşlarına qayıdacaqdı. Əv-vəllər Müqbil özünü Türkanla bir növbəyə saldırmışdı. İşə birlikdə gedib-gəlirdilər. Ancaq xörəkpaylayanla olan əhvalatdan sonra Tür-kan Müqbili görməmək üçün növbəsini dəyişdirmişdi. Müqbil indi bi-

lə-bilə ki, Türkan şəhərdə yoxdur, yenə qəlbi onu çəkib Türkaningilin küçəsinə gətirmişdi. O, gecə Türkanı yuxuda görmüşdü. Yeməxanada onunla üz-üzə gəlmiş, Türkan da salam əvəzinə ona acıqlı bir nəzər salmış, saymazyanə çıxıb getmişdi. Müqbil onu təqib etmək istərkən xörəkpaylayan böyürdən çıxmış, ilan kimi Müqbilin boynuna sarılaraq getməsinə manne olmuş, demişdi:

- Nə tez doydun, öldürdün ki. Gör məni kimə dəyişirsən?! Mən də deyirəm bu niyə görünmür?! Ağzıvun dadını nə vaxt biləcəksən, ay yazıq?!

Müqbil xörəkpaylayanın pəncəsində boğularkən zəngli saatın səsinə hövlnak oyanmışdı. "Ay səni... Yuxuda da adamı dinc qoymurlar. Öz aramızdı, Müqbil, xörəkpaylayan ayrı candı. Olsun da. Elənciklər gəzmək üçün yaranıb. Ailə qurmaq üçün yox. Mən də bir-iki dəfə qulluğunda oldum, sonra gördüm ki, yox, bunun ayrı fikri var, yavaşca sürüşdüm, çıxdım aradan. Ayrı neyləyə bilərdim ki?! Məndən qabaq ikisiynən yaşayıb. Bunu hamı bilir. Hələ bilmədiklərimiz də var. Yeməxana işçilərindən də adamı olmamış deyil. Mən külbaş da o gün elə bilirdim ki, o, şəhərdədir, yoxsa Türkanı heç aparardım ora? Doğrudan heç yaxşı olmadı. Mən keybala da özümü lap itirdim. O köpəyin qızını görəndə gipnoz eliyir məni. O gün də belə ayrı cür göz eləyirdi, elə bil indicə ürəyimə girəcəkdi... Türkan yazıq neyləsin, onun məndən inciməyə, məndən qaçmağa, məni rədd eləməyə tam haqqı var. Kim olsa yerində elə edər. Mənliyini qoruyan qızlara mənim çox hörmətim var. O gün isə mən nankor, mən qanmaz, mən hissləri kəşalmış onun mənliyini ayaqlar altına saldım. Çətin olacaq bizim barışmağımız. Özüm də inanmıram. Di gəl ki, yenə ümidimi itirmirəm. Yaxşı ailə qurmalı qızdı Türkan. Heyf! Tez-tez yuxuma girir. Həmişə də qaşqabaqlı olur. Haqqı da var. Mənim də daha vaxtım keçir. Sonra elə olar ki, qalaram ömürlük bu xörəkpaylayan kimilərin əlində..."

Müqbil əl-üzünü yudu, üzünü qırxdı. Oturub çay içdi, ancaq yuxunun təsirindən heç qurtara bilmədi. Türkan hisslərinə hakim kəsilmişdi. Türkanla söhbətlərini xatırladı, ürəyində onunla şirin-şirin danışdı və birdən-birə Türkangilin küçələrinə getmək fikri başına düşdü. Tələsik geyinib evdən çıxdı...

İndi o, Türkangilin yaşadığı binanın qarşısından keçərkən düşünürdü: "Ay Müqbil, lap uşaq kimi hərəkət edirsən, Türkan "Daşlar"da ola-ola ona burda necə rast gələ bilərsən?! İstəyirsən ki, möcüzə baş

versin?! Gəldim də... İndi Türkan qabağıma çıxsaydı nə olacaqdı ki?! Heç qoyur ki, yaxınlaşsın sözümlə deyim?!"

Birdən Müqbil elə bil dedilər ki, küçənin o biri səkisinə baxsın. Baxdı, Xansənəmi gördü. "Yuxumda nəvə görürəm, qarşıma nəvə çıxır. Mənim də yuxum belə çin olur".

Nənənin əlində iri zənbil vardı, bazarlığa gedirdi. Müqbil tərəddüd içində qalmışdı: yaxınlaşsın nənəyə, ya yaxınlaşmasın. Tez həll etməliydi bunu, lap tez. "Gəlsənəm yaxınlaşsın tanış olum nənəsiylə. Dərdimi də deyim ona. Yox, yaxşı düşməz. Türkanın da acığı tutacaq... Eh, nə olur-olsun!.. Yaxınlaşsın tanış olacam. Nəvəsini də istədiyimi bildirəcəm. Aramızda baş verən əhvalatı da danışacam. Daha dayanmağın yeri deyil. Qorxan gözə çöp düşər. Haydı, Müqbil, irəli!"

Müqbil o biri səkiyə keçdi. Xansənəmlə bərabərleşəndə salam verdi.

- Əleyküməsalam, - deyib Xansənəm durdu, çox diqqətlə baxıb onu harda gördüyünü xatırlamağa çalışdı.

Müqbil Xansənəmi çox fikirləşməyə qoymadı:

- Səhv eləmirəmsə, siz Türkanın nənəsisiz?

Türkanın adını eşitcək nənənin qırışı açıldı, üzü işıqlandı:

- Hə, nənəsiyəm, necə bəyəm? - deyəndə səsi də bir azca titrədi nənənin.

- Heç. Mən Türkanla Neft daşlarında işləyirəm. Bu küçədə sizinlə onu uzaqdan bir dəfə görmüşəm.

- Yaxşı zənnüz var, məşallah.

- Deyəsən, bazarlığa çıxmısınız?

- Hə, indicə qonşu dedi ki, məhəlləyə bir kartof boşaltdılar, oraya gedirəm. Kartofumuz lap qurtarmışdı.

Kartof satılan yerə çatdılar. Xansənəm növbə tutdu, Müqbilə də məsləhət gördü. Müqbil onsuz da Xansənəmlə söhbət eləmək, yaxınlaşmaq üçün bir bəhanə axtarırdı, əlinə yaxşıca fürsət düşdü. Növbəyə durdu. Xansənəm onun adını soruşdu. Müqbil dedi.

- Müqbil, oğul, srağagün elə bu cürə kartofu bazarda kilosunu altmış köpüyə satırdılar. Bircə kilo aldım. Bilirdim ki, məhəlləyə bu günlərdə gətirəcəklər.

Müqbil elə ağzını açmaq istəyirdi ki, Xansənəmdən irəlindəki orta yaşlarında kök qadı nonu qabaqladı:

- Altmışa yaxın almısan. Mən dünən səksənə aldım. Ancaq burdakından xeyli iri idi.

- Kaptorqda da altmışadır, - kök qadının yanında durmuş cavan gəlin dilləndi, - buradakından xırdadır ki, böyük deyil.

Xansənəm sözünü davam etdirdi:

- Mən də onu deyirəm də. Burda hökümətinkin on beş köpüyə alacaq...

- Əyər düz çəksələr, - kök qadın narahatçılığını büruzə verdi.

- Çəki nədi, vedrəynən satırlar - cavan gəlin bildirdi.

Söhbət edən qadınların üçü də boylanıb baxırdı. Əbül şirin alverində idi. Yanında bir köməkçisi iri kürəklə kartofu vedrəyə doldurur, Əbül də dolu vedrəni müştərilərin kisələrinə, tor zənbillərinə boşaldır, pullarını şəstlə alırdı.

Müştərilərin əksəriyyəti qəribə bir maraqla vedrəyə baxırdı. Üzü üzlər görmüş, qulpunu çoxdan itirmiş bu vedrənin ilk sahibləri rəngsazlar olmuşdu. Qonşuluqdakı bina təmir olunanda vedrəni rənglə doldurub mərtəbələrə çıxarırdılar. Onlar işlərini qurtaranda vedrəni həyətdə qoyub getdilər. Onun dibində yarım barmaq qalınlığında rəng quruyub o qalan qaldı. Ara-sıra həyətdə futbol oynayan uşaqlar onu üzü aşağı çevirib qapı dirəyi yerinə işlədirdilər. Bir gün Əbül bu vedrəni gördü, ona zəndlə baxdı və uşaqlardan birinə bir abbası verib onu öz köşkünə apardırdı. O gündən də ondan ayrılırmı Əbül.

- Vedrə neçə kilo tutur görəsən? - Xansənəm soruşdu.

- On kilodur, deyirlər, - cavan gəlin cavab verdi. - Keçən həftə elə burda həmin vedrəynən elə bu satıcı kartof satırdı, vedrəni səkkiz kilo hesab eləyirdi onda. Amma ağzınacan belə doldurmurdu.

- Bəs istəyirsüz Əbülün qazancı olmasın? - Xansənəm atmacaya keçdi.

- Ay onun qarnına şiş batsın, deyirlər bizim hesabımıza aldığı "Zaporojes"i bəyənmiş, indi də "Volqa" eşqinə düşüb. - Kök qadın Xansənəmin sözünə qüvvət verdi. - Öldürün məni, əyərlərim o vedrədə səkkiz, ya səkkiz kilo yarımından artıq kartof olsa.

- Kilosu bir abbasıya düşsə allahuza şükür eləyin, - cavan gəlin qəti bildirdi.

Müqbil Xansənəmlə söhbətini necə davam etdirmək barəsində fikirləşdiyindən qadınların danışığında iştirak eləməirdi.

- Alacaq da, əlacımız nədi ki?! İki-üç saatdan burda bir kartof belə qalmayacaq. - Xansənəm yanında fikirdi dayanmış Müqbilə baxdı.

- Mən bir dörd vedrə götürəcəm, - cavan gəlin söylədi.

- Mən də bir o qədər alardım, amma gücüm çatmaz aparmağa, Xansənəm heyfsiləndi.

- Bəs mən burda nəyəm ki?! - Müqbil Xansənəmə daha da yaxınlaşdı.

- Yaxşı düşməz, ay oğul, sonra nəvəmə nə cavab verərəm, deməz ki, ay nənə, mənimlə işləyən bir adama rast gələn kimi ona iş buyurursan.

- Bu, mənimçün çox xoşdur, elə bilirəm ki, nəvəniz də bundan inciməz.

Xansənəmin növbəsinə hələ çox vardı. Birdən necə oldusa Əbül onu gördü:

- Xansənəm nənə, yaxına gəl, gəl səni buraxım.

Xansənəm yerindən tərpənmək istəmədi. Kök qadın və cavan gəlin ona "get" dedilər. Xansənəm hələ də tərəddüd içindəydi. Müqbilə baxdı, Müqbilin də baxışları elə bil "get" dedi. Əbül bir də çağırdı. Xansənəm camaatdan üzr istəyirmiş kimi sıxıla-sıxıla qabağa getdi. Əbül köməkçisinə işarə elədi ki, kartofların bir az irilərindən doldursun vedrəyə.

Xansənəm dörd vedrə aldı, pulunu verərkən Müqbil iri zənbillə tor zənbili götürüb kənara çəkildi. Əbül pulunu ala-ala Müqbildən də gözünü çəkmədi. Xansənəm Müqbilin yanına gələ-gələ fikirləşdi. "Görünür, hələ də ümidini kəsməyib. Elə bilir ki, Türkan yumşalacaq. Daha xəbəri yoxdu ki, əlindən zəncir çeynəyir".

Müqbil bir əlinə iri zənbili, o biri əlinə tor zənbili götürüb gedəndə Xansənəm dedi:

- Bəs sən almayacaqsan?

- Növbəmiz durur da. Bunları aparaq sizə. Sonra mən qayıdıb özüm üçün alaram.

Yol boyu Xansənəm nə qədər israr elədisə Müqbilə kömək eləsin, o, razı olmadı.

- Nənə, vallah yenə sözlü adama oxşayırsan, belə üz-gözündən açıqca bilinir. - Çay içə-içə Türkan soruşdu.

- Sən əhdimizi pozanda mən də sözlü adama oxşayaram da, bala, - incik halda Xansənəm ona cavab verdi.

- Hansı əhdimizi, nənə?!
- O əhdimizi ki, bizim aramızda gərək heç bir sirr-mir olmasın... Səndən bərk incimişəm.
- Nənə, mən hansı sirri...
- Nənə nəvəsinin sözünü yarıda kəsdi:
- Məni dağa-daşa salma, bala, Müqbil mənə hamısını danışıb.
- O gəlib səni də tapıb?!
- Bəli, mən də balamın sirrini özündən yox, başqasından öyrənməyə məcbur olmuşam.
- Axı, o, hansı ixtiyarla gəlib səni narahat eləyib?
- Dayan bir görüm, bala bir az hövsələli olginən, ixtiyar deyəndə o, indi neyləməliydi ki, sən onu görəndə qaçırsan, danışmaq istəmirsən. Bəs elədə o, kimin yanına gedəydi?
- Heç kimin!
- Axı istiyir səni...
- Nahaq yerə!..

Nənə söhbət kəsmək bəhanəsi ilə durub çayı təzələdi. Radioqəbuledicini yandırdı. Hər ikisinin sevimli müğənnisi Zeynəb Xanlarova oxuyurdu. Bir kəlmə kəsmədən axıracan dinlədilər Zeynəbin konsertini...

Nənə fikirliydi: "Məncə, bu günlük bəsdir, sabah da var. Birdən-birə ağır olur. Müqbil bu üç-dörd günün içində özünü mənə yaman istətdi. Zəhmətkeş oğlandır, alınının tər ilə yaşayır... Bu, böyük işdir indiydi. Ürəyimə damıb ki, o, əsl biz istəyən adamdır... İgidim igid olsun, kol dibi evim olsun. Elə bilirəm onun bu cəhətin Türkan da bilməmiş deyil. Yoxsa heç əvvəldən ona meylini salmazdı..."

Yarımqıq qalmış söhbəti Xansənəm qəsdən sabah da başlamadı, ertəsi gün də. Türkana fikirləşməyə, götür-qoy eləməyə imkan verdi. O istəyirdi ki, Türkanla ikinci dəfə bu barədə söhbətə o zaman başlasın ki, bundan bir xoş nəticə hasil olacağına əmin olsun.

Çox qərribə vəziyyət yaranmışdı evdə. Hər ikisi diqqətlə, nəşə gözləyirmiş kimi bir-birinə baxır, hər şey haqqında danışır, o barədə bir söz belə demirdilər. Nənə nəvənin, nəvə nənənin danışmasını gözləyirdi. Nəhayət, nəvə Müqbilin gələcəyi günün axşamı (o bilirdi ki, Müqbil Türkanı görmək üçün işdən icazə alıb şəhərə iki gün tez qayıdacağı) söhbəti təzələdi:

- Türkan, bilirəm xərəkəpaylayan əhvalatına görə sən ona "yox" demisən. Ancaq, bala, insan - bəşər, bəzən çəşar. Lap elə tutaq ki, o, xö-

rəkpaylayanla başbir olubdur, bir qələt eliyibdir. İndi neyləmək olar ki, bağışlamağı da bacarasan gərək. Yoxsa bu dünyada yaşaya bilməzsən. Ağır olar səninçün, bala.

- Olsun da, nənə, neyləmək olar ki?! Vacibdir ki, hamı üçün dünyada xoş keçsin?!

- Yox, elə deməginən. Mən bir məsləhətə də eliyirəm: bir az ürəyivü bu barədə gərək geniş eliyəsən...

Nənə qəsdən dayandı görsün ki, nəvəsi nə deyəcək, sonra sözünü davam etdirsin. Nəvə də əvvəlcə istədi desin ki, ay nənə əyər o indii belədirsə, bəs evlənəndən sonra, beş-altı il keçəndən sonra necə olacaq?! Çox istədi desin. Gərginlik içində götür-qoy elədi ürəyindən keçənləri. Axırda da həyəcanla, əsəbi halda bu sözləri deyə bildi:

- Deyirsən ki, gözüdağımlığına göz yumum da, hə?!

Nənə elə bunu gözləyirdi. Cavabını iki gündü ki, hazırlamışdı. Bir-başə hücumə keçdi:

- Ay bala, bu kişilər, vallah, oları yamanlamağa dilim də gəlmir, o saqqalı ağarmışlar elə bir ucdan, sən dilinə gətirə bilmədin, qoy mən deyim: şorgözdülər, bir balaca qəşəng zənən xeylağı gördülərmi, ağızlarının suyu axacaq... Gərək onların bu xasiyyətində çox da bənd olmayasan...

Nənə danışır, Müqbilin xeyrinə gətirdiyi dəlillərə qarşı Türkanın müqavimətinin getdikcə zəiflədiyini hiss edir, sevinirdi...

Gecəyarı olurdu. Divar saati çıqqıldayırdı, vaxt keçirdi...

Nə nənə yatırdı, nə nəvə. Saatdan çox olardı yerlərinə girmişdilər.

Nənə fikirləşirdi: "Səhər açılmaq bilməz ki, sevindirir Müqbili, balamı deyəsən, raya gətirə bilməşəm, yox, gətirə bilməşəm. Müqbil də yaxşı oğlana oxşayır, zəndim gərək ki, məni aldatmasın... Bircə balamı ürəyim istiyən yerbəyer eliyə bilsəydim, ilahi!.."

Nəvə düşünürdü: "Mən onun dərşini verərdim, neyləyim, nənəmin sözündən çıxə bilmirəm... Nənəmə qurban olum! Çıxə bilmirəm!.. Yoxsa..."

Divar saati çıqqıldayırdı...

Nə nənə yatırdı, nə nəvə.

Səhərə az qalırdı...

Noyabr, 1978

Qayıdacaqmı?!

Rüstəm metronun "Bakı Soveti" dayanacağında hamıdan axırda eskalatorun pilləsinə qədəm qoydu, yuxarı qalxdı. Metronun qabağında ki trolleybus-avtobus dayanacağına yönəldi. Xeyli adam yığılmışdı. Rüstəm də çox gözləməkdən darıxdıqları ap-aydın görünən adamlara qarışdı.

Səbir-qərarları tükənən, əsəbləri tarıma çəkilən adamların nəzərləri yola dikilmişdi. Nə trolleybus görünürdü, nə avtobus gəlib çıxırdı. Gözləyənlərin sayı getdikcə çoxalırdı.

Haçandan-haçana 8 nömrəli bir trolleybus gəldi. Dolu idi. Ancaq buna baxan kimdi ki... Adamlar irəli axışdılar, trolleybusun qapıları ağızında sıxlaşdılar.

Rüstəm minməyə cəhd eləmədi. "Gəlib çıxanacan adamın canı boğazına yığılır. Gələndə də belə... basabas, sıxma-boğma".

O bir az geri çəkilib gözləməyi lazım bildi. "Gör necə də bir-birlərinin itələyirlər. Kimin qolu güclüdür qabağa soxulur, qarşısındakını - qocadırımı, qadındırımı fikir vermir - kənar eləyir, özünə yer düzəldir... Yazıq qarı, yazıq qarı, cənfəşanlıq eləmə, özündən çıxma, bica özünü yorma, istəyir sən ona "naxal" de, "heyvan" de, istəyir üzünə tüpür, qarğış elə, xeyri yoxdur, o, səni dümsükləyəcək, itələyəcək, var gücüylə özünə yol açacaqdır, açır da..."

- Rüstəm!..

- Ağaqulu!..

Əllər dərhal bir-birinə doğru uzandı, əllər bir-birini sıxdı, silkələdi. Çoxdan görüşməyən əllər.

- Xoş gördük, Rüstəm! Necəsən?

- Xoş günün olsun. Ağaqulu, görürsən də...

- Görürəm, maşallah, yaxşısan, bir də... belə kişiləşmişən eee, Rüstəm.

- Sən də yaxşısan, kökəlmisən. Gör neçə ildir görüşməmişik?

- Yeddi ildir, dübbədüz. Bu günlərdə məktəbimiz yolum düşmüşdü...

- Nə əcəb?!

- Son zəng münasibətilə qəzetimiz üçün reportaj hazırlayacaqdım.

- Axır ki, istəyinə çatdın, deməli, jurnalistlik eləyirsən, Ağaqulu.

- Belə ki, bala-bala. Xırım-xırda şeylər: xəbərlər, reportajlar yazıram. Jurnalist olmaq istəyirəm. Hə, onu deyirdim ki, Rüstəm, onuncu-

larla söhbət eləyəndə özümü xatırladım, yamanca kövrəldim. Uşaqlarla sorğu-sualım çox çəkmədi. Getdilər. Amma özüm sinfi tərk edə bilmirdim, heç cür ayrıla bilmirdim sinfimizdən. Yadındamı, səni çempion eləyən skamya?! Əllərimizin gücünü sınayırdıq. Sən hamımızın əlinin arxasını yerə vurdun, Rüstəm. Hamımızın. Onu üç oğlanın içində biri tapılmadı ki, sən əlinin arxasını yerə qoya bilsin. Mən onda yamanca pərt olmuşdum. Çoxu da Qərənfilə görə, yadındamı?

- Yadıma düşür. Axı mən hardan biləydim ki, sən Qərənfilə istəyirsən. Əvvəlcədən bir işarə-zad eləsəydin, mən işimi bilərdim, sənənlə heç olmasa heç-heç eləyərdim.

- Hə, qardaş, onda yamanca pərt olmuşdum, heç cür özümü ələ ala bilmirdim. Elə bilirdim ki, qızın gözündə sıfır dönmüşəm. Sənə də, açığı deyim, nifrət eləyirdim. Amma indi bunları elə əziz xatirələr kimi yada saldım ki, az qala gözlərim yaşaracaqdı.

- Bəs Qərənfillə sevginizin sonu nə ilə qurtardı?

- Nə ilə qurtaracaqdı ki... Mən məğlubiyyətimə görə xəcalət çəkdiyimdən onun gözüne görünməməyə çalışırdım, ondan qaçırdım, elə qaça-qaça da yadlaşdıq. Yamanca yadlaşdıq. Bilirsən, Rüstəm, mənə yer eləyən ən çox nə olmuşdu onda? Sən əlimi yerə vuranda sinfin bütün oğlanları və qızları əl çaldılar, qışqırışdılar. Qızlar içində ən çox əl çalan, sevinən, qışqıran, özündən çıxan Qərənfil idi. Köpəyin qızı elə bil mənim məğlubiyyəti üçün sinov gedirmiş. Elə ürəkdən qəhqəhə çəkib gülürdü ki... Qəlbim Qərənfiləndən elə o sinan sındı, daha düzəlmədi.

- Günah özündə olub. Bir işarənlə sənənin üçün əlimi yerə də qoya bilərdim.

- Deyirsən də, Rüstəm, o yaşda, ağzımıza çullu dovşan sığışmayan o vaxtlarımızda, kim öz yaşından xahiş edər ki, mənə rəhm elə, o qızın yanında məni pərt eləmə, kim?!

- Yoldaşın yoldaşa ərki çata bilərdi.

- Demə, demə, Rüstəm, o yaşda, o məqamla adam heç öz doğma qardaşına, atasına da güzəştə gedə bilməz. Heç cür gedə bilməz.

- Mən gedərdim.

- İndi belə deyirsən, onda getməzdin və bu, məni daha da alçatmış olardı. Nə isə, bunların hamısı keçmiş ola, ay Rüstəm, sənənin əlində adaşuvun, o əfsanəvi pəhləvanın gücü var, qardaş, indi də əlimi sıxanda, hiss elədim!

Ağaqulunun sözləri Rüstəmin yadına uşaqlıqda anasının dediyi bir ifadəni saldı. Anası uşaqlara deyərdi: "Rüstəmin əli ağırdır, özünüzdən ondan gözləyin!" Onlar da gözləyirdilər. Rüstəmin qardaşları, əmi və xala uşaqları çox vaxt Rüstəmin əlindən çəkcik kimi istifadə edirdilər. "Rüstəm, mıxı bura vura bilərsən?". "Bilərəm!" Rüstəmin əli çəkcik kimi işlərdi. Hamı ağzıaçıq qalardı. Söz yox, belə anlarda Rüstəmin əlinin dərisi də soyulardı, bəzən qanı da axardı. Ancaq buna heç fikir verməzdə. Başına girmişdi ki, əli ağırdır, güclüdür, bu əli heç kimin əli onun özünün başqalarını sıxdığı kimi sıxa bilməz, əyə bilməz, arxasını yerə qoya bilməz. Yerə qoya bilmirdilər də...

Rüstəm uşaqlıqla bağlı yadına düşən bu xatirəni istədi Ağaquluya danışsın, onun sözlərinə qüvvət versin. Ancaq danışmadı. Dedi:

- Bir az şişirdirsən, Ağaqulu...

- yaxşı, yaxşı, təvazökarlıq eləmə, yaxşısı budur, de görək hardasan, neynirsən?

- Neftçiyəm, sahə rəisi işləyirəm, mədəndə...

- Çox yaxşı, bu oldu çim yağ, Rüstəm, gərək bir sizin mədəyə baş çəkəm. Reportaj, filan... Pis olmaz, məncə, necə bilirsən?

- Qorxuram, dost, köhnə incikliyin əvəzini çıxmağa səy edəsən, obyektivliyivü itirəsən.

- Qorxma, Rüstəm, bəlkə elə reportajıma sənəin əlindən başladım, öz məğlubiyyətimi bəri başdan özüm açıb qəzetin oxucularına dedim, necədi sənəinçün, hə?! Belə olan surətdə daha qeyri-obyektiv olmağa gücüm çatmaz, amma doğrudan nə yaxşı olar, Rüstəm, yazımın da adını qoyasan "Rüstəmin əli". Necə baxırsan buna?!

- Bura bax, dost, - Rüstəm ağır əlini qaldırıb sallanan adamların üzündən sürücünün qapılarını bağlaya bilmədiyi trolleybusu göstərdi, - sən bundan yaz, bu biabırçılığı qələmə al.

Ağaqulu əlini havada yellədi:

- Faydası yoxdur. Rüstəm, nə qədər yazmışıq, yazırıq, faydası yoxdur, yazı da təsirini itirib, yazıya baxan yoxdur.

- Deyirəm, Ağaqulu, trolleybus və avtobus parklarının rəhbər işçilərini ayda heç olmasa bir həftə bu basabasda minib düşməyə məcbur eləyələr. Özü də arvadları ilə birlikdə. Görsünlər bu xalq nə çəkir.

- Deyirsən, yəni bunun bir faydası olar?

- Bəlkə də.

- Rüstəm, deyəsən, trolleybus gözləyirsən?

- Hə. Ancaq odur, bax, ona necə minəsən və onunla necə Nərimanov prospektinə gedəsən. Mən 61, 114 nömrəli avtobuslarla da gedə bilərəm. Gəlsələr.

- Rüstəm, biz bu yaxında oluruq, gedək qonağım ol, bir şey tapılar yeməyə. Bir nərd atarıq, bəlkə nərddə səni udum, köhnə məğlubiyyətin əvəzi çıxсын.

- Çox sağ ol, Ağaqulu, sağlıq olsun, başqa bir vaxt, maaş almışam, evə tələsirəm. Bilirsən də, maşa yaxın günlərdə adam bir az qıtlığa düşür, ailə maaşın yolunu səbirsizliklə gözləyir.

Sürücü trolleybusun qapılarını güc-bəla bağlaya bildi.

Trolleybus hərəkətə gəldi.

- Ağaqulu, mənə görə vaxtını itirmə.

- Deməli, gəlmirsən nərd atmağa!

- Sağlıq olsun, başqa bir vaxtda gələrim, doyunca oynarıq. Sən də bizə gələrsən. Şahmatnan necəsən?

- Belə də, bala-bala. Yeri düşəndə.

- Bir şahmat da oynarıq. Futbolun necə, Ağaqulu, yenə azarkeşisən?

- İslah olunmaz dəlisiyəm, Rüstəm, elə qəzetimizdə futbola aid nə oldu mənə gördürəcəklər.

114 nömrəli avtobus gəldi. Adamlar ona doğru axışdılar. Yenə basabas oldu. Avtobus ağızmacan doldu. Qapılar güclə bağlandı, avtobus yola düşdü.

- Sən mənə görə nahaq vaxtını itirirsən, Ağaqulu.

- Eybi yox, səni yola salım, sonra gedərəm. Dayanıb söhbət eləyirik də.

Rüstəm bir trolleybus da buraxdı. Sonra 61 nömrəli avtobus gəldi. Rüstəm buna da minməzdə, ancaq Ağaqulunu çox yubatmasın deyər getməyi qərarlaşdırdı; dostu ilə xudahafizləşib avtobusa sarı gəldi, birtəhər qabaq qapıdan içəri keçər bildi. Keçib bir tərəfdə dayandı. "Qərənfil pis qız deyildi, gözəl olmasa da suyuşirindi. Bir az da oğlan xasiyyətliliyi, açıq-saçıqlığı vardı. Ancaq bununla belə kimin hünəri çatardı onunla münasibətdə sərhədi aşaydı?! Qərənfilin gülməyi, ürəkdən gülməyi vardı. Gülməyə başladı, saxlamaq olmazdı. Gözləri yaşarınca qədər gülərdi. Qızlar dörd bir yandan düşərdilər üstünə, hey dümsüklərdilər: "Qərənfil, bəsdə", "Aaaz, kiri!" "Hamı sənə baxır, ayıbdır", "Gic gülməyi yenə tutdu bunun, dayansana bir!" Qərən-

fil dayanmaq bilməzdi. O gülüb qurtarmalıydı... Çox təmiz, açıq, gül kimi ürəyi vardı Qərənfilin... Ay səni, Ağaqulu, Qərənfilin gülməyindən inciyib. Pis vaxta düşüb Qərənfilin gülməyi, gic gülməyi. Qərənfil özünü saxlaya bilməyib. Ağaqulu da cırnayıb, özü deyən yadlaşblar. Günahı da qalib mənim boynumda... İşə bax da.. Heç yaxşı olmayıb... Mərdimazar olmuşam deməyinən, heç xəbərim yox..."

Rüstəmə elə gəldi ki... O, dərhal ağır əlini şalvar cibinə apardı. Cibinə girmiş əli tutdu. Möhkəm tutdu, gücü gəldikcə sıxdı, sıxdı. Əl dartındı, dartındı, bir şey çıxmadı. Rüstəm tutduğunu buraxmadı. Cib-gir hələ indiyəcən bu ağırlıqda, bu gücdə elə rast gəlməmişdi, əlini heç tərpedə bilmirdi. Rüstəm amansız qəzəblə ona baxdı. Oğru əlin sahibinə. Bu, iyirmi-iyirmi iki yaşlarında, göycək, qalın qarabağlı, qaraqaş, qaragöz bir oğlandı. Rüstəm əvvəlcə onun gözlərində qəddarlıq, sonra həyasızlıq, sonra da qorxaqlıq gördü. Bu gözlər gah qorxudurdu, gah mərhəmət umurdu. Rüstəmə belə gəlirdi. Rüstəm bu cür hadisəyə heç təsadüf etməmişdi. Ona görə də birdən-birə kəsdirə bilmirdi ki, nə etsin, işin içindən necə çıxsın? Açıb ağartsınmı, hamının önündə onun üzünə tüpürsünmü, milisə təhvil versinmi?

Oğru əl ağır əlin pəncəsindən qurtarmağın əbəs olduğuna inanmaq istəmirmiş kimi hey dartınır, qurtulmağa çalışırdı, ağır əl də onu sıxır, amansızcasına sıxırdı...

Saniyə saniyəni qovurdu, baxışlar baxışlarla didişir, oğru əl dartınmaqdan yorulur, yorulurdu...

Birdən Rüstəmə elə gəldi ki, sehrli nağıl aləminə düşdü, yaxın oturanların birindən dedikcə gözəl, on səkkiz-iyirmi yaşlarında ağbəniz qız oğru əlin sahibini elə ecazkar, elə məlahətli, elə yapışıqlı səslə çağırırdı ki:

- Böyükağa!

- Yaxşıxanım!..

Baxışlar... Baxışdılar!..

Ancaq sevən gözlər bir-birinə belə baxa bilərdi. Əvvəlki qəddar, həyasız, qorxaq gözlərdən əsər-əlamət qalmamışdı...

Oğru əl sustalmışdı.

- Necəsən, Böyükağa?

- Yaxşıyam, Yaxşıxanım, yaxşıyam.

- İşə düzəldinmi?

- Söz verirlər, bu günlərdə... işləyəcəyəm.

Qızın işıqlı baxışları razılıq hissiylə Böyükağanın baxışlarına dikildi. Rüstəm təəccüb və heyrət içində bu mənzərin seyr edirdi. Böyükağa mərhəmət gözləyən baxışlarını ona çevirəndə Rüstəm özünü yığışdırdı. Dodaqlarını Böyükağanın qulağına yapışdırdı:

- Cavan oğlansan, sağlam, heç yaraşarmı?! Mələk kimi bir qızı aldadırsan, işləyəcəyəm deyirsən, budur sənin işin?!

- Amanın günüdür, məni bu qızın yanında pərt eləmə, burax əlimi.

O bunun qulağına, bu onun qulağına dedi. Pıçılıtlı ilə mükamilə başlandı:

- Sənin ucbatından evimə, arvad-uşağımın yanına əliboş gedəcəkdim. Neçə-neçə mənim kimiləri kor-peşman evə göndərmisən. Neçə-neçə ailənin süfrəsini oğurlamısan!..

- Bu dəqiqədən hamısına son qoyulur, əgər məni bu qızın yanında biabır eləməsən!

- İnanım sənə?!

- İnan!.. İnan!.. İnan!..

- Sonra deməzsən ki, aldatdım?!

- Heç vaxt. İstəyirsən and içim?!

- Lazım deyil. Səni o qıza bağışlayıram. Yaxşıxanıma. Kişi ol!

Rüstəm Böyükağanın əlini buraxdı. Böyükağa əlini Rüstəmin cibindən çıxartdı. Sifətinə qan gəldi, gözlərinə işıq gəldi.

- Sağ ol.

- Dəyməz!

Böyükağa Yaxşıxanıma tərəf meyl elədi. Yaxşıxanımanın gözləri gü-lürdü. Nə qədər ərək vardı, naz vardı, sevinc vardı, inam vardı bu göz-lərdə. Bu gözlər Böyükağanın gəlişini gözləyirdi.

Rüstəm hələ də sehlənmiş kimi idi. Gözlərdə məhəbbətin bu dərə-cədə əksini o, elə bil ki, birinci dəfə idi görürdü.

O, avtobusdan düşdü. Sərin, xəfif meh üzünü oxşadı. Ona elə gəl-di ki, yalnız indi bayaqkı hərəkətini götür-qoy edə bilər. "Düzmü hərəkət elədim, ya yox?! Bəlkə də məni qınayan tapılacaq, ancaq mən şəxsən məhəbbətin qüdrətinə, möcüzə yaradacaq qüdrətinə inanı-ram... Bəlkə də səhv eləyirəm. Bəlkə... Axı o Yaxşıxanımla baxışar-kən onun baxışlarında işıq gördüm. Məni şirnikləndirən də bu işıq ol-du. Ondən da yapışdım... Yox, o qayıda bilər, qayıda bilər... Qayıda bilər ayrı sözdür, ay Rüstəm, qayıdacaqımı?! Sən bundan danış!.. Qayıdacaqımı?!"

Evlərinə çatacatda yeddi-səkkiz ay əvvəl oxuduğu "Səfillər" romanındakı yepiskopla Jan Valjanın münasibətlərindən danışan epizod gözlərinin qabağına gəldi, gülümsədi...

Fevral, 1977

"Sağ ol, ana..."

- Salam, ana!..
- Əleyküməssalam, oğul! Səni gözləyirdim... Ürəyimə dammışdı gələcəksən.
- Vallah, ana, atanın qəbri haqqı iş-gücdən baş açmaq olmur. Adamın əl-qolunu elə bağlayıblar ki... Yoxsa lap tez-tez gələrəm.
- Bilirəm, oğul, bilirəm. Mən səni qınamıram ki... Sən özün hər şeyin yerini bilənsən... Nə deyim?! Sözüm onda deyil. Sözüm...
- Desənə, anna desənə... İncikliyini ürəyində saxlama.
- Gəlmişdi...
- Bilirdim gələcək.
- Ağlayırdı. Səndən şikayətçi idi. Deyirdi ki, xalqın uzaq qohumu onunçun nələr eləmir?! Amma mənim qardaşım, doğma qardaşım mənimçün əlini ağdan qaraya vurmaq istəmədi...
- Bilirdim deyəcək. Ancaq, ana... necə deyim sənə... mənim elə işlərlə heç aram yoxdu... Bir də indi ali məktəbə tapşırıqla tələbə qəbul etdirmək mahaldı... Özün qəbulda olmasan, bir xeyri yoxdu. Bunu ona başa salanda dedi ki, qall da qəbulda, niyə qalmırsan? Mən də dedim ki, qəbula qalmamışam, qalmayacağamda. Bir də gördün bir rüşvətxorla düşmüşən bir yer... İndi gəl işin içindən çıx görüm, necə çıxırsan?!
- Nəfsinə bələdəm sənin, oğul, təmiz adıvun üstündə əsirsən həmişə... Uşaqlıqdan düzlük üstündə başın nə qədər ağrıyıb. Hələ nə qədər ağrıyacaq. Uşaqlıqdan qürurlu olmağın məni yaman qorxudurdu. Heç kəsdən söz götürməzdin. Başa düşürdüm ki, həyatda çoxlarının lazım olanda qatığa qara dediyi bir vaxtda səninçün yaşamaq necə çətin olacaq. Ancaq səni dəyişdirməyə nə gücüm çatırdı, nə də ürəyim yatırdı...
- Sən mənim ağıllı anam olmusan həmişə, sənə qurban olum!..
- Bəsdı, bəsdı, ətimizi tökmə, sən mənim gözümün işığısan, heç rəva görərəm ki, sən mənə qurban olasan?! Mən sənin qurbanın olum,

oğul... Bacının səndən başqa kimi var ki, bu dünyada? Səndən də inciyib yaman. İnciyib. Görək ürəyini alasan...

- Sənin gəlininə telefonda ağzına gələnə deyib... Məndən o ki var gileylənib. O gündən bizə gəlmir.

- Sənin xasiyyətini bilirəm. Qadınlara qəlbinə toxunma. Hamı ana kimi keçməz. Anna kimi keçməyi bacarmaz!

- Düz deyirsən, ana, düz deyirsən... Təki sən incimə məndən, ana, təki sən, başqa incikliklərə dözərəm, hamısına dözərəm, ana!

- Gecdir... Dur, get. Uşaqlar nigaran qalar. Üzünü görmədiyim gəlinimə hörmət elə. Heç olmasa, o səni başa düşürmü, bala?

- Düşür, ana, o, başa düşür...

- Sağ olsun!.. Sən də onun hörmətini saxla, heç qəlbinə toxunma... Di get. Özündən muğayat ol, oğul!.. İndi ki, təmizlik, düzlük, halalca yaşamaq yolunu tutmusan, başın çox ağrıyacaq... Özündən muğayat ol, Canı sən, canı gəlinim. Sizi bir-birüzə tapşırıram, bala!

- Sağ ol, ana!..

- Bacın gələr, mən onu başa salaram... Ancaq, bilirəm, başa düşməyəcək... Sizə də gəlməyəcək. Sən özün get dalsınca onun, gəlinimi də götür, get, qadın qadını yaxşı başa düşər. Söz verirənsən?

- Nə deyim, ana?!

- Yox, get, get, mənim qürurlu balam!

- Qoy bir az keçsin də, ana!..

- Nə olar, demirəm ki, bu saat get... Yaxşı, dur, get evə, gəlinim, nəvələrim, bacın əmanəti, sizi Allaha tapşırıram!

- Sağ ol, ana!

O, ayağa durdu. Qəbiristanda heç kəs yox idi. Anasının başdaşını ehmallica sığalladı. Uşaqlıqda anası onun başını beləcə sığallardı.

Doluxsundu, kövrəldi, yavaş-yavaş yoluna düzəldi...

İki həftə keçməmiş o, arvadını və uşaqlarını götürüb bacısığılə getdi. Zəngin düyməsini basdı. Bacısının doğmaca səsini eşitdi:

- Kimdir?

Cavab verdi:

- Bizik.

Qapı açıldı:

- Gəlin, gəlin, nə yaxşı.

Arvadlar qucaqlaşdılar. Bacısı uşaqları bir-bir öpdü. Lap axırda gəlib onunla görüşdü:

- Xoş gəlmisiz.

Bacısı qızları da gəldilər. Hamıyla görüşdülər. Sonra heç bir şey olmamış kimi keçib stol arxasında oturdular. Süfrə salındı. Bacısı çay hazırlamağa getdi. Arvadı, qızlar, özü söhbətə, bir-birinin kefini soruşmağa başladılar. Yavaş-yavaş, hiss olunmadan hər şey öz əvvəlki axarına düşməyə başladı. Süfrəyə çay gəldi. Çay içə-içə onun baxışları bacısının baxışları ilə toqquşdu, inciklikdən əlamət görməyəndə kövrəldi, anasını xatırladı: "Sağ ol, ana!.. Sağ ol!.. Ruhun dv kömək edir bizə münasibətlərimizi qorumaqda, artıq-əskik gileylərdən özümüzü qorumaqda... Sağ ol!.."

1976

Müəllimin arzusu

Zəng çalındı. Zəhranın ürəyi şiddətlə çırpındı. "İndi gələcək. Deyim, deməyim?! Görəsən yazar, ya yox?!"

Zəhra orta cərgədə müəllimin stoluna bitişik partada otururdu. Keçib əyləşəndə rəfiqəsi dedi:

- Albomu gətirmisən?

- Gətirmişəm.

- Müəllimə verəcəksən?

Zəhranın çiyinləri qalxıb-endi:

- Nə bilim?

Rəfiqəsi ürək-dirək verdi:

- Yox, verginən, sevimli müəllimimizdir, yaxşı bir şey yazar... Nədən utanırsan eee?!"

Uşaqlar Zəhranın sevimli müəllimlərinə xatirə üçün avtoqraf yazdığını bildirdilər. Artıq onun albomunda iki müəllimin avtoqrafı vardı. İndi Zəhra belə bir xahişlə ana dili müəlliminə müraciət etmək istəyirdi. Xəyalından da şeir yazdırmaq keçirdi. "Amma yazsa nə yaxşı olar, həmişə bu albomu saxlaram, həmişə!.."

Saniyələr keçdikcə Zəhra daha çox həyəcanlanırdı: "Birdən yazmadı?! Yox, albomu heç göstərməsən yaxşıdır..."

Qapı açıldı, iyirmi beş-iyirmi altı yaşlarında ortaboylu, qarabuğdayı bir adam içəri girdi. Bir göz qırpımında hamı ayağa durdu. Müəllimin tanış, mehriban səsi ətrafa yayıldı:

- Salam, uşaqlar!

Sınıf, yüksək dağın zirvəsindən gurultuyla tökülən şələlə kimi səsləndi:

- Salam!!!

- Əyləşin, əyləşin.

Uşaqlar əyləşdilər. Elə sükut əmələ gəldi ki, onların nəfəslərini belə eşitmək olardı. Maraq dolu baxışlar müəllimə zillənmişdi. Müəllim də özünə dikilən gözləri iri, qonur gözlərilə süzür, sanki onları oxumağa çalışırdı. Birdən iti baxışları qarşısında oturmuş Zəhranın nəzərlərinə sataşanda dedi:

- Hə, Zəhra qızım bu gün yaman sözlü adama oxşayır. De görüm, qızım, utanma!..

Zəhranın yanaqları allandı, özünü itirdi. Elə itirdi ki, yanında oturmuş rəfiqəsinin pıçıltısını belə eşitmədi: "Ver albomu, Zəhra, ver!.."

Pıçıltını Zəhra eşitmədisə də müəllim yaxşı eşitdi. Dedi:

- Qızım Zəhra elə bilirəm mənə nə isə təqdim etmək istəyir. Ancaq utandığından tərəddüd edir, gəlin birlikdə xahiş edək, utanmasın.

Zəhra özü də bilmədi ki, nə vaxt ayağa durdu, nə vaxt partanın altından albomu götürdü, nə vaxt müəllimin stolunun üstünə qoyub çəkinə-çəkinə:

- Müəllim, bura bir şey yazarsan? - dedi və özünə də elə gəldi ki, indicə sifəti od tutub yanacaq.

Müəllim albomu götürüb maraqla o tərəf - bu tərəfinə baxdı. Vərəqlərini çevirdi, sonra da təmkinlə:

- Yaxşı, qızım, sən get sınıf jurnalını gətir, mən də səninçün bir şey yazaram, - dedi.

Bu sözlər Zəhraya qanad olub, bir göz qırpımında onu sinifdən müəllimlər otağına uçurdu. Jurnalı gətirməsi beş-altı dəqiqə belə çək-mədi.

O, tövşüyə-tövşüyə jurnalı müəllimə verəndə, müəllim də albomu ona uzatdı. Zəhra albomu alanda nədənsə pərt oldu. Bayaqqı sevincindən üzündə əsər-ələmət qalmadı. Yerində oturanda fikirləşdi. "Yəqin şeir yazmaq istəməyib. Yazmaq fikri olsaydı, albomu özü ilə aparardı. Nə pis oldu. Gərək heç deməyəydim..."

Zəhra albomu açmadan partanın altına qoydu və pərt olduğunu müəllimə hiss etdirməməyə çalışdı. Ancaq onun müəllimi elə müəllimlərdəndi ki, gözündən heç nə qaçmazdı: düymə dodaqları xəfifcə qımışdı, lakin özünü elə apardı ki, guya Zəhranın pərtliyini əsla görmür...

Müəllim sinifdən çıxan kimi uşaqlar Zəhranın başının üstünü aldılar. Rəfiqəsi hamını qabaqladı:

- Hə, albomu ver, görək müəllim nə yazıb?

Zəhra könülsüz cavab verdi:

- Heç nə yazmayıb, nəyini çıxardım?!

- Necə heç nə yazmayıb? Mən gördüm!.. Tez-tez nəsə yazırdı. Uşaqlar da yoldaşlarının sözüne qüvvət verdilər:

- Düzdü, düzdü, biz də görürdük.

Zəhra albomu partanın altından çıxarıb tələsik vərəqlədi. Müəllimin xətti ilə yazılmış şeiri görəndə iri, ala gözləri işıqlandı. Rəfiqəsi cəld albomu onun əlindən qapıb, şeiri ucadan oxumağa başladı:

Zəhra üçün

İlləri qoş, illəri

Ey mənim gözəl qızım.

Qalma həyatdan geri,

Oxu mükəmməl, qızım.

Uca dağlardan atlan,

Hər çətinliyə qatlan,

Bir quş kimi qanatlan,

Göylərə yüksəl, qızım!

Mehriban ol insana,

Bir yuxarı baxsana,

Göydən günəş, ay sana

Eyləyir "gəl-gəl", qızım.

Albom əldən-ələ gəzdi...

1934-cü il martın 11-də Bakıdakı 18 nömrəli məktəbin beşinci sinif şagirdləri evlərinə dağılaşanda, müəllimlərinin yazdığı şeiri bir-birlərinə əzbər deyirdilər.

Bu müəllim, sevimli şairimiz Mikayıl Müşfiq, albomuna xatirə üçün şeir yazılan şagird isə indi tibb elmləri doktoru Zəhra Salayeva idi.

21 aprel, 1966

Birinci "sağ ol"um

Başıma bir şey düşməsin!.. Elə ki, düşdü...

Bir dəfə özümə möhkəmcə dedim ki, necə olsa gərək montyorluğ u öyrənəm. Bu fikir hardan başıma düşdü, onu da deyim. Bununç un sizi bir balaca gərək işimlə tanış eləyim.

Neft daşlarında işləyirəm. Neftçıxarma briqadasında operatoram. Bizim quyuların, demək olar ki, yarısı estakadadan xeyli aralı ayrıca özüllərdə yerləşir. Onlara baş çəkməli olanda bizi xüsusi katerlər aparıb-gətirir.

Bir gün ayrıca özüldə yerləşən quyuda işləyirdik. Üç nəfərdik: usta köməkçisi, iki operator. Kater bizi səhər gətirib getmişdi. Dalımızca bir də saat üçdə, ya dördə gələcəkdi. Quyunun kəm kəsirini, xırda-para qüsurlarını aradan qaldıra bildik. Quyu qaydasınca iş düşdü.

Biz də oturub kateri gözləməyə başladıq. Gəlib çıxmırdı ki, çıxmırdı.

Səhər hava dedikcə yaxşıydı. Dəniz sakit, hər tərəf apaydı. İndi isə ətrafı yava-yavaş duman bürüyür, dəniz dalğalanırdı. Xəzərin şıltaqlığı tuturdu yenə. Şıltaqlığı da tutdu üzünü görmə onun...

Ya-yөрemizi sıx duman büsbütün bürüyəndə usta köməkçisi dedi:

- Qorxuram bu dumanda kapitan özülü tapa bilməsin. Gərək özülü tapmaqda ona kömək eləyək, işarədən-zaddan verək ki, bizi görə bilsin. Yaxşı bəs indi işarəni ona necə verək?..

Necə?!.

İlk ağılıma gələn işıq oldu. Bəli, elektrik lampasını yandırmalıyıq. Onda kapitan qatı duman içində zəif halda olsa belə işığı seçər və bizə yaxınlaşa bilərdi.

Usta köməkçisi özü cəld işığı yandırmaq üçün getdi, tezcə də ümitsiz qayıtdı:

- Uşaqlar, gözəlağa çox gözəldi, vurdu gözün də çıxartdı, işimiz lap düzəlib, işıq yanmır, lampanı yoxladım, yanmayıb, deməli, əmmasını hardasa başqa yerdə axtarmalıyıq. Kim montyorluğu bacarır? - O, sualını verərkən əvvəlcə mənə baxdı.

Mənə elə gəldi ki, o, baxışı ilə demək istədi: "İçimizdə institut qurtarıb gələn sənsən. Özü də lap təzəsən. Fizikanı hələ unutmamış olarsan. Buyur, çıx qabağa, əl-qolunu çırmala, axtar görək nöqsan haradadı, işiğımız niyə yanmır".

Məndən səs-səmir çıxmadığını gördüdə üzünü o biri yoldaşımıza çevirdi:

- Sən köhnə qurdsan, Kənan, sənın montyorluq işində az-maz səriştən olsun görək. Bəlkə...

Payımı götürdüm: "Cavan qurddan bir şey çıxmadı".

Kənan usta köməkçisinə sözünü qurtarmağa imkan vermədi:

- Hardan, ay Yarməmməd, hardan? Evdə işiğımız yanmayanda qonşumuz dadımıza çatır. Upravdomun montyoru gələnəcən o, əlüstü işiğımızı yandırır. Cavan mühəndəisdi, maşallah, hər şeydən başı çıxır. Dəmir-dümür, atom-matom əsrinin əsl adamıdır. Yoxsa bizim kimi...

Bu da aydıdı. "Heç şeydən başı çıxmır..."

Pərt olmuşdum. Pərtliyimdə özümlə bərabər vaxtı ilə oxuduğum orta məktəbin də günahı vardı. Bizi praktik işlərə sövq eləyən kimdi ki?! Adı montyorluq sənəti nədir onu da bizə öyrətmədən əlimizə atəstat verdilər. Bunun ağırlığını mən indi başa düşürəm, onda düşsəydim montyorluq kimi hər gün, hər saat, hər dəqiqə lazım olan sənəti qatlayıb qoyardım dizimin altına. Bu mənimçin çətin də deyildi. Fizikadan axı həmişə "5" alırdım. Nə isə, keçmiş ola!

Kənanın axırıncı atmacası mənə yaman yer eləyirdi: "Heç şeydən başı çıxmır... Hələ çox belə sözlər eşidəcəksən, Təvəkkül, ay cavan mühəndis, eşidəcəksən!.. Eşitmək istəmirsən? Onda... Oldu. Qət olundu..."

Bəli, mən elə o gün Yarməmmədlə Kənanın bostanına atdıqları daşın ağrısını duya-duya montyorluğu öyrənəcəyimə özlüyümdə bərk söz verdim.

Öyrəndim də. İlk montyorluq işimi də, bilsəniz, harada sınaqdan keçirdim? Qonşumuzun mənzilində.

Evə təzəcə gəlmişdim ki, qapımız döyüldü. Qonşu arvadı.

- Ay Təvəkkül, başına dönüm, işığımıza nə olubsa yanmır. Oğlum da, kürəkənim də tərslikcən evdə yoxdular, ikisi də qəməndirovkada, sabah ya birisi gün gələsildilər. Upravdomun da montyorunu indi çətin tapa bilək. Səhər ertə onu yerində güclə tutmaq olur, o ki, qaldı axşam ola... Dedim bəlkə sənin başın çıxa. İncinar oğlansan.

- Nə deyirəm ki, gedək baxım, bəlkə bir şey eləyə bildim. Getdim. İşığın yanmamasının səbəbini axtarmağa başladım. Çox əlləşdim, alnımdan puçur-puçur tər töküldü. Heç dövlət imtahanında belə tərləməmişdim.

Axır ki, tapdım. Qonşunun işığını yandırdım. Ürəyimdə öz-özümə qışqırdım: "Qələbə! Ay Təvəkkül, bu gündən montyor da oldun, Montyor! Kənanla Yarməmmədə təşəkkür elə, bostanına tez-tez daş atsinlər, yeni sənətlər öyrənəsən, əsrin adamı olasan".

Amma qonşunun evindən çox qanıqara çıxdım. Onların "sağ olun" a belə cavab vermədim. Bilirsiz niyə? Bu saat deyim.

Mən işığın yanmamasının səbəbini axtararkən birdən qulağım nə eşitsə yaxşıdır, hə? Özüm də qulaqlarıma inanmaq istəmədim. Siz Allah sözə bir baxın:

- İsabala olsaydı, indi çoxdan qurtarmışdı... Bun ə yaman uzatdı.

İsabala ev sahibinin oğludur. Onu tərifləyənin isə bayaq məni çağıran anası idi. Əlimyandıda qalan arvadı.

Bir qədər keçəndən sonra ev sahibinin böyük qızının cır səsinə eşitdim:

- Həsənخان olsaydı beşcə dəqiqəyə düzəltmişdi.

Həsənخان onun əridir.

Əlbəttə, bu sözləri onlar pıçılıtlı ilə bir-birinə deyirdilər. Ancaq bədbəxtlikdən mən də eşidirdim. Neçə yol istədim ki, işi yarımçıq qoyub gedəm. Di gəl ki, kişiliyimə sığışdırmadım. Ölsəm də işıqlarını yandırmağımı dedim. Yandırdım da. Gec olsa da yandırdım. Birinci "sağ ol"um da onların bostanına daş atmaları oldu. Olsun!

Əl-üzümü yuyub oturmuşdum ki, anam çay gətirdi, qonşularımızın qarasında gileyləndi:

- Uşaq yoldan gəlib, bir dincini almağa da qoymazlar.

- Eybi yoxdur, ana, qonşudular, işıqlarını yandırdım. Anamın gözləri işıqlandı:

- Əlin-qolun var olsun, bala!

Mən daha qonşu arvadla qızının bostanına necə daş atdıqlarını anama demədim. Nəyə lazım. Qonşuluqda artıq söz-söhbət ola bilər. Özüm cəhənnəm, anamın qəlbinə dəyə bilərlər.

Anamın təzə dəmlədiyi çayı içir, hirsim yavaş-yavaş soyuyurdu. Təsəllim bu idi ki, bostanına daş atsalar da, atmasalar da mən montyorluq imtahanını vermişdim. İndi hər yerdə deyə bilərdim ki, həm də montyoram.

1962, 1976

Qibtə

Əziz kişi ömrünü başa vurmaqda idi...

O indi elə yaşlarında idi ki, camaat arasında belələri barəsində deyirlər: bir ayağı bu dünyadadır, bir ayağı o dünyada.

Qocalıq onun qapısını çox tez döymüşdü. Gözləri əvvəlki işığını itirmiş, baş-gözündə qış yuva salmış, özü də bilmədən əlləri, ayaqları əsməyə başlamışdı.

O, ucaboy bir kişi idi; ancaq düz beli get-gedə bükülməyə, boyu kiçilməyə başlamışdı. Adətən başını dik tutub yol getməyə öyrənmiş Əziz kişi, indi bükülməkdə olan belindən bilmirdi kimə şikayət eləsin. Hələ canının-başının ağrısı bir yana dursun.

Əziz kişi ömrünü tək-tənha başa vurmaqda idi.

Əvvəllərdə buna nədənsə əhəmiyyət verməmişdi, çünki qulağı "dinc", başı "salamat" idi, dostlarının, iş yoldaşlarının dediyi kimi, bir özü idi, bir boğazı. "Əşi, sənə nə var. Üçdə alacağım yox, beşdə verəcəyin. Arvad qayğısı çəkmirsən, uşaq dərdinə qalmırsan, subaylıq atını minib hara gəldi çapırsan". O bu sözlərin çox vaxt tənə ilə deyildiyinə fikir verməzdi və vermək də istəməzdi. Çünki subaylıq atı hələ güclü idi. Amma indi...

Əziz kişinin evlənməməsi barəsində müxtəlif fikirlər söyləyirdilər. Kimi deyirdi, kişi sərbəstliyini əldən vermək istəməmiş, qartal kimi azad yaşamaq istəmişdi. Kimi deyirdi, kişi xasiyyətinin tündlüyü ucundan heç kəslə bir damın altında yola gedə bilməyəcəyini düşünmüş və bu, onu evlənmək fikrindən uzaqlara atmışdı. Bəziləri də bunu Əzizin cavallığında baş vermiş uğursuz bir sevgi ilə bağlayırdılar. Guya o, bir qızı dəlicəsinə sevirmiş, qız da əvvəlcə ona könül vermiş,

sonra isə atıb başqasına ərə getmişdi. Bundan Əziz bədbin olmuş, bütün qadınlara nifrət eləmişdi. Bəlkə bu, rəvayət idi, bəlkə bunu elə Əziz özü evlənməmək üçün bir bəhanə olsun deyə uydurmuşdu. Bil-mirik. Bildiyimiz ancaq odur ki, Əziz "subaylıq aləminin" bütün "nemətlərindən" bol-bol istifadə eləmiş, kefi istədiyi kimi gəzib dolanmış, neçə-neçə qadınla durub-oturmuş, lakin araya evlənmək söhbəti gələndə gözlənilmədən yoxa çıxmışdı...

Əziz kişi ölümdən qorxa-qorxa ölümə yaxınlaşırdı.

Qəbristanaya yolu düşəndə canını dişinə tutub gedərdi. Hüzür yerlərində hələm-hələm görünməzdi. Bir gün yaxın dostu vəfat elədi. Dost dəfnində iştirak eləməmək mümkün deyildi...

Ölünü dəfn edib qayıdırdılar. Əziz kişi qəbirlərarası kiçik cığırla düşünə-düşünə, ağır-ağır yeriyirdi. Birdən böyründəcə qopan ağlaşma onu diksindirirdi. Çevrilib ayaq saxladı. Köhnə bir qəbir daşını iki gənc - biri baş, biri ayaq tərəfdən qucaqlayıb, göyçək sifətlərini qaralmış soyuq daşın üzərinə qoyub hıçqırırdılar. Yer nəm olduğundan, əyirlərindəki palto torpağa bulanmışdı. Kəsici külək əsir, soyuq adamın canına lərzə salırdı. Lakin qızlar bunu hiss eləmir, yanıqlı-yanıqlı "ata", "can ata", "cavan ölən ata" deyib hönkürür, soyuq daşı isti göz yaşları ilə isladırırdılar.

Qızların başı üzərində yaşlı bir qadın dayanmışdı. Mükəddər və düşüncəliydi. O da ağlayırdı, lakin o, cavanlar kimi hönkürtü ilə deyil səssiz ağlayırdı, göz yaşlarını bayıra deyil, ürəyinə axıdırdı.

Məzar başında iki gənc də vardı. Görünür, qızların ərləri idilər. Hərdən qızları sakit etmək üçün dilə tuturdularsa da fayda vermirdi.

Əziz kişi yerindəcə donub qalmışdı. Onun qəlbindən bu an çox şeylər gəlib keçirdi. Lakin onlardan Əziz üçün ən dəhşətlisi bu idi: bəs o, öləndən sonra məzarı üstünə kim gələcək, kim isti göz yaşı ilə onu isladacaqdır? Restoranlarda, kurortlarda, Soçidə, Yaltada, Kislovodskidə, ezamiyyətdə olduğu böyük-kiçik şəhərlərdə, nə bilim daha hərələrdə kef sürdüyü, gəzib-əyləndiyi, yollarında ətək-ətək pullar tökdüyü o bərli-bəzəkli, boyalı xanımların heç birisi gəlməyəcək, onun məzarını axtarıb tapmayacaqlar, onlar heç düşünməyəcəklər ki, belə bir adam vardı, ya yox.

Əziz kişinin bütün vücuduna bir üşütmə yayıldı. Onu dəhşət götürdü. Bu zaman qəlbində məzarda uyuyan ölüyə bir qibtə hissi baş qaldırdı. Bəli, qibtə! Sizə təəccüblü gəlməsin, diri ölüyə qibtə edirdi,

çünkü ölü övladlarının simasında yenidən yaşayır, diri yaşayırkən ölürdü. Əziz kişi tənhalığın dəhşətini, amansızlığını bütün ağrı-acısıyla yalnız indi, indi hiss etdi, dərin-dərinə duydu. O bu zaman bağırmaq, bütün insanlara üzünü tutub təkliyini-tənhalığın acı aqibətini onlara demək istəyirdi, lakin qulağına gələn yanıqlı hıçqırıqlar onu fikrindən daşındırdı. Ona birdən-birə elə gəldi ki, məzar önündə heykəl kimi hərəkətsiz dayanmış vəfalı qadın, "ata, ata" deyib fəğan edən qızlar, onlara təsəlli verən ömür yoldaşları ona həqarətlə baxır, nifrət edirlər.

Əziz kişi başını aşağı dikib yola düzəldi, tənhalığın ağrı-acısı ürəyini yandıra-yandıra qəbiristanı tələsik tərk etdi.

1959

Bərk ayaqda

Vaqiflə bir məhəllədə oluruq. Bir məktəbdə, bir sinifdə oxuyuruq. Bizə V "b"-nın uşaqları deyirlər. Əlbəttə, məktəbdə.

Çox vaxt dərsevə Vaqiflə bir gedib-gəlirik. Ya o məni çağırır, ya mənonu. Bu, kimin tez durmasından asılı olur.

Bu səhər mən onu çağırdım:

- Vaqif!.. Vaqif!..

- Gəldim!.. Bu saat!..

Gəldi:

- Gecikməmişik ki?..

- Yox, hələ vaxta iyirmi dəqiqə var.

- Nə yaxşı! Onda tələsməyə dəyməz. Asta-asta gedək. Çatarıq.

- Nə deyirəm, gedək.

- Saatımız iki gündür işləmir. Anamın vaxtı yoxdur, aparıb düzəlt-dirsin.

Vaqifin atası keçən il ölmüşdür. Anası toxucu kombinatında işləyir. Toxucudur.

- Dərslərini bilirsən, Vaqif!

- Eh, hardan? Ana dilindən tapşırığa baxmağa heç vaxtım olmayıb.

Sən yəqin həmişəki kimi hamısını öyrənmişən.

Vaqifin sözündə kinayə duysam da özümü o yerə qoymadım.

Dedim:

- Həmişəki kimi.
 - Sənə nə var... Sinfimizin gözüsən. Bütün qiymətlərin "5"-dir.
 - İstəsən sən də ola bilərsən.
 - Məndə o səbir hanı? Oturum sənin kimi gecə-gündüz kitab üstündə, oxu ha oxu. Yorulmaq-zad bilmirsən aaa, Arif!
- Vaqif bunu elə dedi ki, guya mən kitab oxumaqla dağı dağ üstə qoyuram. Onun hərdən belə şişirtməsi olur...

Sınıfdə bildim ki, uşaqların da bir neçəsi ana dilindən tapşırılan mətin öyrənməmişdir. Qorxu-hürkü canlarını götürmüşdü. Ancaq iş elə gətirdi ki, ana dilindən əvvəlki dərşimiz boş keçdi.

Bir də onu gördüm ki, uşaqlar dövrəmi alıblar. Məndən dərşini danışmağımı xahiş edirlər. Etiraz edə bilmədim. Mətni danışmağa başlarkən Vaqifi də çağırdım.

O, pəncərə qabağında durmuşdu, küçədən keçənlərə tamaşa eləyirdi. Mənim səsimə lovğalıqla əlini havada yellədi:

- Onlara danış, onlara. Mən... Mən... - Mənə elə gəldi ki, o, "bilirəm" demək istəyirdi. Ancaq sözünü tez uddu, yadına düşdü ki, səhər dərşə gələndə mənə "bilmirəm" deyib. - Mən necə olsa çulumu sudan çıxara bilərəm.

Uşaqlardan hansısa onu sandı:

- Birdən çulun ağır oldu, səni batırdı?!
- Öz dərşini çək eyyy... Nə əcəb Arif varmış, yoxsa neynərdiz?!

Uşaqlar da onun sözünü cavabsız qoymadılar:

- Küçədən keçənlərə tamaşa eləyərdik, sənin kimi.

Mən dərşini danışib izah elədim. Sonra uşaqlar bir-birlərinə danışdılar. Mətn hamı üçün aydın oldu. Hamı onu öyrəndi. Bircə mənim məhəllə yoldaşım, dostum Vaqifdən savayı.

İşin tərsliyinə bax!..

Müəllim dərşini soruşmağa başlar-başlamaz birinci Vaqifi çağırdı.

O, inamsız addımlarla yazı taxtasına gedəndə söylədiyi "yaman ilişdim.." sözləri aydınca eşidildi. Ancaq bilmədim bunu müəllim də eşitdi, ya yox?

Müəllim jurnalı yazırdı. Bu, Vaqifi deyəsən bir az ürəklənirdi. Addımlarını yeyinlətdi. Özüni mənim oturmağım skamyanın yanına verdi (mən sol tərəfdə birinci skamyada otururam), müəllim eşitməsin deyə pıçıldadı:

- Arif, vayımdı, kömək elə, qulağım səndədir. Asta-asta di gəlsin, eşidərəm.

Mən də ona dedim:

- Mən ki səni dərs öyrənməyə çağırıdım.

- Nə biləydim ki, içəri girən kimi məni çağıracaq.

Daha mən dinmədim.

Müəllim başını qaldırıb:

- Hə, Vaqif, danış, səni eşidirəm, - dedi.

Hə danışacaqdı? Nəzərlərim bayaq onun lağ elədiyi uşaqlara sataşdı. Arxayın-arxayın, bir az da istehzalı nəzərlərlə Vaqifə baxırdılar. Mənə elə gəldi ki, onlar bu baxışları ilə deyirlər: "Onlara danış, onlara danış... İndi necəsi lovğa qardaş?! Hə, necəsən? Deyəsən, çulunu sudan çıxara bilmirsən?!"

Bəlkə də onlar bu cür fikirləşmirdilər. Mənə elə gəlirdi. Kim bilir?!

"Lovğa qardaş..." Bu hardan mənim ağılıma gəldi... Amma Vaqifə necə də yaraşır.

Dəli şeytan deyir ki, bundan sonra onu elə belə çağırım "Lovğa qardaş". Yox, inciyər. Onsuz da hər şey üstündə inciyir.

Atam deyir ki, lovğalıq pis şeydir. Deyir ki, lovğa adamın pendirindən tük çıxar. Bu atalar sözündən onun yaman xoşu gəlir.

İndi budur, lovğa qardaşın da pendirindən tük çıxır.

Ona yazığım gəlirdi. Mə nonu heç belə acız, yazıq bir halda görməmişdim. Bayaqqı lovğalanmaq hara, indiki büzüşmək hara?! Hə elə lovğalan, nə belə büzüş!..

Müəllim məsələni başa düşmüşdü. Vaxtı uzatmağa dəyməzdi:

- Vaqif, belə görürəm sən dərs öyrənməməkdə birinci yerə çıxacaqsan. Keç otur, "2".

Ana dili müəlliminin xasiyyəti idi: jurnala yazdığı qiyməti həm də ucadan deyirdi.

Müəllimin qanı qaralmışdı. Dərs danışmağa bu dəfə məni çağırırdı. Danışdım. Dedi:

- Yaxşı, bəs dostuna niyə kömək eləmirsən?! Vaqifi deyirəm. Görürsən heç nə bilmir. Belə getsə sinifdə qala bilər. Onunla bir məşğul olsana... Keç otur, "5".

Mən müəllimə deyə bilmədim, deyə bilmədim ki, dostuma kömək eləməyə hazırım, ancaq onun özü bundan boyun qaçırır. Yox, deyə bilmədim.

Tənəffüsdə ona yaxınlaşdım. Məni acıladı:

- Adamı tanımaq olmazmış. Hələ bir utanmır, dost da deyir.
- Mən elə indi də sənə dost deyirəm.
- Dosta bax!.. Bərk ayaqda adamı qoyub qaçan - sənin adın budur! Mən daha dözə bilmədim:
- Nə danışdığını heç bilirsən?!
- Səninlə danışmaq istəmirəm. Sən də məni danışdırma, bildin?!

Bundan sonra mənim Arif adında dostum yoxdur, vəssalam!..

O gün ilk dəfə olaraq məktəbdən evə bir yerdə qayıtmadığ.

Yolda onun öz hərəkəti barədə fikirləşib-fikirləşmədiyini deyə bilmərəm. Amma mən çox fikirləşirdim. Onun da, özümün də hərəkətlərimi götür-qoy edirdim.

Niyə Vaqif məndən küsdü? Təqsirim nə idi ki?.. "Bərk ayaqda adamı qoyub qaçan". O mənə nə üçün belə dedi? Ona suflyorluq eləmədiyimə görə, hə?!. Bəs onun özü bir o qədər yoldaşına lağ eləyib "onlara danış, onlara danış" deyəndə yaxşı idi?!

Elə buna görə də ona dərsi pıçıldamadım. Lovğalanmasaydı bəlkə də deyərdim. Yox, müəllimin acığına gəlsəydi də, deyərdim. Bircə lovğalanmasaydı!..

İki həftə idi ki, Vaqiflə küsülü idik. Məktəbə ayrı gedir, ayrı qayırdırdıq. Nə mən onlara gedirdim, nə o bizə gəlirdi.

Üç gün bundan qabaq çörək dükanında anasına rast gəldim. Məni çox mehriban dindirdi:

- Arif, bala, bizə niyə gəlmirsiniz? Olmuya Vaqiflə aranız dəyib?!
- Yox niyə ki, Səadət xala?!
- Ondan da soruşuram belə deyir. Bəs onda niyə görünmürsən?

Srağagün sinif rəhbəriniz məni məktəbə çağırtdırmışdı. Vaqifdən çox şikayətləndi. Deyir ciddi çalışmasa sinifdə saxlamadı olacağıq. Deyir

imtahanqabağıdır, gərək evdə çalışmasına göz olasan. Mən də, ay bala, başıma haranın külünü töküm, evdə oluram ki, üstündə də gözüm olsun. Səhərdən axşamacan düşüb qalmışam kombinatda. İki saatcan elə gedib-gəlməyə vaxtım itir. Evə gələndə də bişir-düşür, yığ-yığış, bir də görürsən ki, gecəyarı oldu.

Biz çörək alıb evə gələncən Səadət xala mənə iş-gücündən, oğlunun dərəcə fikir vermədiyindən, futbol azarına tutulduğundan danışdı:

- O gün də ki, futbol topuynan yazıq, kimsəsiz Xanımqız nənənin pəncərəsinin bir gözünü çilik-çilik eləyib. Şüşəsalan çağırıb düzəltməyə məcbur olmuşam. Artıq xərcə düşmüşəm.

Səadət xala danışdıqca ona elə yazığım gəlirdi ki...

Ayrılanda xahiş elədi ki, ayağımı onlardan kəsməyim. Bir də...

- Bir də, bala, qadan alım, imkanın olanda Vaqifə dərslərini öyrənməkdə kömək elə. Müəllim səni yaman tərifləyirdi...

Mən Səadət xalaya da deyə bilmədim ki, oğluna kömək etməyə hazır idim, amma onun özü bunu istəmədi.

Küsülü qalmağımızı da açə bilmədim. Fikirləşdim ki, Vaqif bunu eləməyibse, mən niyə eləyim?!

İndi budur, üç gündür Səadət xalanın sözləri başımdan çıxmır. "Qadan alım, imkanın olanda Vaqifə dərslərini öyrənməkdə kömək elə".

İmkanım var, Səadət xala, var! Kömək də eləyə bilərəm. Ancaq biz küsülüyük. Özü də oğlunuz məndən küsmüşdür, "məni danışdırma" demişdir.

Bu gün də o, rus dilindən "2" aldı. Qanım lap qaralmışdı. Qəribədir, "2"-ni alan o, qanı qaralan mən.

Axşam evdə başa düşdüm ki, ona görə yox, Səadət xalaya görə qanım qaralmışdı. Yazıq arvad bilsə, görəsən, neyləyəcək?! Mənə ümid oldu, məndən də bir kömək yetişmədi.

Fikir məni götürmüşdü. Atamın mehriban səsini eşitdim.

- Oğul, yaman fikirli görünürsən, nə olub bəyəm?

- Heç, elə bir şey yoxdur, ata.

- Yox, sən nəse məndən gizlədirsən. Gözlərindən görürəm. Sən ki, məndən heç bir şey gizlətməzdin!.. Bir də Vaqif neçə gündür gözümə dəymir. De görüm, küsüb-eləməmisiniz ki?!.

Mən susurdum. Atam yaman yerdə məni yaxalamışdı. İşin nə yerdə olduğunu öyrənməyincə məni rahat buraxmayacaqdı. Xasiyyətini bilirdim.

Bir də mənim özümün ürəyim dolmuşdu. Danışmağa elə adam axtarırdım. Atamdan yaxşı məsləhətçi kimi tapacaqdım ki?! Odur ki, olub-keçənləri başdan-ayağacan danışdım. Hətta Səadət xalanın yenə "2" qiymət aldığı da söylədim.

Atam məni diqqətlə dinləyəndən sonra dedi:

- Hə, yaxşı olmayıb. Gör nə vaxtdan küsülüsiniz. Mənə də deməmişən.

- Ata, bilirsən, utandım. Bir də mən küsməzdim. Mənim belə şeydən xoşum gəlmir. Ondan oldu.

- Başa düşürəm, oğul, başa düşürəm. Ancaq iki həftə küsülü qalmaq... Bu heç mənim xoşuma gəlmir. Özü də Vaqifin belə ağır vaxtında. Axı özün deyirsən ki, müəllim deyib ki, belə getsə sinifdə qala bilər. Sən onun yoldaşın, ona indi kömək əlini uzatmasan, nə vaxt uzadacaqsan?!

- Ata, mən kömək eləmək istəyirdim, lap sinifdə dərsi ona pıçıldardım da, ancaq bircə onun bu lovgalığı olmasaydı.

- Yox, sinifdə dərsi pıçıldamaq, suflyorluq eləmək yaxşı deyil. Bunun ona bir köməyi dəyməz. Burdan sən deyəcəksən, o da tutuquşutək təkrar edəcək, ordan da yadından çıxıb gedəcək. Yaxşı eləmişən ki, özün dediyin kimi dərsi pıçıldamamısan. Vaqifə köməyi evdə, dərslərini hazırlayanda eləmək lazımdır. Mənə elə gəlir ki, sən onunla barışmalısən.

- Ata, axı o özü məndən üz döndərüb. Mən necə onun yanına gedim.

- Mənə elə gəlir ki, oğul, indi yəqin o da peşman olub. Bir də deyirsən ki, o lovgadır, qürurludur. Elə buna görə də o sənənin yanına gəlməyəcək. Onun işə indi ağır vaxtıdır. Səadət xala işə gedən kimi o, oturub dərslərini öyrənmək əvəzinə küçəyə qaçır, onun-bunun pəncərəsini sındırır. Yaramaz işlərlə məşğul olur. Sən onlara getsən, ya onu bizə çağırısan belə olmaz. Oturub sənənlə birlikdə dərslərini öyrənər. Bir də oğul, gərək sən heç unutmayasən ki, atasının yoxluğu Vaqifə çox pis təsir eləyir.

Atam düz deyirdi. Ancaq Vaqifin uşaqların yanında mənə "bərək ayaqda adamı qoyub qaçan - sənənin adın budur" deməsindən sonra onun ayağına getmək mənə çox ağır gəlirdi. Çox ağır!

Bunları atama da dedim. Cavabı bu oldu:

- Hamısını başa düşürəm. Bil ki, əgər o, yaxşı oxusaydı, mən belkə də səni onun ayağına göndərməzdim. Deyərdim ki, gözlə o sənənin

ayağına gəlsin. Ancaq indi vəziyyət başqa cürdür. O özü də başa düşmədən sinifdə qala bilər. Halbuki ayxşı oxumaqda indi sən ona kömək edə bilərsən. Özün də deyirsən ki, o, korafəhim deyil, ancaq lovğa və tənbəldir. Mən sənin yerində olsam, elə günü sabah gedib onunla barışaram. Günü sabah...

- Vaqif!.. Vaqif!..
- Gəldim!.. Bu saat!..
Gəldi:
- Salam!
- Salam.
- Gecikməmişik ki?!
- On dəqiqə var.
- Getdik! - Vaqif həmişə tələsəndə belə deyir.
- Getdik! - Onunla razılaşanda mən də belə deyirəm. Qaç-qaç getdik.

1958, 1969

Məsələ aydındı...

Yaşarın atası körpü mühəndisidir. O bu il işinə görə kənddə çox qalacağından, ailəsini də gətirmişdi. İndi Yaşar kənd məktəbində oxuyacaqdı. Üçüncü rüb təzəcə qurtarmışdı. Şagirdləri yaz tətilinə buraxmışdılar.

Yaşar bu cür bağ-bağatlı kənd heç görməmişdi. Bir-birindən gözəl olan mənzərələr yaman xoşuna gəlirdi. Kəndin yaxınlığında böyük meşə vardı. Meşənin gözəlliyini, baş-başa vermiş yoğungövdəli, qolubudaqlı ağacları, qaya dibindən axan qoşa bulağı seyr edən Yaşarın ağzı açıla qalmışdı. Hələ quşlar!.. Ağacdən-ağaca, budaqdan-budağa qonan quşlar onu lap çaşdırmışdı: "Ay aman, bu qədər də quş olar!.."

- Ata, nə yaxşı biz bu kəndə gəldik. Mənim buralar yaman xoşuma gəlir!..

- Bəs sən nə bilmişdin?!

Böyürtkən kollarının yanından keçərkən Yaşar soruşdu:

- Ata, buraya böyürtkən yeməyə gələrəm, hə?

Atası:

- Əlbəttə, oğlum, niyə gəlmirsən? - dedi. - Buralarda çiyələk də çox olur. Hələ çiyələk yığmağa da gələcəksən...

Tətil günləri elə tez qurtardı ki, Yaşar onların nə vaxt gəlib keçdiyini belə hiss eləmədi. Səhər durub məktəbə getdi. Beşinci sinif şagirdlərinin oxuduğu otağı axtarıb tapdı. İçəri girəndə oğlanlar başına toplaşdılar, onu sorğu-suala tutdular. O da dolu kimi üzünə yağan sualların qabağında özünü itirmədi, bildiyindən cavab verdi. Bakıdan gəldiyi üçün ona dəniz haqqında çox sual verirdilər:

- Dəniz gözəldir?

- Bəs necə?

- Suyu şordur, hə?

- Şordur... Ağzına gedəndə elə bil duzlu su içirsən.

- Dərindir?

- Bəs necə!.. Ağzında dəniz deyirsən ey... Quruya yaxın yerləri deyir, bir az ki uzağa getdin, batırsan. Üzməyi bilməsən, işin şuluqdur.

- Sən üzməyi bilirsən?

- Bilirəm.

- Bəxtəvər.

- Aaa... Dayan, dayan!.. Sənin fəmilin Kərimovdur? - yoldaşları içində hamıdan kiçik və arıq görünən Zakir mühüm şey tapmış kimi soruşdu.

- Kərimovdur, Yaşar Kərimov. Necə bəyəm?

- Keçən il məktəblilər arasında üzgüçülüklə birinci yer tutan sən sən?

- Mənəm.

- Bir bax, elə bil məlumat bürosudur. Hər şeydən xəbər verir, - Zakirdən boyca xeyli uca olan Kazım yoldaşlarına göz vura-vura özünü qabağa verdi.

Zakir də o dəqiqə deməyə söz tapdı:

- Sən ağaclara dırmaşıb quşların yuvasını eşləyirsən, mən də qəzetə, jurnala baxıram, təzə xəbərləri bilirəm. "Azərbaycan pioneri" qəzetini oxusaydın, sən də bilərdin.

- Eh, bu bir şey deyil. Hünərin var mənim kimi ağaca dırmaş, qəzəti nənəm də oxuyar.

- Ağaca mən də çıxa bilirəm. Ancaq yuva dağıtmıram, quşların yumurtalarını götürmürəm.

- Yuvaya əlin çatır ki, yumurtaları da götürəsən?! Paxıllığımyı çəkirsən, mən bilirəm.

Kazımın sözünə uşaqlar gülüşdülər. Kazım da səhərdən gəlmiş təzə şagirdin yanında özünü sındırmamaq üçün onlara qoşuldu, qəhqəhə çəkərək əlini Zakirə uzatdı:

- Çək gəlsin!..

Zakir də var gücüylə əlini onun əlinə çırpdı. Uşaqlar bir az da bərk gülüşdülər. Ara sakitləşəndə Zakir yenə Yaşara müraciət etdi:

- Bu Kazım qərribə oğlandır, özün görə bilərsən, ancaq bura gəlməyin nə yaxşı oldu... Üzməyi bizə də öyrədərsən?

Yaşar da fərəhlə cavab verdi:

- Öyrədərəm.

- Eh, bizdə ki, dəniz yoxdur, - "Qərribə oğlan" yenə söhbətə qarışmış, özünü göstərmək istədi.

Uşaqlar ona etiraz etdilər:

- Çay ki var.

- Nə olsun ki, var...

- Üzməyi öyrənərik. Azdır?!
O da böyük-böyük başını buladı:

- Bircə üzümümüz çatışmır, onu da öyrənsək, hər işimiz düzələr!..

- Üzməyi öyrənmək lazımdır, - müəllimin təmkinli səsi eşidildi.

Onun nə vaxt içəri girdiyini uşaqlar hiss etməmişdilər. Bircə saniyənin içində hərə öz yerinə qaçdı. Rza müəllim sinfə oturmaq üçün icazə verib, bayaqkı sözünü davam etdirdi:

- Çox şeyi bilmək adama ziyan verməz. Əlbəttə, bütün bunları gündəlik dərsləri hazırlayandan sonra görmək olar.

Üzgüçülük dərnyində Kazımdan başqa sinfin bütün oğlanları yazıldı. Yaşar dərnyin rəhbəri, Zakir onun köməkçisi oldu. Sınıf rəhbəri Rza müəllim və idman müəllimi Nuhəddin dərnyin işinə kömək etməyi boyunlarına göturdülər.

Həftədə bir dəfə, istirahət günündə dərnəyin məşğələsi olurdu. Uşaqlar üzgüçülüyə aid kitablar oxuyur, üzmək qaydalarını öyrənirdilər. Su soyuq olduğundan çimməyə hələlik getmir, tətillərini gözləyirdilər. Nəhayət, dərs ili sonna çatdı. Məşğələləri çay sahilində aparmağa başladılar. Həmin yay istirahətini kənddə keçirən Rza müəllim də tez-tez çay sahilinə gəlir, şagirdlərinin işi ilə maraqlanırdı.

Bir dəfə o yenə çay sahilinə gələrkən yolda Kazıma rast gəldi. Kazımın nəzərləri ağacların budaqları arasında gəzib dolaşırdı. Rza müəllim hiss elədi ki, o, acgözlüklə quş yuvası axtarır. Yaxşılaşanda salamladılar. Müəllim soruşdu:

- Dincəlirsən də, Kazım?

- Dincəlirəm, müəllim.

Rza müəllimin sualında eyham vardı. Kazımın quş yuvası eşləməsinə işarə idi bu eyham. Kazım bunu duysaydı yəqin müəllimə elə cavab verməzdi.

- Üzgüçülük dərnəyinə də getmədin ki, getmədin. Sözüünün üstündə möhkəm durursan.

Kazım dillənmədi. Rza müəllim sözünü davam etdirdi:

- Söz yox, Kazım, dərnəyə getmək könüllüdü, Nuhəddin müəllimin sözü olmasın, məcburi deyil. İndi özün bil də. Mən sənə nə deyim?! Tətildəsən, tətillər ayları da dincəlmək üçündür, bilirsən.

Kazımın sıxıldığını görən Rza müəllim onu çox saxlamadı:

- Yaxşı, Kazım, mən uşaqların yanına gedirəm, baxım görüm neyləyirlər. Amma çimməli havadır ha!

Ayrıldılar. Müəllim çay sahilinə sarı yollandı. Şagird ağaclar arasına yönəldi.

Bürkü idi. Yaşar körpü inşaatçılarının yanından gəlirdi. O, meşəyə çatcaq, bir az sərinlənsin deyər kölgədə oturdu. Meşənin xoş ətrini duydu, sərin, ürəyəyatan havasıyla nəfəs aldı, oxuyan quşları dinlədi, dincəldi.

Sonra yenə yoluna davam etdi. Koldan kola adlayaraq doyunca böyütkən yedi. Qaralmış əllərini, ağız-burnunu yumaq üçün çaya doğru üz tutdu.

Çay meşənin ayağında idi. Bir az o yanda kəndin ucqar evləri ağarırdı. Yaşar əyilib əllərini yudu, sonra çimmək həvəsiylə paltarını so-

yundu, suya tullanmaq istəyirdi ki, havanın qaraldığını gördü, başını yuxarı qaldırıb, buludların hərəkətinə diqqət elədi. Hamısı bir yerə komalaşırdı. Bir saniyə keçməmiş göy guruldamağa başladı. Bunun ardınca ildırım çaxdı. Yaşar yağışın qoxusunu duydu. Bədəninə damcılar düşəndə paltarını geydi, çay boyunca üzüyuxarı kəndə doğru qaçmağa başladı. Yolu yarı etməmiş onu güclü yağış tutdu. Yaşar özünü ağacların altına verdi. Birdən haradansa qulağına qarışıq səslər gəldi:

- Köməyə... Kömək!.. Gəlin!..

O, səs gələn tərəfə qaçdı. Yağışın altında bir qədər getmişdi ki, sinif yoldaşlarından ikisi qarşısına çıxdı. Onlar tövşüyə-tövşüyə, həyəcanla:

- Kazım boğulur, - dedilər, - Biz üzə bilmirik. Yoxsa...

Yaşar onların göstərdiyi yerə cumdu. Burada çay burulur və üzüaşağı sürətlə axırdı. Burulğanda su köpüklənirdi. Yaşar Kazımın suya batıb-çıxdığını gördü, bir göz qırpımında soyunub çaya tullandı, üzüb ona yetişdi, bir neçə təkənla burulğandan çıxartdı. Çay bu yerdə o qədər də enli deyildi. Sahildə iri-gövdəli qovaq ağacı vardı. Onun iki böyük budağı çayın üzərinə əyilmişdi. Yaşar təkən vura-vura Kazımı qovaq ağaclarının budağı altına saldı və qışqırdı:

- Kazım, budaqdan yapış, qorxma, bərk yapış!.. Bərk!..

Ağızına su dolmuş Kazım budandan yapışanda, Yaşar ona yuxarı qalxmağa kömək etdi. Elə bu vaxt Rza müəllim, böyük-küçük, hamı özünü yetirdi.

Kazımı sahilə çıxarıb yoğungövdəli, qolu-budaqlı qarağacın altına gətirdilər, yerə uzadıb əl-qolunu ovmağa başladılar.

Rza müəllim əhvalatı soruşub öyrəndi: sən demə, Zakirgil meşəyə böyürtkən yığmağa gəliblemiş. Qayıdarkən səs eşidirlər. Səs, bütün gövdəsi ilə çaya doğru əyilmiş nəhəng ağacdan gəlirmiş.

Uşaqlar yaxınlaşanda Kazımın nazik bir budaq üzərində dayandığını görürlər. Ağacda bir neçə gün əvvəl sağsağan bala çıxartmışdı.

Yoldaşlarını görəndə Kazımın kefi kökəlir:

- Görürsüz də hara çıxmışam... Ancaq, uşaqlar, yuva yaman dərin-dir, əlim dibinə çatmır...

- Kazım, balalar yazıqdır, götürmə! - Yerdən Zakir qışqırır.

- Elə şey yoxdur, heç əl çəkərəm?.. Sağsağan balası qəşəng olur, götürəndən sonra hamının paxıllığı tutacaq, görərsiz.

Aşağıdan da birağızdan cavab verirlər:

- İşimiz-gücümüz qurtarmışdı.

- Bura çıxın, bura çıxın, onda danışın... hə, çıx...

Kazım sözünü qurtarmamış, sol əli ilə yapışdığı budaq qəfildən sınır və o, müvazinətini itirərək guruppultu ilə çayın dərin yerinə düşüb batır. Qalxanda ağzına çoxlu su dolur. Vahimədən özünü itirir, ikinci dəfə batır, qalxır, suyun güclü axını onu üzüaşağı aparır. Zakir xəbər üçün kəndə qaçır. Yoldaşları Yaşara rast gəlirlər.

Yağış dayanmışdı. Kazımın halı yaxşılaşmışdı. Rza müəllim Yaşara təşəkkür etdi, Kazıma isə mənalı-mənalı xeyli baxdı, ancaq bir söz demədi.

Səhər dərnəyin məşğələsinə gələn uşaqlar Kazımı orda görəndə müəllimləri kimi hərəkət edib, bir söz demədilər. Məsələ aydındı...

İyul, 1958

Geoloq qız

Tünd mavi suları yara-yara irəliləyən gəminin göyörtəsində iyirmi iki-yirmi üç yaşlarında bir qız durub diqqətlə irəli baxırdı. Onun böyük maraqdan geniş açılmış gözləri önündə get-gedə daha da tündləşən sulardan savayı heç nə görünmürdü. O, baxdıqca baxır, dəniz də öz ənginliyi ilə uzanıb gedirdi. "Xəzər...Xəzərim mənim, qoynundayam, bax sənə, qoynundayam yenə. Hələlik gəmindəyəm, bir azdan şəhərimdə olacağam. Görək də necə olacaq?! Necə yola verəcəksən məni?! Tələbələrımız, məzunlarımız sərt üzündən çox danışblar mənə. Onların çoxunu da elə Neft daşlarının adı çəkilərkən qorxudan bu olub... Ancaq mən... nə deyim, görürsən də, gəlirəm işləməyə... Özü də ən çox nə gizlədim, sənə bel bağlayıram... Sənə güvənirəm, Xəzərim, sənə!.."

Bu vaxt elə özü yaşda bir gənc ona yanaşdı. Mütərəddid addımlarla yanaşdı, çəkinə-çəkinə, çox çətinliklə də olsa:

- Görünür, dənizi çox sevirsiniz? - dedi, ancaq heç özü də bilmədi necə dedi.

Düşüncələrindən hələ də ayrılı bilməyən qız bir anlıq oğlana elə fikirli-fikirli baxdı, baxdı və birdən özünü yığışdıraraq:

- Bu kənardan bəyəm hiss olunur?! - dedi.
Oğlan, deyəsən, ürəkləndi bir az:
- Açıqca.
Qız onun üçün bunun heç əhəmiyyəti yoxmuş kimi cavab verdi:
- Nə olar ki?! Gizlətmirəm ki?!.
- Bilirsiniz, bayaqdan sizə baxıram, dənizdən bir an ayrılı bilmirsiniz.
Fikirləşdim ki, yəqin onu çox sevirsiniz.

Qız:
- Sevirəm desəm, az olar, dəniz inciyər, mən onun vurğunuyam, vurğunu!.. - dedi.

Dedi, ancaq özü də hisslərini, aşıb-daşan təəssüratını cilovlaya bilmədiyinə təəccüb elədi. "Yaman danışqan oluram ha!.."

Oğlan açılmışdı, bir qıza baxdı, bir dənizə baxdı, köks ötürdü:
- Dəniz qibtə doğurur!..

Qızın iri, ala gözləri elə bil bir az da böyüdü. Fikirli-fikirli oğlana baxdı. Mütəcəssiz adamlar kimi, sorğulu baxışlarla. Oğlanın indicə söylədiyi, ona ikibaşlı görünən sözlərinin əsl mənasını anlamağa çalışdı. Haçandan-haçana dilləndi:

- Dəniz dostumdur mənim, özü də dostluğumuz lap uşaqlığımdan başlanıb. Onun sahillərində böyümüşəm axı. Ləpələriylə oynaya-oynaya. Dənizdən məni heç nə ayıra bilməz. Biz köhnə, ayrılmaz dostlarıq. Ayrılmaz!

Oğlanın sanki çiçəyi çırtladı:
- İndi də onun qoynuna sizi işləməyə aparın yəqin bu hissdir, deyilmi?!
Qızın arıq çiyinləri qalxıb endi:

- Nə bilim?! Dəniz Bakıda da var. Bir yerdə işləməliydim. Neft daşlarını təklif elədilər, etirazım olmadı. Bilirsiniz bəzən qızlar kimi şəhərdə qalmaq üçün min bir oyundan çıxmağı, "dayı" arxasınca - qaçmağı, minnət çörəyi yeməyi mənliyimə deyirlər, qoy Neft daşları olsun. Orda işləyənlərdən mənim nəyim artıqdır, nəyim əskikdir?!".

- Səhv eləmirəmsə, siz Azərbaycan Sənaye İnstitutunun geoloji-kəşfiyyat fakültəsini bitirmisiz, eləmi?!.

- Bəli. Siz də neft-mədən fakültəsini, doğrudur?!
- Tamamilə.

Araya sükut çökdü. Sükutu qırmaq üçün qızın əlindəki kamança, dərdlərinin, sevinclərinin sirdaşı kamança oğlanın necə də köməyinə çatdı. Elə ilk görüşdən kamançaya rəğbəti artdı oğlanın.

- Kamançanı nə əcəb götürmüşüz?!

Qızın çiynləri yenə qalxıb endi:

- Nə bilim?! Elə belə... Yox, düzünü desəm yaxşıdı, ancaq siz allah, gülməyəsiz: ondan ayrılmaq çətin göründü mənə. Dedim boş vaxtım olanda çalaram. Axı kamança da dəniz kimi mənim dostumdur. Bir az da artıq desəm sirdaşımdır.

- Gözəl çalırsız, dinləmişəm. Zövq ala-ala dinləmişəm. Qızın sifətini təəccüb əlaməti bürüdü, tələsik soruşdu:

- Harda?!

- İnstitutumuzda. Bayram konsertimizdə.

- Həə!..

Oğlan daha da, daha da açılışdı:

- Adız da, səhv eləmirəmsə, Xalisədir. Düzdür?

Qız dodaqlarında xəfif təbəssüm oğlanın dediyini başı ilə təsdiq etdi, tezcə də dilləndi:

- Ancaq mən sizinkin deyə...

Qıza sözünü qurtarmağa oğlan heç macal vermədi:

- Yadıgardır, - dedi, - Yadıgar.

Bilərəkdən iki dəfə dedi, qızın yadında qalsın. Özü beləydi. Birinci dəfə eşitdiyi ad yadında qalmazdı. Gərək ikinci dəfə eşidəydi o adı. Sonra Yadıgar daha nə isə demək istədi, sözü gətirə bilmədi. Əvəzində çoxluca qızardı. Qız da susmağı lazım bildi. Söhbətləri yenə qırıldı. İkisinin də nəzərləri uzaqlara dikilib qaldı. Xeyli, xeyli qaldı...

Axşam düşdü. Dəniz lap qaraldı. Neft daşları işıqlarıyla uzaqdan göründü. Işıqlar yavaş-yavaş yaxınlaşırdı. Xalisə baxa-baxa qalmışdı. Haçandan-haçana vəcdlə oğlana dedi:

- Bir baxın, siz allah, bir baxın... Qəribədir eee! Bu işıqlar necə də tanışdır mənə. Elə bil heç birinci dəfə deyildir ki, buraya gəlirəm! Aha, tapdım, özüdür ki, var... Sanki kimsə doğulduğum, qoynunda boy atdığım doğma, əziz şəhərimin bir parçasını ayırıb bura gətirmişdir. Bakının işıqlarıdır burda yanan. Bakımın! Əziz, mehriban, doğmaca Bakımın!

Xalisənin xoşuna gəlir, heyrət içində onu süzürdü.

- Siz də birinci dəfədir gəlisiz bura?

- Bəli...

- Dediklərim düzdür, razılaşırsız mənimlə?

- Yüz faiz!

Yadigar ürəyində özünü danladı: "Bu faiz hardan dilimə gəldi. Öyrənmişik faizlə danışmağa".

Ancaq söz artıq deyilmişdi. Üstündən keçməyi münasib bilib dinmədi.

Xalisə də Yadigarın gözlərinə baxır, onun xeyli əvvəl dediyi üç kəlməsi hələ də qulaqlarında cingildəyirdi: "Dəniz qibtə doğurur!.."

"Deyəsən axı anamı sevindirmək vaxtı çatır... Xalisə yadımdan çıxmır heç. Gözlərimin qabağında ki, qabağında. Dediklərinin bircə-cəyini də unuda bilmirəm. Görmək istəyirəm onu yaman..."

Yadigar bu düşüncələrlə qadınlar yataqxanasının qarşısına gəlib çıxmışdı. Xalisəyə rast gəlmək ümidində idi mi?!

Bu gün nədənsə ürəyinə dammışdı ki, Xalisəni görəcək. Bir də axı o, təsadüfə inanırdı. Həmişə dostları ilə söhbətində deyirdi: "Təsadüfdən çox şey asılı olur... Bəziləri buna bəxt, bəziləri alın yazısı deyirlər. Nə deyirlər desinlər, mən təsadüfə inanıram".

Təsadüf haqqında onunla mübahisə eləyən də olardı, razılaşan da. Belə vaxtlarda etidalını pozmazdı heç Yadigar. "Qoy kim nə fikirləşir fikirləşsin, mən təsadüfə inanıram..."

İndi də qadınlar yataqxanasının qarşısında məhəccərə söykənib dənizə baxır, Xalisə ilə olan söhbətini bircə-bircə xatırlayır, ürəyində təsadüfə minnətdarlığını bildirirdi: "Qurbanı olduğum təsadüf bizi bir yerdə "Daşlar"a gətirdi. Xalisəni mənə göstərdi. Görən kimi öz-özümə dedim ki, bax, bu mənimdir, qismətimdir... O gündən bəri bir an da yadımdan çıxmır... Mənə elə gəlir ki, o da mənə biganə deyildi. Hiss edirdim ki, mənimlə söhbətləşmək ürəyincəydi... Görək də. Anamın danlağından qurtara biləcəyəm, ya yox?! Arvad elə "Evlən, evlən" deyir. Anaları qınamaq olmaz, Yadigar. Onların istəyi budur ki, balaları ev-əşik sahibi olsunlar, övlad böyütsünlər. Məyər buna mən etiraz edirdim ki?! Məsələ bunda idi ki, axtardığımı tapa bilmirdim... Bilmirdim!.. İndi onu təsadüf mənə yetirdi təsadüf! Artıq hər şey Xalisədən asılıdır. Bəs necə, görək mən də onun xoşuna gəlirəm mi?! Onun axtardığı adamammı? Nə bilim, nə bilim?!

Amma yox, ürəyim deyir ki, o da, o da... Ay allah, kaş belə olaydı!.. Anamı sevindirəydim, sevindirəydim yazığı!.. Öz aramızdı Yadigar, o

sözü Xalisəyə dedin ha: "Dəniz qibtə doğurur!.." Bəs necə, uşaqsan! Ancaq başa düşdü görəsən?! Başa düşməmiş olmaz, arif qızıdır..."

Dəniz yavaş-yavaş dalğalarını oynadırdı... Yadigar bir-biriylə oynaqlaşan dalğaları izləyə-izləyə düşünürdü: İşimdə şükür allaha yaxşı gedir. Məşhur qazıma ustası Nuhbalayla işləyirəm. Ondan çox şey öyrənirəm. O da məndən razılıdır. Deyir, maşallah fəhimli oğlansan, müavinliyin az çəkəcək sənin, özüm təklif edəcəyəm, səni qazıma briqadasına usta qoysunlar. Mənsə... O gün dedim ki, ay usta, hara tələsirəm? Qoy bir az təcrübə toplayım hələ. Siz olan yerdə məndən nə usta?! Güllür. Təvazökarlığım ürəyini açır... O da çox istəyir ki, ailə qurum. Elçiliyə də məmnuniyyətlə gedəcəyini söyləyir. Bir dəfə mənimlə o qədər səmimiyyətlə söhbət elədi ki, az qala Xalisənin adını çəkəcək, onu nişan verəcəkdim. Güclə özümü saxladım. Aramızda ata-oğul münasibəti yaranıb. Elə bilirəm bu da təsadüfdür. Təsadüfə qurban olum! Yoldaşlarımız danışırlar ki, elə ustalara rast gəlirlər ki, allah göstərməsin..."

"Dəniz qibtə doğurur!.." "Əvvəllər o qədər də fikir vermişdim bu sözə. İndi yavaş-yavaş girir ürəyimə bus öz, varlığımı həyəcana gətirir..."

O, pəncərənin qabağına gəldi. Dənizə baxdı. "Dəniz qibtə doğurur!.." Doğursun da, neyləyim?! Ancaq çox istiqanlı, qaynar cavana oxşayır..."

Pəncərəni açdı. Dənizin hənirini, nəfəsini duydu. "Heç bilirsən, rəqibin meydana çıxıb, xəbərimiz yox, Xəzərim! Duyuram ki, vuruşunuz olacaq... Hə, vuruşunuz... Aaa... sənin heç vecinə deyil, elə dalğalarını oynadırsan, bir az hırlənginən də, sənə söz deyirəm axı bayaqdan... Eşitmirsən?!. Yaxşı indi ki, belə oldu mən də sənin acığına sevərəm onu, qalarsan yana-yana..."

Xalisə birdən məhəccərə söykənmiş Yadigarı gördü. Tezcə də pəncərəni bağladı.

Yadigar onu görməmişdi, dənizə baxırdı... Xalisə fikirləşdi ki, o da yəqin rəqiblə söhbət edir. "Məni görmək ümidilə gəlib... Bəs pəncərəni niyə tezcə bağladım?! Niyə?! Aç, pəncərəni, Xalisə, salamlaş, söhbət elə, Xalisə... Yox!.. Yox!.. Qoy bir az da..."

Bu nə idi?! Xalisə onu sevirdimi?!

"Daşlar"a onunla bir gündə gəlmiş Yadigarın elə ilk günlərdən onunla maraqlandığını hiss edən Xalisə əvvəllər özünü o yerə qoymamışdı. Lakin sonralar... Sonralar özü-özünə məəttəl qalmışdı... Qərribə bir hiss onun varlığına hakim kəsilirdi, yuxusunu qaçırdı gecələr... Qaçırırdı!..

Xalisə sevgi bərəsində çoxlu əsər oxumuşdu. Həqiqi sevgiyə nail olan insanlara nə qədər qibtə eləmişdi. Yaşa dolandan sonra ən böyük arzularından biri də təməl daşları saf, təmiz, ülvü məhəbbətdən qoyulmuş gözəl bir ailə qurmaq olmuşdu. Gözəl ailə! Atası deyərdi: "Əxlaqlı, qüdrətli, səmimi bir ailə millətin, xalqın qüdrəti, qolu deməkdir!.."

Deyirlər hər kəsin bir qisməti var. Bəlkə elə bu da onun qismətinə gəlib çıxıb. Niyə bəs onda Xalisə ona ürək sözlərini açmağa imkan yaratmırdı?!

Xalisə onun ürəyini açmasını həm istəyir, həm istəmirdi. İstəyirdi ona görə ki, ömürlük həyat yoldaşının kim, nəçi olduğu ilə maraqlanırdı. Gizlətmək nəyə lazım? Xalisəni onun yüksək mənəviyyata malik olması ilə bərabər, zahiri görkəmi də az düşündürmürdü. Yadigarın sifəti gözlərinin qabağında idi: "Babətdir, nə gözəllik axtarırsan eee, Xalisə, özün bəyəm gözəlsən?!"

Lakin o tez də özünü ələ almağı bacarırdı. "Oğlanın gözəllik nəyinə lazım, tək ağlı olsun" fikrini istər-istəməz üstün tuturdu.

Oğlanın tez ürəyini açmasını Xalisə istəmirdi, açsaydı ona gərək cavab verəydi. Cavab vermək asandı mı?! Bu haqda o, çox fikirləşir, fikirlərinin, xoş düşüncələrinin alt-üst olacağından qorxurdu. Qorxurdu ki, birdən oğlan o deyən olmadı, birdən onu yarı yolda qoydu, sevgisinə, məhəbbətinə dönük çıxdı. Onda necə olsun bəs?! Necə olsun?!

Tənha qaldığı anlardan Xalisə bu bərədə çox düşünürdü. Nədənə son zamanlar vaxtı ilə qonşuluqlarında yaşayan cavan ər-arvadı tez-tez xatırlayırdı. Onlar heç yola getməzdilər. Qışqırıq həyəət-bacadan əskik olmazdı. Bu, mərhum atasını hamıdan çox əsəbiləşdirirdi. Dava-dalaş zilə qalxanda o, dayana bilməzdi. Yola getməz ər-arvadı ram etmək üçün başını bulaya-bulaya həyəətə çıxardı.

Bir dəfə belə dava-dalaşdan sonra onun evə qayıdaraq arvadına dedi-yi sözlər indi də Xalisənin qulağındadır: "Qız gərək ürəyini yalnız onu anlayan adama versin, onun həyat yoldaşı olsun! Yoxsa bunlar ki-

mi?.. Arvad deyir fədəm-demə, kişi deyir damdan-dama. Bu cür də ər-arvadlıq olar?! Doğru deyiblər ki, bablı-babın tapmasa, günü ah-vayla keçər.."

Xalisə düşünür və hələlik yeganə ürək qızdığı gündəliyini götürüb yazırdı. "Tayını tapmaq... Bir-birini anlamaq, qarşılıqlı məhəbbət, məhribanlıq, səmimiyyət nə qədər yaxşı şeylərdir. Bunlar üst-üstə yığılanda səadət olmurmu?! İlahi, belə bir səadət mənə qismət olacaqmı?!"

Sözlərin necə də doğrudur, ata!.. Mən sənin kimi, sən deyən kimi edəcəyəm, ata! Elə edəcəyəm ki, sənin ruhun məndən inciməsin... Mən xoşbəxt olum. Bu, sənin arzun idi, ata! Sənin arzunu yerinə yetirmədən yaşamağa haqqım varmı mənim?!"

Görəsən bu odurmu, məni başa düşəcək, anlayacaq oğlan?! Odurmu?!"

Xalisə özü tərəddüd edirdi. Yox, yox, Xalisə çırıpınırdı, onu sevgisində möhkəm olub-olmadığında yoxlamaq, sınaqlardan keçirmək istəyirdi. Buna görə də ona danışmağa, qəlbini açmağa hələ imkan vermir. Ondan qaçırdı. Yeri gəldi-gəlmədi, qaçırdı.

İndi də o, tezcə pəncərəni örtüdü. Amma qəlbi təlatümdə idi. Elə yenidən açmaq istəyirdi, açmaq istəyirdi. Düşünür, daşınır, çırıpınırdı. El əki, pəncərəni bir daha açmayacağı qərarına gəldi, kamançasını götürdü. "Ata, nə yaxşı ki, mənə kamança çalmağı öyrətmişən..."

Xalisə ən ağır dəqiqələrinə kamançaya pənah gətirirdi, onu həzin-həzin dilləndirər, dərdlərini onunla bölüşürdü. İndi də çaldı, çaldı. Ancaq həzin-həzin yox, coşğunluqla çaldı, ürəyini boşaltmağa çalışdı.

Güclənən, gücləndikcə uğuldamağa başlayan külək pəncərələri aramsız döyəcləyirdi..

Xalisəə çalır, çalır. Nəhayət ki, çalmağına ara verib pəncərə qabağına gəldi. Dəniz nərildəyirdi.

Açdı pəncərəni. Nəriltilə daha da yaxınlaşdı. Fırtına qoxulu külək içəri soxuldu, balaca otaq dənizlə birləşdi o saatca. Xalisə fırtına qoxulu küləyin otağa həmləsindən çəkinmədi, köksünü sipər etdi, dayandı küləyin qabağında. Tez Yadigar dayanan səmtə göz gəzdirdi. Yadigar getmişdi. Küləkmi qovmuşdu onu?! Ya pəncərəni açılmamağını onu gözləməkdən usandırmışdı?. Xalisə kəsdirə bilmədi.

Dəniz özündə deyildi heç. Dəniz hayqırır, hayqırırdı. Xalisə dəhşət oyadan bu mənzərəni lap soyuqqanlıqla seyr edir, Xəzərə acıq verməkdən belə özünü saxlaya bilmirdi: "Hə, nədi, nə belə özündən çıxdın, bayaqdan özünü elə göstərirdin ki, guya heç vecinə deyil dediklə-

rim. İndi də coşursan, sevəcəyəm onu, sən atılıb düşmə çox!.. Sevəcəyəm... Sevəcəyəm. Vəssalam!.. Buna bir bax, bayaqdan durub adam balası kimi ona söz deyirəm, mənə cavab vermək əvəzinə etinasız-etinasız dalğalarını oynadır... İndi bax, beləcə coşursan... Yadigar səni coşdurub, bilirəm, Yadigar!.. Sevəcəyəm onu, qismətimdi də gəlib çıxıb! Nə paxıllıq edirsən?! Çoxdan yolunu gözləyirdim!.. Qısqaqna sən allah, axı mən sənün dostunam, məgər sən dostunun xoşbəxt olmasını istəmirsən?! Əvvəl-axır birini sevməliydim də!.. Nə?! Ağırdı sənünçin?! Səni dostluqdan çıxartmıram ki!.. O özü də bunu bilir. Demişəm ona. Yadındadı Neft daşlarına onunla birgə gələndə məndən soruşdu: "Dənizdən bir an ayrılı bilmirsiniz... yəqin onu çox sevinirsiniz". Mən də dedim ki, "Sevirəm desəm, az olar, dəniz inciyər, mən onun vurğunuyam, vurğunu!.." Dediyyəmin üstündə də duracağam həmişə. Vallah, duracağam. Onu da sevəcəyəm, səni də. Yaxşı, yaxşı, özündən çıxma, sakitləş... Ağıllı ol!.. Mənim şıltaq, ərköyün Xəzərim!.. Mənə imkan ver, yaxşı-yaxşı bir fikirləşim, götür-qoy edim, görək başımıza nə gəlir.."

Xalisə güclə pəncərəni bağladı. "Görəsən Yadigar indi nə edir? O da mənim haqqımda düşünürmü bu an?.. Görəsən nə düşünür?! Məni düşünəydi kaş, məni!.."

Xalisəyə elə gəldi ki, küləyin uğultusu, dənizin hayqırtısı bir az da çoxaldı. "Nə eləsən də sevəcəyəm onu. Xəzərim, sevəcəyəm!.."

Xalisə kamançasını sığalladı. "Birdən sən də dəniz kimi inciyərsən məndən a?! Yox, bilirəm, sən elə şey eleməzsən. Sən məni başa düşürsən, sən həmişə sirdaşım olmusan, dərdlərimi həmişə mənimlə bölüşməsən, ay atamın yadigarı!.."

Atası Səmədağa riyaziyyat müəllimi idi onun. Yaxşı kamança da çalırdı. Musiqiçi də ola bilərdi. Ancaq özlüyündə riyaziyyata üstünlük vermiş, onun dalısınca da getmişdi. Kamançasına özü üçün, ailəsi, dostları üçün çalırdı. O, ilki Xalisəyə də kamançanı sevdirmişdi. Xalisə də yaxşı mənimsəmişdi kamançanın "sirləri"ni. Sərbəst çalar, atasını sevindirirdi. Sevincdən aqası Gülbikəyə də, özündən kiçik bacıları - Pürnisə, Tofiqə, Umleyleya da pay düşərdi. Səmədağanın vəfatıyla sonna yetmişdi bu ailə sevinci...

Xalisə səkkizinci sinifdə oxuyurdu. O vaxtacan heç yanda işləməyən Gülbikə tikəş fabrikində iş girmişdi. Ev işlərinin bir qismi Xalisənin öhdəsinə düşmüşdü. Ana-bala əl-ələ verib atasız evi bir təhər dolandıрмаğa başlamışdılar.

Doqquzuncu sinifdə oxuyanda isə Xalisə məktəb kitabxanasında işə girmişdi, dərstdən sonra ikidən altıya qədər kitablar arasında olardı.

Xalisənin əlləri nəvazişlə kamançanın üzərində gəzirdi. Nədənənsə bu axşam keçib-gəldiyi yollar kino lenti kimi gözlərinin önündə canlanmışdı.

Günlər keçir, Xalisəylə Yadigarın məhəbbətləri yaşa dolur, fəzalarda uçmaq üçün qanadlarını hazırlayırdı...

Xalisə artıq Yadigardan qaçmamağa başlamışdı. Ancaq Yadigargin briqadası estakadadan aralı ayrıca özüldə quyu qazdıqlarından o az az görünürdü. Hərdənbir rastlaşanda söhbət edir, bir-birlərindən xəbər tuturdular. Hər görüşdən sonra da Yadigar özünü danlayırdı ki, niyə ürəyini açmadı, niyə sevgisindən söhbət salmadı.

Neft daşlarına gəldiyi gündən neftçixartma mədənindən operator işləyən Xalisənin geoloq keçirildiyi gün Yadigar onunla yeməxananın qarısı ağzında rastlaşdı. Onu təbrik eləməyə gəlmişdi. Əlində üç qərənfil tutmuşdu. O, Xalisənin geoloq keçiriləcəyini hələ on gün əvvəl eşitdiyindən Bakıya istirahətə gedən dostundan qayıdanda ona üç qərənfil gətirməsini xahiş eləmişdi. Dostu onun Xalisəni sevdiyindən xəbərdardı. Gələndə üç qərənfil gətirmişdi.

- Təbrik edirəm, geoloq qız! - deyən Yadigar qərənfilləri Xalisəyə uzatdı:

Xalisə:

- Sağ ol, - dedi. - Qərənfilləri aldı, köksünə sıxdı, sevinci ikiqat idi, heç bilmirdi neyləsin...

Yadigar da fərəh içindəydi. O da bilmirdi sözə hardan başlasın?!

Ani yaranmış sükutu Xalisə pozdu:

- Lap ürəyimdən xəbər verdiz: "Geoloq qız". Birinci siz dediz. Bu, mənim çoxdankı arzumdur. Atam Səmədağa da bilirdi bunu. Allah sizi də arzunuzla çatdırсын.

Yadigar əlüstü:

- Amin! - dedi. Ürəyindənənsə keçdi: "Arzum səndən "hə" cavabını almaqdı, geoloq qız!".

- İşinizdə nə var, nə yox?!.

Yadigar:

- Qazdığımız buruğu qurtaran kimi ustamız təqəüdə çıxacaq, qət edib ki, yerinə məni qoysun, müdiriyyət də onunla razıdır.

- Hə yaxşı!.. Gün o gün olsun mən də sizi təbrik edim. Ancaq bil-mirəm o gün bu cür qərənfillər tapa biləcəyəm ya yox?!

- Sizin elə bir təbrikiniz mənə bəsd.

Ürəyində pıçıldadı: "Bircə "hə" sözü bəsim olar... "Hə!"

Hahar eləmək üçün yeməxanaya girdilər...

O gün axşamsa Yadigarla Xalisənin məhəbbətləri dilə gəldi. Xalisəyə elə gəldi ki, ayaqları altında oynayan ləpələr söhbətlərini eşitdir və birdən-birə qopan külək sevgilərindən agah olan ləpələri ağışuna alıb, anasına xəbər üçün Bakıya apardı...

Xalisə şaddır. Anasına demək istəyir ki, evimizə elçilər gələcək. Ancaq çətinlik çəkir. Anası geoloq qızını təbrik üçün axşama hazırlıq görür. O, qızın baxışlarındakı sevinci də geoloq keçməsi ilə əlaqələndirir, daha heç nəyin fərqi varmır, heç nə soruşmur...

Xalisə nəhayət dilə gəlir:

- Sənə qurban olum, ana, belə bilirsən, gərək atam Səmədağa sağ olaydı...

- Əlbəttə, qızım, o sənin geoloq olmaq arzusunu bəyənirdi axı...

- Ana, onu demirəm e...

- Bəs nəyi deyirsən qızım, açıq de mən də bilim də.

- Elçilər?! Sən razılıq vermisən oğlana. İstəyirsən onu?! Bəs mənə indiyəcən niyə deməmişən bunu.

Xalisə cavab əvəzinə qucaqladı anasını. Ana-bala sarıldılar bir-birinə. Xalisənin pıçıltısı eşidildi: "Kaş atam sağ olaydı, ana!" İkisi də birdən hıçqırdı. Ağladılar. Ata niskilindəndimi, yoxsa ilk övladının ailə qurmaq sevincindəndimi, nədəndisə anna-bala ürəklərini boşaltdılar. Anna-bala bir-birindən ayrılarda üzləri gülürdü. Gözlərində yaş, üzlərində təbəssüm görünürdü.

Elçilər iki həftədən sonra gələcəkdilər. Gülbikə, Xalisə, o biri qızlar o günə ev-eşiyi hazırlamağa girişdilər. Gülbikə övladlarının əyin-başına da göz yetirməyi nəzərində tutdu. "Elçiləri qabağına yaxşı çıxmaq lazımdı".

Xalisə Neft daşlarına getdi. Elçilər gələndə qayıdacaqdı.

Xalisə zülüm-zülüm ağlayır, kamança inildəyirdi.

Neft daşlarında müsibət olmuşdu. Palçıq təpəsinə ayrıca özüllərdə iki qazıma briqadasının adamları dəhşətli fırtınada həlak olmuşdular. İyirmi iki nəfəri qərç etmişdi müdhiş fırtına.

Yadigar bu gün qayıdacaqdı. Xalisəylə Bakıya gedəcəkdi. Ertəsi gün axşam Yadigarın elçiləri Xalisəgilə gələcəkdilər...

Xalisə göz yaşları içində kamançanı inildədir. Həlak olanların yasını saxlayırdı musiqisiylə. Ürəyi az qalırıdı qopsun yerindən onun: "Ağla, kamançam, ağla! Sevgilimi dəniz əlimdən alıb, güvəndiyim, özümə dost bildiyim dəniz, ağla!.."

Kamança ağlayır, ağlayırdı...

"Dəniz belimi qırdı. Yaman qırdı. Sənsə əlimdən tut, məni qaldır, yığılmağa qoyma, kamançam məni, qoyma! Axı sən ruhumuzun qidasısan, əcdadımızın səsi-sədasısan! Tut qolumdan. Yaşaya biləcəyəm-mi mən, kamançam mənim?! Dəniz xəyanət elədi, apardı qismətim... Nə deyim ona mən, nə deyim?!"

Xalisənin gözləri dənizə dikildi: "Bu, nədi, sən ağlayırsan?!. Elə yarıq-yarıq baxma. Mən inanmıram, inanmıram sənə!.. Nə?!. Nə dedin?! Sənin günahın yoxdur?! Səni fırtına yerindən oynadırdı, fırtınanın əlində əsirdin, bacarmırdın onunla?! Nə deyim?! Bəlkə də, bəlkə də... De-yirsən, inanım ki, belədi. Xəzridən qorxursan?! Sirdaşım kamança, sən nə deyirsən Xəzərin göz yaşı axıtmasına?!. İnanırsan?! Mən də inanım?!. Ancaq dözə biləcəyəm bu müsibətə, bu ağır, çəkilməz müsibətə mən?! Dözə biləcəyəm?!. Gəlin bir yerdə ağlayaq. Bir yerdə!.."

Xalisəyə elə gəlirdi ki, Xəzər də, kamança da onunla bir yerdə ağ-layırlar.

Noyabr, 1957

"Ata düşüncələri" silsiləsindən

PROBLEM №...

Məmmədخان şam eləyib qurtarmışdı. Yeddi yaşlı oğlu Nadir hələ də həndəvərində görünmürdü. Bu vaxtlar onu həmişə yan-yörəsində görməyə alışan ata dözə bilmədi:

- Nadir!

Nadir gəldi. Ancaq könülsüz gəldi. Məmmədخان ata ədası ilə həmişə olduğu kimi yarızarafat-yarıciddi bir tərzdə dedi:

- Hə, kişi oğlu, yenə bizə məhəl qoymursan, bizdən uzaq gəzirsən. Belə olmaz a!..

Cavab əvəzinə "kişi oğlu"nun qüssəli, sözlü baxışları atasının geniş açılmış, sorğulu gözlərinə dirənib qaldı. Bu baxışlarda aşkar oxunurdu: "Eh, ata, sən nə hayda, mən nə hayda!.."

Məmmədخان bir söz demək üçün ağzını açmaq istəyirdi ki, arvadı Zabikə yaxınlaşıb pıçıldadı:

- Görmürsən, qapı qaradır.

Ata yenə zarafata salmaq istədi:

- Kəfinə soğan doğrayıblar?!

Zabikə pıçıltıyla dedi:

- Necə bəyəm, necə bəyəm!..

Məmmədخان ciddiləşə bilmirdi ki, bilmirdi.

- Yox əşşi, ola bilməz!..

Uşağın qaşqabaqlı dayanmağa səbri çox çatmadı:

- Ata! - Onun Məmmədخانın ürəyinə yatan cingilti səsi titrəyirdi. - Ata, niyə mənə icazə vermirsiz söyüş söyüm, hə?! Anam da, sən də elə deyirsiz söyüş söymə, söymə, söymə! Axı məni söyürlər... Durum üzlərinə baxım?!. Baxım, hə?!

O, daha özünü saxlaya bilmədi, ağladı. Ağlaya-ağlaya da mətbəxə getdi.

Ata zarafat eləmək həvəsindən düşdü. Ərinin ciddi, təəccüblü, sorğulu nəzərlərini üzərində hiss eləyən Zabikə dilləndi:

- Səhərdən dolmuşdu. Səni gördü lap kövrəldi. Dedicə də əsəbi olub.

- Axı nə olub?

- Bu saat deyim. Özü hamısını mənə danışıb. Bircə-bircə. Arvadının mətləbi uzadacağından qorxuya düşən Məmmədخان onu tələsdirməyə çalışdı:

- Sən allah, Zabikə, tez olginən.

- Darıxma, hamısını danışacağam. Bircə-bircə.

- Ancaq müqəddiməsiz-zadsız, sən allah. - Məmmədخانın əsəbi-ləşdiyini səmindən aydınca sezilirdi.

Zabikə bunu duysa da axarından çıxa bilmirdi:

- Bir az hövsələli olsana, elə həmişə tələsirsən. Qoysana danışım bircə-bircə.

- Zabikə!..

- Yaxşı, gözlərin oynamasın, danışırım. Səhər məndən xahiş elədi ki, icazə verim, getsin həyəətə. Oynamaq üçün. Mən də icazə verdim.

- Mətləbə keç!..

- Təzə aldığımız topu götürüb sevinə-sevinə getdi...

- Sonra?!.

- Sonrası... sonrası canım sənə desin...

- Sən canın, canıva deginən nə deyəcəksə tez desin. Zabikə, tez!

Zabikə daha tab gətirə bilmədi:

- Bax, özün səbəb olacaqsan uzatmağıma, sonra da məni qınama-yacaqsan. Sənin bu atmaca sözlərin məni, bilirsən, necə özümdən çıxarı?! Əlim-ayağım əsir sənənlə danışanda. Belə də iş olar?

Məmmədخان yumşaldı bir az. Arvadını əzizləyir kimi dedi:

- Sən də əlüstü incimə gərək. Mənim də gözəlliyim hövsələsizliyimdir, bilirsən. İstəyirəm ki, sözün canını deyəsən. Belə...

Zabikənin ayağı yer tutdu:

- Qoyursan ki, deyim.

Məmmədخان lap yumşaldı:

- De, Zabikəcan, de. Daha kəsməyəcəyəm.

Zabikə yenə öz axarına düşdü:

- Hə, Nadir həyətdə görünəndə yaşlıları o saatca başının üstünü alırlar. Məlum işdi də, təzə topun xatırına. Şirin top oyunu başlayır. Bir az qaydasınca oynayırlar. Sonra biri cığallıq eləyir, dava düşür. Nadir də topunu götürüb "Mən oynamıram!" deyəndə həmin, o cığallıq eləyən gədə, adı da gərək ki, Əmirəli olsun...

- O bütün günü həyətdə düşüb qalan Əmirəli?!

- Hə, deyəsən o, Nadirin qabağını kəsib istəyir topu gücnən alsın. Nadir idə ki, tanıyırsan, vermir. Onda Əmirəli Nadirin ağızına söyür. Nadir də onun çox ədəbsiz söyüşünə durub nə cavab versə yaxşıdır?! Deyir: "Sənin də ağızına tısağa olsun!" Uşaqlar da Nadirin bu cavabını "Tısağa ha!", "Tısağa ha!.." deyib ucadan gülüşürlər...

- Ay səni... heç yaxşı iş olmayıb, arvad. Bizim tərbiyə üsulumuzun ucbatından ilkimizi məsxərəyə qoyublar.

- Bizim tərbiyə üsulumuza nə olub ki?! Söyüş söymək tərbiyəsizliyə dəlalət eləyir. Biz də uşağa qadağan eləmişik bunu. Burda nə var ki?!

- Burda o var ki, onu söyürlər. Cavab verməməyi kişi qırıqlığına sığdırmır, cavab versin, bizdən qorxur, tıbağadan yapışır, gülüş hədəfi olur. Onda bəs bu tifil neyləsin?

- Məmmədخان sol əlinin barmaqlarını stola döyəcəlməyə başladı, suallı nəzərlərini Zabikənin narahatlıqla dolu gözlərinə zillədi, onun indi cavab vermək əzmində olmadığını görüb sözünə davam etdi. - Özü də Zabikə, fikir vermişəm, uşaqların çoxu bir-birini "Anovun..", "Atovun..", "Bacuvun..." kəlmələriylə başlayan elə qəliz, elə ədəbsiz söyüşlərlə söyürlər ki, adam eşidəndə birtəhər olur. Az-maz uşaq taparsan ki, bu söyüşlərə söyüşlə cavab verməmiş olsun. Bu az-mazın da valideynləri yəqin bizim kimilərdi, uşaqlarına söyüş söyməyə icazə verməyənlərdi. Amma bizim kimisi heç olmaz a, Zabikə. Biz lap ağ eləmişik, uşağın nəfəsini kəsirik o söyüşlərdən bircəcəyini işlətsə. Düzdür?!

Zabikə ağır-ağır dilləndi:

- Hə, düzdür.

- Nəticəsi də, buyur, gözüvün qabağında. Ədəbli cavabına ədəbsiz-ədəbsiz qəhqəhə çəkib gülüşürlər. Dəhşətlişi də odur ki, indən belə gözüməzün işığını özünü müdafiə eləyə bilməyən aciz, qorxaq, maymaq kimi tanıyacaq, ələ salıb güləcəklər. Hələ qorxınən bu məsxərələr uşağın dalınca məktəbə də getsin... Bəs necə, axı o uşaqlar onunla birgə məktəbə də gedəcəklər, bir yerdə oxuyacaqlar. Bu minvalla da, arvad, acizlik, qorxaqlıq, maymaqlıq damğası qorx ki, ömürlük Nadirimizin üstündə qalsın!..

- Səncə, əl çəkək əvvəlki fikrimizdən, icazə verək Nadir də söyüş söysün? Qoşulsun Əmirəliyə, olsun onun tayı? Olsun, hə?!

Məmmədخان ayağa qalxdı, otaqda gəzişməyə başladı:

- Ata olmağın da belə zibil işləri var. Hər şeyi ölç-biç. Nə qədər ölçüb biçmək olar?! Adamın başı partlayır. - O gəlib arvadı ilə qabaq-qabağa oturdu. - Yox, Zabikə, mən bu qərara gəlmişəm ki, Nadirə gərək icazə verək söyüşə söyüşlə cavab versin.

- Bütün günü də həyətdə düşüb qalsın...

- Yox, onu demirəm. O elə əvvəlki qaydasında qalsın. Müəyyən vaxtlarda həyətdə buraxaq. Mən onu deyirəm ki, Əmirəli kimisi onun anasını ya atasını söyəndə o da...

Zabikə ərinə sözünü qurtarmağa macal vermədi:

- Sən nə danışırsan. Məmmədخان, deynən biz uşaq yox, xuliqan böyüdək də. Bilirsən bunun axırı...

Məmmədخان da arvadının sözünü yarıda kəsdi:

- Sən də istəyirsən ki, biz özünü müdafiə eləyə bilməyən aciz, başıqapazlı...

- Mən istəyirəm ki, - Zabikənin səsi titrəyirdi. - Nadir özünü ağılla, hazırcavablığıyla müdafiə eləsin, nəhayət, gücüylə müdafiə eləsin. Eybəcər söyüşlərlə yox! Söyüşkənlərdən mənəm zəhləm gedir. Söyüş eşitməyə dözə bilmirəm.

- Mən də acizliyə, başıqapazlılığa dözə bilmirəm.

- Acizliyin, başıqapazlığın söyüş söyməyə dəxli yoxdur.

- Vardır, Zabikə, vardır. Bir qulaq as, axı o söyüşkənlər söyüşkənliyi bir qoçaqlıq bilirlər.

- Bəs böyükləri, bəs valideynləri nə üçündür?! Onlar gərək uşaqlarını başa salsınlar. Gərək...

- Ay saldılar ha!

- Əzizim, məni bağışla, söhbətimiz, görürəm, çox uzanacaq, uşağın yatan vaxtıdır, uzandırım, gəlirəm.

- Buyur.

Zabikə getdi. Məmmədخان saata baxdı: ona yeddi dəqiqə işləmişdi. "Dəqiqəzadə yatır. Dəqiqəsinə söz var. Amma bu gün gecikdi. Atalar demiş söhbət qoyunu qurda verdi. Söhbət də eləməyəsən neyləsən?!. Hamımız ata-ana olanda sevinirik, sevincimiz aşır-daşır. Elə ki, qayğılar, çətinliklər gəlir özümüzü itiririk. Qayğılar, çətinliklər də qurtaran deyil. Addımbaşı yeniləriylə üzleşirsən. Hamısı üçün də gərək düşünəsən, baş sındırasan..."

- Ata, gecən xeyrə qalsın!

Ata oğlunun gözlərində ərkyana bir narazılıq gördü. Bu gözlər sanki deyirdi: "Ata, bax, mənə icazə verin ha! Verin ha!"

Məmmədخان sağ əlini əvvəlcə Nadirin sıx, zil qara saçlarında gəzdirdi, sonra ərklə onun kürəyinə vurdu:

- Gecən xeyrə qalsın, oğul!

Baxışları isə deyirdi: "Darıxma, oğul, hər şey qaydasına düşəcək, bircə darıxma!..."

Oğul getdi. Ata əvvəlki düşüncələrinə qayıtdı: "Oğul böyüyür, atalıq stajım artır, məsuliyyətimi çoxaldır. Gündən-günə çoxaldır!"

Haçandan-haçana Zabikə gəldi. Üz-gözündən yuxu tökülürdü. Məmmədخانla üzbəüz oturanda özünü saxlaya bilməyib əsnədi də. Əsnəyəndə tez solə lini ağzına apardı. Sifətinə azacıq qızartı çökdü.

- Çox gözlədim, deyəsən. Yuxulayanacan gərək yanında olam. Əvvəldən belə öyrətmişəm. İndi də yaxamdan əl çəkmək istəmir. Elə istəyir ki, ona bir şey danışım. Mən də nə bilərəm hamısını danışmışam, daha söz tapmıram danışmağa.

- Gərək axtarasan, tapasan, axı sən anasan. Yeddi illik stajın var...

- Zarafata salma, Məmmədخان.

- Ciddi sözümdür, Zabikə. Özün görürsən ki, Nadir böyüdükcə bizi daha çox məşğul edir, düşündürür. Yeddi ildir ki, mən ata kimi baş sındırıram, sən ana kimi. Bu staj deyil, bəs nədir?! Staj nəyə deyirlər ki?!

- Deyirsən də.

- Yaxşı, yatanda sənə daha bir söz demədi?

- Necə demədi?! Gözünü yumanacan sorğusu elə bu oldu ki, mənə icazə verəcəksiz ya yox?!

- Sən də ki, yəqin yox demisən.

- Ayrı nə deyə bilərdim ki, Məmmədخان?!

- Ancaq mən bayaqkı fikrimdə qalırım: icazə vermək.

- Mən də əvvəlki fikrimizdə qalırım: icazə verməmək...

Ər-arvad arasında yenidən söhbət qızıqdı. Çox dedilər, çox götür-qoy elədilər. Ancaq ikisinin də ürəyindən xəbər verən bir fikir üstünə qərar tuta bilmədilər.

Zabikə elə hey əsnəyir, başını çiyinləri üstündə güclə saxlayırdı. Məmmədخانın də yuxusu tökülürdü. Əsnəyirdi. Bu əsnəyir ona ötürür, o əsnəyir buna ötürürdü. Əsnahaəsnə düşmüşdü.

- Arvad, daha bəsimizdir, səhər dura bilmərik.

- Bəsimizdir, Məmmədخان, bəsimizdir...

İkiyə işləmiş yerlərinə girdilər. Zabikə adəti üzrə dedi: Məmmədخان ona səs verdi:

- Gecən xeyrə qalsın.

Zabikə işığı söndürdü. Gözlərini yumar-yummaz bayaqkı qətiyyətinə qarşı qəlbində bir şübhə baş qaldırdı: "Bəlkə Məmmədخان haqlıdır?!"

Şübhə Məmmədخانın da qəlbinə yol tapmışdı: "Bəlkə Zabikə haqlıdır?! Mən də köntöylüyümə salmışam. Bəlkə... Başımı itirmişəm, ay oğul!.."

- Nadirin atasısız?

- Bəli.

- Yaxşı gəlmisiz. Oğlunuz söyüş söyməkdə ad çıxarıb. Əmirəli indi yalan olub onun yanında. Nadir bütün söyüşkənləri arxada qoyub. Bir görəsiz necə söyüşlər söyür, necə söyüşlər söyür. Quruyub qalır-san. Bu gün lap kəlləçarxa çıxıb. Ona dərs deyən müəlliməni küçə söyüşləri ilə abırdan salıb. Qovacağam onu məktəbdən. Qovacağam. Onu da, Əmirəlini də...

- Yoldaş direktor...

- Nə yoldaşbazlıqdır, xuliqan uşaqları məktəbdə saxlaya bilmərəm. Başqaları yazıqdırlar, onların tərbiyəsini korlayırlar. Yox, saxlaya bilmərəm... bilmərəm!

Məmmədخان xəcalətindən özünü itirib. Əmirəlinin atasının heç vecinə deyil.

Məmmədخان yenə nəşə demək istəyir, direktor qulaq asmır, elə hey danışır, danışır...

Radiodan, televizordan, hər yerdən, hər tərəfdən direktorun acıqlı səsi eşidilirdi:

- Qovacağam... Qovacağam... Onu da, Əmirəlini də... Qovacağam!..

- Vay, bu nədir, oğul, sənın qan aparır ki...

- Bir şey yoxdu, keçər, ata.

- Ədə, necə keçər, bağırsaqların tökülür ki...

- Tökülməz ata, görmürsən əlimlə bərk-bərk tutmuşam. Ancaq sən anaya demə. Ağciyərin biridir, əlüstü o dünyalıq olar.

- Axı sən niyə bu hala düşdün, oğul?!

- Davaya düşdüm. Söydülər. Söydüm. Çox pis söydüm. Arvad-uşaq qoymadım qalsın. Onlar üç idi, mən tək. Gördüm belədə gücüm çatmayacaq, əl atdım bıçağa. İkisi qaçdı. Birini haqladım, iki dəfə bıçağı yeritdim şirin canına. Elə bu dəmdə qaçanlar özlərini çatdırdılar. Bədənimə işləyən finkalardan macal tapa bilmirdim...

Məmmədخان hövllə əllərini başına çırpdı:

- Kül mənim başıma, uşağı qan aparır, mən də onu tutmuşam sorğu-suala...

Nadir yıxılırdı ki, Məmmədخان hövlnak onu tutdu. Qucağına aldı. Maşın axtardı. Elə bil yer üzündə heç maşın yox imiş. Məmmədخان gedirdi. Nadirin yarasından qan axırdı. Məmmədخانın alnından tər. Tər qana qarışır, qarışan kimi su olurdu. Çoxlu-çoxlu su. Su getdikcə hər tərəfi bamır, yuxarı qalxırdı. Məmmədخان boğulacaqlarından

qorxdığı üçün addımlarını yeyinlətdi, ayağı suyun içində daşa toxundu. Yıxıldı. Yıxılında Nadir inildədi. Nadir əlindən çıxdı. Nadiri sel apardı.

Məmmədخان ayağa qalxıb vahimə içində qışqırdı:

- Oğul, Nadir! Nadir, hey!.. Tək balam, bizi qoyub hara gedirsən, hara?!

Məmmədخان gözlərini açdı, ətrafına baxdı. Arvadı xoruldayırdı. O tərəfdən Nadirin mışılıtsı eşidilirdi. Məmmədخان "Lənət şeytana!" deyib sol böyrü üstə çevrildi. Bir-iki dəqiqə keçməmiş arvadının xorultusu kəsildi. "Arvad haqlıdır, qət olundu. Əvvəlki fikrimizdə qalırıq..."

- Tısağa... sən də... tısağa!

Nadir idi, yuxuda danışırdı.

"Bax, belə oğul. Elə tısağa yaxşıdır. Tısağa salamatlıqdır! Tısağadan möhkəm yapış!..."

Zabikənin yenidən xorultusu eşidiləndə Məmmədخانı yuxu apar-mışdı...

- Zabikə məktəbin həyətində çoxlu uşağın qəhqəhəsini eşidib ayaq saxladı. Yepyekə uşaqlardı. Kimisə lağa qoyub elə eybəcərcəsinə gü-lürdülər ki... Kimi onun başına qapaz vurur, kimi alınına çırtma...

Biğ yeri təzəcə tərləmiş birisi də yoldaşlarını güclə sakit edib ələ-salınanın qarşısında müntəzir dayanır:

- Ey tısağalar padşahı, əmr elə bu saat bura bir tısağa gəlsin...

- Tısağa yox, çanaqlı bağa.

- Fərqi neymiş ki, ay tısağanın yoldaşı.

- Bura bax ey, sən özünsən onun yoldaşı, bircə o qalmışdı ki, may-mağa yoldaş olum.

Birdən hıçqırıq səsi eşidildi. Ağlayan odur. Ələsalmandır. Zabikə irəli yeri-yib onu heyvələrin əlindən almaq istəyir. Buk im olsa yaxşı-dır?! Nadir! Zabikənin gözünün ağı-qarası, tək balası, Nadir! Zabikə dəhşət içindədir. Zabikə dəhşətlə qışqırır. Uşaqlar qaçışıb dağılışırlar.

Zabikə biğ yeri təzəcə tərləmiş Nadirin gözlərini silir, həyəcanla soruşur:

- Niyə yol verirsən, səni belə ələ salırlar.

- Qorxuram.

- Nədən qorxursan, başına dönüm, nədən?!

- Bilmirəm, bilmirəm, bilmirəm...

Qapı döyülürdü. Zabikə qapıya gəldi:

- Kimdir?
- Mənəm, tısağaların padşahı.
- Qapı açıldı, Nadir içəri keçdi.
- Bəs palton hanı, oğul, təptəzə palton? Atan nə zəhmətnən onu almışdı.
- Gələndə aldılar. İki nəfər qabağımı kəsdi. Çıxart dedilər. Çıxarıb verdim.
- İnstitutda oxuyursan, bir cəsarətli olsana.
- Qorxuram.
- Nədən?!
- Bilmirəm, bilmirəm, bilmirəm...

Darısqal küçə... Tində bir qızla bir oğlan dayanıb, söhbət edirlər. Hardansa iki nəfər peyda olur. Onlardan biri qıza söz atır, qızın yanındakı oğlandan səs çıxmır. Buradan keçən Zabikəyə elə gəlir ki, oğlan özünü eşitməməzliyə qoyub. Qız qıpqırmızı qızarıb. Bilmir neyləsin. Söz atan oğlan müqavimətə rast gəlmədiyindən bir az da sırtıqlaşır. Qızın yanında oğlanı söyür. Söyülən oğlan deyəsən yavaş-yavaş hərəkətə gəlir: "Sənin də ağzına tısağa olsun!" deyir.

Sırtıqları bərk gülmək tutur. O qədər gülürlər ki, bir-birinin üstünə yıxılırlar. Qızı da gülmək tutur, gülməkdən güclə özünü saxlayır. Haçandan-haçana sırtıqlar "tısağa ha, tısağa!" deyə-deyə ayağa dururlar, yıxılmamaq üçün bir-birindən bərk yapışmışlar. Biri uğuna-uğuna fəğir oğlanın başına qapaz vurur.

Qız sırtığının əlindən yapışıq:

- Niyə vurursan, qolu qurumuş! - deyib var səs ilə qışqırır. Elə qışqıra-qışqıra sevdiyi oğlana deyir: - Ədə, Nadir, niyə bunların cavabını vermirsən, maymaq kimi quruyub qalmısan?

Zabikənin bədənindən giziltilər keçir, ürəyi sancır, hövlnak onlara yaxınlaşır. Sırtıqlar yoxa çıxırlar. Qızın bayaq verdiyi sualı indi Zabikə təkrar edir.

- Niyə xuliqanlara cavab vermirdin, niyə qızı müdafiə eləməirdin? Bala, sən axı kişisən, kişisən!
- Qorxuram.
- Zabikə həyəcanla soruşur;
- Nədən?
- Nadir yazıq-yazıq deyir:
- Bilmirəm, bilmirəm, bilmirəm...

Zabikə ağlayır, necə ürəkdən ağlayır... Və öz səsine yuxudan ayılır, yan-yörəsinə göz gəzdirir. "Allah sən saxla, bu nə idi mən görürdüm. Yaxşı ki, oynadım..."

Məmmədخانın xorultusu otağı başına götürmüşdü. "Gör nə xoruldayır. Mənim adımlı xoruldayan qoyub. Özündən heç xəbəri yoxdur..."

- İcazə... verəcək... icazə də...

Zabikə oğlunun yuxuda danışmasını birinci dəfə idi ki, eşidirdi. Bədəni ürpəşdi, özünü saxlaya bilmədi:

- İcazə verəcəyik, gözümün işığı, söyüşə söyüşlə cavab verməyə icazə verəcəyik. Yuxuna şəkər qatım, əziz balam, şirin-şirin yat.

Nadir bu sözləri, əlbəttə, eşitmirdi. Nadir yatırdı. Zabikənin yuxusu qaçmışdı, fikirləşə-fikirləşə qalmışdı. "Məmmədخان haqlıdır, Məmmədخان ağıllıdır, Məmmədxana qurban olum!"

Zabikə Məmmədخانın xoşu gəldiyi uzun boynunu uzadıb ərini öpdü. Zabikənin dodaqlarının təmasındanmı, yenə dəhşətli yuxular gördüyündənmi Məmmədخان gözlərini açdı, arvadını oyaq görüb təəcübləndi:

- Niyə yatmırsan, nə olub bəyəm?

- Sən haqlısan, Məmmədخان!

- Yox, sən haqlısan, Zabikə! Vallah sən!

- And içmə, mən indi elə yuxu görmüşəm ki, danışsam özün mənimlə razılaşarsan.

- Mən də elə yuxu görmüşəm ki, söyləsəm mənə tərəf çıxarsan.

Yuxularını danışdılar. Sözü-sovu qurtarmış adamlar kimi matdım-matdım baxışdılar. Sükutu Məmmədخان pozdu:

- Qəribə iş düşdük, arvad?

- Demə, demə, Məmmədخان, yaman yerdə ilişmişik!.. Özün də görürsən ki, bir bizim icazə verib verməməyimizlə deyil, gərək bütün ata-analar bu işdə əlbir olalar...

- Düz deyirsən, Zabikə, birgə səy gərəkdir...

Daha söhbətləri çox çəkmədi. Səhər yuxusu şirin olur. Tezliklə ikisini də yuxu apardı. Az keçmədi iki xorultu bir-birinə qarışdı. Hər-dənbir bu xorultulara Nadirin də sayıqlaması qarışırdı:

- Tısağa... İcazə... Söyüş!..

Kiçik bir ailə yatırdı.

Dekabr, 1976

Evdə uşaq böyüyürdü...

Evdə uşaq böyüyürdü... Ərköyün böyüyürdü. Bunu ata da, ana da görürdü. Görürdülər. Ancaq...

Ancaq uşağın üç yaşı tamam olub dördə keçən axşamı onu yuxuya verəndən sonra ər arvada dedi:

- Xoşqədəm, şükür allaha, ikimiz də ali təhsilli adamlarıq. Necə deyərlər, xalqın ziyalı təbəqəsinə mənsubuq. Gözümüzün qabağında uşaq, görürsən də, necə böyüyür. Qabağımı almasaq, heç bilirsən hara gedib çıxacaq?!

- Bilirəm, Sədrəddin. Mən özüm də bu barədə səninlə danışmaq istəyirdim. Uşağı korlayan elə biz özümüzük. Hisslərimizi cilovlaya bilmirik. Gündə azı əlli dəfə ürəyimizə basırıq, əzizləyirik. Kəlməbaşı da "can", "can". Mən də olsam korlanaram.

- Lap gözündən vurursan, arvad. Zəif damarımızı tapmısan. Elə o "can"lardı uşağın evini yıxan. Yıxacaq da. Deyirəm elə gəl sabahdan o "can"ları qatlayıb bir yana qoyaq. Uşaqnan bir az ciddi dolanaq. Nə deyirsən?

- Mən razı. Amma bilirəm ki, sən özünü saxlaya bilməyəcəksən. Bircə ona bəndəsən ki, Xanbala yanına gəlib şirin diliynən yastı-yastı bir "atası" desin, "can"lar heç bilməyəcəksən nə vaxt bir-birinin dalına düzülüb.

- Düzülməyəcək, arvad, düzülməyəcək!

- Düzüləcək, Sədrəddin, düzüləcək!..

- Dedim ki, düzülməyəcək. Lap arxayın ol. Sən bir az özün o öpüşlərinin sayını azalt, ələlxüsus da yumşaq yerini öpəndə lap ətim çimçəşir.

- A, nə olar eee... balamdı da.

- Balan olmağına balandı, sözüm yox, ancaq qorx ki, o balanı döndərüb bəla eləməyək.

- Uşaq tərbiyə eləmək yaman çətin şeymiş, Sədrəddin. Mən elə bilirdim əsgidən çıxdı, daha qurtardı. Demə əsl çətinlik hələ bundan sonra imiş. Əsgi yumağa min şükür... Bizi böyüdənlərin nə çəkdiyini indi başa düşürəm.

- Ölənlərvə rəhmət, Xoşqədəm, rəhmətlik atam deyərdi ki, oğul, haçan ki, özün ata oldun e, onda bizim də qədrimizi biləcəksən. Kişi düz deyirmiş.

- Sədrəddin, yaxşı yadıma düşdü, uşağa atanın adını qoymuşuq, yaxşıdı, ancaq sən hər dəqiqə onu qucağına götürüb "mənim atam", "əziz atam", "başımızın böyüyü", "evimizin ağsaqqalı" demə. Bu sözlər də onu qudurdur. Sonra başında vərdiş qalar, elə bilər ki, bu evdə, doğrudan da böyük odur.

- Arvad deynən ta özümüzü hər şeydən məhrum eləyək də.
- Çarəmiz nədi ki, deyir övladım əzizdir, tərbiyəsi ondan da əzizdir.

Ertəsi gün Sədrəddin işdən qayıdıb gələndə çalışdı ki, Xanbalaya heç fikir verməsin. Əl-üzünü yudu. Asta-asta qurulandı. Xanbala yan-yörəsində hərlənirdi. Oğrun-oğrun atasına baxırdı. Təəccüblə baxırdı. Çünki bu gün atasını tanıya bilmirdi. Nə olmuşdu? Həmişə belə vaxtlarda qucaqlarda gəzən, əzizlənən, göyün yeddi qatına qaldırılan Xanbalanı bu gün heç saya alan yoxdu.

Sədrəddin də altdan-altdan oğluna baxırdı, ona göz qoyurdu. Keçirdiyi həyəcanı duyurdu. "Möhkəm dayan, Sədrəddin, möhkəm dayan!.."

Sədrəddin stol arxasına təzəcə keçib oturmuşdu ki, artıq bu biganəliyə dözə bilməyən Xanbala özünü yetirdi. Tanış, doğma, cingiltili, ərköynüklüklə dolu, ürəyəyatan səs atanın qulaqlarını oxşadı:

- Atası!..

Sədrəddin canına cəfa qılıb "can" sözünü dilinin ucundan güclə qaytara bildi.

- Hııı, - deyib hulqumunu xeyli qabağa uzatdı.

Xanbala tutuldu, alt dodağı sallandı, giley-güzarla:

- Atası, hıımı sən anaya deyəsən, - dedi, - mənə "can" demək lazımdı.

Atanın cavabını ləngidiyini görən ana söhbətə qarışdı:

- Can da demək olmaz, bəli demək lazımdı.

Sədrəddin dirçəldi:

- Hııı, bəli demək lazımdı.

Xoşqədəmin dodaqları qaçdı. "Yağışdan çıxdıq, yağmura düşdük ki... "Can" qurtarmamış "hııı" başlandı".

Xoşqədəm uşağın yanında ərinə bir söz demədi.

Axşam, sözləşdikləri kimi, Xanbalanı əzizləmədilər. Uşaq incidi, sıtqadı, küsdü, ağladı, bir şey çıxmadı ki, çıxmadı. Axırda da elə ağlaya-ağlaya yuxuya getdi.

Uşaq yatan kimi ər-arvad yenə də məşvərətə başladılar. Kişi dedi:
- Birinci gün, deyəsən pis keçmədi... Amma özümü heç saxlaya bilmirdim, Xoşqədem.

- Xanbala "can" sözü üçün bütün günü dəlilik eləyirdi. Hə, Sədrəddin, onu da deyim ki, sənin bu "hııı" deməyin işləri korlayacaq. Mən ona həmişə deyirəm ki, səndən bir söz soruşanda "bəli" deyə cavab vermək lazımdı. Özü də söz soruşanda mən ona "bəli" deyirəm. Ancaq sən "hııı" deyirsən. "Hə" də yox a, "hııı". Qorxuram qaş düzəldən yerdə vurub gözünü də çıxarda. Sədrəddin, "hııı"nın Xanbalaya sirayət etmək qorxusu var. Necə olur-olsun bunun qarşısı alınmalıdı...

Sədrəddin də yaxşı bilirdi alınmalıdır. Özü də bu, ancaq ondan asılıydı. Sədrəddini düşündürən də elə bu idi. "Can"ı tərkitməmiş ortalığa bu şoğərib "hııı" çıxdı. "Can" demə, "hııı" demə... Bəs nə deyim?! "Bəli" de. De də, görüm necə deyirsən?!. Amma əlac yoxdu, gərək deyəm. Yoxsa, Xanbalanı da salaram öz günümə. Ölənəcən hııldaya-hııldaya gedər... Ata olmağın da bax belə çətin işləri varmış!.."

Sədrəddinin yuxusu ərşə çəkilməmişdi. Düşünür, daşınır, bütün bu "hııı"lardan, "can"lardan yaxasını qurtarmaq üçün baş sındırırdı. "Axı..."

Axı evdə uşaq böyüyürdü... Uşaq!

14 iyun, 1966

Öz gözündə...

"Atalıq... Atalıq hissi!.. İndi, deyən, sən hər yerdə özünü göstərməyə başlamısan..."

Hacıbaba son qurtumu içib, armudu stəkamı astaca nəlbəkiyə qoydu, bayaqdan nəzərini cəlb edən tərbiyə mövzusunda məqaləni oxumaq üçün qəzeti götürdü. "Əvvəllərdə belə yazıları vecimə almazdım, mənə aid deyil, deyərdim... İndi ikisi var. Odur ki, uşaqdan, ata-anadan danışan yazı görəndə tez qabağıma çəkirəm: mənə də aiddir... Mənə də!.."

Hacıbaba mənzilinin həyətə baxan artırmasında oturmuşdu. Mütaliyəyə başı elə qarışmışdı ki, arvadının boş stəkamı nə vaxt gəlib aparacağını və çay gətirdiyini hiss etmədi...

- Zaraza oğlunun qızı!..

Qonşu artırmadan gələn bu söyüş Hacıbabanı silkələyib mütalidən ayırdı, elə bil kişini artırımla götürüb yerə çırpdılar. Eşitdiyinin dərinliyinə varanda qəzet də əlindən düşdü.

Qızını söyən qonşu arvadı. Çoxlu uşaqları vardı. Onu incitdikləri zaman bax bu sayaq, əcaib-qəraib söyüşlərlə hirsini soyutmağa çalışdı.

Hacıbaba əsəbi halda otağa keçdi. Arvadı böyük oğluna köynək tikirdi.

- Nəzakət, yenə qonşu arvadın gül ağzı açılıb... Üçmərtəbəli söyüşün biri bir köpüyə. Nə qədər istəyirsən... Adam dilinə gətirməyə də utanır: uşağın babası da, atası da, özü də bir vaxtda topa tutulur. Pah atonnan arvad yiyəsi?!

- O, öyrəncəlidir, Hacıbaba. Bir-iki dəfə bu barədə özünə demişəm. Qulaqardına vurub: "Eh, qızım, hər gözəlin bir eybi olar, mənim ki də qoy bu söyüş olsun" deyib. O, söyüşə uşaqlıqdan öyrəşib, Hacıbaba. Çətin ki, tərgidə billə.

- Özü də fikir vermişəm. Nəzakət, uşağı elə söyür ki, söyüş həmişə ata tərəfə gedib çatır...

Ər-arvadın söhbəti xeyli çəkdi. Hacıbaba ürəyini tamam kamal boşaldandan sonra yenə artırmaya çıxdı. Qonşu artırmadan daha səs-səmir gəlmirdi. Deyəsən, asayış bərpa olunmuşdu.

Hacıbaba əlini çaya apardı. Soyumuşdu.

- Nəzakət, çayı, zəhmət olmasa, təzələ.

Çay təzələndi. Sonra tikış maşınının səsi eşidildi.

Hacıbaba yerə düşmüş qəzeti götürdü. Bayaqqı məqalənin gerisini oxumağa başladı. İki-üç cümlə oxumamışdı ki, bərk qışqırıq qopdu. Hacıbaba hirsə qəzeti yerə çırpıb, özünü otağa saldı. Qışqıran kiçik oğlu idi. Onu böyük oğlu itələyib yerə yıxmış və oyuncağını güclə əlindən almışdı. Uşaq zərblə yerə gəldiyindən, alnında qoz böyüklüyündə yumru əmələ gəlmişdi.

Hacıbaba, özünü bilmədin, böyük oğlunu yaxalayıb silkələdi.

- Ədə, köpək oğlunun küçüyü, sənə deməmişəm ki, uşaqnan işin olmasın?! - dedi və kürəyinə bərk bir-ikisini ilişdirdi.

İlişdirdi və birdən-birə elə bil dərin yuxudan ayıldı. Dərhal arvadına baxdı. Zənnlə, nigaran-nigaran, səksəkəli baxdı. Üzündə, gözlərində acı istehzanı görəndə tutuldu, özünü lap itirdi:

- Görürsən də, arvad, neçə dəfə demişəm ki, uşaqnan...

- Görürəm!.. - deyərək Nəzakət balacasını yerdən qaldırıb böyüyünə acıqlandı: - Gözlərimə görünmə, get burdan.

Uşaq bilinmədi nə vaxt aradan çıxdı. Nəzakətin baxışları, məzəmmətlə dolu baxışları ərinə zilləndi: "Uşağın günahı var, özünə cəza ver, babası ilə, atası ilə nə işin?!"

Arvadının yandırıcı baxışları önündə əzilirkən Hacıbabanın yadına bir atalar sözü düşdü. Ürəyi çırpına-çırpına gözlədi ki, indi arvadı həmin atalar sözünü onun üçün çəkəcək. Çox gözlədi. Ancaq nədənsə Nəzakət bunu etmədi. Ümumiyyətlə, o, qısa danışar, deyəcəyi üç sözdən həmişə ən azı ikisini saxlamağa çalışardı. Bu dəfə isə, deyəsən, hamısını saxlayıb lap yerinə düşən atalar sözünü dilinə gətirmədi. Gətirməsə də Hacıbaba artıq öz payını götürmüşdü: "Niyə görəsən, adam öz gözündə tiri görmür, özgənin gözündə qılı seçir?.. Niyə?!"

27 yanvar 1966

Ata olandan sonra

Uşaq!q! Əziz, şirin, qəribə xatirələrlə dolu uşaq!q! Adam, nədənsə, ömrünün bu çağını etinasız xatırlamaya bilmir. Sevinir, kədərlənir. Düşünür, qəlbə kövrəlir, gözləri keçib gəlidiyi yollara dikilir. Uşaq!q! da elədikləri, uşaq!q! dəcəllikləri bir-birini əvəz etdikcə, ürək haldan-hala düşür, ürək dil açır. Elə bil kimsə qəlbini tellərini dinlədir, inlədir, tüğyana gətirir.

Uşaq!q! haqqında kimin xatirəsi yoxdur? Kim bu barədə ürək dolusu danışmaq istəməz?!

Mən də bunlardan ancaq bircəcəyini danışmaq istəyirəm. Uşaq!q! da mənə elə gəlirdi ki, atam mənə sevmir. Onun bir hərəkəti qəlbimi yaman incitmişdi. "İncitmişdi" çox yumşaq çıxır, qanatmışdı.

Bu, belə olmuşdu.

İçərişəhərdə olurduq. Məhəlləmizdəki uşaqlar arasında Balarza adlı birisi yaman baş aparırdı: yetənə yetir, yetməyənə bir daş atırdı. Ağzı söyüşlə açılır, söyüşlə də yumulurdu. Deyilənə görə, hələ dil açan vaxtlarında atası onun söyüş söyməsindən ayrı cür xoşlanarmış. Anasına, ya xalasına "töpək qızı", dayısına, ya əmisinə "töpək oğlu" dedimi, ata onu sevinclə qucağına götürər, marçamarç üz-gözündən öpər, fəxrlə "mənim kişi balam" deyib yerə qoyar və üstəlik özünə də bir üçlük bağışlarmış.

Balarza bizimlə üzbəüz dalanda yaşayırdı. Axsamacan dalanın ağzında, küçədə, damların üstündə düşüb qalırdı. Küçəyə az-az çıxan uşaqlardan xoşu gəlmir, həqarətlə onlara "ana uşağı" deyirdi, belə "ana uşaqlarından" çoxunun "gözünün odunu alması" ilə lovğalanırdı. Buna görə ondan zəhləm gedirdi. Amma nədənsə, o mənə "hörmət" edirdi, mənə "ana uşağı" hesab eləmirdi, "özünə tay olan bir adam kimi" mənəmlə hesablaşdı. Söz yox, bu da aramızın açılmağına mane olurdu. Ancaq yenə, onun göz altına "fənər qoyması" ilə öyünməsinə, xoruz kimi onun-bunun üstünə tullanmasına, şit danışıqlarına biganə qala bilmirdim. Nəhayət...

Nəhayət, bir gün Balarzanın küçəmizdən keçən bir qıza sataşdığını görə-görməz qanım bərk qaraldı. Bu qızla mən tanış deyildim. Ancaq bilirdim ki, məktəbimizdə məndən bir sinif aşağıda oxuyur. Bizdən iki-üç tin aralı onun rəfiqəsi yaşayırdı. Görünür, onun yanından qayıdarmış. Balarza da yəqin məhəllə qızı olmadığını görüb, qırğı kimi üstünə şığımışdı.

Balarzanın düz qarşısına keçib:

- Qızla nə işin var?! - dedim.
- Sənə nə, bacundur? Qeyrətin çəkirsən?..
- Hə!.. Çəkirəm!
- Bura bax, qaranoy, çox baş aparma ha!..

Sual-cavab uzun sürmədi. Çoxdan doldurulmuş tüfənglər kimi elə bil ikimizin də tətiyini birdən çəkdilər. Tutuşduq. Bir-birimizi döyəcəlməyə başladıq. Gücüm sanki birə-on artmışdı. Mənə güc verən Balarzaya olan nifrətim idi. Onu nə vaxt yerə yıxıb sinəsinə çökdüyümü bilmədim. O çapalayır, dişlərini bərk-bərk sıxıb ayağa durmağa çalışırdı. Mən də canımı dişimə tutub onu həmin vəziyyətdə mümkün qədər çox saxlamaq istəyirdim. İstəyirdim incidib xətrinə dəydiyi uşaqlar görsünlər ki, onların da hayıfını alan olarmış!.. Balarzanı da döyən tapıarmış!.. Birdən ağır bir əl boyunluğumdan yapışdı mənə yuxarı qaldırdı, bərk silkələyib geri tulladı. Yıxıldım. Tez də ayağa durdum. Yekə gövdəli bir kişi quzğun kimi başımın üstünü almışdı. Bu, Balarzanın atası idi. Bel kimi uzun, iri əli ilə mənə bir-ikisini ilişdirdi. Oğlu da yanda durub, hayıf almış kimi baxırdı. Hirs mənə boğurdu, gözlemədiyim halda yediyim bu şillələr izzəti-nəfsimə toxunmuşdu. Kişi isə hələ də yaxamdan əl çəkmək istəmirdi. Qulağumdan yapışanda atam özünü yetirdi. Kişi tez əlini çəkdi (onu da deyim ki, atamın xə-

tir-hörmətini məhəllədə hamı saxlayırdı). Atam məsələnin nə yerdə olduğunu soruşdu, dalaşdığımı biləndə başını yırğaladı. Balarzanın atasına məni döydüyü üçün təşəkkür elədi (ayaqlarım yerə yapışdı), sonra məni qabağına qatıb, danlaya-danlaya evə apardı...

Nə gizlədim, o gün heç özümə gələ bilmirdim. Özümü kimsəsiz və qərib hiss edirdim. Ağlaya da bilmirdim ki, ürəyimi boşaldım. O gecə diş ağrısından yastığa baş qoya bilməyən adamların gözüne yuxu gələ bilərdi, ancaq mənimkinə gəlmədi. Atam haqqında, onun hərəkəti haqqında düşündüm, daşındım. Ürəyim yetim quzu kimi mələdi: "Ata, ay ata!.. Niyə məni müdafiə eləmədin?!. Niyə məni məğmun elədin, ata?!. Niyə?"

Belə suallardan təkrar-təkrar özümə verdim, ancaq cavab tapmadım. Ürəyimdə atamdan həmişəlik küsdüm. İncikliyim ağır bir daş kimi ürəyimdən asılıb qaldı. Xeyli vaxt qaldı.

Lakin zaman keçdikcə çox şey mənim üçün aydınlaşmağa başladı... İndi həmin vaxtdan uzun illər keçmişdir. Atam da çoxdan həyata göz yummuşdur. İndi mən özüm atayam. Övladının tərbiyəsi üçün ürəyi əsən, düşünən ata! Başa düşürəm, ata övladına olan dərin məhəbbətini ona nə qədər az bildirsə, bir o qədər yaxşıdır!

Oğlum böyüdükcə, atamın məni o vaxt necə tükənməz bir hərəkətlə sevdiyinin addımbaşı şahidi oluram. Oluram, atam yadıma düşür, ürəyim gizildəyir, ürəyim dilə gəlir, pıçiltısını aydınca eşidirəm: "Sənin barəndə gör necə də yanlış fikirlərə düşmüşdüm, ata, yanlış fikirlərə!.."

Fevral, 1962

Ad

Nənələr ilk nəvələrinin adqoydu gününü təntənəli keçirsinlər deyər, bütün qohum-əqrəbanı, tanış-bilişi çağırırdılar.

Yeyib-içdikdən, çalıb-oynaqdan, deyib-güldükdən sonra əsl mətləbə keçdilər. Mübahisə də elə buradan başladı. Qız adamları ilə oğlan adamlarının sözü düz gəlmirdi. Körpənin ana nənəsi, xalası bir ad, ata nənəsi, bibisi başqa ad, ana babası, dayısı daha başqa bir ad təklif eləyirdilər. Söz yox ki, bu adlar da müzakirəyə qoyulur, hərəsinə bir irad tutulurdu: yaxşı səslənmir, "modnı" deyil, dilə yatmır...

Mübahisədə təkcə ev yiyəsi, yəni körpənin ata babası Mürsəl iştirak etmirdi. Sakitcə bir yanda durmuşdu, danışanlara qulaq asırdı. Bu, deyəsən, körpənin ana nənəsinin nəzərindən qaçmamışdı. O, Mürsəl babanı öz tərəfinə çəkməklə mübahisədə udacağını düşünüb sevindi; fürsəti əldən qaçırmasın deyə, tez ona müraciət etdi:

- Mürsəl qardaş, bəs sən niyə bir söz demirsən? Belə olmaz aaa! Bir de görək sən hansı adı bəyənirsən, hansını bəyənmirsen. Mən sənənin vkusuna heç şübhə eləməmişəm. İndi nə desən, gözyumulu razı olacağam. Hə, bir danış görək, bizi nigarançılıqdan qurtar...

Mürsəl düşüncəli, sualla dolu nəzərlərini əvvəlcə ona müraciət edən nənənin, sonra arvadının üzündə gəzdirib dedi:

- Mən bayaqdan sizi dinləyirəm, mənim əzizlərim! Nahaq mübahisə eləyirsiniz, özünüzü yorursunuz. Bir şair bu barədə gözəl deyib. O deyib ki, uşaqlara qoyduğumuz ad şərti addır, müvəqqətidir, birini digərindən ayırmaq üçündür. Yaddan çıxartmayın ki, çağa əsl adını böyüyəndə sonra özü qoyacaq... - Mürsəl susub qüssəli gözləri ilə oğlu Əjdəri axtardı, ürəyi əsə-əsə ona ani bir nəzər saldı, yenidən sözü-nə davam edəndə səsindəki titrəyişə özü də məəttəl qaldı. - Bəli, bəli, əsl adı o özü qazanacaqdır. Öz işi, öz hünəri, əməyi sayəsində qazanacaqdır. Ancaq bu ad onun əbədi adı olacaqdır.

Həm bilirdi ki, Mürsəl havayı söz danışan adam deyil. İndi də sözlərindəki eyhamın kimisə döyəcəliyi gün kimi aydıncı. Kimi? Bunu məclisdəkilərdən bir çoxu duymuşdu. Mürsəl də belə fikirləşirdi. Ancaq o, yenə zənninin düz olub-olmadığını bilmək üçün başını qaldırıb həmin adamlara baxanda ətli sifəti qızardı, alnında tər damcıları gö-ründü, elektrik lampası gözlərində rəngdən-rəngə düşdü...

Tez-tez gah ona, gah da Əjdərə baxan adamların him-cimi ayaq tutub yeriyirdi.

Əjdər ona dikilən sorğulu nəzərlərdən heç cür yayına bilmirdi. Özünü yaman itirmişdi. Başını qaldırıb atasına baxanda onu tanımadı. Kişi elə bil bir anın içində dəyişib başqa adam olmuşdu. Əjdər ömründə birinci dəfə atasının halına acıdı...

Acıdı və birdən-birə ona elə gəldi ki, gözləri işıqlandı, hər şey onun üçün aydın oldu, tərəddüdlərinə son qoyuldu. Qəlbinin dərinliklərindən bir səs gəldi. Zəhmli, amiranə, nəvazişkar, mehriban bir səs. Bu səsi hərisliklə, acgözlüklə dinlədi:

"Əsl ad, əbədi ad!.."

Bu sözlər elə bil onu silkələyib yuxudan ayıltdı və ilkin olaraq bütün varlığı ilə duydu ki, o da atadır. Həyatında yeni bir mərhələ başlanmışdır. "Oğul, gəlişinə qurban olum! Gəlişinlə təvazökar atamı dilə gətirdin, o da axır ki, canını dişinə tutub mənə kim olduğumu dedi. Bunu ona sən dedirdin, oğul! Bunun üçün mən sənə minnətdar olmayam!.."

Atasının rəngdən-rəngə düşən sifəti, alınıdakı tər damcıları gözləri önündən çəkilmirdi. İllah da ki, tər damcıları. Getdikcə daha da artır, artırdı.

"Ata can, ata! Mənim əvəzimə qızaran, tər tökən ata! Sözlərin gözlərimi yaman açdı, məni..."

Qulağının dibindəcə qopan qəhqəhə Əjdəri fikrindən ayırdı. Yan-yörəsinə göz gəzdirdi, hər şey öz axını ilə gedirdi. Atası da məclisdəkilərə qoşulmuşdu. Gözləri gözlərinə sataşanda duydu ki, xalaxətri qoşulmuşdur. Özlüyündə buna haqq verdi. Axı qonaqların kefinə soğan doğramaq nə lazım idi?!

Əjdərə elə bil hava çatışmırdı. Yaxasını açdı. Sonra nə düşündüsə, o da atası kimi özünü şad göstərməyə çalışdı, istər-istəməz bu axına qoşuldu.

Nəvə nələrin əlindən düşmürdü. Onun xəfifcə təbəssümü damdoluşu şadlığa səbəb olurdu. Nəhayət, ona ad qoyuldu. Məclis yenidən cana gəldi. Yenidən deyib güldülər, yeyib-içdilər, şadyanalıq etdilər. Sevinc, şadlıq içində də dağılışdılar.

Bu gecə ancaq iki nəfər özündə olmadı: Mürsəl baba, Əjdər ata.

Mürsəl baba oğlunun tutulduğunu, pərt olduğunu gözləri qabağına gətirincə qəlbində bir-birinə zidd hisslər baş qaldırırdı. O, hərəkətində özünü həm haqlı sayırdı, həm də yox. Haqlı sayırdı, ona görə ki, əvvəl-axır oğluna səhvini başa salmalı idi. Haqlı saymırdı ona görə ki, sözləri həqiqət olsa da, onları heç olmasa bu gecədə, bu əziz gecədə, qonaqların hüsurunda gərək deməyəydi. Oğlunun acı dərmanını həyatının ən şirin, ən əziz dəqiqələrində gərək ona içirməyəydi, səhəri gözləyəydi. Səhər ikilikdə oturub beşqat da artığını deyəydi, dərmanın hamısını birdən verəydi. Onda qəlbi də heç indiki təkin ağrımazdı...

Mürsəl kişi bu hisslərin təsiri ilə yatağında tez-tez o yana-bu yana çevrildi, xeyli vaxt yuxulaya bilmədi. Əzab oldu onun üçün yerində uzanmaq, əzab.

Əjdər də bütün gecəni yuxulaya bilmədi. Ağır düşüncələr içində tora düşmüş quş kimi çırpındı:

"Mən kiməm? Ata-ana himayəsinə qısılib yatan bir adam. Məni min arzu ilə böyütmüşlər, min arzu ilə oxutmuşlar. Əlimə diplom vermişlər, həkimlik diplomu. Məni evləndirmişlər. Kişi eləmişlər. Arvad-uşağım var. İndi özüm də, arvadım da, uşağım da atamın boynunda yükük. Arvadı kinoya aparanda da cibimə xərcliyi atam qoyur..."

Məgər mən işləyə bilmərəm? Şəhərdə iş vermirlər?! Nə olsun ki, vermirlər! Məni ki, kəndə təyin eləmişlər. Niyə getmirəm? Ucqar kənd olanda nə olar? Nə üçün gedib orada əl-qolumu çırmayıb camaatın dərdinə qalmıram? Necə? Anam razı olmur? Bircə övladının gözündən iraq olmasına dözə bilmir? Heç bu da sözdür? Mən boyda kişi də anasının tumanının yanını kəsdirib durarmı? Durra bilərmi? İndi ki, durmuşam... Adamda nə yaman üz olmuş!"

Körpənin ağlaması Əjdəri fikirlərindən ayırdı. O, əvvəlcə, adəti üzrə, istədi yanında uzanmış arvadını dümsükləyib oyatsın... "Aaz... durr gör varis ağa nə istəyir, lalın dilini anası bilər, onunkunu da sən. İstədiyini ver, ağzını yum. Qoy bir çimir gözümüzə yuxu getsin".

Lakin bu fikrindən tezcə vaz keçdi. Durub uşaq arabasını ehmalca bir-iki dəfə o yana - bu yana sürdü. Körpə elə bil buna bənd imiş. Səsinə xırp kəsdi, gözləri yumuldu.

Əjdər yerinə girən kimi fikir-xəyalət yenə onu basdı: "Atam yaxşı adamdır. O mənim pis iş tutduğumu bilir, bunun üçün ürəyi ağrıyırmış, ancaq məni sevdiyindən üzümə vurmurmuş, gözləyirmiş ki, səhvimi özüm başa düşüm... Mənsə, könüqalın, hər şeyi qulaqardına vurmüşam... Nə var, nə var, anam mənsiz dözə bilməz. Eh, heç dözməsin..."

Bu vaxt arvadı bir böyründən o biri böyrü üstü çevrildi. Yarıyuxulu gözlər bir anlığa ərinə zilləndi. Tez də yumuldu. Əjdər arvadının pıçılısını aydınca eşitdi:

- Əjdər... Mənim Əjdərim...

Sonra onun uzun-uzadı mışılıtsı eşidildi. Əjdər bu mışılıtnı çox seviridi. Ancaq, nədənsə, bu gecə o da xoşuna gəlmədi:

"Əjdər... Mənim Əjdərim". Bunun Əjdərinə bax! Heç Əjdər də arvad-uşaq sahibi olandan sonra ata-ana qoltuğuna sığınıb qalar?! Eh, yazıq ata, görəsən bu adı mənə qoyarkən, nələr düşünmüsən? Nə arzular, ümidlər bəsləmişən? Amma bayaq nə gözəl dedin, şərti ad, əsl ad. Bəs mən əsl adımlı nə vaxt qazanacağam?!"

Arvadı yenə də yuxda danışdı. Onun qarışıq dediyi kəlmələrdən ancaq bircəciyi Əjdərin qulağına çatdı:

- Oy mama!..

O, əsəbiliklə arvadını yamsıladı:

- Oy mama, oy mama! Elə o mamalar deyil evimizi yıxan? Hər şeydən əl-qolumuzu soyudan?..

Sübhün gözü açılmamış Əjdər ayağa qalxdı, gözləri qızarmışdı, başında bərk ağrılar vardı. Yuyunub geyindi, yemək otağına keçib atasını gözlədi. Onun belə erkən qalxması atasını təəccübləndirməyə bilməzdə. Lakin o, bunun üstünü vurmadı. Salam-kəlamdan sonra Əjdərin atasına ilk sözü bu oldu:

- Ata mən gedirəm!..

- Haraya, oğul?

- Kəndə... Təyinat alıb indiyəcən getmədiyim yerə. Yolumu gözləyən xəstələrin yanına. Ancaq, ata, anamla gərək özün danışasan, qoymasın şivən-zad qoparsın.

- Ondan arxayın ol, birtəhər çalışıb sakit elərəm.

- Bir də ata... - Əjdər duruxdu. Azca tərəddüddən sonra əlavə etdi: - Gəlininlə nəvən hələlik burda qalsınlar. İnstitutu qurtaran kimi onun da təyinatını işlədiyim kəndə alarıq. Çox qalmayıb, ortalıqda vur-tut yeddi-səkkiz ayın sözü var.

- Oğlum, sən bunların hamısını elə bir gecəyə fikirləşmişən? - kefi açılan Mürsəl, həmişəki adəti üzrə oğlu ilə şirin zarafata keçmək istədi.

Əjdər isə çox ciddi verdi:

- Bəli, ata, hamısını bu gecə. Səni qonaqlar yanında bir daha utandırmamaq üçün hamısını bu gecə fikirləşmişəm. Şerti adı daşdıığım bəs deyilmi? İndi də əs ladı qazanmaq gərəkdir. Doğrudur, çox gecikmişəm, ancaq elə bilirəm bunun üçün məni bağışlarsan!

Mürsəl kişinin gözləri yaşarmışdı. Sinəsi şiddətlə qalxıb-enirdi. Ayağa durub əvvəl oğlunun alnından öpdü, sonra yaşına uyğun olmayan bir çevikliklə əlini sıxdı, qürurla astaca dedi:

- Yaxşı yol, oğul, yaxşı yol!

Aprel, 1962

"Günlərin bir günündə" silsiləsindən

"Bəs bazar iqtisadiyyatını nəzərə almırsan?!"

Günlərin bir günündə semestr imtahanı verməyə gələn ali məktəbin qiyabiçi tələbəsi Tülək səssiz addımlarla, sanki bu dünyada yoxmuş kimi içəri girib müəllimə tərəf gəldi, elə bil o yerimirdi, onu itələyirdilər:

- Salam, - dedi.

Müəllim başını qaldırıb onu görcək salamın cavabını vermək əvəzinə düşdü Tüləyin üstünə:

- Sənin əlindən hara qaçım, bilmirəm?

Müəllimin qabağında indi ikiqat olan Tülək yazıq-yazıq inildədi:

- Əlimuxtar müəllim, məni çevir uşaqlarının başına, bu gün göndərişin son günüdür, imtahanı verməsəm kursda qalırım...

- Cəhənnəmə qalırsan, gora qalırsan, mən neyniyim?!

Əlimuxtar yavaş-yavaş özündən çıxır, Tülək də get-gedə büzüşür, yumağa dönürdü:

- Müəllim, sən Tanrı, bir tramvay altında qalan kafi...

- Ölsən də soruşacağam. Otur yaz suallarını. - Əlimuxtar Tüləyə qarşıya yaxın birinci skamyanı göstərdi.

Tülək göstərilən yerdə oturdu. Əlimuxtar ayağa durub ona sarı irəlilədi. Tülək büzüşdü, büzüşdü və skamyada, demək olar ki, görünməz oldu. Əlimuxtar əjdahaya dönüb onun qarşısında gərmiş elədi, sonra verdi suallarını. Tülək əsə-əsə yazdı onları. Sonra dedi, səsi qunun dibindən gəldi sanki:

- Müəllim...

- Nə var, fikirləş də...

- Yox e, müəllim, yenə çətin suallar düşdü mənə.

- Mən bilmirəm, öyrənib gələrsən...

- Bu gün verməsəm kursda saxlayacaqlar. Bir tramvay altında qalan...

- Çölə tökülüb bəyəm?! Sürüdən ayrılan qoyunu qurd yeyər. Yeyəcəyəm səni, Tülək!..

- Vallahi-billahi yoxumdu, müəllim, bir tramvay altında...

- Diridir yeyəcəyəm səni...

- Bir tramvay...

- Yuxunda görərsən...
- Bir...
- Başınızda vərmiş qalar... Bazarı ucuzlaşdırma bilmərəm...
- Balalarının başına çevir məni, elə bil nəzir verirən...
- Qaydanı poza bilmərəm...
- İstisna elə, yazığım...
- Kolleqalarım bilsələr, sənün ucubatından ətimi didərlər...
- Başın haqqı, müəllim, heç kəsə heç nə demərəm...
- Nəyi, ədə, nəyi deməzsən?!
- Pul verməməyimi...
- Məzənnədən xəbərən var heç sənün?!
- Müəllim can, yüzdü də...
- Nə?! Ağlın başındadı sənün? Bəs bazar iqtisadiyyatını nəzərə almırsən?!.

Tülək gözlərini döydü. Əlimuxtar onun gözlərini açdı:

- Görürsən, hökumət şeylərin qiymətini necə qaldırır, üç dəfə, dörd-beş dəfə, elə şey var on dəfə...

- Vay dədə...

- Vayıldama. Bizdə insaf var, biz hökumət deyilik. Biz dörd dəfə qaldırmışıq.

Tülək istədi başına qapaz vursun, istədi, amma vurmadı, qorxdu əjdahanı acığa salar, dedi:

- Bildim, müəllim can, bildim, dörd yüz...

- Afərin! İndi mənə deyirsən bu dörd yüzü günün günorta çağsı sənə bağışlayım...

- Başına çevir, nəzir kimi bağışla. Ömrüm boyu duaçın olaram, müəllim. Yay sessiyasına gələndə təzə balıq...

- Yalançısız hamınız, çətini qiymət alanacandı, sonra elə yoxa çıxırsız ki, heç izinizi-tozunuzu da tapa bilmirik...

- Rəhm elə, müəllim, bir tramvay altında qalan "kafi"ni yaz, məni xəcalətdən qurtar, yoxsa şagirdlərimin, arvad-uşağımın üzünə baxa bilmərəm.

- Səndə yəni üz var?!.

- Var, var, müəllim!

- Hanı?!. Hansı bəs?!. Görmürəm...

- Ayaqlarının altında, ayaqlarının altına bax, müəllim...

- Balıq qanıvun arasına girir, Tülək. Yoxsa.

- Müəllim can, özüm tutacağam, axşamdan səhərəcən yatmayıb tutacağam, tutan kimi...

- Ala, bu sənin tramvay altında qalan "kafi"n.

Əlimuxtar "kafi"ni göndərişə yazdı, Tüləyin batmış başı yavaş-yavaş görünməyə başladı, boyu-buxunu üzə çıxıdı, üzü güldü.

- Get, bir özündən deyəndə, beş də məndən deyərsən. Humanistliyimdən yaman istifadə elədin, neyniyim, saqqızımı oğurladın, bu yandan da bu balığı yadıma saldın, get.

Tülək ayağa durdu, boyu-buxunu düzəlmişdi onun, bayaqkı əyilməkdən, büzüşməkdən əsər-əlamət qalmamışdı.

- Tülək, birdən gözüümü zolda qoyub bizi şişirdərsən a!.. Təzə balıq indi nazir-mazir, premyer əlinə hələm-hələm düşmür...

- Arxayın olun, müəllim, tutan kimi...

Özü də bilirdi ki... Burası örtülü qalsa yaxşıdır.

14 yanvar, 1992

O

Günlərin bir günündə ali məktəblərin birində kassanın qabağında böyük növbə vardı. Müəllim-professor heyəti maaş alırdı. Maaş iki gün gecikdiyindən basırıqdı. Halalca növbədə dayananların gileyi eşidilirdi.

- Ay balam, növbəyə durun, sakitcə alın da. Basa-bas nəyə lazım? Axı bura ali məktəbdə.

- Kimə deyirsən, eşidən var ki?!.

- Ora bax, ora bax, gör necə dürtülür...

- Dürtülmür, soxulur. Soxulmaqda ustadı o.

- Elmə soxulduğu bəsdə də!

- Eşitməmişən, iştah diş altındadı, yedikcə gəlir, yedikcə gəlir... İndi də müxbir üzvlüyünə soxulmağa hazırlaşır.

- O ha?

- Bəli, o!!!

- O nə vaxt doktorluğunu yazdı, nə vaxt müdafiə elədi, heç xəbərimiz olmadı bizim.

- Yazmadı. Yazdırdı. Üç alimə. Pulnan. Hər fəslini biri yazırdı. İşə yağ kimi axdı onun. Kalandı. Deyirlər keçən il qəbul ona baxıb. Təs-

diqi üçün də Moskvaya gedib, heç bir ay keçməmiş diplomunu alıb gəlib. Sən bundan danış.

- Yox balam, soxulmaqda ustadı ki, ustadı.

- Pulu nə bilmisən?!

Danışanlar elə zənn edirdilər ki, o bunları eşitmir. Sən demə qulaqdan itiymiş. Pulunu alandan sonra gəlib yanlarından keçəndə astaca dedi:

- Heç ürəyizi sıxmayın, başuzu ağrıtmayın, sağlıguzdan müxbirlik nağddı, o heç, hələ akademik də olacağam. Dalısını demirəm, sağlıq olsun!..

Dekabr, 1991

Bir həftəlik salamlaşma

Günlərin bir günündə ali məktəb müəllimi Nəsrulla bir balaca sabun qırığı götürüb ağ kağıza bükdü, cibinə qoyub işə gəldi, suyun olub-olmadığını yoxladı, şırhaşır gəlirdi (bəzən heç olmur, olanda da belə boş yerə axır!) və Vəzirxana doğru irəlilədi. İndi soruşacaqsınız Vəzirxan kimdir, niyə Nəsrulla müəllim işə gələn kimi ona doğru getdi?! Nə olar, sualıza cavab kimi, məlumatsayağı bir-iki kəlmə ərz eləyə bilərəm...

Vəzirxan dil müəllimidir, filologiya elmləri namizədi, baş müəllimdir, dosentliyə onu təqdim eləyiblər. Hələ Moskvadan təsdiqi gəlmədiyi üçün özü də heç razı olmur ki, ona dosent desinlər. "Bəlkə heç təsdiq eləmədilər?!" Amma çox istəyir ki, təsdiq eləsinlər. Kim istəməz?! İnsafən müəllimliyi də pis deyil. Bir xasiyyətilə çox məşhurdur fakültədə. Salamlaşdığı adamın əlini də gərək sıxsın. Bunsuz salam canına yattır. Kişi belə adətəkdə olub. Deyəcəksiz ki, nə olar, əl verib görüşsün də. Bunun nəyi pisdı ki?! Məsələ burasındadı ki, Vəzirxan müəllimin əlləri həmişə tərlı olur. Yayda lap suyu axır. Yazıq neyləsin, onunku da belə gətirib. Fiziki nöqsanıdı da, yəqin ki, müalicə də etdirir, amma bir irəliləyiş hələ ki, görünmür... Bunda işimiz yoxdu, insanın eybini üzünə vurmaq mədəniyyətsizlikdir. Heç kəs də vurmur. Xoşagəlməz cəhət budur ki, o, salamlaşarkən həmişə əlini birinci uzadır. Halbuki... Başa düşürsüz də məni... Düzdü, bunu heç kəs onun üzünə demir, xətrinə dəymək istəmir, o da heç vəchlə bunu tərgitmir ki, tərgitmir.

Bir-iki kəlmə də Nəsrulla müəllim haqqında deyim ki, hər şey sizə aydın olsun. Bu müəllimin özünəməxsus bir xüsusiyyəti vardır ki, həddindən artıq təmizkarlığı sevməsidir. Bəziləri bunu vasvasılığa da yozurlar. Amma yox, kişi təmizliyi sevir də, vasvasılıq niyə olsun?! Xörək yeməmişdən qabaq mütləq əlini yuyacaq, bazarlada görərsiz çoxu dadını bilmək, bəziləri də tamahı ucundan yuyulmamış almanı, armudu, şaftalını, albalını, üzümü və s. dişinə çəkir. Nəsrullanı öldür belə şey eləməz. Onun aləmində hər şey yuyulmalıdır. Bu, onun silinməz qanunlarından biridir.

Qərəz, gələk əsas mətləb üstünə. Vəzirxanın hamıyla, o cümlədən Nəsrullayla əl verib görüşməyi onu yaman dilxor edir, boğaza yığır. Hər dəfə onunla görüşəndən sonra əlini yumağa qaçır, bəzən su tapırdı, bəzən yox. Bakıda da su məsələsini, özünüz məndən yaxşı bilirsiniz. Su tapmayanda odekolon axtarırdı. Odekolon tapmayanda çalışırdı sağ əlini azca yuxarı qaldırıb asılı vəziyyətdə saxlasın, çaşıb üzgözüne dəyməsin, vurmasın. Ta evə gələncən narahatçılıq içində olurdu. Onu qınamayın. O, iyrenirdi. Bunu da Vəzirxana deyə bilmirdi. Gücü birçə ona çatırdı ki, Vəzirxanla üz-üzə gəlməkdən qaçsın. Bəzən qaçırda da. Amma bu, həmişə ona nəsib olmurdu...

Hə, Nəsrulla Vəzirxanın qabağını kəsib şəstlə əlini tutdu, sıxa-sıxa:

- Salam, bir, salam, iki, salam, üç... - deyərək yeddi dəfə "salam" sözünü təkrar edib, yeddi dəfə də onun əlini bərk-bərk sıxdı. - Vəzirxan müəllim, düz bir həftə salamlayıb görüşdük. Yadında saxla, bir həftə salamlayıb görüşməyəcəyik! - dedi və əlini yumağa getdi.

1 iyul, 1985

"Bizi də özün kimi bil..."

Günlərin bir günündə, ali məktəblərin birində filologiya elmləri namizədi, dosent Gülabbas Abbasoğlu mühazirə oxuduğu auditoriyadan çıxıb bufetə tələsirdi. O, yayın bu cürə bürkülü günündə dörd saat mühazirə oxumuşdu. Susuzluqdan dili-ağzı yanırıdı. İstəyirdi birçə stəkan çay içsin, o biri mühazirəsini oxumağa tabı olsun...

Qiyabiçi tələbələr qanını əməllicə qaraltmışdılar Gülabbas müəllimin. Onların çoxusu başqa fənnlər bir yana qalsın, öz ixtisaslarını - ədəbiyyatı bilmirdilər. Gülabbas hiss eləmişdi ki, mühazirəsi tələbə-

lərə çatmır. Mütlə sarıdan çox piyadadılar tələbələr. Bunu o, bir-iki tələbədən nə oxuduqlarını soruşanda ki, bizdə hansı ədəbi jurnallar çıxır, o, gözlərini o ki var döymüşdü. Gülabbas da demişdi:

- Bəs onda, ay bala, mən mühazirəni kimin üçün oxuyuram?! Ürəyində isə fikirləşmişdi: "Qəbulda gör kimləri seçiblər?! Belə getsə rüsvətxor müəllimlər xalqımızın gələcəyini iflic eləyəcəklər..."

Qərək, Gülabbas müəllim ürəyi yana-yana bufetə gedirdi. Ürəyi həm təşnəlikdən, həm tələbələrin kütlüyündən, həm də gödənlərdən özgə heç nə düşünməyən nəfsi ac müəllimlərlə əhatə olunduğundan yanırıdı.

Ürəyi yana-yana da bufetə tələsirdi. O, işıqlı, vicdanlı, fənnini gözəl bilən, halalca maaşı ilə birtəhər dolanan, nəfsi tox bir müəllimdi. Qəbuldan həmişə qaçırdı. Neçə dəfə onu saxlamaq istəmişdilərse müxtəlif bəhanələrlə boyun qaçırmışdı. Çox qərribə bir hal əmələ gəlmişdi onun işlədiyi fakültədə. Onu qəbula salanda nəfsi acları yaman sevinirdilər, bildirilər ki, qalmayacaq, onlar üçün də bir yer boşalacaq, deməli, öz təbirlərincə kiminsə baxtı acılacaq...

Ürəyi təşnə Gülabbas müəllim bufetə girəndə onu çox hörmətlə yaxındakı bir stola çağırıdılar. Getdi. Üç nəfər oturub çay içirdi. Stol üstündə iki çaynıq vardı. Məxsusi dəmlənmişdi. Çay içənlərdən biri - keçən il Gülabbas müəllimin sayəsində "baxtı açılanlardan" Eyvazəli tezcə gedib bir armudu stəkan gətirdi. Çay içənlərdən ikincisi - Müqəddəs Gülabbas üçün çay tökdü. Üçüncüsü - Sədiman stəkanına lumu saldı.

Təşnə Gülabbas hələ heç bir şeyin fərqi varmadan çaydan ististi bir iki qurtam içdi. Sonra stəkanı yerə qoyub (deyərsən bir az özünə gəlmişdi) onu çaya qonaq eləyənləri fəhmlə gözdən keçirəndə dəhşətə gəldi: "Vay dədəm vay, gör kimlərlə oturmuşam... Bunlar ki, rüsvətin küpünə girənlərdir. Keçən il uzundraz Eyvazəlinin başqaları bir yana, hətta qardaşından oğlunun qəbul edilməsi üçün lazımı məbləği aldığımı və ona "mən tək yemirəm ki, bölüşəcəyik" deməsini fakültədə bilməyən yoxdu. Danaboyun, yekə sifət Müqəddəssiz qəbul olmur. Çox vaxt da fənn komissiyasının sədri olur Müqəddəs. Sədimaninsa müştəriləri, babalı deyənlərin boynuna, kolxoz sədrləri, avtobaza müdirləri, lap aşağısı mağaza müdirləri olur... Xülasə, mənə çaya qonaq edənlər fakültəmizin milyonçularıdır".

Gülabbas bir istədi çayı yarımçıq qoyub aradan çıxsın. Sonra ağına nə gəldisə fikrini dəyişdi. Müqəddəsə dedi:

- İndicə auditoriyada bir-iki uşağı danışdırdım. Peşman oldum. Kim bunları qəbul edib?! Necə edib?! Deyəsən rüşvətə həris alçaqlar bizi yıxacaqlar... Onlar dəhşətli həşərata dönüb elmimizi yeyir, gələcəyimizin üstündən qələm çəkirlər...

Gülabbas danışdıqca qızışdı:

- Hər şeyi pula satmağa öyrəşənlər sabah vətəni də, ailərini də sata bilərlər. Onlara nə var ki?!

Gülabbas artıq özü də hiss eləmədən təhqirə keçmişdi. Rüşvətخور müəllimləri fahişə qadınlarla eyniləşdirirdi... Birdən o ayıldı elə bil diqqətlə Müqəddəsə, Sədımana, Eyvazəliyə baxdı, baxdı ki, görsün birinci zərbəni kim endirəcək. Hazır oldu özünü qorumağa. O, ağ elədiyini, həddini aşdığını özü də hiss elədiyindən hazır vəziyyətdə dayandı. Saniyələr gərginlik içində keçib gedirdi. Birdən gördü ki, Müqəddəsəni əli qalxdı, qalxdı və zərblə onun sağ çiyinə endirildi:

- Gülabbas müəllim, düz deyirsən, düz sözə nə deyəsən qardaş, biz də elə sən fikirdəyik. Bizi də özün kimi bil...

Zərbənin gücündən bir tərəfi əyilən Gülabbas müəllim çəşmişdi, onlara baxa-baxa "Yalançımın..." sözüylə başlayan məşhur ifadəni zor-güclə dilinin ucundan geri qaytara bildi. Belə iradə sahibi olmasına özü də mat qaldı. Çayını axıracan içdi:

- Mənim dərsim var, - deyib bufeti tərək elədi.

Yanvar, 1984

Boşluq

Bir azdan müdafiə başlanacaqdı. Adamlar yavaş-yavaş yığışdı. Fakültənin dəhlizində, müdafiə olacaq geniş auditoriyanın qapısından azca aralı küçəyə baxan pəncərənin qabağında üç professor dayanmışdı. Söhbət edirdilər.

- Bəli, bu gündən İsbət Biləndərli də keçir doktorların sırasına. - Bunu deyən eynəkli professorun sözlərində açıq-aydın kinayə duyulurdu.

- Keçir yox, Bəşər müəllim, deynən soxulur. - Kinayəni açıb-ağardan professor boylu-buxunlu bir adamdı, iti-iti danışdı.

Bəşər onun açıq danışmasından ürəkləndi bir az, sual verdi:

- Müqtədir müəllim, sən əsəri oxumusan. Bir şey var içində yəni onun?

Müqtədirin danışıq sürəti bir az da artdı:

- Boş, boş bir şey. Cəfəngiyat. Mən hələ indiyənəcən belə zibil görməmişəm. Təzə heç nə yoxdur. Buçağacan deyilənlərin pis şəkildə montajı. Kafedra müdiri oxumaq üçün mənə də vermişdi. Oxuya bilmirdim, a kişilər. Axırı canımı dişimə tutub birtəhər başa vurdum. Sanki o dünyaya gedib gəldim. İnanın mənə, düz sözümdü ki, deyirəm.

- Yaxşı balam, müzakirədə mən də vardım, bu sözləri orda niyə söyləmədin? - Bunu deyən tez-tez burnunu çəkən, boğazını arıtlayan və buna görə də ətrafındakılara qripə tutulmuş adam təsiri bağışlayan ortaboş professordu.

- Sən deyərdin, Zabil, mən də deyəydim. Bir də axı olmur, necə olsa yoldaşdır, bir yerdə işləyirik. Bədbaxtın qələmi yoxdu da, neyləsin?! Vurub öldürəcəksən bununçun onu?! Amma insaf qalanda gərəkli adamdı, hamının karına gəlir. Tapılmayan, defisit mal, ürəyin istəyən nə bilim nə, sənə lazımdısa İsbat yerin dibindən də olsa tapıb çıxaracaq, - Müqtədir sözlərinin təsirini daha da artırmaq üçün misallara keçdi. - Zabil, bax, bu əynimdəki kostyumu görürsən, düz bir ay bundan qabaq İsbat mənimçün skladdan götürdü.

Bəşərin insaf dağarcığı açıldı:

- Adamın başının üstündə allahı var, bu barədə fakültədə onun qabağına çıxan olmaz.

Zabil bu fikri bir az da qüvvətləndirdi:

- Fakültədə yox, bütün institutda.

Müqtədir sözlərinin əlüstü təsdiqindən xoşlandı, həvəslə başqa misala keçdi:

- Xətrimizə yeyib-içmək düşüb, birinin təsdiqi gəlib təcili qeyd eləmək lazımdı, biri professor keçib, biri dekan olub, təbrik eləmək lazımdı. Elə o gün. İsti-isti. Sonra özləri qonaqlıq verəcək, ya yox, bunda işimiz yoxdur. Bax, elə o gün kim qabağa düşür?

Bəşərin üzü güldü, nə güldü:

- İsbat.

Müqtədir əlini onun çiyinə vurdu:

- Aton rəhmətlik. İsbat qabağa düşür, məsələni əlüstü təşkil edir, hərədən on beş, ya iyirmi manat (bu, haraya, hansı restorana gedəcəyimizdən asılı olur) alır, xaricdən gətirdiyi "Volqa"sını və fakültədə başqa "Volqa"ları səfərbər edir, bir saatdan, ya saat yarımından sonra yola düşürük. Bu da İsbat müəllimin ikinci yaxşı cəhəti:

Bəşər atmacasını saxlaya bilmədi:

- Amma dediyin məsələdə İsbat müəllimin özü bir qəpik də qoy-mur ha!

Zabil bir az da dərinə getdi:

-Yığıqlarından özünə də hələ qalır.

Müqtədir bu məsələdə yaxasını ələ vermədi:

- Burası bir az qaranlıq məsələdi. Burasıynan mənim işim yoxdu. Siz allah, məni çox dərinliyə çəkməyin. Üçüncü cəhət... Nə isə, kişin yaxşı cəhətlərindən başqa misallar da gətirmək olar. Ancaq neyləyəsən ki, yazığın bircə qələmi yoxdu. Yazmağı bacarmır bu adam. Neyləsin?

Atmaca azarkeşi Bəşər atmacalarından birini də tulladı:

- Qələmi yoxdu, bəs bu doktorluq dissertasiyasını necə yazıb? Zarafatdı bu bəyəm?! Bu boyda işdi. Bu səninçün kurs işi deyil, diplom işi deyil, namizədlik deyil. Ağzında doktorluq deyirsən.

Müqtədir əsəbiləşdi bir az:

- Bura bax, aşna, sən deyəsən bu gün bizi dolamısan barmağıva. Guya bilmirsən ki, onunçün bu işi yazıblar. Yazan adam da gəlib oturub içəridə. Bir ağıluva vurmursan ki, İsbat özü iki il xaricdə ola-ola doktorluğunu necə başa vurdu?! Yox e, soruşuram səndən, bax, sən Bəşərdən, bunu xaricə işləməyə göndərmişdilər, ya doktorluq yazmağa?! Bunu heç olmasa başıva vurginən.

Bəşər bunu bilirdi. Ancaq dilinə gətirməyə qorxurdu, İstəyirdi ki, həmişə həqiqəti başqaları desin. Onunku bic-bic atmacalı suallardı. Verirdi bu suallarını, qarışdırırdı aranı, qızışdırırdı mübahisəni, özü çəkilirdi bir kənara. Bir də İsbatdan o çəkinirdi. İsbat fakültədə, institutda arxalı idi.

Bir sual da gəldi:

- Yaxşı, bunu kafedra müdiri Sevindik, özü də elmi şuranın sədridir, bilmir, niyə belə zəif işi buraxır. Sabah bunun bir...

Müqtədir lap özündən çıxdı, Bəşərin sözünü yarıda kəsdi: bizi çəçələ barmağıva. Yenə bir şəhadət barmağına dolasaydın dərd yarıydı. Ay avam, ay allahın fağır bəndəsi, ay yazıq professor, bəs sən bilmirsən ki, İsbat müəllimin namizədlik dissertasiyasını yazan elə dediyin kafedra müdiri, elmi şuranın sədri Sevindik olub. Bilmirdin bunu?!.

Bəşər kəkələdi:

- Yox, bilmirdim, pah atonan, balam, gündə gərək bir təzə söz eşidəsən.

Müqtədir az qaldı əlini Bəşərin gözünə soxsun:

- Gözünün içinəcən yalan deyirsən. Ə, özünü xamlığa qoyma, sən bunu bizdən də yaxşı bilirsən. Bunu fakültədə bilməyən yoxdu. İntəhası budur ki, sən bunu dilinə gətirməyə qorxursan. Sevindik bizim müdirimizdir, elmi şuranın sədridir, fakültədə nüfuzlu adamlardan biridir.

Zabil az danışsa da yeri gələndə replikasından qalmazdı, indi də qalmadı:

- Arxaladı deynən. Yerliləri çoxluq təşkil eləyir burda. Bəşər bunların hamısını çox yaxşı bilirdi. Bilmək ayrı şeydi, dilinə gətirmək başqa şey, hər bildiyini dilinə gətirməyi Bəşərdən gözləməyin özü ağılsızlıqdı.

Bəs kafedra müdiri, filologiya elmləri doktoru, professor, fakültə elmi şurasının sədri Sevindik İsbət müəllimin namizədlik dissertasiyasını o vaxt niyə yazmışdı? Bunun səbəbi vardı.

İsbət Sevindiklə bir yerdə oxuyurdu. Təyinatda az qalmış İsbət onlarla kurs yoldaşı olan bir qızla evləndi. Bu, institutda ən böyük kafedralardan sayılan bir kafedra müdirinin qızıydı. Bununla da onun Bakıda qalmaq məsələsi həll olundu. O, diplom işini müdafiə edəndə (bunu onun üçün kimin yazdığını əməlli-başlı bilən olmasa da, çox dərinliklərə gedəndə, gəlib elə yenə Sevindiğin üzərində dayanmalı olursan) çox tərifləndi, "əla" ilə qiymətləndirildi. Hələ bu az imiş kimi imtahan üçün xüsusi qərar çıxartdı, həqiqi oxuyanlar, ondan çox-çox biliklilər, gələcəkdə doğrudan da əsl tədqiqatçı ola biləcək məzunlar respublikanın ayrı-ayrı rayonlarına müəllim göndərildilər. İsbət aspirant oldu.

Bəs Sevindik? İsbatın kafedra müdirinin qızıyla evlənməsindən Sevindik də bir balaca qazandı. O, kafedra müdirinin bir zəngiyə, Bakıda, başqa bir institutda laborant oldu. Ertəsi il isə özünün qurtardığı ali məktəbin aspiranturasına ərizə verdi. İsbatın qaynatası belə məsləhət görmüşdü. İsbət Sevindiksiz sudan çıxarılmış balıq kimiydi. Bunu qaynata da az vaxtda duymuşdu. Sevindik İsbatın yanında olmalıydı. O da aspirant olmalıydı (əslində buna keçən il layiq idi, amma baxan kimdi ki?!.) Bir yerə səkkiz ərizə verilmişdi. İsbatın qaynatası həlledici rol oynadı. Onun komissiya sədri olduğu fəndən yeddi "yaxşı", bir "əla" alan oldu. "Əla"-nı kimin aldığı məlumdur. Beləcə Sevindik aspiranturaya qəbul olundu. Söz yox, bütün bu işlərin müqabilində o, bir şey: İs-

bata dissertasiyasını vaxtında yazıb qurtarmaqda kömək eləməliydi. Adı "kömək eləmək" idi, əslində "yazmaq" nəzərdə tutulurdu və Sevindik yazdı da. İsbat "bəh-bəh"lə müdafiə elədi, "bəh-bəh"lə olmasa da, Sevindik də müdafiə elədi. İsbatın qaynatasının köməkliyiylə o da kafedranın müəllimi oldu. Qaynata nə qədər ki, sağ idi İsbat kafedraya təzə müəllim keçənlər arasında qabaqda gedirdi və Sevindiylə də arxasınca aparırdı. Qaynata rəhmətə gedəndən sonra vəziyyət yavaş-yavaş dəyişdi, İsbat arxa plana, Sevindik ön plana çıxmağa başladı...

MüqtədİR əlini yenə Bəşərin çiyinə vurdu, zərbədən az qaldı ki, onun eynəyi gözündən düşsün, tez əlləriylə eynəyi tutdu.

- Eynək qanıvun arasına girdi, sənə hələ ağır bir söz deyəcəkdim.

Bəşər sıxma-boğmaya düşəndə aradan çıxmaq üçün bic-bic gülməsərdi. Bu onun sınaqlardan çıxmış müdafiə qalxanıydı. İndi də qalxanını üzünə tutdu:

- Niyə ki, ağrın alım?

- Sənin bu bic-bic gülməyin bizi lap bura yığıb, - MüqtədİR odlanmış kimi əlini boğazına apardı. - Açıq-aşkar indi özün də boynuva alırsan ki, bizi bərk dolamışdın...

MüqtədİR pulemyot atəşi sayacağı sözlərini yağdırdıqca Bəşər də gülməyə başladı. Kənardan elə görünə bilirdi ki, Bəşərin sanki dünya heç vecinə deyil, ünvanına deyilən artıq-əskik sözlərdən özü də xoşlanır. Amma yox, onun varlığı çalxanırdı bu sözlərdən. Göynədirdi içəridən onu bu sözlər. Ancaq səsini çıxartmırdı, çünki ilişmişdi, vəziyyətdən gülüşə bürünüb çıxmaq istəyirdi. MüqtədİR dolu kimi yağır, Bəşər qəhqəhə çəkirdi...

Müdafiə başlanırdı. Onlar içəri keçdilər, qabaq cərgələrin birində oturdular. Bəşər MüqtədİRİtn qulağına pıçıldadı:

- Danışacaqsan?

MüqtədİR bitərəfanə cavab verdi:

- Özümə qalsa yox. İsbat azı on dəfə mən ölüm vurub, Sevindik xahiş eləyib. Görək də...

Sevindik dissertantın tərcümeyi-halı, anket məlumatları ilə elmi şüaranın üzvlərini tanış eləmək üçün elmi katibə birinci söz verdi. Elmi katib kağız-kuğazları oxuyarkən Bəşərin qulağı təzə bir söz eşitdi: İsbat instituta daxil olmamışdan əvvəl hardasa dərzi işləyib.

Bəşər iri ağzını MüqtədİRİN qulağına yapışdırıb pıçıldadı:

- Sən bilirdin bunu, MüqtədİR?

Bəşərin iri dodaqlarının təmasından ürpəşən Müqtədir də ona yalvarırmış kimi ərkyana pıçıldadı:

- Mən ölüm, bəsdı, bəsdı bızı doladığın. Yetər, qardaş, yetər.

Bəşər and-aman elədi:

- Vicdanıma and olsun bunu bilmirdim, oğlum Mehdixanın canıyçun xəbərım yoxdu İsbatın dərzilik elədiyindən.

Müqtədir Bəşərin gözlərinin içinə baxdı, bic-bic gülüşdən əsər-əlamət görmədi. Bir də Bəşər ki, oğlu Mehdixanın canına and içdi e, deməli düz deyir. O, vicdanına, məsləkinə yalandan and içə bilərdi, ancaq oğlunun canına yox. Bunu kafedrada, fakültədə bilirdilər.

Müqtədir də inandı Bəşərin doğru dediyinə, təəssüflə pıçıldadı:

- Onda deynən heç nədən xəbərın yoxmuş ki, sənin ay fağır. İsbat tələbəlİK vaxtında da dərziliyini davam etdirirmiş. Özünə Sevindiye, bəzi başqa tələbə yoldaşlarına şalvar, kostyum tikirmiş. Professor qızıynan alışıb-verişəndən sonra daha bunu şəninə sığışdırmadı. Dərziliyin daşını o atan atdı...

Bəşər soruşdu:

- Yəni bir şey tikə bilirdi?

Müqtədir elə cavab verdi ki, Bəşər yəqin edə bilmədi o, zarafat eləyir, ya sözün doğrusunu deyir:

- Əla. Tələbələr növbəyə yazılırdılar ona şalvar tikdirmək üçün. Heyif, Azərbaycan xalqı gözəl bir dərzı itirdi.

Zabil üçün məqam idi danışığa qoşulsun:

- Bəs elə bilirsüz ulu Nizami əbəs deyib:

Kamil bir palançı olsa da insan, Yaxşıdır yarımçıq papaqılıqdan.

Bəşər dilləndi:

- Bu bədbəxt axı heç yarımçıq da deyil. Payı-piyadadır. İndi də olaçaq payı-piyada elmlər doktoru...

Sevindik öz işilə elmi şuranın üzvlərini tanış etmək üçün dissertantı kürsüyə çağırdı. O, makinada çap etdirdiyi on beş səhifəlik çıxışını yarım saata oxudu, sual verən olmadığı üçün tezcə də keçib yerində oturdu.

Öz birinci rəsmi opponəntə verildi. Bu vaxtilə aspiranturaya qəbul olunmaqda, namizədlik minimumu verməkdə İsbatın qaynatasının "əla"larından feyziyab olan adamlardandı. Həmişə o kişini hörmətlə

xatırlardı. İsbatla Sevindik həmin professorun bu zəif damarından ustalıqla tutdular, ikisi birlikdə onun evinə getdilər, dönə-dönə xahiş etdilər, birinci rəsmi opponent olmağa razı saldılar. İşi oxumağa başlayanda o az qalırdı ki, başını divara çırpın. "İlahi, bu nə işdi mən özümü saldım. Niyə razılıq verdim opponent olum?!. Niyə?!. Bəlkə qaytarım, nə səbəb gətirim? Deyərəm, xəstəyəm, müalicəyə gedəcəyəm... İşi yubandıra bilərəm..."

Zəng elədi Sevindiyyə. Sevindik İsbatı o saatca xəbərdar elədi. Yenə evinə gəldilər:

- Bir ay gec olsun, Xanım müəllim, eybi yoxdur, - dedilər. Yenə xahiş, minnət. Üz-üzdən utandı. Qaynata yada salındı. Verdiyini "əla"lar göz qabağına gətirildi. İsbat hər dəfə gələndə yaxşı hədiyyələrlə gəlirdi. Xüsusən xaricdən gətirildiyi ətiqlər evin xanımını da, ərinin yumşaltmaqda az rol oynamadı. O, ərinə dedi:

- Ay Xanış, bu axının qabağında dayana biləcəksən?.. Hamı necə, sən də elə. Özünü incidib eləmə. Kişilərə söz vermişən, qaçmaq yaxşı düşməz...

Birinci rəsmi opponent danışdı qurtardı. İşin müsbət cəhətləriylə yanaşı kəsirlərindən də söhbət saldı. On üç maddədən ibarət idi o kəsirlər. Nə olsun ki?! İsbat on beş gün qabaq onun rəyini yazılı almışdı və o kəsirlərə də cavablar yazdirmışdı. Düz on üç maddədən ibarət. Kimə? Kimə olacaq? İşi yazana. Sonra da kafedrada qələmi olanlara bir-bir redaktə etdirmişdi. Axırda da Sevindik baş redaktor sayığı baxmışdı o cavablara.

Sevindik birinci rəsmi opponentə cavab vermək üçün İsbata söz verdi. İsbat neçə gündən bəri redaktə olunmuş, az qala əzbər bildiyi cavabları diktör kimi bir-bir oxudu.

Sədr birinci rəsmi opponentə müraciət etdi:

- Xanış müəllim, dissertantın cavabları ilə razısız?

Xanış cavabların çoxuyla qətiyyənlə razı olmasa da, bütün bu həngəmə tez başa çatsın deyə qızarmış halda astaca:

- Razıyam, - dedi.

Söz ikinci rəsmi opponentə verildi. Bu Sevindikə lap yaxın adamı idi. Deyərdin canı onların əlindəydi. "Öl" desəydilər ölərdi, "qal" desəydilər qalardı. Səbəbsiz deyildi bu da. Ən ümidsiz də bu idi ki, Sevindik, İsbat qəbulda qalanda (fakültədə bunlardan çox qalan olmazdı) onun xahişi ilə ən azı bir nəfər həmişə instituta qəbul olunardı.

İkinci rəsmi opponentin cəmisi yeddicə qeydi vardı (bu da gözdən pərdə asmaq üçün düzəldilmiş bir oyundu). Yeddisinə də İsbatın redaktə olunmuş yeddi cavabı. Üçüncü rəsmi opponentin (keçən il Sevindik onun doktorluğunu müdafiəyə buraxanda boynuna çoxlu minnət qoyduğundan indi xəcalətdən çıxmaq üçün əlinə fürsət düşmüşdü) yüngülvarı üçcə qeydi oldu. Üç "daşdan keçən" cavab eşitdi.

"Daşdan keçən" cavabları ayzan arxa cərgələrin birində başını qa-bağındakı stulun söykənəcəyinə qoyub fikrə getmişdi. Opponentlərin danışıqlarına hərdənbir qulaq versə də, keçən günlərini xatırlayır, bu yola necə gəlib düşdüyünü, birinci harada, nədən başladığını gözləri önünə gətirməyə çalışırdı...

O, texnikumların birində dil və ədəbiyyat müəllimi işləyirdi. Təzə-təzə pedaqoji fəaliyyətə başlayanda bədii əsərlər, kitablar barəsində məqalələr yazır, redaksiyalara aparırdı. Bir-iki həftə keçəndən sonra hər yerdən eyni sözləri eşidirdi: "Bəsitdir, dayazdır, orijinal deyildir..." Bir dəfə görkəmli bir şairlə texnikumda görüş keçirilirdi. Şairin həyat və yaradıcılığı haqqında məruzə etmək dil və ədəbiyyat müəllimi kimi onun öhdəsinə düşmüşdü. Görüşün sonunda şairə söz verildə "yaxşı məruzəsi üçün" o da təşəkkür payı almışdı. Sonralar o, "yaxşı məruzə"nin mətnini də heç yerdə çap etdirə bilmədi. Şairin özünə müraciət etdi. Şair əvvəlcə istəmədi bu işə qarışsın. Sonra Əmanətə yazığı gəldi, necə olsa, zəhmət çəkib, məruzə hazırlayıb. İndi də zəhmətinin bəhrəsini mətbuatda görmək istəyir. Şair Əmanətə dedi ki, sabah redaksiyaya gəlsin, onu da redaksiya heyətinin üzvü kimi çağırıblar.

Gedəcək.

Redaksiyada şairi görən kimi ona dedilər ki, Əmanətin yazısı orijinal deyil, indiyə kimi barənizdə yazılmış məqalələrdən ustalıqla köçürülmüş, montaj edilmiş bir şeydir. Bir-iki jurnal məqaləsindən bəzi parçaları Əmanətin yazısıyla tutuşdurdular da. Şair üçün deməyə söz qalmadı. Deyilənlərdən qanı qaralsa da "ustalıqla" sözü Əmanəti yaman tutdu və bus öz ilişib həmişəlik beynində qaldı...

Bir gün müəllim yoldaşlarından birisi ona yanaşdı:

- Əmanət müəllim, o irəli elədiyən məruzə xoşuma gəldi. Qızım, bilirsən də, institutda oxuyur. Ədəbiyyatdan kurs işi yazmalıdı, həmin o barəsində məruzə elədiyən şairin müharibə dövrü yaradıcılığı haqqında. Özü yaza bilmir. Deyirəm bəlkə sən bu zəhməti öhdənə götür-

rəydin, kurs işini yazaydın. Mən də sənin xəcalətindən çıxaydım. Bir əla inturist qonaqlığı mənim boynuma.

Əmanət boynuna götürdü yazmağı. Qızın kurs işi "əla" qiymətlə qiymətləndirildi. Atası dediyini elədi. Əmanətlə bir-birinin sağlığına o ki var tost dedilər. Axırncı tostda qıx atası Əmanətə çatdırdı ki, qızının diplom işini də ona yazdıracaqdır. Söz yox ki, zəhmət haqqı daha böyük olacaqdır, bir inturist qonaqlığı ilə aşası deyil. Əmanət yaxşıca yemişdi, içmişdi, kefi kökdü, ərklə, bir az da lovğalıqla dedi:

- Baxşalı müəllim, həmyerlik biz, can deyib can eşidək gərək. Fikir eləmə, diplomu da yazaram. Bəs qələmi əlimə niyə almışam?! Qələm əhli deyiləmmi mən?! Yazmalıyam, yazmalıyam mən.

İçdilər, sonra da öpüşdülər...

Mənzilinə qayıdanda Əmanətin bir əlində iri bir tort, o birisində iki kiloqramm naringi vardı, fikirləşirdi: "İlahi, ömrümdə birinci dəfədir ki, mən də yazımdan bir xeyir görürəm..."

Əmanət diplom işini yazdı. Baxşalı dediyindən də artıq onu razı saldı. Qız diplom işindən də "əla" aldı.

Ertəsi il Əmanətin müştəriləri çoxaldı. Sən demə institutlarda oxuyan əfəl uşaqlar çox imiş. Əmanətin iş başından aşırı. Bir diplom işini qurtarmamış o birisinə başlayırdı. Daha kurs işi yazmırdı. Sonra namizədlik dissertasiyasına keçdi. Diplom işi yazdırmaq istəyən tələbələr mələyə-mələyə qaldılar.

Bir neçə namizədlik dissertasiyası yazmışdı ki, İsbat qapısını döydü. Qohum idilər. Ordan-burdan danışdılar. Sonra İsbat mətləb üstünə gəldi:

- A qohum, hamıya papaq tikirsən, bə biz başaçıq qaldıq ki...

- Qohum ölüb ki, sən başaçıq qalasan. - Əmanət onun qulluğunda həmişə hazır olduğunu bildirdi.

- Sən axı kiçik ölçülərdə papaq tikirsən. Mənim başımın ölçüsü bir az böyükdür.

- Böyük ölçülərdə də papaq tikə bilərəm. İstəyəni olsa, müştərisi tapılsa.

- Yəqin?!

- Yəqin!

Danışdılar. Alışdılar-verişdilər.

İsbat xaricə getmək ərəfəsindəydi. Doktorluq dissertasiyasının adını, planını, topladığı bəzi materialları və mövzu ilə əlaqədar ədəbiyyatın siyahısını Əmanətə verdi. Əmanət siyahıda həmin mövzuda beş-

altı il qabaq namizədlik dissertasiyası müdafiə olunduğunu görəndə olduqca sevindi: "Bu oldu çim yağ. O namizədliyi doktorluq eləmək mənim əlimdə su içmək kimi bir şeydir. Onu rezin kimi elə dartıb uzadım ki, heç ruhu da inciməsin.."

- Hə, qohum fikrə getdin, xeyir ola?

- Xeyirdi, xeyir olmayıb nə olacaqdı ki?! Mövzun, deyirəm səndən əvvəl işlənib. Namizədlik yazılıb o mövzuda. İndi gərək mən çalışsam elə olsun ki, ondan tamamilə fərqlənsin. İnanıram ki, fərqlənəcək də. İntəhası bir az zəhməti çox olacaq da.

İsbat güldü:

- Nəzərə alarıq çətinliyini, qohum. Təki iş olsun.

- İş yaxşı iş olacaq, qohum, arxayın gedə bilərsən...

Müzakirə başlananda Sevindik elmi şura üzvlərindən ilk sözü Müqtədirə verdi.

Müqtədir əllərilə kürsünün iki tərəfindən bərk-bərk tutub sözə başladı:

- Yoldaşlar, İsbat müəllimin işini mən də oxumuşam. Ləzzət almışam. Deyə billəm ki, bizim indiyənəcən buraxdığımız yaxşı işlərdən biridir bu. Ədəbiyyatşünaslığımızda bu sahədə bir boşluq vardı. İsbat müəllim özünün uzun illərin məhsulu olan doktorluq dissertasiyasıyla bu boşluğu doldurmuşdur. Dərinlik, orijinallıq, özündən əvvəlki tədqiqat əsərlərinə obyektiv münasibət bu doktorluq işinin başlıca məziyyətlərindəndir...

Müqtədir danışıq, Əmanətin qulaqları keçmişdən səslər eşidirdi: "Bəsitdir, dayazdır, orijinal deyil..."

Müqtədiri başqası əvəz elədi. Onu da bir başqası. Düşüncələrə qərq olan Əmanət çırpınırdı: "...Tərif tərif dalınca deyilir. Gör nə qaldırırlar İsbatı. Pulu var onun, Əmanət, pulu, hardandı o pullar. Bu başqa məsələdi, Əmanət. İsbat hər qəbula qalanda, bilirsən nə qədər pul götürür. Bax, elə o pullara sən onun üçün dissertasiya yazmısan, hara pulları tökmüsən balalarımın qarnına. Doyurmusan onları... Mən zəhmətimin haqqını almışam... Zəhmətimin, zəhmətimin..."

Sevindik danışıdı. O, həm elmi məsləhətçi, həm də kafedra müdiri kimi iş haqqında fikrini deyərəkən boşluğu doldurmaq məsələsindən bərk yapışdı...

İsbatın son sözü təşəkkürnamə oldu. O, dissertasiya ilə əlaqədar elmi məsləhətçisinin, rəsmi opponətlərin, çıxış edənlərin adını çəkdi. Bircə Əmanətdən savayı.

Əmanətin özünə yazdığı gəldi. "Yedim, içdim, uşaqları dolandırdım. Ona-buna iş yazmaqdan cana doydum... Adım it dəftərində də olmadı. Ömrüm boyu səhnə arxasında qaldım. Səhnə arxasında... Bəd-bəxt canım!.."

Sevindik üç professordan ibarət hesablayıcı komissiya seçilməsini təklif etdi. Elmi şura bu təklifi bəyəndi. Müqtədir komissiyanın sədri oldu.

Sevindik tənəffüs elan etdi. Adamlar bayıra çıxdılar. Əmanət yerindən tərپənmədi. Elmi şuranın üzvləri gizli səs verməyə başladılar.

Yarım saat keçməmişdi ki, adamlar yenə içəri dəvət olundu. Sevindik Müqtədərə söz verdi. Müqtədir gizli səsvermənin nəticəsini elan etdi: elmi şuranın iyirmi dörd üzvü İsbət Biləndərliyə filologiya elmləri doktoru elmi dərəcəsinə almaq üçün yekdilliklə səs vermişdir...

Əmanət özünə yer tapmırdı. "Çoxlarına ad verdirdin, özün adsız qaldın, Əmanət!.. Adsız!.. Adsız!.. Yazıq canım!.. Fağır ca..."

Dissertantı təbrik eləmək, öpmək, gül təqdim eləmək mərasimi başlandı. Gülləri İsbət özü təşkil eləmişdi. İndi də hansı gül dəstəsinin elmi şuranın sədrinə, hansıları rəsmi opponentlərə, hansını... Beləcə o, öz adamlarına göstərişlər verirdi.

Auditoriya yavaş-yavaş boşalırdı. Lap axırda İsbət qaldı öz adamları ilə. Birdən o, Əmanəti gördü. "Ə, bu yatmış olar e" deyib ona tərəf getdi, əlini astaca çiyinə qoydu, elə düşündü ki, indicə Əmanət başını qaldıracaq, Əmanət başını qaldırmadı. İsbət onu bərk silkələdi. Əmanət yerə aşdı. Əmanətdən səs-səmir çıxmıdı. O ölmüşdü.

Aprel, 1983

İmtahan

Ağamirin telefonu ara vermədən hey səslənirdi. Ağamirin dəstəyi yerinə qoyması ilə götürməyi bir olurdu:

- Bəli, mənəm, ələyküməssalam. Bilirəm... Adını deyin... Yaxşı, arxayın olun.

Professor yoldaşlarındandı. Bacısı qızını tapşırırdı. Ağamir onun da adını dünəndən tapşırılmağa başlanılan tələbələrin siyahısına əlavə etdi. Bacı qızı siyahıda on birinci oldu. İmtahan götürüləcək üç qrupun uşaqlarının cəmi ilə iyirmi bir nəfər idi.

- Bəli, mənəm, əleyk. Bilirəm... Adını de... Arxayın ol.

Kafedra müdiri idi, həmyaşiddilər. Bir ildə aspiranturaya daxil olmuş, bir ildə də ali məktəbdə işə başlamışdılar. Professor təzəcə rəhmətə getmiş qardaşının yeganə oğlunu tapşıırırdı.

Siyahıdakı adamların sayı oldu on iki.

- Alo, mənəm, belə sənin də sabahın xeyir olsun. Xeyir ola, bizə bir qulluğun. Bilirəm, adını de. Baxaram... Yəni deyirəm nəzərə alaram... Lap dəymə-düşər olmusan... Yaxşı, arxayın ol.

Görkəmli rəssam dostuydu. Vaxtilə bir məhəllədə böyüyüb boya-başa çatmışdılar. Demə dostunun qızına dərs deyirmiş. Heç xəbəri yox. İllər necə də uçub gedir. Vəfası yox imiş bu illərin. Rəssamın qızı on üçüncü olsun siyahıda.

Telefon dayanmaq bilmirdi. Aramsız səslənir, Ağamir dəstəyi götürür, möhkəm salam-əleyki olan akademiklə, məşhur idman ustasıyla, çox sevdiyi tanınmış müğənniylə, can bir qəlb olduğu zavod direktoruyla, mühüm bir idarənin şöbə müdiriylə danışır, danışdıqca siyahıda adlar bir-bir artırdı. İyirmiyə çatanda Ağamir telefonun dəstəyini yerinə yox, kənara qoydu. Tələm-tələsik geyinməyə başladı: "İyirmisini tapşırdılar. Hamısı da "əla" istəyir. "Əla!" Bəs, mən kimdən imtahan götürməliyəm?! Tez aradan çıxım, heç olmasa o tapşırılmayan bircə tələbədən imtahan götürüm. Soruşum əməlli-başlı ondan. Sualı sual dalınca verim ona. O biriləri üçün "əla" istəyiblər. Bu bircəyəyinə də "əla"nı özüm verəcəyəm. Amma o ki, var soruşacağam ondan. Yaman soruşacağam. O birilərinin də əvəzində onu danışdıracağam. Bilmədiklərini də özüm danışacağam. Bir imtahan olmalıdı, ya yox?! Qorxma, ey mənim bircə tələbəm, qorxma suallarından, suallarımın çoxluğundan, iyirmi nəfərin yerinə danışacağıq. Qorxma, axırda bir "əla"n var sənin də, heç qorxma!"

O, evdən çıxanda telefon dəstəyini yerinə qoydu.

Ağamir imtahan götürəcəyi fakültəyə gələ-gələ fikirləşirdi: "Ən yüksək konkursu olan fakültədə işləyirəm. Buraya daxil olanların gərək bütün qiymətləri "əla" olsun. Bir "yaxşı"ynan keçmək mümkün deyil... Ancaq oxumağa gələndə... nə deyəsən?!"

Ağamir elmlər doktoru, professordu. Bu elmi dərəcə və elmi adın (bunlardan əvvəlkilərin də) alınmasında, söz yox, heç bir kənar təsirin

rolu olmamışdı. Ağamir kimsədən minnət götürməmişdi, götürmək fikrinə heç düşməmişdi də. O, iş yoldaşları arasında fənnini yaxşı bilən müəllim kimi tanınırdı. Bununla belə ötüb keçən illər ərzində iş yoldaşları ona bəzi-bəzi xasiyyətlərinə görə qəribəlikləri olan bir həmkar kimi baxmışdılar və bu baxış indi də davam edirdi. Öz aralarında kimi onu Molla Nəsirəddin, kimi Bəhlulu-danəndə, kimi Əhmədi-biqəm adlandırırıldı. Ümumiyyətlə, ona bəmüzə adam kimi baxırdılar.

Ağamir dekanlığın qapısında dekanla üz-üzə gəldi, salamlaşdılar. Dekan onu kənara çəkdi:

Ağamir müəllim, indicə sizə zəng eləmişdim, telefonu götürən olmadı...

Ağamirin dalağı sancdı. "Kaş ki, imtahan edəcəyim bircə tələbəni əlimdən almayalar!.."

Dekan ahəstəcə davam etdi:

- Bilirsən də bizim bacanağın oğlu... İndiyəcən qiymətləri "əla" olub onun. İndi gərək elə olsun ki...

Ağamirin beynindən ıldırım sürətilə keçdi: "Əla!" Canını dişinə tutub, əzab çəkirmiş kimi dedi:

- Bilirəm, arxayın olun.

Dedi. Amma ona elə gəldi ki, ayaqları altından yer qaçdı. Özü gələməyalaq boşluğa, çəkisizlik şəraitinə düşdü. Telefon danışdıqları qu-laqlarında səsləndi. Yox, gur-gur guruldadı:

- Bilirsən də...

- Bilirəm!

- Bilirsən də...

- Bilirəm!

Ağamir güclə müvazinətini saxlaya bildi, özünü ələ aldı. "Qəribəliklərimdən danışrlar... Molla Nəsrəddin, Bəhluli-danəndə, nə bilim nə?! Danışın... Hey danışın. Siz adamı nəinki qəribə, dəli eləyərsiz, dəli!.."

Ağamir dekan müaviniindən (o da dünən axşam xalası qızını tapşır-mışdı, Ağamirin siyahısında doqquzuncu idi) imtahan vərəqələrini aldı. Vərəqələri oyan-buyana çevirib baxdı.

Dekan müavini dedi:

- Ağamir müəllim, sizin üçün yaxşı auditoriya ayırmışam, isti, səliqəli.

Ağamir diqqətlə müavininin gözlərinin içinə baxdı. "Molla Nəsrəddin... Bəhlulu-danəndə... İndi bilirəm nə çəkib o yazıqlar?! Nə?!"

- Nə zəhmət çəkirdüz, - bunun ağızucu dedi, elə-belə, etika xatirinə. Belə hallarda nəşə demək lazımdır, o da dedi.

Stul çəkib müavinin yanında oturdu. Dünəndən yazdığı siyahını çıxarıb imtahan vərəqlərilə yoxladı. Düppədüzdü. İyirmi bir-iyirmi bir. Avtoqələmini çıxarıb imtahan vərəqlərinə iyirmi bir "əla" yazdı. Qol çəkdi. Avtoqələmini cibinə qoyub ayağa durdu, imtahan vərəqlərini müavinə uzatdı:

- Alın, bu da sizin imtahan vərəqləriniz. Mən üç qrupun üçündə də imtahanı qurtardım. Səliqəli, isti auditoriyanı zəhmət olmasa başqa müəllimə verin, - deyib dekanlıqdan çıxdı.

Dekan müavinini əlində imtahan vərəqləri gözləri bərələ qaldı. Dekan tələsik özünü yetirdi, müəllimlər üçün ayrılmış qonşu otaqdan şahmat oynayan üç-dörd professor, Ağamirin imtahanda assistenti olacaq dosent gəldi, imtahan vərəqlərinə baxa-baxa qaldılar. Dosent tez dekan müavinin əlindəki imtahan vərəqlərindən birinə gözlərini zillədi, dünən hələ kafedrada guya sözgülüşü, bir az da zarafat içində tapşırığı baldızının qarşısında "əla"nı görəndə qaynatası ilə İsa bulağının üstündə kababdan sonra içdiyi diş göynədən su kimi ürəyi sərinlədi. Toxtadı. Ancaq usta tərpenib bunu bürüzə vermədi, tez özünü təəccüb və heyrdə qalanların arasına saldı. Haçandan-haçana dekanın səsi sükutu pozdu.

- Qəribədir, bu kişinin qəribəlikləri qurtarmaq bilmir ki, bilmir!

Yanvar, 1983

Növbətçi təbəssüm

Müdirimizin anası rəhmətə getmişdi. Bu gün torpağa tapşırılacaqdı. Yığılıb getdik.

Hüsr yerinə çata-çatda yoldaşlarımızdan birisinin pıçılığını eşitdim:

- Növbətçi təbəssümlə şef neyləyəcək görəsən?!

Dedim:

- Səbrin olsun, bir azdan görəsən də.

"Növbətçi təbəssüm". Elə bilirəm bu ifadənin bir balaca izahata ehtiyacı var. Məsələ belədir ki, bizim müdir özündən aşağı vəzifədə olanların qabağında dedikcə qaraqabaq, dinməz bir adamdır. İşçini hü-

zuruna çağırır, danışarkən qabağındakı kağız-kuğuzlardan başını qaldırmaz, bircə dəfə də olsun onun üzünə baxmaz. Özündən yuxarı vəzifəliyə qabağında isə müdirimizin özündən təbəssüm əskik olmaz, gözləri müsahibinin gözlərindən çəkilməz. İstər lap düşməni olsun, ondan yuxarı vəzifə tuturmu təbəssüm üzündə hazırdır. Hələ imkan tapsa onunla dodaq-dodağa da verəcək. Bəli, belədir bizim müdir. Onun bu xasiyyətini həm idarəmizdə, həm də idarəmizlə sıx əlaqədar başqa idarələrdə işləyənlər yaxşı bilirlər. Bildikləri üçün də bu təbəssümü öz aralarında "növbətçi təbəssüm" adlandırırlar.

Xülasə, həyəətə girdik. Hüsr yeri burada idi. Müdirimizə yaxınlaşıb başsağlığı verdik. Söz yox, bizim hamımızı o, qaraqabaq, dinməz, lal sükutla qarşıladı. Gözlərini də bizə göstərmədi, gah aşağı, gah yuxarı baxdı müdir.

Keçib boş yerlərdə oturduq. Cənazənin qaldırılmasına hələ çox vardı. Birdən idarəmizin tabe olduğu nazirliyin şöbə müdirləri görün-dülər. Elə müdirimizə yaxınlaşmışdılar ki, onun üzündə növbətçi təbəssümün nə vaxt zühur etdiyi bilinmədi. Nazirliyin nümayəndələri oturmamışdılar ki, idarəmizin bir-iki fağırı gəldi. Növbətçi təbəssüm o andaca yoxa çıxdı. Qaraqabaq sifət, aşağı, yuxarı baxan etinasız nəzərlər. Nazir müavini gəldi. Növbətçi təbəssüm o saat üzə çıxdı. Nazir gəldi, növbətçi təbəssüm par-par parıldadı, necə parıldadı, ilahi, necə parıldadı.

Sağdan böyrümü dümsüklədilər:

- Görürsən də...

Soldan böyrümü dümsüklədilər:

- Gör kimin əlində qalmışdır da.

Adam çox gəldiyindən biz - qabaqcadan gələnlər ayağa durub küçədə gözləməyi lazım bildik.

Müdirimizin yanından keçərkən birisi sorğu-suala tutdu məni. Ayaq saxlamalı oldum. Müdir arxası mənə tərəf dayanmışdı. Onun dostlarından birinin (o da müdirimiz kimi idarə müdiridir, görüşərkən onların neçə kərəm bir-birlərinin dodaqlarını acgözlüklə gəmirdiklərini görmüşəm) qulağına pıçıldadığımı eşitdim:

- Növbətçi təbəssümü indi işlətmə, yeri deyil. Qıraqdan aşkar bilinir. Anovun üçünəcən, yeddisinəcən hər gün, qırxınacan hər cümə axşamı adam çox gəlib gedəcək. Növbətçi təbəssümü növbədən azad elə getsin.

Müdirimiz də əlacı kəsilmiş kimi ona dedi:

- Kolleqa, başa düşürəm səni, ancaq özümü saxlaya bilmirəm... Bacarmıram özümlə, avtomat kimi qurulmuşam elə bil. Avtomat...

O, birdən çevrilib arxasında məni görcək sözlərini eşitdiyimi açıqca hiss elədi, elədiyi üçün də əlüstü irişdi, növbətçi təbəssüm mənim üzümə güldü, candərdi güldü, müdirimizi tanıdığım illər ərzində birinci dəfə idi ki, onun gözlərinin içini görürdüm.

Tezəcə küçəyə çıxdım. Həyətdə elə bil mənə hava çatışmırdı.

27 avqust, 1979

Xalanəvəsi

Günlərin bir günündə ali məktəblərin birində "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı" fənnindən imtahan gedirdi. Semestr imtahanı. İmtahanı iki nəfər götürürdü: fənn müəllimi Mirzəmurad, assistent Sübhan. İmtahan verən qiyabiçi tələbələrdir.

Mirzəmurad demişkən, imtahan babət gedirdi. Ağzını açıb bir-iki kəlmə danışan "kafi" alır, quş kimi auditoriyanı tərək edirdi; bir az dəlili-sübutlu danışan, bədi əsərlərdən nümunə gətirən, əzbər şeir deyən "yaxşı" alırdı. "Əla" almaq iddiasında olan yox idi, Mirzəmurad da "əla"-nı heç kəsə vermək fikrində deyildi. Onun müəllimlər, tələbələr arasında geniş yayılmış bir sözü vardı. O bu sözü "əla" almaq eşqinə düşən qiyabiçiyə deyərdi: "Bala mən heç özüm bu predmeti əla bilmirəm, sənə necə əla verirəm?!"

Amma bir dəfə ondan "əla alan olmuşdu. Necə il qabağın söhbətidir. Tələbə biletinin suallarını danışmışdı. Hər sualın da cavabını qurtarmamış Mirzəmurad "bədi, keç o biri sualına" demişdi. Axırını "bədi"də tələbə dayanmışdı və gözlərini zilləmişdi müəllimin əlinə. Müəllim "y" hərfinin elə başlangıç hissəsini yazar-yazmaz tələbə dilənmişdi: "Müəllim, əlavə sual verin!" "Bala, mən heç özüm...", "Müəllim, əlavə sual verin!", "Bax yaxşını da itirə bilərsən ha!", "Müəllim, əlavə sual verin!" Mirzəmurad da bir-birinin dalınca vermişdi əlavə suallarını. Tələbə də yağdırmışdı cavablarını. "Yox, bala, sən məndən yaxşı bilirsən, apar "əla"-nı, halal xoşun olsun!..."

İmtahan davam edirdi. Mirzəmurad tez-tez saatına baxırdı, hər baxanda da Sübhana deyərdi:

- Darıxma, çatacayıq!

- Görək də!..

Futbol azarkeşi idilər. Gecikməmək üçün imtahanı tez qurtarmağa çalışırdılar. Tələbə şirin danışdığı yerdə Mirzəmuradın yoğun səsi qulaqlarında guruldayırdı:

- "Kafi"ynən necəsən, bala?

- Bəsimdi, müəllim, çox sağ olun!

Mirzəmurad da imtahan vərəqinə "kafi"ni yazırdı və yaza-yaza ona elə gəlirdi ki, bu saat dünyada ən yaxşı, ən xeyirxah işlərdən birini icra eləyir, özündən çox razı qalırdı, "kafi"ni tələbənin "zaçot kitabçası"na da yazırdı, sonra kitabçanı şəstlə qiyabiçiyə uzadıb uzun illər məhbəsdə yatan dustağın üzünə qapını geniş açıb "Siz azadsınız, gedə bilərsiniz!" deyən həbsxana rəisi kimi söyləyirdi:

- Gedə bilərsən!

Tələbə də gədirdi. Yerini başqası tuturdu. Beləcə "kafi", "kafi" dalınca yazılır, "sağ olun, müəllim!"lər üst-üstə yığılırdı. Mirzəmurad dərisinə sığmırdı: "Varam "kafi"yə. Dünyada bundan yaxşı qiymət var?! Başın səlamətliyidir "kafi". Birdən olmadı elə, oldu belə, başlandı sorğu-sual. "Əla"nı niyə vermişən buna... "Əla"dan köpəyoğlu qiymət yer üzündə yoxdur. "Yaxşı"nın da hərdən çək-çeviri olur. Qurban olum "kafi"yə, "kafi"ni itirib axtaran kimdi, axı?! Tələbələr də razı, özün də rahat. Başın da sağ-səlamət..."

Bir qiyabiçi yarım saatdan çox idi ki, fikirləşirdi. Mirzəmurad onu səslədi:

- Orda nə yaman qurdalanırsan, bala, bir yaxına gəl görək. Qiyabiçi gəldi. İmtahan stulunda oturdu. Mirzəmurad saatına baxdı:

- Başla görək, bala, tələsiyirik.

- Müəllim... mən suallarımı bilmirəm...

- Heç birini?

- Heç birini...

- Elə şey olmaz ə, bir yaxşı-yaxşı fikirləş görək.

- Müəllim, ha fikirləşirəm yadıma bir şey düşür ki, düşür...

- Adın nədir, ə, sənin?

- Seyidəlidir, müəllim, Mirnağıyev Seyidəli.

Bu adı eşitcək Sübhan ağızını Mirzəmuradın qulağına tutdu, pıçıltyla dedi:

- Bu, bizim laborant Sahibxanımın əsabələrindəndir. Çox xahiş et-

di ki, bir tramvay altında qalmış "kafi"ynən yola salaq getsin.

"Sahibxanımın əsəbələri..." Bu Sübhan da deyəndə deyir a!.. Sahibxanıma qurban olum! Sahibxanım kəsən başa sorğu-sual olur ki?!" Mirzəmurad ürəyində belə fikirləşdi, Sübhanın qulağına əhəstəcə dedi:

- Bir görək hələm nə cavab verir, Sahibxanımın da tapşırıqları qurtaran deyil, bir ağzını açsın görək.

Əslində Sahibxanım Mirzəmurada əvvəlcə demişdi, o da söz vermişdi Seyidəlini yola salmağa. Amma, eyni zamanda, Sahib xanıma başa salmışdı ki, bir xalaxətri Sübhana da desin, necə olsa, imtahanda assistentdir, birdən olmadı elə, oldu belə, çiy süd əmmişlərə nə etibar?!.

İndi budur, Sübhan da dedi Sahibxanımın tapşırığını Mirzəmurada. Mirzəmurad da gətirdi gözlərinin qabağına Sahibxanımın ay kimi yumru, parlaq sifətini, baxdı ona, baxdı... xəyalında yavaş-yavaş oxşamağa başladı Sahibxanımı...

Seyidəliyə yardımçı sual verməyə başladı. Ancaq Seyidəlidən səs-səmir çıxmadı. Əlaçı hər şeydən üzülən Mirzəmurad axırda belə bir üsula əl atdı:

- Bala, bir də görüm Cəlil Məmmədquluzadə adlı yazıçı eşitmişən?

Seyidəlinin gözləriən birdən-birə işıq gəldi. Mirzəmuradın nəzərində bu işıq elə bil Sahibxanımın qabarıq sinəsinə düşdü. Mirzəmuradın baxışları orada ehtirasla gəzdi...

- Eşitmişəm, müəllim, heç elə şey olar eşitməyim!.. Məni ordacan da piyada bilməyin.

Mirzəmurad dirçələn kimi oldu. Sahibxanımın hərərətli nəfəsini nəfəsində hiss elədi...

- Yaxşı, bilmərəm, Seyidəli, bilmərəm. O yazıcının əsərlərini say görüm.

Seyidəlinin gözlərində işıq söndü. Sahibxanımın qaş-qabağı tutuldu, yaxasını bağladı, əlilə Mirzəmuradın dodaqlarını özünə kənar elədi...

- Kimin, müəllim?

- Cəlil Məmmədquluzadənin də...

- Müəllim, bir-ikisini siz deyın, dalısını mən gətirəcəm. Müqəvva ha deyiləm gətirə bilməyim. Arxayın olun, müəllim, gətirəcəyəm.

- Danabaş...

Seyidəlinin qoyun gözləri kəlləsinə çıxdı:
- Nəə?!
Sahibxanim acıqla baxa-baxa uzaqlaşdı, uzaqlaşdı, yoxa çıxdı.
Mirzəmurad tez Seyidəlini başa salmağa çalışdı:
- Qorxma, sənə demirəm, Seyidəli, Cəlil Məmmədquluzadənin ilk əsərinin adı bu sözlə başlayır, dalısını istəyirəm sən deyəsən.
Seyidəli özünə gəldi, sol əlinin şəhadət barmağını alına dayadı, gözlərini döydü, döydü:
- Deyim də, müəllim, bisamat deyim... Dilimin ucundaydı şoqərib...
Mirzəmurad dilləndi:
- "Danabəş kəndinin əhvalatları".
Seyidəli əlüstü təkrar elədi:
- Danabəş kəndinin əhvalatları.
- "Ölülər".
- "Kamañça".
- Kamañça, müəllim...
"Qurbanəli bəy".
- Qurbanəli bəy, müəllim.
Beləcə Mirzəmurad dedi, Seyidəli təkrar elədi.
- Anamın...
- Anamın...
Mirzəmuradın əsəbləri tab gətirmədi:
- Ə, bir insafın olsun, heç olmasa bunun dalısını sən də, axı mən sənə nə qiymət verməliyəm.
Seyidəli o ki, var hıqqandı:
- Anamın... anamın... anamın...
- A bala, bir de görüm uşaq məktəbə gedəndə öz ilə nə aparır?
Seyidəlinin gözlərində yenə bayaqkı işıq göründü:
- Çanta, müəllim.
- "Müəllim" sözünü təkrar eləmə.
- Müəllim sözünü...
Mirzəmurad yenə hirsələndi:
- Bu əsər adı deyil e, mən deyirəm ki, əsərlərin adını deyəndə "müəllim" sözünü demə.
- Oldu, müəl... Neyləyim, şoqərib dilim öyrəşib... Daha bir də demərəm...

Çantanın içində nə olur?

- Dəftər.
- Sonra?
- Qələm.
- Sonra?
- Çörək.
- Sonra?
- Sonra, sonra... bişmiş kartof, m...
- Sonra... S...?

Qiyabiçinin gözlərində işıq keçdi. Müəllim acıqlı-acıqlı dedi:

- Anamın... Anamın... Anamın...

Seyidəli key-key təkrarladı:

- Anamın... anamın... anamın...

- Əh, anovun qarına daş düşəydi səni doğan yerdə, canımı yığdın boğazıma, belə də iş olar?!

Mirzəmurad qələmi götürdü, ürəyində "Eh cəhənnəm olsun Sahibxanım da!" deyib istədi imtahan vərəqinə bir "qeyri-kafi" yazsın. Elə bu anda Sahibxanımın mələhətli, yapışıqlı səsi qulaqlarında cingildədi: "Mirzəmurad!.."

Mirzəmurad əlini saxladı. "Aaz, görmürsən ağzını aç da bilmir. "Anamın kitabı" kimi məşhur əsərin adını da deyə bilmir. Görmürsən ki, qandığı qrafa da yoxdur... İndi mən başıdaşlı neyləyim?!"

"Qandığı bir qrafa olsaydı, daha sənə niyə tapşırırdım ki, Mirzəmurad... muradım mənim?!"

Mirzəmurad ağzını Sübhanın qulağına yapışdırdı:

- Neyləyək bu dananın işini, Sübhan müəllim?

Sübhan da onun qulağına pıçıldadı:

- Baxın da, Mirzəmurad müəllim, dərsi siz keçmisiz, predmetin sahibisiz, tələbəni də tanıyırsız, baxın da...

Mirzəmurad qələm əlində düşünhadüşündəydi: "Sübhanın da birçə bu "baxın da..." deməyi olmaya. Bundansa elə birdəfəlik "nə özünü yorursan, Mirzəmurad, yapışdır belinə "qeyri-kafi"sini, qoy böyürə-böyürə getsin" deməsi min dəfə yaxşı olardı. Mənim də Sahibxanımın yanında bir az dilim uzun olardı, deyərdim ki, aaz neyləyim, assistent razi olmadı, eybi yox, özgə vaxt təklikdə napravleniyə ilə gələr, yola salaram gedər... Bəli, Sübhan da ustalıqla çəkdi yaxasını bir tərəfə. "Baxın da..." Zalımlı oğlu yıxdı Seyidəlinin yükünü üstümə. İndi mən ney-

ləyim?! Neyləyəcəksən ki?! Sahibxanımın qabağında dura bilərsən?! İndiyəcən kim dura bilib ki, mən də durum?! Onda daha niyə özünü yorursan, sənə indicə demədilər ki, özün baxgənən... Baxım da!.."

Mirzəmurad Seyidəliyə baxdı.

- S... - O, Sahibxanım sözünü dilinin ucundan güclə qaytardı. - Seyidəli!

Seyidəli müraciətdən cana gəldi:

- Can müəllim!

Mirzəmurada elə gəldi ki, "can" sözünü Seyidəlinin yox, Sahibxanımın dilindən eşitdi.

- Futbol qanunun arasına girdi, qurban olasan S... - yenə Sahibxanım demək istəyirdi, əlüstü çevirdi. - Sübhan müəllimə - dedi, tapıntısına özü də dirçəldi, ustalıqla yekə bir minnəti yıxdı Sübhanın boyuna, həm də arxayın oldu, "kafi"ni yazmaqda onu da özünə həmfikir elədi: - Kişini futbola gecikdirsəm gərək üzünə baxmayam.

Ürəyində isə deyirdi: "Sənə "qeyri-kafi" yazsam, Sahibxanımın gərək üzünə çıxmayam".

Mirzəmurad imtahan vərəqində Seyidəlini adını axtarıb tapdı:

- Seyidəli, yazıram "kafi"ni. - Yazdı.

Sahibxanımın köynəyinin düymələri avtomatik açıldı... Anadangəlmə oldu Sahibxanım, anadangəlmə...

- Müəllim, sağ olun!..

"Qurban olum sənə, Mirzəmurad... muradım mənim!"

"Aaz, ərivə də bu sözlərdən deyirsən?!"

"Əh, allah vurmuşdu onu!"

Mirzəmurad Seyidəlinin "zaçot kitabçası"nı götürüb açdı, şəklinə baxdı, şəkil dönüb oldu Sahibxanım... Sonra yenə Seyidəli. Mirzəmurad elə bil oxşarlıq axtarırdı. Axı Sahibxanım deyirdi ki, Seyidəli qohumudur.

Mirzəmurad Seyidəlinin şəklinə baxa-baxa soruşdu:

- Seyidəli, Sahibxanımın nəyisən?

- Müəllim, xalası nəvəsiyəm.

- Seyidəli, yaman xeyirxah, gözəl qohumunuz var.

- Müəllim, bütün nəslimiz onun başına and içir, namusuyla fəxr edir...

- Seyidəli, amma sən də yaxşı oğlana oxşayırsan.

Ürəyində deyirdi: "Amma səndən nə dəllal olar, Seyidəli!"

- Sağ olun, müəllim, olanım budu da.

Sübhan da Seyidəliyə sual verdi:

- Seyidəli, buranı qurtarandan sonra nə etmək fikrindəsən?

- Müəllim olmaq istəyirəm, müəllim, orta məktəbdə dil və ədəbiyyat müəllimi. Sahibxanım söz verib ki, düzəltsin.

Sübhanın üzündə acı istehza gəzdi. Bunu Seyidəli hiss eləmədi, ancaq Mirzəmurad gördü: "Sahibxanım düzəldər, Seyidəli, düzəldər..."

Mirzəmurad "kafi"ni "zaçot kitabçası"nda yazdı. Yenə Seyidəliyə baxdı: "Yox, bu qohumu olmağına qohumdur. Ancaq bəzən qohum adına başqalarını da sıırıyır bizə. O da başını bu sayaq gırləyir... Ancaq keçilməli can deyil, köpəyoğlunun qızı, bu əclaf Seyidəli yenə yadıma saldı onu, dəli elədi məni..."

"Zaçot kitabçası"nı Seyidəliyə uzatdı:

- Gedə bilərsən!

Seyidəli əllərini sinəsi üstə qoyub:

- Sağ olun! - dedi, əyildi-düzəldi, düzəldi-əyildi, getdi.

"Seyidəli, yıxdın komamı, dəli-divanə elədin məni... Sabah necə olsa, gərək Sahibxanım ilə görüşüm. Darıxmışam, yamanca darıxmışam!.."

İmtahan sona doğru gedirdi. Mirzəmurad tez-tez yapon saatına baxırdı. Hər baxanda da Sübhana deyirdi:

- Darıxma çatacayıq!

- Görək də!

Fevral, 1977

Kölgədə

Tut ağacının kölgəsi istirahətçilərin ən çox xoşuna gələn bir yerdir. Kölgə hayana düşürsə, skamyaları o tərəfə çəkirlər. Nərd və domino oynayanların daimi sığınacağıdır bu kölgəlik. Az istirahətçi olub ki, qocaman tut ağacının gövdəsinə adını, familiyasını, gəldiyi yeri yazmamış olsun. Azərbaycan rayonlarından çoxunun adına ağacın gövdəsində rast gəlmək olar. Yazıq tut ağacı, dözüür bu zorakılığa, qocala-qocala dözüür. Ancaq kölgəsini əsirgəmir onu incidənlərdən. Hələ ki, salır kölgəsini onların üstünə.

Günlərin bir günündə həmin bu tut ağacının kölgəsində iki istirahətçi nərd atırdı. Onlardan bir az aralı iki nəfər də domino oynayırdı...

İki-üç istirahətçi də yeməxanadan çıxıb kölgəliyə sarı gəlməkdə idi:

- Səhər yeməyini belə ötürdük.

- Olmazdı heç bu yeməkdən, duzsuzdu istirahət evinin direktoru kimi...

- Yavaş, adını tutdun, qulağını çəkməli olacaqsan. Odur özü də gəlir. Düşdük çənəsinin altına.

İstirahətçilər də, direktor da cazibə qüvvəsi böyük olan kölgəliyə eyni vaxtda yaxınlaşdılar. Direktor həm oyunçulara, həm də yeməxanadan gələnlərə əda ilə dedi:

- Salam, yoldaşlar.

Oyunçular da, təzə gələnlər də:

- Əleyküməssalam, - cavab verdilər.

Direktor oyunçulara lap yaxınlaşdı:

- Bu gün nə tez başlamısınız, balam?! - dedi.

"Əleyküməssalam"dan sonra ikinci nərd oynayan dilləndi:

- İndi o qədər adam yığışacaq ki, oynamağa çoxuna heç növbə çatmayacaq.

Direktorun xoşuna gəldi bu sözlər. Dedi:

- Bax, buna varam, başıvuzu aşağı salıb oynayrsuz, söhbət eləyirsüz özüzçün. Bayaqdan o tərəfdə tutublar yaxamdan ki, ay yoldaş direktor, belə olmaz axı... Nə bilim çalğıcı yox, nə bilim bir əyləncə yox, nə bilim nə yox. Yox, yox, yox... Deyirəm ay bala, siz bura istirahətə gəlmisüz, ya konsertə qulaq asmağa?!. Deyirlər istirahətə. Deyirəm onda yeyin, için, yatın özüzçün də. O çalğıcı-zurnaçılardan sizə nə olacaq, qarnıvuza nə gedəcək?!. Kimə deyirsən?!. Sizdən iraq, bir arıq-uruğun da biri nə desə yaxşıdır?! Deyir ki, kitab oxumaqçın darıxmışam. Deyirəm, kitabxanamızda nə çox kitab, oxu da. Deyir, köhnədir, çoxusu da uşaq kitabı. Onları da uşaqılıqda oxumuşam. Deyirəm ki, ay bala, əcəb eləmişən oxumusan. İndi dincəl də. Neçə vaxt çalışıb, əlləşib, vuruşub mestkomun boğazından güc-bəlaynan bir putıovka dartıb çıxartmısan, durub gəlmisən üstümüzə. Nöşün gəlmisən, bala?!. Dincəlməyə?!. Dincəl də. On iki gün kitab oxumasan dünya dağılar?!. Özün də gözümə bir az sınıq dəyirsən. Ye, yat, bəlkə bir özüvə gələsən. Yazıqsan... Kimə deyirsən?!. Biri də böyürdən çıxıb ki, ay nə bilim oynamağa bir nərddən-mərddən, şahmatdan, dominodan olsaydı başımızı bir təhər gırləyərdik. Deyirəm ki, var, ancaq azdır, nöşün ki, çoxunu ispi-sat eləmişik, təzəsini isə hələm almamışıq. Deyirlər heç yoxdur, adə,

mən ölüm belə də deməqoqluq olar?!. Əyərlərim yoxdusa, bəs bu nədir? - direktor əlini nərd və domino oynayanlara tərəf uzatdı.

Birinci nərd oynayan tez dilləndi:

- Bu özümündü, ay direktor müəllim, evimizdən gətirmişəm. Direktor heç özünü sındırmadı:

- Nə olar, başıva dönüm, evüzdən gətirmisən, gedəndə bağışlarsan domotduxa, bu da olar sənin gözəlliyin. Biz də üstündə yazarıq ki, filankəs filankəsovdan domotduxa hədiyyədir. Bir yadigar gərək adamdan qalsın bu dünyada, ya yox?!.

Birinci nərd oynayanın dodaqlarında istehzal təbəssüm görünəndə, özü dillənmədi.

Birinci domino oynayan:

- Mən də dominonu qəsəbə mağazasından almışam, - dedi. - Gedəndə aparacağam.

Direktor əsəbiləşdi:

- Apar da. Demək sən özündən sonra yadigar qoymaq istəmirsən. Qəmün kəm. İstəmə, apar, bala, apar dominonu. Apar! Görünür bu boyda domotduxun sənin yanında bir dominoluqcan da qiyməti yoxdur.

Birinci domino oynayan da əsəbi-əşəbi:

- Sənin yanında var? - soruşdu.

Direktor özündən çıxdı, nə çıxdı:

- Adə, bu nə danışıq?! Mənim yanımda domotduğun qiyməti yoxdur?!. Vay evünnən sənin. Adə, heç bilirsən nə danışırsan?! Domotdux mənim canımdı, vidim-fasonumdu, maşınımdı... - Bunun ardınca da istəyirdi desin ki, "dolanışığım, əyin-başımdı, malımdı, həyatımdı... Arvadımın dublyonkası, bər-bəzəkli, xarici paltarları, brilyant sırğalar...". Demədi, güclə, özünü zorlaya-zorlaya sözlərini əlüstü çevirdi. - Domotdux olmasa, neylərəm, adə, mən?! Neyləyəm?! Domotduxsuz mən ölərəm!

Mart, 1971

Borca-borc

Günlərin bir günündə Atabala otaqda gəzişə-gəzişə zümzümə edirdi:

O can alan nə bilir aşıqın pənahı nədir?

Ona bu hüsnü verən qüdrəti-ilahi nədir?

Arvadı Qumaş əlində xeyli qab-qacaq qonşuya getmək istəyirdi ki, Atabala onun qabağını kəsdi:

- arvad, olan-olmaz qab-qacağı aparırsan, bunların bir siyahısını-zadın tutursan, ya yox? Sora içəri salarlar a!..

Qumaş incidi ərinin sözündən, narazı-narazı:

- Nə danışırısan, Atabala, heç elə şey olar? - dedi.

Atabala da əlüstü cavab verdi:

- Olanda olar, arvad adamlarda etibar qalmayıb. Gördüklərindən kirayə umurlar.

Qumaş ürəkdən ərini inandırmağa çalışdı:

- Onlar sən deyən adamlardan deyil. Neçə ilin qonşusuyuq. Hələ ki, bir əyriliklərini görməmişəm.

Atabalanın çiyinləri əlüstü qalxıb-endi:

- Bax da, bir sözdü deyirəm. Hər halda apardığın xırda-mırda şeylərin nam-nişanını, sayını yaxşı yadında saxla. Adamın nəfsinə etibar yoxdur eyyy!.

Qumaş bərk gileyləndi:

- Belə narahatçılığın olacaqdı Fazilin ad gününü qonşuda eləməyə niyə razılıq verdin?!. Hər il elə salamatca, öz evimizdə eləyirdik, yənə də eləyərdik də!..

Atabala səsini ucaltdı:

- Neçə kərəm deyərlər ki, bu il adam çox olacaq, çox... çox!..

Qumaş da hirsini boğa bilmədi:

- Nahaq işçilərin hamısına demisən. Vacib idi bəyəm? Atabala az qaldı ki, qışqırsın:

- Özləri bənd oldular, qırsaqqız Əliqismət başda olmaqla. Qumaş yavaşıdı bir az, maraq içində soruşdu:

- O həmişə arvadlarda eyib axtaran, arvadların qeybətini qıran Əliqismət?!

- Həmin Əliqismət, Qumaş. Həmin uzundraz hamını başdan elədi, olar da dedilər ki, hamilılıqnan gələcəyik. Mən də, özün bilirsən, üzümşaq adam, yox demədim. Bir də sən özün axı, əvvəl məni danlayırdın ki, iş yerindən heç kəs gəlmir. İndi də gözün aydın, hamı gəlir. Qoy gəlsinlər, arvad. Mən də özümə görə bir kişiyəm, ya yox? Bəzi-bəzi yoldaşlardan niyə geri qalım axı?! Sora onu da mənimçün söz eləsinlər.

Qumaş da:

- Sən də ki, maşallah, sözdən yaman qorxansan, Atabala, yaman!..

- deyərək başını bulaya-bulaya otaqdan çıxdı.

Atabala arvadının arxasınca baxa-baxa gülümsündü: "Amma nə yaxşı elədim qonaqlara demədim ki, bir başa qonşugilə gəlsinlər, padarkaları burda yığmaq yaxşıdı, sora qonşuya getməyə nə var ki?!. Küçənin bu tayında bizik, o tayında olar. Yoxsa padarkaları orda yığmaq riskovannı olardı. Qab-qaçağa nə var?! Burda kəf getsələr heç izini-tozunu tapa bilmərik... Arvadım da ki, səfehın biri... hamını peyğəmbər övladı sayır. Adamın gərək bəxti olsun. Arvadın da maymağı gərək elə məni tapaydı..."

Qarının döyülməsi Atabalanı düşüncələrindən ayırdı, tələsik dəhlizə çıxıb qarını açınca Əliqismətin başı içəri uzandı:

- Salaməleyküm, ay imeninnik atası!
- Əleyküməssalam, subaylar direktoru, keç içəri.
- Keç deyirsən, keçim də.

Əliqismət dəhlizdə yan-yörəsinə göz gəzdirdi:

- Səs-səmir yoxdu, Atabala, deyəsən, birinci mən gəlmişəm.
- Yox, Əliqismət, gələn çoxdu.
- Bəs niyə, səs-küyü yoxdu?!

Atabala otağın qapısını Əliqismətin üzünə açaraq:

- Səs-küyü qonşudadı, - dedi.

- Aydındır... - Əliqismət otağı gözdən keçirə-keçirə dilləndi. - Oturmağa bircə stul da saxlamamısan. Hamısını daşımısən oraya.

Əliqismətin qoltuğundakı qəzetə bükülü bağlamadan Atabala nəzərini heç cür çəkə bilmirdi:

- Əliqismət, bu nə xəcalətdi bizə verirsən?

Əliqismət:

- Bir balaca hədiyyə-fasondu, - deyərək bağlamayı pəncərə altına yığılan şeylərin yanına qoydu, - Fazil üçün...Böyük oğlan olsun.

Atabala şirin-şirin təşəkkür etdi:

- Çox sağ ol. O gün olsun sənin oğlunun denrojdenisini təbrik etməyə gələk.

- Olsun da, nə deyirəm, - Əliqismət çoxdan arzu edirmiş kimi bildirdi. - Ancaq əvvəlcə gərək anasın tapaq.

Atabala onu yamsılayaraq:

- Anasın tapaq, anasın tapaq, - dedi. - Adə, anasın tapmağa nə var?!

Arvaddan bol bizdə nə var?!. Özün boyunduruğa girmək istəmirsən, bizi də dolamısan barmağuva.

- Elə demə, Atabala, vaxtı gələr, görərsən necə evlənirəm.

- Vaxtı gələr nədi, Əliqismət, vaxtı çoxdan gəlib də, keçib on il! Sən elə axtarışdasan...

Əliqismət əlacı kəsilməşlər kimi zarıdı:

- Neyləyim?!. Ürəyimə yatanını tapıram ki?!.

- Sən də ağ eləmə, yox, ağ eləmə, Əliqismət. Yanı, bu boyda dünyada ürəyincə bir qız yoxdu ki, alasan onu, olasan bizim kimi xaltalı... noxtalı...

Əliqismət söhbəti dəyişdirmək üçün tez soruşdu:

- Yaxşı, Atabala, evlənməyinin onilliyini qeyd eləməyəcəksən?!

- Elə bir fikrim var, Əliqismət, hələ vaxtına iki ay var. Görək də.

- Birdən yaddan-zaddan çıxarma aaa!

Həç elə şey olar... Sənin yerin həmişə yuxarı başladı. Sən yaddan çıxan oğlanlardan deyilsən, Əliqismət.

- Onda indidən hədiyyəmizi alıb saxlaya q da.

- Əşşi, sənin də işin-gücün qurtarıb... Balam, bu uşaq harda qaldı, ötürərdi səni qonşuya. Gəl, gedək özüm aparım.

- Kimgildədi ki, qonaqlıq, Atabala?

- Mirtağıldə, - Atabala cavab verdi.

- Tanıyıram da mən oları, məni ötürmək lazım deyil, özüm gedərəm. Sən burda ol, yoldaşlar bu adresi bilirlər.

Atabala Əliqisməti yola saldı. Sonra gəlib Əliqismətin gətirdiyi bağlamanı götürdü: "Adını yazım üstünə".

Cibindən qələmi çıxarıb yazdı: Qırsaqqız... "Adə, mən nə yazdım, kişinin gül kimi adı var, Qırsaqqız nədi yazdım". Pozdu, təzədən yazdı: Əliqismət. "Gəlsənəm bir açım baxım, görüm Əliqismət bizi nəylə feyziyab eləyib?" Bağlamanı əlində o yan bu yana çevirdi, çəkisini yoxladı. "Çox yüngüldü, nə ola bilər, bu yekəlikdə belə yüngül şey?!. Adə birdən..."

Tələsik bağlamanı açdı, rəngbərəng uşaq topunu görüncə əsəbi halda yerə çırpdı, top göyə qalxdı. "Top... qanacağıvu yeyəsən, uzunduraz, top gətirən yerdə... Top! Elə simicliyündən indiyəcən evlənə bilməmişən, evlənə bilməyəcəksən də. Arvad axı xərc-xərəcət istəyir".

Topu yerdən götürüb müştəri gözüylə ona baxdı. "Adə, lap ucuzdandır ki, bu... yetmiş-yetmiş beş köpük ola-olmaya. Özün xərcə salıb... İndi gör əvəzində nə qədər tıxacıq bu simic köpəkoğlu. Hələ bu qanacağıynan onilliyimizə də gəlmək fikrindədi. Ay sən öləsən..."

O, acıqlı-acıqlı Əliqisməti yamsıladı. "İndidən hədiyyəmizi alıb saxlaya q da... Al saxla simic köpəkoğlu, indi də get iki-üç manatlıq bir

aluminium qəhvədan al saxla. Çağıranda səliqəynən büküb, üstündən də qırmızı lentlə bağlayıb gətirərsən. Qulağivun ucunu görərsən səni çağıranda. Sən özün bir toy elə, belə bir qəhvədanı lentsiz-mentsiz, açıq-aşkar, danqa-durunqla sənə hədiyyə gətirmək mənə borc olsun. Heç eybi yoxdur!.. Yadında saxla ki, eşşək-eşşəyi borca-borc qaşiyar".

Mart, 1967

Pedaqoji səhv

Günlərin bir günündə, ali məktəblərin birində Sənan Cəbrayilovla Feyzi Salamzadə qəbul imtahanı götürürdülər. İmtahan "Azərbaycan ədəbiyyatı" fənninin şifahisindəndi.

Sənan Cəbrayilov dilçidir, filologiya elmləri namizədi, təcrübəli dosentdir. Özü deyən doktorluq eləmək fikrindən bir dəfəlik daşınıb... Feyzi Salamzadə ədəbiyyatçıdır, baş müəllimdir, ali məktəbdə çoxdan işləyir. Müdafiə eləməyib. Maraqlanıb soruşanlara cavabı da bu olur ki, birbaşa doktorluq eləyəcəyəm. Ona deyəndə ki, ay Feyzi müəllim, sən əvvəlcə gəl namizədliyini elə, doktorluq işinə sonra baxarsan, atası rəhmətlik, sənə birdən-birə doktorluğu verən kimdi ki? Cavab verir ki, siz işinizdə olun, mən eləyəndə görərsiz...

Abituriyentlər oturmuşdular. İmtahan hamının gözü qabağında olacaqdı.

Sənan Cəbrayilov üç nəfəri çağırdı. Onlar bilet çəkib ayrı-ayrı oturdular. Fikirləşməyə, bildiklərini yazmağa başladılar. İmtahan şifahi olsa da danışacağı qısaca yazmaq tələb olunurdu.

Abituriyentlərdən biri yaman qurdalanırdı. Sənanın fikri onda idi. Abituriyent dərslərdən cırdığı səhifələri dizinin üstünə qoyanda Sənan ley kimi başının üstünü aldı, abituriyent başını qaldırıb ona baxanda Sənan uşağı tanıdı, yadına düşdü ki, bu ona dönə-dönə tapşırılan yeniyetmədir. Hücüm göz qırpımında ləğv olundu. Sənan görməməzliyə qoyub özünü hələ danladı da: "Gör ha, hələ kişinin oğlunu adı, atasının adı, fəmiliası ilə çağırmışam, yenə heç şeyin fərqi yoxdur. Yenə şükür ki, tez ayıldım, şparqalkasını alsaydım bayıra çıxarmalıydım.."

Tapşırılan abituriyent ikinci gəldi danışmağa. Sənan onun atasına tapşırmışdı ki, bildi bilmədi ağzı işdə olsun, ara vermədən danışsın.

Abituriyentin də "ağzı işdə" idi. Feyzi onu dayandırıb səhvlərini düzəltmək istəyəndə Sənan həmkarının ayağını basdı, yekə ağzını Feyzinin qulağına yapışdırdı.

- İşin olmasın, qoy gəvəzəsin.

Feyzinin başı avtomatik enib qalxdı, daha səsi çıxmadı.

Abituriyentin üçüncü sualı dildəndi. Nə deyirdisə Sənan başıyla təsdiq edirdi, "yaxşı", "düzdü", "bərəkalla" deyirdi. Cümlə təhlilində də Sənan nə dedi, uşaq təkrar etdi. Sonra da Sənan "bəsdı" dedi. Üzünü Feyziyə tutub soruşdu:

- Əla yazmaq olar da, Feyzi müəllim?

Feyzini yenə başı enib qalxdı.

Sənan "Əla"nı yazıb başını yuxarı qaldırdı:

- Gedə bilərsən, bala, atana məndən salam de!

Abituriyent də:

- Baş üstə, Sənan müəllim! - deyib çıxdı.

Feyzi qalın dodaqlarını Sənanın pələqulağına dirədi:

- Siz niyə ona elə dediz, indi hamı başa düşdü ki, biz ona güzəştə, atasına görə qiymət verdik.

Sənan o saat ayıldı:

- Düz deyirsən... Dayan, bu saat...

Bundan sonra o, hər imtahan verib bayıra çıxan abituriyentə:

- Atana məndən salam de! - deməyə başladı.

Qalanı dodaqlar yenə pələqulağa yapışdı:

- İndi nə edirsən?!

Sənan çoxbilmiş-çoxbilmiş:

- Pedaqoji səhvimi düzəldirəm, - dedi.

Sentyabr, 1966

Səslər və zövqlər

Günlərin bir günündə, bir istirahət evində, içində sudan başqa nə desən gözə dəyən çarhovuzun kənarında xeyli istirahətçi yığışib səslər barəsində mübahisə eləyirdi. Hər gün, hər saat, hər dəqiqə, hər an eşitdiyimiz səslər barəsində. Kimi vüsal həsrətilə alışıb-yanan sevgili qız qəlbinin həssas tellərinin xəfif ehtizazından doğan incə, həzin, titrək nəğməni, kimi ömür çiçəyinin rayihəsindən ruhlanan sevdalı bülbülün

cəh-cəhini, kimi dalğaları yallı gedən Xəzərin uğultusunu, kimi Bakının üzərində hökm fərman olan xəzrinin vıyıltısını, kimi... Xülasə, hərə zövqünə görə ona xoş gələn, ruhunu oxşayan səsi tərifləyirdi.

Döğrudən da, eşitdiyimiz səslər içində görəsən hansı daha mələhətli, daha incə, valehedicidir? Ürəyə yatandır? Bu suala kim qəti cavab verə bilər, kim?!. Gəlin mübahisə iştirakçılarından bir-ikisini dinləyək:

- Uca, uca bir qayanın sinəsindən gurultu ilə tökülən şələlənin səsinə dinləyin, onda bilərsiniz ki...

- Aşşamdır, sevgililə bağda oturmusan. Nə o danışıq, nə sən. Xəfif-xəfif yel əsir, yarpaqlar pıçıldadır. O da, sən də bu pıçılıtnı dinləyirsiniz. Bu pıçılıtda, bu səsdə nələr yoxdur, nələr!..

- Ay qoçaqlar, mənsiz yenə məclis, görürəm, lap arəstədü...

Səsə "qoçaqlar" dərhal aralanıb, "məclisi arəstə görə" şəxsi dövərə aldılar.

- Sən də elə gərək həmişə gecikəsən. Adətkərdə olub getdin a!..

- Neyniyim, bala sizin yeməxanaya girməyinizlə çıxmağınız bir olur. Gözümü açıb-yumunca bir də görürəm ki, yeməklərin arasında tək-tənha qalmışam. Üzlərindən də keçə bilmirəm. Aşpazlar da axı zəhmət çəkiblər, yerə vurmaq kişilikdən deyil...

- Əlbəttə. Bu qayğıkeşliyüvə görə yeməxananın düz ortasında gərək sənə heykəlin qoyula.

- Bacıoğlu, sən o heykəlüvü saxla, çün onun düşər-düşməzi olur. Yaxşısı budur deynən görüm bu gün məclisi nəylə görükləmişiz, cənəboğazlıq indi nə üstündədi?

- Səslər?!

- Nəə?!

- Ə, özünü xamlığa qoyma, beynini qurdala, deynən gərək sənə həyatda eşitdiyin səslər içində ən çox xoşuna gələni hansıdır?

- Mənim aaa?!

- Hə, sənciyəzin.

- Kəfkir səsi!..

- Kəfkir???

- Bəli, kəfkir!.. Qulaqlaruz, görürəm, yaman şəkəndi. Bacıoğlu, yenə də başladım vıxadnoysuz gülməyə. Tormozu bas, bir balaca sözümə mültəfət ol. Hesab eləginən bir yerə qonaq getmişən. Ev ziyəsi də düşüb əl-ayağa, tədarük görməkdədi. Sənə də ürəyin tıp-tıp tıppıl-

dayır: "Görən nə bişirəcəklər, ağzını nəylə dada gətirəcəklər". Hə, elə bu vaxt qulağuya o qadasın aldığıım kəfkinin ürəkəçan, canayatan səsi deyir... Oxay?.. Bacıoğlu, sən səsin sehrinə bax ki, bədənin heç bilmirsən nə vaxt qızıdır. Bəli, yəqin edirsən ki, plov asıblar... Plov!.

Mart, 1965

Belə-belə işlər

Günlərin bir günündə avtobusların birində sualbaz, hər yana burunları uzanan, harda aş, orda baş iki tanış heç gözlənilmədiyi halda rastlaşdı.

- Hardan gəlirsən?

Sual ikisinin də ağzından eyni vaxtda çıxdığından cavabları da eyni vaxtda düşdü:

- Ordan!

Və ikisinin də əli o dəqiqə naməlum bir tərəfə uzandı.

Sonrakı sualda Birinci İkincini qabaqladı:

- Hara gedirsən?

İkinci əlini avtomatik olaraq bayaq göstərdiyi səmtin düz əksinə uzadıb könülsüz mızıldandı:

- Bura.

Yarımcı saniyə keçməmiş İkincinin sualı Birincinin qulaqlarını cırmaqladı:

- Bəs sən hara gedirsən?

Birinci də bu suala bənd imiş kimi əlini İkincinin göstərdiyi səmtə tərəf uzadıb qətiyyətlə:

- Bura - dedi.

Susdular. Ancaq sükutu çox uzatmağa nə Birincinin, nə də İkincinin səbri çatmadı.

- Bu tərəflərdə nə əcəb səndən?

- Heç, elə belə.

- Səndən nə əcəb?

- Heç, elə-belə.

"Heç, elə-belə" deyə-deyə ikisi də susdu. Yamanca susub fikrə getdilər.

Birinci üreyində dolandırırıldı: "Hm... Aşna, oyan-buyanı yoxdu: sən daş olan yerdə mən qənbərəm!.."

İkincinin ürəyində dolanırdı: "Dost, o söz... dinsizin öhdəsindən imansız gələr, heç əldən buraxan deyiləm..."

Avtobusdan düşənəcək daha heç birindən səs-səmir gəlmədi. İlk dəfə idi ki, sualları cavabsız qalırdı. Cızhacız yanan Birincinin də, partlaya-partlaya qalan İkincinin də. Cavabsız!.

Belə-belə işlər də olur.

Mart, 1965

Bakenbardlı cahil

Günlərin bir günündə gediş-gəlişli küçələrin birində bakenbardlı cahıl - Əzizbala süd, qatıq, xama, süzmə və s. satırdı...

O, şlyapalı adam görəndə, özünün dediyi kimi, əli gicişirdi. Şlyapalıların hamısı onun gözündə müəllimlərdi. Onunku da uşaqlıqdan müəllimlərlə gətirməmişdi. Yeddi il məktəbə ayaq döysə də güc-bəlaynan dördüncü sinfə gəlib çıxmışdı. İki il ikincidə, iki il də üçüncüdə qalmışdı. Səhərdən axşamacan küçələrdə, əldə şey satanların, çöl alverçilərinin yan-yörəsində olardı. Dördüncü sinifdə isə məktəbdən ayrı düşdü. Sınıf rəhbəri şlyapalı Nəzərəli neçə dəfə dalısınca getdisə bir fayda vermədi...

Atası axır ki, Əzizbalanı yarırüşvət, yarıtanışlıq, mən ölüm, sən ölümlə bir ərzaq mağazasına şagird kimi düzəldə bildi. Burda o əskik çəkməkdə, müştəriləri haqq-hesabda aldatmaqda tez ustalaşdı. Sonra bir aylıq kursa göndərdilər onu. Sonra da satıcı oldu.

Atası güclə onu axşam məktəbinin dördüncü sinfinə düzəltdirdi. Adını jurnala yazdılar... Dərsə gedən kimdi ki?!. Direktorla Əzizbala özü düzəlişdi, hərdənbir ona konyakdan-manyakdan aparırdı, qiymətləri yazılır, sinifdən sinfə keçirilirdi. Beləcə axşam orta məktəbini bitirdi, attestatını alanda direktorun da xəcalətindən əməllicə çıxdı.

İşlədiyi mağazanın müdiri mağazada süd, qatıq, xama, süzmə və s. məmulatların satışını ancaq ona tapşırırdı. Əzizbala yaz-yay aylarında alverini açıq havada edirdi. Bu gün də Bakının səfəli yaz günlərindən biri idi. Bakenbardlı cahıl açıq havada alış-verişini edirdi. Bir balaca növbə vardı. Gətirilən boş qabları qəbul edir, alıcıların istədiyini verir, pul haqq-hesabındasa, söz yox, aldatmamış keçinmirdi. Bir qadın üzə durdu ki, artıq pul alıb. Bir də hesablasın. O, hesablayanda yenə kəp gəlirdi. Qadın razılaşmadı. Qadından sonra dayanmış ortaboylu, 30-32 yaş-

lı qara velyur şlyapalı, gözlərində qara gün eynəyi olan birisi acıqla dedi ki, qadın düz deyir, qaytar onun pulunu, camaatın vaxtını alma.

Bayaqdan gözü şlyapalı adamı almış bakenbardlı cahıl onun sözü-nə heç dözəmmədi:

- Adə, ay miningit, nə qədər ki, şlyapalı başıva qapaz dəyməyib sən mumla!

- Nə?!

- Mumla!

Qara velyur şlyapalı yaxına gəlib onun yaxasından yapışdı:

- Bir də təkrar elə dediyini...

Elə bu anda bakenbardlı cahıl onu tanıdı, dizləri əsdi, ayaq üstə güclə dura bildi, "Qanım getdi ki, mənim. Bu ki, məhləmizin cayılı, vurub yıxanı Atamalıdır. İki-cə gündür ki, lagerdən buraxılıb gəlib..."

- Bağışla, Atamalı!..

- Deynən qələt eləmişəm!..

- Qələt eləmişəm!..

- Deynən... yemişəm!

- ... yemişəm!

- Küçük, qaytar arvadın pulunu.

- Baş üstə, ala bacı, bir manat iyirmi körpüyüvü.

- Bu bakenbard nədi saxlamısan, küçük! Az qala tanımamışdım səni...

- Sən Allah, qədəş, məni bağışla, sən Ətağa cəddi, keç günahımdan, tanımadım, şlyapa... sən axı əvvəllər şlyapa qoymazdın...

- İndi belə lazımdı!.. Başa düşürsən, başın var ki, başa da düşəsən.

- Məni başıva dolandır, ancaq bağışla qədəş, yoxsa xiffətdən bağrım çatlar...

- Yaxşı, yaxşı, zarıldama, adam ol!.. Mənə beş dənə qatıq ver, anamın dovğası üçün darıxmışam.

Əzizbala qatığı verdi. Atamalı bir beşlik tulladı onun qabağına:

- Qalığı da lazım deyil, belə hörmətli yerdə işləyirsən, adam ol!..

Atamalı təzəcə ayrılmışdı ki, müdir özünü yetirdi. Görünür əhvalatı ona çatdırmışdılar. Müdir astadan Əzizbalaya dedi:

- O dəliynən nə işin var sənin, ölümün çatıb?!

- Məni çaşdıran qara velyur şlyapa oldu, Ağasəfər dayı, qara velyur şlyapa.

27 may, 1964

Hüzn yerində

Günlərin bir günündə bir hüzn yerində söhbət dolandı, dolandı, rüşvətخورluq üstünə gəlib dayandı.

Biri dedi:

- Düz dünyanı tutdu, balam, bu rüşvətخورluq. Xərçəng xəstəliyi yalan oldu bunun yanında...

O birisi səsinə səs verdi onun:

- Rüşvətخورlar pullarını bilmirlər heç neyləsinlər?! Kimi torpağa basdırır, kimi qızıl-mızıl dalınca qaçır. Qızıl da onların ucbatından günü-gündən bahalanır. Bircə o qalib ki, arvadlarının burun pərələrinə də brilyant sırğa taxdırsınlar. Taxdıracaqlar da.

Bir başqası da hirsli-hirsli özünü danışanların arasına saldı.

- Heç tikdirdiklərini demirsüz onların?.. Cah-calalı demirsüz heç... Hamısı da oğurluqnan, rüşvət alıb rüşvət verməknən, onun-bunun ruzusunu kəsməkdən əmələ gəlir...

Beləcə söz-söhbət qızıxdı. Rüşvətخور idarə müdirlərinin, əliyəri kolxoz sədrlərinin, havayxor rəislərin camaatın hesabına, haram pullara təkcə özləri üçün yox, oğul-uşaqları üçün yox, nəvə-nəticələri üçün də gözəl-göyçək evlər tikdirdiklərindən hərə gördüyünü, eşitdiyini danışdı, ürəyini boşaltmağa çalışdı.

Deyənlərə qulaq asa-asa tez-tez başını bulayan bir fərdi təqaüdçünü od götürdü nə götürdü:

- Balam, biz də rəhbər olmuşuq, ancaq belə qələti eləməmişik. Bax mən özüm düz iyirmi üç il, otuzdan əlli üçətən rəhbər işdə olmuşam, ancaq özümə bir ev də tikdirməmişəm.

Həmin fərdi təqaüdçünü yaxından tanıyan bir idarə müdiri daşın öz bostanına atıldığını zənn etdiyindən köhnə tanışının keçmişini bir balaca eşələdi. Zarafat edirmiş kimi:

- Ay kişi, sənin ev yıxmaqdan başın açılırdı ki, ev də tikəsən, - dedi.

10 mart, 1962; 2 aprel, 1980

"Əsnəmədim, asqırdım"

Günlərin bir günündə Bakının böyük küçələrinin birilə hərəkət edən adamlarla dolu trolleybusda ixtiyar bir kişilə bir cavan üz-üzə da-

yanmışdılar. Birdən cavanı əsnəmək tutdu. Onun ağızından çıxan nəm hava kişinin sir-sifətini yaladığından o, əsəbiləşsə də özünü ələ aldı. Axı müəllimdi. Ali məktəbdə işləyirdi. Pedaqoji elmlər namizədi, qocaman dosentdi. Ancaq sözünü dedi:

- Mərifətlə əsnəmək lazımdı, bala.

Cavan heç nədən xəbəri yoxmuş kimi təəccüblə soruşdu:

- O necə olur ki, dayı can?!

İxtiyar mənalı-mənalı onu süzüb dedi:

- Elə olur ki, əsnəyəndə gərək əlini ağızına tutasan, bax, belə, - o, əlini ağızına apardı.

- Baş üstə, dayı can.

İxtiyara çox quru göründü cavanın "baş üstə"si, çox quru, ona elə gəl-di ki, "tərbiyə eləmək" istədiyi cavan tərbiyəni heç yaxın buraxmadı.

Bir-iki dəqiqə keçməmişdi ki, həmin cavan bərk asqırdı, ağızından çıxan tüpürcək zərrəcikləri İxtiyar müəllimin və onun yan-yörəsindəkilərin sir-sifətinə yapışdı.

İxtiyar müəllim tez dəsmalını çıxarıb üzünü sildi, hirsini güclə boğub öz tərbiyə metoduna yenə sadıq qalmağa çalışdı:

- Bala, belə halda gərək tez əlini cibinə salıb dəsmalını çıxarasan, ağızına tutasan, bayaq dedim axı sənə!..

- Dayı can, onu əsnəməkçün demişdiz, indi axı mən əsnəmədim, asqırdım!..

11 mart, 1961

"Ağımıza çullu dovşan sığışmır..."

Günlərin bir günündə orta məktəblərin birində ali məktəbin qiyabiçi tələbələri dərslər keçirdilər...

Ali məktəbin özünün binası darısqal olduğundan qiyabiçilərin yay və qış sessiyalarını keçirmək üçün həmişə bir orta məktəbin binasını (şagirdlərin tətillər vaxtlarında) kirayəyə götürürdülər. Bu dəfə də yay sessiyası Bakının lap mərkəzindəki orta məktəbdə keçirilirdi. Çox vaxt elə olurdu ki, birinci sinif şagirdləri oturan skamyalarda yepyekə kişilər, gənc analar və nişanlı qızlar - tələbələr otururdular. Necə otururdular, oraya necə yerləşirdilər indi özünüz təsəvvür edin. Özü də şagirdlər həmin skamyalarda iki-iki oturduqları halda tələbələr üç-

üç oturmağa məcbur idilər. Qırx şagird hara, yetmiş beş tələbə hara? Yetmiş beş deyəndə, yəni üç qrupun tələbələri nəzərdə tutulur. Ümumi müəhazirələrdə bu qruplar birləşirdi.

Günlərin bir günündə belə birləşmiş qrupların birində Mehbali müəllim müəhazirə oxuyurdu. Onun adəti idi: bir də görürdün müəhazirənin şirin yerində üzünü bir tələbəyə tutub ondan indicə dediyinin məğzini ya haqqında bəhs olunan romanı oxuyub oxumamasını soruşar, sonra yenidən müəhazirəsinə davam edərdi. Öz müəhazirəsinə görə bununla o, həm tələbələrin mütaliəsini, həm onların müəhazirəni dinləyib dinləməmələrini yoxlayır, həm də gələcəkdə onları diqqətli olmağa səfərbər edirdi. Bunun pədaqoji cəhətdən nə dərəcədə düzgün olub olmamasında, zəruriliyində işimiz yoxdur. Bununla razılaşmayanlar olsa da öz işləridir, fakt budur ki, Mehbali müəllimin bu, bir dəsti-xəttinə çevrilmişdi. Bunsuz o, keçinə bilmirdi, daha doğrusu keçinmək istəmərdi.

O hansısa bir romanı təhlil edə-edə onun əsas qəhrəmanının adını soruşmaq üçün adı ilk müəhazirəsindən yadında qalmış Əzbərə üz tutdu. Əzbər cavab vermək üçün ayağa durmalı idi. Amma nə qədər çalışırdısa dura bilmirdi... Müəllim də danışmırdı. Gözləyirdi ki, tələbə ayağa dursun, ona cavab versin və yalnız "otur!" deyəndən sonra Əzbər də otursun.

Əzbər isə ayağa dura bilmirdi. O, sağında və solunda sıxılıb oturmuş tələbələri dümsüklədi ki, onlar skamyanı tərək eləsinlər. Onlar tez ayağa sıçradılar və elə bu andaca koppuş, yekəqarın Əzbər ayağa qalxdı, o skamyaya pərçim olduğundan skamyanı özü ilə birgə qaldırmışdı. Sınıf də gülüş seli bürümüşdü. Çox ciddi müəllim sayılan Mehbali də özünü saxlaya bilməmiş, axına qoşulmuşdu. Yazıq Əzbər çaşmışdı. Heç bilmirdi başını harda gizlətsin: "Sənə bu da azdı, Əzbər!.. Kolxoz sədrisən, get sədrliyini elə. Qohum-əqrəbanın sözünə baxıb ali təhsil almaq eşqinə niyə düşmüşsən ki, indi də gülüş altında qalasan!.. Elə dedilər get oxu, get oxu, sədr olmayanda karına gələr. Oxumağın da bax, belə zibil işləri var..."

Haçandan-haçana Mehbali müəllim güclə özünü axından ayıra bildi, Əzbərə:

- Otur bala, otur!.. - dedi.

"Bala" skamya ilə bahəm oturdu. Bayaقدan ayaq üstə duran sağdış və soldışı dərhal yerlərini tutdular...

Sınıf yavaş-yavaş özünə gəlirdi. Sel yatmışdı. Mehbali müəllimin fikri qarışmışdı. Əvvəlki axarına düşə bilmir. Birdən gözü divardakı şüara sataşdı: "Yaşasın Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulmasının qırx illiyi!" Düşündü Mehbali müəllim: "Ağzımıza çullu dovşan sığışmır, şüar deyə-deyə öləcəyik. Amma qiyabiçilərə dərs keçməyə bir bana tapmırıq..."

Tələbələr gözləyirdilər. Tam sakitlik yaranmışdı. Qapqara qaralmış Mehbali müəllim əsəbi-əsəbi:

- Allah kəssin belə oxumağı, belə oxutmağı!.. - deyib mühazirəsini davam etdirdi.

Avqust, 1960

Püşk

Günlərin bir günündə "Azərbaycan" kinoteatrının tinində üst-başları bir-birindən seçilməyən iki cavan dayanmışdı. Biri çox fikirli görünürdü, o birinin nəzərləri söhbət eləyə-eləyə gəlib keçən xanımların, qızların üz-gözündə, baldırlarında idi.

- Kolleqa, zövq alğınən, bura fikir yeri deyil. Nə var eee, sımsığın sallanıb yenə?!

- Çətin işə düşmüşəm, kolleqa!.. Heç bilmirəm neyləyim?!

- Nə olub?

- İki yol ayrıcında qalmışam; bilmirəm alimlik pilləkanına dırmaşım, ya durum bəstəkarlıq eləyim.

- Həvəsin nəyədir?

- Heç nəyə... Yəqin bunu iş, sənət barəsində deyirəm eee... Yoxsa elə bilərsən əlimi hər şeydən üzümüşəm?!. Cənnət cücələrin semiçka kimi çırtlayıb atmaqda, heç kəsə macal vermərəm. Özün ki, görürsən uspeximi, nəyini deyim?! Nata da ki, - əlini Natəvanın heykəlinə uzadır, - allahın şahididir. - Dayanıb dərindən köks ötürür, sonra əlavə edir. - Ancaq gəl ki, atamla qayınatam göz verib işiq vermirlər.

- Nə deyirlər, axı?..

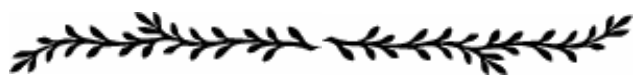
- Nə deyəcəklər, gələcəyimi abespeçit eləmək istəyirlər. Biri deyir görək aspiranturaya girəsən, alim olasan, biri deyir: bəstəkar.

- Atan nəçidir ki?

- Guya bilmirsən? Alimdir də. Elmlər doktoru, professor. Üstəlik də çlenkor.

- Qayınatanın sənətini, doğrudan da bilmirəm.
- O da bəstəkardır. Narodnılığı da var.
- Çətin olmağına çətin iş düşmüşsən, kolleqa!.. Ancaq fikir yoxdu, ölüm deyil ki, çarəsi tapılmaya. Əvvəla deyim ki, sənin yerinə başqası olsa, elə ikisini də birdən qarmalar, necə ki, cənnət cücələrini qarmalayırıq, olar həm alim, həm bəstəkar. Amma sən skromni oğlansan, belə şey eləməzsən. Elə bircəciyi ilə kifayətlənərsən. Ancaq bircəcəyinə gələndə də, özün deyən, qalırsan iki yol ayrıcında: aşağı tüpürürsən o söz, yuxarı tüpürürsən o söz!..
- Demə, demə, ürəyimi lap sarı siminə toxunursan, kolleqa! Qayınatam deyənə getsəm, atam deyəcək bizi qız tərəfə satdı, nəsillik sənətimizi atdı, atama deyənə getsəm, qayınatam inciyəcək, qızı da, arvadı da səhərdən axşama, axşamdan səhərəcən - "dığ-dığ, dığ-dığ" zəhləmi tökəcəklər.
- İstəyirsən ki, nə atan incisin, nə də qayınatan?!
- İstəyirsən nədir, ay kolleqa, lap sinov gedirəm. İndi onların ikisini də sağlığından, inək kimi sağıram. Bir əlim bunun cibindədir, bir əlacı var...
- Bunun ancaq bir əlacı var...
- Var?! Bəs de də!..
- Atanla qayınatan qoy aralarında püşk atsınlar. Qalır bəxtüvə. Alim çıxar, olarsan alim, çıxmaz, nə vermisən bəstəkarlığa. Səhv eləmirəmsə, orta musiqi təhsilin də gərək olsun, düzdü?!
- Əşi, ağılada-ağılada gücnən aparıb gətirərdilər. Başımda musiqidən özgə nə desən səslənərdi. Şoferimiz həmişə deyərdi ki, sənə yazığım gəlir. Deyərdi ki, sənə yaman zülm eləyirlər.
- Əşi, o da özüyçün deyib. Zülm niyə olur? Bəstəkar olanda hamısı yaddan çıxıb gedəcək. Hə, onu deyirdim ki, alimlik də, bəstəkarlıq da bu saat moddadı, fikir eləməyə dəyməz. İşində ol!..
- Kolleqa, vallahı səndə geniy başı var... Püşk!!! Adə, bu sənin ağlına hardan gəldi və bu neçə günü hardaydın? Mən yazıq daha fikirləşməkdən az qalmışdı başımı itirəm. Püşk!.. Gör bu gecə baxanlara necə püşk atdıracağam özləri də əhsən deyəcəklər... Əhsən!

İyul, 1960

Povestlær

Yana-yana *("Aşiq Ələsgər" romanından I povest)*

Onlar yenicə nahar eləmişdilər. Dış göynədən bulağın suyundan ovuc-ovuc içmiş, ürəkdən "oxqay!" demişdilər. İndi də dincəlirdilər. Bir azdan yola düşəcəkdilər. Ata, oğul.

Ata fikirliydi. Tərəddüd içindəydi, vurnuxurdu ata. Desinmi, deməsinmi?

Oğul öz aləmindəydi, gözləri dörd olmuşdu. Yan-yörəsinə baxmaqdan doymaq bilmirdi oğul. Oğul ilk dəfə görmüş kimi heyrət içində qalmışdı. İlk dəfəydimi? Yox, o, neçə dəfəydi ki, atasıyla Basakeçərin Ağkilsə kəndindən buralara - Cavanşir mahalının ürəkaçan, gözoxşayan meşələrinə gəlirdi. Hər gələndə də yeni-yeni şeylər görür, eyni açılır, ruhu təzələnirdi.

Onlar dağın döşündə, qoca pəlidin kölgəsində səfalı bir yerdə oturmuşdular. Bir yan dərə idi, bir yan meşə. Göz qaraldan dərin dərə, könlü açan yaşıl meşə. Dərədən o yana dağlar sıralanırdı. Meşə qurtarar-qurtarmaz yenə dağlar başlayırdı. Tufana, şimşəyə dözümlü, torpağa, elə-obaya vəfalı dağlar.

Xəfif külək əsirdi. On-on beş addımlıqda axıb gedən bulağın həzin sırıltısı, yarpaqların aramsız xışıltısı, budaqdan budağa qonan quşların çevik hərəkətləri, cəhcəhi, sevinci oğulun ruhunu oxşayırdı. O, diqqət kəsiləndə qulaqları hələ dərin dərənin dərinliklərindən axan suyun da səsini alırdı. Alırdı, iri, qara gözləri işıqlanırdı.

Dərin fikrə getmiş atanın sifətində get-gedə kədər özünə yer eləyirdi. "Pərizad məni yaman işə saldı... Özün desən yaxşıdı, kişi, dedi. İndi budu, mən də deyə bilmirəm, qəhər boğur məni, ilahi! Necə deyim axı?!. Əmə necə olsa gərək deyəm!.. Boynuma götürmüşəm, gərək deyəm!.. Belin qırılsın belə dövrən! Adamı arvad-uşaq yanında başasağı eliyən dövrən!.. Belin qırılsın!.."

Ata meşəyə nəzər saldı, ağır günlərinin yaxın köməkçisi, sadıq öküzünə baxdı. Otlayırdı öküz. Otun xırıltısı uzaqdan da olsa eşidilirdi.

Oğlun nəzərləri dərədən o tərəfdə ən yüksək zirvəyə zillənmişdi. Zirvəyə qartal qonmuşdu, şəstlə o yan-bu yana boylanırdı. "Dalğalarını zənən yaraşığdı qartallar..."

Səma buludsuzdu, səma tərtəmizdi. Qartal qanadlarını gərdi, qıy vurub irəli şığıdı. Buludsuz, tərtəmiz səmada süzdü, süzdü. "Belə ha, bax, beləcə, gözünə dönüm, hə, süzginən, süzginən qartalım!.."

Qartal da onu eşidirmiş kimi süzdü, süzdü... Oğul gözdən itincəyədək onu izlədi. "Getdi eee!.. Şikarının dalınca getdi qartalım..."

O eşitmişdi ki, qartal quşların şahıdır. İstəyirdi bu barədə atasının da fikrini bilsin. Alıcı, iti baxışları atasına dikiləndə uddu sualını. Kişiyə birdən-birə nə oldu görən? Onu indiyəcən heç belə dərdli-qəmli görməmişdi oğul. "Dədəmin ağrın alım, ovqatı niyə təlx olub heylə?!"

Ata əvvəlcə oğlunun sevinc dolu, sonra təəccüb qarışıq sorğulu baxışlarını görəndə tezcə özünü ələ almağa çalışdı və inandı ki, ala bildi də. Ancaq yox, onun qəm-qüسسə içində birdən-birə özünü şad göstərməsi süni çıxdı, oğul da bunu o saatca gördü. Gördüyü üçün də ağartmadı, fikirləşdi ki, indi atasından bir şey soruşsun, ya gözləsin görsün onun özü nə deyəcək? Özlüyündə fikirləşdi ki, gözləsə yaxşıdır.

Xəfif külək əsirdi. Yarpaqlar xışıldayırdı, bulaq şırıldayırdı, quşlar budaqdan budağa qonur, civildəşirdilər.

Oğul ataya baxırdı, ata oğula. Susurdular. Ağır idi ata üçün bu dəqiqə sükut. Çox ağır idi.

Oğul nigarən idi atasından. Niyə dilxorluğunu gizlədirdi ondan axı?.. Niyə?!

Zirvəyə yenə qartal qonmuşdu, qanadlarını oynadırdı. Qartal nə vardı ki?!. Ənginliklər ixtiyarında idi qartalın. Ürəyi istəyəndə, istədiyi səmtə, istədiyi qədər süzürdü qartal.

Oğul bir qartalə baxırdı, bir atasına. Atasının bikefliyinin səbəbini hərisliklə bilməyə can atdığından qartalə indi, deyəsən, o qədər də meyl göstərmirdi oğul. Atasının qanqaralığından ürəyinə nəsə dammışdı oğlun. Bax, bu "nəsə" onu yaman düşündürür, qartalın zirvəyə qonmasından da zövq almağa qoymurdu.

Ata fikirləşirdi: "İndi məqamıdı, dedim demişəm, demədim, daa deyə bilməyəcəm, bir Pərizad olmur, lap yüz Pərizad olsun, deyə bilməyəcəm... İnsafın olsun Alməmməd, gör bir uşaq qartalə necə baxır, yəqin özünün də könlü indi eləcə qartal sayığı göylərə pərvaz eliyir, qayadan qayaya qonur. İndi mən onu o hündürlükdən, o zirvədən necə yerə çırpım, necə, hə?!. Heylədə özün bilginən!.. Özüm bilənə qalanda... Əlacım yoxdu, deyəm gərək. Birliyinə şükür xudaya, dünyada acığım gələn, zəhləm gedən bir şeyə indi öz belimdən gələn tifili vadar

eliyim görək... Niyə məni belə sındırırsan, ay zamana?! Dizlərimi niyə bükürsən mənim?! Kasıblıq odunda məni çoxmu yandıracaqsan?

**Cəhənnəm odundan betər adamı,
Kasıblıq yandırıb kül eylər-eylər..."**

Oğul düşündü: "Dədəm, nədi bilmirəm, yamanca əzab çəkir. Nədi axı e onu bir belə əzən?! Yox, özüm soruşacam, desin görək əzən nədi onu belə... Nədi?!."

Elə sual vermək istəyirdi atası dinləndi:

- Oğul... - Bunu demişdi ki, ata duruxdu, qəhərləndiyini bürüzə vermək istəmədi ata.

Oğula elə gəldi ki, dərin dərənin dərinliklərindən gəldi bus əs. Bu doğma, əziz, sevimli səs. Səsdəki qəhəri dərhal aldı oğul. Atanın niyə duruxduğunu duydu oğul. Dağ boyda kişi daha durub on üç yaşında uşağın yanındaca gözündən yaş axıtmayacaqdı ki?!

Haçandan-haçana qəhərini birtəhər boğa bildi ata:

- Ələsgər, gözüümün işığı, - səsi titrəyirdi onun, - bilirsən ki, külfətimiz böyükdü, güzaranımız ağır...

Ələsgər bilirdi bunu, səkkiz baş ailəni atası Alməmmədin necə dolandırdığını yaxşı bilirdi. O, özü ailənin böyük uşağıydı. Ondan sonra Saleh, Xəlil, Məhəmməd, Fatma, Qızxanım dünyaya gəlmişdir. Düzdür, Ələsgərdən qabaq bir oğlan da (Məhəmməd) olmuşdu, ancaq qalmadığından adını Xəlildən sonra doğulan uşağa qoymuşdular.

Alməmməd sızıla-sızıla danışırdı:

- Nə deyim, fəhimli, gözüaçıq uşaqsan, özün ki, hər şeyi yaxşı görürsən... Çatdıra bilmirəm mən, oğul. Çatdıra bilmirəm. Odur ki, anan Pərizadla götür-qoy eləmişik ki, qardaşların yekəlib hərəsi bir işin qulpundan yapışanacan səni bir varlı adama... Alməmməd dayandı, bu an yenə onun üçün ən ağır olan, atalıq qürurunu sındıracaq sözü demək üçün özünə bir mənəvi dayaq axtardı, oğlunun gözlərinə baxdı, gözlərini yumub dedi o sözü, ürəyi ağrıya-ağrıya dedi: - Nökər verək.

Ələsgərin qulaqlarında cingildədi, uğuldadı, guruldadı bus öz, nökər... nökər... nökər!.. eşitdiyi nağıllar, nağıllardakı keçəl surətləri gəlib gözlərinin qabağında sıralandılar. Ələsgərə bir anlıq elə gəldi ki, keçəllər əl eləyib onu çağırırlar, "gəlginən, gəl bizə qoşulginən! Peşiman olmazsan!.." deyirlər.

" - Dədə, bəyəm mən keçələm ki, məni nöker verirsən?!"

Yox, dilinin ucuna gələn bu sözləri atasına demədi Ələsgər deyə bilmədi. İçəriyə saldı. İçərisini də alışırdı bu sözlər. Yaman alışırdı.

Alməmməd Ələsgərin tutulduğunu aldı, ancaq söz açılmışdı, axıracan deyilməliyi:

- Umudumuz sənədi oğul, sənədi...

Ələsgər görürdü ki, bu sözləri demək üçün atası necə sıxılır, necə əzab çəkir. Odur ki, onu ağır vəziyyətdən çıxarmaq niyyətilə dedi:

- Dədə, nə deyirəm ki, özün bilən məsləhətədi...

Ələsgər bu sözləri deyəndə Alməmməd ona baxırdı. "Qanını, görginən, necə qaraltdım uşağın, kefinə necə soğan doğradım... Ala buldlarda gəzən xəyalını yerə çırpdım, ayaqladım... Kül mənim ata başıma!..."

Keçəllər yenə gəlib Ələsgərin gözləri qabağında sıralandılar. Getdikcə də çoxalırdılar. Ələsgəri çağıırırdılar...

Ələsgər düşünürdü: "İndi ayamam oldu nöker Ələsgər. Nöker... nöker!..."

Alməmməd çırırdı: "Xudaya, axı mən niyə bu günə qaldım, gecə-gündüz çalışırdım, ora-bura vurnuxuram, di gəl ki, güzəranımı yaxşılaşdırı bilmirəm ki, bilmirəm... İndi də..."

- Dədə, öküzü yükləyək də. Vaxt keçir axı.

Alməmməd Ələsgərin sözü dəyişdirməsinə sevindi, ürəyində düşündü: "Ağlına qurban olum, oğul, mənim hər şeyi başa düşən balam!..."

Oğlunasa dedi:

- Durginən, bala, durginən, işimizi görək. Söhbətə başımız qarışdı. Qoyunu qurda verdik, durginən.

İkisi də eyni vaxtda qalxdılar. Heç nə olmayıbmiş kimi onlar göy otluqda yatan öküzə sarı getdilər. Onu ayağa durğuzub azca aralıda bir yerə yığılmış ağac, taxta, kürək, şananın yanına gətirdilər. Əvvəlcə öküzün belinə yumşaq çul sərdilər. Sonra yerdəki şeyləri öküzün belində səliqəylə yan-yana, üst-üstə düzdülər. Kəndirlə iki tərəfdən möhkəm-möhkəm öküzün qarını altından sarıdılar. Alməmməd sarğının möhkəmliyini dübarə yoxladı. Əmin olandan sonra "Ya allah" deyib öküzü hayladı. Öküz yorğunluğu çıxmayıbmış kimi tənbel-tənbel hərəkətə gəldi.

Ələsgər öküzdən qabaqda gedirdi. Alməmməd arxaya qalmışdı. Ağır düşüncələr sakit buraxmırdı onu. "Ələsgər görmür ki, mən bu

ağac-uğacı, taxta-tuxtanı, kürək-şananı burda neçəyə alıram, necə zulumla aparıb Göyçenin kəndlərində xırıd edirəm. Bunların da tör-töküntüsünən birtəhər, ölmə-diril külfəti dolandırırım... Yaxşı, bəsdı, Alməmməd, bəsdı, o yazıq sənə bir söz demədi, özün bilən məsləhət-di, dədə, dedi... Elə mənı də yandıran budu da... Bir söz desəydi bu sa-yaq yandırmazdı. İndı də belə uşağı götür nöker verginən... Nöker!.. Bu nə işdi mən düşmüşəm, allah!.. Səbir elə, Alməmməd, səbir elə. Eləyirəm də... Səbir eləməyib nə eləyəcəyəm ki, mən?! Elə içimdə çəkirəm də mən... İçimdə çəkirəm...

**Alməmməd söyləmə hər gördüyünü,
Daldalar düşməndən vay dərdiyini..."**

2

Ələsgər şirin-şirin yatırdı. Onu yuxusundan oyatmağa nə atasının ürəyi gəlirdi, nə anasının. Əlləri qoynunda durub bir-birinə baxırdılar. Ata da, ana da. Ata istəyirdi ki, ana oyatsın, ana istəyirdi ki, ata. Vaxt da keçirdi. Ələsgər sübhün gözü açılmamış gərək duraydı. Nöker gedəcəyi evdə onu gözləyəcəkdilər. Alməmməd dünən Kərbəlayı Qurbanla belə danışırdı.

Alməmməd Pərizada yalvarmağa başladı:

- A Pərizad, sən o bir allahın, oyatginən onu, mənə umud olma. Mənimki bəsdı.

Pərizad da yaman dolmuşdu, bir himə bənddi.

- A kişi, əvvəldən bu işi boynuna götürübsən axıra çatdır da. Mənim ürəyimdən onsuz da qara qanlar axır. Özümü güclə saxlayıram... Görmürsən?!

Alməmməd görürdü. Pərizad özündə deyildi heç. Bir az ona güc eləsə bir ağlaşma quracaqdı ki, gəl görəsən. Ələsgərə özü yaxınlaşdı, əlini astaca çiyinə qoydu:

- Ələsgər, oğul, dursana, vaxt keçir, - dedi.

Ələsgər yarıyuxulu açdı, atasını başı üstə dayanan görəndə durub tez yerində oturdu, əvvəl elə başa düşdü ki, yenə Cavanşir mahalının meşələrinə gedəcəklər. Sonra atasının qəm-ələm dolu sifətini, anasının əlləri qoynunda pərişanlıqla ona baxdığını görəndə yuxudan tamam ayıldı, yadına düşdü ki, bu gün nöker getməlidir. Nöker!..

Atasına baxdı, pəhləvan cüssəli atasını tanıya bilmədi. Həmişə özünü arxalı dağ kimi hiss eləyən Ələsgərin baxışları önündə atanın ürəyi cızhacızla yandı. Alməmməd daha bir söz demədi. Deyə bilmədi. Əlüstü eyvana çıxdı. Pərizad da onu izlədi.

Ələsgər tez ayağa qalxdı. Otaqdan çıxanda ailə üzvlərinin hamısını ayaq üstə gördü. Onu yola salmaq üçünmü bu gün hamı belə tezdən durmuşdu?!. Atası həyətdə gözləyirdi. Ələsgər tələm-tələsik əl-üzünə su vurdu. Birinci anası ilə görüşdü. Ana ilkini bəğrına basdı. Axşamdan ağlamayacağına özünə söz versə də bacarmadı. Ələsgər ona ürək-dirək verdi. Sonra bir-bir qardaş və bacıları ilə görüşdü...

Ata-bala yola düşəndə Pərizad arxalarınca su atdı, yana-yana:

- Allah amanında! - deyə bildi.

Alməmməd yaman dolmuşdu, heç dinib danışmırdı. Ələsgər də susurdu. Hərdənbir gözlərinə keçəllər görünürdü. Gecə yuxusunda da onlarla bir yerdə olmuşdu, zarafatlaşmışdılar...

Alməmmədin evi Ağkilsənin qərbində, ayağındaydı. Ələsgərin nökrər getdiyi Kərbəlayı Qurbanın evi isə kəndin şərqində, başındaydı.

Bir qədər getmişdilər ki, Ələsgər rəngi qapqara qaralmış, qara bulud kimi dolmuş atasına dedi:

- Dədə, daa sən gəlmə. Kalvayı Qurbanın öyü bilirəm də, hardadı. Özüm gedərəm, dədə. Sən gəlmə.

Alməmmədin bu gün ayaqlarını deyərdin buxovlamışdılar. İrəli getmək istəmirdilər ki, istəmirdilər. Ələsgərin sözləri lap ürəyincə oldu. Ayaq saxladı. Ələsgəri özünə tərəf çəkib alından öpdü, ağlamaqdan özünü güclə, güclə saxladı:

- Oğul, dünyadı da, neyniyim, - dedi. - Sən ki, mənim ağıllı oğlumsan, özün gərək hər şeyi ölçüb biçəsən! Ələcim yoxdu mənim, oğul, yoxdu!..

O, oğlundan ayrıldı. Ayrıldı ki, indicə axmağa başlayacaq göz yaşlarını Ələsgər görməsin. Cəld geri qayıtdı, evə yox, özünü evlərinin arxasına verdi. Ev adamlarından heç kəs onu görmədi, buna ürəyində sevindi. Qəhər onu boğurdu, qəhər ona güc gəlirdi, gözlərinin yaşını saxlamağa daha təqəti qalmamışdı. Ağladı. O ki, var ağladı. Yana-yana.

Hava da dolmuşdu. Dəli-dolu yağış başladı, göy guruldadı, ildırım çaxdı... dolu tökdü. "Sən də mənə bəndmişən ki... Ürəyim kimi dolubmuşsan ki, ay fağır... Sənin dərdin nədi ki?!. Necə olsa mənimkinə çatmaz, çatmaz!.. Atalıq qürurum heç oldu mənim, heç... Nə deyim belə dövrəna, belə dövrəna, belə zamanaya?!. "

**Ay zamana, zamana,
Oxu qoydun kamana.
Eşşəklər arpa yeyir,
At həsrətdir samana..."**

Haçandan-haçana dolu dayandı, göyün üzü açıldı...

Alməmməd toxtadı. Evin qabağına keçdi. Üst-başından su süzülürdü. Qızıl şüaların doğuşu ilə qəlbinə ümid qılgıncımları axdı. Pərəstişkarı olduğu Aşiq Qurbanini xatırladı, onun misralarıyla könlünü ram eləməyə, özünə təsəlli verməyə çalışdı:

**Qəm yemə, qəm yemə, divanə könlüm,
Həmişə ruzigar belə dar olmaz!..**

3

Ələsgər yerində uzanmışdı. Çox yorulsa da yatmaq istəmirdi. Səhər yerindən durandan indiyəcən ötüb keçən anların təəssüratı hələ güclüydü. Əllərini başının altındaca çarpazlayıb düşünürdü: "Kalvayı Qurban yaxşı adama oxşayır. Mənə buyruq buyuranda lap dədəm sayaq deyirdi: "Oğul, Ələsgər..." Deyəsən mən bu öyə nökrər gəlməmişdim. Ancaq təsərrüfatı böyükdü... Yüzəcən qoyunu-keçisi, səkkiz inəyi, iki camış, yeddi öküzü var. Hələ atları... İkisi minik atıdı, üçü yük atı..."

Ələsgər səhər Kərbəlayı Qurbanın həyətinə qədəm qoyanda ev sahibi onu gülərlə, xoşdillə qarşılamışdı:

- Xoş gəldin, oğul, - demişdi. - Yamanca islanmısan, gəl tez dalımcə, pal-paltarını dəyişginən.

Ələsgər onun dalınca otağa girmişdi. Kərbəlayı Qurban əvvəlcədən onun üçün tikdirdiyi pal-paltarı Ələsgərin qabağına qoymuşdu:

- Səninkidi bunlar, oğul. Yaş paltarlarını çıxar, bu təzə-ciyəzlərini geyginən. Səni həyətdə gözləyirəm.

Kərbəlayı Qurban otaqdan çıxan kimi Ələsgər soyunmuşdu. Kərbəlayı Qurbanın verdiyi təptəzə pal-paltarı geyinmişdi. Bayıra çıxanda ev sahibi onu arvadı Həmayillə və qızı Səhnəbanı ilə tanış eləmişdi...

"Elə bircə qızı varmış Kalvayı Qurbanın. Vəssalam. Qəşəngcədi... Məndən ikicə yaş kiçik ola-olmaya".

Kərbəlayı Qruban gün ərzində Ələsgərə görəcəyi işləri bir-bir başa salmışdı. Onunla elə mülayim, elə xoş danışmışdı ki, düşünmək olardı nökrələ yox, istəklilə oğlu ilə danışır. Bu, Ələsgəri bir az da işləməyə ruhlandırmışdı.

"Ay bu gün işdədim ha!.. Və buraya niyə gəlmisən, Ələsgər? Nökər nədi, bekar nədi?!. Gərək həmişə də zor işdiyəsən. İşdiyəcəm də. İşdən-zaddan qorxan var ki?!. Kalvayı Qurban elə atam yaşındadı. Deyən yaxşı adamlar içinə düşmüşsən, Ələsgər. Orası elədi, di gəl ki... Hə, nədi yenə? Odur ki, işimin adı nökrəçilikdi. Bax, bu xoşuma gəlmir. Bir var öz qarında işdiyəsən, tər tökəsən, bir var özgə qarısında... Neyliyim, atama qurban olum, onun xətinə nökrəçiliyə də razı oldum. Görək də axırı nəylə qurtaracaq... Ağam mənə "oğul" deyəndə mən də ona hörmət edəm gərək... Atam kimi... atam..."

Gözləri biixtiyar yumuldu. Üç-dörd dəqiqə beləcə qaldı. Yox, yatmamışdı. Gözlərini açanda keçəlləri gördü, uzaqda, lap uzaqdaydılar. Gah dumana bürünür, gah aşkara çıxırdılar... Aşkara çıxanda Ələsgərə əl eləyirdilər. Birisinin əli elə havadaydı. Ələsgər bunu yaxşı tanıyırdı. "Keçəl" nağılının qəhrəmanıydı. Bu, kosasaqqal, göygöz, xəsis və zalım tacirə nökrəçilik eləmiş keçəldi. Tacir səhərdən axşama kimi onu orda-burda işlədər, axşam da zəhmət haqqı olaraq bir həftədən qalma quru çörək qırıntılarını verib evlərinə yola salardı... Keçəlin nənəsi bu çörək qırıntılarını qazana yığıb üstən də su tökərdi ki, bir az yumşalsın, yeyə bilsinlər.

Tacirin balaca oğlu Keçələ bərk sataşdı. Bir dəfə Keçəl evlərinə gedəndə yolda ona qoşuldu ki, mən də sizə gedirəm. Keçəl acmışdı yaman, evə çatcaq gətirdiyi çörək qırıntılarından bircəciyini götürüb tələsik dişinə çəkdi. Dişinin biri sındı. Keçəl ufuldadı. Sırtıq tacir oğlu onu dolamağa başladı:

**Keçəl-keçəl baniyə,
Mindi quleybaniyə,
Getdi həkimxanayə
Həkimxana bağlıdı,
Keçəlin başı yağlıdı...**

Qarnı ac, diş sınımış Keçəl özünü güclə saxlayırdı. Ağasının oğlusuna hırıldaya-hırıldaya davam edirdi:

**Keçəl-keçəl daz keçəl,
Balası pərvaz keçəl...
O tayda döyüş oldu,
Bu tayda sındı başı.**

Keçəl daha dayana bilmədi, dişini sındırmaş çörək qurusunu var gücüylə tacir oğlunun başına çırpıb dedi:

- Çəpəl oğul, çəpəl, Keçəlin başı sınımaz, bax, sənin başın belə partdayar...

Oğlunun qanı axa-axa gəldiyini görəndə tacir cin atına mindi, nə mindi. Keçəlin dalınca adamlarını göndərdi ki, tutub xurd-xəşil eləsinlər. Keçəl qaçıb gizlənmişdi. Onda tacir fikirləşdi ki, bir neçə gün keçəndən sonra Keçəli al dilnən çağırtdı, yatanda kilimə sarıyıb ölüncə döydürər, elə ki, canı çıxdı, aparıb kəndin qırağına atarlar... Keçəl tacirin hiyləsini başa düşmüşdü, amma əlacı yox idi, tacir çağıranda getdi. Gedə-gedə də öz-özünə dedi: "Zulumun ağırdı, birtəhər dözürdüm, tacir ağa, indi ki, hiyləyə əl atdın, onda gəl durginən mənim hiylələrimin qabağında, görün necə durursan?!"

Və tacir heç cür Keçəlin tədbirləri, hiylələri qabağında dözüş gətirə bilmir, addımbaşı məğlub olur...

Ələsgər bu nağılı təfərrüatıyla bilirdi. İndi də onun qəhrəmanın başına gələnləri xəyalından keçirib kosasaqqal, göygöz, xəsis vəz alım tacirlə Kərbəlayı Qurbanı bilaxtiyar qarşılaşdırdı, gülümsədi. "İnsafın olsun, Keçəl, sən ki, ədalət tərəfdarısan. Özün də, sənin ağanla mənimki birdi?!. Aralarındakı fərqi görmürsən?!. Yerdən göyəcən..."

Kərbəlayı Qurban yerinə girəndə arvadına dedi:

- Məsəl var, deyərlər: doşab almışam bal çıxıb.
- Dayan bir görək ay kişi, gözə gətirərsən nökrəmizi.
- Sən zarafata salma, arvad, mənim gözüüm sərraf gözüdü.

Nökrəmizin işdərinən bu gün çox razı qaldım. Belə fəhimli uşaqdı eee. Nə deyirsən əlüstü götürür. Sağ olsun Alməmmədi mərifətnən, ədəb-ərkanınan övlad böyüdü. Maşallah, xeyli uşağı var. Kasıbdı, əmə, arvad, elə billəm, uşaqları onun var-dövlətidi elə. Əgər o biriləri də Ələsgər kimidilərsə, xoşbəxt adamdı Alməmməd.

Arvadı ərinin söhbəti hara çəkdiyini bilirdi. Ələsgərin bu gün onların evlərinə qədəm basması ər-lə-arvadın çoxdan oğul həsrətilə cırpınan ürəklərini yenidən tərpətmiş, köhnə yaralarını sızıldatmışdı. Arvaddan çox kişiyə yer eləmişdi oğulsuzluq dərdi, indinin özündə də yandırırdu onu. Arvad bunu yaxşı duyurdu. Dedi:

- Gözəgörünməz tanrı verəndə verir də, ay kişi.

- Düz deyirsən, arvad. Məsləhət o bir olan kişinini. Məndən əsirgədi oğlu. Ha yalvardım, ha yaxardım bir şey çıxmadı. Neyliyim, yenə asi olmuram ona, yenə məsləhət özünüdü.

Arvad ərinin səsindən onun kövrəldiyini, oğul həsrətinin kişini içəridən yandırdığını əlüstü aldı, alışan gözü ehmal-ehmal söndürmək qəsdilə qılıqla dedi:

- Qurbanın olum, Qurban, şükür eləginən ki, bir qızısa bizə verdi, şükür elə başına dönüm, düşər-düşməzi olar.

Bu sözlər Kərbəlayı Qurbana təsirsiz qalmadığından arvadının dediklərinə o saatca şərik olduğunu bildirdi:

- Hə, hə, arvad, düz deyirsən, şükür, min kərə şükür. Yoxsa lap sonsuz-sovsuz bu dünyadan köçüb gedərdik. Sonsuz-sovsuz. İzimiz-tozumuz da qalmazdı bu dünyada, bu fani dünyada.

- Belə Səhnəbanının canı sağ olsun, inşallah bir az da böyüyər, bir halalsüdəmmişə verərik, o da olar bizim oğlumuz.

4

Ələsgər baltanı oduna elə həvəslə, elə ürəkdən, elə sərrast vururdu ki...

Səhnəbanı həyətin o biri tərəfindəydi, toyuq-cüclərə dən səpirdi. Dəni səpib qurtaranda Ələsgərə tərəfə boylandı, baxdıqca baxdı, anası o yanda təndir qalayır, çörək yapacaqdı. Bir istədi onun yanına getsin, bir-iki addım atdı da. Sonra səmtini dəyişdi, Ələsgərə tərəf yeridi. Yaxınlaşanda:

- İşin avand olsun, Ələsgər, - dedi.

- Sağ olginən, Səhnəbanı, - eşitdi.

"İşin avand olsun, Ələsgər". Ələsgər bu sözlərə alışmışdı. Bu sözləri gözləyirdi. Bu evə nökrək gələndən gözləyirdi. İki ildən yuxarı idi ki, o, Səhnəbanının dilindən bu sözləri eşidirdi. Birinci dəfə iş başında həmin sözləri Kərbəlayı Qurbandan eşitmişdi. Onda Səhnəbanı da

atasının yanında idi. Ələsgər də "Sağ olginən, Qurban əmi", demişdi. Elə o gündən Səhnəbanı Ələsgəri harda ki, iş üstündə görədi yaxınlaşmış deyərdi: "İşin avand olsun, Ələsgər".

Bu gün də elə Səhnəbanı ancaq o sözləri demişdi. Ayrı heç nə dilinə gətirməmişdi. Bəs niyə Ələsgərin qulaqlarında ayrı cür səslənmişdi, bütün bədəninə yayılmış, qəlbini titrətmişdi.

Ələsgər başını qaldırır Səhnəbanıya baxanda qızın üzündə təbəssüm gördü. Gözləri də doluydu təbəssümlə. İşıq saçırdı təbəssümlü gözlər, iri, ala gözlər. "Nə işıqdı bu heylə?!"

Ələsgər həmişə baxdığı iri, ala gözlərdə bu qədər işıq heç vaxt görməmişdi. Baxır, baxırdı. "Bir heylə işıq o gözlərə necə yığılıb axı?!"

Heyrət içindəydi Ələsgər.

- Ələsgər, kömək eliyim sənə? - sualdan çox bir ərkyanalıq, mehribanlıq, canıyanalıq vardı bu sözlərdə, bu ürəyə məlhəm kimi çökən sözlərdə.

Sözlərin deyilişindəki istilik, şirinlik, yapışıqlıq Ələsgərin ruhuna yayıldı. Dedi:

- Sənə əziyyət olar, inciyərsən, Səhnəbanı. - Heç özü də bilmədi necə dedi bu sözləri.

- Bəs sənə əziyyət olmur, sən incimirsən?

İri, ala gözlərdən gur işıq yayırdı. Hardandı bu qədər işıq? Ələsgər Səhnəbanını tanıya bilmirdi.

- Mənim işimdi də bu, nökrəm də, işdiyəm görə... Dədəmnən eşitmişəm, Aşıq Qurbani deyib ki, nökrə olan cəfa çəkər...

Səhnəbanının lalə yanaqları alışıdı:

- Elə deməginən, Ələsgər. Dədəm səni heç nökrə-zad hesab eləmir.

Ələsgərin ürəyindən çox keçdi soruşsun: "Nə hesab eliyir bəs?!", ancaq soruşmadı, qızın şümşad əllərinə, nazik barmaqlarına baxa-baxa ciddiyyətlə dedi:

- Odun doğramaq qız-gəlin işidi ki?!.

Səhnəbanı tez dilləndi:

- Onu demirdim ki, Ələsgər, doğranmış odunları yığanda kömək eliyim də.

Ələsgər yumşaldı bir az:

- Onda olar, - dedi. - Ürəyin istəyirsə elə indidən daşıya bilərsən.

- İstiyir, istiyir, Ələsgər. Sən onları odunluğa yığanda baxmışam.

Yaman səliqə-sahmanna yığırsan eee, Ələsgər. Xoşum gəlir.

- Əmə şümşad əllər, nazik barmaqlar inciyəcək ağrıyacaq aaa, Səhnəbanı?!

- Ağrısın da...

- Acıqlanmazlar ki?!

- Yox, yox, acıqlanmazlar.

- Bəlkə gedib anana kömək eliyəsən? Elə billəm, bu yaxşı olar.

- Yox, istəmirəm... Sənə kömək edəcəm, sənün işin çoxdu. Ağırdı.

Sənə kömək edəcəm, vəssalam.

Gözlərdəki işıq, səsdəki musiqi güclənirdi. Ələsgər əlacsızmış kimi dilləndi.

- Yaxşı da, daşı.

Səhnəbanı sevincək diz çöküb doğranmış odunları qucağına yığmağa başladı.

Ələsgərin güclü qollarına birdən-birə sanki qeybdən güc gəldi. Qalan odunları elə cəld, elə şövqlə doğradı ki, özü də mat qaldı. Hələ bu evə gələndən bu cürə işləməmişdi.

Səhnəbanı onun doğradığı odunları daşımaqda idi.

Həmayil təndirə çörək yapırdı.

Ələsgər bir kötük parçasının üstündə oturdu. Alnındakı tər damcıları bərq vuran ən qiymətli daş-qaş kimi parıldayırdı. Əlinin arxası ilə tər damcılarını sildi. Səhnəbanı gəlib qarşısında dayandı:

- Yoruldun eee, Ələsgər.

- Bir balaca... Sən də bir azacıq dincəlginən, sora bir yerdə daşıyıyıq.

Həmayilin səsi eşidildi:

- Səhnəbanı, ay Səhnəbanı, demədim ki, gəl mənə kömək olginən, bəs harda qaldın, gəlsənə.

Səhnəbanı anasına tərəf boylandı. Ələsgər xahiş elədi:

- Getginən, - dedi.

Səhnəbanı anasına hay verdi:

- Gəlirəm, bu saat.

Bir-iki addım atmışdı ki, çevrilib Ələsgərə dedi:

- Tez qurtarsam, gələcəm yenə.

- Yaxşı, gələrsən.

Səhnəbanı gedəndən sonra Ələsgər doğradığı odunları daşımağa girişdi. Gözləri qabağından Səhnəbanının təbəssümlə dolu ala gözləri çəkilmirdi ki, çəkilmirdi...

Haçandan-haçana Kərbəlayı Qurban gəldi. Odunluğa baxdı. Sifəti-ni xoş, mülayim ifadələr bürüdü. Razılıqla Ələsgərə nəzər saldı.

- Kəndçinin qısa gərək hazırlığı pis olmaya. Yoxsa əlim-yandıda qalar, a bala. Odun yenə gətirəcəklər. Tapşırışam.

- Qoy gətirsinlər, Qurban əmi, mən də oları doğrayıb, bax, beləcə yığacam. Öz səliqə-sahmanınan.

Bu sözləri Ələsgər elə ürəkdən söylədi ki, elə bil atası Alməmmədlə danışdı. Bu, Kərbəlayı Qurbanın çox xoşuna gəldi, özlüyündə bunu Ələsgərin zəhmətsevərliyi, tərbiyəsi, qanacaq olması ilə izah elədi. Alməmməd bir az da gözündə yüksəldi. Ələsgərə elə onun sayığı ürəklə dedi:

- Əlin-qolun var olsun, oğul. Sənin işinə söz yoxdu ki... Raziyam səndən, bala.

- Sağ olun, Qurban əmi.

- Axsamlar məclislərə gedib eliyirsən də?

- Gedirəm, Qurban əmi, bircəciyini də buraxmıram. Böyük yaxşılıq eliyirsiz mənə...

"Böyük yaxşılıq eliyirsiz mənə". Ürəyindən gələn bu sözü Ələsgər çoxdan Kərbəlayı Qurbana demək istəyirdi. Dedi, borcunu verən adamlar kimi yüngülləşdi. Bu nə borcdu ki?!

Ələsgərin hələ nökrəçiliyinin birinci ilində Kərbəlayı Qurban onun işə can yandırdığını gördüyündən qayğıkeşliklə demişdi:

- Oğul, kəndimizdə, bilirsən, tez-tez dərvişlərin nağıl gecələri, aşıqların dastan məclisləri olur. İstəyirsənsə çəkinib eləmə məndən, işini qurtardın, sənə rüsxət verirəm, getginən.

Ələsgər də getmişdi. Danışılan hədislərə, nağıllara qulaq asmışdı. Aşıqların söylədiyi dastanları acgözlüklə dinləmişdi. "Əsli və Kərəm", "Aşıq Qərib", "Leyli və Məcnun", "Koroğlu", "Kitabi-Dədə Qorqud" və s. dastanlar onun ağır zəhmət içində keçən həyatını xalqın mənəvi, bədii sərvətilə zینətləndirmiş, ruhunu oxşamış, bədii zövqünü cilalamışdı. Alməmmədin ailəsində saza-sözə oyanan meyl nökrəçiliyində də davam eləmiş, və eləyirdi. Ələsgər işini elə tuturdu ki, Kərbəlayı Qurban axşamları onun öz ixtiyarına verirdi. O da ələ düşən bu firsəti buraxmır, ürəyi istəyən məclisə vaxtında gedirdi.

Təzə təndir çörəyinin iyi gəldi. Səhnəbanı onlara yaxınlaşıb, əlini yandıran çörəyi Ələsgərə uzatdı. Ələsgər də tezəcə çörəyi alıb:

- Sağ olginən, Səhnəbanı, həmişə çörəkli olasan! - dedi və çörəyi Kərbəlayı Qurbana uzatdı. Kərbəlayı Qurban çörəyi alıb qırağından

bir tikə qopardıb ağzına apardı, qalanını Ələsgərə qaytardı. Ələsgər də ona baxıb çörəkdən bir tikə qopardı. İştahla yeməyə başladı.

Səhnəbanı üzünü atasına tutdu:

- Dədə, bu gün mən də Ələsgərə kömək eləmişəm.

Ələsgər günahkarmış kimi tez dilləndi:

- Qurban əmi, ha dedimsə olmadı ki, olmadı, elə öz dediyinin üstündəcə durdu: kömək eliyəcəm, vəssalam.

- Nə olar ki, Ələsgər, yaxşı da eliyib. Mənim qızım da zəhmət sevəndi, sənin kimi. - "Sənin kimi" sözünü Kərbəlayı Qurban xüsusi bir vurğuyla dedi.

Həmayilin yenə səsi eşidildi. Onları çağırırdı. Kərbəlayı Qurban uşaqlara üz tutdu:

- Gedəyin, arvad çağırır, günorta yeməyinin vaxtıdır.

Ələsgərin tərənmədiyini görən Kərbəlayı Qurban onun qolundan yapışdı. Ələsgərin qulaqları cingildədi: "Dədəm səni heç nökr-zad hesab eləmir".

5

Ələsgər o günün, o işıqlı, iri, ala, təbəssüm dolu gözlərin nura boyadığı günün cazibəsindəydi. "Bu nə günüydü, ilahi?! Nə günüydü?! Səhnəbanını heç belə görməmişdim. Qızlar bulağından su içdimi bu tezlikcən, ya nəydi birdən-birə belə dəyişdi?! Əməlli-başlı bir qız olub ki, Səhnəbanı... Ala gözlü, qara saçlı, ay qabaq, billur buxaq, lalə yanaq... Qızlar bulağının hikmətini görginən də, Ələsgər. Hələ gülüşü... O nə gülüşdü heylə, o necə gülüşdü, ilahi, heylə?! Elə bayatıdakı kimiydi ki... Hə, elə o sayaqdı, vallah, o sayaq:

**Əzizim, gül üşüdü,
Şeh düşdü, gül üşüdü.
Güldün əqlim apardın,
Bu necə gülüş idi".**

Cazibə qüvvətlənirdi. Ələsgərin Səhnəbanını görmək, onun yapışıqlı, cingiltili səsini eşitmək istəyi hər gün, hər saat, hər an şiddətlənirdi.

O bir şeyi də bu günlərdə kəşf eləmişdi. Nə qədər tez dururdusa Səhnəbanını ayaq üstə görürdü. Görürdü ki, iri, ala gözlər, təbəssüm

dolu gözlər oğrunca ona baxır, işıq saçır. Düşünürdü: "Bəlkə o da... əvvəllər heç belə tez durmazdı. İndi məni qabaqlayır.."

- Sabahın xeyir, Ələsgər.

- Abatın xeyir, Səhnəbanı.

Bu, Ələsgərə bütün günü bəs eləyirdi. İri, ala təbəssüm dolu gözlərin işığı. Ən ağır, ən müşkül işini yüngülləşdirir, asanlaşdırırdı bu işıq. Bir də ən qeribəsi bu idi ki, indi hər şey onun gözündə gözəlləşmişdi. Hamısının da "günahkarı" o işıqdı... Bəli, Ələsgər möhkəm cazibədəydi. "Dədəm səni nökrə-zad hesab eləmir..." Nə hesab eləyir bəs, qara saçlım?!. Mənə kömək olginən, ilahi, heç özüm də bilmirəm bu nə işdi?!. Müşkül, müşkül işdi. Axı kimdi məni saya alan, kimdi?!"

O, düşünür, danışır, çapalayır, həyatdakı yeri, nökrəçiliyi bir yanda idi, varlığını titrədən istəyi başqa bir yanda. Bunları yanaşı qoyanda dəhşətə gəlirdi. "Dədəm həmişə deyir ki, adam gərək öz yerini bilə. Elə oturub, elə dura ki, elin gözündə gülünc olmaya... Dədə, ay dədə, sənə qurban olum, gəl indi oğluna yiyə durginən..."

- Sabahın xeyir, Ələsgər.

- Abatın xeyir, Səhnəbanı.

Səhnəbanı günü-gündən gözəlləşir, nazlı-qəmzəli olur. Ələsgər qəlbi çırpına-çırpına qalır, nigarançılıqla keçən günü başa çatır, gələn günə ümid bağlayırdı. Gələn gün də onun üçün eyni nigarançılığı, eyni çırpıntıları gətirirdi. İşi-gücü başından aşan Ələsgerin fikri-xəyalı Səhnəbanının yanında olurdu elə. Səhnəbanı gəlib dururdu gözlərinin qabağında. Səhnəbanıyla şirin-şirin söhbət edirdi Ələsgər. Deyirdi ürəyindəkiləri, çəkinib eləmədən deyirdi. Səhnəbanı da heyran-heyran dinləyirdi onu. İri, ala, təbəssüm dolu gözləri işıq saça-saça dinləyirdi... Dünya Ələsgerin gözlərində işıqlanırdı, gözəlləşirdi. Səhnəbanı gözəlləşdirirdi dünyanı.

Kimi ağa, kimi nökrə,

Nökrə olan cəfa çəkrə...

Səhnəbanı yüngülləşdirirdi Ələsgerin cəfasını. Yüngülləşdirirdi.

6

Ələsgər tövləni kürüdü, silib süpürdü. Su daşdı...

Bu gün işi çox idi. Ot tayalamalıydı. Beş-on dəqiqə dincini almaq üçün gəlib odun doğradığı kötüyün üstündə oturdu. Onun üçün çox

əziz olan kötüyün. Boş vaxtı oldumu bura qaçırdı Ələsgər. İri, ala gözlər, təbəssüm dolu gözlər işıq saçdı:

- Yoruldun eee, Ələsgər.

- Bir balaca... Sən də gəl otur, bir azacıq dincəlginən. İri, ala gözlərdə təbəssümü sual əvəz elədi:

- Mən neyləmişəm ki, dincəlim Ələsgər?!. Sən dincəlginən. Çox işləyirsən.

- İşləməliyəm də. Səhnəbanı. Nökər nədi, bekar nədi?!

Şəvə saçlı, şirin dilli Səhnəbanı nazlana-nazlana dedi:

- Elə deməginən, Ələsgər. Dədəm səni heç nökr-zad hesab eləmir.

- Nə hesab eliyir, bəs, Səhnəbanı?!.

- Fikirləş də, arif oğlansan...

Səhnəbanı bu sözləri elə ərkyana, elə səmimi, elə ürəkdən dedi ki, Ələsgərin deyərdin ağlını başından aldı:

- Səhnəbanı, - o, güclə gətirə bildi, - arif oğlanda bir ariflik qaldı ki...

- Nə olub ki, arif oğlana?!.

- Necə deyim, qorxuram dilim yana, Səhnəbanı!..

Həmayilin səsi eşidildi. Səhnəbanını çağırırdı. Səhnəbanı ona hay verdi, Ələsgərə dedi:

- Yaxşı Ələsgər, mən gedim, sonra gələndə deyərsən. Bax, deyərsən aaa!

- Deyərəm, Səhnəbanı, tuti dillim, deyərəm!

Səhnəbanı iki-üç addım atdı, sonra birdən geri çevrildi:

- Ələsgər! - bu sözü o elə ədayla, elə istəklə, elə yapışıqlı, elə şirinliklə dedi ki, Ələsgər özünü saxlaya bilmədi, ürəyindəkini dilinə gətirdi:

- Can, Səhnəbanı, şirin dillim, can!..

- Ələsgər, öz-özünə danışırısan?!.

Doğma, cingiltili, yapışıqlı səsə Ələsgər əlüstü döndü. Səhnəbanını görçək özünü itirib qıpqırmızı qızardı.

Səhnəbanı ikinci sualı verdi:

- Kimə can deyirdin, Ələsgər?!.

Ələsgərə yalnız indi çatdı ki, axırıncı "can" kəlməsini ucadan deyindən Səhnəbanı da eşidib. İndi o, nə etməlidir? Ürəyini açsın?!. Desin həqiqəti?!. Necə desin?!. Nökərin ağasının qızına olan pak, nəcib hissini açsın?! Səhnəbanı buna necə baxar?!. Şərik çıxarmı bu hissə?! Birdən çıxmısa, onda Ələsgərin halı, vəziyyəti necə olar?!. Nə etsin yazıq Ələsgər?!. Çox düşünməyə vaxt da yoxdu. Səhnəbanı ca-

vab gözləyir. Səhnəbanını çox gözlətmək olmaz. Gözlədə bilməz. İkinci sualında onun səsindeki titrəyiş, mərhəmlilik, yaxınlıq Ələsgəri elə həyəcanlandırmış, qəlbini elə rıqqətə gətirmiş, varlığını elə coşdurmuşdu ki, ürəyindəkini gizlədə bilmədi. Qəfəsdən qurtulan quşlar kimi sözlər dodaqları arasından çıxdı:

- Sənə deyirdim, Səhnəbanı!.. Sənə!

İri, ala gözlərdə sual görünə də təbəssüm də qalmışdı, işıq da:

- Mənə?!

Sözdə təəccüb ifadə olunurdusa da gözlərin işığı bir az da artmışdı.

- Hə, sənə, sənə, sənə!

Səhnəbanının ala gözlərinin işığı, cazibəsi öz işini görürdü:

- İstiyirsən məni?!

Sualın deyilişində bir nazlanma, gözəllik ədası vardı, xoşagəlimlilik, ürəyəyatımlılıq vardı. Aşkardı ki, sualın sahibi özü sevildiyini gözəlcə bilir. Ancaq bunu sevnin dilindən qopartmaq, eşitmək istəyir.

- Alagözlüm, qarasaçlım...

Kərbəlayı Qurban onlara tərəf gəlirdi. O, hələ yaxınlaşmamış səsinə ucaldı:

- Ələsgər, işlərin necədi, bala? - soruşdu.

Ələsgərin səsi xırıp kəsildi. Kərbəlayı Qurban yaxınlaşdı. Ələsgərin sir-sifəti həyadan deyərdin alışıb yanacaq indi. "Yox, sözlərimi eşidə bilməzdilər..."

O, tələsik:

- Yaxşıdı, Qurban əmi, - deyəndə səsi də titrədi.

Kərbəlayı Qurbanın birdən-birə gəlib çıxması Ələsgəri bərk həyəcanlandırmışdı. Səhnəbanı o saatca evə yollanmışdı. Ələsgər heç bilmirdi nə eləsin?!. Nə desin?!

Elə bu anda Kərbəlayı Qurbanın:

- Səhnəbanı da köməkçin olub getdi də?! - deməsi, Ələsgərin dilini açdı, o, and-aman eləməyə başladı:

- Vallah, Qurban əmi, özü xahiş eliyir. Mən də xətrinə dəyə bilmirəm.

- Sənin işdəməyinə baxır, o da həvəslənir. Bir də, oğul, bizdə hamı işdiyəndi, özün görürsən. Atalar elə bilirsən nahaq deyiblər ki, boş durunca daş daşı?!. Boş adam elə boş olar, ilin on iki ayı da naxoş olar.

Kərbəlayı Qurbanın evində bekar adam yox idi. Bu, həqiqətdi. Ancaq o da həqiqətdi ki, işlərin çoxu Ələsgərin çiyinlərindəydi. Ələsgər də çəkirdi bu yükü.

Ələsgər bu gün həm işində bərk yorulmuşdu, həm də Səhnəbanıyla söhbəti zamanı qızın atasının qəfil gəlişindən, sevdiyiylə söhbətinin kəsilməsindən çox həyəcanlanmış, düşündükcə düşünmüşdü. Elə bu düşüncələrlə də taya vurduğu vaxtda az qalmışdı kəllə-mayallaq yerə gəlsin.

İndi də ot tayasının böyründə uzandığı yerdəcə gün ərzində gördükləri xəyalından silinmirdi. Xüsusən də Səhnəbanı gözlərinin önündən heç yana getmək istəmirdi ki, istəmirdi:

" - İstəyirsən məni?!

- Alagözlüm, qarasaçlım..."

"Baxtım yoxdu da... Kalvayı Qurban bir az gec gəlsəydi nə olardı ki?!. Elə ağzımı açmışdım ki, sözümü kəsəsi oldum. Səhnəbanının da fikrini biləmmədim. Nə cavab verəcəkdə, görəsən, ilahi?!. Nə cavab verəcəkdə?!"

O rahat ola bilmirdi. Çırpınırdı. Dalğalanırdı. Nəsə olacaqdı elə bil. Nə? Bunu kəsdirə bilmirdi. Amma gözləyirdi. Xoş bir əhvali-ruhiyyə içindəydi, gözləyirdi. Xəyalında Səhnəbanıyla şirin-şirin danışır, danışırdı. Danışdıqca da vəcdə gəlirdi. Ürəyində dedikləri şeir təkin səslənirdi, musiqiləşirdi, ahəngdar olurdu. Səhnəbanının cavabları bu ahəngdarlığı bir az da gücləndirirdi. Birdən içəridən onu yaxıb yandıran intizarın, nigarançılığın dil açdığını, qəlbini dolduran sözlərin seçilərək yan-yana düzöldüyünü, misralara çevrildiyini duydu:

**"Dərdim çoxdu, dindirməyin, həzərat!
Məni bir alagöz ceyran öldürür".**

"Alagözlü"sü matdım-matdım ona baxdı. Ələsgər getdikcə bir az da coşdu:

**"Qılıncsız, tufəngsiz alır canımı,
Bilən yoxdu, pünhan-pünhan öldürür".**

Nəfəsini dərdi. Axırıncı misranın ilk sözlərini ürəyində təkrar elədi: "Bilən yoxdu... Bilən yoxdu, yox... Kimsə bilməz... Bax, bu yaşdı, Ələsgər! Bir fikir verginən:

"Kimsə bilməz, pünhan-pünhan öldürür..."

Qoşmanın bir bəndi hazır idi. Onu Ələsgər ucadan dedi. Qürurlandı elə bil. Bir az gözlədi. İkinci bəndi necə başlasın?! Bəlkə?! Gözlərini yumdu. Sinəsində sözlər qatarlandı:

**"Heç bilmirəm neyləmişəm, neyləyim,
Xəncər alım, qara bağrım teyləyim,
Bir canım var, yara qurban eyləyim,
El də desin aşiq Qurban öldürür.**

Bu bənd yağ kimi axdı, Ələsgər. Sinən doluymuş ki, sənin ay fağır!.. Bir bənd də deyəcəm qoşmam tamamlansın. Öz adımlı, sözsüz çəkəcəm. Bəs onun adını, canımı alan qarasaçlımın, alagözlümün, şirin dillimin adını, necə çəkim?! Deyirəm, çəkməsəm, yaxşıdı. Onu hələlik "bir gözəl" adıyla verrəm. Belə yaxşıdı, vallah. Qoşmam faş olanda Kalvayı Qurbanın yanında da xəcalətli olmaram. Di başlaginən, qoçum Ələsgər. Başlaginən..."

Səhnəbanı yenə gözlərinə göründü. Qəribə bir maraqla baxırdı, Səhnəbanının ox kimi kirpikləri Ələsgərin sinəsinə tuşlanmışdı deyər-din. Ələsgər qızın kirpiklərini heç belə itir görməmişdi. Gözlərini yumdu, dedi qoşmanın axırıncı bəndini, vəcd içində, coşğunluqla dedi:

**"Ələsgərəm, bir gözələ mehmanam,
Ölməyincə çətin dönəm, usanam,
Əzrayılı qanlı tutmasın anam,
Məni bir kirpiyi peykan öldürür.**

Sakitləşdim bir azca. Səhər harda gördüm deyəcəm "Öldürür" qoşmasını ona. Qoy bilsin nələr çəkdiyimi... Ay allah, görənlər baş tutacaq mənim niyyətim?!"

Ələsgər qoşmanı bütövlükdə özü üçün ucadan dedi. Xoşuna gəldi. Sevincək oldu. Ürəyindəkiləri demişdi. Sözlər necə də yerli-yerindəydi. "Deyən, özündən söz qoşmağa başladın, Ələsgər. Səhnəbanımdı mənə dedirdən o sözləri, Səhnəbanımdı... Səhər qoşmanı deyəndə görək cavabı nə olacaq?!. Qoşmanın qabağında necə dayanacaq?! İn-

dən belə qoşacam bu cür sözlərdən ona. Ürəyim doludu. Neyliyim?!. Alagözlümün, qaragözlümün möhübbəti məni axırda aşiq eliyəcək deyən... Aşiq... Aşiq..."

Ələsgərin qulağına ayaq səsləri dəydi. Diqqət kəsiləndə kiminsə ona doğru gəldiyini duydu. Ayaq səsləri getdikcə aydın eşidilirdi. "Vallah, Səhnəbanının yerişinə oxşayır... Özüdür ki, var!.."

Cəld durub oturdu. Yanılıb eləməmişdi. Gələn o idi. Alagözlüsüyüdü. Yetişən kimi təəccüb içində dedi:

- Ələsgər, niyə burda oturmusan?!. Axşam çörək yeməyə də gəlmədin? Özün də ac-susuzsan yəqin?!. Dədəm deyirdi ki, bəlkə qonşuya gedib, dərvişlərin nağılına qulaq asmağa?

Ələsgər dinib danışmasaydı, Səhnəbanı elə suallarını yağdıracaqdı. Ələsgər dedi:

- Dərviş-mərviş nağılına qulaq asmaq hayında döyüləm, Səhnəbanı?!.
- Nə olub ki, Ələsgər?!.
- Hələ bir soruşursan da. Canıma elə bir od qoymusan ki, tüstüm tərəmədən çıxır. Bayaq da dədəm gəlib çıxdı, söhbətimiz başdanmamış kəsildi.

Səhnəbanı ayrı cür nazlandı, elə o sayaq naz içində, əvvəlki sualını bir də verdi:

- İstiyirsən məni, Ələsgər?! - sualının deyilişindən onu özü üçün Ələsgər belə yoxdu: "Çox istiyirsən məni, Ələsgər!"

Burada kim dözərdi ki, Ələsgər də dözəydi?!. Vəcdlə, rıqqətlə, coşğunluqla dedi Ələsgər:

- Çox istiyirəm səni, lar çox istiyirəm, alagözlüm, şirin-dillim, qarasaçlım, lap çox. Bəs, sən, sən necə Səhnəbanım?

Səhnəbanı lap astaca dilləndi, Ələsgər ölüm-zülüm eşitdi onun sözlərini:

- Bəyəm görmürsən, Ələsgər?!. Sən ki, arif oğlansan...
- Görürəm, di gəlginən ki, arif oğlanın da şirin dilin şirincə sözlərini eşitmək arzusu var, Səhnəbanı?! Desənə: istəyirsən məni?!.
Səhnəbanı əvvəlcə başıyla, sonra diliylə Ələsgərin gözlədiyi cavabını verdi:

- Hə, Ələsgərim!.. Hə!.. - dedi.

Ələsgərə elə gəldi ki, Səhnəbanısının indicə dodaqları arasından çıxan bu sözləri Kərbəlayı Qurban da, Həmayil də, Alməmməd də, Pərizad da eşitdilər. Təkcə onları?!. Yox, bütün ağılsəlilər, bütün

basarkeçərlilər eşitdilər. Fərəhləndi Ələsgər. Fərəhindən heç bilmirdi neyləsin Ələsgər!

"Əzrayılın insafa gəldi, ilahi?!. Mənə həyat verdi, yaşa dedi, sev dedi... Hə... Ələsgərim!.. Hə!.. Bu sözləri deyən dodaqlara qurban olum, Səhnəbanı, qurban olum!.."

Səhnəbanı getmək istəyəndə Ələsgər onun əlindən tutdu. Zərif əli titrəyirdi Səhnəbanının. Ələsgər dilə tutdu onu, xahiş elədi:

- Bir az da gözlə, alagözlüm... Bax, elə burdaca - Ələsgər Səhnəbanının əlini buraxıb uzandığı yeri ona göstərdi, - sənə qoşma demişəm. Sənə olan möhübbətimi... İstəyirsən deyim?!

Səhnəbanı titrək bir səslə:

- İstəyirəm, Ələsgər! - dedi.

Ələsgər qoşmanı elə ilhamla dedi ki, özü də mat qaldı. Səhnəbanı ömründə bu qədər ahəngdar, musiqili, xoşagəlim, ürəyəyatan sözlər eşitməmişdi. Ələsgər qoşmanı deyib qurtaranda sehrlənmiş kimi söyləndi:

- Nə yaxsıdı, Ələsgər! Zənnimə baxginən də, Ələsgər, sənə arif oğlan deməkdə səhv-zad eləməmişəm. Deməynən arif oğlanın belə-belə işləri də varmış... Ancaq, Ələsgərim, qoşmada bir şeylə razılaşmıram, incimərsən ki, deyim?!

Ələsgər əlüstü cavab verdi:

- Yox, niyə inciyirəm ki, sözünü deginən.

- Sözüm odur ki, məni Əzrayılın bərabər tutmusan. Heç məndən Əzrayıl olar?!

- Bəs bu neçə vaxtda canımı alan kimiydi görəsən, Səhnəbanı?!

- Mən səni yaşatmağa çalışacam, öldürmək nədi, Ələsgərim?!. Di qoy gedim, sən də axşam yeməmiş yatmıyan, ha! Bildin?!

- Bildim, alagözlüm, bildim, mənim şirindilli qayğikeşim.

- Bax, belə də, yoxsa Əzrayıl nədi eee?!. Ələsgər?!

Səhnəbanı getdi. Amma Ələsgər onun getməsinə istəmirdi. Odur ki, arxasınca dedi:

- Alagözlü Səhnəbanım, yavaş get!

Səhnəbanı Ələsgərin sözlərini eşitdi, çevrilib əl elədi, gedəndə Ələsgərə xoş olsun deyə addımlarını yavaşıtıdı. "Yox, məni yaman istəyirmiş, Səhnəbanım, şümşad əllim, şirindillim!.."

Ələsgər başını yuxarı qaldırdı, aypara başı üstündə idi. "Sən də eşitdin Səhnəbanımın dediklərini, mənə gözyadınlığı ver, mənim

ayım... İstəklilərin məhrəm söhbətlərinin birinci şahidi, sağ ol, həmişə başımızın üstündə ol!.."

Sehr içindəydi Ələsgər. Səhnəbanının etirafı, Ələsgərin məhəbbətinə məhəbbətlə cavab verməsi onu sehləmişdi. Qızın ata-anası gözələrinin qabağına gəldi. "Qurban əmi, Həmayil xala, qızımız məni istiyir, mən də onun dəlisiyəm. Göynüz olmaq istiyirəm, məni naümid eləməyin!.."

Xəyalı onu evlərinə uçurdu. Alməmmədi, Pərizadı gördü. Bıkefdilər. "Əzizdərim, oğlunuz nağıllarımızdakı kimi bir könlüdən min könlü ilə nökrəçilik elədiyi öyün qızına vuruldu. Qız da ona "hə" dedi. Elə billəm, bizə xeyir-dua verərsiz..."

Yatmağa getmək istəmirdi. Keçirdiyi hisslər, həyəcanlar, Səhnəbanı ilə danışıqları, məhəbbətinə ürəyincə cavab alması varlığını təlatümə gətirmişdi. Yenə özünü söz demək məqamında hiss eləyirdi. Duyğularını misralara çevirəndə yüngülləşirdi elə bil. "Məni Əzrayıla bərabər tutmusan... Əzrayıl bir dəfəlik öldürür, sənə elə öldürür, öldürür, öldürürsən, Səhnəbanım. Bəs, indi buna nə deyəcəksən?!"

O, yeni qoşmasını deməyə başladı. Uçurdu elə bil. Deyirdi ürəyindəkiləri Səhnəbanısına. İlhamla, sevə-sevə, məhəbbətin qanadlarında kimi deyirdi. "Canımı alan" alagözlüsü də nazlına-nazlına dinləyirdi onu. Bu, Ələsgəri daha da coşdurur, coşdururdu. İkinci bəndi qurtaranda Səhnəbanının sözləri qulaqlarında yenə səsləndi: "...Məni Əzrayılın bərabər tutursan..." Öz-özünə dedi: "Bəs, buna nə deyəcəksən, ay şirindillim, ömrümün işığı, nə deyəcəksən:

**Ələsgərəm, yandım eşq ataşında,
Gözüm qaldı kirpiyində, qaşında.
Qazdır məzarımı çeşmə başında,
Sal sinəm üstündən yol, incimərəm.**

İndi görək "İncimərəm" qoşmasına necə baxacaq?! Əzrayıllığını yaman möhürlədim. Əzrayılımda da, neyliyim?!. Baxa-baxa canımı alır. Özü də gündə necə kərəm... Ələsgər, Alməmməd kişi səni bu öyə nökrə göndərib, ya deyib ki, get Aşıq ol. Nökrə Aşıq ola bilməz?!. Bir də gördün olmuşam. Dədəm də söyünər, onnan ötəri ki, nə qədər uzaqlara uçsam da mayası özündən gəlir. Aşıq ola bilsəm, sora da özümdən belə sözlər desəm yaman söyünəcək. Qoy söyünsün. Hansı

övlad istəməz ki, onun xoş işdəriynən atası xoşhal olmasın?!. Ay Ələsgər, ay Ələsgər, vur-tut ikicə qoşma demisən, əmə çox basıb bağ-layırısan. Bir az aşağı en, bala, aşağı en, nökrçiliyini eləginən, görək axırı nə olur..."

7

Axşamüstü idi. Kərbəlayı Qurban fikir içindəydi. Bunu arvadı da hiss elədiyindən ona yanaşdı. Halına yanırımı kimi soruşdu:

- Nə var yenə, gözümə birtəhər deyirsən.

Kərbəlayı Qurban başını qaldırıb zənnlə arvadına baxdı, bununla ona demək istədi ki, biki olmasını gərək arvadı biləydi.

- Arvad, gözünə birtəhər dəyirəm, deyirsən. Düz deyirsən, ona gö-rə beləyəm ki, ürəyim səksəkədədi, fikir eliyir ki, hər bir vaxt Alməmməd gələ bilər. Allaha dua eliyirəm ki, Alməmməd nə olaydı Ələsgəri aparmıyaydı. Üz-gözümüz ona yamanca ögrəşib. Özü də, gö-rürsən, necə ağıllı, mərifətli baladı. Səhnəbanıyan da elə mehriban-dılar ki... Saxlardıq elə öyümüzdə həməşəlik. Bizə həm göy olardı, həm oğul. Bu öyümüz-əşiyimiz də qalardı olara.

- Fikir eləmə, ay kişi, qismət ki, var ey, onnan o yana heç kəs bir-cə addım da ata bilməyib indiyənəcən. Nə bilirsən ki, Alməmməd bu tezliknən gələsidi, Ələsgəri aparasıdı?

- Danışığımız onda onunla belə olmuşdu ki, Ələsgər üç il nökr qal-sıdı. Bundan sonra Alməmməd istədiyi vaxtda gəlib onu apara bilər.

Həmayil əlini havada yellədi:

- Eh, ay kişi, səbir eləginən, eşitməmişən ki, səbirmən halva bişər, ey qora sənnən, bəsləsən atlas olar tut yarpağından.

- Nə deyim arvad, allah ağzından eşitsin, işimizi xeyrə calasın. Ələsgər kimi göyü mən hardan tapa bilərəm?!. Hardan, arvad!..

Ər-arvad söhbət elədikləri vaxtda Ələsgər həyətin o biri başında əyilmiş çəpəri düzəldirdi. Səhnəbanı bir az aralıda dayanmışdı. Ələs-gər işini qurtardı. Səhnəbanıya nəzər saldı, ala gözlərin işığı onun si-fətində gəzdi. Ələsgər bundan xoşhal olub ona bir az da yaxınlaşdı:

- Mənim alagözlüm, indi nə iş görüm sənnən ötəri! - dedi.

- Bəsd, daha işdəmə... - eşitdi.

- Nökr nədi, bekar nədi, ay Səhnəbanı, şər deməsən xeyir gəl-məz, birdən Qurban əmi səni vermədi mənə, neylərik onda?!.

- Mən səndən başqa heç kəsi istəmirəm, istəmiyəcəm də, Ələsgər, bu yolda öldü var, döndü yoxdu. Bunu heç vədə yadından çıxartma!

Bu sözlər Ələsgərin ürəyinə yayılır, ruhunu qidalandırır, xəyalını pərvazlandırır. Bir nigarançılıq qurtarmışdı, sevgilisindən, alagözlüsündən ürəyincə cavab almışdı. İkinci nigarançılıq qalırdı. Kərbəlayı Qurban buna necə baxacaqdı? Bu, Ələsgəri çox düşündürürdü, fəhm-lə duyurdu ki, o, Ələsgərə "yox" deməyəcək, bəlkə də bundan sevinəcək. Kim bilir?! Bəlkə də özündən çıxacaq, "nökərin iştahasına bax!" deyəcək və Ələsgəri evindən uzaqlaşdıracaq. Birinci nigarançılıq həll olunan kimi ikinci nigarançılıq Ələsgərin qəlbində özünə möhkəm yer eləyirdi. Və elə bu gün də Səhnəbanıya verdiyi sual bu təşvişini, ağa-nökər münasibətlərinin nəticəsində doğmuşdu.

- Səhnəbanı, ay Səhnəbanı, - Həmayilin səsiydi.

- Ələsgərim, mən gedim, - Səhnəbanının ala gözləri nüfuzedic bir tərdə müsahibinin gözlərinə zilləndi.

Ələsgər xəyal aləmindəymiş kimi birdən ayılan kimi oldu, matdım-matdım Səhnəbanıya nəzər saldı, yadına keçən dəfə qıza dediyi sözlər düşdü: "Alagözlü Səhnəbanım, yavaş get!" Dedi:

- Gedirsən get, əmə yavaş get! Qaçma, gülüm, qaçma, yavaş get! Səhnəbanı da onun dediklərinə əməl etdi, yavaş-yavaş getməyə başladı. Ələsgər baxdı, baxdı, yeni qoşması sinəsində qatarlandı, nə qatarlandı!

**"Geyinib, qurşanıb seyrə çıxan yar,
Alagözlü Səhnəbanım, yavaş get!
Bir qıya baxanda evlər yıxan yar,
Cəllad olub tökmə qanım, yavaş get!"**

8

Ələsgər dastan məclisindən qayıdırdı. Kəndin qoyun-quzusunu otaran Paşa da onunla idi. Paşagil Kərbəlayı Qurbangillə qonşuydular. Ələsgər tay-tuşları içində ən çox onunla dərdləşirdi. Ələsgər Paşadan bir yaş kiçik olsa da Paşa həmişə ona deyirdi ki, sən məndən ağıllısan.

Paşa da Ələsgər kimi saz-söz məclislərinin bircəciyini belə buraxmırdı.

Onlar Paşagilin evinə çatanda gecədən xeyli keçmişdi. Ələsgər dedi:

- Paşa, sənə bir söz deyəcəm, əmə söz verginən ikimizin arasında qalsın!..

Paşa bu sözlərdən bərk incidi:

- Mənə inanmırsan, Ələsgər?! Onda demə, demə. İstəmərə.

- İnanıram, Paşa, elə ona görə də ürəyimdəkini demək istəyirəm. Belə bilirsən, mən də özümdən söz deməyə başlamışam. Heç cürə özümü saxlaya bilmirəm. Sənəm sözlə qaynayır elə bil. İstiyirsən qoşduqlarımdan deyim?

Paşa sonsuz maraq içində bildirdi:

- İstiyirəm, Ələsgər, de gəlsin!..

Ələsgər "Öldürür" rədifli qoşmasını söylədi. Paşanın ağız açıla qalmışdı. Heyrət içindəydi Paşa. Soruşdu:

- Ələsgər, sən allah, özünküdü?

- Bə nədi, ə, mənə nə düşüb ki, səni aldadım?

Paşa şaşırmışdı:

- Ələsgər, qiyamətdi eee, ədə, sən əməlli-başlı aşıqsanmış, heç xəbərimiz yoxdu. Vallah, çox gözəl qoşmadı, lap ürəkdən demisən. Kiminçün demisən, Ələsgər? Onu da de de.

- İsmi pünhandı, Paşa.

- Olmuya...

- Çox dərinə getmə, Paşa. İstiyirsən birini də deyim?

- De gəlsin, qadan alım!

Ələsgər indi də "İncimərəm" qoşmasını dedi. Paşa sevincindən Ələsgəri qucaqladı:

- Sağ ol, Ələsgər, bu qoşma onnan da yaxşıdı. Elə ikisi də yaxşıdı. Ay Ələsgər, mən həmişə deyirdim ki, sən məndən ağıllısan, razılaşmırdı, indi gördün?! Gəldin mən deyənə?!.

Ələsgər dostuna baxır, bir söz demir, düşünürdü: "Gəlsənəm, "Yavaş get" qoşmasını da deyim. Yox, bu qoşmada Səhnəbanının adını çəkmişəm. Bu qoşma pünhan qalsa yaxşıdı. Sora kəndə yayılar, yaxşı düşməz..."

Paşanın xahişinə görə Ələsgər ikinci qoşmanı bir də dedi. Paşanın hafizəsi yaxşıydı. İki dəfə eşitdiyi qoşma onun əzbərində qaldı. O biri qoşmanı Ələsgər təkrar eləmədi.

Paşa fikirləşdi: "Eybi yox, səhər görüşəcəyik də. Kalvayı Qurbanın qoyun-quzusunu gətirib sürüyə qatanda dedirdərəm ona... Uşağıdı eee elə bil, deyir ki, bunu heç kəsə demə. Ədə, necə deməyim?!. Heç

belə şeyi də gizlədərlər. Təzə Aşıq peyda olub. Deyir, heç kəsə demə?!. Ay demədim ha! Qoy bir "Öldürür" rədifli qoşmanı da əzbərləyim, onda görərsən, Ələsgər, bunları necə yayıram tay-tuşlarımız içində. Buna bax, heç kimə demə! Ədə, sənə vergi verilib. Bunu da el-öbadan gizlədərlər?!"

Paşanın fikrə getdiyini görən Ələsgər dedi:

- Bax, Paşa, sözüümüz sözdü ha!

Paşa dedi:

- Uşaqsan, mən bəyəm başa düşmürəm?!

Ələsgərə belə söylədisə də ürəyindən başqa sözlər keçirdi:

"Günü sabah car çəkəcəm aləmə!"

- Gecən xeyrə, qalsın, Paşa!

- Gecən xeyrə calansın, Aşıq Ələsgər! İndən belə bu cür qoşmalardan çox qoşasan.

Ayrıldılar.

Ələsgər gedə-gedə öz-özünə dedi: "Aşıq Ələsgər!.. Ağ eləmə də Paşa, ağ eləmə!.. Sirdaşının sözünü qəribliyə salma, Ələsgər!.. Nə deyim?!. Görək də... Paşa mənə çox inanır..."

Paşa da həyətlərinə girincə öz-özünə belə dedi: "Özüm ölüm, bunları Ələsgər elə Səhnəbanı üçün deyib... Əmə necə ürəkdən deyib?!"

Paşa səhərisi Ələsgəri yamanca dilə tutdu:

- Ələsgər, sən canın, de də gecəki qoşmanı, əzbərləmək istəyirəm axı.

Ələsgər yerə sala bilmədi onun sözünü, dedi "Öldürür" rədifli qoşmanı. Paşa huş-guşla qulaq asdı, asdı, nəhayət əzbərlədi. Ələsgər onun əzbərləmək üçün necə səy göstərdiyini görüb ixtiyarsız "Yavaş get" rədifli qoşmasını da dedi. Fərqi nə varmadan Səhnəbanının da adını çəkdi. Paşa bic-bic gülümsədi:

- İsmi pünhanın da adını bildik. Demə Səhnəbanıymış səni yaxıb yandıran, Aşıq dostum.

Ələsgər sözü ağızından qaçırmışdı. Paşaya yalvarıb-yaxarmaqdan savayı əlacı yox idi:

- Amanın günüdü, canım Paşa, sən allah, öz aramızda qalsın, bildin?!

- Bildin də sözdü, ürəyini buz kimi elə. Bunun üstünü vurmaram. Arxayın ola bilərsən. Bu sir qaldı çinədanımda. Əmə o birilərinə söz verə bilməyəcəm.

- Bə dünən gecə söz verdin axı.
- O dünən gecə idi. Bu gün fikrimi dəyişirəm. Ələsgər, qadan alım, heç cıdanı da çuvalda gizlətmək olar?!. Ədə, sənə bu yekəlikdə vergi verilib, sən də başlamısan ki, heç kimə demə, gizlin saxla. Niyə axı?!. Sən gəl bu işlərə qarışma, sən işində ol, sən dalısını yaz. Ay allah, mən gör kiminlə dostluq eliyirəm!..

Ələsgər ərkyana Paşaya etiraz elədi:

- Bəsdi, Paşa, bəsdi sən allah, gəl məni çox şişirtmə...

Paşa cavab verməyib sürüsünü qabağına qatdı...

Ələsgər evə qayıtdı. Səhnəbanını həyətdə gördü:

- Sabahın xeyir, Səhnəbanı!

- Sabahın xeyir, Ələsgər!

Ala gözlərin işığına indi təbəssüm də qarışmışdı. Səhnəbanı şaddı, Səhnəbanının dodaqlarına gülüş qonmuşdu. Bu gülüş Ələsgərin də varlığına yayılır, onu xoşhal edir, ənginliklərə uçururdu.

- Sənə şad xəbər deyəcəm, Ələsgər!

- Şadlıq içində olasan, Səhnəbanı! Desənə, alagözlüm!

- Axşam gəlib çıxmadın. Səni gözətləyirdim. Nənəm çağırırdı yatmağa... Bilirsən, sən çöldə olanda nənəmin bacılığı Lilpar arvad bizə qonaq gəlmişdi. Məndən söhbət salanda xəlvəti qulaq asdım. Nənəm bacılığına dedi ki, dədəmin də, özünün də fikirləri budu ki, ay Ələsgər, məni sənə versinlər.

- Doğru deyirsən, Səhnəbanı?!.

- Özüm qulaqlarımla eşitdim. Gərək muştuluğumu verəsən bu şad xəbər üçün.

- Muştuluğun məndə, alagözlüm, əmə gücüm çatandan...

Səhnəbanı təzə paltar geymişdi, hiss olunurdu ki, təzə xəbəri Ələsgərə təzə paltarda çatdırmaq istəmişdi. Naz içində üzürdü, ciltvələndirdi Səhnəbanı:

- Mənə qoşma de, bu olsun mənim muştuluğum. Buna ki, gücün çatır, Ələsgərim!

Ələsgər uçurdu, təbəssümlü dodaqlara, gülən gözlərə, onu yandırır yaxan zənəxdana, ərkyana naza baxa-baxa uçurdu...

Səhnəbanı gözləyirdi. Muştuluğunu almamış getməyəcəkdi. Birdən Ələsgərə elə gəldi ki, toydur. Ələsgərlə Səhnəbanının toyudur... Nəhayət, adamlar yavaş-yavaş dağılır. Bəylə gəlin tək qalır. Vüsal həsrətə qələbə çalır... Ələsgər vəcd içində nəzərlərini Səhnəbanının

zənəxdanında saxladı, Səhnəbanı paltarda yenicə pardaqlanan çiçəyi andırırdı. Ala gözlər öz işindəydi. Dodaqlarda təbəssüm oynayırdı.

Ələsgərin qəlbində sözlər bir-birinə dəydi. Sözlər hərəkətə gəldi, Ələsgər həc özü bilmədi qoşmanı nə vaxt dedi, necə dedi, amma dedi:

**İki sevgi bir araya gələndə,
Həsərət qucaqlaşar, qol ləzzət çəkər,
Ortaqlıqda şivə, qəmzə, naz olar,
Zənəxdan tərində xal ləzzət çəkər.**

**Gəlin gəli, təzə gərdək qurulu,
Oğlan öpər, əldən düşüb yorulu,
Aralıqda şux məmələr qırılı,
Şövqdən düşüncə əl ləzzət çəkər.**

**Ələsgər də eşq oduna alışı,
Göz-gözə baxanda halın soruşu,
Yar ki, yara həsrət ilə qovuşu,
Dodaq busə içər, dil ləzzət çəkər.**

9

Ələsgərin qoşmaları tay-tuşları arasında yayılır, əzbərlənirdi.

Eşidəndə ki, qızlar arasında, bulaq başında da Ələsgərdən danışır-lar, Paşa özlüyündə fikirləşirdi: "Ələsgərə qulaq assaydım kimin xəbə-ri olacaqdı bunlardan. Gör bir necə əzbərləyirlər!.. Hələ bu harasıdı?!"

Səhnəbanı çiyində sənək bulaq başından qayıdırdı. Yaşlıları olan üç qız qabağını kəsdi. Onu şuxluqla sözə-söhbətə tutdular. Sonra at-macalar gəldi. Qızlardan uca boylusu dedi:

- Səhnəbanı, eşitmişik nökrənimiz aşırıq olub, özündən söz qoşur...

Orta boylusu söylədi:

- Əzrayılı qanlı tutmasın anam...

Bəstə boylusu eşitdirdi:

- Məni bir kirpiyi peykan öldürür.

Səhnəbanı özünü o yerə qoymadı:

- Ay qızlar, nə çoxdu kəndimizdə kirpiyi peykanlar. Bax, biri elə sən özün, - Səhnəbanı çiyindəki sənəyi yerə qoyub ərklə əlini bəstə

boylu qızın çiyinə vurdu, - Sənin kirpiklərin mənimkindən uzundur ki, Zərnigar. Lap neşterdi ki, olar... Ay aman binəva Paşa indiyənəcən necə sağ qalıb, möcüzədi?!.

Bərk yerdə yaxalandığını duyan Zərnigar da söz tapdı Səhnəbanıya desin:

- Ələsgər indiyənəcən necə sağ qalıbsa, Paşa da eləcə qalıb. Səhnəbanı sənəyini çiyinə alıb yoluna düzəldi. "Söz yayılır, ilahi, axırını xeyir elə, özün bizə kömək olginən!.. Qızdar yaman başlayıb..."

Lilpar yas yerində Pərizada rast gəldi. Ağlaşma dayananda, ara sakitləşib söz-söhbət başlayanda Lilpar gəlib Pərizadın yanında oturdu, ağzını onun qulağına tutub təzə xəbər deyəcəyini pıçıldadı.

Yas yerindən bir çıxdılar. Yolda Lilpar Həmayildən eşitdiklərini yerli-yataqlı Pərizada danışdı, sonra ona öz fikrini də bildirdi:

- Oğlunun baxtı ayaq üstə imiş, Pərizad. Olarçın da yaxşıdı bu, elə sizinçün də. Yaxşı adamlardı, allah xeyir eləsin.

- Sağ olginən, ay Lilpar, allah ağzınnan eşitsin, oğlum da çox əziyyət çəkdi, bir gün görsün də heç olmasa. Elə bu günlərdə yuxumda görmüşdüm onu.

Lilpar evlərinə çatmışdı. Pərizadı dəvət elədi içəri. Pərizad dedi:

- Sağ olginən Lilpar, başqa vaxtda inşallah, indi evə tələsirəm. Ələsgərimin xeyir işində sənin yerin başda olacaq ha!..

- Təki xeyir iş olsun, Pərizad, mən əl-ayaq verməyə hazırım. Həmayil bacılığımı, bu gününən sən də oldun mənim bacılığım...

Pərizad evə tələsdi. Lilpardan eşitdiklərini Alməmmədə danışmaq üçün.

Alməmməd arvadının dediyinə məhəl qoymayırmış kimi dedi:

- Arvad, səhih öyrənmək lazımdı. Günü sabah gedərəm Kalvayı Qurbanın yanına, ağzını arayaram. Lilpar arvadın dediyi ara sözü də ola bilər.

Pərizad xoş əhvalını heç pozmaq istəmirdi:

- Yox, ay kişi, Lilpar deyirdi ki, Həmayilin ağzındanca özü eşidib. O, ara sözünü dilinə alıb danışan arvadlardan döyül. Onu qızlığından tanıyıram.

- Nə deyirəm ki, arvad, sən bir sabahacan səbrini başginən. Sabah hamısı aydınlaşar.

Alməmməd arvadına belə desə də özü inanırdı eşitdiyinə. "üç ili çoxdan tamam olub Ələsgərin. Gərək gedib gətirəydim uşağı. Əmə Kalvayı Qurban nədəndisə səsini çıxarmır. Yəqin istəmir ki, gedim Ələsgəri gətirim. Alməmməd, özün də səbrini basginən. Sabah hamısı aydınlaşar".

Pərişad səbrini basa bilmirdi:

- Gedib nə deyəcəksən onlara, Alməmməd?
- Heç nə. Mən gedəcəyəm uşağı gətirməyə. Əgər onların bir sözü olsa, açib özdəri deyəcəklər, bildin, arvad?!
- Bildim, Alməmməd, başına dönüm, sabah getginən ha!
- Əl-əlbət, arvad, arxayın yata bilərsən.

- Səhnəbanım, çöl işdərinə gedən gün heç bilirsən, necə ağır olur mənən ötəri?! Darıxıram sənnən ötəri. Darıxıram yaman.

- Bilirəm, Ələsgərim, elə mənə də zulum olur. Gözüm həyəət-bacada elə səni gəzir, səni axtarır. Bu gün lap ağır oldu... Bu gün dədən gəlmişdi bizə...

Ələsgərin əl-ayağı yerdən üzüldü:

- Dədəm gəlmişdi?!. Nə vaxt?!
- Günorta çağına yaxın idi. Ürəyim yamanca düşdü. Elə bildim ki, səni aparmağa gəlib.
- Nəyə gəlmişdi ki?!
- Xeylaq dədəmnən danışdılar. Sora nənəm süfrə açdı. Axşamüstü dədən getdi. O gedənnən sora dədəm nənəmlə danışanda söhbətlərini mən də eşitdim, sənə qurban olum, Ələsgərim, heç bilirsən, nə var?!.

- Deyərsən, bilərəm, alagözlüm!..

- Ələsgərim, iki ildən sonra dədəm məni sənə verəcək, özün də bizdə qalacaqsan. Dədəmin həmi göyü olacaqsan, həmi oğlu. Dədəm də buna razılıq verdi. Sən necə, razısan, Ələsgərim?!.

- Mən dədəmin sözündən heç çıxmamışam, Səhnəbanı!

- Yaxşı da eləmişən, indi də çıxma, heç vədə çıxma, Ələsgərim. Dədəm altdan-altdan mənə elə diqqətinən baxırdı ki... Elə billəm xoşuna gəldim onun. Onu yola salıb qayıdanda dədəmin üzü gülürdü, gərək görəydin bunu, Ələsgər. Mənim alnımdan öpdü. Əmə bir söz-

zad demədi. Dədəm mənə çox istiyir, Ələsgər. Elə səni də çox istiyir.

- Təki olsun, Səhnəbanı. Mən də ona çox hörmət eliyirəm, eliyəcəm də.

- Ələsgər, çöldə bu gün çox yubandın eee, bu xoş xəbəri sənə deməkdən ötəri elə darıxır, elə darıxırdım ki...

- Səhnəbanı, bə niyə bu yolda xəbərə muştuluq istəmirsən?!

- Sevindiyimnən başımı itirmişəm, Ələsgər. Hə, sənə bir söz də deyəcəkdim. Dünən bulaq başında qızlar qabağımı kəsib sənə sözə-rindən deməyə başladılar. Sözü mənə atırdılar. Zərnigar da onların içindəydi. Əmə nə olsun ki, mən heç özümü o yerə qoymadım.

- Paşanın işdəridi hamısı. Əmə nə eybi var, Səhnəbanım, innən belə qorxusu yoxdu bunun, dədələrimiz də bilir, nənələrimiz də. Qoy elə oba da bilsin. Biləndə nə olacaxdı ki?! Sən mənimsən, mən də sənə, kimin nə sözü ola bilər indən sora?!.

Ələsgərin nəzərləri sevgilisinin geydiyi təzə köynək üzərində gəzdi:

- Təzə köynəyin də mübarək, alagözlüm. Təzə xəbər, təzə köynək.

Bircə təzə qoşma çatışmır.

- Onu da Ələsgərim desin.

- Ələsgərin qoşması yox eee, canı da sənə qurbandı.

- Elə demə, Ələsgərim, mən sənə qurban olum! Qoşmanı deginən, Aşığım mənəm!

Ələsgər də deməyə başladı:

**Gülabatın qıyı tər sinən üstə,
Nə gözəl yaraşır, qız köynəyinə.
Sinən Kəbə, köynək Kəbə örtüyü,
İzin versən sürtəm üz köynəyinə...**

Həmayil Səhnəbanını çağırırdı. Səhnəbanı tələm-tələsik:

- Mən getdim, gecən xeyrə qalsın! - dedi.

Ələsgər də ahəstəcə:

- Gecən xeyrə qalsın, istəklim! - söylədi.

10

Ələsgərin qoşmaları kimi onun Səhnəbanı ilə sevişməsi də Ağkil-səlilər arasında yayılırdı. Alməmmədin Kərbəlayı Qurbanla görüşü,

alımı-verimi barəsində də söz-söhbət gəzirdi. Bu, Kərbəlayı Qurbanın qardaşı Məhərrəmin də qulağına gəlib çatmışdı. Çatan kimi də onu od götürmüş, elə həmin gün də onu başılovlu qardaşının evinə gətirib çıxartmışdı.

Məhərrəm Ağkilsədə ən varlı adamlardandı, bəlkə də birincisiydi. "Pullu" ayamasını ona nahaqdan qoşmamışdılar. Kərbəlayı Qurbangil Pullu Məhərrəmi sevinclə, gülürüzlə qarşıladılar. Məhərrəm qardaşı qızına zəndlə baxdı. "Ölmüş yamanca gözəlləşib, bizim bu Mustafanın gözü hara baxır görün?.."

Ürəyində düşünəni yox. Məhərrəm Səhnəbanıya ayrı söz dedi:

- Maşallah, böyükçə qız olmusan, qardaş qızı.

Otağa keçdilər. Həmayil süfrə hazırlamaq üçün tədarük görməyə getdi. Səhnəbanı da onun dalısınca çıxdı.

Qardaşıyla tək qalanda Məhərrəm birbaşa mətləbə keçdi:

- Bu nədi qardaş, bircə o qalib ki, nəslimizin adını batırsan, nökr nədi, ona qız verdi nədi. Bəyəm Məhərrəm ölüb ki, sən belə işdər eliyirsən. Ağlına başına yığ. Elə iş tutmaginə ki, xalq bizə rişxənd eləsin.

Pullu Məhərrəm Kərbəlayı Qurbanın, demək olar ki, başının ağasıydı. Kərbəlayı Qurban onun zəhmindən Alməmmədlə aralarında olan söz-söhbəti əvvəlcə danmaq istədi. Sonra bunun mümkün olmayacağını görüb hər şeyi danışdı. Ələsgərə üz-gözünün alıxdığını, işinin onsuz aşmadığını və bunun üçün onu həmişəlik evində saxlayacağını boynuna aldı.

Məhərrəmə də onun elə bu etirafı lazımdı. Əhvalatı öyrənəndən sonra hakimi-mütləq kimi öz qərarını verdi:

- Əvvəla, Səhnəbanını öz oğlum Mustafaya alacam. Öz daşımız, öz tufarımız. Ayrı söz ola bilməz. Bu bir. İkincisi, Ələsgəri günü sabah qovginən getsin. Bu əhvalat kəndə-kəsəyə yayılandan sonra o burada qala bilməz.

Kərbəlayı Qurban nə qədər and-aman elədisə ki, Ələsgərsiz onun işi aşmır, qızı vermirik verməyə, heç olmasa başqa nökrə tapanacan qalib işləsin, bir xeyri olmadı.

Məhərrəmin gözləri qaynayırdı. Kərbəlayı Qurban baxa bilmirdi o gözlərə.

- Yox, olan şey döyül, günü sabah qovmalısən Ələsgəri, mən sənə nökrə taparam. Başa düşginən, mən heç vədə razı ola bilmərəm ki, gəlinim olacaq bir qız ona möhübbəti olan nökrələ bir öydə qalsın.

Kərbəlayı Qurban Pullu Məhərrəmin qabağında danışmağa çətinlik çəkir, ona heç cür müqavimət göstərə bilmirdi. Birdən onun ümidi arvadına gəldi, düşündü ki, bəlkə o, Ələsgərlə Səhnəbanını bir-birlərini istəmələrinə görə Məhərrəmə etiraz eləyə bilsin. Ona görə dedi:

- Qardaş, nə deyirəm ki, deyirsən öz daşımız, öz tufarımız, qoy elə də olsun. Əmə, deyirəm ki, bir anasıyla da məsləhətləşək. Onun da razılığını bilək. Necə olsa anasıdı da.

Məhərrəm acıqlı:

- Neynək, çağır gəlsin, elə bilirəm ki, Həmayıl sənin kimi döyül. O xeyrini bilən arvaddı.

Həmayıl gəldi. Məsələni Məhərrəm özü açdı. Qurbana dediklərini təzədən söylədi. Axırda da dedi:

- İki qardaş bu fikirdəyik ki, Səhnəbanını oğlum Mustafaya verək. Sən buna necə baxırsan?

Kərbəlayı Qurban yanıb töküldü. İradəsi çatmadı desin ki, ay arvad, bu fikir təkcə Məhərrəmdir.

Həmayıl çox fikirləşmədi:

- İki qardaşın rayı varsa, mən onların arasına necə girə bilərəm?!. Özü bilən yaxşıdı, allah xeyir versin!

Kərbəlayı Qurbanın gözü kəlləsinə çıxdı. "Sən də belə arvad, pul sənin də aqlını yelə verdi. Tamahının ucundan Ələsgər kimi balanı əlimizdən çıxardın..."

Pullu Məhərrəmin hirsdən qaralmış sifəti işıqlandı:

- Mən sənin aqlını həmişə bəyənmişəm, Həmayıl. Arxayınam ki, qardaşımın sənin kimi əyalı var.

Kərbəlayı Qurban özünə gələ bilmirdi heç. "Kaş ki, qardaşın öleydi sən, ay Əzrayıl! Mən indi Alməmmədə necə deyim ki, gəl Ələsgəri aparın?! Gözümə durub, ilahi!.."

"Əzrayıl"sa gəlişindən yaman razıydı. "Pullu Məhərrəmə hələ gözünün üstündə qaşın var deyən olmayıb. Qardaşım maymaqdı mənim. Gözünün ağı-qarası bircə qızı var, onu da gör kimə vermək istəyirdi... Ay verdin ha! Məhərrəm sənənin gözünün odunu elə almayıb ki, onun sözünün qabağına söz gətirə biləsən. Bir göz ağartmam sənə bəs oldu, qardaş!.."

Həmayıl də fikirləşirdi: "Qurbanın bərkdə əli yoxdu, ələlxüsus da Məhərrəmin qabağında xəmirə dönəndi. Arada mənə özümü pis eləmək qalacaqdı. Hələ aqlımı itirməmişəm mən... Əmə, Həmayıl, öz

aramızdı, Məhərrəmin gözqamaşdıran var-dövləti səni yaman çevirdi aaa! Hansı arvad var-dövlətə göz yumub ki, mən də yumum?!. Bəs uşaqların bir-birlərinə olan istəkləri, Səhnəbanının möhübbəti necə olsun, Həmayil?!. Var-dövlət hər şeyi öz yerinə qoyacax... Səhnəbanı heç özü bilməyəcək onu nə vaxt unudub! Ələsgər, sözüm yox, Mustafadan ağıllıdı, boylu-buxunludu, əmə..."

- Həmayil, çoxdandı sənin bişmişini yeməmişəm, - Məhərrəmin məhrəmanə sözləri Həmayili düşüncələrindən ayırıdı.

- Bu saat süfrə açacam, - o, əl-ayağa düşdü.

Məhərrəm sözünə davam etdi:

- Gətir görək nəyin var?!. Nə versən yeyəcəm. Qardaşım qaş-qa-bağını töksə də, tökməsə də.

Həmayil tez çıxdı. Məhərrəm əlini Qurbanın çiyinə vurdu:

- Zəmanəylə ayaqlaşmaq gərəkdə, qardaş. Xalqın bir manatı varsa, çalışır ki, onu iki eləsin. Sənsə əksinə, biri heç eləməyə çalışırsan. Belə yaramaz. Gördün Həmayili, səndən uzaqgörəndi...

Kərbəlayı Qurbanı od götürdü. "Səndən uzaqgörəndi... Səndən tamahkardı desənə, ay Əzrayıl... Axı Ələsgərnən Səhnəbanı məsələsində o mənimnən şərikdir. Bə necə oldu?.. Nə tez sənin tərəfinə keçdi, ay Pullu Məhərrəm!.. Nə tez keçdi!.."

Pullu Məhərrəm danışır, Kərbəlayı Qurban gözünü döyürdü. Həmayil qayını üçün ən ləziz yeməklər hazırlayırdı. Səhnəbanı ona kömək eləyirdi. Onun hələ heç bir şeydən xəbəri yox idi.

Onun yerinə indi atası sıxılırdı. "Səhnəbanımın, mərifətdi, fağır Ələsgərin, Alməmmədin gözlərinə mən necə baxacıyam, ay insafsız, ay tamahkar arvad?! Heç olmasa bircə kərə "yox" deyəydin də. Əzrayılın səsində səs verdin, mənim səsimi batırdın. Alməmmədin yanında gözü kölgəli oldum!.. Sözümün üstündə durmadım, dura bilmədim!.."

11

Gecədir. Ələsgərin yata bilmədiyi gecə. "Nə deyim sənə ay fələk, ay qanlı fələk! Nökərçiliyinə razı oldum, onu da mənə çox gördülər. İlahi, sən mənə güc verginən... Bu dərdi çəkməyə güc verginən. Güc verginən, ilahi!.."

Ələsgərin nökrəçilikdən qayıdıb evlərində keçirdiyi ilk gecədir. Gündüzü çox ağır keçən məşəqqətli gecədir. Yerinə uzananda o ağır

gündə baş verənlər qoymur Ələsgəri yatmağa, düşünür, daşınır, ürəyinə od düşür, yandıqca yanır Ələsgər!

Səhər alatorandan qalxmışdı, qoyun-quzunu sürüb Paşanın sürüsünə qatmışdı. Paşayla hələ zarafatlaşmışdılar da. Kefi kök halda qayıdıb həyəətə girəndə Səhnəbanını gözüyaşlı görmüşdü. Qız Ələsgəri görəndə kimi bir az da kövrəlmiş, zar-zar ağlamışdı... Kərbəlayı Qurban evdə yoxdu. Haraya getdiyini Səhnəbanı bilmirdi. Ələsgərdən sonra o da həyətdən çıxmışdı. Sonra anası əmisinin dünən onlara nə üçün gəldiyini açıb Səhnəbanıya demişdi. Səhnəbanı bunları danışa-danışa elə hey ağlayırdı. Ələsgər aradabir soruşmuşdu:

- Bəs sən nə dedin, nənənə?

Səhnəbanı hönkürmüşdü:

- Dedim ki, mən Mustafaya getmiyəcəm. Mən Ələsgərdən başqa heç kəsi istəmirəm...

Bu arada Həmayil Səhnəbanını çağırmışdı, söhbətləri də kəsilməmişdi...

Ələsgərin əli heç işə yatmırdı. Ancaq yenə özünü məcbur edirdi...

Günortaya yaxın Kərbəlayı Qurbanla atası Alməmməd gəlib çıxmışdılar. Atasının qəfil gəlişi Ələsgərin varlığını titrətmişdi...

Ələsgər atasının yanına gələndə Kərbəlayı Qurban lap büzüşmüşdü. Ələsgərin üzünə baxmamağın dərdindən başını aşağı dikmişdi. Ələsgər ədəb-ərkanla onlara salam vermişdi.

- Oğul, yığışginən, öyümüzə gedirik. Üç ilə danışmışdıq, az qaldı dörd il olsun, gedək, bala!

Ələsgər bir söz demədi atasına, öz balaca daxmasına girib pal-paltarlarını götürdü, "sağ olun" dedi Kərbəlayı Qurbana, Həmayilə. Səhnəbanı gözü yaşlı çıxdı eyvana.

- Sağlıqla qal, Səhnəbanı!

- Sağlıqla get, Ələsgər!..

Yol gələ-gələ nə Alməmməd danışmışdı, nə Ələsgər...

"Atama qurban olum, başa düşüb mənim Səhnəbanı üçün dəli-divanə olduğumu. Məndən çox o, əzab çəkir. Əzab çəkir!.. Dədəsi pullu, dədəsi pulsuzun istəklisini əlindən alır. Ah, yoxsulluq, yoxsulluq, atamın üzünü mənim yanımda qara eliyirsən... Mənə güc verginən, ilahi, dözümlü verginən, dözümlü bu dərdə, dədəmi, həssas kişini dərdə salmıyım!.."

Gecədir. Ömrünün ən ağır gecələrindən biridir Ələsgərin... Gözünü yumur ki, yatsın... yata bilmir, gözünü açan kimi keçəllər gözünə görünürlər:

- Həmişə deyirdin: yox, razıyam, mən ağımdan razıyam... Gördün, adama necə vururlar zərbəni. Döz görək indi necə dözəcəksən. Bizdən elə qaçırdın. İnsan adamdır mənim ağıam, deyirdin. İnsan! Necə oldu, insanlığı necə oldu onun, ay yazıq?!

Ən çox da kosasaqqal, göyğöz, xəsis və zalım tacirin başında turp əkən Keçəl deyirdi bu sözləri.

Ələsgər gözlərini açıb yana-yana düşünürdü: "Nə biləydim, mən yazıq nə biləydim ki, sora məni belə yandıracaqlar. Sora... İndən belə ömrüm-günüm necə keçəcək, ilahi?!"

Sevgilisindən ayrı düşən Ələsgər xəstədir. Alməmməd dərd içindədir. Dərd üzür Alməmmədi. Pərizad gizli-gizli göz yaşları axıdır. Ələsgərin qardaş və bacıları heç bilmirlər onun başına necə dolansınlar.

Paşa da axşamlar dostunu yoluxmağa gəlir, ona ürək-dirək verir, könlünü açmağa çalışır.

Ələsgərin könlü açılmaz. "Ala gözlü"sünün ayrılığını ağır keçirir Ələsgər. Yanıb yaxılır Ələsgər... Yuxuda danışır, sayıqlayır Ələsgər...

- Ələsgər, salam.

Ələsgər diqqətlə baxır, tanıyır da, tanımır da salam verəni.

- Salam.

- Deyəsən tanımadın məni, Ələsgər. Mən Qeysəm də. El arasında mənə Məcnun deyirlər.

- İndi tanıdım səni, qardaş. Yaxın gəl. Sən məni yaxşı başa düşərsən. Bizimkilərə qalsa batdım... Biri deyir: nə çoxdu el-obada qız... Başqası deyir: qız ağacı, qoz ağacı. Sən atdın, sala bilmədin, başqası səni qabaqladı... Daa bunnan ötəri ah-uf nəyə lazım?!

- Başa düşürəm səni, Ələsgər. Ancaq burya niyə gəlmisən?!. Çöllü-biyabanda nə işin var?!. Bilirəm ki, özündən söz deyirsən. Mən də deyirəm. Çöllərə düşməsəydim əməlli-başlı şair idim. Sən söz de, Ələsgər, bizim hamımızın əvəzindən, biz cəfəkeşlərin: Kərəmin də, Qəribin də, Şeyx Sənanın da... əvəzindən sən söz deginən, Ələsgər! Yalvarıram, getginən burdan, getginən... Məcnun xəyala döndü, Ələsgər tək qaldı:

- Qeys, Qeys, qadan alım, sənə sözüm, sözüm var, Qeys...

Ələsgər gözünü açdı. Pərizad əlini onun alınına qoymuşdu:

- Sayıqlayırdın eee, Ələsgərim!..
- Nənə!
- Can, bala!
- Məcnun yuxuma girmişdi, nənə. Sayıqlamırdım. Məcnunla söhbət eliyirdim.

Ələsgər gözlərini yumdu...
- Sən söz deginən, Ələsgər, söz deginən.
- Kimsən, qardaş?!
- Qəribəm... Qərib!..
- Əldən gedən ələ gəlməz!... Gəlməz!
- Dədəm Qorqud?!
- Mənəm oğlum, nə yaxşı tanıydın məni! Bilirəm, yanırısan, ayrılığın odu yandırır səni. Ancaq sən, yana-yana yandırasan gərək, oğul, yandırasan!

Ələsgər hərasan gözünü açdı. Dədə Qorqud nə gəzirdi. Anası da yatmışdı...

Ancaq yuxusunda gördüyü Dədə Qorqudun sözləri yadındaydı:
"Yana-yana yandırasan gərək, oğul, yandırasan!"
"Yana-yana yandırmaq üçün söz demək lazımdı, söz!.. Dərdimi yüngülləşdirsə, elə söz demək yüngülləşdirəcək".

Ban səsi eşidiləndə Ələsgəri yuxu apardı.

12

Ələsgər xəstəlikdən təzəcə ayağa durub... Çöl-çəmənə gəzib dolanır. Lalələr diqqətini saxlayır, ona "gəl", "gəl" deyir lalələr. Yaxınlaşır. Diz çökür lalələrin önündə. Ehmal-ehmal birini sıgallayır, ikisini sıgallayır. Üçüncüsünü...

Bilaixtiyar dodaqları səyriyir:

**"Eləmi bağı qara,
Bir quş var, bağıqara.
Lalə kimi gül olmaz,
Onun da bağı qara.**

Ay allah, bağı qara!.. İndən belə bağı qara oldun sən də, Ələsgər!.. Bağı qara!.. Oğulsan indi çək bu dərdi görüm necə çəkirsən, necə çəkəcəksən, Ələsgər?!.. Necə çəkəcəksən?!"

Paşa onun dalısınca gəlirdi. Ələsgərə yaxınlaşanda bir söz demədi. Qorxdu ki, onu fikirlərindən ayırsın. Bəlkə söz deyəcək?! Xeyli var bir söz demir!..

Ələsgər Paşanın yaxınlaşdığını hiss etcək başını qaldırdı. Ən çox ərək elədiyi adamdı bu saat Paşa onun üçün. Onu görcək dərdi qövr elədi yenidən, dedi, yana-yana dedi:

- Mən onnan öteri təşnəydim, Paşa!.. Onu məndən elədilər, elədilər, Paşam. İndi mənim gözümə heç nə görünmür, görünmür, Paşa. İndən belə vəfasız dünyayamı bel bağlayacam?!.

Ələsgərin onunla belə səmimi danışmasından Paşa ürəkləndi, Ələsgərə etiraz elədi:

- Elə demə, Ələsgərim! Sən bizə lazımsan, sən söz deməlisən. Sənin sözüünə elin-obanın ehtiyacı var.

- Paşa, sən lap elə Məcnun kimi danışırısan...

- Mən elə anadangəlmə Məcnunam, Ələsgər. Əmə, cifayda, Zərnigar bunu düşür düşür.

- Sən xoşbəxtsan, Paşa, Zərnigarın var.

- Sənə qurban olum, Ələsgər, bu cür sözlərdən de, ürəyim açılsın.

- İnnən belə deyəcəm, Paşa. Söz deyəcəyəm. Dədəm Qorqud deyən, yana-yana...

Aprəl-may, 1986

Adam istəsə...

Səlim hövlnak oyanıb otağa göz gəzdirəndə yuxu gördüyünü anladı, dikəlib yerində oturdu. Tər içində üzürdü. Çarpayısının başından dəsmalı götürüb üz-gözünü, boyunun ardını, sinəsini sildi, dəsmalı əsəbiliklə balıncın üzərinə tullayıb ayağa durdu. Fövrən geyindi. Özünün çarpayısı ilə yataq yoldaşının çarpayısı arasında qoyulmuş dolabçanın siyirtməsindən papiros, kibrit götürdü, bir söz demədən bayıra çıxdı.

Aylı-ulduzlu gecəydi. Sakitlikdi, ətraf kimsəsizdi. Səlim həyətdə xeyli o başa-bu başa gedib gəldi. Papirosu papirosa caladı. Sonra gəlib tut ağacının altındakı skamyada oturdu. Tutun qurtarhaqurtar vaxtı idi. Ancaq Səlim ona məhəl qoymadı. Hərdənbir yan-yörəsinə, bəzən də başına düşən iri, dəymiş tut danələri onu yalnız əsəbiləşdirirdi. Dünnənəcən elə bil tutdan xoşlanan o deyildi.

Düşünürdü: "Ən çətin vaxtımda, çox darılanda, darıxanda, nədən-sə, həmişə atam yuxuma girir!.."

Haradasa uzaqlarda xoruz banladı:

- Qu-qu-li-quuu!..

Bir azdan başqaları da səsinə səs verdilər:

- Qu-qu-li-quuu!.. Qu-qu-li-quuu!..

Səlimi kövrəltdi xoruzların banlaması, gözləri yol çəkdi. Xoruz banı... Uşaqlığın öziz xatirəsi yadına düşdü:

**Ay pipiyi qan xoruz,
Gözləri mərcan xoruz!
Sən nə tezdən durursan,
Qışqırıb banlayırsan,
Qoymayırsan yatmağa
Ay canım, məstan xoruz!**

Bu, onun uşaqlıqda əzbərlədiyi birinci şeir olub. Beş yaşı ola-olmaya idi. Bu şeiri əzbər deyəndə atasının ürəyi axıb gedirdi. Evlərinə qonaq-zad gələndə bu şeiri gərək ona dedirdəydi atası...

Bir gün də onun əlindən tutub dedi ki, oğul, bu ildən səni məktəbə qoyacam. Gəl gedək sənə kitab-dəftər alım. Şadlığından o heç bilməyir neyləsin. Atdana-atdana yanına düşür atasının. Kitab-dəftər alıb gələncən yolda ona "Xoruz" şeirini yalan olmasın, üç-dörd kərəm dedirtdirir.

Evlərində o gecə hamının kefi kök idi. Hamı şadyanalıq edirdi. Hamı! Ancaq...

Ancaq, deməynən ayrılıq qapıda imiş. Səhəri gözləyirmiş. Səhər atası onları qoyub gedir!..

Onu müharibə aparır. Aparır, bədxah borclular kimi geri qaytarmır...

Səlimin uşaqqən eşitdiyi, bildiyi sözlər içində ən çox nifrət elədiyi söz müharibə olur. Olur və ona qarşı kin-küdurəti heç soyumayır, yaşa dolduqca da alovlanır, alovlanır...

Tezliklə anası da rəhmətə gedir. Baisi yenə müharibə olur. Qardaşını itirir. Baisi müharibə olur. Uşaq evinə gəlib düşünəcən başı nələr, nələr çəkməyir? Ac-susuz qaldığımı deyim, şaxtaya düşdüyünümü deyim? Hansını deyim? Birdir-ikidir bəyəm?!. Hamısının də baisi müharibə olur. Müharibə!..

Köhnə xatirələr həyəcanlandırmışdı Səlimi yaman. Qəlbi sızılmağa başlamışdı. Axırncı papirosunu damağına qoydu. Üç dəfə kibrit çəkdisə də yandıra bilmədi. Hirsindən əzik-üzük edib yerə tulladı. Ayağı ilə tapdaladı. "Adamınki gətirməyəndə gətirmir də. Güc deyil ki? Neyniyəsen?.. Bəs deyirdin tərgidəcəyəm, nə oldu bəs?.. İstiyirdim. Olmur... Qoymurlar..."

Yuxusunu xatırlamağa çalışdı: əvvəlcə atası ilə kitab dükanına gedir. "Xoruz"u onun üçün əzbərdən deyir... Sonra necə olursa onu itirir. Yenə tapır. Sinəsindən qıpqırmızı qan axır atasının. Yaxına gələndə qışqırır...

Səlimin gözləri məchul bir nöqtəyə dirənib qaldı. "Allah sən saxla, yuxumu xeyrə cala..."

Uzaqlarda, uzaqlarda yenə xoruz banladı. Səs ikiləşdi, üç oldu, sonra tamam kəsildi.

Ətrafa sükut çökdü. "Bəli, xoruz axırncı dəfə banlayıb öz işini qurtardı, bir azdan dan yeri ağaracaq. Durum gedim, bəlkə bir az gözümü yuma bildim. Fikir eləməkdən bir şey çıxmaz. Yüz fikir bir borcu ödəməyib".

O astaca qapını açıb pəncələri üstə içəri keçdi. Soyunub yerinə girdi. "Gündə bir kərpic düşür ömrümün sarayından... Kərpicləri bir-bir salıb itirirəm, qanqaralığıynan, əsəbiliknən, boş-boşuna... Axırı hara gedib çıxacaq bunun?! Heç cür də özümü yığışdıra bilmirəm. Düzünə qalsa əlim bir işə-zada da yatmır, elə bil hər şeydən soyumuşam. Necə həvəslə gəlmişdim mədənə. Necə! Balağa dilimi tapmadı. Tapa bilmədi. Öldürdü olan-qalan həvəsimi də. Neyniyim, qüruruma toxundu, məni özümdən çıxartdı, mən də cavab qaytardım. Adamların yanında onu da hörmətsiz elədim, özümü də. Yox, deyəsən mədəndə də mənimki gətirmədi. Getməliyəm burdan da..."

Yatanların xorultusu Səlimi daha da əsəbiləşdirirdi. "Deyəsən yata bilməyəcəm... Əcləflığıma bax ki, Veranı, o yazığı da aldatdım. Nəhar vaxtı yeməxanada göz vurdum, eyhamnan başa saldım ki, axşam məni gözləsin. Başıyla razılığını bildirdi. Gözü yolda qoydum onu da. Gör özü də nə vaxt yadıma düşdü... Neynəyim Balağa cin atına mindirdi, cin atı götürüb pavilyona atdı, arağ boğazımdan aşdı, pivə əl-ayağıma dolaşdırdı, yamanca gic elədi məni. Yataqxanaya necə gəlib çıxdığımı gücnən xatırlayıram..."

Yata bilmirdi. Solböyrü üstə çevrildi. "Yaxşısı budu heç nə barədə fikirləşməyim..."

Gözlərini bərk-bərk yumdu. Heç nə haqqında düşünməməyə çalışdı. Veranın çöhrədəki "gözləyəcəyəm" işarəsi gözlərinin qabağına gəldi. "Qanımın qara vaxtında bu hardan yadıma düşdü. İndi yuxu gedər gözümə?!. Nahaq qayıtdım otağa... Gərək elə ordan gedəydim... İndi niyə durub getmirəm ki?!. "

Səlim boylanıb otağa göz gəzdirdi. Hamı şirin-şirin yatırdı. O ürəyində "getdim eee!" deyib ayağa durdu, tələm-tələsik geyinib otaqdan çıxdı.

Veranın evi qəsəbənin, demək olar ki, o biri başında idi. Səlim çox sürətlə gedirdi...

Küçələr bom-boşdu. Hava dedikcə gözəldi. Səlimin ruhunu oxşayırdı. Veranın yaşadığı bina görünəndə Səlim addımlarını yavaşladı. Pəncərəsi önünə çatanda dayandı. Yavaşca tıqqılatdı pəncərəni.

Bir az keçmiş işıq yandı. Səlim qapıya gəldi. İçəridən Veranın səsi eşidildi:

- Səlim, sənsən?

- Mənəm.

Qapı açıldı. Vera alt paltarında idi. Həyəcanla dedi:

- Hardasan, bu qədər də gecikmək olar, az qalır ki, səhər açılısın.

Səlim üzrxahlıq elədi:

- Bağışla, başıma iş gəldi. Bərk qarışdı başım. Danışsam mənə haq qazandırarsan.

Vera yaxşı bilirdi ki, Səlim yalan danışan deyil. Səbəbsiz də belə hərəkətə yol verməz. Odur ki, tərəddüd etmədən onu bağına basdı, ehtirasla öpdü:

- Sənə inanıram, əzizim. Yemək hazırlayımı?

Səlim evin kişisi ədasiyla dedi:

- Yox, iştahım yoxdu, zəhmət çəkmə. Dincəlsək yaxşıdı. Səhər hazırlarsan, iştahla yeyərik.

- Onda yataq, əzizim.

Səlim soyunacaq Vera artıq yerində uzanmışdı. Yanına gedəndə Səlimə dedi:

- İşığı keçir...

Səhər çay içərkən Səlim başına gələnləri qısaca Veraya danışdı. Yuxusunu da söylədi.

Vera köksünü ötürdü:

- Eh, Səlim, lənətə gəlsin müharibəni... Mənim ərim idə əlimdən aldı, o vaxtdan, bax, belə yaşayıram... Ərsizəm... Mənim kimi nə qə-dər qadını ərsiz qoydu müharibə... İndi güzəranım yaxşıdır. Yemək-xanada hamı da mənə hörmət edir, işimdən də razıdırlar.

- Sənin xətrini fəhlələr də çox istəyirlər Vera.

- Mən zəhməti çox sevirəm, zəhmətkeşin də kim olduğunu yaxşı bilirəm. Bax, Balağa ilə sən yola getmərsən, amma eşitmişəm mədən-də təmirat işində yaman usta deyirlər onu.

Səlimin kiçik, qonur, albalı kimi girdə gözləri birdən-birə sanki böyüdü:

- Bəs xəsyəti, adamlardan rəftarı barədə nə deyirlər, görəsən?

- Hərədə bir xasiyyət olur da, Səlim. Bir də unutma ki, Balağa necə olsa yaxşı adamdır. Sən gərək üzünə ağ olmayasan onun. Mənim xətrimi çox istəyir. İstəyirsən yemərxanaya gələndə səni tapşırım ona.

Səlimi deyərdin ilan sancdı:

- Bu nə sözdür, Vera, sən nə danışırsan?!. Bircə elə o qalmışdı...

Veranın üzündən dediyinə peşman olduğu sezildi. Səlim sözünün gerisini gətirmədi, Vera əlini onun başına çəkdi, uşaq kimi sıgalladı onu:

- Mənim əziz Səlimim, - dedi.

Səlimin bayaqkı sərtliyindən əsər qalmadı, üzü güldü. Vera zarafat edirmiş kimi dedi:

- Al məni, gör səni necə saxlayıram. Nədi, dinmərsən?.. Eh.. heç alarsan?

- Vallah mən heç özüm bilmirəm başımı necə saxlayım? Arvad saxlamaq hayındayam ki?!

- Aaa ölməmişəm ki, mən səni saxlamam, gül kimi saxlamam, tək mənə xəyanət eləməyəsən.

- Bizlərdə arvad qazancı ilə dolanmağı ar bilirlər, Vera, mən o qə-ləti eləyə bilmərəm.

- Mən bilirəm sizin o adəti, xarakterinizin, şərqli xarakterinizi. Yaxşı bilirəm. Mən ancaq zarafat edirdim səninlə. Sənə özüm getmə-rəm. Axı sən məndən çox kiçiksən. Bir azdan sonra məni qoyub ge-dəsən... qalam göynəyə-göynəyə.

Səlim dinib danışmırdı. Maraqla qulaq asırdı.

Vera danışdı...

Daşdəmir Həsənzadə stolunun arxasına təzəcə keçib oturmuşdu ki, yeraltı təmir briqadasının ustası Balağa Allahverdiyev gəlib çıxdı, qaşqabağı yerlə sürünürdü. Salam-kəlamdan sonra mədən müdiri oturmaq üçün ona yer göstərdi. Balağa oturdusa da amma qaşqabağı açılmadı ki, açılmadı.

- Usta, işlər necədir? - Müdir bu sualı elə-belə, briqadiri dilə gətirmək üçün verdi.

- Necə olacaq?! - Balağanın dərdi təzələndi, nə təzələndi.

- Bir müsibətdir düşmüşük. İşimiz-gücümüz bir yana olub, Səlim bir yana...

Müdirin qalın qaşları çatıldı. Alnında dörd-beş cərgə şırımın nə vaxt üzə çıxdığı bilinmədi və kişini sanki on-on beş il geriyə atdı. Nahaq deyilmirdi ki, "müdir alnını qırışdırdı olur həştaddan, qırışdırmadı heç əllini də verə bilməzsən". Əslində əllini çoxdan adlamışdı, başında ağarmış tükə orda-burda güclə rast gələrdin.

Balağa sözlərinin təsirini bilmək marağı ilə susub Daşdəmirin danışmasını gözlədi. Daşdəmir də nədənsə dinmədi. Alnındakı qırışlar getdikcə daha da sıxlaşdı: "Deyə-deyə dilimdə tük bitdi. Hərə yağlı tikəni öz qabağına çəkmək istəyir, hazırım naziri olmaq istəyir..."

Balağanın da sifəti ciddiləşir, qapqara qaralırdı. "Alnını qırışdırdı, üzünü görmə, yaralı aslandan fərqi olmur. Əh, heç olmasın. Mən də bezmişəm. Qiyam-qiymət eləsən də, Daşdəmir, sözümdən dönmə-yəcəyəm!.. Tüpdüydümü yalamayacağam!"

- Usta bu gün, o yenə işə gecikib nə di?! - Müdir, nəhayət aralığa çökən xoşagəlməz sükutu pozmağa çalışdı.

Balağanın yarasına sanki duz tökdülər:

- Əşşi, gecikib nədi?!. Bir saatdır işləyirik. Ağa hələm də gəlib çıxmayıb. İndi buna nə sözü?! Yenə də deyəcəksən səbir eləyək?

- Bəli, yenə də deyirəm ki, kəmhövsələ olmayın. Bəlkə başına bir iş gəlib? Bəlkə xəstədir? Bəlkə...

- Dünən sağ çillə çıxıb gedib. Çənə-boğaz olmaqdan yorulmuşuq. İş bilmədiyə bir yana, deməqoqluğundan cana doymuşam. Sən bir deyəndə, o, ikisini qaytarır. Bəs necə? Cavab qaytarmasa partlayar.

- Usta, bilirsən ki, xətrini istəyirəm. Çoxu da nə gizlədim, işinə söz ola bilməz. Yaxşı ustamız sayılırsan. Ancaq xasiyyətinlə razılaşa bil-

mirəm. Bir özün fikirləş, sən iki ayağını bir başmağa qoyub deyəndə ki, iti görüm, qurdu görüm, Səlimi görmüyüm... buna görə sənə sağ ol, deyə bilməyəcəyəm. Elə bilmə mə nonu təmizə çıxarmaq istəyirəm. Yox, onun da günahı çoxdur. Elə iş gecikdiyinə görə bir dəfə mühakimə də olunub, iki ay əmək haqqının 15 faizi, üç ay 10 faizi tutulmaqla cəza alıbdır. Bu da məlumdur, sözüm yox. Ancaq sən də xətti-hərəkətin qətiyyəni düz deyil. Lətifəsi sənə gəlməsin, ilan zəhləsi yarpızdan gedən kimi səninki də Səlimdən gedir. Belə olmaz axı? Uşağa baş qoşmağa dəyərmə? Mənim dünənki qeyli-qaldan xəbərim var. Atası yerindəsən. Ata uşağı ilə höcətləşməz, onu öyrədən. Bu bərədə nəçə yol danışığımız olub.

- Bəli də, indi mədəni döndərək uşqollağa, özümüz də olaq učitel! Bəs bizimçün planı kim doldursun, hə? Kim? Sabah birinci özün mənədən plan istəyəcəksən!

- Planı adamlar doldurur, əvvəlcə adamları öyrədən gərək. Bunun özü də plandır da. Cavanları sən öyrətmə, mən öyrətməyim, bəs kim öyrətsin? Kim?..

Müdür çox dedi, usta az eşitdi. Söz-söhbətin nəticəsi də bu oldu ki, Allahverdiyev qoltuq cibindən əl boyda kağız çıxarıb mədən müdirinin qarşısına qoydu:

- Burda etirazımızı yazmışıq, - dedi. - Xahiş edirik Səlimi çiyinimizdən götürəsiniz. Onsuz da yükümüz ağırdır. Geri qalsaq onun ucbatından qalacayıq. Bəri başdan deyirəm.

Balağa getmək üçün ayağa durdu. Daşdəmir daha bir söz deməmiş tez otaqdan çıxmaq istəyirdi.

Daşdəmir də indi onun getməsinə istəyirdi, soyuq nəzərlərlə onun ardınca baxırdı, qapı örtüləndə Balağanın "etiraznamə"sini gözdən keçirib bir tərəfə qoydu. Alnının qırışlarını ovuşdurdu. "Qovmağa, biryolluq üzülüşməyə nə var eee? Bu bir hünərdir, bəyəm?!"

Müdür başını əlləri arasına aldı. Şəxsi müşahidələrini, Səlimlə elədiyi söhbətləri xəyalında canlandırmağa çalışdı...

"- Daşdəmir dayı, usta Balağa elə deyngən kişidi ki... deyədim, bəlkə bu yekə dünyada tayı-bərabəri tapılmasın. Xata elə beş dəqiqə gecikginən, düz beş saat deyənər sənincün.

- Sən də gecikmə, Səlim. İstəyirsən ki, Balağa deyilməsin, gecikmə. Kəs bəhanəsini. Bu gecikmə üstündə başın az ağrımayıb axı sən. Maşından kəsiblər, cibinə ziyan olub. Unutmusan?!

- Olur da, Daşdəmir dayı, qəsdən eləmirəm ki.
- Qəsdən elədiyini bilsəydiniz, səninlə bu cür danışmazdım. Bunu yəqin bil.
- Soram da, Daşdəmir dayı, adımı mənə qoyub dikbaş. Gündə neçə kərəm desə bu yaxşıdı... Özü də elə-beləsindən yox eee! Əlindən iş-zad gəlməyən dikbaş. Briqadaya da sən demə elə-belə bir hay gərəkmiş... Əlimdən də bir balaca səhv-zad çıxdı, day üzlərini görməgimən. Milçəyi fil eləməyələr əl götürən deyillər. Mən də cinləyib özümdən çıxıram. Dalaşırıq..."
- Daşdəmir dayı, gəlmək olar? - Qapının açılması ilə bu sözlərin deyilməsi bir oldu.
- Daşdəmir fikirli-fikirli başını qaldırdı, Səlimi görəndə üzündə təəccüb ifadəsi zahir oldu:
- Səlim?! Gəl, gəl.
- Səlim içəri keçib qapını arxasınca astaca çəkdi, elə ordaca durdu.
- Yaxına gəl. Orda dayanma, de görək nə var, nə yox?
- Əlində müdirin baxışları deyirdi: "Bun ə həngamədir yenə çıxarırsan, ay Səlim? Daha bu qədər yox da, balam?!. Məni hövsələdən çıxarmağa həvəsin var, başqa söz, buynuzun gicişir yenə başqa söz".
- Gözləri bir-birinə tuşlananda bunu Səlim də duydu. Yaxına gəlib:
- Daşdəmir dayı, işləmək istəmirəm! - dedi.
- Necə, necə? Nə dedin? - Müdirin geniş açılmış gözləri Səlimin balaca, ariq, uzunsov sifətində sanki ildırım kimi çaxdı.
- İşləmək istəmirəm. Bu da ərizəm. - Səlim bayaqdan ovcunda saxlayaraq əzdiyi kağız parçasını müdiri qarşısına qoydu və birdən-birə yüngülləşdiyini hiss elədi, sanki çoxdan gözdirdiyi ağır yükü çiyindən yerə salmışdı.
- Müdür heç ərizəyə baxmadı da:
- Sən bəyəm özbaşınasan, nəşən, hə? Bax, elə eləməgimən sənənlə mən də başlayım. Başlasam, ağır olar sənəncün, bala!
- Müdür ciddiləşir, alnındakı qırışlar üzə çıxırdı.
- Mən işləyə bilmirəm!
- Niyə, nə olub ki? Şikəstsən, naxoşsan? Sənə kimilərinə hələ ki, bizim qanunlarda havayı çörək vermək yazılmayıb.
- Mən heç kəsdən havayı çörək istəmirəm, istəmərim də.
- Mən də səni elə görmək istəmişəm həmişə. Buna görə də gərək işləyəsən həmişə.

- Kiminlə? Balağa Allahverdiyevlə? Heç vaxt!..

Telefon zənginin səsi otağı başına götürdü. Daşdəmir zəhmli nəzərləri Səlimdə ola-ola dəstəyi qaldırdı:

- Allo, hə, mənəm, yaxşı... bu saat gəlirəm!

O, dəstəyi yerinə qoyub ayağa durdu. Səlimə müraciətlə:

- Eh, siz nə hayda, mən nə hayda! - dedi. - Bircə gün yerimdə ya sən - Səlim Qubadov, ya da Balağa Allahverdiyev olaydız, görəydiz mən yazıq nə çəkirəm. Eşitdin ki, mədənlər idarəsinə çağırırlar. Plan sarıdan əyər-əksiyimiz var. Ucbatızdan yer-yerdən düşəcəklər üstümə. İndi gəl, bu zırlıtının qabağında dur görüm, necə durursan?!. Sizə deyəndə başa düşürsüz bəyəm?!. Bax, bala, buradan birbaşa get işinə. Məsələn həll olunana öz işində olmalısən, bildin?!. Yoxsa özünü işə salarsan. Əvvəlkinə fikrin getməsin, bu dəfə məhkəməyə düşsən əməlli-başlı iş alarsan. Söhbətimizin dalısını sonra elərik... Səni özüm çağıracağam.

3

Yer də yandırırdı, göy də. Havanı sanki tutub saxlamışdılar. Bakı bürküsünün deyərdin kiməsə yaman acığı tutmuşdu. Yaşılıq olmayan yerlərdə, buruqlar arasında o daha çox yandırırdı. Canına neft hopmuş torpaq günorta yerinə qalxan günəşin şüaları altında qovrulurdu. Belə bir vaxtda mədən müdiri Daşdəmir Həsənzadə Qara Ziyadlının sahəsini gəzib-dolaşırdı. O, çoxdan dayanmış köhnə bir quyunun yanına çatdıqda ayaq saxladı, sahə rəisinə:

- Yandırır, - dedi, yaylığını çıxarıb alınaya yığışmış tər damcılarını sildi.

- Üzüm yetişdirir də, Daşdəmir dayı, üzüm. - Ortaboylu, otuz üç - otuz beş yaşlarında görünən sahə rəisinin zil qara gözləri müdirin dəyirmi sifətinə zilləndi?!

- Xətrinə üzüm düşüb, nədir?!

- Bir-iki salxım qara şanı lap yerinə düşərdi indi.

- İştahana söz yox. Ancaq adın Qaradır deyən üzümün də gərək qarasını yeyəsən? Birdən ağ şanı oldu, necə?

Qara özünü sındırmadı:

- Əlacım nədi, bu istidə ki, onu gətirəcəklər, qaytarammaram, yoxsa...

Müdir də guya onun sözüne qüvvət vermiş kimi, süni bir ciddiyyətə tələsik cavabında:

- Yoxsa səndən inciyərlər, bəs necə? Heç cür qaytarmaq olmaz, - dedi.

- Daşdəmir dayı, dünən deyir, mədənlər idarəsində bizi yamanca sıxışdırıblar, hə?

- Ona oxşar bir şey olub, Qara.

- Nə deyirlər, axı?

- Neft istəyirlər. - Daşdəmir baxışlarını dolandırıb, yanındaca durduqları quyunun üzərində saxladı. - Nəyin bahasına olursa-olsun hasilatı gərək artırmaq.

- İşləyən quyuların hesabına ağıl kəsmir ortalığa bir şey çıxara bilək. Onların verdiyi nefti elə bir vanda saxlaya bilsək böyük hünərdir.

- Mənə elə gəlir ki, Qara, biz gərək çoxdan dayanmış quyuları işə salaq. Müvəffəq olsaq, yaxamız qurtarar. Yoxsa həftə səkkiz, mən doqquz döşəyəcəklər canımıza.

- Daşdəmir dayı, gəlsənə birinci elə bundan başlayaq? - Qara bayaqdan müdirin zənlə baxdığı quyunu göstərdi.

- Bunda mənim də gözüm var, Qara. Səninlə çoxdan danışmaq istəyirdim, qabaqladın. Cavan vaxtlarımda bu quyudan bilirsən nə qədər neft çıxarmışam.

- Daşdəmir dayı, deyirəm elə sabahdan təmirçilər işə başlasınlar, biz də nə lazımı elərik. Özü də yaxşı olardı usta Balağaya həvalə edəydiz. Xasiyyətiynən işim yoxdu, ancaq əlindən təmiz iş çıxır. Əlindən çıxan iş sorğu-sual yoxdu.

- Baxarıq. Ancaq sabahdan yox. Hər halda tez başlamalıyıq, bunu düz deyirsən.

Onlar söhbət edə-edə özləri də fərqi nə varmadan mədəni budkanın qabağına gəlib çıxmışdılar.

- Qara, səninlə bir başqa söhbətim də var. Səlim mədənimizə gəlib-gəlməyəli başımızı çox ağrıdıb, bilirsən. İndi də Balağaynan davadalaşları əskik olmur. Balağa da onu başından eləmək istəyir, mənim də xasiyyətimə bələdsən, qovmağnan heç cür razılaşa bilmirəm... Amma, işini dəyişməliyəm, deyəsən. Gərgin əsəbləri gərginləşdirməyin acı nəticələri kimə məlum deyil. Ancaq hara dəyişim, özüm də bilmirəm. İndi bu barədə bir sən də məsləhətini bilmək istərdim. Sən də bir fikirləş, Səlimi hansı briqadaya keçirsəm yaxşı olar, hə?!.

- Daşdəmir dayı, siz çox uzaqdan başlasaz da mən kəsəsi öz payımı götürdüm. Ağacanın sözü olmasın, o söz tükü tükədən seçməyi biz

də bir az bacarıyıq. Mən sizi belə başa düşdüm ki, Səlimi bizim sahəyə keçirmək istəyirsiniz. İstəyirsiniz, onu, o qəzetlərdə necə yazırlar eee... hə, Hamiliyə götürək.

- Necə istəyirəm, Qara, necə istəyirəm.

- Yaxşı sizin istəyinizə qarşı mən necə dura bilərəm, Daşdəmir dayı?! Əmrə verin...

Müdür sahə rəisinin sözünü yarıda kəsdi:

- Yox, Qara, elə demə, mən istəyirəm sənə ürəyincə olsun, briqada adamlarının ürəyincə olsun, sonra deməsinlər ki, müdir bizi sıxışdırır, öz bildiyini eləyir.

- Aydındır. Sizinlə şərikəm. Elə billəm briqadam da məni eşidər.

- Qara, heç xəbərin var ki, özü dünən ərizə ilə yanıma gəlmişdi, istəyirdi onu işdən çıxarım getsin.

- Bəs siz nə cavab verdiz?

- Səncə, nə cavab verə bilərdim?

- Aydındır. Siz onu əmrənə keçirin bizim sahəyə, daha dalısayınan işsiz olmasın...

- Peşman olmazsınız ki?

- Yox!..

Sahə rəisi danışdıqca müdirin ürəyindən elə bil tikan çıxırdı, çünki bu sözləri o, vaxtilə Səlim kimi "ipə-sapa yatmayan" bir adamdan eşidirdi. "İpə-sapa yatmayan" bir adamdan. İndi budur, onun özü başqasına havadar çıxır. "Sağ ol, Qara! Bildirdim ki, sözümü yerə salmazsan. İndiyəcən barəndə nə eləmişəmsə az olub".

- Dünən, Qara, bütün günü Səlim barəsində düşünmüşəm. Bilirəm, o işinin ağırlığından, ayaqlarının ağrısından şikayətlənir. Amma elə bilirəm yeraltı təmir briqadasında işinin düz gətirməməsinin səbəbi bu deyil. Düzdür, hərdən gecikməyi var, işindən könülsüz yarıpışmağı var. Hələ bir az kahallığı da var. Ancaq bir şey də var ki, briqadada onun ürəyinə yol tapa bilmirlər: kömək eləmək əvəzinə, səhvini başa salmaq əvəzinə bir də görürsən düşdülər üstünə... Başladılar uzun-uzadı moizə oxumağa, yeri gəldi-gəlmədi danlamağa. Bu da, söz yox, ona oxşayır ki, qaş düzəltdiyin yerdə vurub gözü də çıxarasan.

Sahənin köhnə işçilərindən sayılan baş operator Ağacan Məmmədcan oğlu yaxınlaşıb şirin dili ilə:

- Salamünəleyküm, - dedi.

Bu, qırx beşi adlamış, arıq, uzun bir kişi idi. Müdir çox ehtiramla onun salamını aldı:

- Ay öleyküməssəlam, Ağacan kişi, nə var, nə yox?

- Sizin sağlığıuz, birtəhər işləyirik.

- Birtəhər niyə?!. Yaxşı işləyirsən, Ağacan kişi. Mən sənin işindən çox razıyam. Təvazökarlıq eləmə. Qaranın dilindən düşmərsən heç.

- Qədirşünaslığa görə ikiniz də sağ olun.

- Qara, onu da deyim ki, bayaq danışdığımız məsələdə mən ən çox Ağacanı nəzərdə tutmuşam. - Daşdəmir üzünü Qaraya tutub gülümsündü.

Qara da cavabında dedi:

- O məsələnin həllində mən də elə Ağacana güvənirəm.

Ağacan təəccüblə gah mədən müdirinin, gah da sahə rəisinin üzünə baxırdı. Haqqında üstüörtülü danışılan məsələnin nədən ibarət olduğunu bilmək marağı ona güc gəlirdi. Sual vermək istəyirdi, ancaq özünü saxlayırdı. Güclə saxlayırdı. "Səbrini bir bassana, ay səbr eləməkdə ad çıxaran kişi. Əvvəl-axır özləri deyəcəklər də. Hara tələsirsən ki?!."

Nahar fasiləsi başlanmışdı. Qaranın briqada üzvlərindən Nastya Sapunova, Mikola Zlenko Daşdəmirgilin yanından keçərkən ayaq saxlayıb salam verdilər. Müdir onlarla hal-əhval elədi, işləri barəsində soruşdu:

- Nastya, işindən narazı deyilsən ki?

Nastya gülümsədi, dedi:

- Xeyr, Musa dayı.

Qara söhbətə qarışdı:

- Musa dayı, Nastya sahəmizin qabaqcıl neftölçənidir. Ondən çox razıyam.

Müdir məmnun-məmnun:

- Olsun, olsun, Qara, - dedi. - Sonra o, üzünü Mikolaya tutub Qaradan soruşdu: - Bəs bu Ukrayna balasıynan necəsən?!.

- Ondən də çox razıyam, Musa dayı. Mikola layiqli operatorumuzdur. Səmimi də yoldaşdır. Bizim hamımızı özünə doğma hesab edir. Atası hələ otuz doqquzda finn davasından qayıtmayıb... Böyük Vətən müharibəsi başlayanda ilk təyyarə hücumundan evləri alt-üst olub. Anası da həlak olub. Özü evdə yox imiş. Yetim evinə veriblər onu.

Sonra da bizim diyara göndəriblər.

Qaranı diqqətlə dinləyən müdir ərkyana ona dedi:

- Qara, bir-iki kəlmə də qoy özü desin, bizdən razı qalıbmı Mikola?

Mikola bu suala bəndmiş kimi əlüstü dilləndi:

- Musa dayı, mən Ukraynada doğulmuşam, uşaqlığımı orada keçirmişəm, Azərbaycanda boya-başa çatmışam, əli çörəkli olmuşam...

Mikola danışdıqca müdir sorğulu nəzərlərini gah Nastyanın, gah da Mikolanın üzündə gəzdirib zarafatyana Qaraya dedi:

- Qara, Mikolanın subaylıq dövrü yaman uzanır ha, deyirəm yəqin cilovunu yığan tapılmır.

- Tapılar, belə görürəm, onun da subaylığından bir şey tapılmayıb, bu kərəm deyən bərk... - Azərbaycan dilini yaxşı bilməsə də, söhbətin ondan və Mikoladan getdiyini başa düşmüş Nastyanın ciddi baxışlarını öz üzərində hiss elədiyindən, Qara "ilişib" sözünü uddu.

Daşdəmirə bir işarə bəs idi:

- Olsun, olsun. Ailə yaxşı şeydi. Nədənə cavanlarımıza bunu vaxtında qiymətləndirmirlər. Mən, əlbəttə, Mikolanı belə cavanlardan hesab eləmirəm... Di yaxşı, siz nahar edin. - Müdir onlarla bir-bir görüşdü.

- Xoş gəldiz. - Bunu Qara dedi:

Daşdəmir mədənin kontoruna apararı yola çıxdı. Bir qədər uzaqlaşmışdı ki, Mikola Qaranın üstünə düşdü:

- Məni kişinin yanında biabır elədin, Qara qardaş...

Qara onun sözünü kəsdi:

- Əvvələn, kişi özü söhbəti saldı, ikincisi, ömrün boyu gəzməyəcəksən ki... Əvvəl-axır evlənəcəksən, ya yox? Qoy indidən qulağını dolduraq ki, sabah evlənəndə, mənzil istəyəndə nəm-nüm eləməsin...

4

Yataxanadan bir çıxdılar: Səlim, Mikola. Mikola soruşdu:

- Deyəsən səni, bizim briqadaya verirlər?

- Mənə qalsa çıxıb getmək istəyirəm. Daşdəmir Həsənzadə, Qara Ziyadlı qoyurlar. Öz yanından mənə havadar çıxırlar. Bəs necə, sən də öyün ee, Mikola, sən də mənim himayəçim olacaqsan axı. Daşdəmir Həsənzadə məni sizin briqadanın himayəsinə verir.

- Vallah, sənın bu iynəli danışlıqların heç xoşuma gəlmir, mənim elə hər şeyə bir qulp qoyursan. Belə olmaz axı!

- Acığın niyə gəlir, düz demirəm?!
- Bizim briqadanı özün tərif eləmirdin? İndi də keçirəcəklər bizim briqadaya, daha nə istəyirsən?!.
- Belə bu mədəndə işləmək istəmirəm.
- Elə burda səhv eləyirsən, vallah, səhv eləyirsən. Unudursan ki, biz hamımız sənin xətrini istəyirik. Elə buna görə də istəyirik ki, bizimlə bir yerdə işləyəsən, bizimlə bir yerdə də tərləyəsən, əməlli-başlı yorulasan, sonra da ürəyin istəyən kimi dincələsən, necədi səninçin, hə, Səlim, necədi?!
- Dünya dağıla ha sən heç zarafatından qalmazsan, Mikola, kefini köklüyündəndi, yəqin.
- İstəyirəm ki, sənin də kefin həmişə mənimki kimi olsun. Nə olub e, balam, bu gün yaxşıca işləmişəm, indi də svidaniyəyə gedirəm, gözləyir, on beş dəqiqədən sonra nəfəs-nəfəsə verəcəyik...
- Sən hara belə, Səlim?
- Elə-belə, bir az buralarda avaralanacam.
- Bura bax, Səlim, başını arağa qatışdırma, sən allah. Qaranın zənd-zəhləsi gedir arağ içəndən. Məndən də o gün soruşdu ki, Mikola, sən bilərsən, bir otaqda qalırırsız, arağ-maraqnan arası necədi Səlimin? Mən də dedim ki, bilmirəm, görməmişəm.
- Gözün aydın, təzəcə qəyyumum işə başlayıb, bilməmişdim!
- Niyə elə deyirsən, Səlim, bunların hamısı sənin xeyrinədi, niyə inciyirsən?!.
- Maşallah, göz dəyməsin, mən elə bilirdim yer üzündə yarıpalyqızam, bir kimsənəm yoxdur mənim. Gör nə çox qayğıkeşim, öyüdçüm, müəllimim varmış. Ha yana üz tuturam, qabağıma müəllim çıxır. Hamı nəsihət verir, hamı öyrədir. Bir maraqlanan da yoxdur ki, dediyini eşidən var, ya yox. Elə bir ucdan deyirlər: onu eləmə, bunu elə, bunu eləmə, onu elə. Vay dədəm vay, nə qədər deyirlər.
- Səlim, mən gecikirəm, mən getdim, hər halda ağıllı məsləhətə qulaq asmaq lazımdı, mənəcə.
- Deyirsən də, Mikola.
- Mikola:
- Deyəcəyəm də, Səlim! İstəyir inci, istəyir incimə, deyəcəyəm. Ona görə ki, mənə bir pisləyin keçməyib, mərdsən, əliaçıq oğlansan. Bir tikəni də bölənsən. Di yaxşı, səni özünə tapşırıram, özün özünə müəllimlik elə, özün özündən muğayat ol.

- Bax, belə danış həmişə, səndən xoşum gəlsin.

O getdi. Səlim pavylyona tərəf addımladı. "Deyəsən, yaman ilişmişəm. Bərk yapışacaqlar yaxamdan. Bəs necə, zarafat deyil, kişilərin himayəsinə veriblər səni, özü də kim? Mədənin ağsaqqalı, sözü keçəni Daşdəmir Həsənzadə! İndi öz aramızda, Səlim, sən də birdəfəlik özünçün həll elə bu məsələni qurtarsın getsin də. Ya iş, ya avaraçılıq! Hələ də tərəddüd içindəsən... Əlbəttə iş, mən oğruəyri, dələduz deyiləm ki?!. Bəs onda, ürəknən işlə də, bu qarınağrısına bir son qoyginən də.."

Pavylyonun qapısında dayandı. Ciblərini axtardı. Pulunu saydı. "Yaxşısı budu... heç içəri keçməyin, bir arağa pulum çatır, gedim mağazaya, bir arağ alım, sora görək başıma nə gəlir..."

Düşündüyü kimi də etdi. Pavylyonun qapısından geri döndü. Mağazada balaca növbə vardı. Pulunu bir də saydı. İndi də gördü ki, bir qəpiyi çatmır. Bir istədi geri qayıtsın, bir-iki addım atdı da. Sonra yenə fikrindən döndü. "Satıcı arvad deyəsən, məni tanıyır, yaxşı deyil, özümü çox da əliaşığı göstərməyim ona. Əşsi, sən də, nəyi qoyub nəyi axtarırsan, dünyagörmüş arvaddı, hal əhlidi, bir köpük nədi ki, ondan öteri bir cavanın kefinə soğan doğrasın. Elənçiyinə yaxınlaşıb deginən ki, bu gün heç pulum yoxdu, amma içmək istəyirəm, heç bir söz demədən arağı götürüb sənə uzatsın. Tərəddüd eləmə, qayıt növbənə".

Qayıtdı. Pulu uzadanda özü də fərqiə varmadan sızıla-sızıla:

- Vodka xoçu: odin kopeyk netu, (1) - dedi. (1. Arağ istəyirəm, bir qəpiyim çatmır.) Yazıq-yazıq danışmağına özü də təəccübləndi.

Qadın onun üzünə baxdı, bic-bic gülümsədi:

- Niçeqo, v sleduyuşiy raz lişniye dve kopeyki daş, (2) (2. Eybi yox, gələn dəfə iki qəpik artıq verərsən.) - dedi. Səlimin üzünə bir balaca işıq gəldi elə bil. Arağı alıb qəzetə bükdü, tələsik mağazadan çıxdı. On-on beş addım atmamışdı ki, təzə briqadirinə, sahə rəisinə rast gəldi. "Lənət şeytana, deyən hər yandan əhatə olunmuşam, nədi?!"

- Salam, yoldaş sahə rəisi.

Səlimin bu salamı sahə rəisinə çox quru göründü, candərdi verilən bir salam təsiri bağışladı:

- Salam. Beş də artıq. Ancaq "yoldaş" sözü deyəsən bir az gurultulu çıxdı. Xahiş edirəm, Səlim, bundan sonra mənimlə danışanda yoldaşsız-zadsız, rəissiz-məissiz danış, oldu?

- Nə deyirəm ki, olsun da. Ancaq yaşda...

Qara Ziyadlı sözünü qurtarmağa ona macal vermədi:

- Aydındır, dayıdan-mayıdan deginən gəlsin, incimərəm.

- Onda qardaş, deyəcəm, Qara qardaş.

- De gəlsin, tək yoldaş-moldaş, rəis-məis olmasın. - Ziyadlı bu sözləri deyəndə Səlimin əlindəki bükülüyə zənlə baxırdı.

Səlim mağazadan çıxarkən arağı qəzetə bükdüyünə indi çox sevindi. Nəsə ürəyinə dammışdı ki, bu saat kiməsə rast gələcək. "Bəlkə də dalımca pavilyona gedibmiş. Elə bilirlər ki, orada düşüb qalmışam... Nə yaxşı ki, içəri girmədim..."

- Bazarlıq eləmişən?! - Əslində Qaranın baxışları soruşurdu: "Araq almısan?!"

- Bir balaca... - Səlimin də baxışları cavab verirdi: "İstəyirsən öz dilimnən deyim ki, araq almışam, yox, keçəl suya gedən deyil..."

Qara çox da dərinə getmək istəmədi: "Aydındır!.. Əlindəki araq olmağına araqdır... Ancaq mən də elə birinci gündən hücuma keçə bilmərəm axı! Yoxsa qaş düzəldən yerdə... Yox, bir az tədbirli də olmalıyam".

- Yataqxanaya gedirsən?

- Bir az gəzəcəm, sonra.

- Nə olar ki, yaxşı havadır, gəzməlidir. - Qara demək istəyirdi: "Gəzmək olar, araq içməyi olmasa. Aşna, qorxuram belə getsə işləri korlayasan..."

Xasiyyətinin əleyhinə getsə də, özünü saxlayırdı Qara, güclə saxlayırdı. Özünü belə saxladığı heç yadına düşmürdü. "Allah sən saxla! Xasiyyətimi dəyişirəm, nədi?!"

Səlim gərginliklə düşünürdü: "Bircə soruşmasın ki, əlindəki nədi? Deməsin ki, ver baxım?.. Birdən soruşdu, birdən dedi, neynərsən Səlim?!. Neynərəm?!. Bir allah bilir ki, partlaram, qabararam üzünə, deyərəm: sizə nə var?! Nə istəyirsiniz məndən, nə düşmüsüz dalımcan?!. Nə vermisiz ala bilmirsiniz məndən?!. Əl çəkin də yaamdan! Deyərəm, tüpürərəm mədənə də, çıxıb gedərəm. Əclafam əgər getməsəm!.."

Qaranın nəzərləri Səlimin üzündə gəzirdi. O, daha heç nə soruşmadı, əlini Səlimə uzatdı:

- Di yaxşı, xudahafiz, Səlim!

Səlim onun əlini sıxdı:

- Xudahafiz, Qara qardaş.

- Səlimi tutublar!

Bu xəbər in ağzından çıxması ilə mədən işçiləri arasına yayılması çox çəkmədi. Hətta onun birinci dəfə kim tərəfindən deyildiyini də bilən olmadı. Xəbər çoxlu söz-söhbətə səbəb oldu, müxtəlif rəylər doğurdu. Hərə bir cür, ağılkəsən tərzdə öz münasibətini ifadə etməyə çalışdı. Kimi halına acıdı: "Vay, yazıq, yetiminki götürmür də!.." - dedi. Kimi uzaqgörənlik edirmiş kimi hökm verdi: "Araq yıxan evi hələ heç bir şey yıxmayıb". Kimi balıq kimi soyuqqanlılığını büruzə verdi: "Əşi, bənd olmayın, adi hadisələrdən biridir də..." Kimi də... Əlqərəz, rəylər çox müxtəlif idi. Görəsən, Balağa, Qara, Daşdəmir nə düşünürdülər?

Bəd xəbəri qulağı alanda Balağanın ürəyindən keçən bu olmuş: "Başında qan-qadası çoxdan vardı. Əvvəl-axır bir yerdə ilişəcəkdi. Yaxşı ki, şəri bizdən uzaq oldu".

Qaranı, deyərdin, bu xəbər ilan kimi çalmışdı. Yandığından bir yerdə qərar tuta bilmirdi: "Ay namərd, nə pis yerdə məni xəcil elədin, heç yeri idi?! Axı Daşdəmir dayı səni mənə umud olmuşdu. Mənə! Sən də vurub belə elədin... Hər şeyin düzəlmişdi, bir saqqal-darağın çatışmırdı... Yox, bu işin özbaşına qoymaq olmaz. Necə olsa, kömək eləməliyik..."

Bəs Daşdəmir?

Daşdəmir əli telefon dəstəyində fikrə getmişdi: "Yox, deyəsən, bu xamır çox su aparacaq... Çox... İndi yəqin Balağa kölgəmi ağına-bozuna baxmadan qılınclayır. Bəlkə o haqlıdır. Bəlkə adamları tanımaqda mən xərifləmişəm? Səlim barəsində yanıılmışam, onu yaxşı tanıya bilməmişəm?!"

Qara tənənfəs halda özünü içəri saldı:

- Daşdəmir dayı, xəbəriniz var da!

Daşdəmir telefon dəstəyindən əlini çəkib bir az acıqlı:

- Eşitmişəm, - dedi. - Hər halda xuliqanlıqdır. Başımızı aşağı elədi. Görünür, kimi müdafiə etməyi yaxşı bilmirik.

- Daşdəmir dayı. Səlimin hərəkətinin xuliqanlıq olub-olmamasında işim yoxdu, ancaq biz ondan əl üzə bilmərik. Dalısınca getmək lazımdı.

- Yaxşı, sən məsələni bir ətrafdı öyrənmişən, ya yox?

- Öyrənmişəm də sözdü!

- Danış görək.

- Yataqxananın hündəvərində iki-üç səfeh, avara gəzib dolaşır. Onlar Səlimi başdan eliyiblər. Oturub bir yerdə o ki var, araq vurublar. Sonra da durub gəliblər stansiyadakı pavylyona dalısını vursunlar. Bufetçi də görüb ki, lül-qəmbərdilər, araq vermək istəməyib. Onlar da hay-küy salıblar, istəyiblər bufetçini yaxalasinlar, o da piştaxtanın şüşəsi çilik-çilik olub. Bir şüşə qırıntısı bufetçinin burnunu üst tərəfdən bir balaca cızıb. Ara qarışıb, milis gələncən Səlimin araq dostları əkiliblər, o ələ keçib.

- Deyirsən xuliqanlıqına görə onu müdafiə eliyək?

- Onu başdan eliyiblər. Daşdəmir dayı, inana bilmirəm ki, o bu də-rəcəyəcən alçalsın. Umud indi ancaq sizə qalıb. Rayon milis rəisi sizi eşidər. Deyərsiz cəzasını özümüz verəcəyik. Bütün kollektivimiz verəcəkdir. Vallah, mən özüm ona bir qulaqburması verim ki, adı yadından çıxsın. Ancaq indi kömək əlimizi ondan kəsə bilmərik. Onun heç kəsi yoxdu dalıycan getsin. Heç kəsi!..

- Deyirsən, yəni, Səlim barəsində biz yanılmırıq?

- Sizi bilmirəm. Daşdəmir dayı, ancaq mən ondan əl çəkəsi deyiləm... Özüz onu mənə həvalə eləmisiz, mən də gərək havadarlığımı axıracan eliyəm, nə olar, olar.

Ziyadlığın sözləri Daşdəmirin kefini açır, qəlbinə yol tapmış tərəddüdü yavaş-yavaş silib atırdı.

Qara həyəcanla danışdı. Müdir ona mane olmur, özlüyündə fikirləşirdi: "Bu dəfə də risk eləmək lazımdır, ancaq məğlub olsam, Balığın gözünə gərək görünməyəm. Mədəni təhvil verib birdəfəlik təqaüdə çıxam..."

Qara deyirdi:

- Ağacanı bufetçinin yanına göndərdim. Deyirəm könlünü alsınlar, bəlkə günahından gecə, cavandı.

Müdir fikirləşirdi: "Qara, heç özün mənə bu qədər əziyyət verməmişdin, ya bu mənə belə görünür, bəlkə indi qocalıram, əvvəlki halım qalmamışdır, gündən-günə ağırlaşırım... Onunçün mənə belə görünür".

- Yaxşı, deyirsən gedək dalısınca, - Daşdəmir axırıncı dəfə sınaycı nəzərlərlə Qaraya baxdı.

- Mütləq, özü də elə indicə getmək lazımdı, yoxsa gec olar...

- Yaxşı, sən deyən olsun, Qara, gedək! Bu dəfə də Ağacan demişkən, o söz, saqqızımı oğurladın.

Onlar bayıra çıxanda Qara yenicə qəfəsdən buraxılmış quş kimi hiss eləyirdi. Müdirin məşinında oturanda ürəyində pıçıldadı: "Yetimin də allahı var!".

6

Sakit bir payız axşamı idi. Havada bir balaca soyuqluq hiss olunurdu. Göy üzünü bulud alırdı...

Başı daşdan-daşa dəyən Səlim Qaranın briqadasına keçiriləndən sonra ilk dəfə idi ki, usta Ağacanla gecə növbəsinə gəlmişdi.

- Yağana oxşayır, Ağacan dayı, - Səlim buludların hərəkətini seyr edə-edə dilləndi.

- Qoy yağsın, bala, görmürsən dolubdur, - Ağacan əlini göyə tərəf uzatdı, - ürəyini boşaltmasa rahat ola bilməyəcək. Sən tez cum mədəni budkaya, bizim brezent plajlarımızı götür gəl... Görək başımıza nə gəlir. Bilirsən də, bir faizin də əhəmiyyəti var. Bax, bu quyunu görürsən, onu işə salmaq üçün briqada üzvləri son vaxtlar qabıqdan çıxıb. Usta Balağa adamlarıyan bu quyudan neçə qat töküb. Neyləsin?!

- İndi quyu hazırdır?

- Hə, bala. Bircə işə salınmağı qalıb. Yəni quyunun müalicəsi qurtarıb, bircə ayaq üstə qoyulmağı qalıb. O da bizim növbəyə düşüb.

Səlim plajları gətirənəcən Ağacanın üzünə bir neçə damcı düşdü. Onlar cəld geniyib başlıqlarını da qaldırdılar.

- İndi xətri nə qədər istəyir yağsın, daha, o söz, dişi bizə batmaz, bizi isladabilməz.

- İsladanda nə olacaqdı ki?!.

- Elə demə, bala. İslanmağın bir xeyri yoxdur. - Ağacan atayana əlini Səlimin çiyinə vurdu.

O, quyu başında lazımı işləri sahmana salıb atqı xəttini bağlamağa girişdi. Əli işdə ola-ola başını qaldırıb ucadan Səlimə:

- Sən də yeri, mancanaq dəzgahını işə salginən! - dedi.

- Bu saat, Ağacan dayı!

Cəld rubilnikə doğru yeriyən Səlim ona çathaçatda dayandı. Ustanın buyruğunu yerinə yetirmək üçün birinci nədən başlamağı yadına salmaq istədi. Bu zaman bildikləri başında elə bil bir-birinə qarışdı. Nə qədər çalışsa, yadına bir şey düşmədi. Bir istədi Ağacanın yanına qa-yıtsın, ondan soruşsun, nədənsə utandı, qorxdu, ustanın onu korafəhm-

liklə günahlandıracağından qorxdı. Bir qədər götür-qoy eədəndən sonra əlini rubilnikə aparıb onu aşağı salmaq istədikdə, elə bil qulaqlarının dibində bomba partlatdılar. O, bu nəgəhani səsdən bərk diksinib əlini saxladı. Yalnız bu zaman Ağacanın sözlərini ayırd eləyə bildi:

- Nə edirsən?! - Çox nadir halda əsəbiləşən usta Ağacan indi özündən çıxmışdı, - heç tormozu açmamış rubilnikə əl atarlar?!. Bilirsən onda nə olar?!. Həmin saat mator sıradan çıxıb? Əvvəlcə...

Səlim özünü saxlaya bilmədi:

- Tormozu açmaq lazımdır.

- Di aç da. Elə ki, açdın, onda motoru işə salarsan.

Səlim deyilən kimi də etdi, əvvəlcə tormozu açdı, sonra motoru işə saldı. Ağacanın yanına qayıdanda alnından puçur-puçur tər tökülürdü. O öz səhvinə görə kişinin gözünün içinə baxa bilmirdi, xəcalət çəkirdi. Ağacan da bunu hiss etdiyi üçün daha olanı üzə vurmur, Səlimə yəni tapşırıqlar verdi...

Hər şey sahmanına düşəndə Ağacan rahat nəfəs aldı:

- Hə, bala, quyu sarıdan arxayın ola bilərik, o söz, saz işləyir.

O sözlərini deyib qurtarmamışdı ki, güclü yağış başladı.

- Hə, bərkidi, bala, gedək budkaya, mən bir papiros çəkim. Sən də, o söz, bir az dincəl, lap əldən düşdün...

Mədəni budkaya elə yenicə gəlmişdilər ki, telefon səsləndi. Ağacan dəstəyi götürdü:

- Allo, hə, mənəm... Sağ olun... Hər şey, o söz, cabəca yerindədir, bəli, niyaran qalmayın... yanımdakı? Səlimdi, yavaş-yavaş... Hə! Heç bir şəkk-şübhəm yoxdu... Təki ölüm-itim olmasın! Baş üstə, sağ olun!..

Ağacan dəstəyi qoyub Səlimə dedi:

- Müdirdir, quyu ilə maraqlanırdı. Bu quyuya yaman marağı var. Birinci dəfə mədəndə, deyir, bu quyuda iş başlayıb. Sənin kimi, o söz, təcrübəsiz vaxtlarında, hə, mənə özü danışib. Yaxşı söhöət eləməyi var, ancaq, o söz, kefinin kök vaxtına düşə. - Ağacan qoltuq cibindən köhnə gümüşü papiros qutusunu, şalvar cibindən kibrit çıxarıb stolun üstünə qoydu. - Nə ağıllı iş görməsən bu zibili tərkitməkdə, - o, qutunu açıb papiros götürdü, damağına qoydu, kibrit nəm çəkdiyindən yandırmaq üçün xeyli vaxt sərf elədi, tüstüsünü aramla iki dəfə içəri çəkib burun pərələrindən sürətlə bayıra buraxdı. - İki həftə gərək olsun çəkmirsən, elədi?

- On altı gündü, usta.
- Ay maşallah! Möhkəm dayan. Çətini bir aya qədərdir.
- Görək də usta, hələ ki, dözüürəm!..
- Yox, dözəcəksən, dözməlisən!.. Yoxsa bu zibil nədi ki, onun əsiri olasan. Mənim kimi üst-başından da allahın ver günü his iyi gəlsin, hisdə qurudulmuş Lənkəran balığı kimi. - Ağacan papirosu yenə damağına qoyub acı tüstünü ehtirasla sinəsinə çəkdi. - Yetimxanada dedin nə qədər qalmısan, bala?

- Yeddi il, usta, yeddincini də elə oradaca qurtarmışam...

Səlimin gözləri yol çəkdi. Ağacan papirosa güc verdi, burun pərələrindən tüstü daha şiddətlə çıxmağa başladı. Haçandan-haçana Səlim danışğını davam etdirəndə, usta artıq ikinci papirosu alışıdırırdı.

- Sora nə fikirləşdimsən, uşaq evindən çıxıb doğulduğum kəndə getdim. Ata ocağını tüstülətmək yaman başıma düşdü. Sora Bakıya gəldim. Sənət məktəbində iki il oxudum. Ordan da buraya yollandılar.

Telefon yenə zəng çaldı.

- Yəqin Qaradır, - deyib Ağacan dəstəyi qaldırdı. - Hə... Qara sən-sən?! Sənin də axşamın xeyir olsun. İşləyir. Yaxşıdır. Bir azca övvəl müdir zəng vurmuşdu. Uşaqsan!.. Sağ ol! - Dəstəyi qoyub üzünü Səlimə tutdu. - Görürsən də nə maraqlanırlar, zarafat deyil, bu ay neftimiz bol olacaq. Premiyanın iyi, o söz, indidən burnumu qıcıqlayır. Çoxdandı əlimizdən çıxmışdı. Quş kimi şeydir, buraxdın ssoram dayı tuta bilmirsən. Yenə necə olsa, əlimizdən tutur, uşaqların üst-başın təzələyirsən... Yaxşı, bala, soruşmaq ayıb olmasın, oxumağın dalıycan niyə getmirsən? Sən mənə baxma, mənim dayı, o söz, hay-hayım gedib, vay-vayım qalıb. Ancaq sən hələ cavansan. Yeddincini qurtarıbsan, bu, sənincün çox azdı... Fürsəti fövtə vermə, dərsin ətəyindən yapış. İncinardan-mincinardan olarsan. Qarnını ağırtmayacaq ki... Ssoram peşmançılığını, o söz, çəkə bilməzsən.

- Görək də, usta.

- Yaxşı, papiros çəkildi, söhbət qurtardı, duraq bir sahəyə baş çəkək. Yoxsa müdirnən sahə rəisinin yuxusuna girərik.

Onlar mədəni budkadan bayıra çıxanda yağış kəsmişdi. Orda-burda irili-xırdalı gölməçələr əmələ gəlmişdi. Səma xeyli açılmışdı.

Səlim Ağacanla yanaşı addımlaya-addımlaya düşünürdü: "Nə yaxşı xəsyəti var, adama heç açıqlanmır. Elə bil qəsdən mənim də əlimdən xəta çıxır. Bu da hamısına dözüür. Adamnan adamda təfavütə bax-

ginən bir kənddə gördüyüm ədabaz sədr hara, bu kişi hara?!. "Tüpür-düyümü yalamaram" deyə-deyə duran Balağa hara, bu kişi hara?!. Dörd aya yaxındı ki, yanında işləyirəm, heç kəsə məndən şikayətləndiyini görməmişəm. Hər soruşana elə cavabı bu olur: "Düzələcək, hər şey düzələcək! Heç kəs, o söz, anasının qarnında öyrənməyib..."

- Səlim, yağışdan sora görürsən hava nə göyçək olur.

- Bəli, usta.

"Yox, məndə də günah çoxdu. Bəzən özümü elə itirirəm ki, guya heç şeydən xəbərim yoxdu. Axı belə də olmaz..."

- Səlim, heç danışmırsan?

- Nə danışım, usta!..

"Sabahdan buraxdığım səhvləri, bilmədiyim şeyləri yazacam..."

- Quyunu amma yamanca yüyənlədik ha, qədəmi yüngül olsun, o birilərini də bu sayaq işə salaq. Fikirli görürəm səni, Səlim.

- Yox, usta, fikrim sizdədi, danışın...

7

Sahə rəisi Səlimlə buruqlar arasında gəzirdi.

- Səlim, istirahət evinə nə vədə gedirsən?

- İstəyirəm birisi gün yola düşüm, əgər etiraz eləməsəz...

- Etirazım yoxdu, məzuniyyətə çıxmaq barəsində əmrini sabah verdirərik. Mikola sən gələndən sonra getmək istəyir. Bilirsən də, Nastyayla bir vaxtda. Görək onlarçun da mestkomdan putyovka ala biləcəyəm, ya yox! Bilgəhə istəyirlər. Səninki Mərdəkana oldu, deyəsən?

- Bəli.

- Ə, nə fərqi var e! Bilgəhdə bir az dəniz qulağuvun dibindədi, vəsalam. Bilirəm, sən də dənizin dəlisisən. Yaman da üzənmişsən, balam. Mikola valeh olub suya baş vurmağına. Fikir yoxdu, Mərdəkandan da dəniz çox uzaq deyil. İstirahət evindən plyaja tez-tez avtobus gedib-gəlir. Yaxşı, ayaqların necədir?

- Day ağrı-zad hiss eləmirəm. Müalicə kursunu da qurtardım.

- Bu gün-sabaha salmışdı. Revmatizmlə zarafat eləmək olar?!

- Siz olmasaydız həkimə gedib-gələn kimdi ki?!

Onlar bir quyunun yanına çatdıqda dayandılar.

- Sən bunu deyirsən, Səlim?

- Bəli, Qara qardaş. Deyirəm sabah onu yuyaq. Sora qorxuram qumm tıxacının qabağını almaq çətin olsun.

- Salam.

Qara başını döndərəndə Ağacanı yanında gördü:

- Salam. Beş də artıq. Usta, vaxtında gəlmisən. Səlim, sabah bu quyunu yumaq istəyir, nə deyirsən?

- Vaxtıdı. Səlimin, balam, axır vaxtlar bu barədə səhv elədiyini görməmişəm. Deyəsən, Qara, yavaş-yavaş, o söz, ustalaşır. Ancaq quyunu səhər onsuz da yuya bilərik, qoy gedib istirahətini eləsin. Axır günlər çox yorulub.

- Çox sağ olun, usta, qalsam yaxşıdı, zənnimi yoxlamaq istəyirəm. İstəyirəm öz gözlərimlə görəəm ki, borularda qum tıxacı mən fikirləşdiyim qədər yığılıb, ya yox.

Ağacan məmnun nəzərlərlə Qaraya baxdı. Eyni hissini ifadəsini onun da üzündə gəzdirdiyini görəndə qürrələndi.

- Usta, Səlim düz iki ildə briqadamıza keçirilib. Di gəl ki, elə bilir-sən, dünənin söhbətidir.

- Demə, demə, Qara!.. Ömür-gün yaman gedir. Siz hələm cavan-suz, sizə nə var ki?! Əl-ayağa qoy mən düşüm. Siz hələm pilləkani çıxırsuz, mən, o söz, düşməyə başlamışam.

Qara Səlimə göz vurdu, Ağacan dedi:

- Usta, sizi qocalmağa qoyan kimdi ki?!.

- Sizdən soruşan olsa qoymayın. Bu, sənincün, Qara, iclaslıq məsələ deyil ki, qoyub qərar çıxarasan.

- A, yaxşı yadıma düşdü, Səlim, bu il oxumağa gedəcəksən?

- Bəli, Qara qardaş, sənədlərimi vermişəm, qəbul eliyiblər. Sentyabrda səkkizinci sinifdə oxuyacağam.

- Onda müxbirə düz demişəm.

- O məndən də soruşdu. Qara qardaş... Elə xırım-xırda şeylərə əl atırdı ki...

- Görürdüm, sənənlə söhbəti yaman tutmuşdu... Amma Səlim, sözüvün qüvvəti, doğrudan hər şeylə maraqlanırdı... Görünür, telefonla faiz soruşanlardan deyil. Yoxsa bu qədər vaxtını mədəndə itirməzdi. Özü deyən barəmizdə oçerk yazmaq istəyir. Görək də. Yazar oxuyarıq.

- Heç demirsüz məndən nə soruşurdu? - Ağacan tələsik dilləndi: - Hamı barədə sorğu-sualdan qurtaran kimi başladı ki, hansı kitabı oxu-

musuz? Xoşuza gəlibmi? Hansı tyatıra baxmısınız, hansı kinoları görmüsüz? Gördükləriniz barədə fikrüzü deyin. Əvvələn, dedim ki, ay bacıoğlu, o vaxt, o hövsələ məndə haradaydı ki, gedim səninçün bir kitab da oxuyum. Gördüm xoşuna gəlmədi. İkincisi dedim ki, bu il tyatıra getməyə heç macalım olmuyub. Gördüm ki, heç xoşuna gəlmədi. Üçüncüsü dedim ki, sağluğuzdan iki kərəm kinoya getmişəm, o da uşaqların xətrinə. Adlarını soruşdu. Dedim ki, yadımda qalmayıb. Amma əhvalatı danışa bilərəm. O da eləmə tənbellik dedi ki, danış. Mən də naçar qalıb danışdım. Gördüm, o söz, dodaqları qaçdı.

- Usta, öz aramızdı, kitab oxumaq lazımdı da.

- Ay Qara, mənim kitab oxumağım dayı keçib. Bu barədə mənə bənd olma. Sən bu sözləri cavanlara de. Budu ey, məşallah, mənim əvəzinə də, öz əvəzinə də Səlim oxuyur. Hərdən oxuduqlarından mənə daqışır. Xohum gəlir.

- Bu yaxınlarda istəyirik hamılıqnan bir teatra gedək, necədir, usta, döşünə yatır, ya yox? Bəlkə burda da əvəzinə başqasını göndərəcəksən?

- Bax, buna varam, Qara! Çoxdandı tyatra getməmişəm. Mənimçün üç bilet götürərsən. Arvadı da, böyük qızı da apararam. O ki, qaldı o biri iki kiçik qıza, onları da tapşırıq nənələrinə. Qoy bir az da onu incitsünlər.

8

- Sənə şad xəbər deyəcəyəm!

- Şadxəbər olasan!

- Dostum Ağacan on-on beş günə 8-ci kilometr qəsəbəsində təzə mənzilə köçəcək.

- Nə yaxşı, yazıq çoxdandı bir çətən külfətinən tək otaqda qalmışdı. Canı bir rahat olar. Onda bir əməlli-başlı yığışıb onu təbrik eləmək lazımdı.

- Bu olacaq mikola, bu öz yerində. Sözüümün canı başqadı. Məsələ burasındadı ki, biz Ağacanı təbrik eliyəndə, deyəsən, səni də təbrik eləməli olacağıq.

- Burası bir balaca qaranlıq oldu, Qara qardaş.

- Ə, neçə gündü kontorda müdiriyyətlə çənə-boğazdayam ki, Ağacan köçəndə otağı briqadamıza qalsın, sənə verək. Haçanacan yataq-

xanada qalacaqsan, bəs deyil?! Hə, razı olurdular. Deyirdilər, sizin briqadadan bir ailəyə mənzil veririk, kifayətdir. Bunu da Balağanın briqadasına vermək lazımdı, onda da ehtiyacı olan az deyil. Mikolaya gələn dəfə verərik. Subay oğlandı. Mən də razı olurdum. Bir dara-bara salmışdım ki, gəl görəsən. Axırda lələşün, Ağacanın sözü olma-sın, o söz, üstün çıxdı.

- Ba, Qara qardaş, böyük zəhmət çəkmisiniz ki...

- Hələ bir zəhməti - filanı yoxdu, olsa dalda olacaq. Sənin işin yox-du. Deyirəm, Ağacanı təzə mənzilə ötürən kimi üzümüzə gələn isti-rahət günündə hamımız yığışırıq bir yerə, əl-qolumuzu çırmayıb, hə-min otağı kefin istəyən təmir eliyirik. Dalısını özün bilirsən, mənim boynumda bir oynamaq qalır, ona da nə vədə desən lələşün hazır. Ne-cə bilirsən, yaxşı fikirləşmişəm, ya yox?!

- Sağlıq olsun...

- Daha sağlıqdan keçib, Mikola, indiyəcən deyirdin mənzilin yox-du, bəs indən belə nə deyəcəksən?! Canımçün kontorda da dilimdən qaçırmışam ki, qabaqda xeyir işi var, yoxsa otağı verən kimdi!.. Yax-şı, bir de görüm dostun Səlimdən nə xəbər var?

- Yaxşıdı, sizə salam göndərdi. Srağagün getmişdik də yanına, is-tirahət günü. Biz ora çatacağımda gördük plyaja gedirlər. Biz də qoşulduq onlara. Çiməndən sonra sağlığınıza pavilyonda kabab da yedik.

Qara Ziyadlının gözləri parıldadı:

- Bəh, bəh, ay zalım, kefə baxmırsız ki...

Saatına baxdı. Nahar fasiləsinin qurtarmasına az qalırdı. Nastya əlində təzə qəzet içəri girdi, ərkyana. İncə və məlahətli səsi ilə dedi:

- Gələndə Həsənzadə yoldaş verdi, deyir o dəfə gələn müxbir sa-həniz barədə oçerk yazıb. Heyf ki, Azərbaycan dilini bilmirəm. Oxu-yun, mənə də danışın.

Mikola Azərbaycan dilini bilirdi. Odur ki, Qara qəzeti Nastyadan alıb oçerki ucadan oxumağa başladı.

Oçerkdə sahə adamlarının işindən, Qara, Daşdəmir, Ağacan və başqalarının səlimə göstərdikləri qayğıdan bəhs olunurdu. Burada Sə-limin həyatına aid elə əhvalatlar vardı ki, bundan iş yoldaşları xəbər-siz idilər. Odur ki, Qara bu yerləri xüsusi bir maraqla oxuyurdu. Axı-ra yaxın onun sifətində sevinc qarışıq bir təəccüb əlaməti göründü, dodaqlarının dişlədi:

- Ay səni, bəs bunu bizə niyə danışmayıb? Görürsən?

Sahə rəisi oçerkin məbədini oxudu, qurtaranda dedi:

- Qoy bir namərd istirahətdən qayıtsın, gör onun pişiyini ağaca dırmaşdırıram, ya yox?!

Oçerkin məzmunu Nastyaya danışdılar. O, əhvalatdan hali olanda bilaixtiyar gülümsündü:

- Ay sağ ol Səlim, heç belə bilməzdim, - dedi.

Qara bir qədər fikirləşəndən sonra qəti sözünü söylədi:

- Yox, uşaqlar. Görünür utanıb. Yoxsa bizə deyərdi. Yox, utanmışdır. Hər halda bu, pis əlamət deyil. Ancaq uşaqlar, pis orasıdır ki, onun bizimlə açıq olmasına, ürəkdən danışmasına kömək eləyə bilməmişik. Halbuki, o cavanların məsləhətə, köməyə ehtiyacı var...

9

Müxbirin oçerkində öteri toxunduğu və sahə adamlarının xəbərsiz olduğu əhvalatları yəqin ki, siz də bilmək istəyirsiniz. Bunun üçün bir qədər geriyyə, Səlimi uşaq evindən çıxaraq öz kəndlərinə getdiyi vaxta qayıtmaq lazımdır.

Elə ilk günlərdən Səliminki sədrlə gətirmirdi.

"Hə ədəbazdı. Acıdıl. Adamdan elə danışır, guya dədəsinin nökrisən. Yox, deyəsən, işim əvvəldən nəş gətirdi".

"Yaman dikbaş gedədi. Başı qoltuq görməyib, ondandı. Y e - timxanada yeyib hökumətin havayı çörəyini, deyib nə var, axıracan belə gedəcək. Yox, bala, adresi səhv salmışan. Burda dişləmək üçün gərək əl-qolun çırmama, şirin yuxunu özünə haram edəsən, köynək-köynək tər tökəsən. O ki qaldı dikbaşlığın... Hə, onun da çarəsi var, deyir adın nədir Daşdəmir, yumşalısan yumşalı..."

Harda adam çatışmırdı sədr "Daşdəmiri" ora yumşalmağa göndərirdi. "Daşdəmir" gah şum eləyənlərə, ot çalanlara qoşulur, gah dən daşıyır, taya vurur, gah da tövlələrin, tütün sarayının təmir edilməsinə sədr demişən, "əl yetirirdi". Söz yox, hamısında da köməkçi kimi. Ancaq "yumşalmaq" bilmirdi ki, bilmirdi. Bir işə alışmamış başqasına keçməyi onu öz diliynən desək, Əli aşından da eləyirdi, Vəli aşından da. Əl-qolunu işdən soyudurdu, onu hər şeyə laqeyd edirdi. Səlimin

sədrdən xoşu gəlməsə də, yenə canını dişinə tutub, ürəyində deyinə-deyinə buyuruğunu icra eləməyə yollanırdı. Hələlik artıq səs-küyün çıxmasını istəmirdi. Niyə istəmirdi, bunun ayrıca səbəbi vardı. Yoxsa çoxdan "ədabaz" sədrlə "haqq-hesabını eləmişdi", kim bilir hardan baş vurub, hardan çıxmışdı?!

Bəs o səbəb nə idi?

Hələ kəndə gəldiyindən iki-üç ay keçməmiş Səlim bir qıza göz qoymağa başlamışdı. Birinci dəfə onu tütün sarayında görmüşdü. Tütüncü qızlar arasında. Boylu-buxunlu, qara, badamı gözlü, yumrusifət bir qızdı, gur saçları tünd-şabalıdı rəngə çalırdı, iki yoğun qoşa hörüyü incə belində gəlib dayanırdı. On beş, on altı yaşlarında ola-olmaya idi. Adı Göyçəkdi. Səlimin gözündə adı ilə özü arasında tam uyğunluq vardı. Səlimin gözündə Göyçək gözəldi.

"Hər gözəlin bir eybi var" deyirlər. Amma Göyçəyinki ikiydi. Biri sifətinin ümumi cizgilərinə nisbətən ağzının bir az böyük olması idi. Bu, ələlxüsus güləndə daha artıq nəzərə çarpırdı. Biri bədəninə nisbətən ayaqlarının bir qədər uzun olması idi. Səlim, söz yox, bunların heç birini görmürdü. Görseydi də onun çun nə əhəmiyyəti vardı?! Könül sevən göyçək olmurmu?!

Səlim on yeddiyə yenicə ayaq basmışdı. İlk gəncliyinin qızgın çağları başlanmışdı. Arzuların qanadlarında uçan çağları. Göyçəyi görəndən sonra arzular daha da çoxalmışdı.

Kənd cavanları Səlimi Göyçəyin yan-yörəsində tez-tez görürdilər. O yeri düşəndə qıza ağır işlərdə kömək eləyər, onun təşəkkürünü, xəfifcə gülüşünü qazanmağa çalışardı. Tütüncü qızlar da, deyəsən, Səlimin Göyçəyi gözaltı elədiyini duymuşdular. Hərdənbir Göyçəyə dedikləri atmacalar bunu göstərirdi.

"Öldük bir kömək eləyənimiz də olmadı..."

"Bir könüldən min könlə, hə?!"

"İstədiyim yar idi, yetirdi pərvərdigar!"

Son vaxtlar elə olmuşdu ki, bir-birini görəndə ikisi də qıpqırmızı qızarırdı. Bu da, söz yox, yan-yörədiklərin him-ciminə, qaş-göz oyatmalarına səbəb olurdu.

"Əzizim, qızaranda,

Yanağın qızarında..."

"Bu saat onların Araz aşığındandı, Kür topuğundan..."

"Məhəbbət bir belə şeydir, giriftar olmayan bilməz".

Göyçəyi görəndə Səlimin elə bil dil-ağzını bağlayırdılar, rəng verib rəng alır, tər tökürdü. Gözlərinə baxmaqdan qorxurdu. Ona elə gəlirdi ki, bu gözlər indi iti ox olub ürəyini dələcəkdir.

Qızla açıqdan-açığa, dilbədil danışa bilmədiyini görəndə Səlim uzun tərəddüddən sonra qərara gəldi ki, Göyçəyə - qəlbini kəməndə salmış rəhmsiz ovçuya məktub yazsın...

Yuxusuna haram qatdı, kirpik çalmadı. Oturub ürəyindəkiləri ağ vərəqlərə tökdü. Bu vaxtacan sevgi haqqında, həyat haqqında nə oxumuşdusa, nə eşitmişdisə, yadında nə qalmışdusa, hamısından istifadə elədi. Həqiqi, təmiz məhəbbətlə sevdiiyə Göyçəyi inandırmağa çalışdı. Məktubu qurtaranda yadına bir bayatı düşdü. Yorğun sevdalı gözləri güldü.

**Mən aşiq neylim sənə,
Düşübdü meylim sənə,
Mən dönsəm, üzüm dönsün,
Sən dönsən, neylim sənə?**

Bayatını məktuba əlavə elədi. Elədiyinə sevindi. Ona elə gəlirdi ki, məktubun təsiri indi ikiqat artdı. "Bir az axıra düşməyi yaxşı olmadı. Əvvəldə olsaydı gül elərdi. Ancaq yəbi yox, burda da pis deyil... Əməlli-başlı qələmim varmış, heç xəbərim yox... Hünəri var sözlərimin qabağında dayana bilsin, cavab verməsin?!"

Səhər nə qədər vurnuxdusa cürət eləyib məktubu qıza verə bilmədi. Axşam evə dönəndə qorxaqlığına görə özünü danladı. Sabah mütləq məktubu verəcəyinə özü-özünə söz verdi. Yalnız bundan sonra bir az arxayınlaşdı.

Ancaq səhər də bir şey çıxmadı.

Yalnız üçüncü gün bütün topladı. Ürəyi əsə-əsə məktubu qıza uzatdı:

- Buy, bu nədir?!

- Evdə oxuyarsan, bilərsən.

Göyçək əvvəlcə dəli ceyran kimi ürkdü, məktub əllərini yandıracqmış kimi geri çəkildi. Uzun qara kirpiklərini aramsız döydü. Sonra nə düşündüsə, bir qırpımında məktubu alıb götürüldü.

Qız evdə məktubu bir də, bir də oxudu. Şirin arzular onu da qanadlarına aldı, gözləri xəfif gülüslə doldu, xumarlandı, bilaixtiyar məktub əlindən düşdü, onu şirin yuxu apardı.

Anası Bədircahan qızı ilə Səlim barəsində edilən him-cimdən xəbərdardı. Hələlik qızına bu barədə bir söz deməsə də, onu gözdən qoymurdu. İndi də otağa girəndə qızının çarpayısının yanında yerə düşən məktubu görüb şəkləndi. Götürüb gizlətdi. Əri İbad gələn kimi ovcuna qoydu:

- Al, qızımıza namə gəlib, oxu ləzzət apar, - dedi.

Məktubu oxuyanda İbad cin atına mindi. "Sən bir dərənin yetimi-nə bax, qudurasan qurbağa, burnunun suyu axır, əlində sənəti yox, evi yox, arvad almaq xəyalına düşüb... Bəh, bəh... Ailə qurana bax! Halvadı bəyəm arvad saxlamaq, halvadı?!"

O, qızının əlindən zəncir çeynəsə də onunla bir kəlmə belə kəsmədi. Bu işi arvadına həvalə etdi. Çünki istəmədi qızı ilə araları açılsın, artıq söz-sov ayaq alıb həyəət-bacanı, kənd-kəsəyi dolansın.

Hirsi soyumayan İbad səhər Səlimin yolunu kəsib dişinin dibindən çıxanı ona dedi. Səlim bərk təhqir olunsa da, yanıb-yaxılsa da, hörmətini saxlayıb, cavab qaytarmadı...

Bütün günü dəli kimi gəzdi. Özünü dönə-dönə danladı ki, nə üçün İbadın təhqirinə cavab vermədi. Heç olmasa indi ürəyi sakit olardı. Lakin axşamüstü qəti qərarı belə oldu: "Yox, yaxşı eləyib cavab verməmişəm, atam yerində kişidir, həm də qızın atası, haqqı var da balam... Axı mən kağızı niyə yazdım ki, o da ələ düşəydi... Kim olsa yerində hirsələnər də..."

Gecə ilanvuran yatdı, Səlim yatmadı. Müxtəlif fikirlər başına gəl-di, getdi. Axırda da necə olursa-olsun kənddən getmək fikrində gəlib durdu. "Rayonda sənət məktəbinə uşaq yığırdılar. Bilmirəm vaxtı qurtardı, ya yox?! Qurtarmayıbsa gedib yazılacam. İki il nədir ki?! Oxu-yaram, sənətim olar. Bir sarıdan kişi düz deyir. Ailə saxlamaq asandır bəyəm?... Yox, düz deyir... Getməyin daşı qoyuldu, day çək-çevir ola bilməz... Öz yandan uçulmuş evimizi düzəltmək istəyirdim... Eh, ata, ata, axı niyə qayıtmadın, niyə?!"

Birdən-birə o qədər xoruz banladı ki...

Səlim diksindi. Diqqətini topladı. Həsərlə dinlədi. "Ay pipiyi qan xoruz... Can xoruz, can xoruz!.."

Tap... Tap...

Damcıları. Yanaqlarından yuvarlanıb yerə düşən damcıları...

Ağlayırdı...

Nəydi onu ağladan? Uzun illərdən bəri qəlbində qövr eləyən ata-ana həsrətini? İlk məhəbbətinin ayrılığından doğacaq çəkilməz intizar hissini? Ya ağır təhqirlərin nəticəsində sağalmaz yara almış mənliliyinin səssiz fəryadlarını?! Bilmirdi. Bildiyi bircə şeydi: ağlayırdı. Atasını yola salarkən də belə ağlamışdı. Anası can verəndə də. Eynilə!

Tap... Tap...

Birdən ehtiyat edirmiş kimi hər iki əlinin arxası ilə dərhal gözlərinin yaşını sildi, istər-istəməz yan-yörəsinə baxdı. Yox, tək-tənha idi. "Kişi də ağlayarmı? Ağlamaq zəiflik əlaməti deyilmi? Lap xarab olmuşam... Əsəbilikdir, nədir?!"

Ana qızı ilə danışmaq üçün çox götür-qoy etdi. O, ana sövqi-təbii-si ilə hiss eləyirdi ki, Göyçək Səlimə biganə deyil. Onu bütün günü narahat eləyən, həyəcanlandıran da elə bu idi. O qızının xasiyyətini yaxşı bilirdi. İstədiyindən onu döndərmək hələm-hələm mümkün olan şey deyildi. Ancaq ayrı əlacı yox idi. Qız işdən gələn kimi onunla danışmalıydı.

Axşamüstü Səlimin Bakıya oxumağa gedəcəyi xəbəri kəndə yayılanda, ana rahat nəfəs aldı. "Şükür sənə, xudaya, nə yaxşı oldu, gedər, qızın da ona olan məhəbbəti yavaş-yavaş soyuyar, şükür! Hər istəyimə belə çataydım kaş!."

Rayondan qayıdan kimi Səlim birbaşa tütünçü qızların yanına gəldi. O, bir saatdan sonra Bakıya yola düşəcəyini söylədikdə qızları təəcüb götürdü, sorğulu maraqla bir-birilərinə baxdılar. Baxışlar neçə-neçə mənə ifadə elədi, suallar çoxaldı, cavabsız qalan suallar. Özü də hiss etmədən Göyçəyin əlindən tütün yarpaqları yerə töküldü, ona elə gəldi ki, bu an sanki ürəyində bir sim qırıldı. Titrək, ürkək baxışları Səlimə zilləndi. Sanki baxışlar dedi:

"Məni qoyub gedirsən, Səlim?!"

Səlim də baxışları ilə cavab verdi:

"Atan məni acıladı, yaman acıladı, Göyçək! Mən day kənddə qala bilmərəm. Bir də o düz deyir, mənim kimim var, nəyim var, yetim oğlanam!..."

"Mənimçün fərqi yoxdu. Mən səni sevirəm! Günahım nədi ki?!"
"Gözlüyə bilsən gələrəm!"
"Gözlüyərəm!.."
"Gələrəm... Yernən göy bir olsa da gələrəm!.."

Qatar yola düşəndə Səlimə elə gəldi ki, onun yavaş-yavaş hərəkətə düşən çarxları da Göyçəyə dediyi son sözü təkrar edir:

- Gə-lə-rəm!.. Gə-lə-rəm!.. Gə-lə-rəm!..

Qatar ona tanış yerləri arxada buraxdıqca sanki ürəyi yerindən qopurdu. Qəribədir. O uşaq evindən kəndə gələndə də eyni hissləri keçirməmişdimi?! Ümumiyyətlə, uzun müddət yaşadığı, qaynayıb-qarıdığı, öyrəşdiyi bir yerdən ayrılanda onun üçün həmişə belə ağır olurdu. İndiki təkin ağır. Şirin, acı, xatirələr arxada qalırdı. Hələ onun üçün naməlum olan gələcək onu qoynuna alıb aparırdı. O da gedirdi. Ürəyi ağrısız da, xatirələr baş qaldıraraq əl-ayağından yapışsa da, gələcəkdə başına nə gələcəyini bilməsə də gedirdi. İndi getdiyi kimi.

"Sağlıq qal, Göyçək! Sağlıq qal! Mən sənə bənd idim, Göyçək, sənə. O da belə oldu... Atan yaxşıca payımı verdi. Mən də dözdüm, inan ki, xətrinə dözdüm, Göyçək... İndi burada məni saxlayan nədi ki?!. Sağ ol..."

Qatar sürətlə irəli şığıyır...

Səlim pəncərədən baxır, baxır. "Xudahafiz gəzdiyim yerlər. Əziz meşəm, sevimli çay, yetimliyimi xatırladan qəmli söyüdlər, xudahafiz! Məni yaddan çıxarmayın!.. Mən də sizi yadda saxlayacam. Həmişə saxlayacam!.."

Qatar gedir, sərnəşinlərdən çoxu mürgü döyür. Səlim düşüncələrdən ayrılı bilmir. "Sədrin də üzündən oldum. Tikan olub gözüne girmişdim. Tikan... Qəribədir, mən niyə onunla belə düşmüşdüm?! Hər sözü niyə mənə acıq gəlirdi?!. Haqqünə mənə elə bir yamanlığı dəyməyib. Kolxoz işidi, hamıya deyirdi, mənə də. Yatmağa yer də, vermişdi... Ancaq bir az kahallıq eliyəndə deyirdi. Kiminlə deyirdi ki?!. Məsələ bunda deyil. Bəs nədədi?! "Bir sözümlə iki eləyən olmayıb". "Dedim qurtardı". "Nəkaradır..." "Mən bilirəm nə deyirəm..." "Mən..." "Mən..." Niyə o, adamlardan bu dillən danışdı?

Sədr olanda nə olar ki?! Hər kəsin bir cür xəsyəti var... Niyə o bu-

nu nəzərə almırdı?!. Yox, almaq istəmirdi!.. Niyə?.. Mən də ki... Belə görürəm uşaq evindəki ağbirçək xidmətçimiz barəmdə yerində deyibmiş: şirin dil ilə bir tükənən Səlimin başını kəs, ancaq acı dillə istəyir əlində isti şəmşir ola, bir şey eliyə bilməzsən. Yox, sədr, biz yola gedə bilməzdik, xudahafiz!.."

Qatar çölləri, taxıl zəmilərini, meşələri, teleqraf dirəklərini arxada qoyur, Səlim hələ də düşünür, düşünürdü. "Məktəbi qurtaranda, deyir, neft mədənlərinə göndərəcəklər... Kəndçiliyimdən bir şey çıxmadı. Görək fəhləliyimdən, neftçiliyimdən nə çıxacaq?!."

10

Səlim hər iki yandan müxtəlif ağaclarla əhatə olunan xiyabanda üzərinə yamyaşıl budaqlar sallanmış skamyada oturub briqadaları barəsində yazılmış oçerki maraqla oxumağa başlamışdı... Özünə aid sətirələrə çatanda marağı daha da artdı.

"İyirmi iki-iyirmi üç yaşlarında, qaraşın, arıq, lakin sağlam görünüşlü, itibaxışlı..."

Dodağı qaçdı. "Hər şeyə fikir verib..."

Oxudu. Sifətində azacıq gərginlik göründü. Maraqlıdı. Yaxşı tutub..."

Oxudu. Gərginlik artdı, gərginlik çoxaldı. Birdən-birə rəngi ağardı. "Vay-vay... Yamanca biabır oldum. Axı bunu danışanda dedim ki, qəzetə yazmasın. O da söz verdi. Yazmasın, bəs bu nədi?!."

Oxudu. Yerində qurcalandı, başını əsəbiliklə buladı. "Axı mən dilimi niyə dinc qoymadım?!. Dilim-dilim olasan, ay dilim, dilə gələn yerdə!.."

Çiyinlərini çəkdi, qəzet əlindən düşdü. "Dilim deyəndə, yazıq dil neyləsin. Şirin diliyənin heç bilmədi haçan ürəyimə girdi. Saqqızımı oğurladı. Mən də ki, ağzımı qoydum allah yolunda..."

Əyilib qəzeti götürdü, oçerkin bəzi yerlərinə bir də nəzər saldı. "İndi qəzet kəndə də gedib çıxıb. Heç yaxşı olmadı. Beş ilin əhvalatıdır. Kim bilir bu beş ildə nə oluyub?!. Mən bu illərdə ona bir barmaq da kağız yazmamışam. Neçə də yazaydım?!. Birinci kağızımda ağzım elə yanmamışdı ki, bir də əlimə qələm alaydım... Söz yox, vaxt oluö, neçə kərəm istəmişəm yazam. Yaman istəmişəm. Niyə gizlədim?!. Ancaq kağızımın ata-anasının əlinə düşəcəyini fikrimə gətirəndə qə-

ləm əlimdən düşüb. İbad kişinin tənəsi yadıma düşəndə qarşımda ağa-
ra-ağara duran, baxmaqdan gözlərimi ağardan kağızı dörd yerə bölmü-
şəm... Onu istəməyimə indi də istəyirəm. Yəni heç fikrimdən çıxan
vaxtı olub ki?!. Ancaq bundan nə çıxsın eee?!. Görək o da məni indi
istəyirmi?!. Bəlkə fikrini çoxdan dəyişib? Bəlkə indi ərđədi, oğul-u-
şaq sahibidi?!. Nədəndisə kənd qızları tez ərə gedirlər..."

Bədəninəndən rişə keçdi, ürəyi əsdi. "Gör axmaq başımnan nə iş tut-
muşam?!. Əgər ərə gedibsə, yaman abırdan düşdü... Qan-qada düşmə-
sə yaxşıdı..."

- Səlim, ay Səlim, çayın vaxtıdı, gəlsənə.

Çağırən stol yoldaşları idi. Cavab verdi:

- Siz gedin, mən içmək istəmirəm. Mənim peçenye payımı da ye-
yin.

- Qəzətdə maraqlı nə tapmışan ki, əl çəkə bilmirsən?

- Elə bir şey yoxdu. Ancaq xətrim çay istəmir. Siz gedin.

- Yaxşı, getdik! Özün bil.

- Ə, bir dayanın, mənə bir papiros tullaayın.

- Nə oldu, bizi tərgitməyə çağırırdın.

- Tərgidiləsi zibil deyil.

- Necəsən?!. Belə gələrsən biz deyənə ha!..

Səlim papirosu göyde tutmağa meyl göstərmədi. Papiros ayağının
yanındaca yerə düşdü. Əyilib götürdü.

- Ə, spıçka da tullaayın.

Tulladılar...

Səlim acgözlüklə papirosu yandırıb sümürməyə başladı: "Belə
dərrakə sahibiydin, ay Səlim, bunu əzəldən ölçüb-biçəydin də. Yəni
neyləyə bilərdim ki?!. Mənə sual verdi: "Sevmisən?" Mən də necə
sevdiyimi danışdım. Dayı demədim ki, beş il keçəndən sonra götür qə-
zətə yaz, məni də xəcalətdə qoyginən, kişinin qızını da dilə-dişə sal-
ginən... Yox, qan-qada düşməsə yaxşıdı..."

- Odur!..

Pıçılıtlı ilə deyilən bus öz Səlimin qulağını deşdi. Səksənmiş halda
başını qaldıranda dörd-beş addım irəlində üç nəfərin ona baxdığını gör-
dü. Biri istirahət evinin direktoru idi. İkisini tanıyırdı. Tanımadıqla-
rından nisbətən gödək boylusu onu o birilərinə nişan verirdi:

- Səhv eləmirəmsə, özüdür ki, var.

Yaxınlaşdılar.

- Salam.

Bunu direktor dedi. Yaşlı-başlı adamdı. İri mavi gözlərində təbəsüm üzürdü. Sifətində elə xoş ifadə vardı ki...

Səlim ayağa durdu:

- Əleyküməssəlam!

"Yox, pis niyyətlə gələnə oxşamırlar... Bəs bu gödək məni hardan tanıyır? Mənə də tanış gəlir. Onu harda görmüşəm, harda?.."

Təbəsüm direktorun sir-sifətinə də yayıldı:

- Hə, deyin görək bu gün neyləmişiniz, yoldaş istirahətçi? Sizin ardınızca gəlirlər.

"Ardınca gələnlərin"də sifətində gülüş gəzirdi. Səlim "gödəyi" yalnız indi tanıya bildi. "Plyajda gördüyümdü. Bir kərəm voleybol da oynamışıq. Sanatoriyaaların hansındasa müalicə olunur. Mənim də harda dincəldiyimi soruşmuşdu..."

"Ardınca gələnlər"dən boylu-buxunlusu plyajdakı xilasedici stansiyanın rəisi idi. Direktorun sözünə özünü saxlaya bilməyib dedi:

- Yoldaş direktor, bu oğlan elə bir iş görüb ki...

"Əh, mən də dedim görəsən nə olub!.."

- ... Elə bir iş görüb ki... - O, yan-yörəsinə çox adam yığıldığını görüb səsinə bir az da ucaltdı. - Bununla ancaq fəxr etmək lazımdı!..

"Fəxr etməli bir şey yoxdu. Adam batırdı. Əl yetirmişəm. Vəssalam..."

- ... Bəli, yoldaşlar, sizinlə istirahət eliyən bu qoçaq oğlan on səkkiz yaşında qəşəng bir qızı yenidən həyata qaytarıb. Yazıq qızın qıçı suda qıç olubmuş. Üstəlik özünü də itiribmiş. Xilasedicilərimiz gəlib çıxanacan, bu cavan oğlan onun qanının arasına girib. Mən gələndə gördüm qıza ilk yardım göstərilir. Xilas eliyəni soruşdum. Dedilər burdadır. Kimdir? Bir səs-səmir çıxmadı. Sən demə o, xəbərsiz yayınıbmış...

"Mənlik daha bir iş qalmamışdı. Niyə dayanmalıydım ki?! Görüb-bilən də desin ki, yəqin umacağı var..."

- ... Nə əcəb bu yoldaş orda imiş. - Rəis gödəyi göstərdi, - yoxsa xilasedicinin kim olduğunu bilməyəcəkdik.

"Bəh, nə böyük iş olacaqmış?"

- ... Hə, bu yoldaş tanıdığını dedi. Mən də xahiş etdim... Gördüyünüz kimi gəlib tapmışıq.

"Məlum oldu. Məni keçə qiymətinə satan sən imişsən, gödək!.."

Direktor rəisə və onunla gələn adama üzünü tutdu:

- Bir azdan istirahətçilərimizin hamısı kluba yığılacaq. Siz bu qoçağın barəsində danışarsınız. Biz də onu təntənəli təbrik eləyərək.

"Bircə bu qalmışdı".

- Mən bu təklifə göydə razı! - deyib rəis məmnun halda əvvəlcə Səlimə, sonra yan-yörədəkilərə baxdı. - Danışmağa yer olsun...

"Məni tapsan, onda danışarsan".

- Yaxşı, indi mənə bu cavan oğlanın adını, familiyasını, iş yerini yazmaq lazımdır. - Rəis cibindən balaca dəftərçə və qələm çıxartdı.

- Lazım deyil, canım, nə böyük bir iş olub ki, bununçun adımlı kağızdan-kağıza ötürəsiniz. Eşidən-bilən nə deyər?

- Cavan oğlan, xahiş olunur bizi öyrətməyəsiz. Adınızı deyın.

- Səlim. - Bunu kimsə arxadan dedi.

Səlim qanrılıb tərs-tərs ona baxdı. "Dilmancım yanımda imiş ki..."

Rəis yazdı:

- Səlim... Hə, yadımdan çıxdı deyim. Qız özünə gələndə onunla söhbət elədim. Mənim köhnə tanışlarımdan birinin qızı imiş. Allah-verdiyəv Balağanın. Tanınmış neftçidir...

Səlim quruyub qaldı. "Hə?!. Balağanın qızı? Yox, ətimi kəssələr də fəmiləyimi, iş yerimi deməyəcəm. Balağa bunu dünyasında bilməməlidir ki, qızını mən xilas eləmişəm!..."

- ... Qız özü institut tələbəsidir. Ata-anasının bircə dənəsidir. Atasını canlara dəyən bir kişidir... Zəhmətkeş...

"Əyər canlara dəyəni budusa, bəs dəyməyəni görəsən necə olur?!"

- Səlim, adını bildik, fəmiləyimi, iş yerini de görək. Səlim yaxasını qurtarmağa çalışdı:

- Çox təvəqqe eləyirəm, heç nə yazmayın. Bu barədə heç anda danışmayın, əgər məni incitmək istəmirsənsə. - Bu sözləri deyib aradan çıxdı.

Rəis direktorun üzünə mat-mat baxdı:

- Birinci dəfədir bu cür qəribə adam görürəm.

- Siz narahat olmayın, - deyərək direktor rəisə müraciət etdi. - O, beşinci palatada yaşayır. Bu saat korpusa gedib dəftərdən lazım olan məlumatı götürürük. Özünü isə camaat yığılanda birtəhər dilə tutub gətiririk. Bunun fikrini çəkməyin. Mən onu başa düşürəm. Gözə girməkdən xoşlanmır...

Səlim istirahət evinin gediş-gəliş az olan bir guşəsinə - bura ancaq axşamlar qoşa gəzənlər gələrdilər - çəkilənlər sevdalılarını gətirib

ağacaların arasında qoyduqdarı skamyaya yaslandı. "Mən nə hayda, bular nə hayda... Qəzet də orda qaldı. Göyçək məsələsi heç xəyalımdan çıxmır... Amma dünyada işlər olur ha! Yatıb yuxuma da girməzdi ki, mən Balağanın qızını xilas edəcəm. Burda təəccüb ediləsi bir şey var yəni? Batan adama kim kömək eləməz ki?!. Səlim, indi ki, belə oldu, gəlsənəm, yeri gəlmişkən bir suala cavab verəsən, özünü imtahana çəkəsən, hə?!. Ancaq bax, düz-düzyana. Ayrı adam yoxdu. Özünsən. De görək batan adamın Balağanın qızı olduğunu ənvəlcədən bilsəydin, özünü dalısıycan suya atardın? Atardım!.. Amma Balağaya bildirməzdim. Ancaq indi neyləsən, rəis ki belə başlayıb, deyəsən, xəbər Balağaya çatacaq. Bu rəis hardan gəlib çıxdı eee! Aləmə car çəkəcək. Əh, çəksin də! Müxbir bir yandan, bu bir yandan. Dünyanı qatışdırmısam bir-birinə."

O, papiros üçün əlini cibinə saldı. Acı-acı güldü. "Papirosum vardı ki, axtarıram? Haradan da olaydı, tərgitməmişdimmi? Eh, yenə başladım. Bu da bir şəbədə... Yaxşısı budu gedim bir papiros tapım, görək başımıza nə gəlir!.."

11

Səlim istirahət evindən yenicə gəlmişdir. Xoş-beşdən sonra yataqxananın xidmətçisi ona bir məktub uzatdı:

- Xilasediciliyüvə görə sənə hədiyyəmiz budur, ala! Qızdan gələn kağıza oxşayır. Dünən gətirdilər.

Səlim otağa keçdi, cəld məktubu açdı. Salam-duadan sonra Göyçək yazırdı: "Gözüm yollarda qalmışdı, Səlim! Ürəyim əsə-əsə qayıdacağına gözləyirdim. Ancaq sən gəlmirdin, səndən xəbər-ətər yox idi. Ürəyimi yeyirdim: Görəsən, nə oldu? Görəsən, məni unudu? Görəsən, başqasını tutdu?"

Qızlar mənimlə zarafat edib deyirdilər ki, Bakıya gedən oğlandan əlini üz. Ordakı qızları görəndə bizə məhəl qoymaz. Bu məni qorxutsa da amma inanmırdım ki, sən belə iş tutasan. Vaxt-bivaxt özüm özümə ürək-dirək verirdim. Yolunu gözləyirdim. Sənsə gəlmirdin. Gəlməyin bir yana, bir parça kağızı da mənə çox görürdün, ay insafsız!..

Bir aydan irəli kəndə müxbir gəlmişdi. Tütün sarayında mənimlə söhbət elədi. Sənin haqqında da. Sənin vaxtıyla mənə yazdığın kağızdan danışdı. Matım-qutum qurumuşdu. Sonra məsələni açdı. Səni in-

di istəyib-istəmədiyimi soruşdu. Nə gizlədim, xəcalət çəksəm də, sənin xətrinə, səni nəzərə alıban öz ürək sözümü ona dedim. Gədəyə, deyərdin, dünyanı bağışladılar... Yaşadığın yeri də mənə o dedi..."

Səlimin ürəyi yerinə gəldi. Sağ ol səni, müxbir qardaş!.. Papirosu yenidən başlamaq, deyən özümə qaldı."

"... İki həftə irəli qəzetdə həmin müxbirin sizin briqada barəsində oçerkini oxudum. Bilirsən necə şad olmuşdum, Səlim! Atam qəzeti oxuyandan sonra dalınca yaman deyir, deyir gör bir həyasız, qızımın adını dilə-dişə salıb. Bundan sonra ona nə deyəsən?!"

Birinci kağızda mənə bir bayatı yazmışdın, Səlim, yadıncadı?"

**Mən aşiq neylim sənə,
Düşübdü meylim sənə,
Mən dönsəm, üzüm dönsün,
Sən dönsən, neylim sənə?**

Cavab yazgənən, Səlim! Kağızını gözləyirəm!.."

Səlim məktubu əlindən yerə qoymaq istəmirdi. "Yazaram, Göyçək! Sən istəyəndən sonra niyə yazmıyım ki... Səni görə birçə arzुकамın da ürəyində qalmasın, müxbir qardaş! İki həsrət ürəyi ki, belə şad eləmişən, dünyada heç neylim, necə eləyim demiyəsən!.."

Papiros yandırır damağına qoydu. "Sən dönsən, neylim sənə? Dönmərəm, Göyçək, dönmərəm!.."

Başını döndərər çoxlu çarpayı qoyulmuş uzun otağa göz gəzdirdi. Heç kəs yox idi. "Gəzməli havadı. Evdə indi adam tapılar?!. Yox, Göyçəyə kağız yazmamış bir addım da atmaram. Beş il yazmadığım bəs döyül?!."

Pəncərə qabağına gəldi. Hardasa tar çalınırdı. Segahın həzin sədası altında nə vaxt pəsdən oxumağa başladığını Səlim özü də bilmədi:

**Aşiq biriylə gərək,
Göhər düriylə gərək.
Dünyada gözəl çoxdu,
İlqar biriylə gərək.**

Qara Ziyadlı içəri girəndə manne olmasın deyə qədəmini götürmədi. Sevən qəlbin döyüntülərini eşitmək onun üçün də xoş idi...

Səlim tədricən zilə keçdi:

**Bitibdi dağda lalə,
Oxşur gül üzdə xalə,
Sidqinən sevən ürək
Axır çatar vüsələ...**

Birdən nəşə hiss eləyib geri baxdı, rəisini görcək səsinə xırıp kəsdi, qızardı.

- Noldu, qoçaq, davam elə. Heç burda kəsərlər? Bizim dağları, çəmənləri, cavan çağları yadıma salmışdın.

Bir-birələrinə doğru gəldilər. Hərərətə əl tutub görüşdülər.

- Xoş gəlmisüz!

- Sağ ol. Sən də istirahət evindən xoş gəlmisən!

- Xoş günüz olsun.

- Haçan gəldin?

- Bir saat olar.

- Amma sözün-sovun çoxdan gəlmişdir, Səlim. Qızı xilas eləməyüvü eşidəndə, çox şad oldum. Dostun Balağa Daşdəmir dayı ilə üzbəüz gəlməkdən qaçır. Dünən briqadirlərin yığınağına da köməkçisini göndərmişdi.

"Gödəyin işləridi hamısı... Plyajda onunla bir-iki kəlmə alıb-verdiyimin cəzasıdı çəkirəm..."

- Heç istəməzdim bu əhvalat yayılsın, Qara qardaş.

- O, səfeh olma, əksinə yaxşıdı. Qoy görsünlər ki, papaq altda nəcə oğullar var!..

Axır vaxtlar yerli komitənin üzvü kimi Ziyadlı yataqxanaya tez-tez gəlir, cavan fəhlələrin yaşayışı ilə tanış olur, kəm-kəsirlərini aradan qaldırmağa kömək eləyirdi.

Bu gecə Səlimlə çox maraqlı söhbəti oldu. Çox şeylər barəsində danışdılar. Oçerk barəsində də. Ailə gözəlliyi barəsində də. Axırda da Qara müsahibini mənalı-mənalı süzüb soruşdu:

- Yaxşı a, balam, xeyir işivü niyə gecikdirirsən, hə? Səlim belə bir sualın veriləcəyini çoxdan gözləyirdi. Odur ki, cavabını ölçüb-biçmişdi. Daha utanmağın yeri deyildi:

- Əvvələn, bilirsüz, mənim evim yoxdu. İkincisi, nə gizlədim, kəndin qayda-qanunu var, mənim elçi göndərməyə adamım yoxdu, Qara

qardaş. Sonra işdi olsa da İbad kişi tərsin biridi, qızı verməz. Qəzet əhvalatına görə, deyir, lap dəlilik eliyir. İndən belə heç yaxına qoymaz.

Sahə rəisini od götürdü:

- Sən nə danışsən, ə?!. Necə yəni adamım yoxdur? Briqadamızın üzvləri sənənin adamın deyil bəyəm?!. Ölməmişik ki! Sən bir papa qələ, gör qarğa-quzğun kimi İbadın başının üstünü necə alırıq, onu necə raya gətiririk. Oğul deyərəm qabağımızda dura bilsin... Əh, bir də minnəti olsun, sənənin kimi oğlana qız verir. Bəs necə?.. Ürəyini buz kimi elə. Bunlar hamısı Ağacan demiş, o söz, düzələsi işlərdir... O ki, qaldı ev məsələsinə, hə, qorxuram bu, işi bir az yubandıra. İki-üç günə Ağacanla Mikolanın işi düzəlir, bilirsən?

- Mikola mənə dedi. Sağlıqlarına qismət olsun.

- Hə, indi briqadamızda növbədə birinci sənsən. Gərək gözdə-qu-laqda olaq. Beş-altı aya müdiriyyətdən sənəninçün görək bir otaq qopara bilərik, ya yox?

- Çox çətin işdən yapışmışsuz, Qara qardaş. Ağlım kəsmir ki...

Səlimi belə ürəkdən maraqlandırdığını görəndə Qara əlüstü onun özünə müdaxilə etdi:

- Hə, nədi, inanmırsan, ə, uşaq olma, ölməmişəm ki... Təki, deyənən, sağlıq olsun!

Səlim də ürəkdən dedi:

- Sağlıq olsun!

12

Ağacan Səlimə papiros təklif elədi. Səlim götürmədi.

- Sağ olun, usta, tərgitmişəm yənə. - cavab verdi.

- Ay səni, Səlim, bu neçənci dəfədi tərgidirsən?

- Bu dayi axırıncısıdı, ağacan dayı.

- İnanan, öz payına, daşa dönsün, ay Səlim. - Mikola Ağacanı qabaqladı. - Sənənin təzədən başlanmağın üçün İbad kişinin Leylinin atası təkin bircə dəfə "verməyəm, vermərəm", deməsi bəs elər.

- İndi, Mikola, biz də gərək elə eləyək ki, - Ağacan papirosunu yandıraraq qoydu, - İbad kişidən elə söz eşitməyək. Yoxsa, ay sağ olmuş, Səlimin dalıycan çöllərə düşməyə vaxtımız hardadı?! Hamımız iş adamıyıq.

- Əvvəlcədən özünü qorxudub-eləməyin - Nastya söhbətə qoşuldu. - Baş elçimiz ki, Daşdəmir dayıdı, bizə zaval yoxdu.

- Sən lap gözündən vurursan, Nastya, - Mikola onun sözüne qüvvət verdi - mən hələ Daşdəmir dayının başladığı bir işi yarıda qoyduğunu görməmişəm. Elə bilirəm...

- Budey özü də gəlir, Qara ilə. - Ağacan əlini kontora tərəf uzatdı.

Mədən müdiri yaxınlaşanda, adəti üzrə əl verib onlarla görüşdü. Səlimin əlini sıxanda dedi:

- Sən indidən titrəyirsən ki, bala. Heç qorxub - eləmə. Bu qədər adamın qabağında dayanmaq İbad-Mibad işi deyil.

Səlim özünü itirmişdi. Rəngdən-rəngə düşür, kimə nə cavab verəcəyini bilmirdi. Eyni vaxtda hamının diqqəti altında olmaq onun üçün çox ağır idi. Səlimi bu vəziyyətdən ancaq Balağanın gəlişi xilas elədi.

- Salaməleyküm...

- Əleyküməssəlam - Qara hamının əvəzindən cavab vermiş kimi birinci dilləndi.

Balağa qızı ilə gəlmişdi. Səlimin dalğaların qoynundan qoparıb ona qaytardığı qızı idi. buradaca aralığa sükut girdi. Ağır bir daş olub adamların dilindən asılan sükut.

Balağa başını qaldırıb adamlara baxanda nigaran baxışları bir anlığa da olsa Daşdəmirin iti, alıcı baxışlarına ilişib qaldı. Dəniz əhvalatından sonra o, birinci dəfə idi Həsənzadə ilə göz-gözə gəlirdi.

Baxışlar canlandı. Baxışlar danışdı. Səssiz danışan baxışlar ürəkdən keçəni aşkara çıxartdı:

- "məğlub olana istehza nə üçün, Daşdəmir?"

"Bu istehza deyil, Balağa, xəbərdarlıqdır!.."

"Xəbərdarlıq?!"

"Bəli, bəli, xəbərdarlıq. Yüz ölçüb bir biçməmiş adamlar barəsində hökm verənlərə xəbərdarlıqdır!.."

Balağaya birdən-birə elə gəldi ki, Daşdəmirin baxışları yumşaldı, mülayimləşdi. Bu onu bir az da cəsarətləndirdi, dili hərəkətə gəldi:

- yaman qorxurduq ki, gecikək. Yolu bir nəfəsə gəlmişik. Qızım Brilyant da yalvarıb-yaxarırdı ki, ata, mən də gedəcəyəm. Axı səlimin bacısı yoxdu. Mən də onun bacısı... Etiraz yoxdu ki, biz də sizinlə gedək.

Qara sorğulu baxışlarla Daşdəmirə baxdı. Onun üzündə xoş ifadəni görəndə sevindi:

- Göz üstə yeriniz var. Səlimin xətrini istəyən hər kəs bizimlə gedə bilər. Avtobusumuz böyükdür. Yerimiz bol. Buyura bilərsiniz.

Balağanın əhvali-ruhiyyəsi duruldu. O, qızı Brilyantı tanımayanlarla tanış elədi.

Brilyant ucaboylu, qara, badamı gözlü, qarabuğdayı bir qızdı. Əlində böyük gül dəstəsi vardı. Gül dəstəsindəki çoxlu qərənfil onun pal-tarı ilə necə də uyuşurdu.

Səlim xilas elədiyi qıza indi gözücu baxdı, ürəyindən istər-istəməz keçirdi: "Gör bir boy-buxunda necə də təndilər?! Badamı gözləri də Göycəyinkidi deyəsən..."

Qara Brilyantın ətirli, rəngarəng güllərinə işarələ deddi:

- A qızım, bu gül dəstəsi neyçündü? Şəhərdən kəndə gül aparmazlar ki...

- Ziyanı yoxdu, Qara. - Ağacan qızın yerinə cavab verdi - bu, Bakı gülüdü, ziyanı yoxdu. Qoy kənddəkilər görsünlər ki, Bakı gülü necə olur.

- Hə deyirəm ki, usta, sən deyən olsun. Amma qərənfillər göz oxşayırlar. Bəh... Bəh...

Ağacan qürurlandı:

- Görürsən də, Qara, bizim Mərdəkanın nemətidir! - dedi. Qara onun eyhamını əlüstü tutdu. Onların arasında əvvəllər (Qara Bakıya təzə gələn vaxtlarda) gül-çiçək, yaşıllıq barədə söz-söhbət çox olurdu. Qara təkidlə deyirdi ki, Bakıda gül-çiçək, yaşıllıq yoxdur ki... Ağacan da bundan cırnayırdı. Sonra başlayırdı Abşeronun torpağını, onun yetişdirdiyi bol, keyfiyyətli nemətləri - zəfəranı, ənciri, ağ şanı-nı, qara şanı-nı, sarıgəlini, rəngarəng gülləri tərifləməyə. İndi də o, Qaraya "görürsən də" deməklə bu məsələyə işarə eləyirdi.

Qara da:

- Görürəm, - söyləməklə səfər üstü Ağacanın kefini kökəltmək istədi.

- Mənimlə bir də höcətləşməyəcəksən ki?! - Ağacan yarızarafat, yarıciddi soruşdu:

Qara tam ciddiyyətlə dedi:

- Yox, usta, yox!

Nastya mehribancasına Brilyantın qolundan tutdu.

- Nə yaxşı gəldiniz, yoxsa, bu qədər, kişinin içində tək qalmışdım.

Brilyant da cavabında dedi:

- Mən də çox şadam ki sizinlə gedirəm. Səlimin xeyir işində iştirak edirəm. Bir bacı kimi. Axı mən ona çox borcluyam...

Brilyantın "borc" haqqındakı sözləri Səlimin xoşuna gəlmədi. Özlüyündə deyindi: "Ay gödək, gödək!.. Tutduğun iş heç qurtarana oxşamır axı..."

Avtobusa mindilər...

Avtobus yola düşdü.

Yox, Səlimin ürəyi düşdü...

1960,1963

Xəzərin qoynunda *(Sənədli povest)*

1

Sitarə xala qapını açıb oğlunu görcək ilk sualı bu oldu:

- İşin necə oldu, oğul?

- Yaxşıdır, ana. Təyinatımı aldım.

- Həmişə istəyinə çatasan, bala! De görüm harda işləyəcəksən?

- Neft daşlarında.

- O haradır, bala? - Sitarə xalanın sual dolu baxışları oğlunun iri, qara gözlərinə zilləndi.

Azər arxayınlıqla cavab verdi:

- Dənizdə.

- Necə yəni dənizdə?

- Daha bunun necəsi yoxdu ki, ana, dənizdə də.

- Lap suyun içində?

- Hə, lap suyun içində!

Anasının təəccüb və heyrət içərisində donduğunu gören Azər açıq dənizdə salınmış yeni neft, mədənlərindən, bünövrəsi 1950-ci ildə qoyulmuş Neft daşlarından, təzə şəhərin təzəliklərindən danışdı. Söhbətini qurtaranda anası yenə soruşdu:

- Oğul, yəni deyirsən o şəhər dənizin içində salınıb, heyləmi?

- Hə.

- Bəs adına Nöyüt daşları deyirsən?

- Çünki, çünki... - Azər bir qədər duruxdu, anasını yaxşı başa salmaq üçün münasib ifadələr axtardı. - Bilirsən, ana, həmin bu təzə şəhər ki, var ey, onun salındığı yerdə xeyli irilixirdəli daş var. Bu daşla-

rın çoxu suyun altındadı. Azı isə suyun üzünə çıxıb. Bunların içində elələri var ki, onlara kiçik qaya da demək olar. Bu qayılardan, daşların rəngi qapqaradır. Çox vaxt bunlara qara daşlar da deyirlər. Suyun altındakı daşlara gəldikdə isə... hə, dəniz sakit olanda onları apaşkar görmək olur. Əvvəllər bu tərəflərə ova çıxan balıqçılar, həmi də neft axtaran geoloqlarımız danışmış ki, həmin yerdə addımbaşı görünən bu daşların yan-yörəsindən suyun üzünə çoxlu qaz qabarcıqları, neft damlacıqları çıxarmış. Hər tərəfdən neft iyi gəlirmiş. Ona görə də bu daşlara Neft daşları deyiblər. Bildin?!

- Bildim, ay bala, bildim.

"bildim" sözünü ana elə dedi ki, oğul onun səsindeki xəfif titrəyişi dərhal hiss elədi. "Dənizdə işləyəcəyimi eşidəndən arvad özündə deyil..."

Azər ürəyindən keçəni dilinə də gətirdi:

- Dənizə çıxacağam deyə indidən qorxmağa başlamısan ki, ay ürəyi yuxa anna!..

Ana başını qaldırıb zənnlə oğluna baxtı. Oğlun iti baxışları onun həyacanlı gözlərinə zillənib qalmışdı.

- Bilirsən, bala, dənizə o qədər də etibar yoxdu. Bir də gördün Allah eləməmiş tufan başladı, di onda gəl, dur qabağında, görün necə durursan. Nə dil bilir, nə söz qanır. Suyla zarafat olar?!

- Qorxma, ana, əlimizdə texnika var. Güclü texnika. Dəniz bizə neyləyəcək?! Bir də axı mən uşaq deyiləm ki!.. İyirmi üçü haqlamışam. Dənizdə işləməyin özünə görə üsulları var. Bunları öyrənməmiş bizi işə buraxan kimdi? Bildin?!

Sitarə xala:

- Nə deyirəm, tək sən deyən olsun - söyləyərək həyəcanını gizlətməyə çalışdı. - Mən qorxaq deyiləm, ancaq yenə ürəkdir də. Başarmaq olmur. Məni qınama, övladın olanda bilərsən, oğul!..

Sitarə xala qonşu otağa getdi. Heç fərqi varmıdan əllərini qonşuna qoyub oturdu. Ərini xatırladı. Çoxdan itirdiyi, uşaqlarını yetim qoyan ərini. Lakin Sitarə bir-birini qovan bu uzun illərdə özünün zəhmətsevərliyi, qayğıkeşliyi ilə həmişə ona çalışmışdı ki, uşaqları bu yetimliyi hiss etməsinlər. Bu asan olmasa da çalışmışdı.

Sitarə böyük qızı Əminəni çoxdan köçürüb, özü deyən, arzusunun birinə çatmışdı.

Oğlu Azərbaycan Sənaye İnstitutunun neft-mədən fakültəsini qur-

tarmışdı. Kiçik qızı Rəhilə həmin institutun neft-texnoloji fakültəsini ikinci kursunda oxuyurdu.

- Ana! - qonşu otaqdan gələn bus əs Sitarə xalanı ağır düşüncələ-rindən ayırdı.

- Gəlirəm, oğul, - deyib o biri otağa keçdi.

Azər narahatlıqla dedi:

- Görürsən ana, lap unutmuşdum, indicə yanıma yoldaşlarım gələ-cək, yeməkdən-zaddan... Hazırlıq görmək lazımdır.

- Hazırlamışam. Ürəyini sıxma, xəcalət olmarıq.

Sitarə mətbəxə yollandı. Azər çox yorğun olduğundan özünü diva-na yıxdı. Əllərini başı altına qoyub düşünməyə başladı. Beşillik insti-tut həyatı gözləri önündən keçdi.

Bu illər necə də tez gəlib getmişdi. Azər heç inanmaq istəmirdi. Ona elə gəlirdi ki, o instituta lap bu yaxınlarda girmişdi. İndisə onu tərک edirdi. Dünən tələbə idi. bu gün diplom almışdı. Sabah işə çıxacaqdı. Müstəqil həyata atılacaqdı. Öüz də harda? Açıq dənizdə! O, anasının sözlərini qəribliyə salsada işinin asan olmayacağını yaxşı bi-lirdi. O bilirdi kei, Xəzər dənizi dünyanın ən şıltaq, ən nadinc dəniz-lərindən biri və bəlkə də birincisidir. Burada elə güclü küləklər, elə böyük fırtınalar olur ki, bunların qabağında dayanmaq insandan böyük bacarıq, möhkəm iradə istəyir... Ürək istəyir, ürək!

"Belə bir ürək, belə bir iradə varmı məndə?" Öz-özünə verdiyi bu sual sanki diksindirirdi.

Qəribə idi! nə üçüncə indiyə kimi, o, dənizdə işləməyin çətinlik-ləri barəsində düşünməmişdi. Düşünmək istəməmişdi... "Bu nədi, de-yəsən qorxmağa başladın, Azər?!"

Orta məktəbin yuxarı siniflərində olanda anasının ürəyində onu həkim görmək arzusu baş qaldırmışdı... Ancaq illər ötdükcə anna oğ-lunun özgə sənətə meyl etdiyini duydu. Oğlu axır vaxtlar neftçiliyə, Xəzər dənizinə aid elmi kitablar oxuyurdu. Bəzən oxuduğu kitablar-da rast gəldiyi maraqlı hadisələrdən evdəkilərə də söhbət açırdı. Si-tarə xala görürdü ki, Azərin həvəsi neftçilik sənətinədir və onu sevdi-yi sənətdən ayırmaq əbəsdir. Əslinə baxsan Sitarə heç belə fikrə düş-mədi də. "Özü bilən yaxşıdı, axı sənətin pisi-yaxşısı yoxdur, sənətkar-ın pisi-yaxşısı var!"

Sitarə xala oğlunu yaxşı sənətkar görmək istəyirdi. "Yaxşı sənət-kar olmaq üçün də gərək həvəsin olsun".

Açıq dənizdə yeni neft mədənləri işə salınanda Azər institutun ikinci kursunda oxuyurdu. O zaman Bakı neftçilərinin nəzərini cəlb edən bu mədənlər gələcək mühəndisi də maraqlandırmışdı. Bu haqda o, tələbə yoldaşları ilə tez-tez söhbətlər edərdi. Dostların söhbəti çox vaxt eyni sözlərdə qurtarardı:

- İnstitutu qurtaranda Neft daşlarına gedərik...

Azər divandan qalxdı. Stola tərəf getdi. Səhər aldığı və oxumağa macal tapmadığı qəzetləri götürüb geri qayıtdı.

Qəzetlərin birində Gürganieftə aid səhifə verilmişdi. Səhifədə dəniz neftçilərinin yeni iş üsullarından, yaşayış binalarının tikilməsindən bəhs olunurdu. Səhifədəki "Mədən müdiri" adlı məqalə və məqalənin ortasında verilmiş bir gəncin şəkli Azərin nəzərini o saat cəlb etdi.

Məqalədə söhbət birinci mədənin müdiri Bəxtiyar Məmmədovdan gedirdi. İyirmi səkkiz yaşlı istedadlı gənc az müddətdə xeyli irəliləmiş, neftçilər ailəsində özünə hörmətli yer tutmuşdu. O, orta məktəbi Nuxada qurtardıqdan sonra Bakıya gəlib, 1943-1944-cü dərs ilində Azərbaycan Sənaye İnstitutunun neft-mədən fakültəsinə daxil olub və 1949-cu ildə də bitirib.

İnstitutun üçüncü kursunda olanda Suraxanıda, beşinci mədəndə neftçıxarma operatoru vəzifəsində işə girib. Sonradan yaxşı işlədiyinə görə neftçıxarma ustasının köməkçisi, neftçıxarma ustası vəzifələrinə irəli çəkilib. Ağıllı təklifləri ilə yoldaşlarının rəğbətini qazanıb. 1950-ci ildə Moskvaya, bir illik ixtisası təkmilləşdirmə kursuna göndəriblər. Qayıdandan sonra Suraxanıda birinci mədəndə baş mühəndis təyin olunub. 1952-ci ilin oktyabrında isə onu Gürganneftin birinci mədəninə müdir göndəriblər.

Azəri fikir apardı: "Düzdür, müvəffəqiyyət asanlıqla gəlmir, onu gərək qazanasan. Tər tökəsən, çalışasan, qazanasan".

O, səhifədəki başqa yazıları, şəkilləri gözdən keçirir, yazıların bəzilərini oxuyur. Burada, məşhur buruq ustalarından Mixail Kaverockinin, Qurban Abbasovun, Yusif Kərimovun adlarına rast gəlir. Bunlar Neft daşlarında quyular salan ilk qazmaçı ustalardandır. Mixail Pavloviç Kaverockin fəhləlikdən buruq ustalığına qədər yol keçmişdir. Onun qazma işi sahəsində özünəməxsus bir sıra yenilikləri vardır. Naxçıvanın kolxoz kəndlərində boy atmış Qurban Abbasov adlı-sanlı qazmaçı olanadək nə qədər çalışmış, nə qədər tər tökmüşdür.

Azər öz-özünə pıçıldayır: "Bəli, zəhmət, hər yerdə zəhmət... Zəhmətsiz səadət yoxdur, arzu qol-qanad açə bilməz".

O, qəzeti bir yana qoyub yenə fikrə getdi. "Demək, adam istəsə, istəyi üçün səy eləsə arzusuna çata bilərmiş. Bunun üçün iradə lazım-mış, əlbəttə, yalnız iradə. Görəsən məndə belə iradə varmı?.."

Qapını bir neçə dəfə taqqıldatdılar.

Azər cəld ayağa qalxdı. "Aha, gəldilər, onlardır".

O, qapını açdı. Yoldaşları İsmayıl, İlyas, Cümşüd və Nurəddini sevinclə qarşıladı.

Dostlar təzəcə əyləşmişdilər ki, Sitarə xala gəldi, Cavanlar əlli-əlli beş yaşlarında görünən ağbəniz qadının qarşısında bir göz qırpımında ayağa durdular. Sitarə institutu qurtarmaları münasibətilə onlara gözyədinliyi verdi, ev-əşik sahibi olmalarını arzuladı.

Cavanlar cavab olaraq ona cansağlığı, uzun ömür, nəvə-nəticə sahibi olmağı dilədilər.

- Ancaq Sitarə xala, bilirsiniz, bizə ev-əşik sahibi olmağı deyəndə görək İsmayılı aradan çıxasız. - İlyas zarafata keçdi: - O, çoxdanın evlisidir. Təzədən evlənməyəcək ki?!.

- Demək o, ağıllı tərənib, bala - Sitarə xala İlyasın atmacasını cavabsız qoymadı. - Tez evlənen heç vaxt uduzmaz. Ailə insan ömrünün bəzəyidir, adamın arxasıdır. Siz də İsmayıl tək eləyin, günahını yaxın mənim boynuma. Peşman olmazsınız.

Sitarə gedən kimi İsmayıl üzünü İlyasa tutub:

- Gördün? - dedi.

İlyas da:

- Yaxşı, yaxşı, bilirik ki, sən həmişə bizdən ağıllı hərəkət edirsən, - dedi.

- Boynuna alırsansa di onda döşə gəlsin, - deyib İsmayıl sağ əlini ona tərəf uzatdı.

- Sən ölənə vurmaram - İlyas gülə-gülə üzə durdu. - Niyə axı sən həmişə bizdən ağıllı tərənəsen! Hə, uşaqlar, bilirsiniz, onu deyirdim ki...

Bu vaxt əlində yaraşlıq süfrə, bəstəboy, girdəşifət, qaraqaş, qara-göz bir qız içəri girib salam verdi. Bu, Azərin kiçik bacısı Rəhilə idi.

Dostların təzəcə qızışmağa başlayan zarafatı birdən-birə kəsildi.

Rəhilə süfrəni stolun üstünə sərəndə cavanlar da ona kömək etdilər.

Az keçmədi süfrəyə yemək gətirildi. Rəhilə ilə Sitarə xala tez-tez gəlib gedirdilər.

Dostlar yeyib-içməyə, şadyanalıq etməyə başladılar. Beş illik yoldaşlığın əziz xatirələri onların hamısının dilini açmışdı. Xatirə xatirəni əvəz edir, gülüş gülüşə qarışırdı.

2

Azər köhnə bir gəminin burun tərəfində oturub on dörd günlük ayın suda necə oynamasına, mahir rəqqasə kimi özünü necə əsdirməsinə diqqətlə tamaşa edirdi. Havada ürəyə yatan bir sərinlik vardı. Bunu Bakının döüzlüməz istisindən təzəcə ayrılan Azər daha yaxşı hiss edirdi. İndi Bakıda adamlar istinin əlindən sahil bağına axışmışdılar. Dənizlə birgə nəfəs almaq üçün. Burada isə hər tərəf elə dənizidi. Hara baxırdm, göz işlədikcə ancaq su görürdün, ucsuz-bucaqsız su.

İçərişəhərin bürküsü burada Azərə bir xəyal kimi gəlirdi. Onun gözləri suda, titrəyən ayda olsa da fikri uzaqlarda idi.

Arxadan bir neçə gənc səssizcə ona yaxınlaşdı. Gənclərdən birisə qəflətən onun gözlərini qapadı. Azər diksindi, cəld qapayan gözləri üstünə aparıb "İsmayıl" dedi. Lakin gözlərini qapayan şəxsdən səs çıxmadı. Əllər geri çəkilmədi. "Azər bir az da fikirləşib "İlyas" dedi. Əllər geri çəkildi. Azər çevriləndə arxasında gülüşən yoldaşlarını gördü.

- Aşna, zövqün deyən pis deyil, tamaşa eləməyə pis yer seçməmişən - İlyas yoldaşlarına göz vura-vura Azərə müraciət etdi: - Biz də deyirik, görən bu axşam-axşam dostumuz hara əkildi.

Azər təmkini pozmadan:

- Bəyəm pis mənzerədir?.. - deyib əli ilə qarşıdakı kiçik qayanın yan-yörəsini göstərdi. - Ruhu oxşayır. Siz allah, bir yaxşı-yaxşı baxın... Yox, gözlə yox, ürəklə baxın, duymağa çalışın...

- Balam, görək Azər rəsam olaydı, - Cümşüd söz atdı. - Sən bir gör, nələrə fikir verir!

İlyas Cümşüdün dediklərini göydə tutdu:

- Bax, buna mən müştəri, bilirsən dost, deyəsən, axı doğrudan da, bir balaca səhv olub. Rəsam olan yerdə mühəndis olmusan.

İsmayıl etiraz etdi:

- səhvi-zadı yoxdur, yəni deyirsiz mühəndisi heç zövqü-mövqü olmasın. Taxta-şalban deyil ki.

İlyas dayana bilmədi:

- Zövqü başa düşdük, İsmayıl, mövqü yox. Ağıllı oğlansan, mövqü də başa salginən.

İsmayıl aman istəyirmiş kimi ərkyana dedi:

- İlyas, Xəzərin qoynunda, bu açıq havadasa qoy bir nəfəs alağ...

- Yaxşı, bunlar heç. Azər, bir de görək birinci günün necə keçdi? - Nurəddin sözə qarışdı.

- Niyə? Pis olmadı, amma uşaqlar, bilirsiniz... - Azər nədənsə dayanıb fikrə getdi, azacıq sonra - öz aramızdı, təcrübədə burda çox şeydə lap piyadayıq ha... Bu gün bunu bir daha hiss elədim. Görüb-götürmək lazımdır.

- Canım, nahaq deməyiblər ki, istehsalat ikinci məktəbdir! - Cümşüd Azərin sözünə qüvvət verdi.

- Olsun da, ay Cümşüd, nə deyirik ki... - İlyas Nurəddinə göz vuraraq Cümşüdə müraciət etdi. - İndi də bu məktəbdə oxuyarıq. Alışmışıq. Oxumağa yaman alışmışıq.

Cümşüd gileyli-gileyli ona:

- Sən zarafat elə, - dedi.

- Sən də Azərə köməkləşib şüar deginən: istehsalat məktəbi. Sonra da başlayacaqsan həyat məktəbi... daha nə bilim nə...

Azər İlyasın sözünü kəsdi:

- Yaxşısı budur, sən gəl bizə sataşma, İlyas, xeyrübə olar.

- Siz də gəlin bir az nəsihətə, didaktikaya az meyl salın, zərər çəkməzsiz.

- Bəli də, məclis yavaş-yavaş qızıdır. - Bu sözləri deyə-deyə İsmayıl Nurəddinə baxdı. - Varam mübahisəyə.

Nurəddin əlavə etdi:

- Deginən söz güləşdirməyə.

Azər ciddiləşdi:

- Yox, dostlar, indi ki, belə oldu, biz buradaca kəsirik. Ocaq alışmamış söndürürük. Vaxtımız hanı söz güləşdirək.

Onlar Neft daşlarına dünən axşam gəlmiş, gecəni yataqxanada qalmışdılar. Azər gözlərini açanda, balıncını, altındakı və üstündəki döşəkağıları dedikcə nəm gördüyündən duruxmuşdu, üz-gözündə təcüb ifadəsi yaranmışdı. Bunu sezən otaq qonşusu demişdi:

- Təccüb eləmə, hər səhər ayağa duranda yerini belə nəm görəcəksən. Bəs nə bilmişdin?!. Açıq dənizdəsən...

Açıq dənizdə... Sular əhatəsində. Azər ilk gecəsinin günəşli səhərini belə açmışdı...

Bir azdan yoldaşları yığılmış və Gurganneft neft mədənləri idarəsi rəisinin yanına yollanmışdılar. Rəis onları qəbul edib, söhbət eləmiş və işə göndərmələri haqqında sərəncam vermişdi.

Dostlardan üçü neftçıxarma briqadalarına usta köməkçisi, ikisi qazma kontorlarına mühəndis təyin olunmuşdu.

Azərlə İsmayıl birinci mədənə göndərilmişdilər. Birinci mədənə düşdüyünü eşidəndə Azər ürəyində demişdi: "Aha, bu lap yaxşı oldu, qabaqcıl mədən müdiri ilə işləyəcəm. Bəxtiyar Məmmədovla! Srağagün şəklini gördüm, bu gün özünü görərəm".

Azər birinci briqada, İsmayıl ikinci briqadada işə başlamışdı.

Dostlar söhbət edə-edə Çvanovdakı qırmızı guşənin qabağına gəldilər. Bura adamla dolu idi. Şirin söhbət gedirdi. Dostlar izdihama yaxınlaşıb salam verdilər.

Təxminən qırx yaşında, gödəkboy, enlikürək, sarıbənzir bir adam Azəri görcək:

- Bayaقدan səni axtarıram, - dedi. - Gəldim yaşayacağın mənzili sənə göstərim.

Azər razılıqla:

- Çox sağ olun, usta, zəhmət çəkirsiz, - deyib onu dostlarına təqdim etdi.

Bu, birinci briqadanın neftçıxarma ustası Rəsul Mehdiyev idi.

Azər usta Rəsulla getdi. Onların yolu gəmilər içindəndi. Bir gəmidən o birisinə keçirdilər. Keçdikləri bu əyri-üyrü, dolambac yol Azərə İçərişəhərin dar dalanlarını xatırlatdı.

Köhnə gəminin kayutlarından birinin qapısını açıb içəri girdilər. Onları ortaboy, arıq bir oğlan qarşıladı. Yaşı iyirmidən artıq olmazdı. Gülümsər sifəti vardı. Usta Azəri onunla tanış edəndə elə bil utanmış kimi çox astadan:

- Ənvər, - dedi.

Usta gedəndən sonra onlar bir-birilə daha yaxından tanış oldular.

Ənvər Zeynalov Göyçay rayonunun Qaraməryəm kəndindəndi. 1949-cu ildə Göyçayda doqquzuncu sinfi bitirəndən sonra Bakıya gəlib neft texnikumunun qazma şöbəsinə daxil olmuşdu. Dörd illik təhsil, tez-tez mədənlərə gedib, usta neftçilərin iş üsulları ilə tanış olmaq Ənvərə çox şey vermişdi... Texnikumda məzunların təyinatı gedəndə o, Gürganneft neft mədənləri idarəsinin sərəncamına düşmüşdü.

Coşğun dalğalar arasında işləmək kənddə, dənizdən xeyli uzaqda böyümüş bir gənci təşvişə salsa da, o, bu haqda heç kimə bir söz deməmiş və elə ertəsi gün təyinatını alıb Neft daşlarına gəlmişdi. İndi o, ikinci ay idi ki, birinci mədəndə quyuları tədqiqat ustası vəzifəsində çalışırdı.

- Bilirsiniz, - Ənvər elektrik işığında parıldayan zil qara gözlərini müsahibisinin üzünə zillədi - yalan nə deyim, əvvəlcə mənə dəniz qorxudurdu, axı mən heç dənizdə olmamışdım.

Sizə, Bakı uşaqlarına nə var ki, dəniz həmişə gözüyün qabağında olub. Yayda da ki, qumlu sahillər ayağınızın altında. Doyunca çimib, dənizə alışmışız. Amma mən dənizi ancaq Bakıya gələndən sonra görmüşdüm. İndisə özüm-özümə lap məəttəl qalmışam. Elə bil həmin adam deyiləm. Bu az vaxtda dənizə yaman alışmışam.

- Sən doğru deyirsən, Ənvər, - Azər onun sözünə qüvvət verdi. - Mən uşaqlıqdan dənizin qoynundayam. Dənizdə çiməndə elə bil mənə dünyanı verirlər. Dəniz elə mənim dünyamdır. Bura bax, dost, sən üzməyi bilirsən?

Ənvər sıxıla-sıxıla cavab verdi:

- Bir balaca. Düzü, buna elə bilmirəm deyərlər.

- Eybi yoxdur, mən sənə öyrədərəm. Yaxşı üzməyi bilmək burada bizə lazım olacaq, elə deyilmi?

- Düzdür, qardaş, doğru sözə nə demək olar. Dənizin içində işlə, üzməyi bilmə, bunu harada desən gülərlər.

Ənvər danışdıqca Azər ona diqqətlə fikir verir, onun simasında yeni bir dost tapdığına ürəyində sevinirdi. Ənvərin sadəliyi, məntiqli danışığı, sözlərindəki səmimiyyət Azərin çox xoşuna gəlirdi. O, ürəyində düşünürdü: "Deyəsən hələlik iş pis getmir. İlk baxışda ustam, sonra da yatacaq qonşum mənə yaxşı təsir eləyiblər. Görək dalısı necə olacaq?"

Ənvər də Azər haqqındakı ilk təəssüratından razı idi. Ancaq o, ümumiyyətlə ilk təəssüratdan nəticə çıxarmağı sevmədiyindən Azər haqqında da hələ qəti bir qərara gəlməmişdi.

Qapının döyülməsi ilə onların ikisinin də:

- Buyurun - deməsi birdən oldu.

Mədən müdiri Bəxtiyar Məmmədov içeri girdi. Bu, qarayanız, ortaboy bir adamdı. Onun sıx, qalın qara saçları, qara qaşları altında parlayan qara gözləri, iri geniş alnı, gülümsər çöhrəsi vardı. O, salam verib Ənvər və Azərlə görüşdü. Ənvər Bəxtiyara oturmaq üçün yer göstərdi.

Bəxtiyar da:

- Yaxşıdır, narahat olma, elə burada oturaram, - deyib yanındakı stullardan birində əyləşdi, sonra üzünü Azərə tutub soruşdu:

- Hə, yerin necədir, Azər, razısan?
- Sağ olun, təşəkkür edirəm. - Azər mədən müdirinin onun qayğısına qaldığına, gecənin bu vaxtı onu axtardığına heyrət edərək sevindi.
- Bizim şəhəri necə, bəyəndin?
- Yaxşıdır, xüsusən axşamlar. Bilirsiz, yoldaş Məmmədov...
- Xahiş edirəm elə sadəcə Bəxtiyar de, - mədən müdiri mehriban-casına və ərk edirmiş kimi onun sözünü kəsdi.
- Hə, onu deyirəm ki, Neft daşlarının axşamları gözəldir.
Mən əzəldən Bakı gecələrinin, necə deyərlər, pərəstişkarlarından birisiyəm. Ancaq indi mənə elə gəlir ki, sizin Neft daşlarının gecələri heç də Bakı gecələrindən geri qalmır.
- Sizin yox, bizim de, - Bəxtiyar Azərin sözünə düzəliş verdi. - İndi sən də oldun buralı. Özünü kənara çəkmə.

Azər davam etdi:

Bəli, belə gecələrdə adamın ürəyi arzulara yuva olur, arzularla dolur.

Ənvər:

- Sən şair kimi danışırısan, Azər.

Bəxtiyar nüfuzedici qara gözlərini Ənvərə dikdi:

- Onu danışıdıran "daşların" özünəməxsus gözəlliyi, romantikasındır, Ənvər.

Onlar xeyli söhbət etdilər. Azərin Neft daşlarına aid Bəxtiyara verdiyi suallar onu mədən müdirinin gözündə qaldırırdı. Azər soruşduqca Bəxtiyar öz-özünə düşünürdü: "Bu ki belə başlayıb, deyəsən, axırı yaxşı olacaq, həvəs ki, oldu hər şeyi öyrənmək olar. Bizə məhz belələri lazımdır".

Azəri sular üzərində salınmış şəhər çox maraqlandırır. Xüsusən, yaşayacağı yerin nə üçün "Çvanov" adlandırılmasını da bilmək istəyirdi. Eşitdiyi bir şeyin, sözün, ifadənin mənasını bilmək Azərdə uşaqlıqdan vərdiş halına keçmişdi. O, heç vaxt bilmədiyini aydınlaşdırmamış sakit dayana bilməzdi.

- Çvanov köhnə bir gəminin adıdır, - Bəxtiyar izah etməyə başladı.
- "Daşlar"da mədənlər salınmağa başlanılan zaman bu cür gəmilərdən bura gətirib suya oturtmuşlar. Bu gəmilər həm dalğaqrın vəzifəsini görmüş, həm də neftçilər üçün yaşayış mənzili olmuşdur. Birinci dəfə "Çvanov" gəmisini gətirildiyindən buranın da adı elə "Çvanov" qalmışdır.

- Maraqlıdır, adlar gör necə yaranır - Azər dilləndi.

Bəxtiyar davam etdi:

- Əlbəttə, bu ad rəsmi deyil. Bunu neftçilər öz aralarında işlədirlər.
- Xalqın da sözü həmişəlik olur - Ənvər söhbətə qarışdı.
Bəxtiyar nəyisə xatırlaymış kimi bir anlıq sükutdan sonra dedi:
"Çvanov" neftçilərimizin yadında həmişə qalacaq. Çünki
"Daşlarda" ilk quyunu burada qazmış, geoloqlar və qazmaçılar üçün
ilk evi burada tikmişlər. Hər şeyin ilki də bilirsiniz... - Bəxtiyar dayandı,
hiss olunurdu ki, fikrini ifadə üçün münasib söz axtarır.

Ənvər dedi.

- Şirin olur.

Azər dedi:

- Yadda qalır.

Bəxtiyar dedi:

- Ağır olur, çətin olur, insandan səbat, iradə, dözümlülük tələb edir,
buna görə də şirin olur, yadda qalır.

Bir anlığa üçü də susdu. Elə bil üçünü də xəyal qanadlarına aldı.
Apardı... Apardı...

Haçandan haçana Bəxtiyar Ənvərdən soruşdu:

- Deyəsən işin pis getmir?

Ənvər cavabında:

- Niyə, sağ olun, razıyam, - dedi - Ancaq qəza...

- Bilirəm nə demək istəyirsən, - Bəxtiyar onun sözünü yarımcıq
qoydu. - Qəzalardan hələ yaxamızı qurtara bilməmişik. Düzünü bil-
mək istəsən, bu, bizdən asılıdır, Ənvər. Yəni səndən, məndən, Azər-
dən, mədənin işçilərindən, bütün kollektivdən. Elə deyil?

Ənvər müdirin sözünü təsdiqlədi:

- Bəli, elədir.

Müdür ciddi bir tərzdə davam etdi:

- Tədqiqat operatorlarının, neftölçənlərin işini ciddi nəzarət altına
almaq lazımdır, qoy bir-birinə arxayın olmasınlar. Quyuların tədqiq
olunması işində irəliləmə gözə çarpır. Ancaq, Ənvər, qoy bu səni ar-
xayınlaşdırməsın. Hələ qabaqda işimiz çoxdur. Neft hasilatını bir an-
lığa da olsun azalda bilmərik... Atamızı yandırarlar. Bilirsən də...

Ənvər qətiyyətlə dedi:

- Əlimdən gələni əsirgəmirəm.

- Mən buna inanıram! İnanıram ki, bizim uşaqlar mədənimizin ge-
ridə qalmasına heç vaxt razı olmazlar! Heç vaxt bizi pis vəziyyətdə
qoymazlar.

Bəxtiyar saatına baxdı. On ikinin yarısı idi. O, getməyə hazırlaşdı:

- Uşaqlar, - dedi, - yatmaq lazımdır, gecəniz xeyrə qalsın.

- Gecəniz xeyrə qalsın, - Ənvərlə Azər ikisi də birdən dilləndi.

Bəxtiyar qapıdan bayıra çıxırdı ki, usta Rəsul hövlnak özünü içəri saldı. O, bərk tövşüyüdü.

- Usta Rəsul, xeyir ola? - Bəxtiyar sual dolu nəzərlərini onun həyəcanlı gözlərinə zillədi - Nə olub?

Usta Rəsul nəfəsini ala-ala dedi:

- Elə bir şey yoxdur, ancaq...

Bəxtiyar səbri tükənmiş halda ucadan soruşdu:

- Hə, nə ancaq?

- Təzə qazılmış quyuda qrifon...

Bəxtiyar usta Rəsulun sözlərini yarıda kəsdi:

- Nə vaxt xəbər verdilər?

- On dəqiqə var, - Rəsul Mehdiyev də adəti xilafına tez-tez danışmağa məcbur oldu. - Qazmaçılar gedirlər. Hərçənd biz quyunu hələ təhvil götürməmişik, ancaq mənə elə gəlir ki, biz getsək...

Bəxtiyar yenə də onun sözünü yarıda qoydu:

- Bu nə sözdür, usta, mütləq getməliyik. Məgər bizim işimiz onlarınkindən ayırıdır? Get uşaqlara xəbər ver, mən bu saat barkaz hazır elətdirərəm.

Rəsul Mehdiyev cəld çıxdı.

Bəxtiyar Ənvərə və Azərə baxdı. Onlar getmək üçün çoxdan hazır idilər. Gənclərin bu hərəkəti mədən müdirinin xoşuna gəldi. Lakin bu haqda onlara heç bir söz demədi.

Ancaq qapıdan çıxarkən Ənvərə tapşırıdı:

- Baş geoloqa da xəbər elə.

Estakadadan aralı polad özül üzərində yerləşən quyunu qazmaçılar bu gün sementləmiş və ağzını bağlamışdılar.

Quyu sabah birinci mədənə təhvil veriləcəkdi. Geoloqların təxmininə görə bu quyu çoxlu neft verməli idi. Birinci mədənin, xüsusən, birinci briqadanın kollektivi bu quyunu istismar etməyə can atırdı. Çünki bu, briqadanın işini xeyli qabağa salacaqdı. Buna görə də usta Rəsul tez-tez qazmaçıların yanına gedib quyunun vəziyyəti ilə tanış olurdu.

Qazmaçılar işlərini qurtaranda quyu üstündə növbətçi qoyub getmişdilər. Axşamdan xeyli keçmiş növbətçi ay işığında quyunun sol tə-

rəfində suyun köpüklənib qalxdığını gördü. O, yaxına gəlib bütün diqqətilə baxmağa başladı: get-gedə su daha çox köpüklənib yuxarı qalxır, qalxırdı... Suyun rəngi qaralmağa başlayırdı. Məsələ aydıncı. Quyudanmı, neftli təbəqədənmi dənizə qaz və neft axırdı. Növbətçi əhvalatı radio ilə bir nömrəli qazma kontoruna söylədi. Kontorda oturan növbətçi isə hadisəqi lazımı adamlara xəbər verəndə bu, usta Rəsulun da qulağına çatdı. O da vaxt itirmədən tez geyinib bunu mədən müdiri Bəxtiyar Məmmədova çatdırdı.

Birinci mədənin işçiləri gələndə qazmaçılar quyu başında idilər. Bunu gören Bəxtiyar qazma ustası Yusif Kərimovla həmişəki zarafatını davam etdirmək məqsədilə ucadan dedi:

- Əh, Yusifin tutduğu iş bundan artıq olmaz ki, gecənin bu vaxtı, bütün məzluqu avara eləyib...

Lakin Yusif Kərimovun başı quyu ilə bərk qarışdığından Bəxtiyarın zarafatyana dediyi sözlərini eşitmədi. Onun zarafatına cavab qazmaçılardan Abbas adlı birisi cavab verdi:

- Balam, buna Yusif neyləsin. Neft altı aylıq uşaq kimi vaxtından əvvəl dünyaya gəlmək istəyir. Doqquz aya, görünür, səbri çatmır.

Barkaz polad özülə yan alanda neftçilər bir-birinin dalınca tullanmağa başladılar. Hamıdan əvvəl özülə mədən müdiri tullandı.

Azərə elə gəldi ki, o, tullanmadı, uçdu.

Bəxtiyarın dalınca usta Rəsul atıldı.

Azər tullananlara fikir verir, özünün necə tullanacağı haqqında fikirləşirdi. Məsafə o qədər kiçik deyildi. Lakin adamlar çox asanlıqla tullanırdılar. "Yəqin öyrənmişlər. Birinci dəfə olduğu üçün mənə belə çətin görünür". Özlüyündə belə düşünən Azəri kiminsə arxadan dediyi sözlər cürətləndirdi:

- Azər, tez ol, kimi gözləyirsən, tullansana!

Azər bu sözlərin kim tərəfindən deyilməsinin fərqi varmadan bütün qüvvətini toplayıb özülə tullandı.

Bəxtiyar gəl qazmaçılarla səmimi görüşdülər. Onların bu gəlişi qazmaçıları sevindirdi. Birlikdə quyunun ağzını açdılar. Sementlənmiş təbəqənin arasından qaz qabarcıqları qalxırdı. Demək quyunun bu tərəfi yaxşı sementlənmişdi. Bu hissəyə əlavə sement məhlulu tökmə-

yi qərara aldılar. Tezliklə məhlul hazırlandı və oraya töküldü. Daha qaz çıxmadı. Ancaq quyunun ətrafından suyun üstünə qaz və neftin çxması daha da gücləndi...

Bir xeyli götür-qoydan sonra neftçilər qərara gəldilər ki, bunun qarşısını almaq üçün yeganə çarə quyunun atılmasıdır. Ancaq quyunu gecə atmaq qəti surətdə qadağan edilmişdi. Səhəri gözləmək bir də ona görə əlverişli idi ki, quyunun sementi bərkiməli idi. Bu fikirlə hamı razılaşdı.

Azər bütün bu işlərə diqqətlə fikir verir və yeri düşdükcə, özü də işin gedişində iştirak edirdi.

Adamlar quyunun atılması üçün lazım olan işi görməyə başlamışdılar. Onların bir qismi fontan armaturunun atqı xəttini hazırlamaqla məşğul idi. Qalanları da başqa-başqa işlər görürdü. Bununla belə hamının nəzəri yenə quyuda idi. Səhərin açılmasına az qalırdı. Lakin heç kəs yatmaq istəmirdi. Ürəklərdə bir nigarançılıq vardı.

Azər elə gəldi ki, quyunun şərq tərəfində dənizin üföqlə birləşdiyi yerdə yanğın baş vermişdir. Bu yerdə hava boğuş qırmızı rəngə boyanmışdı. Azər diqqətlə bir qədər həmin yerə baxandan sonra yanıldığını hiss etdi. Bu, yanğın deyildi. Bu, günəşin baş qaldırdığını xəbər verən qızartı idi... Bir az da keçdi. Azərin gözləri qarşısında fövqəladə bir mənzərə canlandı. Səhər açılır, günəş nazlana-nazlana dənizin içindən çıxırdı. Mavi sular qırmızı rəngə boylanırdı.

Azər bu mənzərəyə valehliklə baxır və ona elə gəlirdi ki, əgər barkaza minib həmin yerə getsə günəşi əlilə tuta bilər...

Hər şey hazır olandan sonra quyunun kipliyini yoxladılar. Şübhəli yer qalmamışdı. Bir azdan barkaz quyu atanları da gətirib çıxartdı. Quyunu bir də ətraflı yoxladılar. Hər şey öz qaydasında idi. Nəzərlər birinci mədənin baş geoloqu Xoşbəxt Yusifzadəyə zilləndi. Axı son sözü o deməliydi. Yusifzadə quyunun atılmasına icazə verdi.

Birinci atışdan sonra gil məhlulu dalğalanıb daşmağa başladı, demək neft təbəqəsi deşilmiş, neft quyuya axmağa başlamışdı. Cəld perforatoru çəkildilər. Üsulluca fontan armaturunu quyunun ağzına qoyub onu möhkəm bağladılar. Bir azdan neft güclü təzyiqlə atqı xəttinə getməyə başladı. Su daha əvvəlki qüvvətlə köpüklənməyib, getdikcə azalır, azalırdı...

İş qurtaranda qazmaçılar birinci mədənin işçilərinə təşəkkür etdilər. Bəxtiyar əvvəldəki kimi öz zarafatından qalmadı:

- Gördün, ay Yusif, bizsiz sən heç bir şeydən ey, bunu birdəfəlik bil. Amma öz aramızdı, qazdığı quyu da elə özün kimi çox nadindir.

- Nadinc olsa da, yamanca nefti olacaq, ay Bəxtiyar! - Yusif dostunun zarafatı müqabilində qazdığı quyunun dəyərini qaldırmağa çalışdı.

- Elə camaatı yuxudan eləməyə dəyərmisən, - usta Rəsul dilləndi.

Bəxtiyar usta Rəsula göz vura-vura:

Yaxşı, ay usta, - dedi - sən də bu Yusifi quyusu ilə az təriflə görək.

Yusif də Bəxtiyara:

- Balam, sözün düzünü deyəndə acı olur?! - dedi. Sonra üzünü usta Rəsula tutdu: - Usta, sən allah, bir az da Bəxtiyarı tərif eləginən, qoy ürəyi yerinə gəlsin...

Onlar beləcə zarafatlaşa-zarafatlaşa quyunun üstündə yenə növbətçi qoyub barkazlara mindilər; şirin söhbət edə-edə "Çvanova" gəldilər.

Azər iki günü görüşdürən bu gecəni öz dəftərcəsinə qeyd etməyi də unutmadı: 30-31 avqust 1953-cü il.

3

Usta ilə köməkçi arasında ülfət tez yarandı. Təcrübəli usta Rəsul Mehdiyev ali təhsilli olmasa da, öz işini yaxşı bilir, sənətini başqasına həvəslə öyrədirdi. Azər ali təhsilli olsa da, hələ təcrübəsi yoxdu, görüb götürməyə can atırdı. Usta ona təcrübədə, o içə ustasına nəzəriyyədə kömək edir, həm öyrənir, həm öyrədirdilər.

Ənvər də iş ciddi girişmişdi. Aydın ki, quyularda baş verən qəzaların qarşısını almaq üçün onların səbəbini tapmaq lazım idi. Bunun üçün də quyular gərək düzgün və hərtərəfli tədqiq olunaydı. Mədənin bütün operator və neftölçənləri səfərbərliyə alınmışdı. Tədqiqat işində Ənvərlə neftçıxarma ustaları və xüsusən, usta köməkçiləri də çalışır, ona yaxından kömək edirdilər. Məqsəd birdi: mümkün olduqca tez bir zamanda qəzaları aradan qaldırmaq, quyuların əla işləməsini təmin etmək.

Ənvərin ürəklə iş başladığını görən Bəxtiyar da əlindən gələni əsirgəməirdi. Mədənin bütün texnik-mühəndis heyəti ayağa qaldırılmışdı. Baş geoloq Xoşbəxt Yusifzadəni həmişə mədəndə, buruqlar arasında tapmaq olardı.

Bu günlərdə kimə müdir, ya baş mühəndis lazım olsaydı, o, idarəyə deyil, mədənə getməli olurdu.

Ənvər ən çox birinci briqadanın quyuları üstündə olurdu. Azər çox vaxt Ənvərlə bir yerdə çalışırdı. Elə olurdu ki, Ənvər bəzi məsələləri Azərdən soruşurdu. Aldığı cavabdan razı qalırdı. "İxtisasını dərindən bilən mühəndisdir..."

Usta Rəsul Bakıya istirahətə gedəndə onu Azər əvəz edirdi. Belə vaxtlarda Azər özünə qarşı daha tələbkar olurdu. Bir dəfə onun növbəsində belə bir hadisə baş verdi: estakadadan uzaqda ayrıca özül üzərində yerləşmiş bir quyuda sınımış borudan neft dənizə axırdı. Bunun neftyiğıcı məntəqəsindən Azərə xəbər verdilər. Bu, onu olduqca təşviş saldı. İşlədiyi müddət ərzində birinci dəfə idi ki, belə hadisə başına gəlirdi. "Sən allah, işə bax da... həm mavi Xəzərimiz çirklənir, həm də qiymətli yanacaq zay olub gedir..."

Azər dərhal briqada üzvlərini yığdı. Məsləhətləşdi. Qərar belə oldu: "Necə olursa-olsun dənizə çıxmaq".

Ancaq dənizə çıxmaq qorxulu idi. Küləyin gücü beş-altı baldan yuxarı idi. İşin başqa bir çətin cəhəti də vardı. Sınımış borunu düzəltmək üçün lazım olan asetilin və oksigen balonları aparmaq mümkün deyildi. Çünki belə küləkli havada onları özülün üzərinə çıxartmaq olmazdı. Bu bərədə ciddi mübahisə oldu. Briqada üzvlərindən Şamil dedi ki, orada, özüldə çoxlu materiallar var. Elə onlardan istifadə edib trubanı düzəltmək olar. Gərək bizim Pançenkonu dilə tutaq. Ayrı əlacımız yoxdur.

Pançenko "Pamir" barkazının kapitanı idi. Bu barkaz birinci briqada xidmət edirdi.

Əvvəlcə, Pançenko ilə danışdılar. Razılıq verdi. Sonra Azər dispetçerin yanına gəldi. Dispetçer məsələdən agah olanda gözləndiyi kimi qəti etirazını bildirdi:

- Mən indi kimə deyə bilərəm ki, dənizə çıxsın. Küləyin gücü altıdan yuxarıdır. Çox güman ki, daha da şiddətlənsin. Yox, atam, qardaşım, heç üz vurmayın, mən özümü bədbəxt edə bilmərəm.

- Birdən öz xoşu ilə getmək istəyən olsa?! - Azər sınaıçı nəzərlərlə dispetçərə baxdı.

Dispetçer Azərin son kəlməsini yamsılayırmış kimi dedi:

- "Olsa, olsa..." İnanmıram eləsi olsun.

- Var! - Azər qətiyyətlə bildirdi.

- Kimdir?! - dispetçer tələsik soruşdu.

- Fyodor İvanoviç Pançenko!

- Pançenko əvvəl-axır mənim başıma bir oyun açacaq. Neylək, gedin də. Ancaq mən cavab verməyəcəyəm. Verməyəcəyəm, ha!..

Azərgil quyuda baş vermiş qəzanı aradan qaldıraraq geri qayıdanda dispetçer onları gülə-gülə qarşıladı.

- Bax, bu ayrı məsələ, buna sözüüm yoxdur.

Şamil onu sancmaq istədi:

- Sən sözünü bayaq dedin.

- Balam, sizdə qurd ürəyi varmış, buna mən neylədim.

- Qurd ürəyi yox, deyinən dənizçi ürəyi... Dənizçi! - Özünü çatdırmış Bəxtiyar dilləndi.

Dispetçer müdiri görcək ayağa qalxdı:

- Yoldaş Məmmədov, doğrudan, ayrı uşaqlardır!

Müdür onlarla bir-bir görüşdü, dispetçerin əlini sıxanda dedi:

- Bizim uşaqlardır, birinci mədənin uşaqları! Birinci mədənin. Bunu yadında saxla.

Şamil dispetçerə yaxın gəldi, yoldaşlarına göz vura-vura ona dedi:

- Bax, bizi yaxşı tanı, bundan belə bir sözüümüzi iki eləmə.

Dispetçer əlini döşünün üstə qoyub yarızarafatla:

- Baş üstə, yoldaş Matqazın, baş üstə, - dedi.

Şamil də borclu qalmaq istəmədən:

- Başın təlimat kitabları üstə.

4

Bəxtiyar yerindən duran kimi pəncərəni açdı, bayıra boylandı. Gözəl, sakit bir aprel səhəri idi. Günəş mavi sülardan boylandı.

O, əl-üzünü yuyub cəld geyindi. Balaca cib dəftərçəsini vərəqləyib bu gün görəcəyi işləri oxudu. Dəftərçədə birinci yazılmışdı: "Azərlə danışmaq. Usta məsələsi".

Bəxtiyar dəftərçəni cibinə qoyub bayıra çıxdı. Sənə dolusu nəfəs aldı, yola düzəldi. O, taxta yollarla yeriyib bir gəminin içərisindən o birinə keçirdi. Nəhayət kiçik bir pilləkənlə aşağı enib yeməkxanaya girdi.

İçeridə çoxlu adam vardı. Bəxtiyar salam verib ətrafına göz gəzdirdi. Orta stolların birinin arxasında Azər, Ənvər və Şamil oturmuşdu.

lar. Dördüncü stul boş idi. Bəxtiyar onlara sarı yeridi. Salam verib boş stulda əyləşdi. Keylərini soruşdu. Təşəkkür etdilər.

Azərgil çay içirdi. Xörəkpaylayan Bəxtiyar üçün də çay gətirdi. Sonra ondan nə yeyəcəyini soruşub getdi.

Bəxtiyar çay içə-içə üzünü Şamilə tutub ondan gileyənirmiş kimi dedi:

- Yeməxananın işçiləri səndən şikayət edirlər. Deyirlər, guya səni razı salmaq olmur, doğrudur?

Şamil cavab üçün məəttəl qalmadı:

- Yaxşı xörək bişirirlər ki, mən də razı olum? Srağagün şikayət kitabına yazmışam. Canım, olmaz ki, bir az dadlı bişirsinlər? Biz də bir ləzzətinən yeyək. Mən bunu deyəndə onların xoşuna gəlmir. İnciyirlər.

Bəxtiyarın üzündə təbəssüm göründü:

- İnciməzlər, Şamil, inciməzlər, - dedi. - Dadlı xörəklər bişirmək onların borcudur. - Bəxtiyar yeməxananın müdirini çağırtdırdı: - Xahiş edirəm bu cavan oğlanı - əlilə Şamili göstərdi - diqqətlə dinləyəsiz. Yeməxananın müdiri üzünü Şamilə çevirib mülayimcəsinə:

- Mən sizi eşdirəm, - dedi.

Şamil indiyə kimi yeməxanada gördüyü nöqsanları dedi. Bir xörəkpaylayanın müştərilərlə pis rəftarından, xörəklərin bəzən duzsuz, bəzən çox duzlu olmasından, çayın yaxşı dəmlənməməsindən danışırdı.

Müdür göstərilən nöqsanları nəzərə alınacağını bildirdi və əlavə etdi ki, müştərilərin haqlı tələbini vaxtında yerinə yetirə bilməyən xörəkpaylayana töhmət veriləcək.

Onlar üçün yemək gətirdilər. Elə bu vaxt kök, sarışın saçlı, yumrusifət xörəkpaylayan gəlib Şamildən üzr istədi. Onun bu hərəkəti Şamilin ürəyini kövrəltdi, müdirə dedi:

- Mənim sizdən bir xahişim də var. Əgər mümkünsə, bu bacıya töhmət-zad verməyin. Sözdür olur da.

- Mən sizin bu xahişinizi də nəzərə alaram, yoldaş Matqazın!

Müdür bu sözləri elə bir ahənglə dedi ki, onların hamısının üzünə xəfif təbəssüm qondu.

Yumrusifət xörəkpaylayan məsələnin bu sayaq qurtardığına xeyli sevindi, Şamilə təşəkkür edib getdi.

Bəxtiyar dedi:

- Tələbkarlığımı ürəkdən sevdim, Şamil. Neftçilərimizin hamısı sənin kimi olsa yeməxana işçiləri özlərini yığışdırarlar.

Azər söhbətə qarışdı:

- Öz aramızdı, yumrusifət xörəkpaylayan səni çox tez yumşaltdı ha, belə ürəyi yuxa olduğunu zənn eləməzdim.

Bəxtiyar tələsik əlavə etdi:

- Bu, mənim daha çox xoşuma gəldi. Bunun təsiri daha çox olar.

Araya bir anlıq sükut çökdü. Həminin başı yeməyə qarışmışdı. Şamilə Ənvər xörəklərini tez yeyib getdilər.

Azər yenə Şamildən söhbət salıb Bəxtiyara:

- Bacarıqlı, ürəkli oğlandır, - dedi. - Briqadanın gözüdür. Dənizə çıxanda görəsən!

Bəxtiyar:

- Mə nonu yaxşı tanıyıram, özü yaxşı işlədiyindəndir ki, başqalarından da bunu tələb edir.

Azər:

- Elədir.

Söhbət yenə kəsildi. Bəxtiyar iti, təsirli gözlərini Azərin üzünə zillədi. Kənardan baxan olsaydı, zənn edərdi ki, onlar bir-birini birinci dəfədir ki, görürlər.

Azacıq sonra isə Bəxtiyar:

- Biz belə qərara gəldik ki, - deyərək söhbəti davam etdirdi - səni briqadanıza usta qoyaq. Buna nə deyirsən?

- Məni? Bəs usta Rəsul? - Azər təəccüblə soruşdu:

Bəxtiyar təmkinlə cavab verdi:

- Usta Rəsulu başqa işə keçiririk. Bizim mədəndə olacaq. Elə səni bu işə məsləhət görənlərdən biri də odur. Sabahdan briqadanı qəbul edəcəksən, bildin?

Azər fikrə getdi. Onun indi on aylıq təcrübəsi vardı. Dənizdə işləməyə alışmışdı. Xəzərin şıltaq dalğaları ilə az çarpışmamışdı. Briqadanın heyəti də ürəyincə idi. Burada Şamil Matqazın, Arif Quliyev, Şamil Əmiroğlu kimi operatorlar çalışırdı.

Şamil Matqazın dalğalarla çarpışmada ad çıxarmışdı. Arif Quliyev səmərələşdirici təklifləri ilə briqadanın işinə kömək edirdi. Şamil Əmiroğlu quyuların nəbzini yoxlamaqda həssas və təcrübəli idi.

Azər mədən müdirinə dedi:

- Nə deyə bilərəm... Hərgah müdiriyyət mənə etimad göstərirsə, bu etimadı doğrultmaq borcumdur!

- Elə biz də bu fikirdəyik. - Bəxtiyar əlini onun çiyinə qoydu.

Onlar yeməxanadan çıxdılar. Polad bünövrələr üzərində qurulmuş estakadaya (Neft daşlarında bunu "küçə" də adlandırırlar) çatdıqda Azər Bəxtiyara əl verib ayrıldı, qarşıda dayanmış maşına mindi. Maşında adam çoxdu. Onlar sıxlaşıb Azərə də yer elədilər. Azər:

- Təşəkkür! - deyib oturdu.

Maşın yola düşdü. Azər işə gedən adamları gözdən keçirdi. İkinci, üçüncü briqadanın üzvləri idilər. Azər onlara baxa-baxa beş-altı gün bundan qabaq Şamil Matqazinin yarızarafatla dediyi: "Birinci mədənin birinci briqadası niyə də gərək Neft daşlarında birinci olmasın?" sözlərini xatırladı. Gülümsədi. O hələ də Bəxtiyar Məmmədovla elədiyi söhbətin təsirində idi. "Ay Şamil, birinci olmaq istəyirsən, yəqin indi buradakıların içində də birinci olmaq istəyən var... Müdir də briqadanı qoydu boynuma. Görək, Şamil, indi necə olacaq?!. Mənə necə kömək edəcəksən?!. Bilirəm, sən, özün demiş, premiya almayan ayı dilxor olursan, elə hamı dilxor olur. Mükafat da neftin bolluğundan, planın artıqlaması ilə yerinə yetirilməsindən asılı olur. Görürsən, Şamil, mənim indi yüküm nə qədər artır?!"

Maşın Azərgilin sahəsinə çatanda, o, yerə tullandı, sahəyə göz gəzdirdi. Briqada üzvləri məşğul idilər. Yaxınlaşdı. Salamlaşdı. İlkin görürmüş kimi hər birisinin işinə artıq diqqət yetirir, usta olmağa razılıq verdiyi üçün özünə bəraət qazandırmağa çalışırdı. "Yox, işləmək olar!"

Ənvər gəldi. Azər müdirin dediklərini ondan gizlətmək istəmədi. Həm də fikrini biləcəkdə. Gözlədiyi kimi Ənvər xəbərə sevindi. Dostunu təbrik etdi. Narahatlığını görəndə ona ürək-dirək verdi:

- Heç bir şeydən qorxma. Qorxan gözə çöp düşər. Əlbir işləyəcəyik. Briqada adamlarının işinə də sözüm yoxdur. O ki qaldı mənim köməyimə, əlimdən gələni əsirgəməyəcəyimə arxayın ola bilərsiniz.

5

Dostlar boş vaxtlarında tez-tez Azərin başına yığılıb söhbət edirdilər. Kimi istehsalatdan, yeniliklərdən, kimi dəniçiliyə aid oxuduğu bədii və elmi kitablardan, kimi yaxınlarda baxdığı film və tamaşalardan söhbət salardı. Bəzən mübahisə də olardı.

Azər, İlyas, İsmayıl, Nurəddin, Cümşüd bu mübahisələrdə həvəslə iştirak edirdilər. Ənvər mübahisələrdən ya tamamilə kənar qalar,

yaxud da bir-iki kəlmə ağzından qaçırardı. Vəssalam. Dostlar çox zaman ona sataşaraq deyərdilər:

- Biz danışıq, mübahisə eləyirik. Ənvər yığır çinədanına, dinmir, dinmir, bir də görürsən bu yandan təzə bir fikir atdı ortalığa, oldu yenilikçi.

Bir dəfə İlyas dostların Ənvərlə zarafatından sonra demişdi:

- Bəs bilmirsiniz ki, suyun lal axanı, adamın yerə baxanı.

Ənvər qızarmışdısa da inciməmişdi. Çünki zarafatın səmimi olduğunu bilirdi. O, ümumiyyətlə zarafatdan inciyan deyildi. Bununla belə o, İlyasın sözünü cavabsız qoymamışdı:

- Küçədə çəllək diyirləndə heç fikir vermisizmi? Boş çəlləklər həmişə dolularından daha həy-küy salır.

- İlyas, adamın insafı var, bu, tutdu.

Bu sözü birinci kim demişdi, axırncı kim demişdi, İlyas yəqin edə bilməmişdi. Onu bilmişdi ki, bu fikirlə hamı razıdır, hamı onu təkrar edir, təsdiqləyir. Odur ki, səsini çıxarmamışdı, taleyi ilə razılaşmışdı.

Dostlar gözəl, səmimi ailə, xoşbəxtlik haqqında da tez-tez söhbət edərdilər. Kimi tez evlənməyi, kimi iyirmi beş, kimisi də otuz yaşında evlənməyi təriflərdi. Bu məsələdə dostları birləşdirən bir ümumi cəhət vardı. Onların hamısı gözəl, səmimi ailə tərəfdarı idi.

Dostlardan İsmayıl, Cümşüd, Nurəddin artıq evli idilər. Ev-çşikləri, oğul-uşaqı vardı. Azər, İlyas, Ənvər isə hələ götür-qoyda idilər. Buna görə də belə söhbətlər zamanı üç evli dost üç subay dostun üstünə düşər, onları evləndirmək üçün tələsdirərdilər. Bir dəfə onların bu cür söhbəti üstünə Bəxtiyar da çıxmış, məsələdən agah olan kimi demişdi:

- Mən sözsüz İsmayılğilnən şerikəm. Mən özüm iyirmi bir yaşında evlənmişəm. Tez evlənməyən üçün də heç vaxt peşman olmamışam. Əksinə sevinmişəm. İndi mənim iki qızım, bir oğlum var. Onlar mənim üçün hər nəyə desən dəyər. Övlad başqa nemətdir, dostlar, əlbəttə, ata olmayanlar bunu bilməz.

Evlənəcəkləri qızların gözəl olub-olmaması mənəvi və zahiri gözəlliyi, xasiyyəti, sənəti bərədə də dostların mübahisəsi olardı...

Gözəllik məsələsində onların hamısı eyni fikri müdafiə edərdi: mənəvi gözəlliyi üstün tutardılar. Bununla yanaşı dostlardan hər birisi (subaylar nəzərdə tutulur) gələcək həyat yoldaşının mənəvi gözəlliyi, mənəvi üstünlükləri ilə bərabər onun zahiri gözəlliyə də malik olmasını arzu edərdi.

Onları qınamaq olmazdı. Hansımızın ürəyi vaxtında eyni hisslərlə döyünməmiş, eyni arzularla çırpınmamışdır.

Oğlanla qızın eyni sənət sahibi olub-olmamaları məsələsində dostlar iki yerə ayrıldılar. Onlardan bir qismi ər-lə-arvadın həmsənət olmaları fikrini irəli sürər, digər qismi isə bu məsələyə o qədər də əhəmiyyət verməz, "əsas məsələ sənətdə deyil, bir-birini başa düşməkdir" deyərdilər.

Azər sonuncu fikrin tərəfdarlarındandı.

Bu axşam dostların söhbəti olduqca şirindi. Danışıq subaylar üstünə gələndə İlyas özünü saxlaya bilmədi:

- Balam, subay deyə-deyə bizi lap pərən-pərən salacaqsız, ha! İsmayıl tələsik soruşdu:

- Necə məgər, təzə xəbər var?

İlyas Azərə işarə ilə:

- Var. Özü də lap yekəsindən, - dedi. - Sən demə, bizim dəstədən bir nəfər sizin tərəfə keçmək üçün altdan-altdan iş görürmüş, bizdən xəbərsiz. Ənvər, deyəsən elə axıra səninlə mən qalırıq axı, dostumuz bu gün-sabah bizə əlvida deyəcək.

- Azər, təbrik edirik, aşna, bəs bunu, niyə gizlin saxlamısan, hə? - dostlar onun üstünə düşdülər.

Azər:

- Əşi, hələ heç bir şey yoxdur, - dedi - İlyasdır da. Dili dinc durmur.

İlyas daha səbir edə bilməzdi:

- Necə yəni İlyasdır da, özüm, bax, bu gözlərimlə - deyərək əlini gözlərinə apardı - görmüşəm. İndi deyəcəksən harda? Onu da deyim, baş üstə. Görmüşəm dənizkənarı bulvarda! Xudmanı yerdə gəzişirdiz. Bayatılarda deyiləydi kimi:

Əzizim dalda yeri,

Meh vurur dalda yeri,

İki könül bir olsa,

Tez tapar dalda yeri.

Başınız üzərində də on dörd gecəlik ay. Ay elə bil həmin gecə sizdən ötrü çıxmışdı, başınız üstündən əskik olmurdu. Elə mehriban-mehriban sizi süzürdü ki...

- Sağ ol, İlyas, səni heç belə bilmirdim! - İsmayıl yoldaşlarına göz elədi.

İlyas davam etdi:

- Zərrin şüalar, dənizkənarı, iki sevişən gənc. Dalısın özüz fikirləşin. Mənim yazıçılığım elə bura qədərdir. Hə, bir də onu deyim ki, qız ucaboylu, mütənəşib əndamlı, incə bir qızıdır. Eşitdiyim bir şey də var: yaxınlarda nişanlanacaqlar.

İşi belə görə Azər dostlarından heç bir şeyi gizlətmədi, yaxınlarda qıza nişan aparacaqlarını bildirdi.

Azərin sevdiyi qızın tibb institutunda oxuduğunu eşidəndə Nurəddin dedi:

- Məlum oldu. Bayaqdan da başlamısın bizimlə söz güləşdirməyə. Ay nə bilim, oğlanla qız eyni sənət sahibi olmasalar da olar, ay nə bilim, əsas şərt onların bir-birini başa düşmələridir. Bunları deyincə elə birdəfəlik deyəydin ki, həkim qızı sevirəm. Biz də işimizi biləydik. Könül sevən göyçək olar. Başacan olsun.

- Həkim qızla sevişdiyini Azər mənə çoxdan demişdi, - deyərək Ənvər sözə qarışdı.

- Yox, bir gəl sənə də deməyəydi. Gecə-gündüz bir yerdəsiniz. Nəfəsiz bir gedib gəlir. - İlyas tələsik dilləndi.

Ənvər davam etdi:

- Yəqin bilmiş olarsız. Vaxtilə Azərin anası onu həkim eləmək istəyirdi. İndi oğul olmasın gəlin olsun. Ana üçün fərqi nədir, tək evdə həkim olsun. Elə deyilmi, İsmayıl?

İsmayıl cavabında:

- Elədir, - dedi, - hər ikisi ananın övladıdır.

- Ancaq hər üçü səmimi olanda belə olur - İlyas yenə dilini dinc qoymadı.

İsmayıl:

- Azərgilin səmimi yaşayacağına söz ola bilməz. Sitarə xala ipək kimi arvaddır. O, hər kəsi yola verər - dedi və sonra üzünü Azərə tutub soruşdu. - Yaxşı, bəs toy?

- Görək də... Hələ heç özüm bilmirəm...

Bu vaxt bir qız qaçaraq özünü onlara yetirdi və:

- Uşaqlar, beşinci neftiğici məntəqədə hansı bir quyununsa atqı xəttindəki klapan sınımışdır - dedi. - Məni usta Rəsul sizin dalınızca göndərdi - deyib Ənvərə və Azərə işarə etdi.

Usta Rəsul indi mədən müdirinin gecə köməkçisi vəzifəsində çalışırdı. Yiğici məntəqədə klapanın sınımasını ona növbətçi operator ra-

dio vasitəsilə xəbər vermişdi. O özü vaxtı itirmədən birbaşa neftyiğıcı məntəqəyə yollanmış, qarşısına çıxan və kinoya getmək istəyən həmin qızı Azərlə Ənvərin dalınca göndərmişdi.

- Yaxşı, Minirə, usta Rəsula de ki, biz getdik, - deyib onlar cəld ayağa qalxdılar.

- Usta Rəsul çoxdan getmişdir. O, heç dayanar?! - Minirə cavab verdi. - Mən də sizinlə gedirəm.

Onlar qarşıya çıxan ilk maşına minib yola düşdülər...

Neftyiğıcı məntəqədə baş vermiş qəzanı aradan qaldıraraq neft itkisinə yol vermədilər. Yalnız bundan sonra usta Rəsul ətrafındakı adamlara diqqətlə göz yetirdi, gözləri Minirəyə sataşınca:

- Qızım, bəs sən kinoya getmədin? - dedi.

- Yox, usta... Heç belə vaxtda kinoya gedərlər.

- Sağ ol, qızım! - sonra, üzünü Ənvərə tutdu. - Görürsən necə işçilərin var. Sən bunlarla fəxr etməlisən!

Minirə Məmmədbəyli Azərbaycan Sənaye İnstitutunun geoloji fakültəsini bir neçə ay idi ki, qurtarmışdı. Birinci mədəndə tədqiqat operatoru vəzifəsində işləyirdi. Az bir vaxtda yaxşı işlə diqqəti cəlb etmişdi. Dəniz bu qız üçün sanki bir göy çəmənlik idi. O, istənilən vaxtda, istənilən havada dənizə çıxır, tədqiqat işini aparırdı.

Usta Rəsulun tərifi sözlərindən Minirə qızarıb gözlərini yerə dikdi.

- Yaxşı, yaxşı, qızım, utanmağın yeri deyil. Adam eyib iş görəndə utanar, yaxşı işlə sevinər, fəxr edər, bildin?!.

Onlar geri qayıdanda film yenidən qurtarmışdı. Minirə təzəcə kından çıxmış bir neçə qızla qarşılaşdı. Bunlar onun yataqxana yoldaşları idilər. Qızlar Minirəni dövrəyə aldılar:

- Hardaydın?!

- Nə qədər səni gözlədik!..

- Bilirsən nə yaxşı kino idi.

Minirə:

- İşim oldu, qızlar, vacib işim oldu, gələ bilmədim - dedi. - Məni gözlədiyiniz üçün üzr istəyirəm.

- Sənin elə həmişə işin olur...

Minirəni qızların əhatəsində görəndə usta Rəsul yaxına gəldi. Qızlar aralanıb usta Rəsula salam verdilər. Usta Rəsul məsələdən agah olan kimi dedi:

- Qızlar, Minirəni danlamayın. Onun bu gecə sizinlə bir yerdə ol-
mamasına günahkar mənəm...

6

Bəxtiyar Məmmədovun Gürəneft neft mədənləri idarəsinin rəi-
si təyin olunması hamını sevindirmişdi.

"Layiqli oğlandır..."

"Yerinə düşüb..."

"Fəhlənin qədr-qiyətini biləndir..."

"Başacan olsun... Korlanmasın..."

Azərlə Ənvər Bakıda, istirahətdə idilər. "Daşlara" gələndə Minirə
birinci mədənə geoloq təyin olundu.

Hər iki xəbər Azərlə Ənvərin ürəklərinə oldu. Geoloji şöbəyə
gəldilər. Minirəni təbrik etdilər. Onların bu gəlişindən hədsiz razı qa-
lan Minirə:

- Sağ olun, qardaşlarım, sağ olun!.. - dedi. - Amma gərək kömək
eləyəsiniz ha!

Azər dedi:

- Arxayın ola bilərsən!

Ənvər bildirdi:

- Zərrəcə şübhə ola bilməz!

Onlar Minirə ilə xudahafizləşib getdilər.

Minirə arxalarınca baxa-baxa fikirləşirdi: "Məndən artıq sevinirlər.
Təmiz ürəkləri var. Doğma bacıları kimi mənə hörmət elədilər.
"Daşlar"a ayaqları dəyən kimi təbrik eləməyə gəldilər... Sağ olsun-
lar!.. Bu gün elə həyəcanlıyam ki? Sevindiyimdəndir yəqin... Bir də
məsuliyyət hissi. Amma Azərlə Ənvərin gəlişi yaman yerinə düşdü.
Qorxum bir az azaldı... Artıq bu gündən illərlə arzuladığım bir işi rəs-
mən mənə tapşırıdılar. Bu gündən geoloqam... Anam eşitcək necə də
sevinəcək. Yaman nigaran qalır mən "Daşlar"a gələndə. Evə qayıdan-
da "burnumun" ucu göynəyir, bala, sənsiz, gəlib çıxsana" deyəcək.
Mən də ona şad xəbər deyəcəyəm. Deyəcəyəm ki..."

Axşam iki dost yenə baş-başa verib, arzularından, gələcək planla-
rından danışmağa başladılar. Xeyli söhbətdən sonra Ənvər dedi:

- Azər, bir məsələ barəsində səninlə danışmaq istəyirəm. Ancaq bilmirəm nə deyəcəksən. Düzü, bu məsələ məni çoxdan düşündürür. Di gəl ki, hələ ortalıqda heç bir şey yoxdur.

- Nə olar, adam hər şeyi birdən-birə tapmır ki? Azər mənalı-mənalı dostunu süzdü.

- Orası elədir, Azər. - O sözüne davam etdi. - Mən ruhdan düşürəm. Mənə elə gəlir ki, istədiyimi tapacağam. Mütləq tapacağam!..

- Yaxşı, sənin fikirləşdiyən nədir?..

- Bilirsən... hazırda neftin lay şəraitini tədqiq etmək üçün istifadə elədiyimiz dərinlik nümunə götürən cihaz bizi təmin eləmir. Heç təmin eləmir. Bu cihazın nöqsanı çoxdur. Gərək ki, bu nöqsanların bəziləri haqqında əvvəllərdə sənə danışmışam, elədir?

Azər:

- Bəli, danışmışan. Xatırlayıram.

Ənvər davam etdi:

- İndi gəl, biz həmin nöqsanları özümüz üçün aydınlaşdırıq. İstəyirsən?

- İstəyirsən nədir canım, əgər sən təzə bir şey tapsan, bu, elə bizim briqadanın xeyrinədir də, necə istəməyə bilərəm. Bir də ki...

Azər "Bir də ki, biz dostuq" demək istəyirdi. Ənvər bunu başa düşdüyündən onun sözünü yarımqıq qoydu:

- Hə, aydındır. İndi mənə qulaq as. Biz dərinlik nümunə götürən cihazı quyuya buraxıb çıxartdıqdan sonra klapanların quyunun hansı hissəsində bağlandığını ayırd elə bilmirik. Buna görə də götürülən nümunəni təyin eləməkdə çətinlik çəkirik. Quyu dibindən bir nümunə əvəzinə bir neçə nümunə götürürük. Lakin götürdüyümüz nümunələrdən hansının keyfiyyətli olduğunu bilmədiyimizdən onların hamısını analizə göndəririk. Elədir? - Ənvər Azərin qulaq asıb-asmadığını təyin eləmək üçün sualedici nəzərlərlə ona baxdı.

Azər Ənvərin dediklərini düz olduğunu başı ilə təsdiq edib:

- Sonra, sonra, - onu danışmağa tələsdirdi.

- Analiz vaxtı da ki, özün bilirsən, ya bütün nümunələrin keyfiyyətsiz, ya da bir-ikisinin keyfiyyətli, qalanlarının isə keyfiyyətsiz olduğu meydana çıxır...

- Yaman yerdən yapışmışan, dost, danış, danış, çox maraqlıdır.

Ənvər bir az da həvəslə danışdı:

- Bir özün fikirləş, artıq nümunələrlə əlaqədar biz nə qədər əlavə işlər görür, nə qədər vaxt itiririk. Mənə elə gəlir ki, Azər, bu nöqsan-

ları aradan qaldırmaq mümkündür... Ancaq necə? Bu hələ mənim üçün kəsilməmiş qarpız kimidir...

- Azər... Azər!.. Vaxtdır, gecikirik - bayırdan kimsə ucadan qışırdı.

Azər səs gələn tərəfə boylandı:

- Bu saat... bu saat... - Sonra üzünü Ənvərə tutdu. - Bu axşam axı mədəniyyət evində Bakı artistlərinin müsamirəsi olacaq, getmirsən?

- Gedək, heç elə şeydən qalmaq olar, onsuz da onlar bu tərəflərdə az-az görünürlər.

Tələsik geyinib çıxdılar.

Estakadaya çatanda İsmayılı İlyasın onları gözlədiklərini gördülər.

İlyasın atmacası hazır idi:

- Ərköyün böyüyən nazlı qızlar kimi adamı nə çox gözləməyə məcbur edirsiniz, gəlib çıxın da!..

Mədəniyyət evinin qabağına çoxlu adam yığışmışdı. Müsamirənin başlanmasına az qalırdı. Adamlar yavaş-yavaş içəri keçirdilər. Dostlar Bəxtiyara rast gəldilər.

Salamlaşandan sonra onu yeni vəzifəsi münasibəti ilə təbrik etdilər. Bu vaxt Minirə də gəlib çıxdı. Bəxtiyar onu görcək dedi:

- Hə, Minirə, Ənvər narazılıq etmir ki, səni geoloq qoyduğumuz üçün. Axı sən onun ən yaxşı tədqiqat operatorlarından sayılırdın. Onun müavini idin.

- Məncə, yox! - Minirə ərk edirmiş kimi Ənvərə baxdı.

- Mən... əksinə sevinirəm! - Ənvər gülümsəyə-gülümsəyə cavab verdi. - Minirə ilə hamımız fəxr edirik, yoldaş Bəxtiyar.

- Xahiş edirəm mənə yenə də Bəxtiyar deyin. Biz yoldaş... Onlar mədəniyyət evinin tamaşa salonuna keçdilər.

Minurə gözünü açanda estakadadan xeyli aralı ayrıca özül üzərində qazılmış iki yüz yetmiş beş nömrəli quyunu bu gün istismara buraxacağını xatırladı. Bu, ikinci quyu idi ki, o, müstəqil surətdə istismara buraxacaqdı. "Birinci quyuda hər şey qaydasınca getdi. Heç ruhum da incimədim. Görək iki yüz yetmiş beş necə olacaq?!"

Cəld yerindən qalxdı, əl-üzünü tələsik yuyub yeməxanaya getdi. "Görək ikinci müstəqil işim necə olacaq?!"

Yeməxanada çox oturmadı. Gözü elə saatda idi. "Yəqin indi Azərgil məni gözləyirlər. Durum gedim... Bircə bu da yaxşı qurtaray-

di. Hava da gözümə bu gün yaxşı dəymir..."

Hava çox tutqun və soyuqdu. Minirə fəhlələri iş yerinə aparən maşına mindi. O, elə oturan kimi maşın yola düşdü... "Məni gözləyirmiş ki, nə yaxşı oldu!.."

Minurə maşından düşəndə Azərgilin onu gözlədiyini gördü. Tələsik onlara sarı addımladı. Çatanda tövşüyə-tövşüyə:

- Yəqin sizi çox gözlətmişəm, hə?! - soruşdu.

- Yox, elə biz də indi yığışmışıq, - Azər dedi. - Geoloji şöbəyə dəyəcəksən?

- Hə, bir beş dəqiqəliyə.

- Yaxşı, mən də kateri hazır elətdirim...

Bir saat keçmədi, dalğaları yara-yara irəli şığıyan kater iki yüz yetmiş beş nömrəli quyunun istismara buraxılması üçün lazımı şəxslərdən ibarət dəstəni ayrıca özülə gətirdi...

Quyunun atılması üçün lazım olan tədbirlər yerli-yerində görüləndən sonra əsas işə keçdilər. İlk atışdan sonra gil məhlulu hərəkətə gəldi, aşib-daşdı, quyunun ətrafına tökülməyə başladı.

Minurə həyəcanla:

- Layın qüvvəsinə, gücünə bax!.. - dedi. - Belə baxıram, fontan vuracaq!

Azər onun fikrini təsdiq etdi:

- Şübhə ola bilməz. Gün kimi aydındır.

- Perferatoru tez çıxarmaq lazımdır. - Minirə Azərə baxdı.

Azər başı ilə razı olduğunu bildirdi.

Perferatoru quyudan çəkib çıxarmağa başladılar. Lakin quyunun ağzına yaxın bir yerdə o ilişib qaldı.

Azər həyəcan qarışıq bir təəssüflə:

- Vay səni!.. - dedi. - Gör harda ilişdi!

Minurənin həyəcanı çoxalır:

- Heç gör yeridir, sən allah? Vaxt itirmək olmaz, Azər, necə olursa-olsun perferatoru bu saatca çıxarmalıyıq. İndicə fontan vuracaq!

Azər də həyəcanlanmışdı:

- Doğrudur, bu dəqiqə də vaxt itirmək olmaz.

Elə bu vaxt perferator maşının motoru da xarab oldu. Çox gərgin bir vəziyyət əmələ gəldi. Azər Minurəyə, Minurə Azərə baxdı.

"Amma gərək kömək eləyəsiniz ha!"

"Arxayın ola bilərsən!"

Azər Minurənin geniş açılmış gözlərində dərin təşvimş görəndə ona birdən-birə elə gəldi ki, gücü qat-qat çoxaldı, bir göz qırpmında pençəyini çıxarıb bir yana tulladı, cəld kabeldən yapışib perferatoru var qüvvəsi ilə dartıb çıxartdı. Üz-gözü, üst-başı gil məhluluna, neftə bulaşa-bulaşa quyu ağzındakı siyirtməni bağladı. Quyunun açıq fontanla işləməsi qarşısı alındı. Sonra köməkləşib armaturu qoydular. Quyunu atqı xəttinə keçirttilər...

Azər, demək olar ki, palçıq içində idi. Gözləri qızarmışdı. Alnında tər damcıları gil məhluluna qarışmışdı. O, üst köynəyini çıxarıb bir yana tulladı. Pençəyini götürüb geydi. Yan cibindən dəsmalını çıxarıb alnındakı qara tər damcılarını sildi. Gülümsədi.

- Yaman işə salacaqdı bizi, bu iki yüz yetmiş beş. Yaxşı qurtardıq. Minurə minnətdarlıqla Azərə baxdı:

- Yaxşı qurtardıq!.. Sayəndə yaxşı qurtardıq!

- Hamımızın sayəsində...

Minurə ciddi dedi:

- Azər, təvazökarlıq eləmə. İki yüz yetmiş beşin qəhrəmanı sən-sən. Divar qəzetimizə belə də yazacağam.

7

Külək vıyıldayır, külək uğuldayırdı. Dəniz təlatümə gəlirdi. Qasırga gözlənilirdi. Azər pəncərədən baxır, həyəcanlanırdı.

- Bilirsən də, Ənvər, briqadamız 1956-cı ildə plandan əlavə 2.500 ton neft verməlidir.

- Qorxursan?! - Ənvər yaxına gəlib əlini onun çiyinə qoydu.

- Necə deyim, qorxuram da, qorxmuram da. Hər halda ağırdır, böyük məsuliyyətdir. Üç gün irəli Bəxtiyar Məmmədov sahəimizə gəlmişdi. İşimizlə çox maraqlanırdı. Gedəndə dönə-dönə dedi: "Bax, qardaşım, ümidim sizədir. Plandan əlavə 2.500 ton... verə bilməsəniz heç nə... Amma mən sənə arxayınam. Arxayınam, Azər!.." Əlimi sıxarkən mən də ona dedim: "Bizdən arxayın ola bilərsiniz!.."

Dənizin uğultusu küləyin vıyılımasına qarışmışdı.

Ənvər arxayın-arxayın dedi:

- Qorxma, Bəxtiyar sizin imkanlarınızı səndən yaxşı bilir, Azər, heç qorxma. Briqadanızın tərkibi yaxşıdır. Əlinizdə böyük texnika var. Bu texnikadan istifadə etsəz...

- Etsəz?!. Var gücümüzlə çalışırıq.
- Briqadanın üzvlərindən gərək ki, üçü ali təhsilli olsun, elədir? - Ənvər soruşdu.
- Dördü ali təhsillidir. Birisi də Azərbaycan Sənaye İnstitutunun qiya biçisidir.
- Görürsən!.. Briqadanın yerdə qalan üzvləri də, şübhəsiz, neft istismarı üzrə texminimum keçmişlər, elədir?
- Bəli, keçmişlər.... Hazırda briqadada dörd nəfər yeddinci dərəcə, dörd nəfər altıncı dərəcə, altı nəfər beşinci dərəcə, bir nəfər üçüncü dərəcə operator var.
- Balam, sənin briqadanın adamları dağı dağ üstə qoyar. O ki qaldı 2.500 ton ola. Qorxunu birdəfəlik ürəyindən çıxart getsin. Fırtına da səni qoy çox həyəcanlandırməsın.
- Ənvər stol arxasına keçib oturdu, mütalihə elədiyi kitabı götürdü, qaldığı yeri açmamış Azərdən soruşdu:
 - Köməkçilərin Surxay və Sədrəddindən necə, razısan?
 - Çox razıyam. Onlar briqadanın işinə can yandırırılar.
 - İki də ali təhsilli mühəndis.
 - İki də. İndi, Ənvər, mən sahilə gedəndə ürəyi arxayın gedirəm. Bilirəm ki, onlar hər bir işi layiqincə görəcəklər.
 - Demək, Azər, sənin briqada üzvlərindən zərrəcə şikayətin, giley-güzərin yoxdur. O ki, qaldı mənimlə əlaqədar məsələlərə, gəl onu da birgə ölçüb-biçək.
- Onlar xeyli "ölçüb-biçdikdən" sonra bu qərara gəldilər ki, ayda azı iki dəfə quyuları tədqiqat operatorları ilə birlikdə layın təzyiqini ölçsünlər, indikator diaqramları düzəltsinlər, bərabər təzyiqlərin xəritəsini çəksinlər.
- Azər söhbəti sonra Ənvərin yeniliyi üzərinə gətirib dedi:
 - Hə, nümunə götürən cihaz təkmilləşirmi?
- Ənvər ümidlə, bir az da inamla dedi:
 - İlk addımlar atılmışdır. Məncə, təkmilləşəcəkdir. Eh, Azər, birçə fikirlərim düz çıxaydı!..
- Azər onun gözlərindən oxudu: "Fikirlərim düz çıxacaq! Çıxmalıdır!"
- Qorxma, axtarışda inadlı dost, istəyinə çatacaqsan!
- Sağlıq olsun!..
- Ənvər əlindəki kitabı açdı:

- Bir az da Cəfər Cabbarlı ilə söhbət eləyək.
- Hardasan?
- "Qız qalası"nı başlayıram.

Quzğunun sahilində pək qocaman,
 Bir yanı, əski sirlər yuvası,
 Sanki dalmış dərin düşüncələrə,
 Duruyor sakitanə Qız qalası...

Azər estakada ilə addımlayırdı. "Hamı bizdən danışır... Amma qəribə oldu: plandan əlavə verəcəyimiz 2.500 tonu yarım ildə verdik... Özümün belə inanmağım gəlmir. Amma faktdır... Yox, iki yüz yetmiş beş üzümüzü ağ elədi. Çalışırıdığımız da ha! Nə gecəmiz vardı, nə gündüzümüz... İndi SSRİ Neft Sənaye Nazirliyinin və Ümumittifaq Həmkarlar İttifaqı Mərkəzi Şurasının keçici Qırmızı bayrağı əlimizdədir... Pul mükafatı da toy ərəfəsində yerinə düşdü... Bəli, müvəfəqqiyyəti gərək qazanasan. Tər tökəsən, çalışasan, qazanasan..."

Yanında dayanan "Villis" Azəri düşüncələrindən ayırdı. Çevriləndə Bəxtiyarın gülümsədiyini gördü. Bəxtiyar onu maşına dəvət etdi. Azər mindi. "Villis" yola düşdü. Bəxtiyar dedi:

- Çox fikirli idin. Hə, aydındır, ağac bar verəndə... Qırmızı bayraqdan sonra özünüzü necə hiss eləyirsiniz? Gərək həmişəlik əlinizdə saxlayasız ha?

- Asandır?!.

- Əlbəttə, asan deyil. Asan olmadığı üçün də sizdən tələb edirəm. Gücünüzə inanıram.

- Çox sağ olun!

- Sən də sağ ol, briqadanın adamları da sağ olsunlar. Gürğaneftin üzünü ağ eləməsiz. Bura bax, Azər, ilin axırına kimi plandan əlavə 1.500 tonnan necəsən?!.

- Ağırdır!..

- Bilirəm ağırdır, məndən də tələb eləyirlər.

- Nə deyim?..

- Sənə axı tərəddüd yaraşmır.

- Pis olmaz...

- Oldu, danışdıq!..
- Azərgilin sahəsinə çatanda sürücü "Villis"i saxladı. Azər "sağ olun" deyib düşdü.
- "Villis" götürüldü.
- Azər bir-iki addım atmamışdı ki, Ənvərin ona tərəf gəldiyini gördü. Ənvər gülə-gülə deyirdi:
- Yenə rəisin maşınında gəlib gedirsən, dost!
 - Biz beləyik, dost!..
 - Olsun, olsun...
 - Ancaq rəisin maşınında gəlmək mənə çox baha oturdu, dost, düz 1.500 tona başa gəldi.
 - Bəs nə bilmişdin?!
 - Göz açmağa imkanımız olmayacaq...
 - Rəisə də o lazımdır da... Yaxşı, icazə ver səni ürəkdən təbrik...
- Azər onun sözlərini yarıda kəsdi:
- "İcazə ver", "icazə ver"... İcazə vermirəm, indi ki, icazə istəyir-sən.
 - Yaxşı, icazəsiz-zadsız təbrik eləyirəm. Ürəkdən. Buna sözün yoxdur ki!
 - Bu, ayrı söhbət. Səni də təbrik edirəm, biz nə etmişiksə orada sənin də əməyin var. Biz əl-ələ verib işləmişik, Ənvər!
 - Orası elədir, ancaq... - Ənvər dostunun fikrinə etiraz eləmək istədi - sən mənim köməyimi çox şişirdirsən.
 - Heç bir şişirtmə yoxdur, doğru sözümdür. Bircə qoy sənin təkmilləşdirdiyin cihaz da bu gün axırıncı sınaqdan çıxsın. Yaxşıca bir şadlıq eləmək lazımdır.
- Ənvər gülümsədi:
- Əlbəttə, heç onsuz olar?!.
 - Yaxşı, nə vaxt başlayırsız?
 - Yarım saatdan sonra.
 - Onda gedək, mən də səninlə bir yerdə olmaq istəyirəm.

Çvanovdakı qırmızı guşənin qabağına xeyli adam toplaşmışdı. Bunların çoxu birinci mədənin fəhlələri idi. Gənc neftçilərdən biri ağız dolusu deyirdi:

- Gözünə döndüyüm Ənvərin bu dəfəki yeniliyi, deyəsən, qiymət olacaq ha!

- Bəs sən nə bilirdin! - Bir başqası sözə qarışdı.

Söhbət qızırdı:

- Zirək oğlandır...

- Balam, kişinin oğlu elə hey görürsən bir şey üzərində çalışır, düşünür, axtarır, axırda da istədiyini tapır.

Allah saxlamışın təzə şey tapmaqda naxışı var ey, naxışı.

- Bu, naxış-maxış işi deyil, fərasət nişanəsidir. Fərasət.

- Ay uşaqlar, yaxşı yadıma düşdü, bu gün axı Ənvərin yeniliyini sınaqdan keçiriblər. Görən necə olub?

Bu zaman birinci mədənin baş geoloqu Xoşbəxt Yusifzadə neftçilərə yaxınlaşıb salam verdi. Onlar dərhal sınaq barədə soruşdular.

Baş geoloq sınaqçı nəzərlə işçiləri gözdən keçirib xəbər aldı:

- Sizcə necə olmalıydı?

- Əlbəttə, yaxşı.

- Yaxşı nədir, a kişi, deyinə əla!

- Buna şəkk-şübhə ola bilməz! - Hamı bir ağızdan təsdiq etdi.

- İndi ki, elədir - Yusifzadə əlavə etdi - Ənvəri təbrik edə bilərsiniz. O öz yeniliyi ilə nümunə cihazı həqiqətən təkmilləşdirməyə nail olmuş, cihazın nöqsanlarını aradan qaldırmışdır. Bunun üçün o, heç bilirsiniz neyləyib?

- Neyləyib? - Lap cavan bir fəhlə soruşdu.

- Bunun üçün o, nümunə götürən cihazı dərinlik manometri ilə birləşdirmişdir. Bu manometr cihaz klapanlarının quyunun hansı hissəsində bağlandığını öz kartoqramında yazır. Bununla da cihazda nə qədər təzyiq qaldığı və nümunənin keyfiyyətli olub-olmadığı dərhal bilinir. Yeni cihazla həm nümunə götürülür, həm də quyu dibindəki təzyiq ölçülür. Aydınır, uşaqlar?

- Aydınır.

- Atalar yaxşı deyib: adını tut, qulağını çək. Odur, özü də Azərlə bura gəlir.

Azər, Ənvər işçilərə yaxınlaşıb salam verdilər. İşçilər salamlamla alıb, gənc yenilikçini dönə-dönə təbrik etdilər. Ənvərin günəşdən yanmış çöhrəsinə qızartı çökdü.

Xoşbəxt zarafat elədi:

- Sən indi belə utanırsan, bəs toyun olanda nə edəcəksən?

- Onda utanmaz, - Azər dilləndi, - tək i o gün tez olsun!
- Bu, onun özündən asılıdır, biz qulluğunda hazırıq. - Baş geoloq Azərə mənalı bir nəzər saldı. - Ancaq sən, deyəsən, Ənvəri qabaqlayacaqsan ha!
- Qabaqlayacaqsan nədi, Xoşbəxt müəllim, o, çoxdan qabaqlamışdır, bu gün-sabah toyudur. - Minirə gülümsündü.
- Onda ay usta, sağ əlini bir Ənvərin başına qoysana, - Şamil Matqazın söz atdı.
- Hə, hə, - işçilər ona şerik çıxdılar. - Sağ əlini Ənvərin başına qoy.
- O da mənim bax, bu gözüm üstə, - Azər sağ əlini əvvəlcə sağ gözünün üstünə, sonra Ənvərin başına qoydu.
Hamının üzündə gülüş göründü.
Baş geoloqun dodaqlarında təbəssüm işıq saçdı:
- Bax, bu bizim ürəyimizcə oldu, Azər!
Azər Xoşbəxtin iri, qonur gözlərindəki incə mənanı o dəqiqə tutdu: "Əlini elə mənim də başıma qoymuş kimi oldun, sağ ol!".

Xoşbəxt mədənin kontoruna gedə-gedə düşünürdü: "Arif oğlandı Azər, hamıdan tez ürəyimdəkini duydu... Hamıdan tez... Mən də ki, adamları evlənmək üçün tələsdirir, özümə gələndə isə yatıram..."

O, evlənəcəyi qızla ilk görüşünü xatırladı...

Azərbaycan Sənaye İnstitutunun akt zalında gecə keçirilirdi. 1951-ci ilin yanvar ayıydı. Geoloji kəşfiyyat fakültəsinin IV kursunda idi onda. Kurs yoldaşı Müslüm, həmkəndlisi, dostu, energetik fakültənin III kurs tələbəsi Ağazərlə (Bakının Pirşağı kəndindəndi) gecəyə gəlmişdi.

İçəri keçib görürlər ki, qabaq sıralarda stulların üstə qəzet, papaq, kitab və s. qoyulub. Ona görə də gedib səkkizinci sırada oturlurlar.

Bir az keçməmiş üç qız söhbətləşə-söhbətləşə gəlib üçüncü sırada oturmaq istərkən Müslüm onları yeddinci sıraya dəvət edir:

- Qızlar, gəlin burda oturun, dədəüzün canı üçün bura yaxşıdır.

Qızlardan biri əlüstü deyir:

- Atovuzun canı üçün yerimiz lap rahatdır.

Xoşbəxtin beynindən ildırım sürətilə keçir: "Hərcayi sözün mərcayı cavabı olar". Söz yox, nə Müslümün, nə ona hazırcavab görünən qı-

zın dedikləri könlünü açmır onun. Amma bununla belə Müslümün açıq-qürəkliliklə dediyini qızlara çatdırmağa lazım bilir:

- Niyə elə dedüz, Müslüm pis ürəklə demədi.

Ona hazırcavab görünən qız da:

- Biz də pis ürəknən demədik, - cavabını verir.

Xoşbəxt düşünür: "Hazırcavablığına söz ola bilməz..." Ağazərə baxır. Başımın mənasını Ağazər tuta bilir. Astaca cavab verir:

- Bizim fakültədə II kursda oxuyur. Adı Fəridədir.

Daha dinib danışmırdı. Gecə başlanır, qurtarır. Gecədən yalnız "Fəridə adı Xoşbəxtin könül lövhəsinə qızıl hərflərlə yazılır.

Tez-tez ona rast gəlməyə çalışır, söhbət eləməyə bəhanə axtarır. Riyaziyyatı yaxşı bildiyindən qıza da kömək eləyə biləcəyini bildirir. Fəridə təşəkkür edir, ehtiyacı olmadığını söyləyir.

Əlaçı tələbə kimi Fəridənin şəkli şərəf lövhəsindəydi. Bir dəfə şərəf lövhəsinin önündə dayanıb Fəridə ilə fikrində danışarkən Ağazər qolundan tutur:

- Aşna, birdən vurulub eliyərsən a! - deyir.

Xoşbəxt fikirli-fikirli Ağazərə baxıb bir söz demir. Yox, ürəyində pıçıldayır: "Vurulmusan da sözdü. Dəli-divanə olmusan, deyinən, düz olsun".

Dördüncü kursu qurtarandan sonra Xoşbəxt dincəlmək üçün Bilgəhdəki istiharət evinə gedir. Bir gün istirahət evinin həyətidə kölgəlikdə oturub xəyalında Fəridə ilə söhbət edərkən görür ki, Fəridə atası ilə istirahət evinə gəlib. "İstədiyim yar idi, yetirdi pərvərdiyar". Tezəcə qarşılarına gedib salamlaşır.

Fəridənin istirahət evinin IV mərtəbəsində üç qızla bir otaqda yerləşdirirlər. Atası axşamüstü şəhərə qayıtmalıydı. Avtobus gecikirdi. Şəhərə qayıdan o qədər ki... Getdikcə də çoxalırdı adamlar. Fəridə, atası, Xoşbəxt gözləyirdilər. Xoşbəxt özlüyündə düşünürdü: "Bu bas-basda kişi yersiz qalacaq, şəhərəcən ayaq üstə gedəcək, nə edim, necə edim ki, kişi üçün yer tuta bilim, otursun, rahat getsin..."

Haçandan-haçana avtobus gəldi. Adamlar qapısı ağzına cumdular. Basa-bas başladı. Birdən Xoşbəxtin xəyalından keçdi ki, açıq pəncərədən özünü içəri salsın, kişi üçün yer tutsun. Başqa əlac yox idi, qapıdan keçmək mümkün deyildi.

Pəncərədən içəri keçməyin eyib iş olduğunu dərk eləsə də özünü saxlaya bilmədi, bir də onu gördü ki, qabaq sıraların birində oturub.

Xoşbəxtdən sonra da üç-dörd gənc onun kimi pəncərədən özlərini içəri saldılar. Avtobus nə qədər vardı, hamısını götürdü. Xoşbəxt yerini Fəridənin atasına verəndə o dedi:

- Zəhmət çəkdin, bala, Fəridəni sənə tapşırıram.

- Arxayın gedə bilərsiz, əmi, tələbə yoldaşı deyilik?! - deyib avtobusdan tez düşdü.

Avtobus yola düşəndə o, Fəridə ilə yanaşı durmuşdu; kişiyyə əl eləyirdilər.

Kişi də əl eləyir və düşünürdü: "İstəyirdim ona deyəm ki, bir də belə etməsin. Pəncərədən soxulmaq yaxşı deyil. Amma yaxşı ki, özümü saxladım. Demədim. Axı o bunu məndən ötrü elədi. Məndən ötrü... Bunun yaxşı hərəkət olmadığını özü bilməmiş olmaz. V kursa keçib..."

İstirahət evində Xoşbəxt III mərtəbədə yaşayırdı. Tez-tez Fəridənin yanına qalxırdı. Söhbət eləyirdilər. Bir dəfə nərd oynadılar. Fəridə uddu. Bir dəfə də üç qız və Xoşbəxt domino oynadılar. Xoşbəxt Fəridə ilə düşmüşdü. İki qızı apardılar.

Xoşbəxt yanıb-yaxılırdı. Varlığını lərzəyə salan məhəbbətini dilinə gətirə bilmir, açıb ağartmağı bacarmırdı. Nəhayət bu qərara gəldi ki, qıza məktub yazsın. Onu məcnun edən qıza ürək sözlərini məktubla çatdırsın.

Yazdı da.

"Əzizim Fəridə!

Biləsən bu məktubu yazmağa başlarkən qəlbim necə döyünür.

Yanımda adam olsa, vallah, döyüntüsünü eşidər.

Məktubu yazmağa məni vadar eləyən odu ki, səninlə üzbəüz gələndə, söhbət eləyəndə ürəyimdəkiləri deyə bilmirəm. Sonra da bunun peşmançılığını çəkirəm, özümü cəsarətsizlikdə taxsırlandırırım. Onunçun da ürəyimdəkiləri məktubla sənə çatdırmağı lazım bilmişəm.

Səni sevirəm, Fəridə! Sevirəm!!!

Səni gördüyüm o gecədən, o konsert gecəsindən sonra heç unuda bilmirəm. Elə istəyirəm həmişə yanında olum. Sözü, söhbətini dinləyim. Nəfəsini yaxından hiss eləyim.

Necə dəfə istəmişəm o əziz, müqəddəs "sevirəm" sözünü sənə deyim. Ancaq...

Məktub indi dilimi açıb. Məktub cəsarət gətirib mənə. Məktubla necə asan imiş ürəyindəkini demək.

Bilmirəm cavabında sən nə yazacaqsan mənə. Kaş sən də mənim kimi "sevirəm" yazaydın!.. Onda mən dünyanın xoşbəxti olardım, val-lah doğru sözümdü, Fəridə, xoşbəxti!

Adım Xoşbəxt olsa da xoşbəxtliyimi sənsiz təsəvvürümə gətirə bilmirəm. İnan buna, inan, Fəridə!

Yuxumda tez-tez görürəm səni... Çox qərībədir ki, yuxuda da deyə bilmirəm ürəyimdəkiləri sənə. Həmişə araya söz salırsan... Dünən gecə də elə oldu. "Sevirəm" kəlməsi elə dilimin ucunda qaldı. Cəsaret-lənib elə demək istəyirdim ki, yuxudan ayıldım...

Məktubuma səbirsizliklə cavab gözləyirəm. Məni sevindirəcək ca-vab.

Mənim fikrim qətidir, Fəridə. Səninlə ailə qurmaq istəyirəm. İstə-yirəm ömürlük, həmişəlik mənim Fəridəm olasan! Ancaq mənim!

Fəridəm!.. Mənim Fəridəm! Ay allah görəsən mən bu sözü ağız-dolusu sənə deyə biləcəyəmmi?!.

Sevgimə sevgiyə dolu məktub almaq fikrindəyəm. Alacağam-mı?!. Almaq fikrindəyəm. Alacağammı?!. Allah bilir, allah bilir!

Fəridə, institutu qurtaranda elektrik mühəndisi olacaqsan, məlum məsələdir. Elektrik işıq deməkdir, işıq!.. O günü səbirsizliklə gözləyi-rəm evimizə gəlişinlə işıq gətirəsən... Gəlişinlə ömrüm işıqlansın, Fə-ridə!..

Səbirsizliklə cavab gözləyirəm.

Səni sevən, səndən ürəyincə cavab alandan sonra özünü əsl xoş-bəxt sayacaq Xoşbəxt".

Ertəsi gün o dördüncü mərtəbədə xeyli o baş-bu başa gedib gəldi. Fəridə nədəndisə bayıra çıxmırdı. Axırda o, səbr edə bilməyib onla-rın qapısını döyür. Fəridəgildən bir yerdə yaşayan qızlardan ən cava-nı qapını açır:

- Buyurun içəri, - deyir.

Xoşbəxt içəri keçib məktubu Fəridəyə uzadır. Fəridə məktubu al-mayıb soruşur:

- Nə məktub?! Kimdəndir?!.

Xoşbəxt tutula-tutula:

- Məndəndir. Mən yazmışam, - deyir.

Fəridə hirsələnir:

- Bu nədir, məktub nədir, mən məktub-zad bilmirəm. Biz elə məktubsuz da danışırdıq da.

- Fəridə, axı mən ürək sözlərimi belə sizə...

- Nə ürək sözləri, mən heç nə bilmirəm... bilmirəm...

Fəridəylə otaq yoldaşı olan qızlar da maraqlı və təəccüblə bu səhnəni seyr edirlər.

Fəridə məktubu götürmür, dilnən deməsə də hərəkətləriylə açıq-aşkar Xoşbəxti qovmağa çalışır. Xoşbəxt pərt olub. Özünü itirib. Nə etmək lazım gəldiyini bilmir. Birdən ağına gəlir ki, tez aradan çıxmaq bu şəraitdə məqsədə daha çox uyğundur...

O gündən küsürlər.

Xoşbəxtin istirahət evində vaxtı qurtarır. Şəhərə gedəndə Fəridə ilə sağollaşmadan yola düşür.

Küsülülük iki ildən artıq çəkir.

Xoşbəxt institutu 1952-ci ildə qurtarıb şəhərdə işləməyə başlayır. Sonra o, 1954-cü ilin mart ayında Neft daşlarına getməyi qərara alır. Yola düşməmişdən əvvəl Fəridə ilə axırıncı dəfə görüşmək və danışmaq qərarına gəlir.

Görüşürlər. Xoşbəxt işlə əlaqədar qərarını ona deyir və sonra əlavə edir:

- Axırıncı dəfə istəyirəm bir kəlmə söz deyim...

Fəridə tezəcə dillənir:

- İstəmirəm, deməyin.

- Daha bir də məni görməyəcəksiz. Sağ olun.

- Xoş getdiz...

Xoşbəxt Neft daşlarında işə başlayır. Ona ürəyini açmağa imkan verməsə də Fəridəni unuda bilmir. Hardasa, qəlbinin dərinliklərində özünü ovunduracaq bir təsəlli tapır, ümidini itirmir.

Bir gün onunla bir yerdə işləyən Minurə şəhərdən qayıdanda Xoşbəxtin yanına gəlir, gülə-gülə deyir:

- İnstituta getmişdim, bir qız səninlə işlədiyimi biləndə səni soruşdu, mən də o ki, var pislədim.

Xoşbəxt dirçələn kimi oldu:

- Təki məni pisləyən həmişə sən olasan, Minurə, sən olasan. Adını deyə bilərsənmi o xanımın?

- Fəridədir, Fəridə. İş telefonumuzu da ona verdim.

Bir gün Xoşbəxtə elə gəlir ki, möcüzə baş verir. Fəridə ona zəng edir, işini, keyfini soruşur. Xoşbəxt yaxşı olduğunu deyir, "bircə nara-

hatçılığı olduğunu" bildirir. Fəridə bunu başa düşsə də daha bir söz demir. Artıq Xoşbəxtə hər şey aydın olur. Bütün varlığıyla dərk edir ki, Fəridə onu çağırır...

Şəhərə qayıdanda Fəridə ilə görüşür. Nəhayət ona ürək sözlərini, deyə bilir. Elə ürəyincə də cavab eşidir...

Fəridə artıq institutu qurtarmışdı. 1955-ci ildə. Xoşbəxt onlara elçilərini göndərir, qızın "hə"sini alırlar. 1956-cı ildə isə üzük aparırlar...

İndi qalır toy. Xoşbəxt düşünür: "Görək də... 1956-nın axırında, ya da 1957-nin yanvarında... Yanvarın əvvəli nağddı..."

8

Gecə yarısına qədər külək daha da gücləndi. Səhərə yaxın beşinci neftiygici məntəqəsindən xəbər verdilər ki, iki yüz yetmiş beş nömrəli quyudan neft gəlmir. Bu xəbər usta köməkçisi Sədrəddini olduqca həyəcanlandırdı: İki yüz yetmiş beş nömrəli quyunun atqı xətti əlli beş və iyirmi yeddi nömrəli quyuların atqı xətti ilə bir idi. Demək üç quyunun nefti dənizə axırdı.

Azər Bakıda, məzuniyyətdə idi. Sabah toyu olacaqdı. Bunu o, bu gün özü telefonla Sədrəddinə demişdi.

Azər istirahətdə yaxud məzuniyyətdə olanda "Daşlarla" əlaqəsini kəsməz, briqadanın mədəni budkasına zəng edər, işlərin gedişini, adamların kefini soruşardı. Onun bu xasiyyətinə telefonçu qızlar da alışmışdılar. Telefonda səsini eşidən kimi birinci briqadanın mədəni budkasını alardılar. Bu gün də o, işlərin gedişi barədə soruşmuşdu. Sədrəddin hər şeyin qaydasında olduğunu söyləmiş, ustaya "Arxayın ol!" demişdi Azər də sabah toyu olacağını ona bildirmişdi. Sədrəddin ürəkdən onu təbrik eləmiş və orada olmaması üçün təəssüflənmişdi.

İndi birdən-birə belə bir hadisə.

Sədrəddin briqadanın "Daşlarda" olan bütün üzvlərini ayağa qaldırdı. Dispetçerin yanına getdilər. Bu zaman küləyin gücü doqquz balla yaxınlaşırdı. Dənizə çıxmaq barəsində heç bir danışıq ola bilməzdi.

Sədrəddin düşüncələri: "Zarafat deyil, gündə iki yüz ton neft dənizə axacaq!.."

O, necə olur-olsun dənizə çıxmaq və baş vermiş hadisəni aradan qaldırmaq istəyirdi. Dispetçerin qəti etirazını görəndə o, Bəxtiyar Məmmədova zəng vurdu...

Üç-dörd dəqiqə keçməmiş Bəxtiyar maşından düşüb neftçilərlə görüşdü. Baş vermiş qəza haqqında danışdılar. Açıq dənizdə ayrıca özül üzərində yerləşmiş üç quyudan hansınınsa atqı xətti sınımışdı.

Bəxtiyar briqada üzvləri ilə söhbət elədi. Hamının fikri qəti idi: dənizə çıxmaq.

Pançenkonu çağırdılar. O dedi:

- Siz hara, mən də ora. Məni özünüzdən ayırmayın.

Bəxtiyar fikirli idi. Nəzərlərini şahə qalxan dalğalardan çəkə bilmirdi. Pançenkonun sözlərindən sonra dedi:

- Elə bilirəm səhərəcən gözləmək pis olmaz.

Pançenko:

- Mən də o fikirdəyəm... səhərəcən külək bu gücdə qala bilməz.

Bəxtiyar:

- Bir qədər yavaşsın gərək.

Bu, hamının ağına batdı.

Səhər külək, doğrudan da, yavaşdı...

Neftçilər fürsəti əldən verməyib dənizə çıxdılar. Bəxtiyar dispetçerin etirazını görüb adamların həyatı üçün məsuliyyəti öz üzərinə götürdü və özü də Pançenko ilə birlikdə barkazı idarə etməyə başladı.

Neftçilərin cövləna qalxmış dalğalar qoynundakı səfəri günortaya can çəkdi. Qəza ləğv olundu.

Sədrəddin Bəxtiyarın işinə, cəldliyinə baxa-baxa özü-özünə deyirdi: "Hamıya kömək edir, ən kiçik bir işi belə görməyə çalışır... necə də sadədir... əlindən hər iş də gəlir".

Ertəsi gün telefonçu Zeynəb Abbasova tanış səs eşidəndə dedi:

- Salam. Əvvələn təzəbəyin toyu mübarək. İkincisi sən ora istirahətə gedirsən, yoxsa narahat olmağa... Nigaran qalırsan. Yəni deyirsən səndən başqa işləyən yoxdu... Ürəyin rahat olmur. Nahaq yerə, lap nahaq yerə.

Bundan sonra Zeynəb dünənki əhvalatı qısaca Azərə danışdı dedi:

- Görürsən də Sədrəddini... Ona görə nigaran qalmağa dəyməz...

Bu saat onunla danışarsan.

Sədrəddin təzəbəyi təbrik etdi. Azər də dünənki hadisəyə görə ona təşəkkürünü bildirdi. Sədrəddin təəccüblə soruşdu:

- Bunu belə tezliklə haradan bildin, Azər?

Azər zarafatyana:

- Gecə yuxuda görmüşəm, - dedi.

9

Mədəniyyət evinin qarşısında Azər institut yoldaşlarına rast gəldi. Birinci dəfə "Daşlara" birlikdə gəldikləri dostlarına.

İlyas:

- Qabaqcıl briqadanın qabaqcıl ustasına salam və ehtiram!.. - dedi və əlini uzadıb Azərlə birinci görüşdü.

Azər bir-bir institut yoldaşlarının əlini sıxdı:

- Salam, dostlar, necəsiniz?

- Çox sağ ol! - İsmayıl cavab verdi.

- Yaxşıyıq, - Cümşüd dilləndi.

- Sən axtaranı pis deyilik, - İlyas gileyləndi.

- Müvəffəqiyyətinə ürəkdən şad oluruq, - Nurəddin dönə-dönə Azərin əlini sıxdı.

Azər dedi:

- Mənə də bir imkan verin sizi təbrik eləməyə. Sizin inkişafınız da məni sevindirir, dostlar, İsmayıl, Nurəddin siz idə ürəkdən təbrik edirəm. Çox şad oldum.

Azəri sevindirən İsmayıl Şirinovun birinci mədənin birinci briqadasına neft çıxarma ustası, Nurəddin Məmmədovun iki nömrəli qazma kontorunun texniki şöbəsinin baş mühəndisi vəzifələrinə təyin olunmaları idi... Onların ikisi də birdən:

- Sağ ol, təşəkkür edirik, - dedilər.

Azər davam etdi:

- O ki, qaldı İlyasın gileyinə...

- Xəbəriniz var, uşaqlar? - Ənvərin gəlişi Azərin sözünü ağzında qoydu.

- Nə olub, xeyirdimi? - İsmayıl birinci soruşdu.

- Əlbəttə, xeyirdir. İndicə xəbər verdilər, səhər qəzetlərdə olar.

- Bir de görək nədir axı?!.

Ənvər dedi:

- 1957-ci ilin birinci rübünə görə Gürganneft neft mədənləri idarəsi və Çaparidze adına neft yağları emalı zavodu Ümmittifaq sosializm

yarışında birinci yeri tutmuş, SSRİ Neft Sənaye Nazirliyi və Ümmittifaq Həmkarlar İttifaqı Mərkəzi Şurasının keçici Qırmızı bayrağını almışdır. Hamınızı təbrik edirəm!

Cümşüd ona düzəliş verdi:

- Hamımızı deyənən, hamımızı!
 - Yaxşı, özümü də təbrik edirəm! Razi qaldın Cümşüd?
- Cümşüd əlini köksünə qoydu, başını əydi:
- Necə bəyəm, necə bəyəm!..

İlyas özünəməxsus bir zarafatla Azərə dedi:

- İndi buna nə deyəcəksən: bacı-qardaş qiyamət eləyirsiniz. Hər ikinizin işlədiyi müəssisə yarışda birincidir. Tökdüyüz alın təri deyil, bir incidir. Sən burada qabaqcıl, o zavoda qabaqcıl. Hayıf ki, şair deyiləm, yoxsa "Bacı və qardaş" adlı şeir yazardım. Görərdiz məharətimi!..

İlyas bu sözləri deyəndə Azərin kiçik bacısı Rəhiləni nəzərdə tuturdu. O, keçən il Azərbaycan Sənaye İnstitutunu qurtarmışdı. Neft yağları emalı zavodunda qurğu rəisi vəzifəsində işləyirdi. Onun başçılıq etdiyi qurğu qabaqcıllar sırasında idi. Gürğannəftdə isə birinci yeri birinci mədən, birinci mədəndə birinci yeri birinci briqada tuturdu.

Azər İlyasa cavab olaraq:

- Biz beləyik, dost, - dedi. - Ancaq bir şey məni çox düşündürür. Qorxuram şeiri yazmaq sənin üçün ağır ola. Özünü gücə salasan.

Dostlar bu gün sahilə istirahətə gedirdilər. "Andoqa" sərnişin gəmisi bir azdan yola düşəcəkdə. Dostlar gəminin göyertəsində idilər. Bəxtiyar estakadada göründü, dostları görən kimi:

- Salam dostlar, həmişə istirahətdə! - dedi.
- Sağ olun, bəs siz nə vaxt gələcəksiz? - Azər soruşdu.
- Bir-iki günə bəlkə mən də gəldim, - Bəxtiyar cavab verdi. - Yaxşı istirahət edin.

İlyas:

- Bəs necə, bu saat buradan Azərgilə gedəcəyik, - söylədi, - Sitərə xala ilə həkim qız bizə yaxşı qutab boyun olublar. Gedirik yeməyə.

- Nuş olsun, mənim əvəzimə də yeyərsiz, - Bəxtiyar dedi, sonra Ənvərə işarə ilə: - Sizdən incimişəm, beş evli dost bir subay dostu evləndirə bilmirsiniz. İndiyə kimi deyirdiz evi yoxdur. İndi ona ev də vermişik. İki otağı var... Yeniliyi istehsalatda tətbiq olunmaqdadır. Xeyli pul mükafatı alıb. Balam, evləndirin onu getsin də.

- Elə biz də o fikirdəyik, - Azər dilləndi, - məsələ bu gün sabahlıqdır. Təqsir özündədir. Ağır tərpnər. Mən deyirdim bizdən İlyas axıra qalacaq. Amma yox, o, vurub Ənvəri keçdi.

İlyas:

- Mən hələ səndən də qabağa düşmək istəyirdim, - dedi, - ancaq... Gəminin zil fiti onun sözünü ağızında qoydu. Gəmi estakadadan ayrıldı. Bəxtiyar dostlara, dostlar da Bəxtiyara əl elədi.

Gəmi Bakıya doğru istiqamət götürdü.

10

Xəzərin şıltaqlığı həddi-hüdüdü bilmirdi. Xəzər tanınmaz olmuşdu yenə. Dalğalar hirsələ ayağa qalxmışdılar, uğuldayırdılar, nərildəyirdilər.

Xəzərdə işlədiyi müddətdə Xoşbəxt dənizi heç belə görməmişdi. "Yaman fırtına başlayır... Allah, sən saxla şərimdən!.. mədəndə də təkəm... - müdir də, baş mühəndis də Bakıda, istirahətdədilər..."

Fırtınanın nəriltisi getdikcə güclənirdi.

Gücləndikcə ulayırdı fırtına...

Axşam səkkizin yarısında Xoşbəxtə zəng oldu. O, nigarançılıq içində dəstəyi götürdü. Zəng edən Gürganneft neft mədənləri idarəsinin baş mühəndisi Bəhmən Hacıyevdi.

- Xoşbəxt, salam. Dəhşəti görürsən də. "Daşlar"da olan işçilərini zi səfərbər elə tez. Mədəninizin quyularının ağızını bağlamaq lazımdır. Vəziyyət çox ağırdır. Mixail Kaverockinin, Süleyman Bağirovun briqadaları, bilirsən də, ayrıca özüllərdə böyük təhlükə qarşısında Xəzərlə əlbəyaxadadırlar...

Bəhmənin səsindəki həyəcan onsuz da narahatçılıq içində çırpınan Xoşbəxtə də sirayət elədi. Bəhmənin ağır vəziyyətini ürəkdən duydu o. Axı idarənin rəisi Bəxtiyar Məmmədov Bakıda idi. Bəhmən həm də onu əvəz edirdi. Burada həyəcanlanmayıb da neyləyəsən?!

Ancaq gərgin vəziyyətdə gərək özünü heç itirməyəsən. Xoşbəxt bunu tələbək illərindən mənimsəmişdi. Özünü o ruhda tərbiyə etməyə çalışmışdı. O, dərhal mədən işçilərinin yaşadığı əraziyə gedib Azər Həmdullayevi, Tofiq Zeynalovu, Rəsul Mehdiyevi, Surxay İsmayılovu, Şamil Matqazini və başqalarını başına yıxdı, danışıq çox qısa oldu, mədənə yollandılar...

Ayaq üstə yerimək mümkün deyildi. Güclü külək adamı dənizə ata bilərdi. Neftçilər sürünə-sürünə əvvəlcə 3 nömrəli neftyiğıcı məntə-qəsinin yanına gəldilər. Xoşbəxt onbeşə qədər adamı burada qoyma-ğı məsləhət bildi. Özü də başçı oldu. 6 nömrəli neftyiğıcı məntəqəsi-nə də təxminən bir elə adam göndərildi. Onların da başçısı Tofiq Zey-nalov oldu.

Küləyin gücü saniyədə 43 metrə çatırdı (27-28 saniyəyə çatanda bu, 12 bal hesab olunur)... Belə şəraitdə neftçilərin işinin ağırlığını təsəvvür eləmək lazımdır. Estekadada yerimək əvəzinə sürünmək bu ağırlığı bir az da ağırlaşdırmışdı. Bununla belə onlar qırılan borulardan neft hədəv axmasını deyər vaxtında quyuların ağzını bağlamağa çalışırdılar.

Səhər saat dördə yaxın "Daşlar"da dəhşətli fəlakət baş verdi. Ulayan fırtına Neft daşlarının Şimal-Qərbində Palçıq təpəsi yatağında Kaverockinin briqada-sını üstündə quyuyu qazdıqları ayrıca özüllə bərabər dənizin dərinliklərinə apardı. Eləcə də Süleyman Bağirovun briqadasını...

Adamlar dəhşət içində idilər.

Fırtına səhər saat beşə qədər davam etdi...

Səhər hamı Çvanova yığılmışdı, hamının üzündə narahatçılıq var-dı... "Daşlar"ı tərk etmək, Bakıya qayıtmaq istəyirdilər.

Günüortadan sonra saat üçdə Azərbaycan neft və qaz çıxarma birliyi rəisinin birinci müavini Ənvər Əlixanov və Bəxtiyar Məmmədov Ba-kıdan gəldilər. Camaatla ətraflı söhbət elədilər. Onları sakitləşdirdilər.

İtki çox ağır idi. Ən ağır insanlar idi. İyirmi iki nəfəri aparmışdı fir-tına. İyirmi iki həyatı dayandırmışdı fırtına. Acgöz, ulayan fırtına.

Neft daşlarında ən etibarlı yer saydıqları Çvanova yığışan adamlar həlak olan, şəhid olan yoldaşlarının xatirəsini bir dəqiqəlik sükutla yad etdilər.

Xoşbəxtin yanında dayanmış Azərin yadına vaxtilə anasının ona de-diği sözlər düşdü: "Bilirsən, bala, dənizə o qədər də etibar yoxdu. Bir də gördün allah eləməmiş tufan başladı, di onda gəl, dur qabağında gö-rüm necə durursan..." İstədi bu sözləri Xoşbəxtə də desin. Ancaq fikrin-dən daşındı. Qorxdu ki, Xoşbəxt onu qorxaqlıqda günahlandırma bilər.

Axşamüstü Azər yoldaşları ilə yaşadığı mənzilə qayıdarkən qeyd dəftərçəsinə bu sözləri yazacağını qərarlaşdırdı: "1957-ci il, 19-20 no-yabr gecəsi dəhşətli fırtına sıralarımızdan iyirmi iki nəfəri apardı!".

Bakı-Neft daşları, 1957.

MÜNDƏRİCAT

Uzaqgörənlik, orijinallıq, səmimiyyət.....	3
Oxumamaq günahdır.....	8

Mənsur şeirlər

Yol çəkən gözlər.....	12
Allah köməyinə çatsın.....	12
Üzeyirin gözü yoldadır.....	13
Torpaq çağırır.....	14
Tərtib etdiyim ən çətin kitab.....	15
İnana bilmirik.....	16
Qəsbkar.....	17
Gözləyirik.....	18
Yolların nə günahı?!.....	18
Məzar.....	19
İzim qalsın.....	20
Ağlamayın!.....	20
Niyə səni çox sevirəm.....	20
Möcüzə.....	21
Zərərdə xeyrini görənlər.....	22
Mövqə.....	23
Şəhriyar.....	24
Əbədiyyətə gedirsən.....	25
Yay.....	26
İtki və qazanc.....	26
Anın hökmü.....	27
Məhəbbətdirmi bu?!.....	29
Qazaxıstan qartalı.....	29
Deyirsən.....	30

İki damla göz yaşı.....	31
Tar Londonda çalınır.....	32
Yaşlılar.....	33
Gecikdikcə geciksin.....	34
Durnalar gələcək.....	35
Qoxular.....	36
Ağır gecələr.....	37
Azərbaycan gözəli.....	37
Anaların duası.....	38
Əjdaha.....	39
Əsrlərdən əsrlərə.....	40
Həsretəm.....	41
Bir mahnı var.....	42
Ağaclarım.....	44
Qartalların uçuşu.....	44
Mücrü.....	45
Bir gün.....	46
Aman.....	47
Xəfifcə öpüş.....	48
İstəmirəm.....	49
Tar çalınır.....	50
Azərbaycan dili.....	51
Qayıq və qara yel.....	52
İstək.....	52
İki qapı.....	53
İnsan.....	54
Ümid və həqiqət.....	55
Yox, sən gözsüz qalmadın!.....	56
Yatır.....	58
Sonası.....	58
Sən kimsən?!.....	61
Göy göl.....	62
Ən sağalmaz yara.....	64
Ata.....	65
Çağırışan qağayılar.....	66
Kişilik.....	67
Günəş.....	69

Novellər

Cığallıq.....	72
Çəkişmək.....	77
Xəzinə.....	79
Nigarançılığın sonu.....	80
Salam.....	109
Etiraf.....	110
Xeyirxah.....	115

Hekayələr

Günah qatıqdadı.....	126
Calayan.....	130
Dostluq üçün.....	136
"Məcnuna deyən yoxdur...".....	141
Vaxt keçirdi.....	147
Qayıdacaq mı?!.....	162
"Sağ ol, ana...".....	168
Müəllimin arzusu.....	170
Birinci "sağ ol"um.....	173
Qibtə.....	176
Bərk ayaqda.....	178
Məsələ aydındı.....	184
Geoloq qız.....	189
"Ata düşüncələri" silsiləsindən Problem №.....	199
Evdə uşaq böyüyürdü.....	209
Öz gözündə.....	211
Ata olandan sonra.....	213
Ad.....	215
"Günlərin bir günündə" silsiləsindən.....	220
"Bəs bazar iqtisadiyyatını nəzərə almırsan?!".....	220
O.....	222
Bir həftəlik salamlaşma.....	223
"Bizi də özün kimi bil...".....	224
Boşluq.....	226

İmtahan.....	236
Növbətçi təbəssüm.....	239
Xalanəvəsi.....	241
Kölgədə.....	247
Borca-borc.....	249
Pedaqoji səhv.....	253
Səslər və zövqlər.....	254
Belə-belə işlər.....	256
Bakenbardlı cahil.....	257
Hüzn yerində.....	259
"Əsnəmədim, asqırdım".....	259
"Ağzımıza çullu dovşan sığışmır...".....	260
Püşk.....	262

Povestlər

Yana-yana ("Aşıq Ələsgər" romanından I povest).....	266
Adam istəsə... ..	303
Xəzərin qoynunda (Sənədli povest).....	344

Gülhüseyn Hüseynoğlu
“iki damla göz yaşı”
(Azərbaycan dilində)

Bakı “YAZIÇI” nəşriyyatı - 2013, 392 səh.

Nəşriyyat direktoru: Şəmsi VƏFADAR
Məsul redaktor: Ənvər ƏHMƏD

Kompüter tərtibatçısı və
texniki redaktor: Ələsgər HÜSEYNOĞLU

Dizayner: Kəmalə HACIZADƏ

Mətni yığdılar: Aynur ŞİRİNOVA
Zərifə BAĞİROVA

Yığılmağa verilmişdir: 25.07.2013
Çapa imzalanmışdır: 14.08.2013
Kağız formatı: 60x84 1/16
Fiziki çap vərəqi: 24,5
Mətbəə kağızı: № 01
Sifariş: № 022 Sayı: 500 nüsxə
Ofset üsulu ilə çap olunmuşdur

Kitab “YAZIÇI” nəşriyyatında yığılıb, səhifələnmişdir,
Ünvan: Bakı, Mətbuat pr. 24,
Telefon:(99412) 510-68-49, (99412) 510-79-94
E-mail: desinger2010@mail.ru